

श्रीजीनग्रन्थप्रकाशकग्रन्थमाहाताः सुप्रितानि ग्रन्थरत्नामि ।

५१ सम्बोधनप्रकरणम् (कर्णो-हरियासुरि)

२ ब्रह्मप्रकरणं सप्तविंशत् (भू हरिप्रसूति श्री चिनेयारसूति)

३ तत्त्वप्रभासद्विचमेवं ज्ञावालोपकरणम् (मूलकर्णो-
कर्णोविचरन्ती ज्ञाप्याव)

५४ स्वाद्याहरिस्तु

५ तत्त्वतत्त्वविस्तारार्थः तत्रपदिसिद्धाद्यनेक-व्यपयोगिविषयसमेतः

६ ईककविस्तारार्थः तत्त्ववर्णमिस्त्वचनारिसारिन्नसमेतः

७ ईमचतुमात्र (व्याकरन्योपयोगि सर्वाकारिन्नसमेतः)

८ पादुरत्ताकरः मात्र १-२-३-४-५

५९ इन्द्रव्यलोपकफला ना १ (कन्त्रवित्राविसमेतः विस्तारार्थ-

१ जैनन्याप-मुज्जबली (सटीका) [विमृषितम्]

५९९ प्राकुरूपमाका

१२ समुत्पाद्यवत्त्वम् । ११ जैनतत्त्वपरीक्षा प्रथमो वर्गः

५१४ स्तोत्रमातुः

१५ ब्रह्मसहस्रीवात्पर्यैविषय-ज्ञातमीमोसाहृमाभ्यसंबद्धि
द्विचमेवं (म्यावविस्तार-म्यावाचार्य-महामहोपाध्याय-
विद्यामुखावस-धीयसोविद्ययजीगमिप्रणीतं)

१६ स्वाद्याहरस्वपथं सटीकम्

१७ म्यायसहन-संज्ञकापप्रकरणम्-सप्तविंशत्

सुप्रपितुमारम्भानि

१ पादुरत्ताकरः मात्र ६ । २ स्वाद्यन्वत्ताकरः

३ श्रीसिद्धोर्मसम्भानुज्ञासनम्

(इन्द्रवृत्ति-इन्द्रमास कपुम्यासाविसमेतम्)

४ महामहोपाध्यायजीयसोविद्याधगविप्रणीता चर्मपरीक्षा
स्वोपकृतिविषयेणा एवमादयः

प्राप्तिस्तान्, धीचैनां प्रपकाश्चकृतमा, ची कंटावाही-जमदावाद्

પ્રકાશકીય નિવેદન

સુષ સહનપયો !!!

વિક્રમની બહારથી સહીમાં વિપ્લવમાન મ્યાયવિસારવ મ્યાયાર્ણ્ય અપૂર્વે યોધથી બીટીવ મુઠલેવલિ મગર્વતોનું સ્મરણ કરાવનાર મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્વૃણોવિઞ્ઞયમી ગણિ મહારામ્બનો રપેઓ તે બા અપસહસી સાત્તર્ય વિવરણ મામનો પ્રન્થ છે કે જે બા પ્રમ્બની માત્ર વક્ર પ્રતિ પુના રેલ્લત કોટેલના માંદારકર પ્રાચ્યવિદ્યાસપ્રદમાં છે, તેમ અમારા સાંમઘવામાં બાવળાં તેની કોપી કરાવી લેવા બમારી રૂચ્છા મદ અને તે રૂચ્છાથી મહારયિમમે તે પ્રથ હપરથી પ્રેસને કાચક મેટર (પ્રેસ કોપી) ઉપાર કરાવ્યું

ઐનેતર વિદ્યાનોવ પળ બા પ્રમ્બને ઝોયો, કોદને ઐનેતર વિદ્યાનો પળ કહેવા કાગ્યા કે બાવો અપૂર્વે સર્વવાવ્થી મરુદ અને નનીન મ્યાય મેલિધી લ્લપાલ્લ બલમ્બ પ્રાવ પ્રન્થ વિદ્યાનોની સમઘ ઝો પ્રસિદ્ધિમાં બાવે તો પ્રજાનું મહદ્માન્ય મળાવ, મલી ન્યાયાવિ ર્લોન ડાલ વેલાવોમાં મૂર્વેન્થ ગળાવા ઐનેતર પંચિય લ્યો પજ બા પ્રમ્બની મુજકટે પ્રલંસા કરવા પૂર્વક શુદ્ધ હૃદયવી કહેવા કાગ્યા કે બા વક્ર પ્રમ્બનો વલાર્થ અગ્યાલી વર્લનમ્બાઓનો વક્ર સમર્થ વળા મની ર્લકે છે બાવા વિચારો સાંમલીને બા મહામ્ પ્રમ્બને અગુપકાર્યે પ્રસિદ્ધિમાં કાવલા અમારી હુમમાલતા મદ મુરુવક્રના કાલ્તા વલ્લતમાં મુરુવ સિવાય ઐન ઐનેતર પ્રજામાં બા મહાન્ લપકારક પ્રમ્બને પ્રકાશમાં કાવલું અસ્રક્ય બળાણુ જેથી તે હપાવલા અમારી રૂચ્છા મદ । ડાસના વિદ્યાવક્રોની કુલાથી અમારી તે રૂચ્છા આજ પરિપૂર્વે મદ છે બા પ્રમ્બ હપાવલામાં આવાલ મી સંપના જ્ઞાનલાવામાંથી પ્રાથમિક કેટલીક મદ મલી છે તેથી બમો આવાલ ધીસંધનો હાર્લિક લપકાર માનીવ છીવ.

શિરોહી સ્ટેટમાં બાવેલા શિરોહી નિકટવર્થી શિલરર્થેષ પાર અને હુમલીર્થેષ વક્ર વ્ય પોષ મળ્ય હિન પ્રાસાવો અનેક

જાપાનના ધર્મશાસ્ત્રીઓ ધાર્મિક પાઠશાળા વિગેરે ધર્મસ્થાનોની વિમુક્ષિત બી જાણાસ નમર છે તે જાણાસ નગરમાં પ્રાચીન પ્રતિબંધ પૂજ્ય મુનિસ્યાદાગુરુઓ પાતુર્યાસ બીરામ્યાન હોય છે તેમજ જ્ઞાં બીરુણ ધર્મમાં દર અગ્રાવણ જ્યાર પ્રકૃષ્ઠિ બી રૈન મેલમ્બર મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છીય જાવકોના જમામગ પોજા થસો ઘર છે જાણાસની ઉદારતા માટે દરકર દરોડ ઘર છે જાણાસની જારાલી જારીમાં મૂર્તિમંદપ-રવસંદપ વિગેરે બંગોપાંગ સમેલ જમામગ હોદ જાડા રૂપીજાના રૂપચી રવાના બી હંધે બી જરખમેલ સમાજાનતો સિકરવય પ્રાસાદ વંચાઓ છે તેની ત્રય વર્ષ પહેલે તેઓય પ્રવિણ કરાવી છે જા સમય જ્યાપારીઓ માટે કટોરટીમો હોવા જ્ઞાં વય પ્રવિજ્ઞાનહેસરમાં જમામગ પોજા વે જારા રૂપીજાની રજામર્મ્યાં જરજ થરૂલી જાવી રીટે જાવાહના બનેક મમ્બ-બીમોય જ્યારાપૂર્વક જાસનમ્યાજના કરનારા મમ્બ બીઓને સમ્બગ્ રહેનના સાધનમૂળ બી રીર્ષયાત્રાસંધ બી રીર્ષનૈત્ય બીર્ષો જારા જનીન જિનપ્રાસાદ વંચાવયા, ધાર્મિક પાઠશાળા તથા મુખ્યજાના ચિષ્ટ સમયે વસુબોને વચાવયા વિગેરે ધાર્મિક જ્ઞત્યો કર્ચો છે બને કરે છે. જ્ઞમી જાણાજના બીસંધે રીર્ષાધિરાવ બી સિદ્ધિમિરિલી મગવંતની જાપામાં જાવેલ પાસીવાયા રોરે રમાં જેઠથી જાનન્દ્રી કન્યાચ્છીના જાપાના વંદામાં દક વિજાક ધર્મજાત્યા વય વંચાવી છે જાવા બનેક ધાર્મિક રવાન બને ધાર્મિક જ્ઞત્યો કરનાર વર્મેનિષ્ઠ મુકપોબી મુસોમિલ બી જાણાસ જારેમાં ફેટજાક સમય જગાઠ જાસમ સમ્રાડ્ રીર્ષોજારક સુરિ વકજમ્બર્તિ સર્વેતંત્ર સર્વંત્ર જગદગુરુ બીરપાગચ્છાધિપતિ મદારક જાણાર્ય મદાગજાધિરાવ બીમદ્ વિજયનેમિસુરીધરાના વદ્-ઘર બનેક મુખ્યપાષંકજ ન્યાવચાવસપતિ જાકધિસાર જાણાર્ય મદાગજાબી વિજયર્ધનચરિલી મદારાવ પાતુમોલ વિરાવ માન રવા વે થસમે તેઓબીય જ્યાજ્ઞાનમાં સર્વાનુયોગમય બીમગયતી જ્ઞત્ર વાંધુ રહું તે થપટે જાવકોય જ્યારવાથી જહાસ-

पूर्वक श्री गौतम नामनु पूजन कर्तुं हर्ष से पूजनार्थ आयेछा इत्यमीची त्या ज्ञान साठे वपरछा बाकी रोखी रकम कोइ पण प्राचीन मेव छपाबबा माटे जावाल भी छपे छत्रे छत्रे मोफडी हठी ते रकम कोके आ प्रम्व छपाबबामां ने कर्षे मयो छे ते छपेछाप पूरठी नकी सो पण प्राबसिक छेओनी मारव होवाची फरीची पण अमो जावाल भी संघनो हार्दिक उपकार मानीए छीए तपाच्या यकी महाराजनी एकडी टीकाज मात्र आ प्रम्व छपाबबाची मूळ प्रम्व सिखाव वाचनाले जोइए सेठको छपकारक नहि भाय सेम विचारी सर्वांग (श्री समन्तमहाचार्य विरचित आत्ममीमांसा मूळ—मीमंस्कारकेव प्रणीत भाष्य संबलित श्रीमद्विद्यानंविस्तरि विरचित इति) छत्रेव आ प्रम्व भावनगरना यदोवय प्रिन्टींग प्रेसमां निर्णय सागरीव टाइपो छने साण टकाव होइंग पेपरोमां छपाब्यो छे आ प्रम्वनुं प्रमाण लगभग ७० पहरम छने १८००० श्लोक संख्या धर्ये

आ स्वच्छे अमारे कणावतुं जोइए के साद्यावना गहन विपयनो ठकं प्रधान नवीन न्यायभेदिनी एक समर्थ विद्यालना हाबची छपापल प्रम्वनुं छोबन करवानुं कार्यं छपाती बकते बीची सामी प्रथ अबाबा मोहारकर इन्स्ट्रुटनी ते मूळ प्रति सिवाय अमने दुपेट कानुं पण अमारे सक्सेड जणावतुं जोइए के ते बनेमांची एक पण मेळबबा प्रबलना साफस्य माटे अमो भाग्यशाकी बन्धा नकी छत्रां पण प्रया विद्यातोनी प्रेरणावी ने मस्तुं छे ते छपरची पण छपाबबा निर्णय कर्षो अमोने प्रया विद्यानो छरफकी कबेवामां आबुं तेमज अमार पण बोक्स मानतुं मयुं के आवी रीते आ एकज कोपी छपरची बनी इके छेटछु सुधारवानु कार्यं करवाने छावक सासनसधाद् छरिबकबकवर्षिं अनेकवीबोझारक सर्वेवत्र स्वतंत्र वगवगुठ तपागच्छाविपति महारक आचार्य महाराजाधिराज भीमवू विजयनेमि छरीचरजीना पट्टपर सिद्धान्त वाचस्पति म्हायविशारद प्रसिद्ध विद्यान् आचार्य महाराज श्रीविजयोदयधरित्री महाराज करी सकछे

તેથી જ્યાં વિદ્યાનોંદ થતા અમોઘ પૂજ્ય શ્રીતદ્વયશ્રિની મહારાજને મુખારી ભાષણ થિતનિ કરી તેઓએ જવાબ કાપ્યો હોવાથી વચ્ચત
 ન થઈવાથી તેમજ દ્વયશ્રિ તપરથી કરેલ પ્રેસ કોપી હોવાથી મુબારકાની ના પાલી છતાં અમોઘ થિતનિ કરી કે એટલું ભાષ્યથી
 જતી સહે તેવું મુખારી કાપો અને ભાષ્યારી આ થિતનિ અઢર આપ ધ્યાનમાં સ્યો તેથી પ્રતક થિતનિ થવાથી તેઓએથી હા પાલી
 અને તેથી અચાગ પરિકલ્પ કરીને આ પ્રત્ય તેઓએથી મુખારી ભાષ્યો છે તે લાલે અમો તેઓએના કુળી છીવ અને તેઓએનો હાર્દિક
 ભજનાર અમો કપી મૂકવાના નથી અમો છો તોમુખી કરીય છીવ કે આ રવજાર કેવલ અમારા રવજાર માન મળી પંદુ વિદ્યાગરજના
 હવર વચ છે પૂજ્ય શ્રીતદ્વયશ્રિની મહારાજના શૈલેન હાલ તથા જોગલું ભરુવ સમય હેમ પ્રજામાં પ્રસિદ્ધ થ છે એથી તેનું વર્ણન
 કરુ તે સોરના સીલેને ચિતરવા જેવું છે આ પ્રત્યની વિશ્વાસુપ્રતિષ્ઠા વચ તેઓએથી કરી ભાવેલ છે તે કા સાથે જારજ કરી છે
 આ પ્રત્ય ઉપરના માગમાં કિલિદ્ અર્પ્ય છે જે પ્રત્યના લગભગ ભાવેલ ટિપ્પણીથી અપાશે આ પ્રત્યમાં જે હંર મુખારોશથી
 મેલરોશથી ભાર મુખારાં લેલ દરિ હોપથી મૂક રહી હોવ તે જાણ હમ માંગી તેઓને તે મુખારી જાંજલા સાથે અમોને
 અપાજલા પ્રાર્થના કરીય છીવ કે એથી કીતી કાશ્વરિ સમયે ઠ અસ્થમાં રહે

આ પ્રત્ય વિદ્યાલેના શબ્દમાં મૂકવા આવ અમો માત્મસાત્રી કરીય છીવ તે સાસનારિદ્વાયકોની જ કુળ છે

આ પ્રત્ય પ્રાથઃ મેદમાં ભાષણનો ભવી કતી કીમણમાં આવેના પેસામાંથી લખે જાણ કરતાં ઓ રક્ત થયે છે બીજા એમ
 સાસના પ્રાંચોત્ત પ્રકલ્પનમાં જ તે જપ્તોળમાં છેવાલે ૯ થ પ્રાર્થના

નિચેરિકા બીસંપજલકમહોપાસિકા

—ધી મૈન પ્રત્યપ્રકાદક સમા, અમદાવાદ

[illegible]

विषय	पृष्ठ पं०	विषय	पृष्ठ पं०
१ मावनाईविष्णोरवर्चनम्	१३ अ १७	३९ तत्त्वोपपन्नवर्णनविषयः	१९ पृ १
२ विरहात्मक एवाद्यो चालनस्य न भावयोऽपि प्रवृत्तकरमा-		४ तत्त्वोपपन्नवर्णनविषयः	१९ पृ २
कमाज्जलः प्रविशितिराम	२४ अ ७	४१ तत्त्वविषयानम्	२९ पृ ९
३ सामान्यव्यक्त्यागोचरकथनानुपपत्तेय वस्तुनाः प्रामाण्य-		४२ संक्षेपवर्णनविषयः	२९ अ १३
मिसेषोक्तव्यक्त्यागोचरकथनानुपपत्तेय वस्तुनाः प्रामाण्य-		४३ सुनिश्चितप्रत्ययवर्णनविषयः	
मिपत्तम्	३० अ १	४४ सर्वज्ञानम्	४३ पृ ११
४ मावनाईविष्णोरवर्चनम्		४५ सर्वज्ञानविषयो मीमांसकस्य पूर्वपक्षः	४३ अ १७
५ विरहात्मक एवाद्यो चालनस्य न भावयोऽपि प्रवृत्तकरमा-		४६ सर्वज्ञानविषयो वैदिकस्य तत्त्वविषयानम्	४५ अ २
कमाज्जलः प्रविशितिराम		४७ संक्षेपवर्णनविषयः	
६ सामान्यव्यक्त्यागोचरकथनानुपपत्तेय वस्तुनाः प्रामाण्य-		४८ सर्वज्ञानविषयो मीमांसकस्य पूर्वपक्षः	४५ अ ११
मिसेषोक्तव्यक्त्यागोचरकथनानुपपत्तेय वस्तुनाः प्रामाण्य-		४९ सर्वज्ञानविषयो वैदिकस्य तत्त्वविषयानम्	४६ अ १
मिपत्तम्		५० सर्वज्ञानविषयो मीमांसकस्य पूर्वपक्षः	
७ मावनाईविष्णोरवर्चनम्		५१ सर्वज्ञानविषयो वैदिकस्य तत्त्वविषयानम्	४६ अ १
८ विरहात्मक एवाद्यो चालनस्य न भावयोऽपि प्रवृत्तकरमा-		५२ सर्वज्ञानविषयो मीमांसकस्य पूर्वपक्षः	४६ अ १
कमाज्जलः प्रविशितिराम		५३ सर्वज्ञानविषयो वैदिकस्य तत्त्वविषयानम्	४६ अ १
९ सामान्यव्यक्त्यागोचरकथनानुपपत्तेय वस्तुनाः प्रामाण्य-		५४ सर्वज्ञानविषयो मीमांसकस्य पूर्वपक्षः	४६ अ १
मिसेषोक्तव्यक्त्यागोचरकथनानुपपत्तेय वस्तुनाः प्रामाण्य-		५५ सर्वज्ञानविषयो वैदिकस्य तत्त्वविषयानम्	४६ अ १
मिपत्तम्		५६ सर्वज्ञानविषयो मीमांसकस्य पूर्वपक्षः	४६ अ १
१० मावनाईविष्णोरवर्चनम्		५७ सर्वज्ञानविषयो वैदिकस्य तत्त्वविषयानम्	४६ अ १
११ विरहात्मक एवाद्यो चालनस्य न भावयोऽपि प्रवृत्तकरमा-		५८ सर्वज्ञानविषयो मीमांसकस्य पूर्वपक्षः	४६ अ १
कमाज्जलः प्रविशितिराम		५९ सर्वज्ञानविषयो वैदिकस्य तत्त्वविषयानम्	४६ अ १
१२ सामान्यव्यक्त्यागोचरकथनानुपपत्तेय वस्तुनाः प्रामाण्य-		६० सर्वज्ञानविषयो मीमांसकस्य पूर्वपक्षः	४६ अ १
मिसेषोक्तव्यक्त्यागोचरकथनानुपपत्तेय वस्तुनाः प्रामाण्य-		६१ सर्वज्ञानविषयो वैदिकस्य तत्त्वविषयानम्	४६ अ १
मिपत्तम्		६२ सर्वज्ञानविषयो मीमांसकस्य पूर्वपक्षः	४६ अ १

[illegible]

विषयः

अवकाशाय अगामोदिवोरिदयम्

१९ संयुक्तं न शरीरपदेषु रक्षितं विविक्तमवकाश-

पुराणम्

२० अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

द-वक्तो निष्करीषिद्विषयवोपमानमवकाशपदे-

२१ अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

२२ अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

२३ अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

२४ अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

२५ अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

२६ अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

२७ अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

२८ अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

२९ अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

३० अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

३१ अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

३२ अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

३३ अविद्वान्ने अविद्वान्मनसोति संसारमविद्व-

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

पृष्ठ १०

[illegible]

विषयः	पृष्ठ	पं०
१८ देव दत्तात्रेयः	७१	१
१९ अत्रैव अत्रैव	७१	१
२० अत्रैव अत्रैव	७१	१
२१ अत्रैव अत्रैव	७१	१
२२ अत्रैव अत्रैव	७१	१
२३ अत्रैव अत्रैव	७१	१
२४ अत्रैव अत्रैव	७१	१
२५ अत्रैव अत्रैव	७१	१
२६ अत्रैव अत्रैव	७१	१
२७ अत्रैव अत्रैव	७१	१
२८ अत्रैव अत्रैव	७१	१
२९ अत्रैव अत्रैव	७१	१
३० अत्रैव अत्रैव	७१	१
३१ अत्रैव अत्रैव	७१	१
३२ अत्रैव अत्रैव	७१	१
३३ अत्रैव अत्रैव	७१	१
३४ अत्रैव अत्रैव	७१	१
३५ अत्रैव अत्रैव	७१	१
३६ अत्रैव अत्रैव	७१	१
३७ अत्रैव अत्रैव	७१	१
३८ अत्रैव अत्रैव	७१	१
३९ अत्रैव अत्रैव	७१	१
४० अत्रैव अत्रैव	७१	१
४१ अत्रैव अत्रैव	७१	१
४२ अत्रैव अत्रैव	७१	१
४३ अत्रैव अत्रैव	७१	१
४४ अत्रैव अत्रैव	७१	१
४५ अत्रैव अत्रैव	७१	१
४६ अत्रैव अत्रैव	७१	१
४७ अत्रैव अत्रैव	७१	१
४८ अत्रैव अत्रैव	७१	१
४९ अत्रैव अत्रैव	७१	१
५० अत्रैव अत्रैव	७१	१

निगण

समिद्धिरावांन

- ११९ नन्नामुमानेऽमुमावरावरावरावरा
 १२ सर्वेनोऽस्ति मुदिशितासमजवावरावरावरावरावरा
 हेनो भगवन्मोत्तारिगिउमनेव पुणवम इतिपन्ना
 मिससम्
 १२१ उन्नामुमाने सम्यसिद्धिरोपकासिद्धिरोपका
 १२२ नुवमरपोरयो फलपिउमका हपमुमाने साप्ये
 विउमकासिद्धिपुणवम प्रसिद्धिवावरा
 १२३ कन्वयेऽवरावरा सामान्यवरावरा वा पुणकावरा
 मन्नावरा साप्ये इति विउमकावरावरावरावरा
 सपुणविकावरा प्रसिद्धिवावरा
 १२४ सर्वेनमिद्धावरा स एतममाऽईवेति कन्विकावरा
 इत्यावरा स त्वमेवमोडिकमिद्धावरावरा
 १२५ उन्नामुमानेऽवरा पुण हेतोमपोवरावरा विउमने स
 त्वमेवमोडिकमिद्धावरावरा एत एवेवरावरावरावरा
 मन्नावरावरा मन्नावरावरा पुणकावरा कन्वे सन्नावरा

विपय

- तीति न एवमोडिकमिद्धावरावरा वीविमिद्धावरा पुण
 मिति मिति
 ११६ मुदिशितासमजवावरावरा विउमनेऽवरावरा पुण
 सर्वेनमिद्धावरा स त्वमेवमोडिकमिद्धावरावरा
 प्रसिद्धिवावरा
 १२० मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा
 १२८ मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा
 १२९ मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा
 १३ वेवमनेव मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा
 मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा
 १३१ मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा
 मन्नावरावरावरा
 १३२ मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा
 १३३ मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा
 १३४ मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा
 मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा मन्नावरावरावरा

गण १० गं०

१८ प्र ४
 १ ० प्र ४
 १ प्र ४
 १ ० प्र ४
 १ प्र ४
 १ १ प्र ४
 १ ० प्र ४
 १ १ प्र ४
 १ १ प्र ४
 १ १ प्र ४

[illegible]

[illegible]

विषयः

१ १	भारतमैत्रिल्यं नरनरपवित्रम्	११४ अ	१०
१	वर्धेतिराजापराधका रक्षेत्तत्त्व प्रत्यक्षेऽथमातवस्तु- नपवित्रम्	११४ वि	१
१ ४	तत्त्वम् एव न ततोऽन्ते कर्त्तव्यम् इति कल्पविज्ञा- नस्य विरासा	११५ अ	१
१ ५	नारेकान्तादिना निर्मुक्तम्	११५ अ	५
१ ६	नरैवेकान्तस्य तिरुपतिदिग्दर्शनी त्वाकाशस्थितेव तरेभि नरपवित्राकट्टायाः स्तिष्ठेक	११५ अ	१४
१ ६१	प्रत्यक्षस्वाधुमादिनो म्नेहलं नाधुमाकोरो प्रत्यक्ष- उपेक्षन्तिपुत्रादिवत्	११५ वि	१
१ ६२	त्रैकाम्रस्यसाधवयवदत्तत्र त्रैकाम्रस्यदेवाभ्यामा- देन वनम् त्रैककोप त्रिर्धर्तं सर्वैकान्तस्य त्रैव नारायणं कविपदीनां वरप्रणम्यकादपवकपदीना- कटा तत्रादिका	११५ वि	१२
१ ६३	रत्नचमिटी सत्तात्रिकोपिचिर्द विप्ररत्नाजिगु- रसादेव नारायैवेकदेवोत्पन्नदेवोत्पन्नोत्पन्नोत्पन्न- नारायणं	११५ अ	१०

विषयः

	प्रतिपाद्यं पद्यादिपद्यं वा विप्ररत्नाजिगि चरन्तिवि- मयात् लक्ष्यम्	११५ अ	१
१ ६४	इत्यादिपद्यमपि साध्यविद्योः प्रविज्ञाविज्ञानपदीनां देवार्थमित्यस्य परिहारा	११५ वि	१
१ ६५	कर्त्तव्यमाधुमिपद्यमस्य देवोः विप्ररत्ना- दुपिपद्यं सत्तार्थं कर्त्तव्यमेव साधवाऽपवकपदी- नं विज्ञानपदीनि वीहारेवस्य प्रविप्रिपद्यम्	११५ वि	०
१ ६६	गुणस्य साधारण्यपरको भेदाः प्रविप्रपद्योदेवत्वं- कर्मोपायात्वेकमेकान्त उपपद्यित	११५ वि	११
१ ६७	गुणस्य साधविकेवल एव वन्यगदिपिपद्यकल्पमि- त्तादृशं साधविकेवेऽपीत्यमोषयोमिव सविपद्यक- त्वमुपपद्यितम्	११५ वि	१२
१ ६८	गुणस्य स्वभावात्तत्वं विद्याप्रि वाच्यत्वं प्रत्यक्षो वपिपद्यपदीना	११५ वि	१३
१ ६९	नारायणपद्यविरेकमाह्वानार्तं त्रैवेद्यान्वपद्यविरेक- नारायण त्रैवेकान्ताप्यादाह्वानं नववदन्तिपद्य	११५ अ	९

[illegible]

[illegible]

क्रि.सं.	पृ.	पं.
२७	१५९	२
२८	१५९	३
२९	१५९	४
३०	१५९	५
३१	१५९	६
३२	१५९	७
३३	१५९	८
३४	१५९	९
३५	१५९	१०
३६	१५९	११
३७	१५९	१२
३८	१५९	१३
३९	१५९	१४
४०	१५९	१५
४१	१५९	१६
४२	१५९	१७
४३	१५९	१८
४४	१५९	१९
४५	१५९	२०
४६	१५९	२१
४७	१५९	२२
४८	१५९	२३
४९	१५९	२४
५०	१५९	२५
५१	१५९	२६
५२	१५९	२७
५३	१५९	२८
५४	१५९	२९
५५	१५९	३०
५६	१५९	३१
५७	१५९	३२
५८	१५९	३३
५९	१५९	३४
६०	१५९	३५
६१	१५९	३६
६२	१५९	३७
६३	१५९	३८
६४	१५९	३९
६५	१५९	४०
६६	१५९	४१
६७	१५९	४२
६८	१५९	४३
६९	१५९	४४
७०	१५९	४५
७१	१५९	४६
७२	१५९	४७
७३	१५९	४८
७४	१५९	४९
७५	१५९	५०
७६	१५९	५१
७७	१५९	५२
७८	१५९	५३
७९	१५९	५४
८०	१५९	५५
८१	१५९	५६
८२	१५९	५७
८३	१५९	५८
८४	१५९	५९
८५	१५९	६०
८६	१५९	६१
८७	१५९	६२
८८	१५९	६३
८९	१५९	६४
९०	१५९	६५
९१	१५९	६६
९२	१५९	६७
९३	१५९	६८
९४	१५९	६९
९५	१५९	७०
९६	१५९	७१
९७	१५९	७२
९८	१५९	७३
९९	१५९	७४
१००	१५९	७५

विषयः	पृष्ठ सं०	पृष्ठ सं०
१४ त्रयानुरूपकप्रतिष्ठापितस्य विस्तारः	१०२ अ	१०२ अ
१४१ अनेकद्वयकोषात्प्राप्तानुरूपकप्रतिष्ठापितस्य विस्तारः	१०२ अ	१०२ अ
१४२ अनेकद्वयकोषात्प्राप्तानुरूपकप्रतिष्ठापितस्य विस्तारः	१०२ अ	१०२ अ
१४३ अनेकद्वयकोषात्प्राप्तानुरूपकप्रतिष्ठापितस्य विस्तारः	१०२ अ	१०२ अ
१४४ अनेकद्वयकोषात्प्राप्तानुरूपकप्रतिष्ठापितस्य विस्तारः	१०२ अ	१०२ अ
१४५ अनेकद्वयकोषात्प्राप्तानुरूपकप्रतिष्ठापितस्य विस्तारः	१०२ अ	१०२ अ
१४६ अनेकद्वयकोषात्प्राप्तानुरूपकप्रतिष्ठापितस्य विस्तारः	१०२ अ	१०२ अ
१४७ अनेकद्वयकोषात्प्राप्तानुरूपकप्रतिष्ठापितस्य विस्तारः	१०२ अ	१०२ अ
१४८ अनेकद्वयकोषात्प्राप्तानुरूपकप्रतिष्ठापितस्य विस्तारः	१०२ अ	१०२ अ
१४९ अनेकद्वयकोषात्प्राप्तानुरूपकप्रतिष्ठापितस्य विस्तारः	१०२ अ	१०२ अ
१५० अनेकद्वयकोषात्प्राप्तानुरूपकप्रतिष्ठापितस्य विस्तारः	१०२ अ	१०२ अ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ॐ परमात्मने नमः

॥ मयुसिकाष्टमहन्त्रीद्वितीयाविपरिच्छेदस्य विषयसूचीपत्रम् ॥

[illegible]

क्र.सं.	विवरण	पु. पात्र पं.	विवरण	पु. पात्र पं.
१५	महाद्विजादरासनादुत्पन्नस्य वैराग्यभिरागतस्य कष्टस्य ११५ दि.	९	शेनमिगमरसपात्र-	१७
१६	उत्पादुमन्तरापात्रस्य द्विदुत्पन्नस्योद्वेगस्य ११६ म.	८	केवलस्यपि पात्रस्यकर्म श्रीहरिचक्रपूति-	१८
१	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य ११७ म.	१३	पत्रस्येन प्रमिष्यत्	१९
१८	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य ११८ म.	९	शेनमन्तरागतस्योद्वेगस्यस्योद्वेगस्यस्योद्वेगस्य १२०	२०
१९	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य ११९ म.	१०	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य १२१ म.	२१
२	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य १२० म.	१०	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य १२२ म.	२२
२१	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य १२१ म.	११	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य १२३ म.	२३
२२	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य १२२ म.	१२	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य १२४ म.	२४
२३	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य १२३ म.	१३	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य १२५ म.	२५
२४	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य १२४ म.	१४	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य १२६ म.	२६
२५	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य १२५ म.	१५	उत्पन्नस्योद्वेगस्य कष्टस्य १२७ म.	२७

विषयः

३९	आनयेद्रे दृक्त्वपुत्रत्वे च एव इत्यत्रादुमाद्युपवर्ति-	२४९ पृ० १९
	तम् एव अन्यथोदाहारः	
४०	सदृशमज्ञा सर्वेषामेकत्वं प्रत्यादिभेदपुत्रत्वमिति	२५५ पृ० ११
	सैकत्वपुत्रत्वप्रत्ययबोधिर्विकल्पकमिहैव स्वबलप्राप्तम् २५५ पृ० ११	
४१	समानपरिणामेवैकत्वमतसहमावक कल्पविम्वपसु	२५५ पृ० १२
	परवर्तकादुपपन्नम्	
४२	पुत्रत्वं पुत्रत्वं च सैपक्षिकमेव प्रत्यादिभेदबोधे	२५५ पृ० १२
	सैकीकृत्यस्यैव पर्यायविकल्पमेव पुत्रत्वमिति तेन	
४३	पुत्रत्वमस्यान्वयेद्वैकीकरणमितिपुत्रत्वमिति	२५५ पृ० १३
	सतो विसेषत्वस्यैव विषयव्यतिरेके नास्त्य इत्युपपत्तिरपि २५५ पृ० १३	
४४	भेदाभेदी प्रामाणिकादिव न संवृत्ती गुणसुखमवि	
	बलत्वा तावैकत्राविरहावगतो भेद एव परमार्थस-	
	न्निमित्तमवस्थाभेद एव परमार्थसन्निधिः प्रवक्तव्यः	२५५ पृ० १४
	चापकलनम्	
४५	भेदेकस्याव्यावर्तते स्वमाद्युपपत्तिरपि- प्रमदपत्तीति	२५५ पृ० १५
	मिष्टाद्विषयं निरुपपत्तिः	

विषयः

३९	यस्माद्विधोऽप्यस्य उपर्युक्तिः	२४५ पृ० ११
	पुत्रत्वस्यैकत्ववत्तद्वै सामान्यत्वात्प्राये सामान्यार्थाया	
४०	वास्तविकत्वप्रमाणमज्ञातपुत्रत्वमिति	२४९ पृ० ११
	सामान्यत्वस्यैवामिहेतवे पुत्रत्वमिति वा बोधनाय	
४१	स्वकल्पनत्वावाप्तत्वे व्यप्योक्तत्वात्तद्वैकत्वमिति	२४९ पृ० १२
	वेदेति वस्तुपि वास्तवमिति वीक्ष्यमानकल्पम्	
४२	अतिव्यापनमिति वा परमार्थिकता विच्छेदादिव-	
	मिष्टोक्तमिति वीक्षाकृतमात्रेण विच्छेदमविकल्पक	
	वस्तुविपरकत्वामावर्तितव्यमिति	२४९ पृ० १३
४५	विरिक्तस्य परमार्थिकताकल्पमात्रेण प्रतिविष्टय	२४९ पृ० १४
	निरुपपत्तिः	
४६	अन्यथाप्यज्ञानादुपपत्तिरपि वीक्ष्यमानमात्रेण	२४९ पृ० १५
	निरुपपत्तिः	
४७	पुत्रत्वपुत्रत्वमिति वीक्ष्यमानमात्रेण प्रतिविष्टय	२४९ पृ० १६
४८	वीक्षावस्तुत्वमिति वीक्ष्यमानमात्रेण प्रतिविष्टय	२४९ पृ० १७
	प्रकल्पकम्	

विषय	पृष्ठ पं	विषय	पृष्ठ पं
११ अन्ते सप्तमसुखकण्डं च अष्टम्यान्ते सिन्धु- सुख एव चट्ठादितिलेखरक्षदमायाय चौदश सप्तमाष्टकं विष्णुस्तम्भ	१५१ प १	१८ स्वार्थैर्द स्वल्पवल्गविति सूत्रमाहरोपदेष्टावपु- स्तकं सप्तम्यान्तादित्येतां व्याख्यानप्रवचनान्यु-	१५२ पृ १
१२ स्वावचरमिषैक्यवसिक्तो वैवसिक्तमौल्यवचनं अन्ते वाचसपहसिक्तम्	१५१ प १	१९ समावाक्यमाहर्त्तं विषयमावायेव च तु वैवसिक्तमौले- स्तुपचमिषेव	१५३ प ११

इति श्रिलोकपरीच्छेदाः ।

॥ अथ तृतीयपरिच्छेदः ॥

विषय	पृष्ठ पं	विषय	पृष्ठ पं
१ विविधा-कल्ल-कमान-कल्लकानुपपत्त्या विमर्श- कान्तपदेभ्यस्तुल्यम्	१५५ प १	२१ तावद्-कल्लं तावदप्यपि यदेककल्लं यथापचार्त्तितक- मान्तो विमर्शं येषामप्येकस्यां यथापचार्त्तितक- मुल्लकल्लं विमर्शम्	१५५ पृ ११
२१ तावत्तां विमर्शं येषामप्येकस्यां यथापचार्त्तितक- मुल्लकल्लं विमर्शम्	१५५ प १०	२२ तावत् विमर्शेकल्लं यथापच- विमर्शकान्तां तावत्तां विमर्शकान्तां यथापच-	१५६ प ११
२२ तावत्तां विमर्शं येषामप्येकस्यां यथापचार्त्तितक- मुल्लकल्लं विमर्शम्	१५५ प १०	२३ तावत् विमर्शं येषामप्येकस्यां यथापचार्त्तितक- मुल्लकल्लं विमर्शम्	१५६ प ११

- १ वस्तुविषयविषयकभाषादेशेदुष्टं चान्यत्रसंस्कृत-
कृतम्भक्त्योक्तत्वापुररतिवर्धितं
- २ इत्येतेषामुच्ये विरक्तमनोस्यार हेतुभाषार
हृत्पुष्पमोक्षि वीरस्यवापुष्पः ॥
- ३ विरक्तमनोस्योत्पादन हेतुसंविधिं नान्यथाये
अस्य चण्डकम्
- ४ समग्रमिसमावसिधेयेति वास्य न सम्यक्सीति
एवमित्थम्
- ५ सुतकथासंक्षेपोक्तोत्पत्तौ न विषयत्वावयो वा
इत्युच्ये यन्ति तयोमिका कार्यकल्पनाया
त्वावयेन वा यानि तयोस्तद्वैतपद्विरोधमिच्छन्-
तस्तस्यैव ह्योदरपर्यवस्य
- ६ समग्रानां काव्यस्यात्मनोमित्रास्यैवपुष्पकथा
यदीदृशकथावोयति कथितकथावर्धिता न
सम्यक्सीति एवमित्थम्
- ७ कथितकथावर्धिता कथयेद्व्यापिकावर्धितास्य-

- ८ तत्तुल्यसम्पत्तीनां संवृत्तयेवांसंस्कृतमप्येवित्पुष्पवि-
न्याया अपि दुर्बला इति एवमित्थम्
- ९ विरक्तमनोस्यवापुष्पस्यापुष्पका इतिहा
अव्यभिचारकथमेवास्यां कथयितुमिच्छामिनायेक-
तुल्यपरिधिः
- १० कथयितुमर्हं कथितकथावर्धिते ह्यमनोस्यवापुष्प-
विन्याविरोधाविति एतदुमास्य अत्रापि कथावि-
न्यासवाचकपुष्पकथार्थद्वयं तावदोपेक्ष्यतत्र
प्रत्यक्षान्वयैव प्रयत्नं विष्णु स्यात्पुष्पकथार्थ-
कथयितुमर्हति यत्तमावर्धनं विरक्तमन-
वर्धं वीरवारिचल्य कथयितुमर्हति प्रत्यक्षिप्रालम्-
विष्णुपुष्पं धर्मवित्थम्
- ११ सर्वं नित्यं सत्त्वादिपुष्पस्याव्यवहारं तस्य धर्मव-
कथितकथावर्धितेहेतुपुरार्थमेव समाधिरित्
कथयितुमिच्छामिनायेकतुल्यपरिधिः तत्र
विरोधोद्वेगः

विषयः

पृष्ठ ५० पं०

- ११३ अथवाचकमिचोराज्यमग्नेदे समावेष्टा-
३ हि न स्वाग्नेनि ब्रह्माविद्यम्
११४ अनेकान्तवादिनामेककाममग्नेदेष्टेष्टमन्त्रेणाग्नि-
वाजान्वासावल्वावागिरोत्तरवदवत्तयन्
११५ अनुक्तः समवाचसम्पन्नो न समवाचिर्वा युक्त
इत्यतोपायवत्
११६ स्वकसत्वादिनिर्वाणा सत्ताया निरास
११७ सामान्यसमवाचयोर्द्विविक्तसम्पन्नो निरासो
विस्तारः
११८ उक्तयोर्द्विविक्त एव वर्तमानमा स्तोत्र-
११९ समवाचसम्पन्नसमाप्तस्य विवक्षितस्य गूढ-
रात्ममुपगतस्य वैशिष्ट्यान्वसम्पन्नान्द्राष्टसम्प-
न्नसिद्ध्या निराकृतं विस्तारः
१२० वैशिष्ट्यसम्पन्नसमाप्तसम्पन्नयोर्द्विविक्तसम्प-
न्नसम्पन्न ० जी वृत्तिवर्गो न्यायविद्याश्रयाय
१२१ परमान्वासावल्वावागिरोत्तरवदवत्तयन् सत्र परमान्वासा

२८८ हि ७
२८८ हि ९
२८९ प्र ७
२८९ हि ७
२८९ हि ८
२९१ प्र ६
२९१ प्र १
२९३ हि १३

- सर्वेषां निस्सत्ते वृत्तिव्याप्तिमूलावपुष्पस्वावयविकञ्च
नलोपदेष्टप्रसङ्गोपदर्शनम्
१२२ कर्माभावे परमान्वासाभावास्तदुपमानाभावा
गुणव्यापिकर्मादीनां तद्व्यतिषाद्यमभावा इत्यु
पदर्शितम्
१२३ सत्त्वस्वाभावानुक्तं परमानुत्पत्तिव्यागावबन्धि
स्वरूपत्वचोत्तरदर्शनम् सर्ववाचकवाचकविमेदे गुण-
त्वादिस्वतन्त्रावयवविशिष्टोत्पत्तिसङ्कोपदर्शनं
तत्र विचारिकानुष्ठीयानामाधीक्यम्
१२४ गुणवाचकानुगत्यत्वां महावाचानामनुपपत्त्यं
निराकृतम्
१२५ निस्सत्तात्कर्षद्व्यावागमकत्वावानुक्तं नातिव्यत्य
मिति नञ्वावस्थितकमगमुपपादयपुरस्सरमवाह-
तम् अन्यायमनिष्पत्तिसाकानुत्पत्त्यन्तरोपदर्शनम्
१२६ कर्मकारणयोस्तत्त्वैक्यव्याप्त्युपपत्त्युत्साह्यमवस्था
पाकवत्तम्

२९३ प्र ८
२९३ हि ८
२९५ प्र ७
२९५ हि ७
२९५ प्र ११
२९६ प्र ११

विषयः

- १३१ अक्षरं च सात्वेन सिन्धु लङ्कारोक्तिविशेष एवं
लभेति वैचारिकवेदिनस्तत्र लङ्कारम्
१३२ लोकोपदेशकालम्भा लङ्कारादीनामर्थानां प्रयोग-
प्रदेशकालान्तर्गतपुनरुक्तकालमर्थानां प्रयोग-

विषयः

- १३३ लङ्कारालम्बनस्य सङ्क्षिप्तवर्णना
१३४ लङ्कारालम्बनस्य लङ्कारालम्बनस्य
१३५ लङ्कारालम्बनस्य लङ्कारालम्बनस्य
१३६ लङ्कारालम्बनस्य लङ्कारालम्बनस्य
१३७ लङ्कारालम्बनस्य लङ्कारालम्बनस्य
१३८ लङ्कारालम्बनस्य लङ्कारालम्बनस्य
१३९ लङ्कारालम्बनस्य लङ्कारालम्बनस्य

पृष्ठ १० पं०

१ १ पृष्ठ १०

॥ अथ पृष्ठः

पृष्ठ १० पं०

१०१ पृष्ठ १०

१०२ पृष्ठ १०

१०३ पृष्ठ १०

१०४ पृष्ठ १०

१०५ पृष्ठ १०

१०६ पृष्ठ १०

विषयः

- वाङ्मयस्य लङ्काराणां लङ्काराणां लङ्काराणां
लङ्काराणां लङ्काराणां लङ्काराणां लङ्काराणां
लङ्काराणां लङ्काराणां लङ्काराणां लङ्काराणां

परिच्छेदः ॥

विषयः

- १३१ लङ्कारालम्बनस्य लङ्कारालम्बनस्य
१३२ लङ्कारालम्बनस्य लङ्कारालम्बनस्य
१३३ लङ्कारालम्बनस्य लङ्कारालम्बनस्य
१३४ लङ्कारालम्बनस्य लङ्कारालम्बनस्य
१३५ लङ्कारालम्बनस्य लङ्कारालम्बनस्य
१३६ लङ्कारालम्बनस्य लङ्कारालम्बनस्य
१३७ लङ्कारालम्बनस्य लङ्कारालम्बनस्य

पृष्ठ १० पं०

१ १ पृष्ठ १०

पृष्ठ १० पं०

१०५ पृष्ठ १०

१०६ पृष्ठ १०

१०७ पृष्ठ १०

१०८ पृष्ठ १०

१०९ पृष्ठ १०

विषय

को तदेष्टुमुत्पन्नम्

१५५ वेदान्तप्रकरणेन सदैवेत्यवयवस्य योगा-

नसूत्रेणैव यामिनेत्यवयवस्य

१५६ वैश्वानर एव यन्त्रोक्तं तद्विष्णुस्य इत्येव अत्र

१५७ वेदान्तप्रकरणेनैव यामिनेत्यवयवस्य योगा-

नसूत्रेणैव यामिनेत्यवयवस्य

१५८ वेदान्तप्रकरणेनैव यामिनेत्यवयवस्य योगा-

नसूत्रेणैव यामिनेत्यवयवस्य

१५९ वेदान्तप्रकरणेनैव यामिनेत्यवयवस्य योगा-

नसूत्रेणैव यामिनेत्यवयवस्य

एतेनैव यामिनेत्यवयवस्य

१६० वेदान्तप्रकरणेनैव यामिनेत्यवयवस्य योगा-

नसूत्रेणैव यामिनेत्यवयवस्य

१६१ वेदान्तप्रकरणेनैव यामिनेत्यवयवस्य योगा-

नसूत्रेणैव यामिनेत्यवयवस्य

वेदान्तप्रकरणेनैव यामिनेत्यवयवस्य

पृष्ठ ५

१ १ वि

१०१ वि० ९

१०२ वि० १

१०३ वि० १

१०४ वि० १

१०५ वि० १

१०६ वि० ११

विषय

एतेनैव यामिनेत्यवयवस्य

१६२ वेदान्तप्रकरणेनैव यामिनेत्यवयवस्य योगा-

नसूत्रेणैव यामिनेत्यवयवस्य

१६३ वेदान्तप्रकरणेनैव यामिनेत्यवयवस्य योगा-

नसूत्रेणैव यामिनेत्यवयवस्य

१६४ वेदान्तप्रकरणेनैव यामिनेत्यवयवस्य योगा-

नसूत्रेणैव यामिनेत्यवयवस्य

१६५ वेदान्तप्रकरणेनैव यामिनेत्यवयवस्य योगा-

नसूत्रेणैव यामिनेत्यवयवस्य

१६६ वेदान्तप्रकरणेनैव यामिनेत्यवयवस्य योगा-

नसूत्रेणैव यामिनेत्यवयवस्य

१६७ वेदान्तप्रकरणेनैव यामिनेत्यवयवस्य योगा-

नसूत्रेणैव यामिनेत्यवयवस्य

१६८ वेदान्तप्रकरणेनैव यामिनेत्यवयवस्य योगा-

नसूत्रेणैव यामिनेत्यवयवस्य

१ १ वि० यामिनेत्यवयवस्य

॥ अथ सप्तमः परिच्छेदः ॥

पञ्च ५० पं०

विषयः

विषयः

- ११९ एते प्रत्येव विरिहस्य देवागमिर्नवस्य लक्षेण-
इतदगन्ता अत्रसहस्रा उत्कृष्टा
१२० अन्ताग्राधैवप्रकारकण्डवत् एव हेतुरसि
हस्य इन्द्रिवाक्यस्य दुरात्मं प्रमत्ताभाये प्रमा-
नावाप्तसि एव सम्भवतीति दार्ष्टिकम्
१२१ निज्जनवारीया लक्षिदां अन्तिप्रत्यक्षदेवप्रत्यक्षा-
संवाक्यसि न हस्य दुरात्मं वा सिद्धवन्तीति
दृष्टिपदम्
१२२ वदमाद्यमिदंमन्त्रं एतत्तर्प विद्यान्मिमांसापुण्य-
मस्य अण्डमम्
१२३ श्री वार्त्तन्तुविक्रममङ्गलकम्
१ १ मन्त्रवदम्पुण्यवदस्यमङ्गलं मन्त्राग्न-
कायेवदम्पु
१२४ माज्जसावनविज्जोर्ध्वद्वानमाज्जये अदिशाहेतुदोरो-

१०९ छि० ०

१०९ छि० ८

११ म० १

११० छि० १

११० छि० ०

११ छि० ९

पदार्थवत्

- १०३ विद्यापवाधिवस्मति विद्यापतिरिच्छरोपल्लासग-
देवोवाक्यं एवाद्वाज्ञोऽसंगतमितिसम्प्रतिविधानम्
१०४ इयगपुष्कम्भमालहाडुपकण्ठवेकोरकम्भमिवमै-
क्यामालहाडुपकण्ठवेकस्वदेवतां प्राकृष्टागामेदसाक-
वावा विष्णुवर्षतद्वत्तत्त्व एव च अण्डमम्
१०५ वदित्वावैकाल्यवाक्यम् विरसम्
१०६ कौटिल्यकोटिकपेदेवार्थद्विष्यमितिसीमासक-
मयमासक एव विष्णुवर्षम्
१०७ श्रीमोक्त्यविमलकोटिकवत्तत्त्वमिवकण्डवम्
१०८ प्रामादमिमलविषेक्यामालिवाक्यम् विरसम्
अपवर्षम्
१०९ विषेकमालिवाक्यम् अण्डमम्
११० श्रीद्वामितस्यएकवातिवाक्योपवर्षनपुरस्वरे निरासा ११९ म० ४

१११ छि० १०

११२ म० ११

११३ छि० २

११३ छि० १४

११४ म० १

११४ छि० २

विषयः

- २११ देवतोऽनैकत्वस्य तदात्म्यवैकान्त्यस्याप्यवश्यं
 यत् स्वाहादनीतिः केवलीति इतिवत्
 २१२ अतिरिक्तविद्यतो देवकृतं पुनिरतिपात-
 नीरकत्वमिति स्वाहादनीतिरिति
 ११३ त्वानैः सद्यच्छीमतिः इति
 ११४ स्वाहादनीतेरुक्तान्वयोऽयं सत्यं
 ११५ समस्तयोगवर्तिन्यैकवैक्यादेः स्वाहादनीति-
 रतिव्यवैक्यसम्भवेकत्वमस्यैव अतोऽति-
 विचारकमात्रं

२१६ तुल्यत्वं कस्य पितृ इति इतिपातार्थवैक्या सा

विषयः

- २१७ देवोऽनेकत्वं वीर्यस्य सर्वसंपादकत्वोपपत्तिवशात्
 मत्तव
 २१८ यत्तु वृक्षानुलोपादयं तुल्यतापत्त्यवैक्यमित्येक-
 त्वस्य अत्यवश्यं

विषयः

- समीचीनोपपत्तिवत्
 ११ उपरिष्ठा निवर्णानिपद्यमाना यतिरोक्षेण वृद्धिप्रा-
 ऽप्यीतिव्याप्तिरिति वक्तव्येकत्वमप्यवैक्योपपत्तिवत्
 ११८ देवकृत्येव कामादिपुत्रत्वं वीर्यकृत्येव वारमयकृतं
 वरिपुत्रं पृथग्वैक्यं त्वप्युपपत्तिवत्
 २१९ निवर्णानि निवर्णानां ज्ञानजन्यविचारं केवलीया
 मयवद्व्यापकमिदमेकत्वमप्युपपत्तिवत्
 २२० वृक्षवर्णिनां निवर्णवत्त्वमप्युपपत्तिवत्
 १२ तदुपेक्यपरिपद्य
 ॥ इति सप्तमः परिच्छेदः ॥

॥ अथ सप्तमः परिच्छेदः ॥

विषयः

- २१९ स्वाध्यायानुष्ठानाद्युलोपादयं तुल्यतापत्त्यवैक्यमित्ये-
 कात्म्यं निवर्णवत्
 २२० त्वमित्यनुष्ठानाद्युलोपादयवैक्यं वीर्यतापत्त्य-
 वत्त्वमप्युपपत्तिवत्त्वमप्युपपत्त्यवैक्यं वारमय-
 २२० वि

पृष्ठं पृष्ठं ५०

१२० पृष्ठं

१२० पृष्ठं

१२० पृष्ठं

१२० पृष्ठं

१२० पृष्ठं

पृष्ठं पृष्ठं

१२० पृष्ठं

[illegible]

- ११५ अग्निमाधिकादिहस्तकहावसमर्पेदुर्गाकमिहोपसम-
भक्तवत्तत्त्व कदाचैवार्थकर्मयोग्यादिकचक्र-
मनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११
- ११६ एतदिहस्तकहावसमर्पेदुर्गाकमिहोपसम-
भक्तवत्तत्त्वमनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११
- ११७ अस्तवत्तत्त्वमनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११
- ११८ अस्तवत्तत्त्वमनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११
- ११९ अस्तवत्तत्त्वमनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११
- १२० अस्तवत्तत्त्वमनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११
- १२१ अस्तवत्तत्त्वमनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११

- अग्निमाधिकादिहस्तकहावसमर्पेदुर्गाकमिहोपसम-
भक्तवत्तत्त्व कदाचैवार्थकर्मयोग्यादिकचक्र-
मनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११
- ११६ एतदिहस्तकहावसमर्पेदुर्गाकमिहोपसम-
भक्तवत्तत्त्वमनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११
- ११७ अस्तवत्तत्त्वमनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११
- ११८ अस्तवत्तत्त्वमनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११
- ११९ अस्तवत्तत्त्वमनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११
- १२० अस्तवत्तत्त्वमनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११
- १२१ अस्तवत्तत्त्वमनुमानप्रकारविषय ११५ पृष्ठ ११

[illegible]

[illegible]

[illegible]

आम्रसारस्याः शुद्धिपत्रम्

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

सुकुसतीर्थसावेभौमतीर्थार्थिधराजभ्रीपुण्डरीकगिरिमण्डवभ्रीक्षपभजिनस्तपनम् ॥

आदिजिन वन्दे तुषसदन सदन्तनामस्योप रे; बोधकृतामुषाधिस्तुतीर्ति, धीर्धितपचमनिसोधं रे—आदि० ॥ १ ॥
 तौषमद्विगविस्तुरदुपयोग, योषे दपवमद्ग रे, मङ्गनयमजपेष्टकृषार्ण, वार्षपमसुस्तसन्न रे—आदि० ॥ २ ॥
 कुत्रुपपदष्टुचिचपनतरा, रत्न जगति ददान रे; दानसुखुममञ्जुसुखदय, दपपन्नममुषमान रे—आदि० ॥ ३ ॥
 भान्तिन्दितसुरवरपुभाणं नागरमानसईस रे; ईयगति पञ्चमगतिषाम्, वासपबिदिताश्चसं रे—आदि० ॥ ४ ॥
 सुसन्तं नयवचनमनवम, नवमङ्गलदातारं रे; तारस्वरमवचनपवमान, मानसुमटमेतारं रे—आदि० ॥ ५ ॥

[वल्लभलिलका छन्द]

इत्वं स्तुतः प्रपमतीर्थपतिः प्रमोदा-स्फ्रीमयशोविज्रपवाचकपुङ्गवेन ॥
 भ्रीपुण्डरीकगिरिराजधिराजमानो, मानोभवानि वितनोतु सतां सुखानि ॥ ६ ॥

॥ ॐ अर्हम् नमः ॥

न्यायविशारद-न्यायाचार्य-सहासहोपाध्याय-वाचकाग्रणी-श्रीयशोविजयगणिप्रणीतम्—

॥ अष्टसहस्री-विवरणम् ॥

ऐन्द्रमहः प्रणिषाय न्यायविशारदयतिर्यशोविजय ।

विष्णुमष्टसहस्री-मष्टसहस्र्या विवेचयति ॥ १ ॥

सिताम्बरशिरोमणिर्विदितचारुचिन्तामणि-विषाय इदि रुच्यतामिह समानतन्त्रे नये ।
अनर्गलसमुच्छलद्रुहलतर्कवर्णोदक-च्छटाभिरयमुत्तम वितनुते विषद्विच्छले ॥ २ ॥

स्याद्वादार्य कापि कस्यापि शास्त्रे यः स्यात्कश्चिद् दृष्टिवादानोच्यते ।
तद्व्याख्याने भारती सस्पृहा मे भक्तिव्यक्तेर्नाग्रहोऽणौ पृथौ वा ॥ ३ ॥

अम्भोराशे प्रवेशे प्रधिततसरितां सन्ति मार्गा इवोद्येः

स्याद्वादस्यानुयोगे कति न पृथक् सम्प्रदाया नुधानाम् ।

शक्यः स्वोपेक्षितार्थैररुचिविषयतां सप्र नैकोऽपि नेतु

जेतु दुर्वादिदृग् जिनसमयविद् किं न सर्वे सहाया ॥ ४ ॥

समन्तमद्रोऽत्र हि कारिकाणां कर्त्तोऽनुवक्ता स्वकलङ्कदेव ।

व्याख्याति भाष्यानुगमेन विद्या-नन्दोऽप्यमन्दोपमताः स्फुटं ताः ॥ ५ ॥

॥ श्रीविद्यानन्दविरचिताऽष्टसहस्री ॥

श्रीवर्द्धमानमभिवन्द्य समन्तमद्रमुद्रसुषोषमहिमानमनिन्द्याचम् ।

शास्त्रावताररचितस्तुतिगोचरासमीप्तोसित कृतिरलङ्कियते मयास्य ॥ १ ॥

भेदेः श्रीवर्द्धमानस्य परमेश्वरसमुपपत्त्य समन्तमद्रस्य तपमर्हणाचम्य संस्तवमभासमीप्तोसितस्या

छद्मरूपे, ततोभयत्वावन्यार्तमासम्भवे तवथटनात् । तद्रूपितकारैरपि तत एवोद्दीपीकृतेत्यादिना तत्सत्त्वबन
 विधानात् । (भाष्यम्—वेदागमेत्यादिमङ्गलपुरस्सरस्त्वबधिषयपरमाप्तगुणासिषायपरीक्षाभुपक्षिपत्तैष स्वयं
 अद्वागुणश्चमालक्षण प्रयोजनमाक्षिप्तं सक्ष्यते । तदन्यतरापायेऽर्पस्यानुपपत्तेः । शास्त्रन्यायानुसारितया
 तथैवोपन्यासात्) ॥ अक्षुब्धदेवीय भाष्यम् ॥ इत्यनेन ग्रन्थकारस्य अद्वागुणश्चमालक्षणे प्रयोजने शास्त्रा
 रम्भस्तवविषयास्तगुणातिशयपरिक्षेपस्य साधनत्वसमर्पनात् । शास्त्रावताररचितस्तुतिगोचराप्तमीमां
 सितमिव शास्त्र वेदागमाभिधानमिति निर्णयः । मङ्गलपुरस्सरस्तवो हि शास्त्रावताररचितस्तुतिरुच्यते ।
 मङ्गलं पुरस्सरमस्येति मङ्गलपुरस्सरः शास्त्रावतारकालस्तत्र रचितः स्तवो मङ्गलपुरस्सरस्तवः इति व्या
 क्यानात् । तद्विषयो यः परमाप्तस्तद्गुणातिशायपरीक्षा तद्विषयाप्तमीमांसितमेवोक्तम् । तदेव निश्चयेयस
 शास्त्रस्यावौ तल्लिबन्धनतया मङ्गलार्थतया च मुनिभिः सत्सुतेन निरतिशयगुणेन भगवतात्तेन अयोमार्ग
 मात्मवितमिच्छतां सम्यग्भिष्योपवेदार्थविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाप्तमीमांसां विवचानाः, अद्वागुणश्चमालक्षणां

* अक्षुब्धदेवीवमाध्यात मङ्गलं—उद्दीपीकृतवर्मतीर्थमपञ्चज्योतिर्ब्रह्मकेवद्य—छोफाछोफिवछोफछोफमक्षितेरिन्द्रादिभिर्वैश्वतम् ॥
 बन्दिस्था परमार्थतां समुपयं गां क्षमभङ्गीविधि, स्वाद्यावागुणगर्मिणी प्रतिहृदैकान्तान्त्रमजरोवयाम् ॥ १ ॥ तीर्थं सर्वपदार्थेणस्त्वविषय-
 स्वाद्याद्युप्युन्दे—भैरव्याजामकञ्जभाजकठवे प्रामादिकले कठौ ॥ वेनाचार्यसमन्तमद्रयतिना तस्मै नमः सम्पदं, कृत्वा विप्रियते
 स्ववो मगवतां वेदागमस्तत्कृतिः ॥ २ ॥

प्रयुक्तमनसा, कष्माद् देवागमादिविश्रुतितोषं महात्तामिदुत इति स्फुटं पृष्ठा एव स्वाभिसमन्तभद्रा
चार्याः प्राहुः ॥

अथ भी समन्तभद्राचार्यविरचिता ध्यातृभिर्मांसा ॥
देवागमनमोयानच्चाभरादिविश्रुतयः । मायाविष्वपि दृश्यन्ते नातस्त्वमसि नो महान् ॥ १ ॥ इति

देवागमादीनामादिशब्देन प्रत्येकमभिसम्बन्धनादेवागमाद्यो नमोयानादयस्त्वामभरादयश्च विश्रुतयः
परिगृह्यन्ते, तास्य भगवतीषु मायाविष्वपि मष्करिप्रभृतिषु दृश्यन्ते इति तद्वृत्तया भगवतोक्ताकं परीक्षाप्र
धानानां महान् स्तूत्योसि ॥ (भाष्यम्-आज्ञापयाना हि त्रिवशादिकं परमेष्ठिनः परमात्मनिन् प्रतिपद्येरन्
मास्मादावपस्ताहंशो मायाविष्वपि भावादित्वागमाभ्याः ॥ १ ॥) अयं स्वयः । श्रेयोमार्गस्य प्रणेता भगवान्
स्तुब्धो महान् देवागमनमोयानच्चाभरादिविश्रुतिमस्याप्यन्यथानुपपत्तेरिति हेतोरप्यागमाभ्यात्वात् । तस्य च
प्रतिवादिनः प्रमाणत्वेनासिद्धेः, तवागमप्रामाण्यवादिनामपि विषयसृष्टितया गमकत्वायोगात् । तवागमा
देव हेतोर्विषयसृष्टित्वप्रसिद्धेः । परमैर्धर्मपथस्यापि योदितविश्रुतिमस्त्वस्य हेतोर्मांयोपदर्शिततद्विश्रुतिम
न्निर्माणाविभिर्न व्यभिचाराः, सत्यधूमवत्त्वादेः पावकावी साध्ये स्वप्नोपलब्धधूमविमता देशादिनानैकान्ति
कत्वप्रसङ्गात् सर्वांनुमानोन्नेषात् इति चेत् । तर्हि मा भूषस्य हेतोर्ब्याभिचाराः, परमार्थिकयः पुरन्दरमेरी
मिनाथादिकृताप्रतिपातागोचरचारिण्यो यथोदितविश्रुतयस्तीर्थक्षरे भगवति स्वयि तादृश्यो मायाविष्वपि
नेत्यतस्त्व महान्माकमसीति व्याख्यानाद्बून्यविरोधाभावाविति कैश्चित्, 'क्षीपि कुतः प्रमाणात्प्रकृतहेतुं

विपक्षासम्भविन प्रतीयात् ? न तावत्प्रत्यक्षावनुमानाद्वा, तस्य तदविषयत्वात् । नाप्यागमावसिद्धप्राप्ता
 एयास्तत्प्रतिपत्तिरतिप्रसङ्गात् । प्रमाणतः सिद्धप्राप्त्यावागमाच्छ्रुतिपत्तौ ततः साध्यप्रतिपत्तिरेवास्तु
 परम्परपरिभ्रमपरिहारार्थेन प्रतिपत्तुः स्यात् । ततः युक्त सर्वथा नातो हेतोस्त्वमसि नो महांस्तस्यागमा
 भयत्वादिति ॥ १ ॥ तर्ह्यन्तरङ्गविग्रहविमर्शोदयेनान्यजनातिशायिना सत्येन स्तोतव्योऽह महानिति
 भगवत्पर्यनुयोगे सतीव प्राहुः ।— (अथ अष्टसङ्की विवरणम्)

श्रेयं इति अलङ्कारये इत्यत्रान्वयि, श्रीवर्द्धमानस्येति अत्र धियाऽऽर्जन्यलक्षणं वर्द्धमानस्येतिष्णुत्वस्या श्रीवर्द्धमान
 पदेन तीर्थकरसामान्योपस्थितिसिद्धिर्भवति 'योगाद्बुद्धिर्बलवतीति' न्यायाद् व्यक्तिविशेष एव विभ्रामे निश्चयनवेनैकमङ्कौ
 सकलमकिसिद्धावपि व्यवहारनयमते विषयबहुत्व एव तदतिशयसिद्धेस्तत्र तत्र व्यवस्थापितत्वात् सकलचिन्तितत्वेन तत्र तात्प
 र्यविषयत्वात् सात्पर्यविषयान्वयानुपपत्त्याऽस्य पदस्य तीर्थकरसमुदाये लक्षणेऽप्यभिप्रेत्य विष्णुभक्ति-

परमैजिन्ध्वरसमुदयस्येति, तेन समुदयस्य पदार्थतया वाक्यार्थतया वा कथं लक्ष्म इत्याशङ्क्याया नावकाशः ।
 वाद्वशेन सङ्घस्य मानं च लक्ष्यतावच्छेदकरूपेण शक्यतावच्छेदकरूपेण वेति पुनरन्यदेतत्, चिन्नेश्वरसमुदयसमन्तमद्रयोः
 स्तुत्यस्तोत्रोः स्वजनमातृस्या विशेषणविशेष्यभावकामधारेण, तदमल्लवाचक्य तद्विशेष्यतयति बोध्यम् । स्वातन्त्र्येन
 तदभिनन्दनविवादायां ह्यु, अनिन्यवाचमित्यत्रानिन्या वासौ वाक् शानिन्यवाक् तामिति कर्मधारयः,

समन्तेत्यादि, समन्ततो भद्रं यस्यां सादृशीया सुषुप्तवृत्तस्वरूपो यो बोधस्तस्य महिमा यस्याः सक्रमाश्च सा

यथा तामिति तद्विशेषणम्, बहुवचिदमानानन्दमयनिरूप्यबुद्धानधारारस्वमावपरमब्रह्मप्रापिकाभिरुपार्थः ।

भीषर्दमानमिति च भिया मक्तिसमुक्त्या धर्दमानं यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणमिति व्याख्येयम्, नन्वलङ्कार्याल्लङ्कारण
योर्प्राप्तेयव्याख्यानरूपतयैकानुरक्त्यपहृष्टपक्षेन प्रकृतालङ्कारप्रत्यस्यालङ्कार्यवदनुबन्धसिद्धिसम्पादनद्वारा सुत्यस्तोदस्तु
तिनिमित्तपक्षेऽपि तत्समाप्तिरेतोः भेदमस्तज्जयापेक्षया किं प्रयोक्तव्यमत्र आह—तथाभेदतयादिति, कस्येति हेतुः । तस्य
भेदसः संस्तवनस्योक्तत्रयविषयकस्य गृहात्मजनकमत्वादित्यर्थः । तदेकवचनविषयकमेव भेदः किं नाद्रियतेऽत्र आह—

‘तर्दन्यतमेत्यादि’ प्रचितस्वात्मैव वस्तुतस्तुविज्ज्वारयेऽपि कारणत्वादित्वभिधानप्रसवपरविज्ज्वारमाय प्रचितभेदस
एवात्र चिकीर्षितत्वात् तस्य चान्यतरापत्तेरसम्भवात् भेदसः प्रचितत्वसिद्धयर्थमुक्तत्रयविषयत्वाभयणमावश्यकमिति
साहः । ननु प्रत्यादौ इत्यवमात्म्यं ब्रह्मत्वापरन्ति प्रेषावन्तः, प्रकृते समूहोऽपि प्रत्यक्षेण स्वरूपत्वात्म्यमिति किं
मङ्गलान्तरोपादानेन ! अन्यथा तत्रापि मङ्गलान्तरोपादानेऽनवस्थाप्रसङ्गादिति चेत्, अत्र वदन्ति, अन्योऽपि इन्द्रः
स्वाध्यायरूपत्वात्म्यमत्रमेव मङ्गलपुष्टिरस्त्रिहार्दं च पृथग्मात्रलोपादानम्, अतारद्वयीविषयस्य साध्यादेर्मङ्गलस्याप्यमङ्गल-
त्वादिति, इत्थं चाभयतया समाप्ती त्वेकवाक्यत्वपुष्टिरविषयतासम्बन्धेन गृह्यतस्य हेतुत्वमित्युक्तं भवति, तत्र प्रकृते व्याख्याने
पृथग्मात्रस्य व्याख्येये चाविषाक्यत्वैवेति न काचित्पुष्टिपुष्टिः, मङ्गलेऽप्यमङ्गलत्वपुष्टिस्तु स्वसमानाधिकरणद्विरितजननी न
तु स्वसमाप्तिप्रतिषन्धकद्विरितजननीति विचारणीयं ब्रह्मत्वात्, उक्तहेतुहेतुसमूह एव च व्यधिकरणसमाप्तिप्रसङ्गात् न कृते
भवति, समाप्तात्म्यव्यतिरेकान्म्या मङ्गलस्य व्यभिचारस्तु स्वान्यूनसत्त्वमपिज्ज्वारिणस्यमाप्तिर्वादेः कार्यत्राणच्छेदकस्योक्त्या

निरसनीय इति दिक् । अद्वैतगुणशताभ्यामिति, अद्वैतगुणद्वैते नयस्याद्वादपरीक्षाजन्यज्ञानविशेषो वर्धनश्च प्रचाल्यो ।
सदुक्तं सम्मती—“ एवं विषयभवे, सद्वैतगुणस्य भावतो भावे । पुरितस्साभिनिबोधे, वसणसदो हवइ युक्तो ॥ १ ॥ ” इति,
प्रयोजनत्वं च संयोज्यप्रयोजनान्नतया गौणमित्यभिप्रेत्याह—

ताभ्यां प्रयुक्तमनस इति मदेष्टास्तुत्योऽसीति, प्रमानुरूपत्वादुपरस्य न महत्प्रकारकस्तुतिविषयोऽसीत्यर्थः ।
तथा च सूत्रे महत्त्वं महत्त्वेन स्तुत्येऽर्चान्तरसङ्गमितवान्यम्, वस्तुतो महत्त्वं स्तुत्यर्थकमव, अतिशयप्रतीतिः प्रयोजन
मित्युक्तविमूल्या निबध्नरूपातिष्ठयन न स्तुत्या, व्यवहारस्तु स्तुत्यत्वे न विशेष इत्यर्थः सम्मुखीन आमाप्ति,
‘भाष्ये तादृश इति तादृशस्य देवागमादेरित्यर्थः । धैर्यमार्थेत्यादिः केष्वित्यन्तः पूर्वपक्षः, सोऽपीत्यारम्भ
प्रत्यक्तः सिद्धान्तः, प्रकृतहेतुमिति पारमार्थिकविभूतिमन्त्रहेतुमित्यर्थः । यद्यप्यस्तुत्येहेतुना साध्यस्य न व्यवहारो
ज्ञानजनितविलक्षणभूतत्वेन न्युपगमादन्यथा प्रवित्तियवकार्यकारणमावाप्तुच्छेदेन सर्वज्ञानाभासप्रसङ्गत्वं, हेतुज्ञानासत्पत्वं
च न व्यवहारैः प्रयोजकं, किन्तु कदाचित्साध्यज्ञानासत्पत्त्यदि न ततोऽनुमितिप्रतिबन्धः, तथापि व्यवहारवारकविक्षे-
पविक्षिप्तत्वरूपं सत्पत्त्यमभिप्रेत्याह—देवागमादिहेतुमुपन्यस्येदं त्वन्मिति मन्तव्यम् ॥ १ ॥ आगमाभयेनापि हेतुना
हेतुवादरसिकानामनुमानात् साध्यसिद्धौ परितोषः किं न स्यादित्याशयवान् शङ्कते—

अप्यात्म बहिरप्येव विग्रहादिमहोदयः । दिव्य सत्यो दिव्योक्तस्त्वप्यस्ति रागादिमत्सु सः ॥ २ ॥

१ एवं विनम्रताम्, महत्तमस्य भावतो भावात् । पुरुषस्याभिनिबोधे, वर्धनश्च युक्तः ॥ १ ॥

यथा तामिति यदिदोषणम्, अनुच्छिद्यमानानन्दमयनिरुपबन्धानधारस्वभावपराप्रपञ्चापिकामित्यर्थः ।

भीषद्दर्शमानमिति च भिया भक्तिसमुद्भा वर्द्धमानं यथा स्यात्तेति क्रियाविशेषणमिति व्याख्येयम्, नन्वलङ्कार्यास्तद्विराज योम्यास्म्येष्यास्यानकपदैकानुबन्धश्चतुष्टयवत्त्वेन प्रकृतालङ्कारस्य न्यस्यालङ्कार्येष्वनुबन्धसिद्धिसम्पादनद्वारा स्तुत्यस्तोदस्तु विनिमिश्रकस्वेऽपि तत्समाप्तिरेतो भेष्वस्तुत्वायेवायां किं प्रयोजकमत आह—सर्वाभ्येयत्वाविति, तस्मेति दोषः । तस्य अप्रसङ्गः संस्तवनस्योक्तप्रयविषयकस्यपूरात्मननकपत्वादित्यर्थः । तदेकतद्विषयकमेव येयाः किं नाद्रियतेऽत आह—

‘तद्वदन्यतमेत्यादि’ प्रचितस्यास्यैव वक्ष्यणरविष्मन्वासेऽपि कारयत्वादित्यभिधानाद्ब्रह्मवचरविष्मन्वासाय प्रचितभेयस एवात्र चिकीर्षितत्वात् तस्य चान्यतदुपावेऽनुम्भवात् भेष्वः प्रचितत्वसिद्धयर्थमुक्तप्रयविषयत्वाप्रयणमन्वयकमिति भावः । ननु ब्रन्वादौ प्रत्यसमास्यर्थं मङ्गलमाचरन्ति प्रेषावन्ता, प्रकृते सुम्भूतौ ब्रन्व एव स्तुतिरूपत्वान्मङ्गलमिति किं मङ्गलान्तरोपादानेन ! अन्यथा तत्रापि मङ्गलान्तरोपादानेनैवस्वाप्रसङ्गादिति चेत्, अत इदन्ति, अन्येऽपि ब्रन्वाः स्वाध्यायरूपत्वान्मङ्गलमेव मङ्गलशुद्धिप्राप्तार्थं च प्रथममङ्गलोपादानम्, अतारक्षणीविषयस्य साध्यादेर्मङ्गलस्याप्यमङ्गलत्वादिति, इत्थं चाभयतया समाहौ स्वैकवाक्यत्वशुद्धिविषयतासम्बन्धेन मङ्गलस्य हेतुत्वमित्युक्तं भवति, तच्च प्रकृते व्याख्याने प्रथममङ्गलस्य व्याख्येये चार्थिवाक्यस्यैवेति न ह्यप्यिदनुपपत्तिः, माहत्वेऽप्यङ्गलान्तशुद्धिस्तु स्वसमानाधिकरणशुद्धिरित्यननी न तु स्वसमाप्तिप्रतिषन्धशुद्धिरित्यननीति विचारणीयं ह्यस्मादद्या, उक्तहेतुहेतुमन्त्रात् एव च व्यधिकरणसमाप्तिप्रसङ्गकारणं कृतं भवति, समाहाकन्यम्यतिरेकाभ्यां मङ्गलस्य व्यभिचारस्तु स्थान्युक्तव्यविष्मन्वासीयसमाप्तिवारेः ह्यर्पतावच्छेदकस्योक्त्या

निरसनीय इति दिक् । अर्द्धांगुणशताभ्यामिति, अर्द्धांगुणद्वये नयस्याद्वादपरीक्षाजन्यज्ञानविशेषो दर्शनश्रवणान्यौ । तदुक्तं सम्मतौ—“ एवं विनयमये, सद्दृष्टमात्रस्य माषलो भावे । पुरिसस्सामिणिबोधे, वंसेणसरो इषय जुषो ॥ १ ॥ ” इति, प्रयोजनत्वं च तयोर्मुख्यप्रयोजनाङ्गकया गौणमित्यभिप्रेत्याह—

ताभ्यां प्रयुक्तमनस इति महोक्तं स्तुत्योऽसीति, प्रश्नानुरूपत्वावुपरस्य न महत्त्वप्रकारकस्तुतिविषयोऽसीत्यर्थः । तथा च सूत्रे महत्त्वं महत्त्वेन स्तुत्येऽर्चान्तरसङ्गमितवाच्यम्, वस्तुतो महत्त्वं स्तुत्यार्थकमेव, अतिशयप्रतीतिः प्रयोजन-मित्युक्तबिभृत्या निश्चयकपातिशयेन न स्तुत्यः, व्यवहारस्तु स्तुत्यत्वे न विरोध इत्यर्थः सम्मुखीन आमाति,

भाष्ये तादृश इति तादृशस्य देवागमादेरित्यर्थः । परमार्थेत्यादिः कैश्चिदित्यन्तः पूर्वपक्षः, सोऽपीत्यारम्भ-प्रत्युक्तः सिद्धान्तः, प्रकृतहेतुमिति पारमार्थिकविभूतिमन्त्रहेतुमित्यर्थः । पक्षप्यस्त्यहेतुना साध्यस्य न व्यभिचारो-ऽज्ञानमनितविलक्षणधर्मादेरनभ्युपगमादन्यथा प्रतिनियतकार्यकारणभावाद्युच्छेदेन सर्वज्ञानाद्यासप्रसङ्गात्, हेतुज्ञानासत्पत्वं च न व्यभिचारे प्रयोजकं, किन्तु कदाचित्साध्यज्ञानासत्पत्त्येति न ततोऽनुमितिप्रतिबन्धः, तथापि व्यभिचारवारकविशे-ष्यविशिष्टत्वरूपं सत्यत्वमभिप्रेत्याहुर्देवागमादिहेतुमुपन्यस्येदं लब्धमिति मन्तव्यम् ॥ १ ॥ आगमाभ्येनापि हेतुना हेतुवादरसिकानामनुमानात् साध्यसिद्धौ परितोषः किं न स्यादित्याशयवान् अङ्कते—

अप्यात्म बहिरप्येव विमहाविमहोदय । दिव्य सत्यो दिव्योक्तस्त्वप्यस्ति रागादिसत्सु स ॥ २ ॥

१ एवं विनयमत्र, महत्त्वमत्र भाषतो भाषात् । पुरुषस्याभिनिबोधे, वंसेणसरो भवति पुच्छः ॥ १ ॥

तथा वामिति तद्विद्वेषणम्, अनुपिष्ठयमानानन्दमयनिरुपपन्नानघारास्वभावपरमप्रपञ्चापिकामित्यर्थः ।

भीवद्वृत्तमानमिति च धिया भक्तिसमुत्पन्ना बर्द्धमानं यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणमिति व्याख्येयम्, नन्वलङ्कार्यासिद्धरूप
शेष्यास्येष्यस्यानरूपतयैकानुबन्धनपक्षेन प्रकृतालङ्कारप्रबन्धस्यालङ्कार्यवदनुबन्धसिद्धिसम्पादनद्वारा स्तुत्यस्तोत्रस्तु
तिनिमित्तपक्षेऽपि तत्त्वमाप्तिरेतो भेषमात्रप्रयोगेणायां किं प्रयोजकमत आह—तथाभेयस्याविति, तस्मेति शेषः । तस्य
भेषमः संस्तवनस्योक्तत्रयविषयकसमुद्भातम्वनरूपत्वादित्यर्थः । तदेकतरविषयकमेव भेषः किं नाद्वियतेऽत्र आह—

‘तद्वदन्यममेत्यादि’ प्रचितस्यास्येव बलवत्तरविज्जकारणेऽपि कारणत्वादित्यभिधानाद्वलवत्तरविज्जकारणाय प्रचितभेषस
एवात्र विस्तीर्णितत्वाद् तस्य चान्यतरगुणवेष्टुममवात् भेषसः प्रचितत्वसिद्धयर्थेऽक्तत्रयविषयत्वाभयमावश्यकमिति
माह । ननु प्रन्यावौ प्रन्यममात्यर्थे मन्त्रकमाचरन्ति प्रेषाकन्ताः, प्रकृते सम्पूर्णो प्रन्य एव स्तुतिरूपत्वान्मन्त्रमिति किं
मन्त्रतान्तरोपादानेन ? अन्यथा तत्रापि मन्त्रतान्तरोपादानेनैवस्थाप्रसङ्गादिति चेत्, अत्र वदन्ति, अन्योऽपि प्रन्यः
स्वाध्यायरूपत्वान्मन्त्रमेव मन्त्रस्तुतिपरिग्रहार्थं च पृथग्मात्रमेवादानम्, अतादृशीविषयस्य साध्यादेर्मन्त्रस्याप्यमन्त्रल-
त्वादिति, इत्थं चाप्रयतया समाहौ स्वेकगम्यत्वमुदिविषयतासम्बन्धेन मन्त्रस्य हेतुत्वमित्युक्तं भवति, तत्र प्रकृते व्याख्याने
पृथग्मन्त्रस्य व्याख्येये चारिषाक्यस्यैवेति न काश्चिदनुपपत्तिः, मन्त्रलेखमन्त्रस्तुतिस्तु स्वसमानाधिकरणदुरितजननी न
तु स्वममाप्तिप्रतिबन्धकदुरितजननीति विचारणीयं सूत्रमाह्ला, सक्तहेतुरेतुमन्त्रा एव च व्यधिकरणसमाप्तिरसङ्गत्वार्यं कृतं
भवति, ममाप्तावन्यप्यतिरेकान्यां मन्त्रस्य व्याधिचारस्तु स्वान्यूनसङ्गव्यविज्जस्वहीयसमाप्तिश्चादेः कार्यतावच्छेदकस्योपया

निरसनीय इति विद् । अर्द्धागुणश्रुताभ्यामिति, अर्द्धागुणश्रुते नयस्याद्यावपरीषाजन्त्याज्ञानविशेषौ वर्धनश्चद्रवाभ्यौ । तदुक्तं सम्मती—“ एवं निजपभवे, सारहमाभस्त भाववो भावे । पुरिसस्याभिनिबोधे, वर्धनसरो इव द्रुणो ॥ १ ॥ ” चि, प्रयोजनत्वं च तयोर्मुख्यप्रयोजनाश्रयया गौणमित्यभिप्रेत्याह—

ताभ्यां प्रयुक्तमनस इति मर्दान्तं स्तुत्योऽस्मीति, प्रमानुरूपत्वादुत्तरस्य न महत्त्वप्रकारकस्तुतिविषयोऽस्मीत्यर्थः । तथा च सूत्रे महत्त्वं महत्त्वेन स्तुत्येऽर्धान्तरसङ्घमितवान्यद्, यस्तुतो महत्पदं स्तुत्यार्थकमेव, अतिशयप्रतीतिः प्रयोजनमित्युक्तविभूत्या निबध्नयकपाकिञ्चयेन न स्तुत्या, व्यवहारस्तु स्तुत्यत्वे न विशेष इत्यर्थः सम्मुखीन आभाति, भाष्ये तादृश इति तादृशस्य देवागमादेरित्यर्थः । धैर्यमार्थेत्यादिः कैश्चिदित्यन्तः पूर्वपक्षः, सोऽपीत्यात्म्यं ब्रह्मकृतं सिद्धान्तः, प्रकृतहेतुमिति पारमार्थिकविधूतिमणहेतुमित्यर्थः । यद्यप्यस्तत्परोऽहेतुना साध्यस्य न व्यभिचारोऽज्ञानजनितविलक्षणधर्मादेरनभ्युपगमादन्यथा प्रतिनियतकार्यकारणमावाप्त्युच्छेदेन सर्वत्रानाद्यासप्रसङ्गात्, हेतुज्ञानासत्यत्वं च न व्यभिचारे प्रयोजकं, किन्तु कदाचित्साध्यज्ञानासत्यत्वमिति न ततोऽनुमितिप्रतिबन्धः, तथापि व्यभिचारवारकविद्वे-
षमविशिष्टत्वरूपं सत्यत्वमभिप्रत्याहुरदेवागमादिहेतुमुपन्यस्येदं लब्धनमिति सन्तव्यम् ॥ १ ॥ आगमाभयेनापि हेतुना हेतुभावरसिद्धान्तमनुमानात् साध्यसिद्धौ परितोषः किं न स्यादित्याश्रयवान् ब्रह्मते—
अप्यात्म बाहिरप्येष विप्रहादिमहोदयः । दिव्य सत्यो दिवौकस्त्वप्यस्ति रागादिमस्तु सः ॥ २ ॥

१ एवं किनप्रज्ञात्, अदधानस्य भाववो भावात् । पुरुषस्याभिनिबोधे, वर्धनसस्या भवति पुष् ॥ १ ॥

स्मृतानुमानोपयोगस्य साध्यसन्देहसिंसाधयिपाक्षतानुगमस्य हेतुत्वं सदाकारत्वं शानुमानोपयोगे कदाकारानुमित्तिचनकत्वा
रन्ध्रेदश्वे जातिविशेषः, पटस्वनक्यावच्छेदक इव तन्तौ, अत एव पटाकारपरिपतन्तुत्वेन पटोपादानत्वं ननु सन्तुत्वमात्रेवेति
सुदृढीभविव्यपुपरिहात्, इत्थं चोक्तोपयोगहेतुतथैवानतिप्रसङ्गे नोक्तपक्षवासेन हेतुत्वं, सिद्धिसिंसाधयिपाविरयोर्विशेष्य
विशेष्यमात्रे चिनिगमनादिरहेण शुद्धगनन्तश्चर्यकारणभाषप्रसङ्गात्, सस्यां सिंसाधयिपायां त्रिषतुरक्षपभ्यसधानेन सिद्धिपर-
मद्वयमन्त्रावेन्दुमित्यनुदपप्रसङ्गाच्च, कदा सिंसाधयिपाविरविशिष्टसिद्धिसिंसाधयिपायादुपयोगस्य तु दीर्घाधिकस्यानुगतस्यान्युपग-
माभादानुपमानानुमित्यपत्ताप इति ।

एतेन मिद्विपरामर्शमत्वे यस्किचिन्वानं जायतामितीच्छयामप्यननुमितेः प्रत्यक्षादिरिच्छानं चायतामितीच्छायां
पानुमितेः निमाषपिपाविदुषधिरानियेदहोदोऽपि निरस्ताः । यथाऋषेयर्धनेन सिद्धधनोपयोगस्य फल्यनेनानतिप्रसङ्गात्,
तद्विद्वाननुमितौ तद्विद्वत्तन्त्रोपयोगस्य विद्विष्य हेतुत्वाच्च न पूमपरामर्शमत्वे आलोकेन वद्विद्वाननुमित्यामितीच्छायामप्यनु-
मितिः । अयं पक्षो वद्विमानिस्त्वनुमितौ सत्यां पक्षे वद्वाननुमानोपयोगस्याभावात् तत्र सिद्धेः प्रविद्वन्त्यस्तत्त्वापेक्षयानु-
मितायेव तत्त्वत्पन्नं न्याय्यमिति चेत्, न, साध्यमन्देशसिमाधयिषाऽन्यतरानुगतस्यैवानुमानोपयोगस्य फल्यनात्,
जनगामिनेन मेवानुमानस्यलेप्यप्यक्तमाध्यसंशयफल्यनात्, अस्तु वा गामिनेन मेवमानं प्राप्तिममेव, अत्रातिमस्य किं
गम्यतीति संशयस्यबोधयात्, अन्यवानुपपत्तिप्रापेक्षत्वे तु तस्य तत्त्वस्यसीयस्य केवलान्यवानुपपत्तिप्राप्तेवानुमानोप-
योगरयम्, कश्चित् निमाषपिपाविषट्कारेऽपि सिद्धलुमानोपयोगप्रविद्वन्त्यकारे तु मानाभावात् । तेन वर्षतस्तेजस्वी पापा

क्रमयो बह्विमानिति ज्ञानसत्त्वेऽप्यनुमितेर्न विरोधः, अतदाकारसिद्ध्युदाहरणसिद्धावधिपाया अविषटनात्, यत्रायं
 पुण्यो नवेति संशयानन्तरं पुण्यत्वव्याप्यकाराविमानिति ज्ञानं तत्र विनानुमित्तां प्रत्यक्षमेवोत्पद्यते नानुमितिरित्यनु
 मितावनुमित्ताविरहविशिष्टसमानविषयकप्रत्यक्षसामग्र्याः कामिनीविज्ञासाधत् स्वातन्त्र्येण प्रतिबन्धकत्वं कल्प्यत इत्यप्य
 पुक्तम्, काराविमत्त्वादेनेन पुण्येण भाव्यमितीहात्मकप्रत्यक्षोपयोगसत्त्वेऽनुमितेरापणयोगात्, प्रमत्तं योऽप्यप्रत्यक्षत्वाविच्छिन्नं
 पुक्तम्, काराविमत्त्वादेनापेक्षया प्रत्यक्षत्वाविच्छिन्ने ईहात्वेन हेतुतापानेन लाघवमित्यस्यार्थस्याभाभि 'ज्ञानं
 प्रति विद्वेदवर्धनस्य काराविमत्त्वावच्छेदेनोदात्तकप्रमाणेन पुण्यत्वव्याप्तिप्रवृत्त्यानुमानोपयोगेन काराविम-
 विन्द्यावौ' विवेचितत्वात् । यत्र च काराविमत्त्वावच्छेदेनोदात्तकप्रमाणेन पुण्यत्वव्याप्तिप्रवृत्त्यानुमानोपयोगेन काराविम-
 त्वान्यथानुपपत्त्या पुक्तत्वाऽनुमितेरेकान्युपगमात्, एतेन मिश्रविषयकप्रत्यक्षेऽनुमितिसामग्रीप्रतिषन्धकत्वकल्पनमप्यपास्तम्,
 परामर्शानन्तरं यथादिप्रत्यक्षत्वावच्छाद्यात्मकप्रत्यक्षोपयोगामावादेवानापरोः, तच्छुपयोगव्यक्तौ च तच्छुदृष्टोद्गोभावि-
 हेतुरिति न किञ्चित्पुनरुपपन्नम्, "बादक्रीडाविसामग्री—श्रीढां त्यजत पण्डिताः । सामग्रीवावमादाय, न्यायकेलिविबीयताम्
 ॥१॥" इति केन क्लेशानुमितिप्रत्यक्षसामग्र्योः प्रतिषन्धप्रतिबन्धकमावः ? न तावदनुमितित्वाविच्छिन्ने लौकिकप्रत्यक्षसाम-
 ग्रीत्वेन प्रतिबन्धकता, मिश्रविषयेऽनुमितेरेयोत्पत्त्या व्यभिचारात्, न च समानविषयकानुमितित्वाविच्छिन्ने समानविषयक-
 लौकिकप्रत्यक्षसामग्रीत्वेन प्रतिबन्धकता, समानविषयत्वस्य निर्वक्तुमशक्यत्वाविति चेत्, अत्र रघुदेवमहाचार्यप्रभृतयः
 पर्वतोरेभ्यश्च विविधेयकसंयोगसंसर्गकानुमितिं प्रति पर्वतविश्लेष्यकबहिःप्रकारकसंयोगसंसर्गकलौकिकप्रत्यक्षसामग्रीत्वादिना
 विश्लेष्यप्रतिषन्धप्रतिबन्धकमावो वाच्यः, यद्विमानं पर्वतो घटवानित्यनुमितौ व्यभिचारवारणाप प्रतिषन्धकतावच्छेदककोटौ

कारानुमानोपयोगस्यैव साध्यसन्देहसिद्धाधियोगानुमतस्य हेतुत्वं तदाकारत्वं चानुमानोपयोगे तदाकारानुमितिजनकत्वा
रच्छेदश्चेन्न बाधिविधेयः, पटवन्नक्त्यावच्छेदक इव कर्तव्यौ, अथ एव पटाकारपरिणततनुत्वेन पटोपादानत्वं ननु सन्तुल्यमात्रेप्येति
सुदृढीभाषिष्यन्तुपरिहात्, इत्थं बोधोपयोगहेतुतयेवान्विप्रसङ्गे नोक्तपक्षतात्वेन हेतुत्वं, सिद्धिसिद्धाधियोगविरहयोर्विशेष्य
विशेष्यमात्रे विनिगमनाविरोधेन गुणरानन्तकार्यकारणमात्रप्रसङ्गात्, सत्यां सिद्धाधियोगायां त्रिष्वतुरक्षयभ्यस्वधानेन सिद्धिपर-
मार्थमङ्गारेऽनुक्तिरनुदयप्रसङ्गात्, तदा सिद्धाधियोगविरहविशिष्टसिद्धिसिद्धाधियोगस्य तु दीर्घिकासिद्धस्यानुगतस्याभ्युपग-
माभावनुरूपमानानुमित्यपत्ताय इति ।

एतन्न सिद्धिपरमार्थसत्त्वे यत्किञ्चिच्चान्न बाधतामितीच्छायाभ्यननुमितेः प्रत्यक्षाधिरिक्कञ्चाल जायतामितीच्छाया
चानुमितेः निमाधयिषाविशेषविरहनिषेधश्चेद्वेऽपि निरस्तः । यथाकार्त्तवर्धनं विषयव्योपयोगस्य कल्पनेनान्विप्रसङ्गात्,
तच्छिद्धानुमितौ तच्छिद्धान्वेपयोगस्य विशिष्य हेतुत्वाच्च न धूमपरामर्शसत्त्वे आलोकेन बहिमनुमिनुयामितीच्छायामभ्यनु-
मितिः । अथ एतन्नो बहिमानित्यनुमितौ सत्यां पर्यंते पक्षानुमानोपयोगस्याभावात् तत्र सिद्धेः प्रतिषन्धकत्वापेक्षयानु-
मितादेव तत्कल्पने न्याय्यमिति चेत्, न, साध्यसन्देहसिद्धाधियोगानुगतस्यैवानुमानोपयोगस्य कल्पनात्,
एतन्मात्रेण मेपानुमानस्यतेष्वभ्यक्तमाध्यमसंशयकल्पनात्, अस्तु वा गर्भितेन मेपदानं प्राप्तिममेव, अप्रतिमस्य किं
गर्भितंति संशयस्यैवेदयात्, अन्यपानुपपत्तिप्रशयेवत्त्वे तु तस्य तत्सत्त्वतीयस्य केवलान्यपानुपपत्तिप्रशयैवानुमानोप-
योगत्वम्, कश्चित् सिद्धाधियोगविरहश्चेदपि सिद्धेऽनुमानोपयोगविरहपक्षश्च तु मानाभावात् । तेन पर्यंतस्तेनस्यैवाप्या

[illegible]

प्रघट्टरक्तं विहाय विधेयकत्वनिवेदाः, प्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वायां भिन्नविषयकानुमितिसामग्र्यमावच्छिद्यम्यनिवेदो
 तु रिपस्ता न निवेद्या, प्रयोजनमावाप्तुं उक्तस्थले विधेयस्याभावेनैवावोपात्तुं, न च पर्वतो वह्निमानिति लौकिक-
 पास्तुपसामग्रीसत्त्वेऽपि पर्वतो वह्निमानित्यनुमित्यापत्तिः सामग्र्याः कारणसमूहात्प्रकृत्या तदानीमणीतानागतचतुस्तय-
 संयोगाद्यमत्वेनोक्तलौकिकपास्तुपसामग्र्यमावादिवि बाध्यम्, स्वाभयसपुच्छशित्वसम्बन्धेन पर्वतशुचिचतुःसंयोगमविच्छिद्य-
 विच्छिद्यचतुःसंयोगादेरेव प्रकृते पर्वतो वह्निमानिति लौकिकप्रत्यक्षसामग्रीपकार्यत्वात्, न च पर्वते वह्निसंयोगानवच्छेद-
 कावच्छेदेन वह्नी च पर्वतमयोगानवच्छेदकावयवावच्छेदेन चतुःसंयोगे पर्वतो वह्निमानित्यनुमित्यनुत्पादापत्तिः, स्वाव-
 छेदकावच्छिद्यमयोगमाभयवह्निशुचिपर्वतसंयोगावच्छेदकावच्छिद्यप्रत्यक्षसामग्रीसत्त्वेन पर्वतचतुःसंयोगमविच्छिद्यचतुःसंयोगत्वादिनैव
 प्रतिरन्वक्तव्यत्वात्, न च मिश्रमिद्यपुरुषीयपर्वतचतुःसंयोगमविच्छिद्यचतुःसंयोगकालेऽनुमित्यनुत्पादापत्तिः, स्वाभयवह्नि-
 स्वरूपमामानाधिकरण्योपदाहृतसम्बन्धान्यां वैशिष्ट्यानिवेदात्, स्वाभयत्वं इत्थित्वं च स्वाभयीभूतचतुःसंयुक्तमन्यसि-
 गिम्हनिजानीयसंयोगसम्बन्धेन प्राप्तम्, तेन पुरुषान्तरीयवह्निचतुःसंयोगे पुरुषान्तरीयपर्वतचतुःसंयोगवैशिष्ट्याविरहाभा-
 वपत्तिः, प्रतिबन्धकत्वावच्छेदकः सम्बन्धः समवायः, प्रतिबन्धकत्वावच्छेदकः स्वाभयसंयुक्तमनःप्रतियोगिकविद्यायीयसंयोगः,
 निरुक्तसंयोगविशिष्टात्मनःसंयोगस्यैव प्रकृतसामग्रीत्येव समवायः एव वा, न तु प्रतिबन्धकत्वावच्छेदकः सम्बन्धो विधेयता प्रति-
 बन्धकत्वावच्छेदकश्च समवायः, तथाप्येकपुरुषस्य समवायिपत्तौ किञ्चात्यथसामग्रीसत्त्वे पुरुषान्तरस्य तथाविचानुमित्यनुत्पादा-
 नापविदास्याय तदपुरुषीयत्वं निवेद्य कापकारणभाषकस्येन गौरवप्रसङ्गात्, अथ पर्वतो वह्निमानिति लौकिकप्रत्यक्षसामग्री-

सत्त्वे पर्वते घटानुमितेर्षद्वयनुमिते च सामग्रीसत्त्वे पर्वतो वह्निमानित्यनुमित्यनुसृत्यापत्तिः, निम्नविषयेऽनुमितिसा
मस्या वसवत्त्वापदा वह्निपटोमयसूहालम्बनानुमित्युत्पत्तौ बाधकमाभावेनेष्टापत्तेः कर्तुमशक्यत्वात्, न च पर्वतो वह्निमानित्यनु
मिति प्रति निम्नविषयकानुमितिसामान्यमाशङ्कितयाः पर्वतो वह्निमानिति सौकिक्प्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वाभोक्तानुप-
पत्तिः, एवं सति बह्वादिप्रत्यक्षे घटापनुमितिसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वाद् घटाविधौ किक्प्रत्यक्षसामग्रीकाले वह्निप्रत्यक्षनिर्वाहाय
निम्नविषयकानुमितिसामग्रीप्रतिबन्धकत्वायामपि समानविषयकसौकिक्प्रत्यक्षसामग्र्या उपेक्षकत्वावश्यकत्वात्, यदा घटलौकिक्
प्रत्यक्षसामग्री तदनुमितिसामग्री च वह्निलौकिक्प्रत्यक्षसामग्री तदनुमितिसामग्री च तदा निम्नविषयकानुमितिसामग्र्यमाशङ्क-
यित्वा वह्निलौकिक्प्रत्यक्षसामग्र्या पर्वतो वह्निमानित्यनुमितेः समानविषयकसौकिक्प्रत्यक्षसामग्र्याशङ्कितविधिपटानु-
मितिसामग्र्यमाशङ्कत्वात् पर्वतो वह्निमानिति प्रत्यक्षस्य चापत्तेरिति चेत्, मैवम्, सामग्रीचतुष्टयमेकनद्वयायां ज्ञानद्वययोगपथा
दधिभिया पर्वतो वह्निमानिति सौकिक्प्रत्यक्षसामग्रीप्रतिबन्धकत्वावच्छेदककोटिनिविष्टाभावप्रतियोगिनिम्नविषयकानुमितिसा-
मग्र्या समानविषयकप्रत्यक्षसामग्र्यस्यापि विशेषणस्य निवेष्टात्, न वैशं समानविषयकप्रत्यक्षसामग्र्यामपि निम्नविषयका
नुमितिसामग्र्यमाशङ्कितनिर्बन्धेऽनवस्था, तन्निवेष्टे प्रयोजनाभावेन तत्रैव विद्यान्तेरनवस्थापस्ययोगात्, वस्तुतः पर्वतो वह्निमानिति
सौकिक्प्रत्यक्षसामग्रीकालीनपटापनुमितिकाले बह्वापनुमित्यनन्युपगमात्कात्मनि सामग्रीमनुपेक्षकृत्य वह्निलौकिक्प्रत्यक्षसा-
मग्रीत्वेनैव बह्वापनुमितौ प्रतिबन्धकत्वकल्पनाभ दोषः । अथ बह्वादिविषयकसौकिक्प्रत्यक्षसामग्रीकाले चह्वापनुमित्यासत्त्वे
बह्वापनुमित्युत्पत्तेस्तत्र प्रतिबन्धकत्वावच्छेदककोटौ बह्वापनुमित्याया उपेक्षकत्वं स्वीकार्यम्, तच्च केन रूपेण, न तावदनुमित्यात्वेन,

परिहृतौ किम्प्रत्यक्षमाग्रीमत्वे घटानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमिति विषयकेच्छा
स्तेन, घटानुमित्याया अपि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः
स्य कस्त्वमकारतानिरूपितवदिविवेयकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः
हीच्छात्वन, तथापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः
च्छाया उक्तप्रमाणान्तरादिति चेत्, उच्यते—पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः
तन्मिविवेयकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः
स्वप्रकारतानिरूपितवदिविवेयकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः
तेन प्रतिनयकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः
रेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः
तिमात्रविषयमनिरूपितवदिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः
नन्वानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः
वस्य हेतुने वाच्ये तत्स्यान्नामिपिकात्मकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः, नापि पर्यतोरेष्यकपट्टिविवेयकानुमित्यादायः

[illegible]

एव, उपयोगात्मनोऽप्यष्टस्वारसु पारमर्षे प्रविषद्वनात्, स चानुमानोपयोगप्रतिबन्धको द्रव्यार्थिकनयमतं, पर्यायार्थिकनयमते च सुपुंसौ दानानुत्पन्ननिर्वाहार्थमुपयोगसिद्धेर्यत्सामान्ययोरित्यादिन्यायाप्रत्यक्षहेतुत्वेन सिद्ध आत्मधर्मे उपयोगविशेषा, तथा प्रत्यक्षोपयोगेनारमस्वानुमानोपयोगोत्पादानुसृष्टक्षकिमिषटनात् तस्य तत्त्ववृत्त्या तत्प्रतिबन्धकस्योपपत्तेः इति न ददानुमितिः; अनुमित्साया अपि वदुपयोगनिवृत्तिकाल एवाम्युपगमाविति किमधिकेनास्मान्ब्रूयते । किञ्च न्यायनमेऽप्यनुमितौ प्रत्यक्ष सामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वं न कल्प्यते, किन्तु कार्यकालवृत्तितया प्रत्यक्षमावस्य हेतुत्वमित्यास्मिमेव पक्षे साधवम्, निर्णयत्वेन सिद्धेः प्रतिबन्धकत्वाकल्पनात्, पर्यतो वह्निय्याप्यधान् वह्निय्याप्यववानित्यादिपरामर्शादनुमितिप्रासाधारणायानुमितावनुमितित्वे नैव परं सक्तत्वनत्, प्रत्यक्षसामग्र्यमावस्यानुमितौ हेतुत्वे तु विनश्यदवस्यप्रत्यक्षसामग्रीजन्यप्रत्यक्षोत्तरमनुमित्यापचिवारणा यानुमितौ प्रत्यक्षसाधारणतयाविचरित्वेनैव प्रतिबन्धकत्वं कल्पनीयं स्यात्, अन्यथाऽनिर्वाहात्, न चैवं भाषिवद्भिप्रत्यक्षमप्रमे त्वप्रामाण्यग्रहकालीनविनश्यदवस्यवद्भिप्रत्यक्षसामग्र्युत्पादितवद्भिप्रत्यक्षद्वितीयादियत्केऽनुमितिसामग्रीतोऽनुमित्यनुत्पादप्रसङ्गः अप्रामाण्यग्रहमात्राभाविच्छिद्वद्भिप्रत्यक्षत्वेन प्रतिबन्धकत्वकल्पनात्, न चैवं सत्युपदक्षितस्वले प्रत्यक्षोत्पादकाले वद्वदनुमित्या पचेर्दुर्वारत्वम्, तत्रानायत्या वृत्तव्यविशिष्टाप्रामाण्यग्रहस्योपेक्षकत्वस्वीकारात्, तत्कोपदक्षितस्वलेऽनुमित्यनुत्पत्ताविष्टा पचेर्वो, न चोपदक्षितसामग्रीचतुष्टयमेतदवशायां परस्परप्रतिबन्धकवशात् कस्यापि फलस्यानुवयेन तदा प्रत्यक्षमावकारणव पचेर्वो, न चोपदक्षितसामग्रीचतुष्टयमेतदवशायां प्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वकल्पनं विना दुष्करमितिवाच्यम्, तदानीं परमते वक्षुर्मे तादनुमित्यापचिवारणं समानविषये प्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वकल्पनेन सामग्रीचतुष्टयमेतदवशायां स्यात्, अन्यथा स्याम्युपगममात्रे नोपयोगादिविगमकल्पनेनास्मन्मते पान्यतरोपयोगविगमकल्पनेन सामग्रीचतुष्टयमेतदवशायां स्यात्, अन्यथा स्याम्युपगममात्रे

बहिलौकिप्रत्यक्षसामग्रीसत्त्वे षटानुमित्युत्पादापणेः, नापि पर्वतोरेत्यकवद्विविधेयकानुमिति विविपयेच्छा-
 सेन, षटानुमित्याया अपि पर्वतोरेत्यकवद्विषयोमयविविधेयकसमूहात्मनानुमिति विविपयकत्वेनोक्तदोषानुशारात्, नापि पर्वतोरे-
 त्प्रत्यक्षप्रकारतानिरूपितवद्विविधेयकत्वावच्छिद्यप्रकारताभिन्नयत्किञ्चिद्विधेयकत्वाप्रकारत्वानिरूपितानुमिति निष्ठविधेय्यताया
 मीच्छात्वेन, तथापि पर्वतोरेत्यकप्रकारकानुमितिर्बाधयतामिरीच्छासत्त्वे वद्विप्रत्यक्षसामग्रीसत्त्वे षटानुमित्यापणेः, तादृशे-
 च्छाया उक्तधर्मक्रान्तत्वादिति चेत्, उच्यते—पर्वतोरेत्यकवद्विविधेयकानुमितिं प्रति पर्वतत्वावच्छिन्नोरेत्यकत्वाप्रकारतानिरूपि-
 तवद्विधेयकत्वाप्रकारताभिन्नयत्किञ्चिद्विधेयकत्वाप्रकारत्वानिरूपितत्वे सति या पर्वतविधेयकत्वाप्रकारतानिरूपितवद्विप्रकारक-
 त्वाप्रकारताभिन्नयत्किञ्चिद्विप्रकारकत्वाप्रकारतानिरूपितानुमिति निष्ठविधेय्यता तादृश्यामीच्छायावद्विद्वद्विलौकिप्रत्यक्षसामग्री-
 त्वेन प्रतिकल्पकत्वात्तन्मात्रं दोषः । एवमिच्छान्तरसहस्रवेच्छीयानुमिति निष्ठविधेय्यतायां विधेयगान्तरमपि विधित्वं सुधीमि-
 रेयम्, यत्नं वायतामिरीच्छाप्रकारतानुमिति निष्ठविधेय्यतायां प्रत्यक्षावच्छिद्यप्रकारतानिरूपितत्वं निवेद्यम्, न त्वनुमि-
 तिमात्रवच्छिद्यप्रकारतानिरूपितत्वम्, प्रत्यक्षान्तरान्नं वायतामिरीच्छासत्त्वेऽनुमित्युत्पादापणे रित्याहुः, तत्र इमां, एवम-
 न्तानुमित्यादिद्विविद्वद्विलौकिप्रत्यक्षसामग्रीभामनन्तामायानामनुमितिरेतत्त्वे गौरवात्तावदन्यतमत्वावच्छिन्नामात्रस्यास्त-
 दस्य रेतत्त्वे वाच्ये तत्त्वानामभिपिकास्तन्वानुमानोपयोगस्यैवानुमितिरेतत्त्वोपि स्यात्, तदमात्रत्वेन न पर्वते बहिलौकिप्रत्यक्ष-
 सामग्रीकृते षटानुमितिः, किञ्च पर्वतत्वात्संयोगविशिष्टवद्विप्रत्यक्षसामग्रीत्वं प्रतिषेधकत्वावच्छेदकमभ्यन्वगौ-
 रवायिति तद्विद्वद्विप्रकारतानुमितिरेतत्त्वे त्वया तत्त्वं वाच्यम्, तदपेक्षयापि सावधानि विद्वद्विप्रकारतानुमिति, स च प्रत्यक्षोपयोग

बोधानग्रस्वोदारायोगाद्विर्ययस्यापि कस्यपितुं शक्यस्यात्, एतेन समानविषयेऽनुमितिसामग्रीकाले प्रत्यक्षसामग्रीसत्त्वे
 परिते षडनुमित्यायां यदिप्रत्ययेच्छायां च सत्यां परितो यदिमानित्यनुमित्यापत्तिः, न चेष्टापत्तिः, स्वभावतो परुषती
 यस्य सामग्री तद्विरयेच्छायासत्त्वे तस्यैवोत्पत्त्यस्युपपत्त्यादिविधिः परितो ऐश्वर्यकथनविधेयकानुमितौ तथाविधप्रत्यक्षान्यथानत्वावच्छिन्ने
 वा तथाविधप्रत्यक्षच्छायादिदिष्टायाः परितो यदिमानिति प्रत्यक्षसाध्याया अयि प्रतिकल्पकत्वान्तरं कल्पनीयम्, न चानुमित्यायां
 प्रत्यक्षच्छाया उपपत्त्यस्वीकारेण निर्वाहः, प्रत्यक्षेच्छायाबाधानुमित्ययोगोर्विज्ञेयविज्ञेयमाये विनिगमकामारेनानन्तप्रति-
 पत्त्यत्रिगुण्यक्रमपदस्त्वनादादुज्यात्, प्रतिकल्पकत्वावच्छेदकगौरवाच्च, एवं प्रत्यक्षेच्छायाभाषकालेऽनुमित्यादद्यामानुमितिसाम-
 ग्रीमन्त्र प्रत्यक्षतामग्रीपठात् प्रत्यक्षापत्तिषारणाच्च समानविषयकप्रत्यक्षं प्रति समानविषयकप्रत्यक्षेच्छाभावविधिदृष्टसमानविषयक-
 दुमित्यनारिदिष्टानुमितिमामग्या अपि स्वातन्त्र्येण प्रतिकल्पकत्वं कल्पनीयमित्यापपास्तम्, प्रत्यक्षानुमितीच्छयोर्मिश्रोपयोगरूप-
 योरकद्वयभायमानत्वेनोक्तकल्पनाया निर्णयस्तत्वात्, एतेनैव भिन्नविषयान्तर्मिश्रानुमितिसामग्रीप्रतिबन्धकत्वनादाद्युपप-
 त्तम् । एवं हि तदनुमितिविषये प्रत्यक्षानुमितिसामग्रीद्वयवधायामनुमितिविरेकेत्यपत्ते न प्रत्यक्षम्, तदुत्तरमनुमिनोभीत्यनुज्यव-
 सायादिति तत्र प्रत्यक्षं प्रत्यक्षानुमितिसामग्याः प्रतिबन्धकत्वं कल्पनीयम्, यद्यपराभावादिप्रत्यक्षानुस्यपेरन्यथानुपपत्तेयम् । तत्र
 च न मामान्यतः प्रत्यक्षत्वावच्छिन्नेऽनुमितिसामग्रीत्वेन प्रतिबन्धकत्वा, समानविषयेऽनुमितिसामग्रीकाले प्रत्यक्षानुस्यपित्प्रसे-
 यान्, नापि यदिभिन्नप्रत्यक्षं प्रति षडनुमितिसामग्रीत्वेन प्रतिबन्धकत्वा, अत्रच्छेदकमेतौ प्रत्यक्षेच्छाया उपपत्त्यस्यैवकल्पत्वेन
 पटपटादिप्रत्यक्षच्छायागच्छेत्प्रत्यक्ष निषेधे पटप्रत्यक्षमामप्यभायदद्यायां पटप्रत्यक्षेच्छावसावित्तिरेचिसामग्रीकाले पटादिप्रत्य-

वापेयः, किन्तु घटप्रत्यक्षं प्रति घटप्रत्यक्षेच्छामावविशिष्टवद्वयनुमितिसामग्रीत्वादिना विशिष्य प्रतिवक्ष्यप्रतिबन्धकमाव-
 स्तीकर्त्तव्यः, न च तथापि घटस्याग्नेच्छाविषयात् घटवद्वापुपायापत्तिः, घटस्वप्रकारतानिरूपितघटविशेषताद्वालिवापुपादौ
 तादृशवापुपादिविषयकेच्छामावविशिष्टवद्वयनुमितिसामग्रीत्वादिना प्रतिबन्धकत्वात्तत्स्यापि कल्पनात्, न त्वैवं वद्वयनुमिति-
 सामग्रीसत्त्वे यत्किञ्चिद्वानं जायतामितीच्छाकाले घटादिवापुपापत्तिः, घटप्रकारकत्वादिपुष्टप्रकारतानिरूपिता या घटविशे-
 ष्यकत्वप्रकारता तन्निद्रपत्तिश्चिद्विशिष्टवद्वयनुमितिसामग्रीत्वादिनिरूपितत्वे सति घटस्वप्रकारकत्वानिच्छामघटविशेष्यकत्वप्रकारता
 निरूपिता वा बाहुपविशेष्यता तच्छालीच्छात्वनोपजकत्वस्वीकारात्, उपदक्षितेच्छयास्तथाविधविषयत्वामावेन दोषाभावात्,
 न च वद्वयनुमितिसामग्रीकाले बाहुपं जायतामितीच्छासत्त्वेऽपि घटवापुपापुपपत्तिताद्वेच्छायास्तथाविधविषयत्वामावेन
 तादृशविषयताद्वालीच्छाविरादिदिष्टवद्वयनुमितिसामग्रीसत्त्वादिवि वाच्यम्, ताद्वेच्छायामप्यनुमित्यवशिष्टमनिपुष्टप्रकारतानि
 रूपिता सती या वत्किञ्चिद्विशिष्टवद्वयनुमितिसामग्रीत्वादिनिरूपिता वापुपविशेष्यता तच्छालीच्छात्वेन स्वातन्त्र्येपोषेवकत्वाम्यु-
 पगमात्, वद्विमिश्रविषयकानुमित्यन्यज्ञानत्वावच्छिन्न एव वद्वयनुमित्ताविशिष्टवद्वयनुमितिसामग्र्या अपि स्वातन्त्र्येण प्रति-
 बन्धकत्वाच्च न वद्वयनुमित्ताविशिष्टवद्वयनुमितिसामग्रीकाले घटादिवापुपेच्छासत्त्वे घटादिवापुपापत्तिः, घटादिवापुपेच्छायां
 वद्वयनुमित्याया उपेजकत्व तु न वाच्यम्, विशेषणविशेष्यभावे विनिगमकामावेन महागौरवात्, वद्विमिश्रविषयकत्वं च
 वद्वित्वावच्छिन्नप्रकारतानिस्त्वपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतागिणस्यविशेष्यताकत्वम्, तेन पर्यतो वद्विमानिति प्रत्यक्षस्यापि
 वद्विमिश्रवद्वित्वादिविषयकत्वन न व्यभिचारः, मुख्यविशेष्यतात्वं च प्रकारतानिमिश्रविषयतात्वम्, अतो न घटभटत्वादितिनिर्वि-

बोचान्तबस्योदारायोमाद्विपर्ययस्यापि कस्यापि तु दृश्यत्वाद्, एतेन समानविषयेऽनुमितिसामग्रीकाले प्रत्यक्षसामग्रीसत्त्वे
 पर्षते बह्वनुमित्यायां समिप्रत्ययेच्छायां च सत्यां पर्षतो वह्निसानिस्त्वनुमित्यापत्तिः, न चेष्टापत्तिः, स्वभावो बलवती
 यस्य सामग्री तद्विपर्ययसत्त्वे तस्यैवोत्पत्त्यभ्युपयमाविति पर्षतोदृश्यकवह्निविवेकानुमितौ तयाविषयप्रत्यक्षान्यद्वान्नस्यापि स्थिमे
 वा तयाविषयप्रत्ययेच्छाविद्विद्यायाः पर्षतो वह्निसानिति प्रत्यक्षसामग्र्या अपि प्रतिबन्धकत्वान्तरे कल्पनीयम्, न चानुमित्यायां
 प्रत्ययेच्छाया उपेक्षकत्वस्वीकारेणैव निर्वाहः, प्रत्ययेच्छामात्रानुमित्ययोर्विद्वेषविद्वेष्यभावे विनियमकभावो नानन्तप्रति-
 ष्ठप्रतिबन्धकत्वकल्पनाबाहुल्याद्, प्रतिबन्धकतापेक्षेदङ्गोरत्वाद्, एवं प्रत्ययेच्छामात्रकालेऽनुमित्यादद्यामानुमितिसाम-
 ग्रीसत्त्वे प्रत्यक्षसामग्रीकालाद् प्रत्यक्षत्वविवादाय समानविषयकप्रत्यक्षं प्रति समानविषयकप्रत्यक्षेच्छामात्रविद्विष्टसमानविषयक-
 नुमित्याविद्विष्टानुमितिसामग्र्या अपि स्वातन्त्र्येण प्रतिबन्धकत्वं कल्पनीयमित्याद्यपास्तम्, प्रत्यक्षानुमितीच्छनोर्मिषोपयोगरूप
 बोरेच्छाज्जायमानत्वेनोक्तकल्पनाया निर्मूलत्वाद्, एतेनैव विषयिषयान्तमपि नुमितिसामग्रीप्रतिबन्धकत्वकल्पनाबाधमया-
 क्तम् । एवं हि तद्विमिश्रिपवे प्रत्यक्षानुमितिसामग्रीद्वयद्वयापानुमितिरेवोत्पद्यते न प्रत्यक्षम्, तदुपरमनुमिनोमीत्यनुबन्ध
 साधयदिति तत्र प्रत्यक्षं प्रत्यक्षानुमितिसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वं कल्पनीयम्, पक्षपरामर्शविप्रत्यक्षानुत्परेत्यवानुपपत्तेयः । तत्र
 च न सामान्यतः प्रत्यक्षत्वावस्थिमेऽनुमितिसामग्रीत्वेन प्रतिबन्धकता, समानविषयेऽनुमितिसामग्रीकाले प्रत्यक्षानुत्पत्तिप्रस-
 त्वाद्, नापि वह्निमिश्रप्रत्यक्षं प्रति बह्वनुमितिसामग्रीत्वेन प्रतिबन्धकता, तत्राप्येव कालेऽपि प्रत्यक्षेच्छाया उपेक्षकत्वावश्यकत्वेन
 पटपट्याविप्रत्ययेच्छामात्रकल्पनस्यैव निवेद्ये पटप्रत्यक्षसामग्र्यभासवद्वायां पटप्रत्यक्षेच्छावहादितोमितिसामग्रीकाले पट्याविप्रत्य-

वापचोः, किन्तु घटप्रत्ययं प्रति घटप्रत्ययेच्छामावविशिष्टवद्वापनुमितिसामग्रीत्वादिना विशिष्य प्रतिबन्धप्रतिबन्धकभावः
 स्वीकर्तव्यः, न च तथापि घटस्याद्येनेच्छादिबलाद् घटवाप्तुपाद्यापदिः, घटस्वप्रकारतानिरूपितघटविशेषताशालिचाप्तुपादौ
 तादृशवाप्तुपादिविषयकेच्छामावविशिष्टवद्वापनुमितिसामग्रीत्वादिना प्रतिबन्धकत्वान्तरस्यापि कल्पनाद्, न चैवं वदयन्नुमिति-
 सामग्रीसत्त्वे यत्किञ्चिद्भ्रान्तं जायतामितीच्छाकाले घटादिवाप्तुपापदिः, घटस्वप्रकारकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिता या घटविशे-
 ष्यकत्वप्रकारता तद्विषयत्किञ्चिद्विशेष्यकत्वनिष्ठप्रकारत्वानिरूपितत्वे सति घटत्वप्रकारकत्वावच्छिन्नघटविशेष्यकत्वप्रकारता
 निरूपिता या वाप्तुपविशेष्यता तच्छालीच्छात्वेनोपबन्धकत्वस्वीकाराद्, उपबन्धितेच्छयास्तथाविधविषयस्वभावेन दोषामावात्,
 न च वदयन्नुमितिसामग्रीकाले वाप्तुपं जायतामितीच्छासत्त्वेऽपि घटवाप्तुपापुपपित्वाहेच्छायास्तथाविधविषयत्वभावेन
 तादृशविषयतादृशीच्छाविराविशिष्टवद्वापनुमिविसामग्रीसत्त्वादिति वाच्यम्, तादृशेच्छायामप्यनुमित्यवृत्तिधर्मनिष्ठप्रकारतानि-
 रूपिता सती या यत्किञ्चिद्विशेष्यकत्वनिष्ठप्रकारत्वानिरूपिता वाप्तुपविशेष्यता तच्छालीच्छात्वेन स्वातन्त्र्येणोपेक्षकत्वाम्यु-
 पगमाद्, वद्विभिन्नविषयकानुमित्यन्यद्वानन्तावच्छिन्न एव वदयन्नुमित्ताविशिष्टवद्वापनुमितिसामग्री अपि स्वातन्त्र्येण प्रति-
 बन्धकत्वाच्च न वदयन्नुमित्ताविशिष्टवद्वापनुमितिसामग्रीकाले घटादिवाप्तुपेच्छासत्त्वे घटादिवाप्तुपापदिः, घटादिवाप्तुपेच्छायां
 वदयन्नुमित्ताया उपेक्षकत्वं तु न वाच्यम्, विशेषणविशेष्यमाने विनिगमकभावेन महागौरवाद्, वद्विभिन्नविषयकत्वं च
 वद्वित्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतामिभमस्यविशेष्यताकत्वम्, तेन पर्वतो वद्विमानिति प्रत्यक्षस्यापि
 वद्विभिन्नवद्वित्वाविषयकत्वेन न व्यभिचारः, मुख्यविशेष्यतास्य च प्रकारताभिन्नविषयतास्य, अतो न घटघटत्वादिनिर्दि-

क्त्वरक्षस्यद्वरः, अदुमित्साविधिद्वानुमितिसामग्रीकाले वरिषित्वादिनिर्विकल्पकानङ्गीकारे च नानुपपत्तिः, न च सुषाऽप्य-
 नुमित्साविधिद्वानुमितिसामग्रीकाले पर्वतो वरिम्यानित्युपनीतमानापत्तिः, वरिनिष्ठलौकिकविषयपतानिरूपितपर्वतविद्येव्यतामिम-
 द्रव्यविद्येव्यतानिरेद्धे च पर्वतो वरिम्यानिष्ठि द्वाधरे व्यभिचारे दुर्गार इति वाच्यम्, तथाविधोपनीतमानं प्रत्यप्य
 नुमित्साविधिद्वानुमितिसामग्र्याः स्वात्मन्येव प्रतिबन्धकस्यान्तरकल्पनात् । केचित्तु पर्वतो वरिम्यानिष्ठि लौकिकप्रत्यक्षे
 व्यभिचारपरत्वादानुमित्साविधिद्वानुमितिसामग्रीप्रतिबन्धकत्वान्निरूप्यतावच्छेदकं पर्वतत्वावच्छिन्नविषयित्वावच्छिन्नप्रका-
 रतादन्वयानन्तमेव वाच्यम्, इत्यमनुमित्यन्यत्वाग्रवेष्टे पूर्वमतोपेक्षया सापवादद्वयानुमित्साविधिद्वयद्वयानुमितिसामग्रीकाले यदा-
 नुमितिसामग्रीसन्ने वरिषदोमवसमूहात्मनानुमित्युदधास्युपगमन एव व्यभिचारमाणात्, तथाविचानुमितिसामग्रीकाले
 वरिषत्यवेच्छाविधिद्वयविरिषत्यवसामग्र्यां यदप्रत्यक्षसामग्र्यां च सत्त्वां पर्वतो वरिम्यान् पटवोवेति समूहात्मनप्रत्यक्षस्य च
 यदनुमित्यनुदवेन वानापीवपपार्यमस्युपगमादित्याहुः, तत्र, अदुमित्साविधिद्वानुमितिसामग्र्यभावनवद्वायां पर्वतो वरिम्यान्
 यदवोवेति समूहात्मनसमकप्रत्यक्षसामग्रीकाले विरोधिसामग्र्यमावकप्रकारमतात् पर्वतत्वावच्छिन्नविद्येव्यतानिरूपितवरिषत्वान-
 वच्छिन्नप्रकारतादन्वयानन्तत्वावच्छिन्नापरेर्दुर्गारत्वात् वरिषत्यवसामग्र्यादेस्तत्र प्रतिबन्धकत्वकल्पने च गौरवात्, पर्वतत्वावच्छिन्न-
 विद्येव्यतानिरूपितवरिषत्वावच्छिन्नविषेयतामिचविषेयताया एवानुमित्साविधिद्वानुमितिसामग्रीप्रतिबन्धकत्वावच्छेदकत्वम्, विदे
 एतत् चोरेस्मत्तावच्छेदकविषेयतावच्छेदकव्यापुषितव्यविषयत्वमित्यपरे, त्वपि न, प्रत्यक्षादिसाधारणविषेयत्वाव्यवस्यविसफ्य
 विषयतायां प्रभाषामाणात्, एवं यद्वानुमितिसामग्रीकाले यदादिप्रत्यवेच्छाविधिद्वयद्वयानुमितिसामग्रीवद्वायामनुमित्यनुदवेन

तादृशानुमितौ वयाविमानुमित्साविरहविशिष्टपटादिप्रत्यक्षेच्छाविशिष्टपटादिप्रत्यक्षसामग्र्या अपि प्रतिषधकस्यान्तरं कल्पनीयम्,
एवं मित्ये विषये द्वादशबोपसामग्रीसत्त्वे प्रत्यक्षसामग्रीसत्त्वे च प्रत्यक्षानुत्पादाद्विशेषियकरपर्यङ्गं प्रति श्रूयाविषयप्रत्यक्षेच्छामाय
विशिष्टद्वादशसामग्र्या अपि प्रतिषधकत्वं कल्पनीयमेवमन्यदप्यस्मादिति, अत्र प्रूमः, परामर्शादेः स्वसंधिविशतत्वादेव नानुमिति-
सामग्रीसत्त्वे प्रत्यक्षापत्तिः, हानमानसे ज्ञानसान्यज्ञानसामग्र्याः प्रतिषधकत्वाकल्पनलाघरेणैव हानस्वसंधिविशतत्वस्य सत्ताया
मस्माद्भिः समर्थितत्वात् । पद्यादिप्रत्यक्षस्य च बभोपयोगामावादेय नापत्तिः तत्तत्त्वे पूर्वतत्प्रत्यक्षोपरमाप्तभाविनानुमानोपयो
नेन बह्वनुमिरपुत्रणा क्रमिकरुद्धयेनैव पर्वणं पश्यामि यच्च नानुमितोमीति व्यवहारोपपत्तेः, व्यवहारतोऽपि प्रत्यक्षत्वप
रोदरगोविंदपयताविद्येयजानेकान्ते नानुपपत्तिरुक्तस्याप्यभावात्, उपयोगासाङ्ख्यस्य गौणमुख्यभावेनैव प्रतिनियमादिति किं मि
मपिषयेऽनुमितिसामग्रीमतिषधकत्वेन, यथास्योपपन्नं प्रतिनियतोपयोगप्रवृत्तीय सर्वसामञ्जस्यात्, अन्यथा बह्वनुमित्सावि
शिष्टपक्षपनुमितिसामग्रीफलैर्बाहिप्रत्यक्षेच्छाविशिष्टवद्विप्रत्यक्षसामग्रीबलात्पर्यंतो बाह्विमिति प्रत्यक्षं जायते न तु पूर्वतयश्चित्तं
योगा इति समूहात्मनं बाह्विवद्विक्तादिनिर्विकल्पकं धेरपद्वज्वरीयाभरणस्याक्षक्यत्वेनोक्तबाह्विमिषयत्वस्याव्ययस्थितेः, प
क्षपनुमित्साविशिष्टवह्वपनुमितिसामग्रीफाटीनवद्विप्रत्यक्षेच्छाविशिष्टवद्विप्रत्यक्षसामग्रीफाले षट्प्रत्यक्षसामग्रीदशायां पर्यंतो बाह्वि
मान् षट्दर्शावति प्रत्यक्षस्य दुरपठतात्वेन तत्र व्यभिचारान्नोक्तयद्विभिषयियकाऽनुमितौ निरुक्तसामग्रीत्वेन प्रतिषधकत्वाया दुर्ब
वत्याचोक्तमामग्र्या षट्प्रत्यक्षप्रतिषधकत्वकल्पने तु महागौरवम्, केवलं बहुपहुयियायिसूत्रमप्यपठितनिश्चितप्रत्यक्षार्थेतु
ययोपपन्नमतौ समानेऽपि विषये प्रथममनुमितेरेवोत्पत्तेः प्रत्यक्षसामग्र्यपेक्षानुमितिसामग्र्या बलवत्त्वं न्याय्यम्, भुवैनैव लिप्तेन

अन्तकालाद्वा, अनुमित्ताविशिष्टानुमितिसामग्रीकाले वहिवहित्वादिनिमित्तस्य कालादानीं न च स्यात्प्य-
 नुमित्ताविशिष्टानुमितिसामग्रीकाले पर्वतो वहिमानित्युपनीतमानापत्तिः, वहिनिष्ठसौक्ष्मिकविषयतानिरूपितपर्वतविशेष्यताभिभ-
 वस्त्वविशेष्यतानिवेष्टे च पर्वतो वहिमिति धात्रे व्यभिचारे दुर्गार इति वाच्यम्, तथाविचोपनीतमाने प्रत्यक्ष्य
 नुमित्ताविशिष्टानुमितिसामग्र्याः स्वरूपेण प्रतिरन्त्यस्तदन्तरकल्पनात् । केचित्तु पर्वतो वहिमिति तौक्ष्ण्यप्रत्यक्षं
 व्यभिचारावापानुमित्ताविशिष्टानुमितिसामग्रीप्रतिरन्त्यसावच्छेदकं पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवहित्वावच्छिन्नप्रका-
 रताश्चान्तर्वेद वाच्यम्, इत्यमनुमित्यन्तस्वाप्रवेष्टे पूर्वमतोपेक्षा साध्याद्याप्यनुमित्ताविशिष्टपर्वतानुमितिसामग्रीकाले घटा-
 नुमितिसामग्रीसत्त्वे वहिपदोपपत्त्यादिसम्बन्धानुमित्युदयानुपगमेन तत्र व्यभिचाराभावात्, तथाविधानुमितिसामग्रीकाले
 वहिप्रत्यवेष्टाविशिष्टवहिप्रत्यक्षसामग्र्यां पटप्रत्यक्षसामग्र्यां च सत्यां पर्वतो वहिमान् पटवांचेति समूहालम्बनप्रत्यक्षस्य च
 सदानुमित्यनुदयेन ज्ञानावीमपदार्थमन्युपगमादित्याहुः, तथा, अनुमित्ताविशिष्टानुमितिसामग्र्याभावाद्वायां पर्वतो वहिमान्
 घटावांचेति समूहालम्बनसम्प्रत्यक्षसामग्रीकाले विरोधिसामग्र्याभावरूपप्रवृत्तात् पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवहित्वा-
 वच्छिन्नप्रकारताश्चान्तर्वेदवाच्यत्वापरेषुपत्तिस्तत्त्व वहिप्रत्यक्षसामग्र्यादेस्तत्र प्रसिद्धन्यकत्वकल्पने च मौत्स्यात्, पर्वतत्वावच्छिन्न-
 विशेष्यतानिरूपितवहित्वावच्छिन्नविशेष्यतामिथविशेष्यताया एवानुमित्ताविशिष्टानुमितिसामग्रीप्रतिरन्त्यत्वावच्छेदकस्य, विषे-
 पत्वं चोदयतावच्छेदकविशेष्यतावच्छेदकस्यापृथगित्यवशिष्यत्वमित्यपरे, तदपि न, प्रत्यक्षाविसाधारणविशेष्यताव्यपिशब्द-
 विषयतायां प्रमाणामात्रात्, एवं बह्वप्यनुमितिसामग्रीकाले घटादिप्रत्यवेष्टाविशिष्टपटादिप्रत्यक्षसामग्रीवशायां अनुमित्यनुदयेन

[illegible]

प्ररपधानुत्समय बाह्यमभाषयकम् । न च । न

[illegible]

निश्चितत्वात् स्वबन्धितप्रमादितव्योपपद्यमाधिष्येन सिद्धेः, यत् एव नैयायिकैकदेशिनोऽपि तत्र साधात्कारित्वप्रदे धृष्यतिष्ठन्म
कृत्ययन्ति, तादृशसामग्रीद्वितीयद्वयेऽनुमित्युत्पत्त्याऽनन्तरं सिद्धिप्रतिबन्धावनुमित्यन्तरानुत्पादेन तृतीयद्वये प्रत्यक्षोत्पादात्
तत्र साधात्कारित्वप्रदोपपत्तेः । एवं हि मिश्रविषयस्वकीयप्रतिषेधप्रतिषेधकमात्रेण निवर्तिऽनुमितौ प्रत्यक्षसामग्र्या मिश्रि
प्रत्यक्षेऽपि सिद्धिदृष्टप्रत्यक्षसामग्रीसत्त्वे च बाह्यनुमितेरेषोत्पत्त्या तत्र दृष्टप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रति मिश्रविषयकानुमित्यन्यद्वा-
द्विप्रत्यक्षसामग्रीकाले बाह्यनुमित्तारिद्विदृष्टबाह्यनुमित्तिसामग्र्याः प्रतिषन्धकत्वं समाने च विषये वद्विप्रत्यक्षेऽपि सिद्धिदृष्ट-
च्छादिद्विदृष्टाद्विप्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिषन्धकत्वं कृत्यनीयम्, यस्मात् तं प्रत्यक्षत्वादच्छिन्नं प्रत्यक्षमित्यन्यद्वातत्वावच्छिन्नं
प्रति बाह्यनुमित्तारिद्विदृष्टानुमित्तिसामग्र्याः एकमेव प्रतिषन्धकत्वमिति मिश्रविषयत्वानिवेद्विद्वितीयप्रतिषन्धकत्वाकृत्यनानाम्ना
कारणस्य छुटत्वात् । न च बाह्यनुमित्तिसामग्रीप्रतिषेधप्रतापच्छेदोऽपि सिद्धिप्रतिषेधकत्वावच्छिन्नं प्रत्यक्षमित्यन्यद्वातत्वावच्छिन्नं
विशिष्टबाह्यनुमित्तिसामग्रीद्वयसमाख्ये बहिष्कारादस्येतेषां अनुमित्यन्यद्वातत्वावच्छिन्नं प्रत्यक्षमित्यन्यद्वातत्वावच्छिन्नं
नद्वितीयम्, तत्रानुमित्तिसामग्र्यपेक्षया प्रत्यक्षसामग्र्या इव द्वाप्रत्यक्षसामग्र्या अपि दूरैकत्वस्वीकारात्, तथाऽपि द्वितीयप्रतिषन्ध-
कत्वाकृत्यनप्रपञ्चं सम्यगनुमित्तम्, समाने विषये द्वाप्रत्यक्षसामग्र्या प्रत्यक्षसामग्र्या बह्वक्षणात्, परंतो बहिमानिति धातुजुहो
बहिप्रत्यक्षेऽपि सिद्धिदृष्टप्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिषन्धकत्वे कृत्यनीयं तस्मिन्नुमित्तारिद्विदृष्टावच्छिन्नान्यद्वातत्वावच्छिन्नं प्रत्यक्षमित्य-

सापेक्षेदकत्वेन निर्बोहो वस्त्याः स्वातन्त्र्येण प्रतिपन्धकत्वानग्रीकारादिति चेत्, न, प्रत्यक्षान्यत्वात् न त्वयोर्विशेषणविशेष्यभावे
 विनिगमनाविरोधेन गुरुतरान्तप्रतिबन्धप्रतिबन्धकभावप्रसङ्गात् पर्वतो बहिमानिति ध्यातृत्वस्यैव सापेक्षेन प्रतिबन्धतायच्छेद
 कत्वोचित्यात्, द्वितीयगौरवस्य सम्प्रदायिमते बुध्यतिरत्वात् । वस्तुतः समानं विषये प्रत्यक्षसामग्र्यपेक्षयानुमिति सामग्र्या
 बलवत्त्वस्तीककारिः आह्वयसामग्रीप्रतिबन्धकत्वस्यैव सम्प्रदायिमते न गौरवम्, इत्येकत्वं दैवत्सामग्रीप्रतिबन्धकत्वस्यैव
 ककारकगौरवत्वस्यैव तादृशसामग्रीप्रतिबन्धकत्वस्यैव सम्प्रदायिमते न गौरवम्, इत्येकत्वं दैवत्सामग्रीप्रतिबन्धकत्वस्यैव
 कोटिप्रतिष्ठतया पर्वतो न बहिमानित्यादिबाधप्रतिबन्धकत्वस्यैव कोटिप्रतिष्ठतया च सिद्धौ आविविधेषु इत्युक्तावपि न क्षतिः ।
 उक्तादिधा तादृशजात्यन्तरभावेन आह्वयबोधप्रतिबन्धकत्वाया एवायोगादिति । अथ तथापि भिन्ने विषये घटादिप्रत्यक्षेच्छाविशिष्ट-
 तत्सामग्रीवशायां पर्वताविशेष्यकबहिप्रकारकत्वात् न जायतामित्यनुमितिविषयकेच्छाकालीनानुमितिसामग्रीकाले तदुत्तरं घटादि
 प्रत्यक्षानुत्पत्तये बहिमिषविषयकप्रत्यक्षत्वान्विच्छन्नं प्रति तथाविधानुमित्यन्यज्ञानत्वावच्छिन्नं प्रति वा घटप्यनुमितिविषयके-
 च्छाविशिष्टबहुपदुमिति सामग्रीत्वेन प्रतिबन्धकत्वकल्पनमावश्यकम् । न च भिन्नविषयकत्वनिवेद्ये प्रयोजनमात्राः, तदनिवेद्ये
 पर्वतो बहिमानिति प्रत्यक्षेच्छाविशिष्टप्रत्यक्षसामग्रीकाले पर्वते बहिज्ञानं जायतामित्यनुमितिविषयकेच्छाविशिष्टतदनुमिति-
 सामग्रीवशायां पर्वतो बहिमानिति प्रत्यक्षानुत्पत्त्यापत्तेः, यस्य सामग्रीमपेक्ष्य स्वभावतो बलवती यस्य सामग्री तदवृत्तिपरम-
 ककारकविषयकेच्छासत्त्वे तस्यैवोत्पादनियमेन तत्र तादृशेच्छाकालेऽनुमितेरनुत्पत्त्या प्रत्यक्षस्यैवोत्पादसम्भवेन पर्वतो बहिमा-
 निति प्रत्यक्षानुत्पत्त्याविषापत्तेः कर्तुमशक्यत्वात् । एव बहिप्रत्यक्षेच्छाविशिष्टतत्प्रत्यक्षसामग्रीकालेऽनुमितिविषयप्रकारकवद्वप-

निमित्ततन्मस्य स्वर्गनिर्गम्यादित्यधोपपद्यमानाधिक्येन मिदः, अत एव नैपायिकैकदेशिनोऽपि तत्र साक्षात्कारित्वप्रदे क्षमचित्तम्
इत्यपन्नि तारुमामग्रीद्वितीयधमेऽनुमित्युत्पत्त्याऽनन्तरं सिद्धित्वित्यन्वाद्यनुमित्यन्तरानुत्यादेन तृतीयधमे प्रत्यक्षोत्पादात्
अप्रतिबन्धप्रतिबन्धकमाराकृत्यन्तावधयः, नम्यदायविदा हि मिश्र विषये बहुपनुमित्साविशिष्टवद्वयनुमितिसामग्रीसत्त्वे षट्
त्रयस्यप्यगारिदिष्टवद्वयप्रत्यक्षमामग्रीसत्त्वे च बहुपनुमितेरेवोत्पत्त्या तत्र षट्प्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रति मिश्रविषयकप्रत्यक्षमामग्रीसत्त्वा-
द्विद पञ्चमावशीकृतं बहुपनुमित्साविशिष्टवद्वयनुमितिसामग्रीदद्यात्, अस्माकं तु प्रत्यक्षत्ववच्छिन्नं प्रत्यक्षमामग्रीसत्त्वावच्छिन्नं
पञ्चविंशतिरद्विद पञ्चमावशीकृतं प्रतिबन्धकत्वं इत्यस्मीत्यम्, अस्माकं तु प्रत्यक्षत्ववच्छिन्नं प्रत्यक्षमामग्रीसत्त्वावच्छिन्नं
अत्र शान्दुमित्तमामग्रीद्विद्वयनुमितिसामग्रीदद्यात्, अस्माकं तु प्रत्यक्षत्ववच्छिन्नं प्रत्यक्षमामग्रीसत्त्वावच्छिन्नं
तापरस्य गृह्यन्तात् । न च बहुपनुमितिसामग्रीप्रतिबन्धप्रतावच्छेदकश्चेदो बहुमिश्रविषयकप्रत्यानिवेद्ये सुमानविषये स्वस्येच्छा
मिदिररहपनुमितिद्वाराद्विद्वयप्रत्यक्षमामग्रीदद्यात्, अस्माकं तु प्रत्यक्षत्ववच्छिन्नं प्रत्यक्षमामग्रीसत्त्वावच्छिन्नं
दृष्टनीयम्, तत्रानुमितिसामग्रीद्वयप्रत्यक्षमामग्रीदद्यात्, अस्माकं तु प्रत्यक्षत्ववच्छिन्नं प्रत्यक्षमामग्रीसत्त्वावच्छिन्नं
अत्रानुमितिसामग्रीद्वयप्रत्यक्षमामग्रीदद्यात्, अस्माकं तु प्रत्यक्षत्ववच्छिन्नं प्रत्यक्षमामग्रीसत्त्वावच्छिन्नं
रहितस्यवच्छेदगारिदिष्टवद्वयप्रत्यक्षमामग्रीदद्यात्, अस्माकं तु प्रत्यक्षत्ववच्छिन्नं प्रत्यक्षमामग्रीसत्त्वावच्छिन्नं

[illegible]

नुमित्ताविधिद्वयपदनुमित्ताभग्रीरघायां तदुत्तरं तत्प्रत्यक्षापिवासाय षड्विप्रत्यक्षं प्रत्यनुमितित्वप्रकारकतदनुमित्ताविधिद्व
 तदनुमित्तानामुपयाः प्रतिबन्धकृत्ययेकदेशिमिति स्वीकर्तव्यमिति सम्प्रदायमतापेक्षया क शापनाबकाश्च इति चेत्, न, तथापि
 मग्नप्रदायमते षड्पापदनुमित्तारिविधिवद्वपापदनुमित्तानामग्रीकाले षड्पापिप्रत्यक्षापिवासाय पर्यंतो षड्विमानिति प्रत्यक्षे
 तारद्वानुमित्तारिविधिद्वयद्वपापिप्रत्यक्षेष्ठमविराविधिद्वयद्वपापदनुमित्तानामग्याः प्रतिबन्धकत्वे कृत्यनीयेऽनुमित्तानामप्रत्यक्षेष्ठान-
 माययोरेकत्र निवेद्यप्रयुक्तप्रतिबन्धकतापच्येद्वद्वरीरगौरात्, एकदेशिमते प्रत्यक्ष प्रति प्रत्यक्षेष्ठानामानुमित्तानामैद्विद्वान्ना
 न्तमविरानुमित्तानामग्यां दृषत् प्रतिबन्धकताद्वयसान्धेऽपि तद्वभावात् । अथ तन्मतेऽपि षड्पापिप्रत्यक्षेष्ठानामविधिद्वयद्वयादि
 प्रत्यक्षानामग्रीकाले षड्पापदनुमित्तारणाय षड्पापदनुमित्तिं प्रति षड्पापदनुमित्तारिविधिद्वयद्वपापिप्रत्यक्षेष्ठानामविधिद्व
 द्वयद्विप्रत्यक्षानामग्यां प्रतिबन्धकत्वे कृत्यनीयेऽनुमित्तानामप्रत्यक्षेष्ठयोरेकत्र निवेद्यप्रयुक्तद्वरीरगौराविक्रयं तुल्यमेवेति
 चेत्, न, प्रत्यक्षानामग्यपेक्षयाऽनुमित्तानामग्यां बाधामावत्त्वमावगम्याप्यवचानिर्बयाभावादिघटिततया गुरुत्वेन प्रत्यक्षेष्ठान-
 मापदनुमित्तानामयविधिद्वयद्वयास्तस्याः प्रतिबन्धकतापच्येद्वद्वरीरस्यानुमित्तानामप्रत्यक्षेष्ठानामयविधिद्वप्रत्यक्षसामग्रीप्रतिबन्धक-
 तापच्येद्वद्वरीरापेक्षया तुल्यत्वाभावात् । न च लोकिकप्रत्यक्षं प्रत्यपि एवित्त्रियजन्यबाधपटुदेः प्रतिबन्धकत्वात्प्रत्यक्षसाम-
 ग्या अपि बाधामावत्त्वत्वेन साधनानङ्काश्च, बाधवीकालीनलौकिकप्रत्यक्षसामग्रीकाले तथा प्रतिबन्धकारनुमितेरप्यनुदयेन
 व्यभिचारभावात्तन्मत्रानुमित्तौ प्रत्यक्षसामग्रीप्रतिगन्धकतापच्येद्वकालोटी बाधामावत्त्वस्य निषेधे प्रयोक्तव्यमावात्, तथान्येकदे-
 शिमते ममानविषये षड्पापिप्रत्यक्षं प्रति षड्पापिप्रत्यक्षेष्ठानामविराविधिद्वयद्वपापदनुमित्तानामग्या अननुगतेष्ठानामावत्त्वानुग-

[illegible]

पट्टादिस्पादनविषयकेच्छाविरागविशिष्टपट्टादिबाहुपसामग्रीत्वेन च प्रतिपन्न्यकृत्वं कल्पनीयम्, बाहुपसामग्री सूत्रतत्त्वादि
 रिशिष्टारिवातीपसंयोगरूपा, वेदिद्वयं च स्वाभयसमवेतत्वेन, बाहुपसामग्यां स्वसमवायिसमवेतविनादीयसंयोगधन्मनः-
 पट्टा सामान्यतः स्पादनत्वारच्छिद्यं प्रति स्वीयस्पादननिष्ठविशिष्टेष्यतानिरूपितविषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताभयसमवेत
 मत्तरूपपरस्परसम्बन्धावच्छिन्नप्रतिविशितास्पादनत्वप्रकारकेच्छाविरागविशिष्टबाहुपसामग्रीत्वेनेकम्, अपरं च स्पादनं
 नीपम्, यतो न विषयमद्वयं प्रतिबध्यप्रतिबन्धकमायबाहुपम् । एवं बाहुपेच्छमविशिष्टबाहुपसामग्रीकाष्ठे स्पादनेच्छाद्वयायां
 स्पादनं प्रति पट्टादिस्पादनं प्रति पट्टादिबाहुपत्वप्रकारकेच्छाविशिष्टबाहुपसामग्याः प्रतिबन्धकत्वमेकम्, अपरं च पट्टादि
 छिद्यं प्रति स्वीयबाहुपनिष्ठविशिष्टेष्यतानिरूपितविषयितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताभयसमवेतत्वेन कल्पनीयम्, अथवा तत्रापि विषयमनिवेस्य स्पादनस्याप
 व्यापकीभूतपदुर्गमपुनरुक्तत्वादपि पट्टितपरस्परसम्बन्धावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वमेकम्, अपरं च स्पादनस्यापि निमित्तोपद्वित-
 त्वात्पिष्ट, प्रतिबन्धतायच्छेदका मन्वन्धः समवाया, प्रतिबन्धकतायच्छेदकः स्वाभयीपतयश्च संयुक्तमनः। प्रतियोगिकवि
 तीपसंयोगात्म्यम्, नाज्ञा विषयपुरुषमेवेन प्रतिबध्यप्रतिबन्धकमायबाहुपम् । एवं स्पादनत्वावच्छिन्नं प्रति बाहुपविषयकेच्छा
 विशिष्टबाहुपसामग्या अपि प्रतिबन्धकता बोध्या यतो विषयविषयकेच्छाविशिष्टबाहुपसामग्रीकर्म स्पादनेच्छा

[illegible]

पट्टादिस्नाननरिपयकेच्छाविरहनिश्चिदपट्टादिबाहुपसामग्रीत्वेन च प्रतिबन्धकत्वं कल्पनीयम्, बाहुपसामग्री तत्रूतरूपादि
 निश्चिद्विराजतीयसंयोगरूपा, वैशिष्ट्यं च स्वाभयसमवेतत्वेन, बाहुपसामग्र्यां स्वसमवायिसमवेतविनातीयसंयोगवन्मनः-
 मंपुनश्चतुर्गुणितमम् पादच्छिद्यतिर्योगितास्य स्वाध्वनेच्छामावस्य च वैशिष्ट्यं विद्वेषणवायिद्वेषेण द्वाष्टमतो नाद्रुपपक्षि,
 पञ्चा मायान्यतः स्वाध्वनत्वाचच्छिद्यं प्रति स्वीयस्वाध्वननिष्ठविद्वेष्यतानिरूपितविपरितासम् पादच्छिद्यप्रकारवाभयसमवेत
 तन्वरूपपरस्परामन्वन्पादच्छिद्यप्रतिर्योगिताकस्वाध्वनत्वप्रकारकेच्छाविरहविशिष्टबाहुपसामग्रीत्वेनैकम्, अपरं च स्वाध्वने
 ग्रीयम्, अता न रिपयमेदेन प्रतिबन्धप्रतिबन्धकमावबाहुत्त्यम् । एवं बाहुपेच्छाविशिष्टबाहुपसामग्रीकले स्वाध्वनेच्छावद्भायां
 स्वाध्वनरास्याय पट्टादिस्वाध्वनं प्रति पट्टादिबाहुपस्वप्रकारकच्छाविशिष्टबाहुपसामग्रीकले स्वाध्वनेच्छावद्भायां
 स्वाध्वनं प्रति पट्टादिबाहुपनिपयकच्छाविशिष्टबाहुपसामग्रीत्वेन प्रतिबन्धकत्वं कल्प
 तिष्ठत्वं प्रति स्वीयबाहुपनिष्ठरिद्वेष्यतानिरूपितविपरितासामन्वन्पादच्छिद्यप्रकारवाभयसमवेतत्वं स्वाध्वनेच्छावद्भायां
 स्वाध्वनीयम्, अथवा तत्रापि रिपयमनिवेद्य स्वाध्वनत्वाव
 म्पापपीयूतपशुर्मपुस्तकादिपटितपरस्परामन्वन्पादच्छिद्यप्रकारताभयसमवेतत्वस्वसमवायिनिश्चिद्विषयोपवर्द्धित-
 प्रतिबन्धिपद्म, प्रतिबन्धितारच्छेदकः मम्ब च ममत्राय, प्रतिपचरुतावच्छेदकः स्वाध्वनीयतुल्यसंयुक्तमनःप्रतिर्योगिकवि
 र्गतीयसंयोगाररम्, नातां रिपयपुरुषमन्दन प्रतिबन्धमनिश्चिन्धकमावबाहुत्त्यम् । एवं स्वाध्वनत्वावच्छिद्यं प्रति बाहुपविपयकेच्छा
 निश्चिद्विषाहुपसामग्र्या अपि प्रतिबन्धकता बोध्या, नातो विषयविषय बाहुपविपयकेच्छाविशिष्टबाहुपसामग्रीकले स्वाध्वनेच्छा

मृगायाः स्नातनपथिः, अत्र पाशुपसामग्र्यां बाहुपेच्छावैशिष्ट्यं च स्वीयबाहुपनिष्ठविशेषगतानिरूपितविषयतासम्बन्धो
द्विष्टप्रकारलाभधीभूतत्वस्तयोभाषमावसरसमेवेत्यस्य समवायिनिरूपणोपदेशपरम्परारसम्बन्धावच्छिन्नप्रतिबोधसम्ब
-धन निरेन्द्रीयत्वं, नातः समानविवक्षे पट्टमाने आपसां घटस्पर्शनं च जायतामितीच्छासत्त्वे घटबाहुपसामग्रीकाले तत्स्पार्द्ध
नानुपपत्तिः, न वैरुद्रुकस्य बाहुपेच्छायत्वे पुरुषान्तरस्य बाहुपसामग्रीकाले स्पार्धनेच्छाविशिष्टस्यार्जनसामग्रीवशायां स्पार्द्ध
नानुपपत्तिः, अत्रापि प्रतिबन्धकावच्छेदकः सम्बन्ध उपदर्शितपरम्परारूपा, प्रतिबन्धरावच्छेदकश्च समवायः, ताठ' पुरुष
नानुपपत्तिः, अत्रापि प्रतिबन्धकावच्छेदकः सम्बन्ध उपदर्शितपरम्परारूपा, प्रतिबन्धरावच्छेदकश्च समवायः, ताठ' पुरुष
नानुपपत्तिः, अत्रापि प्रतिबन्धकावच्छेदकः सम्बन्ध उपदर्शितपरम्परारूपा, प्रतिबन्धरावच्छेदकश्च समवायः, ताठ' पुरुष
नानुपपत्तिः, अत्रापि प्रतिबन्धकावच्छेदकः सम्बन्ध उपदर्शितपरम्परारूपा, प्रतिबन्धरावच्छेदकश्च समवायः, ताठ' पुरुष

पटारिस्मान्नरिपदेष्ट्याविरहविद्विष्टपटादिबाहुपसामग्रीत्वेन च प्रतिबन्धकत्वं कल्पनीयम्, बाहुपसामग्री तन्मूत्ररूपादि विद्विष्टविजानीयसंयोगरूपा, वैद्विष्ट च स्वाभयममेवेतत्वेन, बाहुपसामग्र्या स्वसमवायिसमवेतविजानीयसंयोगवन्मनः-
मंपूत्ररूपधुरिणमन्त्रबावच्छिद्यप्रतियोगिताकस्य स्यादनेच्छामावस्य च वैद्विष्ट विशेषणताविशेषण ब्राह्ममतो नानुपपत्तिः,
यथा सामान्यतः स्वादनस्यागच्छिद्यं प्रति स्वीयस्याधननिष्ठविद्वेष्यतान्तिरूपितविपयितासुम्वन्वाधच्छिद्यप्रकारतामयसमवेत-
कुरूपपरम्पराम्बन्धवारच्छिद्यप्रतियोगिताकस्मान्नतत्प्रकाररेच्छाविरहविद्विष्टबाहुपसामग्रीत्वेनैकम्, अपरं च स्यादनेन
ग्रीत्वेन, अत्र न रिपयमदन प्रतिबन्धप्रतिषेधकमावसादून्यम्। एवं बाहुपेष्ट्याविद्विष्टबाहुपसामग्रीकाले स्यादनेच्छावदायो
स्यादनकारत्वाप यत्रारिस्याधनं प्रति यगदिषासुपत्प्रकारकेष्ट्याविद्विष्टबाहुपसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वमेकम्, अपरं च घटादि
च्छिद्यं प्रति यत्रारिषासुपरिपयरेष्ट्याविद्विष्टबाहुपसामग्रीत्वेन कल्पनीयम्, अथवा तत्रापि विपयमनिवेश्य स्यादनेनत्वाव
प्रापर्यभूतपशुस्मंपूत्र गदिपतिपरम्पराम्बन्धवारच्छिद्यप्रकारतामयसमवेतस्वसमवायिनिरूपितोपदद्वित
प्रतिबन्धियम्, प्रतिबन्धयत्नारंष्ट्रकं बन्धयः मयवायः, प्रतिबन्धप्रकारेष्ट्याविद्विष्टबाहुपसामग्री
यानीयसंयोगपरम्, नात्रा रिपयपुण्यमदन प्रतिबन्धप्रतिबन्धकमानवावदून्यम्। यत्र स्यादभरानन्तिर्भं प्रति बाहुपविषयकेष्ट्या
विद्विष्टबाहुपसामग्र्या अपि प्रतिबन्धप्रकारेष्ट्याविद्विष्टबाहुपसामग्रीकाले स्यादनेच्छा

मामप्रीदयममात्रञ्जीन्द्रियत्वेन फलपठकृष्यस्य तस्यापच्छेदफलासम्बन्धेन विषयेऽन्यमुपगमादेवोपपत्तौ न स्यादनेन
 पाशुपमामप्रीमतिष्वपष्टरमित्यव्ययासम्, विषयतासम्बन्धेन प्रत्यक्षं ग्रस्यपच्छेदफलासम्बन्धेनेन्द्रियमनोयोगस्य हेतुत्वे प्रत्यक्षं
 प्रति विषयेन्द्रियमधिकारस्य इतस्तोच्छेदापरोविषयसमिधिर्यवित्वायां विषयेऽपच्छेदकृतयेन्द्रियमनोयोगामावाभ्युपगमेनैवो
 क्तवशः, तस्मान् मामान्यवोविधेयवयोपवोगहेतुतयेव सर्वसामग्र्यस्यमिति मन्तव्यम् । अत्र सोका—

“ निमप्रमाणातरणा, हयोपवृद्धमसम्बन्धः । उपयोगाः फलं कुर्युः—त्रिभमेव प्रमावपु ॥ १ ॥

ईशसोरादिरूपाणां, तेषां मियसया फले । न सामप्रीदयावेद्या—देकैकप्रविबन्धनम् ॥ २ ॥

तद्वत्कालावच्छिन्न—स्मर्येऽन्यामादत्तं तु न । तथा मन्वतयाऽऽशुपात्, कारणानां नियोगतः ॥ ३ ॥
 कृत्ये फलबलादेवो—पयोगस्योचिते फले । त्रिभेज्ये चासमावेद्ये, न दोषः कश्चिदीक्ष्यते ॥ ४ ॥ ” इति ॥

कृत्ये फलबलादेवो—पयोगस्योचिते फले । त्रिभेज्ये चासमावेद्ये, न दोषः कश्चिदीक्ष्यते ॥ ४ ॥ ” इति ॥

तीर्थेऽनुत्समयानां च परस्परविरोधत । सर्वेपामासता नास्ति कश्चिदेव भवेद्गुरु ॥ ३ ॥
 इति, भगवतो महत्त्वे साध्ये तीर्थकरत्वं साधनं कुतः प्रमाणात् सिद्धम् ? न तावदध्यक्षात्, तस्य तद
 विषयत्वात्साध्यवत् । नाप्यनुमानात्, तदपिनाभाविच्छिन्नाभावात् । समयात्सिद्धमिति चेत्, पूर्ववदाग
 माभगत्यादगमरुत्यमस्य, व्यभिचारश्च, न हि तीर्थकरत्वंमासतां साधयति—शाक्रादिष्वसम्बन्धि, सुगतावौ
 पशन्नात् । यदैव हि भगवति तीर्थकरत्वंसमयोस्ति तथा सुगतादिष्वपि । सुगतस्तीर्थकरः, कपिलस्तीर्थकर
 इत्यादिममयाः सन्तीति सर्वे महान्ताः स्तुत्याः स्युः । न च सर्वे सर्वेषर्णिनः परस्परविच्छिन्नसमयाभिवाचिनः ।

त्रितिराङ्गरुद्वये स्थावनेपञ्चमाश्वधुपञ्चयोविद्विषविद्वप्यमावे विनिगमनाविरेण प्रतिषप्यप्रतिषधकमावद्रयं प्रति-
 षप्यमावप्येच्छरीरगौरा नति रूपप्रमङ्गा, सम्प्रदायिमते स्थावनेच्छामावषाधुपेच्छयोविमिश्रप्रतिषधकमावप्येच्छकोटौ
 निरन्तरं निरन्तरपूच्छरीरयोरपिस्यामात्रादिति नृद्वनीयम्, सम्प्रदायिमतं वि स्थावनेच्छाविशिष्टस्यावर्धनसामग्रीकस्ते
 त्रितिरपञ्चं रूपनीयमिति वाधुवापनिगाराणायादयं वाधुर्यं प्रति वाधुपेच्छाविशिष्टस्यावर्धनेच्छाविशिष्टस्यावर्धनसामग्राः
 वाधुपमानाया प्रानोर्मयोगाद्विचित्रत्वेन स्थावनेच्छावर्धनस्य प्रतिषधकावप्येच्छरीरगौरवस्य च गौस्यात् । न च तथापि
 नन्दने ज्ञानोर्मपुच्छादिप्यारुणविवातीयेषु र्मयोगस्यैव, अस्मते तु योग्यताविद्वेषस्यैव वाधुपमानमग्रीत्वापत्रालोक-
 मारः, वाधुपगौरगम्यादोरत्वादित्यरे । यत् तद्व्यमनोयोगस्य अन्यधानस्यावस्थितं प्रति हेतुत्वाचाधुपसामग्रीद्वयायां
 प्रायनमायायामन्मात्रापमेन रिप्यपितुमत्रपत्तरावद्रयं स्थावने प्रति वाधुपसामग्राः प्रतिषन्यकत्वं कल्पनीयमिति,
 नानाचारम्भ विवातीयमन र्मयोगस्यानीकेषोपायावेनेषोपपत्तौ अन्यधानसामान्य त्वद्व्यमनोयोगस्य हेतुत्वे
 सत्त्विं प्रति गरुद्वमनोयोगस्य स्थावनीयमनःप्रतियोगिकविवातीययोगपक्षस्यैव गौरापादान्, समवायेन अन्यधानस्य
 समवायस्य पत्तौ योगदेतुग्य एव मापराव, एतन्न प्रप्यस्यावर्धनेच्छावर्धनापक्षस्यैव त्वद्व्यमनोयोगस्य हेतुत्वात्

नमस्य गच्छत । नादरितो यमः कश्चि-क्षिपुक्त एवं प्रमुष्यते ॥ २ ॥ प्रेरणागमितिं कार्यं त्रियाग दान
 भविष्यन्त (३) ॥ ममेवं कागमित्येवं, आन पूष यदा भवेत् । असिद्धी प्रेरकं नरणा-इगगा तस
 मित्रपति ॥ ३ ॥ स्वयमसिता प्ररणा नियोग इत्यगरे (४) । प्रेगते पुकयो नैय, कागंजेष्ट पिना कश्चित् ।
 नमस्य प्ररणा प्रोक्ता, नियोगः कागंसद्रता ॥ ४ ॥ कागंसेषोपचारकाः प्रपर्सकस्यं नियोग इत्यगने (५) ॥
 प्ररणादिपणः काग न तु तन्त्ररकं एवः । व्यापारस्तु प्रमाणस्य, प्रमेग उपगर्गते ॥ ५ ॥ कागंप्रेरणगोः सम्पन्नो
 नियोग इत्यगरे (६) ॥ प्ररणा दि पिना कार्यं, प्ररिका नैय कस्ययित् । कागं पा प्रेरणागोगो, नियोगस्तान
 गच्छतः ॥ ६ ॥ नरसगुरायां नियोग इति नागरे (७) ॥ परस्परपिनाभूत, द्रयमेतदप्रसीयते । नियोगः
 तगुरागोऽप्यात्, कार्यं प्ररगगोमंता ॥ ७ ॥ तनुभगस्य भायगिनिर्मुक्तो नियोग इति गाये (८) ॥ सितुमेकं गतो
 प्रय-जानमागता सदा । सितुयेन न तत्कार्यं, प्रेरकं कुज गप तत् ॥ ८ ॥ गन्त्रारुदो नियोग इति कश्चित् (९) ॥
 कश्ची नत्रद ताः कश्चि-सियोगे गति तत्र रा । पियारुदमातमान, म गमानः प्रयसते ॥ ९ ॥ भोगरूपो नियोग
 इत्यगरे (१०) ॥ ममेवं भागमित्येव भोग्यरूप प्रसीयते । ममत्येन ग गिज्ञान, भोक्तार्यं व्यायसिभतम् ॥ १० ॥
 ग्यामित्येनाभिमानो मि, भोक्तुपत्र भयेदगम् । भोग्य तदेव यिक्षेय, तदेव एवं तिरुज्जते ॥ ११ ॥ सात्पररूपतगा
 येन, ममरमिति गच्छते । तत्प्रसाप्येन रूपण, भोग्यं एवं व्यपदिष्टते ॥ १२ ॥ सितुस्य दि गदोग्य, न नियोगः रा
 तापता । तात्परयेनेव भोग्यरूप प्रेरकस्यासियोगता ॥ ११ ॥ पुकप गप नियोग इत्यगः (१२) ॥ ममेवं कागमित्येवं

तदुक्तम् ।—“सुगतो यदि सर्वज्ञो कपिलो नेति का प्रमा । ताबुचो यदि सर्वज्ञो मतमेव कथं तयो” इति ।
ततोऽनेकान्निष्ठो हेतुस्तीर्थकरस्वाक्या न कस्यपिन्महस्व साधयतीति कश्चिदेव गुरुर्महान् भवेत् ? नैव नये
वित्यायात्मन् । अत एव न कश्चित्पुण्याः सर्वज्ञाः स्तुत्याः भयोर्धिना सुतेरेव भयाः साधनोपदेशयसिद्धेरित्यपरः ।
त प्रस्यपीपमेव कारिका योक्त्या । तीर्थं कृत्तन्तीति तीर्थकृतो भीमांसकाः सर्वज्ञागमनिराकरणवावित्वात् ।
तेषां समयास्तीर्थकृत्समयास्तीर्थयोगेव सम्प्रदाया भावनादिवाक्यार्थप्रवावा इत्यर्थः । तेषां च परस्परविरो
धादाहता संवादकृता नास्तीति कश्चिदेव सम्प्रदायो भवेद्गुरुः संवापको नैव भवेदिति व्याख्यानात् । तदेवं
वक्तव्यम् । “मावना यदि वाक्यार्थो, नियोगो नेति का प्रमा । ताबुचो यदि वाक्यार्थो, इतो महप्रभाकरो ॥
१०” इति । “कार्येऽयं बोधनाज्ञान, स्वरूपे किञ्च तत्प्रमा । द्रयोद्येदन्त तो नष्टी, भवेदेवान्तवादिनौ ॥ १॥” इति ।
अनु च भावना वाक्यार्थ इति सम्प्रदाया भयान्, नियोगे पाचकसंज्ञाया निपुकोऽहमेनेनाभिष्टोमादियाक्ये-
नेति निरवशोपो योगो हि नियोगस्तत्र मनागप्ययोगस्य सन्भवामावात्, स चानेकपिचः, प्रवक्तुमतमेवात् ।
केवाञ्चिद्विवाविप्रस्यार्थः शुद्धोऽन्यनिरयेताः कार्यरूपो नियोगः (१) ॥ “प्रस्यार्थो नियोगश्च, यताः शुद्धाः प्रती
यते । कार्यरूपश्च तनाग्र, शुद्धं कार्यमसौ मतः ॥ १॥ विशेषणं तु पक्षस्य, किञ्चिदन्यत् प्रतीयते । प्रस्यार्थो
न तदुक्तं, धात्वर्थः स्वर्गकामभवत् ॥ २॥ मेरकत्वं तु पक्षस्य, विशेषणमिदमेव । तस्याप्रस्यार्थवाक्यत्वा-
कार्ये नियोगता ॥ १॥” इति वचनात् । परेषां शुद्धा मेरणा भियोग इत्याचार्यः (२) ॥ मेरकीच भियोगोऽत्र शुद्धा

सर्पत्र तस्यते । नाप्रतिनो यतः कश्चि-शियुक्त स्व प्रजुष्यते ॥ २ ॥ प्रेरणासहित कार्यं नियोग इति
 केचिन्मन्यन्ते (३) ॥ ममेव कार्यमित्येष, ज्ञात दूरं यथा भवेत् । स्वसिद्धी प्रेरक तस्या-वन्वया तत्
 सिद्धयति ॥ ३ ॥ कार्यसहिता प्रेरणा नियोग इत्यपरे (४) । प्रेर्यते पुरुषो नैव, कार्येणैव विना कश्चित् ।
 तत्तच्च प्रेरणा प्रोक्ता, नियोगः कार्यसद्वत्ता ॥ ४ ॥ कार्यस्यैवोपचारात् प्रवर्त्तकत्वं नियोग इत्यन्ये (५) ॥
 प्रेरणादिययः कार्यं, न तु तत्प्रेरक स्वता । व्यापारस्तु प्रमाणस्य, प्रमेय उपपद्यते ॥ ५ ॥ कार्यप्रेरणयोः सम्बन्धो
 नियोग इत्यपरे (६) ॥ प्रेरणा हि विना कार्यं, प्रेरिका नैव कस्यचित् । कार्यं वा प्रेरणायोगो, नियोगस्तेन
 सम्मतः ॥ ६ ॥ तत्समुदायो नियोग इति चापरे (७) ॥ परस्परविनाश्रुत, द्वयमेतत्प्रतीयते । नियोगः
 समुदायोऽस्मात्, कार्यप्रेरणयोर्मतः ॥ ७ ॥ तदुभयस्य भावयिनिर्मुक्तो नियोग इति चान्ये (८) ॥ सिद्धमेकं यतो
 प्रत्य-गतमात्राद्यतः सदा । सिद्धत्वेन न तत्कार्यं, प्रेरक कुत एव तत् ॥ ८ ॥ यन्मास्त्रो नियोग इति कश्चित् (९) ॥
 कस्मी यत्रैव यः कश्चि-सियोगे सति तत्र सा । विषयारूढमात्मान, मन्यमानः प्रयत्नते ॥ ९ ॥ भोग्यरूपो नियोग
 इत्यपरे (१०) ॥ ममेव भोग्यमित्येष, भोग्यरूप प्रतीयते । ममत्वेन च विज्ञान, भोक्तार्येव व्ययद्विधतम् ॥ १० ॥
 स्यामित्वेनाभिमानो हि, भोक्तार्यत्र भवेदप्यम् । भोग्य तदेव विज्ञेयं, तदेवं स्वं निरुच्यते ॥ ११ ॥ साध्यरूपतया
 पेन, ममेवमिति गम्यते । तत्प्रसाद्येन रूपेण, भोग्य स्व व्ययपिद्वयते ॥ १२ ॥ सिद्धरूप हि यज्ञोप, न नियोगः स
 तापता । साध्यत्वेनेव भोग्यस्य प्रेरकत्वासियोगता ॥ १३ ॥ पुरुष एव नियोग इत्यन्यः (१४) । ममेव कार्यमित्येव

मन्यते पुरुषा सप्ता । पुंसाः कार्यविशिष्टत्वं, नियोगोऽस्य च वाच्यता ॥१॥ कार्यस्य सिद्धौ जातायां, तणुक्तः पुरुषस्तदा । भवेत्साधिन इत्येव पुमान् वाक्यार्थं वच्यते ॥१५॥ सोऽयमेकावशाप्रकारेऽपि नियोगो विचार्यमाणो वाच्यते, प्रमाणाद्यष्टविकल्पानतिश्रमात् । तदुक्तम् — प्रमाणं किं नियोग स्यात्, प्रमेयमपवा पुनः । उभयेन विहीनो वा, द्वयरूपोऽपवा पुनः ॥१॥ शब्दव्यापाररूपो वा, व्यापारः पुरुषस्य वा । द्वयव्यापाररूपो वा, व्यापार व्यापार एव वा ॥२॥ तत्रैकावशाभेदोऽपि नियोगो यदि प्रमाणं तथा विधिरेव वाक्यार्थ इति वेदान्तवाक्यप्रवेशः प्रमाकरस्य स्यात्, प्रमाणस्य विवात्मकत्वात्, विवात्मनः प्रतिमासमाद्यत्वात्, तस्य च परब्रह्मत्वात् । प्रतिमासमाद्यादि इयन्निबधिः कार्यरूपतया न प्रतीयते घटादिष्वत् । प्रेरकतया वा नानुभूयते बचनाविष्वत् । कर्मकरणसाधनतया हि तदप्रतीतौ कार्यप्रेरकताप्रत्ययो युक्तो नान्यथा । किं तर्हि द्रष्टव्योऽयमात्मा ओतव्यो निदिष्ट्यासितव्य इत्याविशब्दमवणावपस्यान्तरविक्षमर्पेन प्रेरितोऽहमिति ज्ञाताकृतेनाहङ्कारेण स्वयमात्मैव प्रतिमाति स एव विधिरिति वेदान्तवाविभिरभिधानात् (१) ॥ प्रमेयत्वे तर्हि नियोगस्यास्तु प्रमाणत्वे दोषाभिधानादित्यप्यसत् — प्रमाणाभावात् । प्रमेयत्वे हि तस्य प्रमाणमन्यद्वाक्यम् — तदभावे प्रमेयत्वा योगात् । सुतिवाक्य प्रमाणमिति चेन्न — तस्याविवात्मकत्वे प्रमाणत्वाद्यदनावन्यत्रोपचारात् । संविवात्म कत्वे सुतिवाक्यस्य पुरुष एव सुतिवाक्यमिति स एव प्रमाणम् । तत्संबेदनविवर्तस्तु निगुत्तोऽहमित्यभि मामरूपो नियोगः प्रमेयत्वमिति माय पुरुषावन्यः प्रतीयते, यतो वेदान्तवाविमतप्रवेशोऽस्मिन्नपि पक्षे न

भवेत् (२) ॥ तर्हि प्रमाणप्रमयरूपो नियोगो भयस्त्वित्यप्ययुक्तम्-सविद्विषयत्वापत्तेः, अन्यथा प्रमाणप्रमेय-
 रूपतानुपपत्तेः । तथा च स एव विषात्मोभयस्वभावन्यात्मात्मानमादर्शयति योग इति सिद्धो प्रामाण्यवः (३) ॥
 अनुभयस्य भावो नियोग इति चेत्, तर्हि संयेवनमाश्रमेव पारमार्थिक तस्य कदाचित्प्यप्येयत्वापनुभयस्वभा-
 वस्य सङ्गभवात् । प्रमाणप्रमयस्य व्यवस्था मेव विकलस्य सन्माश्रये इत्यथा तस्य चेद्वान्धवादिभिर्निरूपितत्वात्
 न्ततमप्यत्र गद्य (४) ॥ यदि पुनः शब्दव्यापारो नियोग इति मतं, तथा बहुमतानुसरणमस्य दुर्निवारम्-
 शब्दव्यापारस्य शब्दमायनारूपत्वात् (५) ॥ अथ पुरुषव्यापारो नियोगस्तदापि परमतानुसरणम्-पुरुष-
 व्यापारस्यापि भावनास्य नापत्त्यात्, शब्दात्मव्यापारमेवेन भावनायाः परेण द्वैविध्यमिधानात् (६) ॥
 तदुभयरूपो नियोग इति चेत्, तर्हि पर्यायेण युगपद्वा ? यदि पर्यायेण, स एव दोषः-कचित्कदाचिच्छब्दव्या-
 पारस्य पुनप्यव्यापारस्य च भावनास्वभावस्य नियोग इति नामकरणम् । युगपदुभयस्वभावत्वं पुनरेकत्र
 विद्मः न शक्यं व्ययस्यापत्तिरुक्तम् (७) ॥ तर्हि तदनुभयव्यापाररूपो नियोगोऽङ्गीकर्तव्य इति चेत्, सोऽपि
 विषयस्य भावो वा स्यात् फलस्वभावो वा स्याद्विस्वभावो वा ? गत्यन्तराभावात् । विषयस्वभाव-
 इति चेत् । कः पुनरसौ विषयः ? अग्निष्टोमेन यजेत स्वर्गकाम इत्यादिवाक्यस्याप्यौ यागादिविषय-
 इति चेत्, स तद्वाक्यकाले स्वयमविद्यमानो विद्यमानो वा ? यद्यविद्यमानस्तथा तत्स्वभावो नियोगोऽ-
 व्यपिद्यमान पदेति कथमसौ वाक्यार्थः स्फुट्यन्वत् । शुद्धास्त्वस्य भाविनस्तस्य वाक्यार्थत्वे सौगत-

लब्धिपदं प्रथमं ।" ह्यादिबचनमपि विधिमाद्यप्रतिपादकमनुपालम्भ्यमस्तु तत एव । तथा च वेदान्त-
 वायसिद्धिः । तस्मात् नियोगो वाच्यार्थ- कस्यचित्प्रवृत्तिरेतुत्वाभावादिप्रियत् । सर्वेषु च पक्षेषु
 नियोगस्य प्रत्येक विचार्यमाणस्यायोगात् वाच्यार्थस्त्वभवतिष्ठते । तथा हि ।—न तावत्कार्यं शुद्ध नियोग
 इति पक्षो घटते, प्रेरणानियोस्त्ववर्जितस्य नियोगस्यासम्भवात् । तस्मिन्नियोगसंज्ञाकरणे स्वकर्म्यलस्य
 कृपक्षिकेति नामान्तरकरणमात्रं स्यात् । न च तावता स्वेष्टसिद्धिः । ह्युच्चा प्रेरणा नियोग इत्यप्यनेनापास्त-
 नियोक्त्यफलरहितायाः प्रेरणायाः प्रज्ञापमात्रत्वाग्नियोगरूपतानुपपत्तेः । प्रेरणासहितं कार्यं नियोग इत्यप्यस-
 म्भाव्यम्—नियोक्त्यविरहे नियोगविरोधात् । कार्यसहिता प्रेरणा नियोग इत्यप्यनेन निरस्तम् । कार्यस्यैवोपष्ठा-
 रता प्रवर्तकत्व नियोग इत्यप्यसारम्—नियोग्यादिनिरपेक्षस्य कार्यस्य प्रवर्तकत्वोपचारायोगात् । कदाचित्क-
 चित्परमार्थतस्तस्य तथानुपलम्भाच्च । कार्यप्रेरणयोः सम्बन्धो नियोग इति वचनमसङ्गतम्—सतो भिन्नस्य
 सम्बन्धस्य सम्बन्धिनिरपेक्षस्य नियोगत्वायदनात् । सम्बन्धस्यात्मनः सम्बन्धस्य नियोगत्वमित्यदि दुर-
 त्वयम्—त्रैयमाणपुरुष्यनिरपेक्षयोः सम्बन्ध्यात्मनोरपि कार्यप्रेरणयोनियोगत्वानुपपत्तेः । तत्समुदायनियोग
 बाधोप्यनेन प्रस्थाक्यात् । कार्यप्रेरणामिनिर्मुक्तस्तु नियोगो न विधिबाधमस्तिदोते । यत्पुनः स्वर्गकामः
 पुरुषोऽभिरोच्चादिवाच्यनियोगे सति यागलक्षणं विषयमास्त्रमात्मान मन्यमानः प्रवर्तते इति यन्ध्याख्य
 नियोगबचनं, तदपि न परमात्मवाच्यप्रतिकूलम्—पुरुषाभिमानमाधस्य नियोगत्वबचनात्, तस्य चाविष्टो

ष्यनिपचनत्वात् । भोग्यरूपो नियोग इति व्यायुक्तम्-नियोकृप्रेरणान्तरन्यस्य भोग्यस्य तन्मायानुपपत्तोः (१०) ॥
 पुरुषस्य भावो हि न नियोगो घटते, तस्य शाश्वतिकृत्येन नियोगस्य शाश्वतिकृत्यप्रसङ्गात् । पुरुषमात्राधिक्येरेव
 तथाभिधाने घेदान्तवावपरिसमाप्तेः कुतो नियोगवावो नाम (११) ॥ भन्वेवं नियोगनिराकरणेऽपि विधेर्वाक्या
 र्धस्वघटनास्त भायना वाप्यर्थः सिद्धो भट्टस्येति न चेत्तसि विधेयम्-विधेरपि विचार्यमाणस्य पाठ्यमान
 त्वात् । सोऽपि हि प्रमाणरूपो वा स्यात् प्रमेयरूपो वा तदुभयरूपो वा अनुभयरूपो वा पुरुषव्यापाररूपो
 वा शब्दव्यापाररूपो वा द्रव्यव्यापाररूपो वाऽद्वयव्यापाररूपो वेत्यष्टौ विकल्पास्तत्क्रान्तिरिति । तथाहि ।
 प्रमाणा विधिरिति कल्पनायां प्रमेय किमपर स्यात् ? तत्स्वरूपमेवेति चेन्न-सर्वथा निरदास्य सन्मात्रदेहस्य
 विधेः प्रमाणप्रमेयरूपद्वयविरोधात् । कल्पितत्वात्तद्रूपस्य तत्राविरोच इति चेत्, कथमिदानीमन्यापोहः
 शब्दार्थः प्रतिपिच्यते-संविन्मात्रस्याप्रमाणत्वव्यापृत्त्या प्रमाणत्वमप्रमेयत्वव्यापृत्त्या च प्रमेयत्वमिति
 परैरभिप्रातुं शक्यतयात् । वस्तुस्य भावाभिधायकत्वाभावे शब्दस्यान्यापोहाभिधायकत्वेऽपि कश्चित्प्रवर्तक
 स्वायोगाधान्यापोहः शब्दार्थ इति चेत्, तर्हि वस्तुस्वरूपाभिधायिनोऽपि शब्दस्यान्यापोहानभिधायित्वेऽ-
 न्यपरिहारेण कश्चित्प्रवृत्तिनियन्धनतापायाद्विधिरपि शब्दार्थो मा भूत् । परमपुरुषस्यैव विधेयत्वात्तदव्यवस्था
 सम्मयास्तान्यपरिहारेण प्रवृत्तिरिति चेत्, कथमिदानीं “ द्रष्टव्यो रेऽयमात्मे ” त्याविधायक्यासैरात्म्यावि
 परिहारेणात्मनि प्रवृत्तिः, नैरात्म्याविवर्षणानीनामपि प्रसङ्गात् । नैरात्म्यादेरनाथविधेयोपकल्पितत्वाच्च तद्वश

नाशौ प्रवृत्तिरिति चेत्, कथमन्यपरिहारेण प्रवृत्तिर्न भवेत् ? परमब्रह्मणो विधिरेवान्यस्यानाद्यविषयोप
 कल्पितस्य नैरास्प्यादे परिहार इति चेत्, कथमेवमन्यापोहवादिनोऽपि परापोहनमेव स्वरूपविधिन भवेत् ?
 तस्यान्यापोहवाषविरोधाद्वैभिति चेत्, विधिवायिनोऽपि तथा विधिवाषविरोधादन्यापोहान्युपगमो भा
 व्वात् । परमार्थतोऽन्यापोहो विधिवादिना नैवान्युपगम्यते तस्य प्रतिभाससमानाधिकरणत्वेन प्रतिभासा-
 नान्यविष्टत्वसिद्धेः परमपुरुषत्वात्, प्रतिभासस्वरूपत्वात् । तस्याप्रतिभासमानत्वे व्यवस्थानुपपत्तेरन्य
 याप्रतिप्रसङ्गात् । शब्दज्ञानेऽन्यानुमानज्ञाने चान्यापोहस्य प्रतिभासनेऽपि तत्समानाधिकरणतया प्रतिभास
 नाच्च ततोऽन्यत्वम् । तस्य च शब्दानुमानज्ञानस्य प्रतिभासमाध्यात्मकत्वाध्यायान्तरत्वमिति चेत्, कथमि
 दानीमुपनियद्वाक्य प्रतिभासमाध्यावन्यद्विद्वा वा यातस्तत्प्रतिपत्तिः प्रेक्षावताः स्यात् । तस्य परमब्रह्मविद
 र्त्वावाद्भिषर्त्तस्य च विषर्त्तितोऽमेवेन परिहृत्यनास्तत्तत्प्रतिपत्तिरिति चेत्, कथं तत्परिकल्पितताद्वान्याद्वि-
 द्वाद्वा परमार्थपद्यावतारिणाः परमब्रह्मणाः प्रतिपत्तिः-परिकल्पितादुमादेः पारमार्थिकपावकाधिप्रतिपत्ति
 प्रसङ्गात् । पारमार्थिकमेवोपनिपद्यावय छिद्ं च परमब्रह्मत्वेनेति चेत्, तर्हि यथा तत्पारमार्थिकं तथा साध्य
 सम कथं पुरुषाद्वैत व्यवस्थापयेत् ? यथा च प्रतिपाद्यजनस्य प्रसिद्ध न तथा पारमार्थिक-इतप्रसङ्गात् ।
 इति कुतः परमार्थसिद्धिः । तत्तत्तामन्युपगच्छता पारमार्थिकमुपमिपद्वाक्यं छिद्ं च प्रतिपत्तव्यम् । तथा
 चित्स्वभावं, चित्स्वभावत्वे परसंवेद्यत्वविरोधात् प्रतिपाद्यकचित्स्वभावत्वात्, तत्सुब्बादिबत् । प्रतिपाद्य

बिस्वभावस्ये वा न प्रतिपादकसंवेद्यत्वं प्रतिपाद्यसुब्बादिवत् । तस्य तदुभयविस्वभावत्वं प्राप्तिर्कापि
 सवेद्यत्वविरोधस्तदुभयसुब्बादिवत् । सकलजनविस्वभावत्वे प्रतिपादकाविभाषानुपपत्तिः, अविशेषात् ।
 प्रतिपादकादीनामविधेयोपकल्पितत्वावबोध इति चेत्, यैव प्रतिपादकस्याविद्या प्रतिपादकत्वोपकल्पिका
 यैव प्रतिपादस्य प्राप्तिर्कादेवविशिष्टा प्रतिपादकत्वमुपकल्पयेत्, प्रतिपादस्य भाविद्या प्रतिपादत्वो
 पकल्पनपरा प्रतिपादकादेरविशिष्टा प्रतिपादत्व परिकल्पयेत्, प्रतिपादकादीनामभेदात्तादविधानामभेद
 प्रसङ्गात्, भेदे वा प्रतिपादकादीनां भेवसिद्धिः, बिम्बधर्माध्यासात् । अनाद्यविधेयोपकल्पित एव तद
 विधानां भेदो न पारमार्थिक इति चेत्, परमार्थतत्त्वार्थमिमास्तदविद्या इति स एव प्रतिपादकादीनां
 सङ्करप्रसङ्गः । यवि पुनरविद्यापि प्रतिपादकादीनामविधेयोपकल्पितत्वावेव न भेदाभेदविकल्पसङ्गा मीरू
 पत्त्यादिति मतं, तदा परमार्थपथावतारिण प्रतिपादकावय इति बलादायातम्, तदविधानामविधेयोपकल्पि
 तत्वे विद्यात्वविशेषवदपञ्चभावित्वात् । तथा च प्रतिपादकाविध्यो भिन्नमुपनिषद्वाक्य सकृत्तत्त्ववचत्वान्य
 धानुपपत्तेः इत्यपिस्वभाव सिद्धं नहिर्वस्तु, तद्वद्वदादिवस्तुसिद्धिरिति न प्रतिभासाद्वैतव्यवस्था, प्रतिभास्य
 स्यापि सुप्रसिद्धत्वात् । प्रतिभाससमानाधिकरणात्ता पुनः प्रतिभास्यस्य कथञ्चिन्नेदेऽपि न विरुद्धते, घटाः प्रति
 भासत इति प्रतिभामविषयो भवतीत्युच्यते विषयविषयिणोरभेदोपपत्त्यात्, प्रत्यप्रमित धान्य प्रत्य इति
 यथा । ततः सामानाधिकरण्यादुपधरिताज्ञानुपधरितैकत्वसिद्धिः । मुख्यं सामानाधिकरण्य क सिद्धमिति

चेत्, संबन्धन प्रतिभासते भाति च्छास्तीत्याविध्यबहारे मुख्यम् । ततो धैयधिकरण्यव्यवहारस्तु गौणरसत्र
 संबन्धनस्य प्रतिभासनमिति, पदस्य प्रतिभासनमित्यत्र तस्य मुख्यत्वप्रसिद्धः । कथञ्चिन्नेवमन्तराण सामानाधि
 करणानुपपत्तेश्च तत्र एव कथञ्चिन्नेवमिति । दृष्टः पद इत्यत्र संख्या दृष्टपटयोरैक्ये च न सामानाधिकरणात्ता
 पदा पद इति यथा । नापि सर्वथा भव, विमबन्धकराकरवत् । तथान्यापोद्दस्य प्रतिभासमानस्य प्रतिभास
 सामानाधिकरण्येऽपि प्रतिभासांमेवव्यवस्थितेस्तादृष्य 'शब्द' कथं विविचिष्य एव समयतिष्ठते, तथाभ्यु
 पगमे च कथमन्यपरिद्वारेण कथिप्रवसका शब्दो यतो विविचिष्यः स्यादिति सूक्त विधेः प्रमाणत्वे तस्यैव
 प्रमेयस्वरूपनायामन्यापोद्दानुप्रवेशोऽन्यथाऽन्यप्रमेय वाच्यमिति, प्रमेयरूपो विधिरिति करुणायामपि
 प्रमाणमन्यद्वारूप्यमिति तस्यैवोभयस्य भावत्वविराधात्, करुणारूपत्वेऽन्यापोद्दवादानुपपत्ति
 स्यापिशोधात् । प्रमाणप्रमेयरूपो विधिरिति करुणानाप्यनेन निरस्ता । तदनुभवरूपो विधिरिति करुणनायां तु
 व्यरश्रुत्वादिवचस्तुतापत्तिः, प्रमाणप्रमेयस्वभावत्वविराधात् यथैव स्वभायान्तरेण व्यवस्थानायोगात् प्रमात्रादे
 रपि प्रमययोरुपपत्तिः । अथवा तत्र प्रमाणपृष्ठतरभावात् संख्या वस्तुत्वदानिः । शब्दव्यवहाररूपो विधिरिति
 चेत्, सा शब्दभावमेव । पुरुषव्यवहाराः स इति चेत्, साध्यभाषना स्यात् । एतेनोभयव्यवहाररूपो विधिरिति
 प्रयोज्यताम् । तदनुभवव्यवहाररूपस्तु विधिविषयस्य भावमेव, तस्य वाक्यकाष्ठेऽस्मिन्निधानादिरासम्बन्ध
 व्यवहारप्रयत्नः । फलस्य भावमेव, स एव बोधा, तस्यापि तदाऽस्मिन्निधानात्, अनप्यथा विधिरनवतारात् । निस्स्य

भावो विधिरिति कल्पनायां तु विधिवार्त्तक्यार्थ इति न किञ्चिद्वाक्यार्थ इत्युक्तं स्यात् । किञ्च यदि विधिः
 मन्त्रेण तदा न कस्यचिद्विधेयः पुरूपस्वरूपवत् । अयामेव तथापि न विधेयः स्वरविषाणयत् । अथ पुरूप
 रूपतया सन् दर्शनानिरूपतया त्वमसिति विधेयः स्यात्, तदोभयरूपतापत्तिः । न सन्नाच्यसन् विधिरिति
 चत्, तदिव व्याहृतम्, सर्वथा सम्बन्धप्रतिषेधे सत्यैवास्त्वयविधिप्रसङ्गात्, तद्विषेधे वा सर्वथा सन्त्वविध्यनु
 पपन्नात् । सकृदुभयप्रतिषेधे तु कथञ्चित्सदमस्त्वयिधाना भवान्तरानुपपन्ना कुतो विधिरेव वाक्यार्थः । किञ्च
 विधिः प्रवर्त्तकस्वभावो वा स्यादप्रवर्त्तकस्वभावो वा ? प्रवर्त्तकस्वभावश्चेत्, वेदान्तवादिनामिदं तापागतादी
 नामपि प्रवर्त्तकः स्यात् । तयो विपर्ययासाध प्रवर्त्तक इति चेत्, तल एव वेदान्तवादिनामप्रवर्त्तक इत्यपि शाक्येत ।
 सौगतादीनामेव विपर्ययोऽप्रवर्त्तमानानां, न पुन प्रवर्त्तमानानां विधिवादिनामित्यप्रामाणिकमयेष्टम्,
 उभयेषां समानाश्लेषसमाधानत्वात् । यदि पुनरप्रवर्त्तकस्वभाव एव विधिः, तदा कथं वाक्यार्थ इत्यश्रियो
 गयत् । किञ्च विधिः फलरहितो वा स्यात् फलमदितो वा ? फलरहितश्चेत्, न प्रवर्त्तको नियोगवदेव । पुरूपा
 द्वेते न कञ्चित्कुतञ्चित्प्रवर्त्तक इति चत्, कथमप्रवर्त्तको विधिः सर्वथा वाक्यार्थः कथ्यते, तथा नियोग
 स्यापि वाक्यार्थस्त्वप्रसङ्गात् । तथा द्रष्टव्यो रेड्यभास्मेत्यादिवाक्यापात्मनि दर्शनश्रवणानुमननप्यानवि
 घाने प्रतिपत्तुरप्रवृत्तौ किमर्थस्तद्वाक्याभ्यासः । फलमदितो विधिरिति कल्पनायां फलार्थितयेव लोकस्य
 प्रवृत्तिसिद्धेरस्या(या)विधिकथन नियोगकथनयत् । तथापि विधेर्वार्त्तक्यार्थत्वे नियोगस्यापि वाक्यार्थस्य कुतो न

भवेत् । पटादिबत् पदार्थान्तरत्वेनाप्रतिभासनाप्रियोग्यमानविषयनियोज्ञरूपमत्वेन ज्ञानवस्थानात् प्रियोगो
 शास्त्रपार्थ इति चेत्, तदितरत्रापि समानम्, विषेरपि पटादिबत् पदार्थान्तरत्वेमाप्रतिभासनात्, विषास्य
 मानविषयविषापकधर्मत्वेनारूपवस्थितेद्य, यथैव हि नियोग्यस्य पुंसो धर्मे नियोगेऽनुष्ठेयता, नियोगस्य
 सिद्धत्वात् अन्यथा तदनुधानोपरमाभाषानुपपन्नात्, कस्यचिद्रूपस्यासिद्धस्याभावात्, असिद्धरूपतायां
 वाऽनियोग्यत्वम्, विरोधाद्वृत्त्यास्तत्र पयादिबत्, सिद्धरूपेण नियोग्यत्वे तस्यैवार्थरूपेण वा नियोज्यता
 यामेकस्य पुरुषस्य सिद्धासिद्धरूपसङ्गराप्रियोग्येतरत्वविभागासिद्धिः, तद्रूपाऽऽहुरे वा भेदप्रसङ्गावात्मनः
 सिद्धासिद्धरूपतयोः सम्बन्धामावोऽनुपपन्नात्, उपकारकत्वकार्पत्यव्याघाताः, तत्कार्यत्वे नित्यत्वव्याघाति,
 तयोरात्मोपकार्यत्वे सिद्धरूपस्य सर्वोपकार्यत्वव्याघाताः, असिद्धरूपस्याप्युपकार्यत्वे गगनकुसुमावैरुप
 कार्यतानुपपन्नाः, सिद्धासिद्धरूपयोरपि कथञ्चिदसिद्धरूपोपगमे प्रकृतपर्यनुयोगानिष्टोत्तरमवस्थानुपपन्नवित्युपा
 छम्मा, तथा विषाप्यमानस्य पुरुषस्य धर्मे विषावपि सिद्धस्य पुंसो धर्मानभवणानुमननध्यानविधानविरोधः,
 तद्विधाने वा सर्वथा तदनुपरतिप्रसक्तिः, धर्मानादिरूपेण तस्यासिद्धौ विषानव्याघाताः कूर्मरोमादिबत्,
 सिद्धरूपेण विषाप्यमानस्य विधाने तस्यैवासिद्धरूपेण काविधाने सिद्धासिद्धरूपसङ्गराद्विषाव्येतरत्वविभा
 गासिद्धिः, तद्रूपाऽहुरे वा भेदप्रसङ्गावात्मनः सिद्धासिद्धरूपयोस्तत्सम्बन्धामावापिषोधासङ्गनस्याविशेषः ।
 तथा विषयस्य योगलक्षणस्य धर्मे नियोगे तस्याऽपरिनिष्पन्नात्वात् स्वरूपाभावाद्वाक्येन प्रत्येतुमशक्यत्वस्य

विधावपि विषयधर्मो समानत्वात्कृतो विषयधर्मो विधिः। पुरुषस्यैव विषयतयावभासमानस्य विषयत्वात्तस्य
च परिनिष्पन्नत्वात् तद्वर्मस्य विधेरसम्भव इति चेत्, तर्हि यज्जनात्म्यस्य द्रव्यादेः सिद्धत्वात्तस्य च विषय
त्वात्कथं तद्वर्मो नियोगोऽपि न सिद्धयेत्! येन रूपेण विषयो विद्यते तेन तद्वर्मो नियोगोऽपीति, तदनुष्ठाना
भाव विधिविषयो येन रूपेणास्ति तत्र तद्वर्मस्य विधेः कथमनुष्ठानम्?, येनांशेन नास्ति तेनानुष्ठानमिति चेत्,
तन्मियोगेऽपि समानम्। कथमसन्मियोगोऽनुष्ठीयते अप्रतीयमानत्वात् स्वरविषयणवदिति चेत्, तत्र एव विधि
रपि नानुष्ठेयः। प्रतीयमानत्वात्पनुष्ठेयतया चासिद्धत्वात्पनुष्ठेयो विधिरिति चेत्, नियोगोऽपि तयास्तु। नन्वनुष्ठे
यतयैव नियोगोऽव्यतिष्ठत, न प्रतीयमानतया, तस्याः सकलवस्तुसाधारणत्वात्, अनुष्ठेयता च यदि प्रतिभाता
कोऽन्यो नियोगो यस्यानुष्ठितिरिति चेत्, तर्हि विधिरपि न प्रतीयमानतया प्रतिष्ठामनुभवति, किन्तु विधीय
मानतया, सा चेदनुभूता कोन्यो विधिर्नाम यस्य विधानमुपनिषद्वाक्यावनुकर्ण्यते। ननु द्रष्टव्याविषाक्ये
नात्मदर्शनाविकं बिहित ममति प्रतीतिरप्रतिक्षयाहो विधिः कथमप्राक्रियते, किमिदानीमग्निहोत्राविषाक्येन
यागाविधिष्ये नियुक्तोऽवमिति प्रतीतिर्न विद्यते येन नियोगः प्रतिसिध्यते, सा प्रतीतिरप्रमाणमिति चेत्,
विधिप्रतीतिः कथमप्रमाणं न स्यात्, विधिप्रतीतिः पुरुषवोपरहितवेवचनेन जनितत्वादिति चेत्, तत्र एव
नियोगप्रतीतिरित्यप्रमाण मा भूत्, सर्वथाप्यविशेषात्। तथापि नियोगस्य विषयधर्मस्यासम्भवे विधेरपि
तद्वर्मस्य न सम्भवः। शब्दस्य विषायकस्य धर्मो विधिरित्यपि न निश्चेदु शक्यम्, नियोगस्यापि नियो

पृथग्व्ययमेवप्रतिधातामायानुपपत्तेः। शब्दस्य सिद्धरूपत्वात्तदर्थो नियोगः। कथमसिद्धो येनासौ सम्पाद्यते।
 इत्यपिप्रित्यपि न मन्तव्यम्, विधिसम्पादनेविरोधात्, तस्यापि सिद्धोपनिषद्वाक्यधर्मत्वाविशेषात्।
 प्रसिद्धस्यापि सम्पादने पुनःपुनस्तत्सम्पादनेप्रवृत्त्यनुपरमात् कथमुपनिषद्वाक्यस्य प्रमाणात्ता, तदपूर्वार्धं
 ताविरहात्स्मृतियत्, तस्य वा प्रमाणत्वे नियोगवाक्य्य प्रमाणमस्तु, विदोपाभावात्। किञ्च तद्विधिविषय
 वाक्य्य गुणभावेन प्रचानभावेन वा विधौ प्रमाण स्यात्? यदि गुणभावेन, तथाऽग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकाम
 इत्यादिरपि नवस्तु, गुणभावेन विधिविषयत्वस्य भावात्, तत्र महमतानुसारिधर्मभावना(या)प्राधान्येनो
 पगमात्, प्रभाकरैश्च नियोगगोचरत्वस्य प्रचानत्वादीकरणात्। तौ च भावनानियोगौ नासद्विषयौ
 प्रवर्तते प्रतिपेते वा, सर्वथाप्यसमो प्रतीतो वा वाक्यविषयावेरपि तदनुपपत्तेः, सङ्कृतया च तयोर्विचिना
 न्तरूपरूपसिद्धेः सिद्ध गुणभावेन विधिविषयत्व वाक्य्यस्य, इति नाप्रमाणात्तापत्तिर्येन कर्मकाण्ड
 स्य पारमार्थिकता न भवेत्। प्रधानभावेन विधिविषय बोधवाक्य्य प्रमाणमिति चायुक्तम्, विधे-
 सत्यत्वे द्वैतावतारात्। तदसत्यत्वे प्राधान्याऽयोगात्। तथा हि यो योऽसत्यः स न न प्रचानभावम
 नुभवति, यथा तदविद्याविलासा, तथा चासत्यो विधिरिति च प्रधानभावेन तद्विषयत्वापपत्तिः।
 स्यामतम्, न सम्पन्नगणधारित विधेः स्वरूप भवता, तस्यैव यतो व्ययस्थितत्वात्, प्रतिभासमाद्यादि
 दृश्य विधि कार्यतया न प्रतीयते घटादिष्वत्, घेरक्ततया च नाप्यवसीयते वचनाविषयत्, कर्मकरणसाधनतया

हि तत्प्रतीतौ कार्यताप्रेरकताप्रत्ययो पुक्तो मान्यथा । किंतिहि ! द्रष्टव्यो रेऽयमात्मा ओलब्धोऽनुमन्तव्यो
 निर्विद्यासितव्य इत्यादिप्राग्ब्रह्मपणावस्थान्तरविलक्षणेन प्रेरितोऽहमिति जाताकृतेमाकारेण स्वयमात्मैव
 प्रतिभाति, स एव विधिरित्युच्यते, तस्य च ज्ञान विषयतया सम्यग्ब्रह्ममधिगतिरुतीति प्रधानभाववियमावना
 विधर्नं विहन्यते, तथाविधबेदवाक्यावात्मन एव विषयकतया प्रतिभासनात्, तद्वर्णनश्रवणानुमननस्या
 नरूपस्य विधीयमानतयाऽनुभवात्, तथा च स्वयमाऽऽत्मानं द्रष्टुं ओलुमनुमन्तुं व्यातुं वा प्रवर्तते, तथा
 प्रवृत्त्यसम्भवे ज्ञात्मनः प्रेरितोऽहमित्यवगतिरग्रामाणिकी स्यात्, ततो नासत्यो विधिर्येन प्रधानता तस्य
 विन्द्यते नापि सत्यस्य द्वैतसिद्धिः, आत्मस्वरूपव्यतिरेकेण तवभावात्, तस्यैकस्यैव तथाप्रतिभा
 सनाविति । तवस्यसत्यम्, नियोगाविवाक्यार्थस्यापि निश्चयात्मकतया प्रतीयमानत्वात्, तथा हि
 नियोगस्तावदग्निदोषाविवाक्याविव द्रष्टव्योऽरेऽयमात्ममेत्याविषयवनादपि प्रतीयत एव, नियुक्तोऽहमेनेन
 वाक्येनेति निरवशेषो योगः प्रतिभाति, मनागप्ययोगाशङ्कानयनारादयदपकर्तव्यतासम्प्रत्ययात्,
 कथमन्यथा तद्वाक्यभ्रवणावस्य प्रवृत्तिरूपपणते, मेघवन्त्यावरपि प्रवृत्तिप्रसङ्गात् । किञ्च शाब्दाद् द्रष्टव्योऽ
 रेऽयमात्ममेत्यावेरात्मद्रष्टव्यताविबिधिसवद्द्रष्टव्यताविषयवच्छेदरहितो यदीप्यते तदा न कस्यचित्प्रवृत्ति
 हेतुः, प्रतिनियतविषयविधिनान्तरीयकत्वात्प्रेक्षावत्प्रवृत्ते, तस्य चातद्विषयपरिहाराविनाभावित्वात्, क
 कर्तव्य इति यथा, न हि कटे कर्तव्यताविधिरतद्व्यवच्छेदमन्तरेण व्यवहारमार्गमवतारयितुं शक्यः ।

परपरिहारसहितो विधिः शब्दार्थ इति चेत्, तर्हि विधिप्रतिषेधात्मकः शब्दार्थ इति कुतो विध्यैकान्तवा-
दस्य प्रतिष्ठा, प्रतिषेधैकान्तवाचकत्वं । स्यान्मतम्, परपरिहारस्य गुणीभूतत्वाद्विधेरेव प्रवृत्त्यद्वैतत्वेन
प्राधान्याद्विधिः शब्दार्थ इति । कपमिदानीं शुद्धकार्यादिरूपनियोगव्यवस्थितिर्न स्यात् ! कार्यस्यैव शुद्धस्य
प्रवृत्त्यद्वैतया प्रधानत्वोपपत्तेः, नियोगवादेस्तत्रापि गुणीभावात् । तद्विपर्ययाद्विस्वभावनियोगवादिनां
प्ररणावौ प्रधानताभिप्रायात् तदितरस्य सतोपि गुणभावात्प्रवसायापुक्तो नियोगः शब्दार्थः । शुद्धकाय-
प्ररणादियु स्वाभिप्रायात् कस्यचित्प्रधानभावेऽपि पराभिप्रायात्प्रधानत्वभावात् तदन्यतरस्यापि
स्वभावस्याप्यवस्थितैर्नैकस्यापि शब्दार्थत्वमिति चेत्, तर्हि पुन्याद्वैतवाधायावशाद्विधेः प्रधानत्वेऽपि
ताथागतमताभ्यपणादप्रधानताघटनात् सोऽपि न प्रतिष्ठाभावेऽप्येतत्, विप्रतिपत्तिसङ्गावाविशेषात् । स्यान्म-
तिरेषा ते, विधेरेव सर्वत्र प्रधानता, प्रवृत्त्यद्वैतत्वोपपत्तेः, न पुनः प्रतिषेधस्य, प्रवृत्त्यद्वैतानुपपत्तेः, कश्चित्प्र-
वर्तितुक्तमो हि सबलद्विधिमन्वेपत्, तच्च पररूपप्रतिषेधान्वयेणे परनिष्ठानुपपत्तेः, पररूपाणामानन्त्यात्
कश्चित्प्रतिषेदुमशक्तम्, तदि पररूप न तावत्स्वयमप्रतिषेध क्रमशः प्रतिषेदु शक्यम्, प्रतिषेधस्य
निर्बिधयत्वममद्रात्, नापि प्रतिषेधः, तत्प्रतिषेधोऽपि पररूपप्रतिषेधापेक्षत्वात्, तस्यापि च प्रतिषेधस्यैव
प्रतिषेधेऽनवस्थानुपपत्तात्, युगपत्सकलपररूपप्रतिषेधे परस्परामगानुपपत्तात्, सिद्धे सकलपररूपप्रतिषेधे
प्रतिषेधिसत्तविधिसिद्धिस्तत्सिद्धौ च तत्परिहारेण तत्प्रतिषेधपूर्वकसकलपररूपप्रतिषेधसिद्धिरिति ।

तदेतदनालोपिताभिधानं मण्डनमिश्रस्य, सर्वथा विधेरपि प्रवृत्त्यङ्गतानुपपत्तेः, सर्वो हीष्टे षस्तुनि
प्रवृत्तिस्तुमना जनोऽनिष्टपरिहारं तत्रान्वेषते, अन्यथानिष्टेऽपि प्रवृत्तौ समीहितव्याधातप्रसक्तो, अनिष्ट-
प्रतिपक्षस्य प्रत्यक्षादियत् कुतश्चिद्वाक्यावपि वाक्यः प्रतिपत्तुम्, केवलविधिप्रतिपक्षेरेवान्यप्रतिपेयमिति
पक्षिरूपत्वात् कैवल्यभूतसप्रतिपक्षेरेव घटाभायप्रतिपक्षिसिद्धेः, न ह्ययं प्रतिपत्ता किञ्चिदुपलभमानः
परस्वैः सङ्कीर्णमुपलभते, यतः प्रमाणान्तरात्प्रतिपेयः साध्यते, न च सर्वथा नैरसङ्कीर्णमिव,
सदाद्यात्मनापि तदसङ्करं तस्यासत्त्वप्रसङ्गात्, परस्मात्कथञ्चिद्वाद्यस्यऽव्याधृत्त्यात्मकं च कुतश्चित्प्र
माणानुपलभमानोऽर्थी परव्याधृत्तिद्वारेण वा प्रवर्तते विधिद्वारेण चेति विधेरियान्यापोहस्यापि प्रवृ
त्त्यङ्गत्वोपपत्तेर्न विधेरेव प्राधान्यम्, विधानेव प्रत्यक्षमुपनिषद्वाक्यं चेति नियमस्यासम्भवात्, अन्यथा
ततो विधावदयियायिचानानुपपत्तात् । सोऽयमयिष्ठाविधेकसन्मात्रं कुतश्चित्प्रतीयेष्वेव न निषेद्धं प्रत्यक्षम
न्यदेवेति ह्युवाणः कथं स्यात् ! कथं वा प्रत्यक्षादेर्निषेद्धत्वाभावात् प्रतीयात् ! यतस्तत्प्रतिपत्ति-
तरपेयान्मावविषयत्वसिद्धा । प्रत्यक्षादेर्विधातृत्वप्रतिपक्षिरेव निषेद्धत्वाभावप्रतिपत्तिरिति चेत्, तर्हि सिद्धं
भावाभावाविषयत्वं तस्येति न परोक्षितो विधिर्याक्यार्थः सिद्ध्यति, नियोगस्यैव वाक्यार्थत्वोप
पत्तः प्रभाकरमतसिद्धिः । स एव वाक्यार्थोऽस्ति स्वस्य युक्तम्, धात्वर्थविधियोगस्य परोपचर्णितस्वरूपस्य
वाक्यार्थतया प्रतीत्यभावात्, सर्वत्र भावनाया एव वाक्यार्थत्वप्रतीतेः । सा हि द्विधा; शब्दभावनार्थमा

वना च- 'अग्रात्मभायनामाहुरन्यामेव लिङादयः । इय त्वयैष सर्वायी सर्वाख्यातेषु विद्यते ॥ १ ॥' इति
 वचनात् । तत्र दास्यभासना गज्ज्यापापार, शब्देन हि पुरुषव्यापारो भास्यते, पुरुषव्यापारण चास्वय्यो,
 चास्वय्येन कृतमिति । न चैवं पुरुषव्यापारे दास्यव्यापारवदास्वय्ये च पुरुषव्यापारयत् कले चास्वय्यो
 भावनाश्रुतमज्यते, तस्य शुद्धस्य स मात्ररूपतया विधिरूपत्वप्रसङ्गात् । तदुक्तम् ।- "स मात्रं भावसिद्धि
 रयावत्सङ्गतं तु कारकैः । चास्वय्यः केवलं शुद्धो भाव इत्यभिधीयते ॥ १ ॥" तां प्रातिपदिकार्थं च चास्वय्यं च
 प्रत्यक्षते । सा मत्ता सा मदनानामा यामाहुस्त्वत्तत्त्वत् ॥ ० ॥" इति च, प्रतिसिद्धयैषविधो विधियादो नियो
 ग्याद्विधयेति नाम्नाक्रमप्रातिपदिकमावर । अथ ततोऽन्यो चास्वय्यः, सोऽपि न प्रत्ययार्थशून्यः कृतमिद्वयाफ्या
 त्प्रतीयते, तदुपायैरेव तस्य तत् मन्प्रत्ययात् । प्रत्ययार्थस्तत्र प्रतिमासमानोऽपि न प्रधान, फर्मादिवचन्य
 द्रापि भाषादिति चेत्, तर्हि चास्वय्यो यजनादि प्रधान मा मृत् प्रत्ययान्तरेपि भाषात् प्रकृतप्रत्ययापाये
 यीति समान पदयाम् । यदि पुन क्रिया सकलव्यापिनी चास्वय्यः सर्वधातुषु भाषात्, तदा सैव भावना
 किं नेप्यते, मर्यादेषु सङ्गभावात् । यथैव हि शुद्धयागशुद्धो हेतुर्ह्यमिति लिङादयः प्रिया इयनायन्तिष्ठानां
 प्रतिपादयन्ति, तथा मर्यादयात्प्रत्यया अपि, यथमि पपाप पश्यतीति पचनावरिष्ठमायाः क्रियाया ल्य
 प्रलिपत्, पाक क्रमेति चकार वरिष्यतीति, तथा च लिङादिप्रत्ययप्रत्ययाः करोत्यथ ल्य वाक्यार्थ
 इत्यायात्तम्, स च भाषनास्वभावा एवेति न चास्वय्यं ल्य वाक्यार्थतया प्रतीयते । नापि वाक्यादिरूपो

नियोगः । ननु शब्दव्यापाररूपो नियोगः प्रतीयत गृह्य, शब्दो हि स्वव्यापारस्य पुरुषव्यापारकरणलक्ष-
णस्य प्रतिपादको, न पुन कारकः, शब्दादुच्चरिताद्विद्युक्तोऽहमनेनेति प्रतिपत्त्युणां प्रतिपत्तेरन्यथानुपपत्ते-
रिति चेत्, तर्हि भावनेव नियोग इति शब्दान्तरेणोक्ता स्यात् । तदुक्तम्, “शब्दादुच्चरितादात्मा नियुक्तो
गम्यते नरैः । भावनातः परः को वा नियोगः परिकल्प्यताम् ॥१॥” इति । स्यान्मतम् । यदि शब्दव्यापारो
भावना कथमयुहीतस्तद्धेतो नैव गच्छति नियुक्तोऽहमनेनेति, स्वभावतस्तस्य नियोजकत्वात्, सङ्कतग्रहण
स्यानुपपत्तिस्त्वादिति, तदसमीचीनमेव, सङ्कतस्य तथाऽवगतौ सहकारित्वात्, सामग्री जनिका नैक कारण
मिति प्रसिद्धः । ननु यः सङ्कतसामग्री न प्ररणे भावनायां वा व्याप्तिरिति, अर्थवेदने तस्याः प्रपत्तेः, अर्थ
प्रतीतौ पुरुषस्य स्वयमेव तत्र तदर्थितया प्रपत्तेः, इव कुर्विति प्रपणाद्वचणयोरेव हि प्रतीतिः, तदप्रतीतौ
नियुक्तत्वाप्रतिपत्तिः, नियुक्तत्वं च नाम कार्यं व्यापारितत्वं, कार्यं व्यापृततामवस्थां प्रतिपद्य
नियोजको नियुक्ते, सा च तस्य भाविन्यवस्था न स्वरूपेण साक्षात्कर्तुं शक्या, स्वरूपसाक्षात्करणे
हि सर्वं तदैव सिद्धमिति न नियोगः स्यात्सफला, ततः प्रयोजको वाच्यमानप्रतीतिरिति पृथ । तदुक्तम्,
“यथा प्रयोजकस्तत्र वाच्यमानप्रतीतिरिति । प्रयोक्तव्योऽपि तथैव स्यात्तद्वदो बुद्धवार्थवाचकः ॥ १ ॥”
यथैव हि प्रयोजकस्य शब्दस्य प्रयोक्तव्येन पुरुषेण स्वव्यापारशून्यमात्मानं प्रतीयता प्रयोजकत्वप्रतीतिर्वा
त्प्रमाना निरालम्बना तथा प्रयोक्तव्यप्रतीतिरपि तेनैव स्वव्यापाराविष्टमात्मानमप्रतीयता पाठ्यते ।

दास्यात् सा प्रतीतिरिति न न युक्तम्, तस्य बुद्ध्यर्थक्यापनत्वात्, सोऽपि हि शाब्दो बुद्ध्यर्थमेव क्रियाप
 यति एवं मया प्रतिपादितमेव मया प्रतिपद्यमिति द्वयोरपि प्रतिपादकप्रतिपाद्ययोरप्यवसायात् । पौरोक्ष्येय
 बचनाद्वि मरीच तावत्प्रतिपद्यमस्य तु वस्तुरयमभिप्रायो भवतु मा वा भूदिति वक्तृव्यापारविषयो योऽर्थः पौरोक्ष्येय-
 नेयादपि शाब्दादेव मयमर्थो मया प्रतिपद्योऽस्य भवतु मा वा भूदिति वक्तृव्यापारविषयो योऽर्थः पौरोक्ष्येय-
 शाब्दस्य यो वा पुदो प्रकाशतेऽथः अपौरुषेयत्वाभिमतशाब्दस्य तत्र प्रामाण्यं न पुनर्भाष्यार्थतत्त्वनिबन्धनम् ।
 तदुक्तम्, “वक्तृव्यापारविषयो योऽर्थो बुदो प्रकाशत । प्रामाण्यं तत्र शाब्दस्य नार्थतत्त्वनिबन्धनम् ॥१॥” इति
 वचनात् । ततो वियस्मान् एवार्थो वाक्यस्य, न पुनर्भावनेति प्रज्ञाकरः । सोऽपि न परीक्षकः, प्रत्यक्षादिव
 दाशाद्द्विरप्यप्रतीतिमिदो । यथैव हि प्रत्यक्षात्प्रतिपद्यप्रणिधानसामग्रीसंख्येयसाध्यप्रत्यक्षार्थप्रतिपत्तिस्तथा
 मद्गतमाभधीसापक्षादेव शाब्दाच्छब्दापप्रतिपत्तिः सकलजनप्रसिद्धा, अन्यथा ततो वद्विरर्थे प्रतिपत्तिप्रवृ
 त्तिप्राप्पयोगात् । न कार्यवैयनायेवार्थे पुरुषस्यार्थिनः स्वयमेव प्रवृत्तः शाब्दोऽप्यवस्तक इत्येव वक्तुं युक्तम्,
 प्रत्यक्षादप्यवमप्रवस्तकत्वप्रसङ्गात्, तदर्थेऽपि मयस्याभिसापादेव प्रवृत्तः । परम्परया प्रत्यक्षादिव प्रवर्त
 कमिति चेत्, तथा वचनमपि प्रवस्तकमस्तु, विशेषाभावात् । यथा न प्रत्यक्षस्य सलिलाविरर्धः, तस्य तत्र
 प्रतीतेः, तथा वाक्यस्य भावना प्ररणा वा, तस्यैव तत्र प्रतीतेरप्यप्यमानत्वात् । नन्विदं कुर्विति वचनात्कार्यं
 व्यापारितत्वं पुनरस्य नियुक्तत्वम्, न न कार्यं व्यापारतावस्या भाविनी तेन साक्षात्कारं दावया, तत्सा

क्षात्करण नियोगस्याफलत्वप्रसङ्गात् । ततो वाच्यमानैव तत्प्रतीतिरिति । तवेतवसमक्षसमालक्ष्यते, अन्य
 अपि समानत्वात् । प्रत्यक्षस्य हि प्रवर्तकत्वं प्रवृत्तिविषयोपवर्शकत्वमुच्यते । प्रवृत्तिविषयभार्यक्रियाकारी
 ससिद्धादिः । सा च तस्यार्थक्रियाकारिता भाविनी न साधनावभासिना वेषनन साक्षात्कर्तुं शक्या
 तत्साक्षात्करणे प्रवृत्तिवैकल्यात् । ततोऽयस्य प्रवर्तकत्वं वाच्यमानप्रतीतिकं कथमेवेति न शक्यं वक्तुम् ।
 यदि पुनरर्थक्रियाकारिताज्जागतापि साधनावभासिनि वेदने प्रतिभातैव—एकत्वाभ्यवसायात् तदा शब्दा
 दपि पुरुषस्य कार्यव्यापृतता तत एव प्रतिभातैवेति किं मानुमन्यते । तथा सति बुद्ध्यास्त्वोर्थः शब्दस्य
 स्यादिति चेत्तथापि प्रत्यक्षस्य बुद्धव्यवसितोर्थः किञ्च भवति । ततो निरालम्बनमेव प्रत्यक्षं न
 स्यात् । परमार्थतः प्रत्यक्षमपि न प्रवर्तकम्, स्वरूपस्य स्वतो गतेः संवेदनाद्वैतस्य वा सिद्धिरिति
 चेत् पुरुषाद्वैतस्य कुतो न सिद्धिः ! तस्य नित्यसर्वगतस्यैकस्य सविषयभावाविति चेत्, क्षणिक
 निरंशास्यैकस्य सविद्धिः किं कस्यचित्कथापिपत्तिः ! यतस्तत्सिद्धिरेव स्यात् । ततः पुरुषाद्वैतवत्स
 वेषनाद्वैतस्य सर्वथा व्यक्तरूपापिपितुमशक्तेर्मैववादे च प्रत्यक्षस्य प्रवर्तकत्वायोगाद्भिन्नाभिन्नात्मक
 वस्तु प्रातीतिकमभ्युपगन्तव्यम्, विरोधावेद्भिन्नज्ञानेनोत्सारितत्वात् । मैवस्यामैवस्य वा सादृशत्वे
 सर्वपार्यार्थक्रियाविरोधात् । तथा च शब्दात्कार्यव्यापृतताया व्यक्तिरूपेण भाविन्या अपि शक्ति
 रूपेण पुरुषस्य सतः कथञ्चिदभिन्नाया शब्दज्ञाने तवैव प्रतिभासनेपि न नियोगो निष्फलः

स्यात् प्रत्यक्षतः सत्सिद्धादौ प्रवृत्तिवत् । तत्र हि सलिलावेरर्पक्रियायोग्यताप्रतिभासनेनपि व्यक्त्यर्थं
 क्रियानुभवाभावात्तद्वर्षप्रवर्धनं प्रतिपत्तुः सफलतामियतिं नान्यथा । एव साध्यात्मनः कार्यव्यापृतता
 योग्यताप्रतिपत्तावपि व्यक्तकार्यव्यापृततानुभवाभावात् पुरुषस्य नियोगः सफलतामियात् तथा प्रती
 तेरव चाप्यसत्त्वसिद्धेः । ततो न विवक्षास्तु एव साध्यस्यार्थः प्रमाणबलावबलम्बितुं युक्तः सन्माद्य
 विधिषत् । यदप्युक्तम्, नियोगो यदि साध्यभावनारूपो वाक्यपार्थस्य सति देवदत्तः पचेदिति
 कर्तुरनभिधानात् 'कर्तृकरणयोस्तृतीये' ति तृतीया प्राप्नोति । कर्तुरभिधाने त्वनभिरिताधिकारादितरेव
 बोक्तृत्वात् भवतीति । तदप्युक्तम्, भावनाविशेषणत्वेन कर्तुः प्रतिपादनत् । भावना हि करोत्यर्थः ।
 स च देवदत्तकर्तृकः प्रतिभाति । पचेदवदत्तः पाक कुर्यादिति पाकावच्छिन्नायाः करणक्रियाया देवदत्तक-
 र्त्तृकायाः प्रतीता, सकृदेव विशेषणविशेष्ययोः प्रतिभासापिरोधात् । नीलोत्पलादिवत् । ततो मेव प्रज्ञाकर
 वन्म्याह । "क्रमप्रतीतेरेवं स्यात् प्रथमं भाषमाणतिः । तत्सामर्थ्यात्पुनः पञ्चाप्यता कर्ता प्रतीयते"
 इति । यदभ्यधापि द्विवचनचतुर्वचने च प्राप्नुतः एकत्वाद्यापारस्य । अथ कारकमेधात् स्वध्यापारमेवो
 मविष्यति क्रियते कर्तो देवदत्तयश्चक्षुताम्यामिति मद्भवसुमहत्सं स्यात् । तथा हि "एकत्वात्कर्मणः प्राप्तं
 क्रियैकत्वं तथाभिव । कर्तुर्भेदाद्वितीत्यं च किं कर्तृत्वं विषयज्ञे" इति । तदप्यसत्यम्, प्रतीतिविरोधात् ।
 प्रतीयते हि चात्त्वर्थस्य भेदावेकवचनं देवदत्तयश्चक्षुताम्यामास्यते । स च चात्त्वर्थो न नियोगः, नियोगस्य

प्रत्ययार्थत्वात् । स च धात्वर्थान्तिरिक्तः कर्तृसाध्यः । तस्य कर्तृभेदाग्रेव इति । ततः कटं कुरुत इति
 द्विवचनम् । धात्वर्थस्तु शुद्धो न कारकभेदाग्रेषी । स्यादाकृतम् । “सम्यन्धाद्यादि तन्नेदो धात्वर्थस्याप्यसौ
 भवेत् । सोऽपि निर्वर्त्य एवेति तन्नेदेनैव भिद्यताम्” ॥ अस्माकं तु, “विवक्षापरतन्त्रस्याग्नेवाभेदव्यवस्थितेः ।
 लाघिचानास्कारकस्य सर्वमेतत्समस्तम् ॥ क्रिया कर्तुः कर्मणश्च भेदेन हि विवक्ष्यते” ॥ सा यदा लङ्कारे
 णाभिधीयते न कर्ता, तदा कर्तरि तृतीया भवति । यदा कर्ताभिधीयते तदा प्रथमार्थत्वात्प्रथमा भवति ।
 क्रियते महात्मना, करोति महात्मेति । तदेतदपि पक्षपातमात्रम् । सौगतस्य भेदाभेदयोर्वस्तुरूपयोः
 प्रतीतिसिद्धत्वेन तद्विवक्षावशात् तया व्यवहारस्य पारमार्थिकत्वोपपत्तेः ततो युक्ता शब्दव्यापाररूपा
 शब्दभावना, पुरुषव्यापाररूपाऽर्थभावना च । तत्र हि कर्तुंव्यापारस्तिष्ठा प्रतिपाद्यते । स एव च भावना ।
 तथा बाह्, भावार्थाः कर्मशब्दाः । भावन भावो ण्यन्तान्ध्रप्रत्ययः । तथा च सति भावनैवासौ । भावना
 च कर्तुंव्यापारः स चोदितः स्वव्यापारे प्रवर्तते इति । नियोगस्य च तच्छेषत्वाद्यप्रधानत्वादवाक्यार्थत्वम् ।
 नियोगविशिष्टत्वाच्च भावनायास्तथा प्रतिपादने नियमेन प्रवर्तते । कथं वासौ कर्ता स्वव्यापार प्रतीयक्षेव
 प्रवर्तते अथवा स्वव्यापारे एव न चोदितो भवेत् । स्यान्मतम्, “व्यापार एव मम किमवश्यमिति मन्यते ।
 फलं विनैव नैव चेत् सफलाधिगमः कुत” इति । तदप्यसमीक्षिताभिधानम्, अभिध्येमेन यजेत स्वर्गकाम
 इत्यादिवेदवाक्यसामर्थ्यादेव पुरुषेण तवा मम एव व्यापार इति प्रत्येष्टुं शक्यत्वात् । ममेव कर्तव्यमिति

फलमपश्यन् कथं प्रत्येयीतीति चेत् प्रत्यक्षताः कथं प्रत्येयति, फलयोग्यतायाः प्रतीतेरिति चेद्राक्षयावपि तत एव
 तथा प्रत्येयतु । फलस्यातीन्ध्रित्वात्कथं तयोग्यता स्वध्यापारस्य कर्त्रां प्रतीयते इति चेत् प्रत्यक्षविषयस्य
 कथम् ? प्रतिपत्तुरभ्याससामर्थ्यात्प्रत्यक्षस्य विषये फलयोग्यतानिश्चय इति चेत् तत एव न कर्तुं स्वध्यापारे
 तयोग्यतानिश्चयोस्तु, सर्वथा विशेषाभावात् । पश्यव्यावृत्तिं प्रज्ञाकरेण “ यजते पचतीत्यत्र भावना न
 प्रतीयते । पञ्चाप्यर्थातिरेकेण तस्या वाक्यार्थता कृताः ? ॥ पाठ करोति यागं न यदि मेवः प्रतीयते । एव
 सखञ्जवस्या स्यावसमस्तुसाकरी ” ॥ करोति यागं स्वध्यापारं निष्पादयति यागनिष्पत्तिं निर्वर्त्तयति
 व्यपदेशा एते यथाकथञ्चिन्नेवपरिहृत्पनपुरस्सराः । नैतेभ्योस्ति पदार्थतत्त्वव्यवस्थेति । शिखापुत्रकृत्य
 शरीरमिति भेदव्यवहारो भेदमन्तरेणापि दृश्यते । “ यथा द्विजस्य व्यापारो याग इत्यभिधीयते । ततः
 परा पुनरिष्टा करोतीति न हि क्रिया ॥ यदि क्रिया न द्रव्यस्य विशेषावपरा न हि । सामानाधि
 कारणेन देववत्ततया गते ॥ ” इति तदपि न परीक्षासमम् । “ यजते पचतीत्यत्र भावनायाः प्रतीतितः ।
 यजाद्यर्थातिरेकस्य युक्ता वाक्यार्थता ततः ॥ पाकं करोति यागं चेत्पेवं भेदेऽवभासिते । काञ्चनवस्था
 भवेत्तत्र तत्प्रतीत्यनुसारिणाम् ” ॥ यजते पाकं करोतीति हि यथा प्रतिपत्तिस्ताया स्वध्यापारं निष्पा
 दयतीत्यपि सैव प्रतिपत्तिः स्वध्यापारश्चाप्येव यागस्याभिधानात्, निष्पादयतीत्यनेन तु करोतीति
 प्रतीतेः । याग करोति स्वध्यापार निष्पादयतीति मार्थमेवः यागनिष्पत्तिं निर्वर्त्तयतीत्यप्यपि याग

निष्पत्तिर्याग एव । निर्वर्त्तनं करणमेव । ततो याग करोतीति प्रतीतं स्यात् । ततो नैते ऋषयर्षेः
यागकथञ्चिन्नेदपरिकल्पनपुरस्सराः, प्रतीयमानकरोत्यर्थविधयत्वात् । याग करोति विवक्षात्येवमाविश्यपदे
ज्ञावत् । ततो युक्तैवेतेभ्यः पदार्थतत्त्वव्यवस्था, अनवस्थानयत्नारात् । अथ यजते याग करोति यागक्रियां
करोतीत्येवमनवस्योरुपेतं तर्हि स्वरूप संवेदयते स्वरूपसंवेदन संवेदयते इत्यप्यनवस्था स्यात् । अथ स्वरूप
वेदयते इत्यनेनैव स्वरूपसंवेदनप्रतिपत्तेः स्वरूपसंवेदनं संवेदयते इत्यादि निर्वर्त्तकत्वावयुक्तं, तर्हि याग
करोतीत्यनेनैव यागावच्छिन्नक्रियाप्रतिपत्तेर्यागक्रियां करोतीत्याविषयचनमनर्थकमेव ऋषयर्षेः यागभावात् ।
यजते इत्यनेनैव यागावच्छिन्नक्रियाप्राप्तीतेर्यागं करोतीत्यपि वचनमनर्थकमिति चेत्सत्यं यदि तद्वचनादेव
तथा प्रत्येति । यस्तु न प्रत्येति । न प्रति विदोपणविशेषमेव कचनपरत्वात् तथा मिथानस्य नानर्थक्यम् ।
शिलापुत्रकस्य शरीरं राहोः शिर इत्यादिमेव दृश्यवद्वा अपि न कथञ्चिन्नेदमन्तरेण प्रवर्त्तन्ते, गौणत्वम्
सङ्गात् । शिलापुत्रकस्य, राहोरित्युच्यमाने हि किमिह सन्वेदः । तद्व्यवच्छिद्ये शरीरं, शिर इत्यपि मिथ
नमन्यस्य कार्यवैरूपवच्छेदकमुपपन्नम् । तस्मिन् सति कस्येति संशयः स्यात् । तद्व्यपेक्षनाय शिलापुत्र
कस्य राहोरित्यभिधानं श्रेयाः, अवस्थातद्गतोः कथञ्चिन्नेदात् । शरीरं हि शिलापुत्रकस्यावस्था अवयवोपच
यलक्षणावस्थान्तरव्यावृत्ता । शिलापुत्रकं पुनरवस्थाता, खण्डाद्यवस्थान्तरेष्वपि प्रतीतेः । एतेन राहुर
वस्थाता शिरावस्थायाः कथाः । सांभृतोऽवस्थाता, अवस्थाप्यतिरेकेणानुपलब्धेति चेन्न, उभयासत्त्वात् ।

भवस्थानुरसस्वे सांपृतत्वे वावस्यायाः सत्त्वाज्ज्ञातत्त्वविरोधात् ऋषुष्यसौरभवत् कृत्रिमफणिस्फटा
 विवव । ततो वस्तुत्वभावाभ्य एव यागं करोतीति व्यपदेशः, सत्यप्रतीतिकृत्वात् । संविदमनुभवसीत्यादि
 व्यपदेशवत् । “ तथा द्विजस्य व्यापारो याग इत्यभिधीयते । ततः परा च निर्वापा करोतीति क्रियेज्यते ॥
 यदि क्रियापि भावस्याऽविशेषावपरैव हि । सामानाधिकरण्येन देववत्तया गतेः ” ॥ द्विजो हि व्यापृतेतरा
 वस्थानुयायी स एवापमित्येकत्वप्रत्यक्षवर्षवशाद्विभितात्मा परमार्थात्समेकः । यागस्तु तज्वापाराः प्रागऽभूत्वा
 भवन् पुनरपगच्छन्ति स्वतामात्मसात्कुर्वन् भेषप्रत्ययविषयस्ततोऽपर एव, कथञ्चिद्विन्ध्वचर्मार्घ्यासात् । तथा
 यागेतरव्यापारव्यापिनी करोतीति क्रियानुसृतप्रत्ययेया तद्विपरीतात्मनो यागावर्ध्यान्तरमृता सर्व
 पाप्यप्रतिषेपाईनुमृयते, एजते यागं करोति देववत् इति समानाधिकरणतया देववत्त्वेन सहावगतेः ।
 सर्वपा तदैक्ये तद्विरोधात् एवमस्त्यात्मवत् । किं करोति देववत्ता ! एजति पचतीति प्रमोसरवर्शनात्
 करोतीति निमित्तेपि यज्यादियु सन्वेदाव । तथा हि, यस्मिन्निधीयमानेपि यज्ञ निधीयते तस्यतः कथञ्चि
 वन्यत् । यथान्येदेहि निधीयमानेप्यनिधीयमाना पुष्टिः । करोतीति निधीयमानेप्यनिधीयमानस्य यज्या
 विरिति । स्यान्मतम्, “ करोत्यर्थयज्यायार्थो विभिन्नो यदि तत्त्वतः । अन्यत्सन्धिरयमन्यस्य कथने पुष्टिदा
 क्रमा ” ॥ न हि करोतीति क्रियातो विभिन्नार्था यज्यादिक्रियायां सन्वेदे ततोऽन्यत्र करोत्यर्थे निमित्ते प्रमा
 भेयान्, अनिमित्ते एव प्रमस्य साधीयत्वात् । ततः करोत्यर्थयज्यायार्थयोस्तादात्म्यमेवित्यज्यम्

तत्रैवप्रभोत्तरदर्शनादिति । तदेतदनुपपन्नम्, कर्तृत्वर्थस्य सामान्यरूपत्वात्, तद्विशेषरूपत्वाच्च यज्यार्थोः ।
सामान्यविशेषयोश्च कृपञ्चिवभेवोपगमात् । सन्निवृत्तस्यैव कथनात् । प्रसोत्तरकर्मस्य बुर्धटत्वाघटनात् । सामा-
तत्त्वमेवैकान्ते एव तस्य बुर्धटत्वात् । स्यादाकृतं ते, । “ न सामान्य विशेषेण विना किञ्चित्प्रतीयते । सामा-
न्यविशेषमाप्यस्य न हि नामाऽप्रतीयता ” ॥ केवलसामान्यप्रतीती हि विशेषांशो सन्वेह इत्ययुक्तम्,
तस्याऽप्रतीतत्वात् । यदप्रतीती विषयवाचिषत् । अथ सामान्येन विशेष आक्षिप्यते । तथा सति सोऽपि
प्रतीत एवेति कथं संशयः ? न हि प्रतीतत्वात्पर आक्षेपाः । अथ प्रतीत एवास्ती सामान्येन न तु विशेषेण,
तस्य सामान्यरूपेणाक्षेपात् । ननु तत्रैव सामान्यमाक्षेपकं तत्रैवाक्षेप्यमिति कथमेतत् ? न च सामा-
न्यावपर सामान्यमाक्षेप्यम् । तथा सति ततोऽप्यपर ततोऽप्यपरमित्यनवस्था । ननु सामान्यप्रत्यक्षाद्विशो-
याऽप्रत्यक्षाद्विशेषस्तुतेऽस्य संशयो युक्त एव, न त्वनुपलब्धमावभाव एव युक्तः सामान्येनानुपलब्धमप्रमा-
णावादिनः । अथोपलब्धिचलक्षणप्राप्तानुपलब्धमावभावे नानुपलब्धिचलक्षणमात्रात् तथापुलब्धेरेव संशयः व्यर्थमे-
तत्सामान्यप्रत्यक्षादिति । यदि सामान्यप्रत्यक्षात्तायामप्युपलब्धिचलक्षणप्राप्तानुपलब्धिर्न स्यात् । स्यात्संशयः ।
अथोपलब्धिचलक्षणप्राप्तानुपलब्धिरेव न सम्भवति सामान्यप्रत्यक्षात्तायाम् । एव तर्हि सैवानुपलब्धिचलक्षण-
प्राप्तस्यानुपलब्धिः संशयहेतुरिति प्राप्तः, विशेषस्तुतेरिति च व्यर्थम् । न हि विशेषस्तुतिव्यतिरेकेणापरः
संशयः, उभयांशावतन्मिस्तुतिरूपत्वात्संशयस्य । इदमेतत् च कन्याकुञ्जादियु सामान्यप्रत्यक्षात्तामन्त-

रेणापि प्रथमस्तरमेव स्मरणात् संशयाः। तस्मात्स्मरोतीति तथैव यस्यादिकमनियमेन प्रतीयमान सामान्यतो
 ह्यनुमानात्सामान्यम् । तथैतवपि प्रज्ञापराधविजृम्भित प्रज्ञाकरस्य, करोत्यर्थसामान्यस्यानध्यवसाये
 पययायर्थविशेषानवगतायेव तत्संशयोपगमात् । न च सामान्येध्यवसिते ततोऽन्यत्र, विशेषेनध्यवसिते
 संधितावतिप्रसङ्गा, सामान्यविशेषयो कथञ्चिद्वैभेदात् । हिमवद्वृधटावीनां तु परस्परमत्यन्तभेदात् ।
 एकत्र निम्नयेपि नानवगततवन्यतमे संशीतिर्यतोतिप्रसङ्गः स्यात् । नापि सामान्येनाक्षिते तद्विशेषस्त
 शयोपगमोस्ति यतस्तुदाक्षेपपक्षनिमित्तदोषोपक्षेपः । न वैषम्यमिममततद्विशेषेष्वविशेषेण संशयोनुपपत्तिः,
 स्मरणाविषये एव विशेषेज्जेकत्र संशयप्रतीतिः । सामान्यप्रत्यक्षाद्विशेषाप्रत्यक्षाद्विशेषस्मृतेश्च संशय
 इति वचनात् । सामान्ये सुपलभ्यमाने तवविनाभाविनो विशेषस्यानुपलब्धेऽपि नाभावाः सिद्ध्यति, तवभावे
 तस्याप्यभावाप्रसङ्गात् । तदुक्तम्, “निर्विशेष इति सामान्य भवेच्छशविपाणवत् । सामान्यरहितत्वाच्च
 विशयस्तद्वैव इति” ॥ न वैषम्यविशेषेऽदृश्यानुपलब्धेरेव संशयाः, स्मृतिनिरयेऽसत्त्वप्रसङ्गात् । विशेषस्मृतिरेव
 संशय इति चेत्, सा ध्यसाधनव्याप्तिस्मृतेरपि संशयत्वप्रसङ्गात् । सर्वसाधनानां संशयितसाध्यव्याप्ति
 कत्वापत्तेस्तस्मृतेरवहितत्वाच्च संशयत्वमिति चेत्तर्हि बलिता प्रतीतिः संशयः । सा बोधयविशेषस्त
 त्युत्तरच्छाब्दमाचिनी, तवन्वयव्यतिरेकानुविधानात् । न पुनर्विशेषस्मृतिरेव सामान्योपलब्धिबलः । तदुभयो
 शापलम्बिनी स्मृतिः संघीतिरित्यपि फलप्राप्यम् तवविच्छेदेऽपि संघीतिप्रसङ्गात् । सामान्यामत्यक्ष

तागामपि कृपाकुञ्जादिषु प्रथमतः स्मरणात् सशायवर्णनात् सामान्योपलब्धः संशयहेतुरिति चेन्न,
 अमिदृश्यात् । तत्रापि हि ग्रामावादिमधियशायिपयः सशायः कन्याकुञ्जनगरसामान्योपलब्धन
 पुरस्सरण्य, सर्पानुपलब्धं सशायिरोभात् सर्वोपलब्धयत् । योपि तद्वावाभायिपयः सशायः सोपि
 नगरादिमामान्योपलब्धमर्थकं एव । नगरादिकं सामान्यतस्तावत्प्रसिद्धम् । कन्याकुञ्जाविनामकं तु
 नवस्ति किं वा नास्तीत्युभयांशायलम्बिनः प्रत्ययस्योत्पत्तिर्न नगरस्य नाम न किञ्चिदिति यत्तु शक्यम्,
 प्रत्यामतिपिशोपस्य ग्रामावादिसमूहस्य नगरत्योपवर्णनात् । तत्रानुस्यूतप्रत्ययहेतोर्नगरत्वसामान्यस्य
 मिदृश्वानुपलब्धभूवत्तद्विशेषे संशयो न विरुध्यत एव । ततः करोत्यर्थसामान्योपलब्धमास्तद्विशेषोप
 ज्यागर्थस्यानुपलब्धेरनकपिशोपस्मरणाथ युक्तस्तत्र सन्देहः । न हि तवैव पर्यायिकमनियमेन करोती
 त्युपलब्धं शक्यम् । करोत्यर्थसामान्यासम्भवे सत्त्वसामान्यासम्भवे घटादिकमिथास्तीत्यनियमेन पराङ्
 परसामान्येषु पुनः सामा यमित्यनियमेनोपलब्धो गौण एव, सामान्येषु सामान्यान्तरासम्भयात् ।
 तत्सम्भवे वानयस्याप्रसङ्गात् । न चैव सर्वत्र सामान्यमन्तरेणानियतप्रत्ययो गौण इति वक्तुं शक्यम्,
 मुक्त्याभाव गौणस्यानुपपत्तेः । विकल्पयुद्धौ प्रतिभासमानं सामान्याकारो मुख्यः स्वलक्षणेपु पुनरा
 रोप्यमाणो गौण इति चेन्न, विशायाकारस्यापि तत्र गौणत्वप्रसङ्गात् । शक्यं हि वक्तुम्, प्रत्यक्षयुद्धौ
 प्रतिभासमानो विशेषाकारो मुख्यो, यदिः स्वलक्षणेपु स पद्याध्यारोप्यमाणो गौण इति । नन्येवमपि

ज्ञानविशेषोपाः परमार्थतः सन्तःसिद्धाः ? यद्विरर्थविशेषोपास्तु न वास्तवा इति विज्ञानवादिमतमायात तर्हि,
 विज्ञानसामान्य वस्तुमूल न यद्विरर्थसामान्यमिति सामान्यविशेषोपात्मक विज्ञान परमार्थसवायात न
 श्रणिकविज्ञानस्वसङ्गणवादिमतम् । विकल्पविज्ञानेपि न वास्तवा सामान्याकारः, तस्याऽज्ञातऽविशेषोपपा
 दितत्वात् । संवेदनस्वरूपस्यैवासाधारणस्य परमार्थसत्त्वाविति चेन्न, विपर्ययस्यापि कल्पयितुं शक्य-
 त्वात् । संवेदनेपि नामाधारणाकारः पारमार्थिकः, तस्याभापविशेषोपनिषत्पनत्वात् संवेदनसामान्यस्यैव
 वास्तवत्वादिति वदतोऽन्यस्यापि निवारयितुमशक्यत्वात् । न वस्तुमूल सचित्सामान्यम्, वृष्टिवि
 कल्पानयम्याविदोयानुपद्वात् । यद्विरर्थसामान्यवत् । इति चेत्तर्हि न सविद्विशेषः परमार्थः सन्, विचार्य
 माणायोगाद्विरर्थविशेषवदित्यप्यन्यो द्रूयात् । तथा च सत्याऽऽश्रयासिद्धो हेतुरित्युभयत्र समान दूषणम् ।
 साधनविकलं निदर्शनमित्यपि न बोध्यम्, समानत्वात् । सचित्स्वसङ्गणार्द्रोपगमात् सिद्धसाधनमिति
 चेत्, सचित्सामान्यार्द्रोपगमात्परस्यापि सिद्धसाधनं कुतो न भवेत् ? सचित्सामान्यार्द्रितं प्रतीतिविद्भूम्,
 विशापसविदमावे जातुविषसंवेदनाविति चेत् सचित्स्वसङ्गणार्द्रितमपि तर्हि प्रतीतिविद्भूमेव, संवि-
 त्सामान्यमवदनाभाव तद्विशेषसंवेदमस्य सहृदयभावात् । सर्वाशेषसमाधीनां समानत्वात् । ततो
 निर्वापप्रतीतिवत्ताद्भृदप्यवस्यायां सामान्यव्यवस्थास्तु सुघटे च । अन्तःसंवेदनेषु तद्वद्विरर्थेषु च
 सामान्यविशेषप्यवस्थोरीकर्णं युक्ता, निषापप्रतीतिसिद्धत्वाविशेषोपात् । एतेनैतदपि प्रत्यक्षमात्तं

गदुरक्त प्रमकीर्तिना, " अतः प्रपराष्टयस्तुमाश्रयेषनात् । सामान्यविषय प्रोक्त लिङ्ग भेदाप्रतिष्ठिते-
 रिति । तत्रपानुदृष्टस्य वस्तुमाश्रस्य निर्वाणषोधाधिसूदस्य सिद्धेर्भेदमाश्रयाप्रतिष्ठितत्वात्, सर्वथा
 यद्विरत्नाच्च भेदाभेदात्मनो यस्तुनः प्रतिभासनात् । न चेत्तौ भेदाभेदौ विषयमाश्रयशार्थसिन्नौ
 सयत्र तत्सङ्करप्रसङ्गात्, चेनात्मना भेदव्यवस्थया तेनैवाभेदव्यवस्थितिः स्यात्, तद्विवक्षाया निरङ्कुश
 स्यात् । पूर्वपातनाप्रतिनियमाद्विवक्षायाः प्रतिनियमसिद्धेर्न तद्वशाद्भेदाभेदव्यवस्थितौ सङ्करप्रसङ्ग इति
 चेत्, कुतस्तद्वात्मनाप्रतिनियमः ? प्रपोधरूप्यप्रतिनियमाविति चेन्न-तवनियमे तवनियमप्रसङ्गात् ।
 पूर्वस्यपातनाप्रतिनियमात्प्रकृतपासनाप्रतिनियम इति चेन्न, तस्याः सविवक्ष्यमिचारे यस्तुस्यभावतापत्तेः ।
 कदापिस्तद्विमिचारे भेदाभेदव्यवस्थितेरपि इयमिचारप्रसक्तेः कुतो न तत्सङ्करप्रसक्तिः ! सुदूरमपि
 गत्या यस्तुस्यभाषायलभ्यनावेय तत्परिहारमिच्छता यस्तुस्वभावावेव भेदाभेदौ परेणान्युपगन्तव्यौ ।
 ततो यवमिन्न साधारण यस्तुस्यरूप तवेव सामान्य सिद्धम् । न पुनरन्यापोहमाश्र विकल्पद्वुष्टिपरिनिष्ठि
 तम्, यत्तः करोति, सामान्य यज्याविविशेषव्यापि यास्तव न भवेत् । तदुपलब्धमेपि च विशेषे सन्वेदो
 नुपलभ्यमानेपि स्मृतिविषये न स्यात् । ननु च स्थाणुपुरुषविधिरुक्तमपरमूढतासामान्य यज्याविविशेषोपलब्ध
 तिरिक्त च करोतिसामान्य न यास्तयमस्ति, बुद्ध्यडभेदात् । न हि बुद्धिभेदमन्तरेण पवार्थभेदव्यवस्थितिः,
 अतिप्रसङ्गात् । तदुक्तम्, " न भेदाद्विधमस्त्यन्यत्सामान्य बुद्ध्याकारस्य भेदेन पवार्थस्य

विभिन्नत " ति । तदेतदसदेव, सामान्यभेदयोर्बुद्धिभेदस्य सिद्धत्वात् । सामान्यबुद्धिर्हि तावदनुगताकारा
 विशेषपुद्धिः पुनर्यावृत्ताकारानुभूयते, दूरावृद्धतासामान्यमेव च प्रतिभाति न स्थाणुरूपविशेषी, तत्र
 सन्देहात् । तद्विशेषपरिहारण प्रतिभासनमेव सामान्यस्य ततो व्यतिरेकावभासनम्, एतावन्मात्रलक्ष
 णत्वात्तद्वतिरेकस्य । यवप्युक्तम्, " ताभ्यां तद्व्यतिरेकत्वात् किमदूरेवभासनम् । दूरेवभासमानस्य सन्नि
 धानतिभासन " मित्येतदप्युक्तम्, विशेषेयि समानत्वात् । सोपि हि यदि सामान्याद्व्यतिरिक्तत्वा
 दूरे वस्तुनः स्वरूप सामान्ये प्रतिभासमाने किम प्रतिभासते ? न हीन्द्रघनुयि नीले रूपे प्रति
 षक्तासति पीतादिरूप दूरात् प्रतिषक्तास्ति । अत्र निकटदेशसामग्रीविशेषप्रतिभासस्य अनिका न
 दूरदेशार्थिनां प्रतिपत्तृणामिति न विशेषप्रतिभासन, तर्हि सामान्यप्रतिभासस्य अनिका दूरदेश
 सामग्री कायिन्निकटदेशवर्तिनां नास्ति । ततो न निकटे तत्प्रतिभासनमिति समः समाधिः ।
 अस्ति च निकटे सामान्यस्य प्रतिभासन स्पष्टं विशेषप्रतिभासनवत् । यारश्च तु दूरे तस्याऽस्पष्ट
 प्रतिभासन तादृश न निकटे विशेषप्रतिभासनवदेव । विशेषो हि यथा दूरादस्पष्ट प्रतिभाति न
 तथा सन्निधान, स्वसामर्थ्यभावात् । अत एव च न सामान्यस्य प्रतिभासने विशेषेऽप्यप्रतिभासमानेऽप्य
 स्पष्टप्रतिभासरूपवद्दृशः, प्रतिभासमानरूपे एव सामान्ये विशेषे वा अस्पष्टवद्दृशपर्यवर्तिनात् । न च प्रति
 भासितान्यप्रतिभासिता वा कस्यचिदस्पष्टप्रतिभासिता । किं तर्हि ? कुतश्चिदुच्चार्यकारणकत्वापादस्पष्ट

ज्ञानस्योत्पत्तिर्येष्वरपृथगा, विषयिधर्मस्य विषयेयूपपचारात् । संवेदनस्यैव व्यस्पष्टता धर्मः स्पष्टतावत् ।
 तस्या विषयधर्मस्ये सर्वथा तथाप्रतिभासप्रसङ्गात् कुत प्रतिभासपरावृत्तिः स्यात् ! न चास्पष्ट संवेदनं
 निर्विषयमेव, संवादकत्वात्, स्पष्टसंवेदनवत् । कथिद्विसंवाद्यवर्णनात्, सर्वत्र विसवादे, स्पष्टसंवेदनेऽपि तत्प्र
 सङ्गात् । ततो मैतत्साधु, बुद्धिरेवालवाकारा तत उत्पद्यते यदा तदास्पष्टप्रतीभासव्ययद्वारो जगन्मत
 इति, चन्द्रद्वयविप्रतिभासे तद्व्यवहारप्रसक्तेः । न च मीमांसकानां सामान्य विशेषेभ्यो मिश्रमेव
 वाऽभिन्नमेव या, तस्य कथञ्चित्ततो मिलाभिजात्मनः प्रतीतिः । प्रमाणसिद्धे च सामान्यविशेषात्मनि जात्य
 न्तरे वस्तुनि तद्वारिणो ज्ञानस्य सामान्यविशेषात्मकत्वोपपत्तेर्न काचिद्विद्विरविशेषाकारा सर्वयास्ति,
 नाप्यसामान्याकारा सर्वदोषाकारायास्तस्याः प्रतीतिः । न चार्थाकारा बुद्धिः, तस्या निराकारत्वात् तत्र
 प्रतिभासमानस्याकारस्वार्थधर्मत्वात् । न च निराकारत्वे संवेदनस्य प्रतिकर्मव्यवस्था ततो विरुध्यते,
 प्रतिभासमानसमीकृतात् प्रतिनियतार्थव्यवच्छेदकतया तस्योत्पत्तेः प्रतिकर्मव्यवस्थानसिद्धेः साकारज्ञान
 याविभामपि तथान्युपगमस्यावश्यव्यवच्छेदकत्वात् । अन्यथा सकलसमानाकारव्यवस्थापकत्वानापत्तेः संवे-
 दनस्य तवसिद्धेः । ततोऽसामान्याकारा बुद्धिः सामान्यावभासिनी कुतश्चिरपृथक् कस्मिंश्चिद्वस्तुन्यविशे
 पाकारा च विशेषावभासिनीति दूरे सामान्यस्य प्रतिभासोऽस्पष्टः स्याद्विशेषस्य च कस्यचित्,
 सकलविशेषरहितस्य सामान्यस्य प्रतिभासासंभवात् । न चोर्बुतासामान्ये विशेषे च प्रतिनियतवेदास्वादे

विभिन्न " ति । तदेतदसदेव, सामान्यभेदयोर्भूतिभेदस्य सिद्धत्वात् । सामान्यबुद्धिर्हि सावबनुगताकारा
 विशेषबुद्धिः पुनर्यादृताकारानुभूयत, दूरादृष्टमासामान्यमेव न प्रतिभाति न स्थाणुपुरुषविशेषौ, तत्र
 सन्देहात् । तद्विशेषपरिहारेण प्रतिभासनमेव सामान्यस्य ततो व्यतिरेकावभासनम्, एतावन्मात्रलभ
 गत्वाप्तद्वितिरक्तस्य । यदप्युक्तम्, " ताभ्यां तद्व्यतिरेकमेतत् किञ्चदूरेवभासनम् । दूरेवभासनस्य सति
 भानेतिभासन " मित्येतदप्युक्तम्, विशेषपि समानत्वात् । सोपि हि यदि सामान्यावतिरिक्तत्वा
 दूर एतुन स्वरूप सामान्ये प्रतिभासमाने किञ्च प्रतिभासते ! न हीन्द्रघनुपि नीले रूपे प्रति
 पद्यसति पीताविरूप दूरात् प्रतिपद्यसति । अपि निकटवेषसामग्रीविशेषप्रतिभासस्य अनिका न
 दूरवेषार्त्तिना प्रतिपन्नूणामिति न विशेषप्रतिभासन, तर्हि सामान्यप्रतिभासस्य अनिका दूरवेषा
 मामग्री काचित्निकटवेषवर्त्तिना नास्ति । ततो न निकटे तत्प्रतिभासनमिति समः समाधिः ।
 अस्मि च निकटे सामान्यस्य प्रतिभासन स्पष्टं विशेषप्रतिभासनवत् । पाश्चात् तु दूरे तस्याऽस्पष्ट
 प्रतिभासन तादृश न निकटे विशेषप्रतिभासनवदेव । विशेषो हि यथा दूरावस्पष्टः प्रतिभाति न
 तथा मद्यिगान, स्वसामग्र्यभावात् । अत एव न सामान्यस्य प्रतिभासने विशेषेष्वप्रतिभासमानव्यव-
 स्थाप्रतिभामरूपवद्दारा, प्रतिभासमानस्ये एव सामान्ये विशेषे वा अस्पष्टरूपवद्दारावशनात् । न अप्रति
 भासितान्यप्रतिभासिता वा कस्यचित्स्पष्टप्रतिभासिता । किं तर्हि ? कुतश्चिदुद्यच्छकारणकलापावस्पष्ट

ज्ञानरगोत्पन्नभिर्योग्यैः स्वरूपप्रत्यक्षाः । निष्कल्पितमस्य विषयेयुक्तकारणात् । संवेदमस्तीति तत्तत्स्वभावात् धर्मः स्पष्टतावत् ।
तथाप्रतिभासप्रसादात् कुल प्रतिभासपरानुक्तिः स्यात् ? न चास्पष्ट संवेदन
तरया विषयधर्मेणैव भवत्या तत्राप्रतिभासप्रसादात् कुल प्रतिभासपरानुक्तिः स्यात् ? न चास्पष्ट संवेदन
निर्विगममेव, संवादकत्वात्, स्पष्टसंवेदनवत् । कथंचिन्नासंबन्धवशात्, सर्वत्र विसर्वादे, स्पष्टसंवेदनेऽपि तत्प्र
सङ्गात् । ततो नैतन्मात्रम्, दुद्धिरेयान्नचाकारा तत् उत्पद्यते यथा तत्रास्पष्टप्रतीभासज्यवहापो मिश्रमेव
इति, गन्द्रद्रव्याविप्रतिभासे तद्व्यवहारमसक्तेः । न च मीमांसकानां सामान्यविशेषोपाह्वानि जात्य
वाच्यभिन्नमेव वा, तस्य कथञ्चित्ततो विद्याभिधात्मन प्रतीतेः । प्रमाणसिद्धे न सामान्यविशेषोपाह्वानि जात्य
नारे बस्तुनि तद्वादिनो ज्ञानस्य सामान्यविशेषोपाह्वानयोपपत्तेर्न काश्चिद्द्विरविशेषाकारा सर्वथास्ति,
नान्यसामान्याकारा सर्वबोधोभयाकारायास्तस्याः प्रतीतेः । न चार्थाकारा बुद्धिः, तस्या निराकारत्वात् तत्र
प्रतिभासमानस्याकारस्यार्थवृत्तत्वात् । न च निराकारत्वे संवेदमस्य प्रतिकर्मक्यवत्त्वा ततो विकल्पते,
प्रतिभासमानसमीपशात् प्रतिनियतार्थवृत्तवच्छेदकतया सकलसमानाकारक्यवस्यापकत्वानापक्षेऽसंब
प्रतिनियतसामघ्रीयशात् प्रतिनियतार्थवृत्तवच्छेदकतया सकलसमानाकारक्यवस्यापकत्वानापक्षेऽसंब
प्रतिनियतसामघ्रीयशात् प्रतिनियतार्थवृत्तवच्छेदकतया सकलसमानाकारक्यवस्यापकत्वानापक्षेऽसंब
प्रतिनियतसामघ्रीयशात् प्रतिनियतार्थवृत्तवच्छेदकतया सकलसमानाकारक्यवस्यापकत्वानापक्षेऽसंब

प्रतिभाममान स्यानुपुग्यविशेषो सन्वेदानुपपत्तिः, तयोरप्रतिभासनात् । तत्प्रतिभासनसामग्र्यभावा-
 दनुस्मरणे सति मन्वेदयदनात् । तद्वत्प्रतिभासने यजतीत्यादिक्रियाविशेषोपाप्रतिभासने करोतीति क्रियासामा-
 न्यस्य प्रतिनिपतदेशादिरूपस्य प्रतिभासने युक्ता सन्वेदः किं करोतीति । तथा प्रमे स्व पचति यजते
 इत्यादि प्रतिपचन न दुर्यदम्, कथञ्चित्पृष्ठस्यैव प्रतिपादनात् । एव यजनाविक्रियाविशेषाणां साधारणरूपा
 करोतीति क्रिया कथञ्चिन्नतो इयतिरेकेणोपसम्पन्ना कर्तव्यापाररूपार्थमावना विभाव्यते एव, शब्द
 व्यापाररूपशब्दभावनावत् सकलबाधकरित्वनिर्णयात् । सैव च वाक्यार्थो न पुनर्नियोगोऽन्यापोहादि
 वत् । इति महत्सम्प्रदाय एव संवादकः सिद्धः । कार्ये चार्थे बोधनायाः प्रामाण्यं तत् एव न स्वरूपे, तत्र
 पापकृतज्ञावात् । सर्ववदान्तबाधनिराकरणाय महस्य कश्चिदपि प्रतिपात इति कश्चित् । अत्र प्रतिवि-
 चीयते । यत्तावदुक्तं, शब्दव्यापारः शब्दभावनेति । तत्र शब्दास्तद्व्यापारो न र्थान्तरयुतोर्यान्तरभूतो वा
 स्यात् ! यद्यनपान्तरभूतत्वा कथमभिधेयः ? शब्दस्य स्यात्भवत् । शब्दोक्तस्यानशस्य प्रतिपाद्यप्रतिपादक-
 भावो युक्तः सवेद्यसवेदकभाववत् । स्वेद्यविपर्योसेन तन्नावापत्तेः, प्रतिनियमोऽस्त्वभावात् । तन्नेदपरिकल्प-
 नया प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावः तस्य सांशतत्त्वप्रसङ्गात् । स्वरूपमपि शब्दः ओत्रेण गमयति बहिरर्थवत्
 स्वध्यापारण । ततस्तस्य प्रतिपादक इति चेत्, न, रूपादीनामपि स्वरूपप्रतिपाद्यकत्वप्रसङ्गात् । तेषां हि
 स्व स्व स्वभावं बहुराविभिर्गमयन्ति, बहुरावीनां स्यातन्मयेण तद्य प्रवतनात् तत्प्रयोग्यत्वात् तेषां

च रूपादीनां निमित्तभावेन प्रयोजकत्वात् स्वयमधीयानानां कारीपाग्न्याविषत् । अथ स्यादयः
 प्रकाश्या एव ततोर्पोन्तरभूतानां चक्षुरादीनां प्रकाशकादीनां सद्भावाविति मतम् । तथैव शब्दस्वरूप
 प्रकाशयमस्तु, ततोन्मयस्य भोत्रस्य प्रकाशकस्य भावात् । सत्यमतत् । इन्द्रिययुद्धेर्विषयभायमनुभवन् प्रकाशय
 एव शब्दो रूपाविषत् । प्रतिपादकस्तु स्वरूपे शाब्दी बुद्धिसुपजनयद्विधीयते इति चेत्, न, तत्र याव्यवाचक-
 भायसम्प्रदायाभावात् । तस्य द्विष्टत्वेनैकज्ञानवस्थितेः । यदि पुनरर्थान्तरभूत एव शब्दास्तद्व्यापार इति
 मतं तदा स शब्देन प्रतिपाद्यमानो व्यापारान्तरेण प्रतिपाद्यते चेत्तर्हि तद्भाष्यः स्यात् । तद्व्यापारान्तरं
 तु भावनानुपज्यतं । तवपि यदि शब्दावर्थान्तरं तथा तद्भाष्य व्यापारान्तरेण स्यात् । तच्च भावनेत्यपरा
 परभाष्यभावनत्परिकल्पनायामनवस्थाप्रसङ्गः । अथ वाक्यास्तद्व्यापारः कथञ्चिद्वनर्थान्तरम् विष्वग्भावे
 नानुपलभ्यमानत्वात् कुण्डावेर्यवराविषत् । कथञ्चिद्वनर्थान्तरं च विरुद्धमर्थाग्यासात्, तवनुत्पादेऽप्युत्पादासद
 यिनादाऽपि च विनाशावाकाशादवकारयविति मतम् । तवाप्युभयवोपानुपङ्गः । स्यान्मतम्, अग्निष्टोमादि
 वाक्यपुपलभ्यमान पुरुषव्यापारस्य साधकमिषमित्यनुभवाद्वाक्यस्य एव तद्व्यापारो भावना वाक्यस्य
 विषयतां समञ्जसि, तथा प्रतीतेः । अन्यथा सर्वत्र विषयविषयिभावसंभावनाविरोधात् । सवेदनमपि हि
 मयतां स्वव्यापार विषयीकुर्वन् तदनर्थान्तरभूतमर्थान्तरभूत कथञ्चिदुभयस्वभाष वा सवेदयेत्, गत्यन्त-
 राभावात् । प्रथमपक्षे न सवेद्यसंयेदकभाषः, संवेदनतद्व्यापारयोः सर्वथानर्थान्तरत्वाद्वाक्यतद्व्यापारयोः

प्रतिपाद्यप्रतिपाद्यकभाषवत् । द्वितीयपक्षेऽपि न तयोस्माद्भावः अनवस्थानुपपन्न इव । तृतीयपक्षे तु तदुभययोपपन्नसक्तत्वादव कुतः संवेद्यसंवेद्यकभावाः सिध्यन्तः अथ स्वार्थसंवेदनमप्यापारविशिष्ट संवेदनमभाषमनुभूयमान विरुद्धदशतेनाप्यभाष्यनिराकरणं संवेद्यसंवेद्यकभावं साधयतीत्यभिधाने परस्यापि शब्दः स्वमप्यापारविशिष्टा पुरुषस्यापारं भाषयतीत्यभाषप्रतीतिसम्भावाद्भाष्यमप्यापारो भाषना बाध्यस्य विषयो व्यवर्तिष्यते गतिः । तदनुपपन्नम्, वैयम्यात् । संवेदनेन हि संवेद्यमानः स्वात्माऽर्थो वा तस्य विषयो न पुनः संवेद्यकः स्वात्मा तत्संवेद्यत्वेऽन्यस्य संवेदनस्यात्मनः संवेद्यकत्वोपपत्तेराकाङ्क्षापरिसयादनवस्थानवतारात् । धारयेन तु भाष्यमानः पुरुषस्यापारो न तस्य विषयः । स्वमप्यापारस्तु भाषकत्वसंज्ञणो भाषनाकरो विषयोभ्युपगम्यते इति मनागपि न साम्यम्, तथाप्रतीत्यभावात् । न हि कस्मिद्भाष्यभ्रवणादेव प्रत्येति स्वमप्यापारोनेन बाध्यतेन मम प्रतिपादित इति । किं तर्हि ? जात्यादिविशिष्टार्थः क्रियाकरोनेन प्रकाशित इति प्रतीतिः, सर्वेण बाध्येन क्रियाया गव कर्मविशेषोपणविशिष्टायाः प्रकाशनात् । देववत्ता गामम्याजः "गृहां दण्डेनेत्यादिषत् । सैवान्याजनादिक्यबन्धिष्ठा क्रिया भावना, अभ्याज अभ्याजनं कुर्वन्ति प्रतीतिरिति चेन्न, तस्याः पुरुषस्थत्वेन सम्प्रत्ययाच्छब्दात्मभाषमारूपत्वायोगात् । तथा च कथमिदमवनिष्टेन, "वाञ्छात्मभाषमामाहु-रन्यामेव श्लिष्टादयः" इति । यद्यप्युक्तम्, अर्थभाषना पुरुषस्यापारसंज्ञणा बाध्ययाप इति तदप्युक्तम्, निर्योगस्य बाधयापतत्प्रसङ्गात् । निर्युक्तेऽदमेनेन बाध्येन यागाद्याविति

प्रतिपत् प्रतीतेः । इष्टस्तारणो नियोगो भावनास्वभावः शुद्धकार्यादिरूपस्यैव नियोगस्य निराकरण-
 विधि चेत्, न, तस्यापि प्रधानमावार्पितस्य करोत्यर्थोविशेषणस्य वाक्यार्थत्वोपपत्तेः । निरपेक्षस्य तु
 करोत्यर्थस्यापि वाक्यार्थत्वानुपपत्तेः । न च करोत्यर्थ एव वाक्यार्थ इति युक्तम्, यज्याण्यर्थस्यापि
 वाक्यार्पणानुभवात् । करोतिसामान्यस्य सकलपञ्चाविक्रियाविशेषास्तेषामनित्यत्वाच्छब्दार्थत्वाच्च
 “नित्या शब्दार्पणसम्बन्धा” इति वचनात् । न पुनर्यज्याविक्रियाविशेषास्तेषामनित्यत्वाच्छब्दार्थत्वाच्च
 दनात् । इति चेत्, न, यज्याविक्रियासामान्यस्य सकलयज्याविक्रियाविशेषणस्यापिनो नित्यत्वाच्छब्दार्पणत्वा-
 विशेषात्, सर्वक्रियाण्यपित्वात्करोतिसामान्य शब्दार्थ इति चेत्, तर्हि सत्तासामान्यं शब्दार्थोऽस्तु, करोता
 यपि तस्य समवायात् । महाक्रियासामान्यव्यवस्थितिरूपत्वात् । यथैव हि पचति पाकं करोति, यजते याग
 करोतीति प्रतीतिस्तथा पचति पाचको भवति, यजते याजको भवति, करोतीति कारको भवतीत्ययि
 प्रत्ययोऽस्ति । ततः करोतीतारार्थव्यापित्वाद्भवत्यर्थस्यैव शब्दार्थत्व युक्तमुत्पदयामः । स्यान्मत “निर्ध्यापा
 रोपि वस्तुनि भवत्यर्थस्य प्रतीतेर्न क्रियास्वभावत्व, निष्क्रियेषु गुणावियु भवनाऽभावप्रसङ्गात्” इति
 चेत्, न, करोत्यर्थेऽपि समानत्वात् । परिस्पन्दात्मकव्यापारवितेऽपि करोत्यर्थस्य भावात्, तिष्ठति स्यान करो
 तीति प्रतीतिः, गुणावियु च करोत्यर्थार्थभावे सर्वथा कारकत्वायोगावपस्तुत्वप्रसङ्गः । तत एव करोत्यर्थो
 व्यापकः, सति सर्वत्र भावात् । अन्यथा तस्याऽकारकत्वेनावस्तुत्वात् सत्त्वविरोधात् । भयनक्रियेत्या

दिव्ययद्धारदणानां सप्ता करोत्यर्थविशेषणमेव । करोत्यर्थस्यैव सर्वत्र प्राधान्याद्वाक्यार्थत्वम् । इति
 चेत्, न, तस्य नित्यस्यैव द्रव्यानेनास्य सर्वगतस्य सर्वथा विचार्यमाणस्यासम्भवात् । नित्य करोत्यर्थसामान्यं
 प्रत्यभिज्ञायमानस्याऽऽच्छेदयदिति चेत्, न, हेतोर्विरुद्धत्वात्, कथञ्चिन्नित्यस्येष्टविरुद्धस्य साधनात्, सर्वथा
 तस्य पूर्वापरमत्तयविषयत्वासम्भवात् । यमवेव पूर्वापरमूलौ, न धर्मसामान्यमिति चेत्, कथं तदेवेदमित्य
 भयदमीति ? पूर्वापरस्वरूपयोरतीतवर्तमानयोस्तदित्यतीतपरामर्शना स्मरणेनैवमिति वर्तमानोक्तेरिति
 प्रत्यक्षेण न विषयीक्रियमाणयोः परस्पर भेदात् । करोतिसामान्यादेकस्माद्योः कथञ्चिन्नेवोभयप्रतीति
 रिति नत्, सिद्धं तस्य कथञ्चिद्वनित्यत्वम्, अनित्यत्वधर्माद्यतिरेकात् । न अनित्यावभिन्नं नित्यमेव
 युगमनित्यस्यात्मवत्, सवथा नित्यस्य कमयोगपञ्चाग्यामर्थक्रियाविरोधात् । तवमित्यं सामान्यं,
 दिनापादेनाऽऽच्छेदयत् । तत गवानेकं तद्वत् । करोमीति स्वप्रत्ययाविशेषादेकं करोतिसामान्यं सञ्चि
 तप्रत्ययाविशेषादेरसप्तासामान्यवञ्चिति यत् सवथा स्वप्रत्ययाविशेषस्यासिद्धत्वात् । प्रतिकरोत्यर्थव्यक्ति
 करोमीति प्रत्ययस्य विशेषात् प्रतिसङ्गतिमञ्चिति प्रत्ययवत् । तद्व्यक्तिविषयो विशेषप्रत्यय इति चेत् तर्हि
 ता व्यस्य सामाग्यारसवथा यदि विज्ञाः प्रतिपाद्यन्ते तथा योगमलप्रवेदो धीर्मासकरस्य । अथ कथञ्चि
 दविज्ञात्वज्ञा मित्रं सामाग्यस्य विशेषप्रत्ययविषयत्वे विशेषप्रत्ययविषयवेदो विचार्यन्ता कथञ्चिद्वि

अस्य सामान्यस्य विशेषप्रत्ययविषयत्वोपपत्तेर्विशेषस्यात्मवत् । ततोऽनेकमेव करोतिसामान्य सत्तासामा-
 न्यवत् । मात्वनंदा, कथञ्चित्सांशत्त्वप्रतीतेः, सांशेभ्यो विशेषेभ्योनर्णान्तरभूतस्य सांशत्वोपपत्तेस्तत्त्वा-
 त्मवत् । तथा न सर्वगतं तत्सामान्यं, व्यस्यन्तराच्छेदुपलभ्यमानत्वात् । तत्रानभिष्यक्तत्वात्तस्यानुप-
 लब्ध इति चेत्, ततल्लव्यव्यक्तित्वात्मनोपि तत्रानुपलब्धोऽस्ति । तस्य तत्र सम्भावावेव कप्रमाणाभावाद्यसत्त्वा-
 देयानुपलब्ध इति चेत्, सामान्यस्यापि विशेषाभावावसत्त्वादेवानुपलब्धोऽस्ति, व्यस्यन्तराच्छेदस्तथापि
 सम्भावावेव कप्रमाणाभावात् प्रत्यक्षतस्तथाननुमत्वात् त्वरविपाणाविषत् । व्यस्यन्तराच्छेदस्ति सामान्य,
 युगपन्निम्नदेशत्वापारपृथित्वे सत्येकत्वाद्वसाविषदित्यनुमानात्तत्र तत्सम्भावावसिद्धिरिति चेत्, न, हेतोः प्रति-
 पाद्यसिद्धत्वात् । न हि निम्नदेशात् व्यक्तियु सामान्यमेकं यथा स्पृणादियु वशादिरिति प्रतीयते, यतो
 युगपन्निम्नदेशत्वाधारवृत्तित्वे सत्येकत्वं तस्य सिध्यत स्वाधारान्तराच्छेदस्ति त्वं साधयेत्, प्रतिव्यक्ति सत्त्व-
 परिणामलक्षणस्य सामान्यस्य भेदाद्विसत्त्वपरिणामलक्षणविशेषवत् । यथैव हि काचिद्व्यक्तिरुपलभ्यमाना
 व्यस्यन्तराद्विशिष्टा विसत्त्वपरिणामवर्णनावबतिष्ठते तथा सत्त्वपरिणामवर्णनात्किञ्चित्केनचित्समानम
 वसीयते इति निर्यापमव, तेनाप्य समानाः सोऽनेन समान इति समानप्रत्ययात् । ननु पूर्वमननुभूतव्यस्यन्त
 रस्यैकव्यक्तिवर्णने समानप्रत्ययः कस्मात्त्वमवतिष्ठति?, तत्र सत्त्वपरिणामस्य भावाविति चेत्, तथापि विशिष्ट
 प्रतीतिः कस्मात्त्वमवतिष्ठति? वैसादृश्यस्य भावात् । परापेक्षत्वाद्विशिष्टप्रतीतेरिति चेत्, तत एव तत्र समान

प्रत्ययोपि मा भूत् । न हि स परापेक्षो न भवति, परापेक्षामन्तरेण कथितकथाधिप्यभावाद् द्वित्र्यादिप्रत्यय
 यपरतृत्यादिप्रत्यययद्वा । द्वित्रियो हि वस्तुपर्योः परापेक्षाः परानपेक्षम् वर्णयित्वात् स्यौस्यापिच । ननु न
 सादृश्ये सामान्यं स पदार्थं गौरिति प्रत्ययः कथं द्वावस एव धवलं पश्यतो घटेतेति चेत्, एकस्थोपचारा
 विति प्रमाः । द्वित्रिंशं चोक्त्यै मुख्यमुपचरितं वेति । मुख्यमात्म्याधिष्ठय । सादृश्ये तूपचरितमिति ।
 मुख्यं तु तद्वैकल्ये तेन समानोयमिति प्रत्यया कथमुपपद्येत ! तयोरेकसामान्ययोगादिति चेत्, न, सामा
 न्यवन्तावेतावितिप्रत्ययप्रसङ्गात् । अनेवोपचारे तु सामान्यतद्गतोः सामान्यमिति प्रत्ययः स्यात् । न तेन
 समानोयमिति । यद्विसादृशरिताः पुरुषो यद्विरिति यथा, यद्विपुरुषयोरेवोपचारात् । मृन्मये गधि
 सत्यगवयसदृशो गोसादृश्यस्य सामान्यस्य भावान्नोत्पत्तिप्रसङ्ग इति चेत्, न, सत्यगवयस्यवहारहेतोः
 सादृश्यस्य तत्राभावात् तद्भावं तस्य सत्यत्वप्रसङ्गात् । भावगवादिभिः स्थापनागवादेः सादृश्यमात्रं तु
 गवादिमात्ररूपवहारकारणं तैवकजातिव्यतिषेधनमनुरूप्यते एव सत्त्वाविसादृश्यवत् । ततो न मीमांसका
 भ्युपगतत्वंभाव करोतिसामान्यमुपपद्यते यत्सकलयज्यादिक्रियाविशेषस्यापि कर्तृव्यापाररूपभावनाकर्त्या
 प्रतिपद्यमान यावयेन विपरीक्रियेत । प्रतिनिधितक्रियागतस्य तु करोतिसामान्यस्य चान्यविषयत्वे यज्या
 विसामान्यस्य कथं तद्विनिवार्येत; येन तवपि वाक्यार्थो न स्यात् । तत्रैवं भावना वाक्यार्थसम्प्रदायो न
 भेषान्, वाचकसद्भावाभियोगादिवार्त्तावार्थसम्प्रदायवत् । इति सुतिसम्प्रदायाबलम्बिनां मतेऽत्र एव न

कश्चित्सर्वेषु इत्युक्तं, भुतेरविशेषाप्रमाणात्पक्षेः । इति सूक्तं “ यथैव हि सुगतादयः परस्परविदुः
 द्रुमणिः कश्चित्वापेक्षान्तसमपाभिषायिनाः सर्वे न सर्ववर्तिन इति न कश्चित्सर्वस्तथा भुतयोषि परस्परवि
 द्भुतकार्योपैत्यस्वस्यायर्थ्याभिषायिन्यः सर्वा न प्रमाणमूलाः ” इति न काचित्पि भुतिः प्रमाण स्यात् । न हि
 कार्येऽर्थे भुतिरपौरुषयी, न पुनः स्वरूपे, येनापौरुषेयत्वात्तत्पन्यतरभुतिजनितमेव ज्ञान प्रमाण बोधवर्जितैः
 कारणैर्जनितत्वादुपपद्येत । वापवर्जितत्वं तु नैकप्राप्यस्ति हि सायभिषायिनः “ भूतमजमालमेत
 मृतिक्काम ” इत्यादेः “ सधन इत्यात् ” इत्यादेरिव धर्म प्रमाणत्वानुपपत्ता, पुरुषाद्वैताभिषायिनश्च “ सर्व
 स्त्वत्विद ब्रह्म ” इत्यादेः “ सर्वं प्रपानमेव ” इत्यादेरिव स्वविषये प्रमाणत्वायोगात् । अपूर्वार्थित्वं पुनः सर्वस्याः
 भुतेरविशिष्ट, प्रमाणात्तदाप्रतिपक्षे धर्मावौ परब्रह्मावौ च प्रवृत्तेः । न च कापिच्छ्रुतिः स्य स्वार्थं प्रतिपा
 दयत्यन्यव्ययच्छेदेन कार्ये एवार्थे अहं प्रमाणं न स्वरूपे, स्वरूपे एव वा न कार्येऽर्थे सर्ववैत्यविशेषः सिद्धः ।
 ननु च “ पदानि तावद्धोके येष्वर्थेषु प्रसिद्धानि तेष्वेव धेदे, तेषामप्याहारादिभिर्यस्यापरिकल्पनीयत्वा
 दपरिभाषितव्यत्वाच्च । सति सङ्गमे लौकिकपदार्थेष्वर्थं विद्वानभुतपूर्वं कान्पाविवाक्यार्थमवबुध्यमानो
 एष्टः । तद्वच्छ्रुतिवाक्यार्थमपि कश्चित्स्वयमेवाभुतपूर्वमवबोधोदमर्हतीति युक्तं भुतेः स्वयमेवान्यव्ययच्छेदेन
 स्वार्थप्रतिपादनम् ” इति कश्चित्, सोपि न परीक्षाचतुरः, सर्वस्याः भुतेस्तथाभावाविशेषात् । न च
 मायनैव नियोग एव वा लौकिकवाक्यस्यार्थः वाक्यः प्रसिष्टापयितुं, येन वैदिकवाक्यस्यापि स एवार्थः

स्यात् । नापि सन्माद्यविधिरेव कस्यचिद् वाक्यस्यार्थे वाक्यप्रतिष्ठो, येन मुनिषाष्यस्यापि स पदार्थोऽप्य-
 योग्यवच्छेदेन स्यात्, तद्वानेकवाचकोपन्यासात् । ततः सुगताविषञ्जुतयोपि न प्रमाणमित्यायातम् ।
 तथेष्टस्यावधोप इत्येकेषामप्रमाणिकैवेष्टिः । न कश्चिद्विपर्यक्तः प्रमाणं, नापि समयो वेद्योऽप्यो वा तर्कः, परस्पर-
 विरोधात् । “ तर्कोऽप्रतिष्ठः सुतयो विमिमा नैको मुनिर्यस्य वक्ता प्रमाणम् । धर्मस्य तत्त्व निश्चितं गुहायां
 महाजनो येन गताः स पन्थाः ॥१॥ ” इति वचनात् । कश्चिद् वेवतास्यो गुह्यैरुत्पत्तिर्भवेत् संभावकः, प्रत्यक्ष-
 सिद्धवृत्तिव्यावितस्वोपदेशात् । इति प्रत्यक्षमेकमिच्छन्ति ये, तेषां लौकायतिकानामिष्टिरग्रमाजिकैव, प्रत्यक्ष-
 तत्त्वव्यवस्थापनासम्भवात् । न त्वस्तु प्रत्यक्षं सर्वज्ञप्रमाणान्तराभावविषयम्, अतिप्रसङ्गात् । सर्वज्ञस्य हि
 मुनेः प्रमाणान्तरस्य च वेदाद्यागमस्यानुमानस्य च तर्काद्यस्याभाव यवि किञ्चिद्व्यवस्थापयेत्, तच्चाप्रव-
 र्त्तमानत्वात्, तदा पुरुषान्तराविप्रत्यक्षान्तराणामप्यभाव तत्रैव गमयेत् तद्विषयाणां च स्मावीनाम् । इत्ययति-
 प्रसङ्गः स्वयमिष्टस्य इत्यप्यस्याविप्रत्यक्षस्यापि, विषयस्याभावसिद्धेः । अथ प्रत्यक्षान्तरं स्वयमात्मानं व्यवस्था-
 पयति इषिक्यादिस्वविषय च, तत्र प्रवर्त्तनात् । अतो न तदभावप्रसङ्ग इति मतं तर्हि सर्वज्ञोपि
 स्वसंवेदनावात्मानं स्वर्गापूर्वाविषयं च व्यवस्थापयतीति कथं तदभावसिद्धिः ? प्रमाणान्तरस्य च तद्व्यव-
 नस्य हेतुबाधरूपस्याहेतुबाधरूपस्य च स एव व्यवस्थापकः स्यादिति कुतस्तदभावसिद्धिः ? सर्वज्ञः स्वय-
 रव्यवस्थापकोऽस्तीत्यत्र किं प्रमाणमिति चेत्, स्वप्रत्यक्षीक्यमाणवापिनः प्रत्यक्षान्तरं स्वपरविषयमस्तीत्यत्र

किं प्रमाणम् ? तथा प्रसिद्धिरन्यत्रापीति न प्रत्यक्षं तदभावायेवकम्, अतिप्रसङ्गत्य पुष्परिहारत्वात् ।
 नानुमानम्, असिद्धं । प्रत्यक्षमेकमेव प्रमाणम्, अगौणत्वात्प्रमाणस्य अनुमानावर्धनिश्चयो पुर्लभः,
 सामान्ये सिद्धमाधनाद् विशेषेज्जुगमाभावात् सर्वत्र विरुद्धाख्यभिचारिणः सम्भवात् । इति स्वयमनुमान
 निराकृत्यप्रनुमानादेव सर्वत्रप्रमाणान्तराभाव इयस्थापयतीति कथमनुमत्तः ? प्रतिपत्तुः प्रसिद्धं हि
 प्रमाणं स्वप्नमपस्य निश्चायकं, नाप्रसिद्धम्, अतिप्रसङ्गावेव । परप्रसिद्धमनुमानं सर्वत्रप्रमाणान्तराभाव
 प्राकृतमिति चेत्, तत् परस्य प्रमाणतः सिद्धं प्रमाणमन्तरण वा ? यदि प्रमाणतः सिद्धं नाज्ञात्मसिद्धं
 नाम, परस्येयात्मनोपि कापिनः सिद्धत्वात् प्रमाणसिद्धस्य सर्वेषामविप्रतिपत्तिविषयत्वाद्, अन्यथातिप्र
 मदात्, प्रत्यक्षस्यापि प्रमाणसिद्धस्य विप्रतिपत्तिविषयत्वापत्तेरनात्मसिद्धत्वप्रसङ्गात् । ततो यत्परस्य
 प्रमाणतः सिद्धं तथार्थाकृत्यात्मसिद्धम् । यथा प्रत्यक्षम् । प्रमाणसिद्धं च परस्यानुमानम् । तस्मान्नानात्म
 सिद्धम् । अथवा परस्यापि न सिद्धयेत्, अतिप्रसङ्गादेव । तथा हि, यत् प्रमाणमन्तरेण सिद्धं
 तत्परस्यापि न सिद्धम् । यथा तदनमिममतत्त्वम् । प्रमाणमन्तरेण सिद्धं च परस्यानुमानम् । तन्न सिद्धं
 स्वयमनभिमततत्त्वसिद्धिप्रसङ्गात् । तविमे स्वयमेकेन प्रमाणेन सर्वं सर्वशरहितं पुरुषसमूहं संयिवन्त
 त्वात्मानं निरस्यन्तीति व्याकृतमेतत्, अतिप्रसङ्गादेव । स्वयमनिष्टं क्षातीन्द्रियप्रत्यक्षमेवां स्यात्, इन्द्रि
 यप्रत्यक्षेण सर्वशरभितस्य पुरुषसमूहस्य सर्वेष्वनानुपपत्तेः प्रमाणान्तराभावादेव प्रमाणान्तरमन्तरेण । इति

सबद्ध्य सर्वथा सर्वस्य सबद्ध्यत्वाभार्यं प्रत्यक्षताः संविदन् स्वयं सर्वज्ञः स्यात् । तथा सति व्यावृत्तमेतत् सपक्षप्रमाणान्तरानावबध्नन् चार्थार्कस्य । प्रत्यक्षैकप्रमाणीपणं वा व्यावृत्तमस्य वेशकासनरान्तरप्रत्यक्षाणां स्वयं प्रत्यक्षताः प्रामाण्यस्य साधने सर्वसाक्षात्कारित्वप्रसङ्गात्, संवाक्यत्वाविसिद्ध्यनितानुमानास्तस्मादने अनुमानप्रामाण्यसिद्धिप्रसक्तेः परस्य प्रसिद्धानुमानेन तत्प्रमाणात्ताव्यवस्थापने स्वस्यापि तत्सिद्धरनिवार्यत्वात् । अन्यथा परस्यापि तवप्रसिद्धेः कृताः प्रत्यक्षमेकमेव प्रमाणं न पुनरन्यदिति व्यवस्था स्यात् ? ॥

तथेष्टत्वावधोप इत्येकेषामप्रमाणिर्नैवेष्टिः । एक हि तत्त्वोपप्लवषाविनाः सर्वं प्रत्यक्षाविप्रमाणतत्त्वप्रमेयतत्त्वोपप्लुतमेवेच्छन्ति । तेषां प्रमाणरहितैव तथेष्टिः सर्वमनुपप्लुतमेवेतीष्टेर्न विशिष्यते । न खलु प्रत्यक्षं सर्वज्ञप्रमाणान्तरानावविषयम्, अतिप्रसङ्गात् । नानुमानम्, अस्तिद्धेः । सर्वं हि प्रत्यक्षमनुमेयमरपन्तपरोक्षं च वस्तु जानन्तीति सर्वज्ञानि प्रमाणान्तराणि प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणविशेषाः । तेषामभावं स्वयमसिद्धं प्रत्यक्षमनुमानं वा कथं व्यवस्थापयेयतस्तद्विषय स्यात् ! तथा सति सर्वं प्रमाणं सर्वस्य त्वेष्टतत्त्वविषयं भवेदिति कुतस्तत्त्वोपप्लवः ! परस्य सिद्धं प्रमाणं तदभाविषयमिति चेत्, तत् परस्य प्रमाणतः सिद्धं प्रमाणमन्तरेण वा !, यदि प्रमाणातः सिद्धं नानात्मसिद्धं नाम, प्रमाणसिद्धस्यानानात्मनो वादिप्रतिवादिनां सिद्धत्वाविशेषोपात् । अन्यथा परस्यापि न सिद्धयेत्, प्रमाणमन्तरेण सिद्धस्यासिद्धत्वाविशेषोपात् । तस्मिन् तत्त्वोपप्लवषाविनः स्वयमेकैकं केनचिदपि प्रमाणेन स्वप्रसिद्धेन वा सकल-

तत्रपरिच्छदप्रमाणविशेषरहित सर्वं पुरुषसमूह सविदन्त एवात्मान निरस्यन्तीति व्याहृतमेतत्, तथा
 तत्त्वोपपत्त्यपेक्षित्वाद्याधातात् ! ननु नानुपपद्यतस्त्वबादिनोपि प्रमाणतत्त्व प्रमेयतस्य च प्रमाणतः सिद्ध्यत्
 प्रमाणमन्तरेण वा ? प्रमाणतश्चतस्र्यपि प्रमाणान्तरतः सिद्ध्येषित्पनवस्थानात्कुतः प्रमाणतत्त्वव्यवस्था ?
 यदि पुनः प्रथम प्रमाण द्वितीयस्य व्यवस्थापक द्वितीय तु प्रथमस्येदयते तथेतरेतराभयणासौकस्यादि
 व्ययस्था ! स्यात् ! प्रमाणस्य प्रमाणव्यवस्थितेरयमवोप इति चेत्, न, सर्वप्रवादिनां तत्र विमतिपस्यमाव
 प्रसङ्गात् । कुतश्चित्प्रमाणास्तद्विप्रतिपत्तिनिराकरणे तत्रापि प्रमाणान्तराद् विप्रतिपत्तिनिराकरणेन भाव्य
 मित्यनवस्थानमप्रतिहतप्रसरमेव । परस्पर विप्रतिपत्तिनिराकरणे चान्योन्यसंभयण दुरुत्तरम् । प्रमाणम
 न्तरेण तु प्रमाणादितस्त्व यदि सिद्ध्यच्छेत्तथा तदुपपत्त्यवस्थापि तथा पुनश्चाप्या निराकर्तुम् । स्यान्मतम् ।
 “विचारोत्तरकालं प्रमाणादितस्त्वव्यवस्थितिः । विचारस्तु यथाकथञ्चित्क्रियमाणो नोपालम्भार्हः, सर्वथा
 यत्ननाभायप्रसङ्गात्” इति । एवं तर्हि तत्त्वोपपत्त्यवधानाप्रपि विचारादुत्तरकाल तत्त्वोपपत्त्यव्यवस्था तथैवास्तु
 सर्वथा विशयाभावात् । एवं च तत्र प्रमाणतत्त्वमेव तावद्विधार्यते, कथं प्रमाणस्य प्रमाणयम् ?
 किमपुष्टकारकसन्वोद्घोत्पाद्यत्वेन, वाधारहितत्वेन, प्रवृत्तिसामर्थ्येनान्यथा वा ? यद्यपुष्टकारकसन्वोद्घोत्पा
 यत्वेन तदा सैव कारकाणामपुष्टता कुतोवसीयते ! न तावत्प्रत्यक्षाप्रयत्नकुशावादेः संवेदनकारणस्याती
 न्द्रियस्यापुष्टतायाः प्रत्यक्षीकर्तुमशक्तेः । नानुमानात्, तपचिनाभाविश्लिङ्गमावात् । विज्ञान तत्कार्यं

छिद्रमिति चेत्, न, विज्ञानसामान्यस्य तदव्यभिचारित्वाभावात् । प्रमाणमूत यिज्ञानं तद्विद्वन्मिति चेत्
 कुतस्तस्य प्रमाणमूततायसाय ! तद्वद्वृष्टकारणारब्धत्वादिति चेत्, सोऽयमन्योन्याभयः । सिद्धे विज्ञानस्य
 प्रमाणमूतत्वे निर्वोपकारणारब्धत्वसिद्धिस्तत्सिद्धौ च प्रमाणमूतत्वसिद्धिरिति । किञ्च बहुराविकारणानां
 गुणवोपाभयत्वे तदुपजनितसंवेदने दोषाद्याहानिवृत्तिर्न स्यात् गुणवोपाभयपुरुषवचनजनितवेदनवत् ।
 गुणामयतयैव तन्मिथये तदुत्पत्तिविज्ञाने दोषाद्याहानिवृत्तौ पुंसोऽपि कस्यचिद्गुणाद्यस्यैव निर्णये तदुपजनज
 नितवेदने दोषाद्याहानिवृत्तौ किमपौरुषेयशाब्दसमर्थनपासेन ? अथ पुरुषस्य गुणाधिकरणत्वमेवापचाक्यमिति
 व्यय, परचेतोवृत्तीनां दुरन्वयत्वात् तद्व्यापारावेऽसादृश्यवर्शनात्, निगुणस्यापि गुणवत् इव व्यापारादि
 संभवादुपपन्नमिति तर्हि बहुरावीनामप्यतीम्नित्रयत्वात्सादृश्योपसन्धेः कुतो गुणामयत्वनियमनिश्चयः
 शक्यः कर्तुम् ! कस्यचिदपौरुषेयस्यापि च प्रद्वेषरागावेः द्युक्त्वस्मादौ पीतज्ञानहेतोरुपलक्षणाद्वैदस्यापी-
 र्वेयस्यापि मिथ्याज्ञानहेतुत्वसंभावनायां कथमिव निःशब्द धाक्किनां तद्व्यतिवचने प्रामाण्यनिश्चयः ?
 ततो नावुष्टकारजन्यत्वेन कस्यचित्प्रमाणात्ता । नापि व्याधालुत्पत्त्या, मिथ्याज्ञानेऽपि स्वकारणवैकल्याद्वा
 घकस्यानुत्पत्तिर्न भवात् प्रमाणात्त्वप्रसक्तोः । अथ यथार्थमिदं निषेधना व्याधालुत्पत्तिरप्रमाणाऽसंभविनी
 प्रमाणात्त्वसाधिनीति मत्त, कुतस्तस्याः सत्यार्थमिदं निषेधनत्वनिश्चयः ? संविदा प्रमाणात्त्वनिश्चयादिति
 चेत् परस्परामयः । सति प्रमाणात्त्वमिथ्यये संवेदनस्य यथार्थमिदं निषेधनमिथ्यन्यथायामुत्पत्तिनिर्णयस्तस्मिन्मव्य

मन्ति प्रमाणतयनिर्माग इति । अन्यतः प्रमाणतयनिर्णये किमेतया बाधानुत्पत्त्या ? न च बाधानुत्पत्तेर्यथा
भेदग्रहणनिषेधनस्य स्थाने निधीयते सन्वेदाभावाप्रसङ्गात् । हृदयते च सन्वेदः, किं यथार्थग्रहणा
लोच्य बाधानुत्पत्तिराज्ञोस्वित्स्यकारणवैकल्यादित्युभयसंस्पृशिमप्रत्ययोत्पत्तेः कश्चिदूरे मरीचिकायां जलज्ञाने
स्वरूपारणवैकल्यादायकप्रत्ययानुत्पत्तिप्रमिदेरन्यासवेशो तत्कारणसाकल्याद्वाप्यकक्षानोत्पादात् । किञ्चार्थ
संवेदनानन्तरमेव बाधानुत्पत्तिस्तत्प्रामाण्यं व्यवस्थापयेत् सर्वथा वा ? न तावत्प्रथमविकल्पः संभवति,
मिथ्याज्ञानेति कश्चिदनन्तर बाधानुत्पत्तिवशनात् । सर्वथा बाधानुत्पत्तेः संविदि प्रामाण्यनिश्चयश्चेत्, न,
तस्याः प्रत्येदुमशक्यत्वात्, सयत्सरावियिकल्पेनापि बाधोत्पत्तिपशनात् । विरतरकालं बाधस्यानुत्पत्ता
द्यपि स्वकारणवैकल्यात् कालान्तरेप्यसौ नोत्पत्स्यते इति कुतो निश्चयनीयः ? कश्चित्तु मिथ्याज्ञाने तज्ज्ञ
मप्यपि बाधा नोपजायते, स्वाहर्तुयैकल्यात् । न चेतावता तत्प्रामाण्यम् । किञ्च कश्चिदेवो स्थितस्य
बाधानुत्पत्तिः प्रतिपत्तुः सर्वत्र बाधसंविदि प्रामाण्यहेतुः ? न तावत्प्रथमं पक्षा, कस्यचिन्मिथ्यापयोध
स्यापि प्रमाणत्वापत्ता । नापि द्वितीया, कस्यचिदूरे स्थितस्य बाधानुत्पत्तायपि समीपे बाधोत्पत्तिप्रतीतेः
सर्वत्र बाधास्थितस्य बाधानुत्पत्तिरसन्वेदात् । समीपे बाधानुत्पत्तायपि दूरे बाधोत्पत्तिसमावनात् । किञ्च
कस्यचिद्बाधानुत्पत्तिः सर्वस्य वा ? न तावत् कस्यचिद्बाधानुत्पत्तिः संविदि प्रामाण्यहेतुः, विपर्ययेयपि भावात् ।
मरीचिकावौ तोपज्ञाने देशान्तरगमनाविना बाधानुत्पत्तायपि प्रमाणत्वाभावात् । सर्वस्य बाधानुत्पत्ति

र्थसंबन्धे प्रामाण्यकारणमिति चेत्, न, तस्याः किञ्चिद्वैज्ञानिकमपत्तेः, शास्त्रौ वा तस्य सर्वश्रुत्यापत्तेरसर्व-
 श्रुत्यवहाराभासप्रसङ्गात् सर्ववैशकाखण्डनपक्षेऽप्यत्र वाचकाभावनिरणयस्यान्यथानुपपत्तेः । इति न यावत्
 दितत्वेन संबेदनस्य प्रामाण्यम् । नापि प्रवृत्तिसामर्थ्येन, अनवस्थाप्रसक्तेः । प्रवृत्तिसामर्थ्यं हि फलेनाभि-
 सम्बन्धः सज्जातीयज्ञानोत्पत्तिर्वा ? यदि फलेनाभिसम्बन्धः सोऽवगतोऽनवगतो वा संबन्धः प्रामाण्यं गमयेत् ?
 न तावदनवगता, भतिप्रसङ्गात् । सोऽवगतश्चेत् तत एव प्रमाणादन्यतो वा ? न तावत्तत एव, परस्पराम-
 यानुपपत्तात् । सति फलेनाभिसम्बन्धस्यावगमे तस्य प्रमाणात्त्वनिश्चयात् तस्मिन् सति तेन तदवगमात् ।
 अन्यतः प्रमाणात्सोऽवगत इति चेत्तदन्यस्यमात्रेण कृताः प्रामाण्यव्यवस्थामास्तिष्ठन्ते ? प्रवृत्तिसामर्थ्यादिति
 चेत् तदपि प्रवृत्तिसामर्थ्यं यदि फलेनाभिसम्बन्धस्तदावगतोऽनवगतो वा संबन्धः प्रामाण्यं गमयेदित्यादि
 पुनरावर्त्तत इति ब्रह्मकप्रसङ्गः । एतेन सज्जातीयज्ञानोत्पत्तिः प्रवृत्तिसामर्थ्यं सवित्प्रामाण्यस्यागमक-
 प्रतिपादितं, सज्जातीयज्ञानस्य प्रथमज्ञानात्प्रामाण्यनिश्चये परस्परामयस्याविशेषात्, प्रमाणान्तरात्तत्रा-
 माण्यनिरणयिनवस्थानुपपत्तात् । प्रवृत्तिश्च प्रमितिः प्रमेयवैशेषोपसर्पणं प्रमेयस्य प्रमितिपक्षोऽस्यावप्रमितिपक्षो वा ?
 न तावदप्रमितिपक्षो, सर्वत्र सर्वस्य प्रवृत्तिप्रसङ्गात् । तत्प्रमितिपक्षो चेत्, निश्चितप्रामाण्यात् संबेदनात्तत्प्रमि-
 त्तिरनिश्चितप्रामाण्याद्वा ? प्रथमपक्षे परस्परामयणमेव, सति प्रवर्तकस्य संबेदमस्य प्रामाण्यनिश्चये ततः
 प्रमेयप्रमितिपत्तिः, सत्यां च प्रमेयप्रमितिपक्षो प्रवृत्तेः सामर्थ्यात्तत्प्रामाण्यनिश्चयात् । प्रमाणान्तरात्तत्प्रमितिपक्षो

[illegible]

र्थसंबेदने प्रामाण्यकारणमिति चेत्, न, तस्याः किञ्चिद्वैशोक्तुमशक्तेः, वास्तौ वा तस्य सर्वज्ञत्वापत्तेरसर्व
 ज्ञाप्यवहारमावप्रसङ्गात् सर्ववेदाकालपुरुषापेक्षया वाचकाभाबनिर्णयस्यान्यथानुपपत्तेः । इति न बाधार
 पितत्वन संबेदनस्य प्रामाण्यम् । नापि प्रवृत्तिसामर्थ्येन, अनवस्थाप्रसक्तेः । प्रवृत्तिसामर्थ्यं हि फलेनाभि
 सम्य-चः सज्जातीयज्ञानोत्पत्तिर्वा ? यदि फलेनाभिसम्य-चः सोवगतोनवगतौ वा संविदः प्रामाण्यं गमयेत् ?
 न तावदनवगतः, अतिप्रसङ्गात् । सोवगतमेव तत् एव प्रमाणावन्यतौ वा ? न तावत्तत् एव, परस्पराम्भ-
 यानुपङ्गात् । सति फलेनाभिसम्यन्वपस्थावगमे तस्य प्रमाणत्वनिश्चयात् तस्मिँश्च सति तेन तदवगमात् ।
 अन्यतः प्रमाणास्तोवगत इति चेत्तदन्यत्प्रमाणं कुतः प्रामाण्यरूपवस्थामास्तिष्णुते ? प्रवृत्तिसामर्थ्याविति
 चेत् तवपि प्रवृत्तिसामर्थ्यं यदि फलेनाभिसम्य-चस्तथावगतोऽनवगतौ वा संविदः प्रामाण्यं गमयदित्यादि
 पुनरायस्त इति नृकृच्छ्रप्रसङ्गः । एतेन सज्जातीयज्ञानोत्पत्तिः प्रवृत्तिसामर्थ्यं सचित्प्रामाण्यस्यागमकं
 प्रतिपादितं, सज्जातीयज्ञानस्य प्रथमज्ञानात्प्रामाण्यनिश्चये परस्पराम्यस्याविशेषात्, प्रमाणान्तरात्तत्रा
 माण्यनिर्णयनयस्थानुपङ्गात् । प्रवृत्तिश्च प्रतिपत्तुः प्रमेयवेदोपसर्पणं प्रमेयस्य प्रतिपत्तौ स्यावप्रतिपत्तौ वा ?
 न तावदप्रतिपत्तौ, सर्वत्र सर्वस्य प्रवृत्तिप्रसङ्गात् । तत्प्रतिपत्तौ चेत्, निश्चितप्रामाण्यात् संबेदनात्तत्प्रतिप
 त्तिरनिश्चितप्रामाण्याद्वा ? प्रथमपक्षे परस्पराम्यणमेव, सति प्रवृत्तेरस्य संबेदनस्य प्रामाण्यनिश्चये ततः
 प्रमेयप्रतिपत्तिः, सत्त्वां च प्रमेयप्रतिपत्तौ प्रवृत्तेः सामर्थ्यात्तत्प्रामाण्यनिश्चयात् । प्रमाणाग्नरात्तत्प्रतिपत्तौ

[illegible]

क्रोगमभ्यासो नाम ! मूयः संवेदने सबाधानुभवनमिति चेत् तज्जालीयेऽतज्जालीये वा ? तत्रातज्जालीये न
 प्राचयेदत्र सधवन मूय सबाधानुभवन समवति क्षणिकधाविनः । सतानापेक्षया समवतीति चेत्, न, न,
 समानस्याधस्तुत्यादपेक्षानुपपत्तेः । वस्तुष्व वा तस्यापि क्षणिकत्वसिद्धेः कुतस्तवपेक्षया सोभ्यासः ?
 सन्तानस्याश्रयिकत्वे वा यस्सप्तसर्वं क्षणिकमिति न सिद्धयेत् । तज्जालीये मूयः सबाधानुभवनमिति
 चेत्, न, जातिनिराकरणवाविनः कथिसज्जालीयत्वातुपपत्तेः । अन्यापोहलक्षणया जात्या कथिसज्जाली
 यत्वमुपपन्नमेवेति चेत्, न, अन्यापोहस्यावस्तुरूपत्वात्, तस्य वस्तुरूपत्वे वा जातिस्वधिरोपात् स्वलक्ष
 णस्यासाधारणस्य वस्तुत्वोपगमात् । तदेवं सामान्यतः प्रमाणलक्षणानुपपत्तौ विशेषेणापि प्रत्यक्षादि
 प्रमाणानुपपत्तेर्न प्रमाणत्वं विचार्यमाण व्यवतिष्ठते । तदव्यवस्थितौ कुतः प्रमेयतत्त्वम्यवस्थेति
 विचारणास्वोपप्लवक्यवस्थितिः । इत्येतवपि सर्वमसार, तस्वोपप्लवस्यापि विचार्यमाणस्यैवमव्यव
 स्थितेरतुपप्लुतत्वसिद्धिनिराकरणायोगात् । अथ “तस्वोपप्लवः सर्वेषां न विचार्यः, तस्योपप्लुतत्वादेव
 विचारसहत्वावन्पणानुपप्लुततत्त्वसिद्धिप्रसङ्गात् । केवल तत्त्वत्वादिभिरन्युपगतस्य प्रमाणप्रमेयतत्त्वस्य
 विचाराक्षमस्यावस्तुत्वोपप्लवसिद्धिः ” इति मत, तदपि फलश्रुमार्यं, यथातथ्यमविचारितत्वात् । न
 घटुष्टकारकसन्वयोहोत्पापत्वेन संवेदमस्य प्रमाणत्वं स्याद्विभिर्गुणस्याप्यते, बाधारहितत्वमात्रेण वा ।
 नापि प्रवृत्तिसामर्थ्येनान्यथा वा, प्रतिपादितवोयोपनिपातात् । किं तर्हि ? सुनिश्चितासम्भवद्वापक्षत्वेन ।

न चेद स्वार्थव्यवसायात्मनो ज्ञानस्य दुरवबोधम् । सकलवैशाल्यकालपुरुषार्थेक्षया सुष्ठु निश्चितमसम्भवद्वा
 धक्त्व हि प्रमाणस्याभ्यस्तविषये स्मृत पञ्चावसीयते, स्वस्वपवत् । अनभ्यस्तविषये तु परत इति नानवस्ये
 तरेतराभ्यवदोयोपनिपातः । स्वार्थव्यवसायात्मकत्वमेव हि सुनिश्चितासम्भवद्वाधकत्वम् । तथाभ्यासव
 द्वायां न परतः प्रमाणात्साध्यते, येनानवस्य स्यात्, परस्परार्थयो वा, तस्य स्वत एव सिद्धत्वात् ।
 तथानभ्यासवशायांमपि परतः स्वयसिद्धप्रामाण्याद्वेदनात् पूर्वस्य तथाभावसिद्धेः कुतो नवस्याविषोपाव
 काशाः, कश्चिदन्यासानभ्यासौ तु प्रतिपत्तुरदृष्टविशेषवशादेवकालाविविशेषवशाच्च भयन्तौ सम्प्रतीतावेव,
 यथावरणक्षयोपशममात्मनः सकृत्सकृद्वा स्वार्थसंवेदनेऽभ्यासोपपत्तेः । स्वार्थव्यवसायावरणोदये वाऽसंवे
 दने सकृत्संवेदने वा संवेदनपौनपुन्येपि वाऽनभ्यासघटनात् । पूर्वापर स्पृहायत्यागोपादानाञ्चितस्वभाव
 स्थितिलक्षणत्वेनात्मनः परिणामिनोभ्यासानभ्यासाविरोधात् । सर्वथा क्षणिकस्य नित्यस्य वा प्रतिपत्तुस्त
 दनुपपत्तेरनीदृश्यात् । नन्विदं सुनिश्चितासम्भवद्वाधकत्वं संवेदनस्य कथमसर्वदो हानुसमर्थ इति चेत्, सर्वत्र
 सर्वदा सर्वस्य सर्व संवेदनमनुनिश्चितासम्भवद्वाधकमित्यप्यसकलशः कथं जानीयात् ? तत एव सशयो
 स्त्विति चेत्, सोपि तथाभावेतरविषयः सर्वस्य सर्वदा सर्वत्रिति कथमसर्वशः शक्नोवयोदुम् ? स्वसंवेदने
 तथावबोधोऽसर्वत्र तथावबोध इति चेत्, तर्ह्यनुमानमायात विषयाध्यासित संवेदन सुनिश्चितासम्भवद्वा
 धकत्वेतराभ्यां सन्दिग्धं, संवेदनत्वावसाहस्यसंवेदनवयिति । तच्च यदि सुनिश्चितासंभवद्वाधकं सिद्ध

तदा तनैव साधनस्य व्यभिचारः । अथ न तथा सिद्धं, कथं साध्यसिद्धिनिबन्धनम् ? अतिप्रसङ्गात् ।
 स्वसंवेदनं च प्रतिपत्तुः किञ्चित् कथित् कथापित् सुनिश्चितासम्भवात्पक्षं किञ्चित्प्रिपरीत प्रसिद्धं न या ?
 यदि न प्रसिद्धं, कथं सन्देहः ? कश्चिदप्रसिद्धोभयविशेषस्य तत्सामान्यवर्णनेनैव तत्परामर्शप्रत्ययस्य
 सन्देहस्यासम्भवाद्भूमवन्सबर्दितीत्यतमाश्रय्य तारशः स्यात्पुरुषविषयसन्वेदवत् । यदि पुनस्तादुभयं
 प्रसिद्धं तथा स्वतः परतो वा ! अन्यासवशायां स्वतो नम्यासवशायां परत एवेति चेत् सिद्धमकलङ्क
 शासनं, सर्वस्य संवेदनस्य स्यात्स्वता स्यात्परतः प्रामाण्याप्रामाण्ययोर्न्यवस्थानात्, अन्यथा कश्चिन्न
 वस्यानुमशङ्केः । एतेन तत्त्वोपपन्नवार्तिनाः किमपुष्टकारकसन्वयोरोत्पाद्यत्वेन पाषकानुत्पत्त्या प्रवृत्तिसाम

न्यथा वेत्तादिविकल्पसन्वयोरेतदुक्तप्रमानुपपत्तिः प्रकाशिता, अयमन्यत्रान्यदा कथञ्चिदप्रतिपन्नत
 पत्य पुनः कश्चित्परामर्शिसवशापप्रत्ययायोगात् । कश्चित्कथापिपुष्टकारकसन्वयोरोत्पाद्यत्वाविविशे
 तिपत्तौ तु कुतस्तत्त्वोपपन्नसिद्धिः ? पराम्युपगमात्प्रतिपत्तेरप्येव इति चेत्, स तर्हि पराम्युपगमो
 यदि प्रमाणात्प्रतिपन्नः स्वयं तथा कथं प्रमाणप्रमेयतत्त्वोपपन्नः ? पराम्युपगमानन्तरात्प्रतिपत्तौ तदपि परा
 म्युपगमानन्तरमन्यभात् पराम्युपगमानन्तरात्प्रतिपत्तव्यमित्यनवस्था । पराम्युपगमं न स्वयं प्रतीयमेव न
 मीति वृषाणः कथं स्वस्याः ? स्वयमप्रतीर्यस्तु पराम्युपगमं ततः किञ्चित्प्रत्येतीति वृषाणोपेक्षं, स्वोपे
 क्षवपि स्वयं निर्णीतमनाश्रयन् कश्चिद्विचारणायां व्यापिपत्त इति न वृष्यामहे किञ्चिन्निर्णीतमाश्रय्य

तथा तेनैव साधनस्य व्यभिचारः । अथ न तथा सिद्धं, कथं साध्यसिद्धिनिर्वाचनम् ? अतिप्रसङ्गात् ।
सम्भवदनेन च प्रतिपत्तुः किञ्चित् क्वचित् कदाचित् तु निश्चितासम्भवद्वाराधकं किञ्चित् सिद्धिपरीतं प्रसिद्धं न वा ?
यदि न प्रसिद्धं, कथं सन्वेष्टुम् ? कश्चिदप्रसिद्धोभयविशेषस्य तत्सामान्यवर्णनैव तत्परामर्शिमूल्यस्य
प्रसिद्धं तथा स्वतः परतो वा ? अभ्यासवशात् स्वतो नभ्यासवशात् परत एवेति चेत् सिद्धमकलङ्क-
वम्यातुमशक्यैः । एतेन तत्सर्वोपपन्नवादिना किमनुष्ठकारकसन्वयोद्देशपापत्वेन वाचकानुपपत्त्या प्रवृत्तिसाम-
र्थ्येनान्यथा वेद्यावित्कस्यसन्वयोद्देशकप्रसादपयस्तिः प्रकाशिता, स्वपमन्यध्वान्यथा कथञ्चिदप्रतिपक्षत-
द्विकल्पस्य तुनाः कश्चित्परामर्शिसंशयप्रत्ययायोगात् । कश्चित्कदाचिदनुष्ठकारकसन्वयोद्देशपापत्वादिविशि-
ष्टप्रतिपक्षो तु कुतस्तत्सर्वोपपत्तिसिद्धिः ? पराभ्युपगमासत्यतिलेख्येति चेत्, स तर्हि पराभ्युपगमो
यदि प्रमाणात्मप्रतिपक्षः स्यात् तथा कथं प्रमाणाप्रसङ्गतसर्वोपपत्तयः ? पराभ्युपगमान्तरात्प्रतिपक्षो तदपि परा-
भ्युपगमान्तरमन्यथात् पराभ्युपगमान्तरात्प्रतिपक्षमिच्छनवस्याः । पराभ्युपगमं न स्वयं प्रतीयेतेष्व न
प्रत्येयमीति दुर्वाणाः कथं स्वस्थाः ? स्वपमप्रतीयेषु पराभ्युपगमं ततः किञ्चित्प्रत्येयीति दुरवबोधं, सोऽयं
किञ्चिदपि स्वयं निर्णीतमनाभ्यपन्नं कश्चिद्विचारणायां प्रतीयमान इति न दुष्प्रत्याभेदः, किञ्चिद्विनिर्णीतमाभिल-

तथा तेनैव साधनस्य व्यभिचारः । अथ न तथा सिद्धं, कथं साध्यसिद्धिनिवन्धनम् ! अतिप्रसङ्गात् ।
स्वसंयदनं च प्रतिपत्तुः किञ्चित् कथित् कथायित् सुनिश्चितासम्भवापकं किञ्चित्प्रिपरीत प्रसिद्धं न वा ?
यदि न प्रसिद्धं, कथं सन्वेष्टा ? कथियप्रसिद्धोभयविशेषस्य तत्सामान्यवर्धनैव तत्परामर्शप्राल्प्यस्य
सन्वेष्टस्यासम्भवाद्भूतमवनसर्वादितोत्थितमाश्रयं तादृशाः स्यादुपपत्तिपयसन्वेष्टवत् । यदि पुनस्तदुभय
प्रसिद्धं तथा स्वतः परतो वा ? अभ्यासवशायां स्वतोऽभ्यासवशायां परत एवेति चेत् सिद्धमकलङ्क-
वत्याहुमदाज्ञोः । एतन् तत्त्वोपपन्नवाचिनं किमदुष्टकारकसन्वोद्दोष्टाद्यत्वेन वाचकादुत्पत्त्या कथिद्व
म्येनान्यथा वेद्यादिविकल्पसन्वोद्दोष्टदुष्टकारकानुपपत्तिः प्रकाशिता, स्वयमन्यग्रान्यदा कथञ्चिद्वप्रतिपन्नत-
द्विकल्पस्य पुनः कश्चित्परामर्शिसहायप्रत्ययायोगात् । कथित्कथायिदुष्टकारकसन्वोद्दोष्टाद्यत्वादिविदो
यप्रतिपत्तौ तु कुतस्तत्त्वोपपन्नवसिद्धिः ? पराम्युपगमात्प्रतिपत्तेरशेष इति चेत्, स तर्हि पराम्युपगमो
युपगगमान्तरमन्यभात् पराम्युपगमान्तरात्प्रतिपत्तश्चयित्त्वमवस्था । पराम्युपगमं च स्वयं प्रतीयेत्येव न
प्रत्येयमीति दुबाणाः कथं स्वस्याः ? स्वयमप्रतीयसु पराम्युपगमं तथाः किञ्चित्प्रत्ययेतीति दुरवबोधं, सोऽयं
किञ्चिदपि स्वयं निर्णीतमनाश्रयन् कथिद्विचारणायां व्याप्रियत इति न दुष्प्रामेदे, किञ्चिन्निर्णीतमाश्रय

यिनेषात् । तत्र सिद्धो हेतुः परस्परविरोधत इति त्रीर्थकृतममयानां सर्वेषामाप्तत्वाऽभावे साधयति । यद्वि-
पुनः मयिर्दूनादीनां स्वतः प्रमितिर्नसिद्धेः प्रमाणान्तरतः स्वपरपक्षसाधनवृणयश्चनाभावात् परस्परवि-
रुद्धाभिधानं स्वसंवेदनैकप्रमाणयाविना, नापीन्द्रियजप्रत्यक्षैकप्रमाणवाविनां, प्रत्यक्षप्रामाण्यस्य प्रत्यक्षत-
या सिद्धः, अनुमानादिप्रामाण्यभावेऽपि तत् त्वं प्रसिद्धेः प्रमाणान्तराप्रसङ्गात्, तथानेकप्रमाणयाविना
मपि स्योपगतप्रमाणसम्पत्तिरित्यस्य स्वतः त्वं सिद्धेः प्रमाणान्तरस्योक्तस्याप्रसङ्गात् विरुद्धाभिधानं सम्भव-
तीति मनः तदपि न नयामासतास्ति, स्वप्रमाण्याधुनैरन्यथानैकान्तिकत्वात् । न हि सयिर्वदन्तेन्यत्र या स्व-
स्य स्वनेयं प्रमां सम्भवति, निरुपस्थात्प्रमाणप्रमेयस्वभावेऽप्यधुनौ प्रमाया उगाधुनैस्तदव्याधुनौ प्रमाध्यादि-
स्यमायाव्याधुनैरैकान्तिकत्वाभावात् प्रमाध्यागनेकस्वभावेऽप्यसंवेदनस्थानैकान्तात्मनोऽनुमननात्, सवित्-
स्यं स्यं स्व मयेदयत् इति प्रतीतिः । नापीन्द्रियजप्रत्यक्षं स्वप्रमां घटते, भूतवादिभिस्तस्यास्यसयिदि-
तत्त्वोपगमात् । इति सिद्धा तत्र स्वप्रमाया न्यायसिद्धिः ततो न प्रत्यक्षत त्वं प्रमाणेतरसामान्यस्थित्यादि ।
तदव्याधुनौ या स्वार्थन्ययसायात्मकत्वसिद्धेः स्याद्वावाधयणार्थैकान्तिकत्वाभावावैकान्तिकत्वम् । तत्ते-
नानेकप्रमाणयाविनामनकस्मिन् प्रमाणे स्वप्रमाव्याधुनैर्याख्याता । तदव्याधुनौ पानैकान्तिकत्वप्रसक्तिः,
अनकशास्त्रात्मकस्वार्थन्ययसायात्मकानेकप्रमाणसिद्धेः । तत्त्वोपगमादिनां तु तत्त्वोपगमे स्वप्रमाया व्या-
युक्तिः सिद्धेय । तदव्याधुनौ तत्त्वोपगमैकान्तिकत्वाभावेऽप्यसक्तिः । ततो नैतेपामासता । किञ्च सर्वप्रमाण-

प्राप्याणवलम्बिनीं परस्परविच्छेदामिधानं प्रतिवर्णितम् । प्रत्यक्षमेकमेव प्रमाणमिति वदतां प्रमाणेतरसामा-
 न्यस्यपस्थापनस्य सबाधतरस्वभावलिङ्गज्ञानुमाननियधस्य परथितावबोधस्य च व्यापाराविकार्यलिङ्गो-
 र्णानुमाननिमित्तस्य परलोकविप्रतिपेक्षस्य चानुपलब्धिलिङ्गोद्भूतानुमानहेतुकस्य प्रत्यक्षैकप्रमाणविकृष्टस्या-
 मिधानं प्रतिपत्तव्यं, तथा प्रमाणान्तरसिद्धः । परोपगमात्तत्स्वीकरणे स्वयं प्रमाणेतरसामान्यादिव्यव-
 स्थानुपपत्तेः कृतं प्रत्यक्षैकप्रमाणवादा, अतिप्रसङ्गात् । तपानेकप्रमाणवादिनां कपिलकणभक्षाक्षपाद-
 जमिनिमतानुसारिणां स्वोपगतप्रमाणसंख्यानियमविकृष्टस्य सामस्येन साध्यसाधनसम्बन्धमानस्याभि-
 धानं योद्धव्यं, प्रमाणान्तरस्योद्देश्यं सिद्धेः । यावान्कश्चिद्युगः स सर्वोप्यभिजामाञ्जमिजन्मा वा न भव-
 तीति प्रतिपत्तौ न प्रत्यक्षस्य सामर्थ्यं, तस्य समिधितविषयप्रतिपत्तिरुक्तत्वात् । नाप्यनुमानस्य, अनवस्था-
 नात्, तद्व्याप्तेरप्यपरानुमानगम्यत्वात् । इति वैशेषिकस्योद्देशः प्रमाणान्तरमनिच्छतोप्यायातम् । तृतेन सौम-
 तस्य प्रमाणान्तरमापादितम् । तथागमस्यापि व्याप्तिप्रद्वर्णेऽनधिकारात्कारित्यस्योद्देशः प्रमाणं नैयायिकस्य
 च तत्रोपमानस्याप्यसम्भवत्वात् प्राभाकरस्य चार्थापसरप्यनुमानवत्तत्राव्यापाराद्भ्रममतानुसारिणाव्याभाव-
 स्यापि तद्वानधिकृतत्वात् । तथैकमपि प्रमाणमनभ्युपगच्छतां तस्योपलब्धवाचलम्बिनिमानमेकप्रमाणवादिनां त-
 स्वोपपन्नोपगमस्य प्रमाणसिद्ध्ययिनामाविमः सकलप्रतल्बोपलब्धविकृष्टस्यामिधानमपगतन्तर्यम् । वैमयिकानां
 तु मवमपगतमिच्छतां परस्परविच्छेदामिधानं सिद्धस्येवेन प्रमिद्वमप, सुगतमत्तोपगमे कपिलादिमतस्य

[illegible]

प्रमाणाच्छलन्निपतां परस्परविरुद्धाभिधानं प्रतिवर्णितम् । प्रत्यक्षमेकमेव प्रमाणमिति वचतां प्रमाणेतरसामा-
 न्यरूपस्यापनस्य मयावतरस्वभावविरुद्धानुमाननिबन्धस्य परबिस्तावयोषस्य च कथापाराविकार्यल्लिङ्गो
 स्थानुमाननिमित्तस्य परलोकाविप्रतिपेयस्य पानुपलब्धिप्रतिद्वन्द्वानुमानरेतुकस्य प्रत्यक्षैकप्रमाणविरुद्धस्या-
 भिधानं प्रतिपत्तय, तथा प्रमाणान्तरसिद्धः । परोपगमास्तस्थीकरणे स्वयं प्रमाणेतरसामान्याविरूप्यव
 स्थानुपपत्तेः कृतं प्रत्यक्षैकप्रमाणवादा, अतिप्रसङ्गात् । तथानेकप्रमाणवादिनां कपिलकणभक्षाक्षपाद
 जैमिनिमतानुसारिणां स्वोपगतप्रमाणसंख्यानियमविरुद्धस्य सामस्येन साध्यसाधनसम्बन्धज्ञानस्याभि-
 पानं पोट्टरूप्य, प्रमाणान्तरस्योक्तस्य सिद्धेः । यावान्कश्चिदूमाः स सर्वोप्यभिज्ञान्माञ्जनिजन्मा वा न भव
 तीति प्रतिपत्तौ न प्रत्यक्षस्य सामर्थ्यं, तस्य सन्निहितविषयप्रतिपत्तिफलत्वात् । साध्यनुमानस्य, अनवस्था-
 नात्, तद्व्याप्तेरप्यपरानुमानगम्यत्वात् । इति वैशेषिकस्योद्देशः प्रमाणान्तरमनिष्कृतोप्यायातम् । एतेन सीग
 तस्य प्रमाणान्तरमापादितम् । तथागमस्यापि व्याप्तिप्रद्वेजेऽन्यपि कारात्कपिलस्योद्देशः प्रमाणं नैयायिकस्य
 न तत्रोपमानस्याव्यसमर्थत्वात् ग्रामाकरस्य वार्थापत्तरूप्यनुमानवत्तत्राप्यापाराद्भूतानुमारिणश्चाभावा-
 दपि तत्रानपि नृनत्वात् । तथैकमपि प्रमाणमनन्युपगच्छन्तां तस्योपलब्धवाचल्यिनामनेकप्रमाणायादिनां त
 स्वापन्नबोपगमस्य प्रमाणसिद्ध्यपिनामादिनाः सकलतत्त्वोपलब्धविरुद्धस्याभिधानमवगन्तव्यम् । तेनयिकानां
 तु मयमवगतविरुद्धतां परस्परविरुद्धाभिधानं विवृण्वन्मेवेवं प्रसिद्धमप, सुगतमतोपगमे कपिलादिमनस्य

भगवता कथञ्चिदपि विचिन्त्यतः प्रवृत्तौ गौणत्वप्रसङ्गात् । ननु न 'परमात्मा साक्षाद्रस्तु जातमि
 त्त्रियसंस्कारानुरोगत एव जामीयादान्यथा तद्वेषनस्य प्रत्यक्षत्वविरोधात् । न चेन्त्रियसंस्काराः स्रष्टृत्सवा
 ष्टु मानमुपजनयितुमर्हन्, सम्बद्धवर्तमानार्थविपयत्वात् "सम्बद्ध एतमानं न गृणते गहुराविमिः" इति
 'नात् । ततो न श एव, भाव्यतीतासम्बद्धांशानाभावापशत्वस्यापि भावात्' इति न मन्तव्यः, इति
 'सङ्गुपयोगसंस्काराणामत्यये' इति वचनात् । सङ्गुपयोगौ हीन्त्रिय, "सङ्गुपयोगौ भावेऽत्रियम्" इति
 वचनात् । तयोः संस्काराः स्वार्थधारणाः । तेषामत्यये सति श एव स्यात् । 'कुतः पुनर्मयिन्त्रियसंस्काराणा
 मत्यये सति श एव स्यात् तु द्रव्येन्त्रियाणामत्यये, अतीन्त्रियप्रत्यक्षतोऽशेषार्थसाक्षात्कारित्वोपगमात्'
 इत्यपि न शङ्कनीय भावेन्त्रियाणामावरणनिवन्धनत्वात् । कात्स्न्यतो ज्ञानावरणसंक्षये हि भगवानती
 त्त्रियप्रत्यक्षमाह सिद्धः । न न सकलावरणसंक्षये भावेन्त्रियाणामावरणनिवन्धनानां संभवः—कारणाभावे
 कार्यानुपपत्तेः । ननु नावरणक्षयोपशमनिवन्धनत्वाच्चावेन्त्रियाणां कथमावरणनिवन्धनत्वमिति चेद् देश
 पातिज्ञानावरणस्पर्द्धाकोषये सति सर्वपातिज्ञानावरणस्पर्द्धाकानामुपलब्धौ यतो भगवांस्तथा संभाव्यते
 वरणनिवन्धनत्वसिद्धेरवशयोगमेतत् । न कश्चिन्नयभृत्वतीन्त्रियप्रत्यक्षभागुपलब्धौ यतो भगवांस्तथा संभाव्यते
 इत्यपि न शङ्का भेषसी, तस्य भवमृता प्रमुत्थात् । न हि भवमृत्साम्ये रद्धो धर्मः सकलमयमृत्प्रभौ
 सम्भावययितुं शक्यः, तस्य संसारिजनप्रकृतिमभ्यतीतत्वात् । ननु न सुनिर्णीतासम्भवदाघफप्रमाणत्वा

विनिवृत्तेरितरथा सम्प्रतिपत्तेः । ये तावद्वक्तृ नित्य प्रमाणं स्वभावेमेवाभावाद्ब्रुवन्ति तेषां सर्वप्रमाणविनि-
वृत्तिरप्यनरुमनित्य प्रतिभणं स्वभावेमेवावाच्यते तेषामपि प्रत्यक्षादिप्रमाणानां नित्यैकान्तावेतरेणैव
प्रकारेण कथञ्चिदित्यात्मकत्वेन सम्प्रतिपत्तेः । ततो नैतयो नित्यानित्यैकान्तप्रमाणवादिना तीर्थकृत्स
मयानामात्मना । किञ्च बागक्षपुट्रीञ्जणपुरुषत्वाविक कश्चिदनाश्लिङ्गानं निराकरोति न पुनस्तत्प्रतिपेचवा-
दितुं तथैति परमगाहनमनत् । तथा हि । तीर्थञ्छेदसम्प्रवायास्तथैकान्तवादिनो नाज्जाविश्लङ्घना अवशि-
ष्टबागक्षपुट्रीञ्जणदिमत्त्वादविशिष्टपुरुषत्वावेवा रम्यापुरुषत्वात् । इति नैतेयामात्मता । तत्प्रतिपेचवादितो
पुनः न्यादादिना नातः कश्चिदविशिष्टयागाविमानविशिष्टपुरुषो वा, तस्य युक्तिशान्त्राविरोधिवाक्यत्वेना
भ्युपगतत्वात् । कारणक्रमरूपबधानायातिवर्तिबुद्धित्वात्, इच्छारहितत्वाद्विशुद्धपुरुषातिशयत्वादिति । यथा
बागादिकं निर्दोषज्ञाननिराकरणसमर्थं न तथा स्याद्बाधन्यायवेदिभिरभिदूयमाने भगवतीति परमगाहनमे-
तत्, अपुरिशान्त्रविषयमगोचरत्वावच्छिन्नविषयाधिगम्यत्वात् । इत्यसिद्धं सुनिश्चितासम्भवद्वापकप्रमा-
णावयवम् । तेन कं परमात्मा चिदेव लक्ष्यपयोगसंस्काराणामावरणनियन्धनानामत्यये भवमृतां प्रभुः ।
सरुतस्याद्वादन्याग्ययिद्विषयामाप्तप्रतिश्रपप्रकरणं हि स्याद्वाचिन पवाप्तस्याप्रतिक्षेपादित्वेन सुनिश्चितासम्भव
द्वापकप्रमाणस्य सिद्ध्यति । तेनैव कारिकायास्तुरीयपादो व्याख्यायते । का परमात्मा, पराऽऽख्यन्ति की-
मा लक्ष्मीयस्यति विग्रहात् । चिदेव स गण न पुनः कथञ्चिदवप्यक्तः, चिदिति वाच्यस्य सुखपदपर्या-

अप्येतात् कथञ्चिद्विषयस्य विषयस्य प्रवृत्तौ शौण्डत्यप्रसङ्गात् । ननु च 'परमात्मा साक्षादस्तु जातमिति
निद्रयसंस्कारानुरोधत एव ज्ञानीयामान्यथा तद्वेषनस्य प्रत्यक्षत्वाविरोधात् । न चेन्निद्रयसंस्काराः सकृत्सर्वा
निद्रयसंस्कारानुरोधत एव ज्ञानीयामान्यथा तद्वेषनस्य प्रत्यक्षत्वाविरोधात् । न चेन्निद्रयसंस्काराः सकृत्सर्वा
निद्रयसंस्कारानुरोधत एव ज्ञानीयामान्यथा तद्वेषनस्य प्रत्यक्षत्वाविरोधात् । न चेन्निद्रयसंस्काराः सकृत्सर्वा
निद्रयसंस्कारानुरोधत एव ज्ञानीयामान्यथा तद्वेषनस्य प्रत्यक्षत्वाविरोधात् । न चेन्निद्रयसंस्काराः सकृत्सर्वा

तथाविधो भवभृतां प्रभुः साध्यते । तथासिद्धः सुनिश्चितात्मभवत्साधकप्रमाणस्य तदाधकस्य सद्भा-
 यात् । न हि तत्साधकं प्रत्यक्षम् । नाप्यनुमानः, तर्कदेशस्य छिन्नावर्शनात् । तदुक्तं “ सर्वज्ञो इक्ष्यते
 तायद्येदानीमस्मदाविमि । रद्यो न श्रेकदेशोस्ति सिद्धं वा योनुमापयेत् ” ॥ १ ॥ इति । आगमोपि न ताव-
 द्भित्यः सर्वज्ञस्य प्रतिपादकोस्ति, तस्य कार्ये एवार्थे प्रामाण्यात् स्वरूपेपि प्रामाण्येतिप्रसङ्गात् । स सर्वविद्
 स लोकाविदिग्यादेर्द्विरप्यगर्भः सर्वज्ञ इत्यादेर्भागमस्य नित्यस्य कर्मार्थेवावप्रधानत्वात् तात्पर्यासंभवा-
 दन्यार्थप्रधानैवधनैरन्यस्य सर्वज्ञस्य विधानासम्भवात् । पूर्वं कुतश्चिदप्रसिद्धस्य तैरमुबावायोगात् । अनादे-
 रागमस्यादिभूतस्सर्वज्ञप्रतिपादनविरोधाच्च । नाप्यनित्यस्तत्प्रणीत एवागमस्तस्य प्रकाशको युक्तः, परस्पर-
 भयप्रसङ्गात् । नरान्तरप्रणीतस्तु न प्रमाणमूलाः सिद्धो यतः सर्वज्ञप्रतिपत्तिः स्यात् । असर्वज्ञप्रणीताश्च
 वयनान्मूलयज्जितात् सर्वज्ञप्रतिपत्तौ स्ववचनात्किञ्च तत्प्रतिपत्तिरविशेषात् । तदुक्तं “ न चागमविधिः
 कश्चिन्नित्यः सर्वज्ञपोषणः । न च मन्त्रार्थेवादानां तात्पर्यमवकल्प्यते ॥ १ ॥ न चान्यार्थप्रधानैस्तैस्तदस्ति-
 त्वेक्षीयते । न यानुवादितु शक्याः पूर्वमन्यैरयोधिताः ॥ २ ॥ अनादेरागमस्यार्थो न च सर्वज्ञ आविमान् ।
 कृत्रिमेण स्वसत्येन स कथं प्रतिपाद्यते ॥ ३ ॥ अथ तद्वचनेनैव सर्वज्ञोऽङ्गी प्रतीयते । प्रकल्प्येत कथं सिद्धि-
 रन्योन्याभययोस्तयोः ॥ ४ ॥ सर्वज्ञोक्तया धारकं सत्यं तेन तदस्तिता । कथं तदुभयं सिद्धयेत् सिद्धमूला
 न्नरात ॥ ५ ॥ असर्वज्ञप्रणीतापु वयनान्मूलवर्जितात् । सर्वज्ञमवगच्छन्ता स्ववाक्यात्किं न जानते ॥ ६ ॥ ”

यन्म्याज्यमायात् अन्यारण्यप्रभाषभाषमायात् । तथा हि । विद्यादापद्य प्रत्यक्षादिप्रमाणमिन्द्रियादि
 मामप्रीयिगयानप्य न भवति, प्रत्यक्षादिप्रमाणत्वात् प्रसिद्धप्रत्यक्षादिप्रमाणवत् । न गृह्ययराष्ट्रपिपीलि-
 कादिप्रत्यक्षेण मस्मिदिनयेडाविशेषोपानपेक्षिणा नरकप्रत्यक्षेण बालोकानपेक्षिणानेकान्तः, काल्यायना
 यनुमानातिशयेन जडिन्यायागमापतिशयेन वा तस्यापीन्द्रियादिप्रणिधानमामप्रीविशेषमन्तरेणास
 भयात् स्वापतिल्लुटनाभाषावतीन्द्रियाननुमेयापथाधिपयत्याह । तथा चोक्त “ यथाप्यतिशयो रष्टः
 स ह्यापानतिल्लुटनात् । दूरसूक्ष्मादिष्टो स्यान्न रूपे भोत्रवृत्तिता ॥ १ ॥ येषि सातिशया रष्टाः
 प्रज्ञामेधादिमिनरा । सौकस्योक्तान्तरत्वेन न त्वतीन्द्रियदर्शनात् ॥ २ ॥ प्राज्ञोपि हि नरः सूक्ष्मा
 नयान् द्रष्टुं भ्रमोपि मन । स्पजातीरनतिक्रामन्नतिशोते पराधरान् ॥ ३ ॥ एकशान्त्रविधारेणु रदय
 तन्निगो महान् । न तु शास्त्रान्तरज्ञान तन्मात्रेणैव लभ्यते ॥ ४ ॥ ब्राह्म्या ह्याकरण दूरं पुष्टिः
 गच्छापगच्छयोः । प्रकृत्यते न नक्षत्रमिषिप्रदणनिणये ॥ ५ ॥ ज्योतिर्विष प्रकृत्येपि बन्त्राकप्रदण
 दिषु । न भयत्यादिगप्यानां माधुत्वं ज्ञातुमशक्ति ॥ ६ ॥ तथा वेदेतिहासाविज्ञानातिशायवानपि ।
 न स्वर्गदेवताऽष्टयप्रपक्षीकरणे क्षमः ॥ ७ ॥ वशादस्तान्तर ज्योतिर्यो नामोत्पुस्य गच्छन्ति । म
 जिनमग्नौ गन्तु शक्नोम्यामन्निरपि ॥ ८ ॥ ” इति । न एष्टप्रत्यक्षादिविजातीयापीन्द्रियप्रत्यक्षादि
 भाषना एता समान्यव्यधिधारिता मापनस्य स्यात् । गुरुपचिषोपस्य तत्सम्भावकायां संभाव्य

द्यभिरित्यमयेति चेत्, न, तस्यासिद्धत्वात्, साधकाभावात्सथयुरुपाणां धियप्रकृष्टार्थसाक्षात्कारित्वा
 नुपपत्तिरिति । तदेतत्सम्यग्मयीक्षिताभिधान मीमांसकस्य । न हि सर्वज्ञस्य निराकृतेः प्राक् सुनिश्चि
 तासम्भपत्साधकप्रमाणत्वं सिद्ध येन परं प्रत्ययतिष्ठत । नापि पाषकासंभवात्पर प्रत्यक्षावेरपि धिश्वा
 मनिष पन्नमस्ति । तत्प्रकृतेऽपि सिद्धं यदि तत्सत्तां न साधयेत् सर्वग्राप्यविशेषोपासवभाये दर्शन नाव
 न्नमतिशतेऽन्वासाद्विभ्रमयत् । स्यान्मत " मा सिधत्सर्वज्ञस्य निराकर्णारूपं सुनिश्चितासम्भ
 परमाभक्तप्रमाणत्वं, ह्यप्रत्यक्षस्य सर्वज्ञानरप्रत्यक्षस्य न तत्साधकस्य सत्साधकत्वं " इति ।
 क्षाडयित्वाऽऽशयत्वं प्रतीपावकतद्वचनविशेषात्मकलिङ्गजनितानुमानस्य न तत्साधकत्वं तु सिद्धमेव " इति ।
 विप्रयत्नयिगपरं न तदुत्पत्तिरस्य तत्साधकत्वेन सिद्धेः । निराकर्णादुत्तरकाल तु सिद्धमेव " इति ।
 तदपि ह्यमनोरथमात्रं, सयगनिराकृतेरयोगात् सयथा पाषकाभावात् । सपुपलम्भकप्रमाणपञ्चकनिवृत्ति
 लक्षणे प्रापकानुपलम्भन सर्वज्ञस्य पायकमिति चेत्, न, तस्य स्वसम्बन्धिनः परचेतोद्युत्तिपिज्ञोपाविना
 द्यभिरित्यात्, मयसम्बन्धिधनोऽसिद्धत्वात् । तदुक्तं तत्पार्थसोक्तवार्तिके । " स्वसम्बन्धि यवीवं स्याद्वा
 भिरित्यारि पयोनिधेः । अम्म"कुम्भापिसंख्यान् सन्निराशयमानकैः ॥ १ ॥ सर्वसम्बन्धि तद्वोदु किञ्चिद्वोधेन
 दारयत । सययोपोस्ति चेत्किञ्चिन्नद्वोद्धा किं निषिध्यते ॥ २ ॥ सर्वसम्बन्धि सर्वज्ञज्ञापकानुपलम्भनम् ।
 न गधुरादिभिर्वैगमत्यक्षत्वावदष्टवत् ॥ ३ ॥ नानुमानावलिङ्गत्वात् फार्थोपपत्त्युपमागतिः । सर्वज्ञस्यान्यथा

वायव्यादरादगानुपपत्तिः ॥ ४ ॥ मयप्रमादृगम्बन्धिप्रत्ययसन्निधारणात् । केपसागमगम्य च कथ मीमां
 सप्रत्य नत् ॥ ॥ तार्थार्थ जोरनाज्ञान प्रमाणं यस्य सम्मतम् । तस्य स्वरूपमसायां तद्व्याप्तिप्रमाद्वतः ॥ ३ ॥
 तदुपायकोपलब्धवस्यावायोऽभायप्रमाणात् । साध्यते चेत्, न, तस्यापि मयप्राप्यप्रवृत्तिः ॥ ७ ॥ गृहीत्या
 यगुगुग्रायं गृह्या गम्यगिगोमिनम् । मानसं नास्मिताज्ञान वेयामक्षानपक्षगा ॥ ८ ॥ तेषामनेयस्यज्ञाने
 रगुत् तदुपायके भजे । जायत नास्मिताज्ञान मानसं तत्र नाग्या ॥ ९ ॥ न पात्रापनरमानं तदुत्तमाक्षा
 दुरेयत् । न दमादृगममानप्रत्ययभयानभीष्टिः ॥ १० ॥ यथा न पयिरेकत्र भयेत्तस्मात्सितागतिः ।
 निपायत्र तदा सास्ति वैय सयत्र नास्मिता ॥ ११ ॥ प्रमाणान्तरतोप्येयां न मयपुण्यप्रदा । तद्विद्वाद्दरमि
 नग्यात् गदोदीरितपृथगात् ॥ १२ ॥ तदुपायकोपलब्धमोपि मिदः पूर्वं न जातुषित् । यस्य स्युतो प्रजायेत
 नाग्निनाज्ञानमात्रम् ॥ १३ ॥ परोपगमता मिदः स नत्, नास्तीति साज्यत् । व्यग्यातस्तत्प्रमाणस्येयोन्य
 मिदो न सोऽज्यता ॥ १४ ॥ नन्वेयं मयधिकान्तः परोपगमताः कथम् । मिदो निरप्यत जेनेरिति बोधे
 न पीमताम् ॥ १५ ॥ प्रतीकजननभर्मास्मग्नेयं मयमपाधिते । को बोधः गुनीस्तद्वेगान्तोपलब्धमयमायने
 ॥ १६ ॥ अनेकान्त दि रिपानेमेकान्तानुपलब्धवनम् । तद्विपिस्तद्विपेयम मतो नैवाग्या गतिः ॥ १७ ॥
 वैयं सयत्र मयदुगापयानुपपत्तिम् । मिदु तद्विपेयतो येन तत्र निरप्यते ॥ १८ ॥ इति । तद्वत्
 ममिदं पाप्यनुपलब्धवनं मयप्रत्यय न पाप्यमिति मिदं गुनिभित्तमं भयदुगापयप्रमाणस्यमेव साधनम् ।

तथा हि । अस्ति सर्वशः सुनिश्चितासंभवदायकप्रमाणत्वात्प्रत्यक्षादियत् । प्रत्यक्षावेस्सायद्विश्वासानियन्धन
 दायकासंभव एव सुनिश्चिताः । न ततोऽपर स्यादकस्य प्रवृत्तिसामर्थ्यमपुष्टकारणजन्यत्व वा, तस्य तत्राव
 द्यंभायादिति । प्रत्यक्षाविप्रमाणमुदाहरण, वाविप्रतिवादिनो प्रसिद्धत्वात् साध्यसाधनधर्माधिकलत्वात् ।
 सुनिश्चितासंभवदायकप्रमाणस्य स्यादविप्रमानधेति सन्दिग्धविषयभूषावृत्तिकमिव साधन न मन्तव्य,
 विपक्षे वापकसन्नाथात् । तथा हि । यवसस्तत्र सुनिश्चितासंभवदायकप्रमाणम् । यथा मरीचिकायां तोय
 सम्भवदायकप्रमाण, मेकमूर्देनि मोदकाविक स्र सन्दिग्धवात्संभवदायकम् । सुनिश्चितासंभवदायकप्रमाणस्य
 सर्वज्ञः । इति प्रकृते सयज्ञे सिद्धमपि साधन यदि सत्ता न साधयेत्तदा दर्शन नापदर्शनमतिशयीत, अनाम्बासात्
 स्यप्रादियिघ्नमयत्, तस्य सुनिश्चितासंभवदायकप्रमाणत्वस्याभावे सर्वत्र दर्शने दर्शनाभासे च विशेषाभा
 यात् । “साधकपापकप्रमाणभायात्सर्वज्ञे सशयोस्त्वित्युक्त, यस्मात्साधकपापकप्रमाणयोर्निर्णयात् भावा
 नाययोरपिप्रतिपत्तिरनिर्णयावारेका स्यात् । साधकनिर्णयात्तत्सत्तायामपिप्रतिपत्तिर्याधकनिर्णयात्त्वसत्ता
 याम् । उभयनिर्णयस्तु न संभवत्येव फणित्, व्याघातात् साधकबाधकामायनिर्णययत् । साधकानिर्णय
 स्तुना सत्तायामारेका स्यादाधकानिर्णयापसत्तायामिति विपक्षितामभिमतो न्यायः । ततो भवमृतां प्रमौ
 सुनिश्चितासम्भवदायकप्रमाणत्व सत्तायाः साधकसिद्ध्यात् सुनिश्चितासंभवत्साधकप्रमाणत्व न्यावर्तय
 त्येव, विरोधात् । नैवमेतत्तत्र सिध्यति येन सुनिश्चितासंभवदायकप्रमाणत्वस्य व्यावर्तकं स्यात् । ततः

सिद्धो भवभूतो प्रभुः सर्वज्ञ एव । न तल्लु ह्रस्वभावस्य कश्चिद्वगोचरोस्ति यच्च क्रमेत, तत्स्वभाधान्तरप्रतिपे-
पात् । कृताः पुनस्तस्याश्वत्थस्र्भणस्य भाषान्तरप्रतिपेक्षः सिद्धो यतोसौ ह्रस्वभाव एव स्यात् ? सर्वभ्यार्थस्तस्य
विषयः स्यात् । ततस्त क्रमेतैव ! इति चेत्, बोधनायत्ताद्भूताद्यशोधार्थज्ञानान्यथानुपपत्तेः । सोऽयं बोधना इति मूल
भवन्त भविष्यन्त विप्रकृष्टमित्येवंजातीयकमर्थमवगमयितुमलं पुरुषविशेषानिति स्वयं प्रतीयन् सकलार्थज्ञा-
नस्वभावतामात्मनो न प्रत्येतीति कथं स्वस्य ? तच्च न ज्ञानमात्मनो मिथ्यमेव मीमांसकस्य कथञ्चिद्वगोचरोऽयं
भावान्यथा मतान्तरप्रसङ्गात् । ततो नाह्रस्वभावः पुरुषा कश्चिदपि विषये, सर्वविषये, बोधनाज्ञानोत्पत्तेर्विकल्प
ज्ञानोत्पत्तेः सर्वत्र तदनुपपत्तौ विधिप्रतिपेक्षविचारघटनात् । कथमेव कस्यचित्कश्चिदज्ञानं स्यादिति चेत्,
उच्यते । चेतनस्य सताः सम्बन्धन्तरं मोक्षोपपत्कारणक मविराविवत् । तत्कृताः सिद्धम् ? विवादाध्यासितो
जीवस्य मोक्षोपपत्तः सम्बन्धन्तरकारणको मोक्षोपपत्त्वान्मविराकारणकमोक्षोपपत्तवदित्यनुमानात् । यस्तत्स
म्यप्यन्तरं तदात्मनो ज्ञानापरम्भावि कर्मेति । तदभावे साकल्येन विरतव्यामोहः सर्वमतीतानागत
वर्तमानं पश्यति प्रव्यासतिविप्रकर्षयोरकिञ्चित्करत्वात् । कथं पुनर्ज्ञानावरणाविसम्बन्धन्तरस्याभावे
साकल्येन विरतव्यामोहः स्याद्यतः सर्वमतीतानागतवर्तमानार्थव्यस्त्यनपर्यायात्मक जीवावित्तत्त्व
साक्षात्कुर्यादिति चेत्, इमे प्रमूढे । यद्यस्मिन् सत्येव भवति तत्तदभावे न भवत्येव । यथाग्नेरभावे घृणः ।
सम्बन्धन्तरं सत्येव भवति चात्मनो व्यामोहस्तस्मात्तदभावे स न भवतीति निश्चीयते । देशकालताः

प्रत्यासन्नमेव पश्येद्विरतव्यामोक्षेऽपि सत्तात्मना, न पुनर्विप्रकृष्टमिच्छयुक्तं, प्रत्यासत्तेर्ज्ञानाकारणत्वा
 द्विप्रकर्षस्य चाज्ञानानिबन्धनत्वात्, तन्नावेपि ज्ञानाज्ञानयोरभायाश्रयनतारकात्मनवपञ्चाकार्काविषय ।
 योग्यतासम्भावेतराभ्यां कचिन्नावे योग्यतेव ज्ञानकारण, प्रत्यासत्तिविप्रकर्षयोरकिञ्चित्करत्वात् । सा
 पुनर्योग्यता देशतः कात्स्न्यतो वा व्यामोक्षविगमस्तत्प्रतिपत्तिरन्विकर्मक्षयोपशममक्षयलक्षणः । इति साक
 स्येन विरतव्यामोक्षः सर्वं पश्यत्येव । तदुक्तं “ शो ज्ञेये कथमक्षः स्यावसति प्रतिबन्धने । वासोमिर्वा
 हको न स्यावसति प्रतिबन्धने ॥ १ ॥ ” इति । अत एवाज्ञानपेक्षाश्चनाविसंस्कृतचक्षुषो ययालोकाञ्ज
 पेक्षा । अत एव । कुत एव । साकल्येन विरतव्यामोक्षत्वादेव सर्ववर्णनादेव वा । यो हि देशतो विरत
 व्यामोक्षः किञ्चिदेवास्तु पश्यति वा तस्यैवाक्षापेक्षा छस्यते न पुनस्तद्विलक्षणस्य प्रक्षीणसकलव्यामोक्ष
 स्य सर्ववर्दिनः, सर्वज्ञत्वविरोधात् । न हि सर्वोयः सकृदक्षसम्बन्धः संभवति साक्षात्परम्परया वा ।
 ननु बाधविमनापर्ययज्ञानिनोर्वेशतो विरतव्यामोक्षयोरसर्ववर्षानयोः कथमज्ञानपेक्षा सकलक्षणीया ? तदा
 वरणाक्षयोपशमातिशयवशात्स्वविषये परिस्फुटत्वाविति युमः । न वैर्षं साकल्येन विरतव्यामोक्षत्वस्य सर्व
 वर्णनस्य दानैकान्तिकत्वं दाहनीय, विषयेक्षापेक्षे मत्तिश्रुतज्ञाने तदसम्भवात् । अवधिमनःपर्ययज्ञान
 तदसम्भवात् पक्षाद्यापकत्वावैदुष्यमिति चेत्, न, सकलप्रत्यक्षस्यैव पक्षत्ववचनात्, तत्र चास्य हेतोः सम्रा
 यात्, विकलप्रत्यक्षस्यावधिमनःपर्ययाकृत्यापक्षीकरणात् । न चास्मदापिप्रत्यक्षेक्षापेक्षोपलक्षणात्सकलवि

सिद्धो भवमृतां प्रदुः सर्वेषु एव । न खलु स्वभावस्य कश्चिदगोचरोस्ति यद्य क्रमेण, तत्स्वभावान्तरप्रतिपे-
षात् । कुतः पुनस्तस्यास्त्वलक्षणस्वभावान्तरप्रतिपेक्षः सिद्धो यतोसौ स्वभाव एव स्यात् ? सर्वस्वार्थस्तस्य
विषयः स्यात् ? ततस्तं क्रमेणैव ! इति चेत्, बोधनापछान्नाद्यदोषार्थज्ञानान्ययानुपपत्तेः । सोऽयं बोधनादि मृत
भवन्तं मधिप्यन्त विप्रकृष्टमित्येषातीत्यकर्मण्यवगमयितुमल पुरुषविशेषानिति स्वयं प्रतीयन् सकलार्थज्ञा-
नस्वभावतामात्मनो न प्रत्येतीति कथं स्वस्था ? तच्च न ज्ञानमात्मनो निमित्तमेव मीमांसकस्य कथञ्चिदभेदोपग-
मादन्यथा मतान्तरप्रसङ्गात् । ततो नास्वभावः पुरुषः कश्चिदपि विषये, सर्वविषये, बोधनाज्ञानोत्पत्तिर्विकल्प-
ज्ञानोत्पत्तौ सर्वत्र तदनुपपत्तौ विधिप्रतिपेक्षविचारघटनात् । कथमेव कस्यचित्कश्चिदज्ञान स्यादिति चेत्,
उच्यते । चेतनस्य सतः सम्बन्धन्तरं मोक्षोपयकारणकं मविरादिषत् । तत्कुतः सिद्धम् ? विवादाध्यासितो
जीयस्य मोक्षोपयः सम्बन्धन्तरकारणको मोक्षोपयत्वात्मविराकारणकमोक्षोपयविविधनुमानात् । यस्तत्स-
म्बन्धन्तरं तदात्मनो ज्ञानावरणादि कर्मेति । तदभावे साफल्येन विरतव्यामोहः सर्वमतीतानागत
वर्तमानं पश्यति प्रत्यासत्तिविप्रकर्षयोगादिक्रित्करत्वात् । कथं पुनर्ज्ञानावरणादिसम्बन्धन्तरस्याभावे
साफल्येन विरतव्यामोहः स्यात्ततः सर्वमतीतानागतवर्तमानानन्तार्थेष्वनपर्यायात्मकं जीवावितम्ब
साक्षात्कुरीतेति चेत्, इमे प्रसङ्गे । यद्यस्मिन् सत्येव भवति तत्तदभावे न भवत्येव । यथाग्नेरभावे घृणः ।
सम्बन्धन्तरे सत्येव भवति चात्मनो व्यामोहस्तस्मात्तदभावे स न भवतीति निश्चीयते । वेदाकालता

प्रत्यासन्नमेव पश्यद्विरतव्यामोहोपि सर्वोत्तमना, न पुनर्विप्रकृष्टमित्ययुक्त, प्रत्यासत्तेर्ज्ञानाकारणत्वा
 द्विप्रकृतस्य चाज्ञानानिपन्यनत्वात्, तस्माद्येपि ज्ञानाज्ञानयोरभावाभाजनतारकाक्षानवचन्द्राकीर्तिविवर्ष । सा
 गोरगतासम्प्रापेतराभ्यां कस्मिन्नादे योग्यतैव ज्ञानकारणं, प्रत्यासत्तिप्रकर्षयोरकिञ्चित्करत्वात् । साक
 पुनर्गौरगता वेशतः कात्स्न्यतो वा व्यामोहविगमस्तात्प्रतिषन्धिर्कर्मक्षपोपशमक्षमयलक्षणः । इति साक
 ल्येन विरतव्यामोहः सर्वं पश्यत्येव । तद्युक्तं “ श्रो ज्ञेये कथमज्ञः स्यादसति प्रतिपन्वने । बाह्येभिर्वा
 हतो न स्यादसति प्रतिपन्वने ॥ १ ॥ ” इति । अत एवाज्ञानपेक्षाञ्जनाविसंस्कृतचक्षुषो यथालोकाञ्ज
 पेक्षता । अत एव । कुत एव ? साकल्येन विरतव्यामोहत्वादेव सर्ववर्शनादेव वा । यो हि वेशतो विरत
 व्यामोहः किञ्चिदेवास्फुटं पश्यति वा तस्यैवाक्षापेक्षा लक्ष्यते न पुनस्तद्विलक्षणस्य प्रक्षीणसकलव्यामोह
 स्य सर्ववर्शनाः, सर्वसत्त्वविरोधात् । न हि सर्वार्थैः सकृदक्षसम्बन्धः सम्भवति साक्षात्परम्परया वा ।
 ननु नाथपिमनःपर्ययज्ञानिनोर्वेशतो विरतव्यामोहयोरसर्ववर्शनयोः कथमज्ञानपेक्षा सलक्षणीया ? तदा
 परगन्धयोपशमातिशययक्षात्स्वविषये परिस्फुटत्वापि तुम् । न वैव साकल्येन विरतव्यामोहत्वस्य सर्वं
 दर्शानस्य धानैकान्तिकस्य शङ्कनीय, विषक्षेक्षापेक्षे मतिश्रुतज्ञाने तपसंमयात् । अयधिमनःपर्ययज्ञाने
 तद्वरमयात् पक्षाग्यापकत्वायैतुत्यमिति चेत्, न, सकलप्रत्यक्षस्यैव पक्षस्यवचयनात्, तत्र चास्य हेतोः सक्रा
 यात्, यिकलप्रत्यक्षस्यायपिमनःपर्ययाख्यस्यापक्षीकरणात् । न चास्मदाविप्रलक्षेक्षापेक्षोपलक्षणात्सकलवि

सिद्धो भवन्तु प्रद्युः सर्वज्ञ एव । न खलु शस्त्रभाषस्य कश्चिदगोचरोस्ति यत्र क्रमेत, तत्स्वभावान्तरप्रतिपे
पात् । कुत पुनस्तस्याश्वत्थश्रणस्वभावान्तरप्रतियेयाः सिद्धो यतोसौ शस्त्रभाष एव स्यात् ? सर्वधार्पस्तस्य
विषयः स्यात् । ततस्त क्रमेतैव ! इति चेत्, बोधनापलाभमूलाद्यधोपार्थशानान्यथानुपपत्तेः । सोऽयं बोधना हि मृतं
भवन्तं भविष्यन्तं विप्रकृष्टमित्येवजानीयकमर्पमवगमयितुमलं पुरुषविशेषानिति स्वयं प्रतीयन् सकलार्थज्ञा
नस्वभावतामात्मनो न प्रत्येतीति कथं स्वस्या ! तच्च न ज्ञानमात्मनो भिन्नमेव मीमांसकस्य कथञ्चिदभेदोपग
मावन्यथा मतान्तरप्रसङ्गात् । ततो नाशस्त्रभाषः पुरुषः कश्चिदपि विषये, सर्वविषये, बोधनाज्ञानोत्पत्तेर्विकल्प
ज्ञानोत्पत्तेर्वा सर्वत्र तदनुपपत्तौ विधियन्ति चेद्विचारावटनात् । कथमेवं कस्यचित्कश्चिदज्ञानं स्यादिति चेत्,
उच्यते । चेतनस्य सत् सम्बन्धन्तरं मोहोदयकारणकमविरादिवत् । तत्कुतः सिद्धम् ? विवादाध्यासितो
लीपस्य मोहोदयः सम्बन्धन्तरकारणको मोहोदयत्वान्मविराकारणकमोहोदयवदित्यनुमानात् । यस्तत्स
म्बन्धन्तरं तदात्मनो ज्ञानावरणादि कर्मेति । तदभावे साकल्येन विरतऽप्यामोहः सर्वमतीतामागत
वर्तमानं पश्यति प्रत्यासत्तिविप्रकर्षयोरकिञ्चित्कारत्वात् । कथं पुनर्ज्ञानावरणादिसम्बन्धन्तरस्याभावे
साकल्येन विरतऽप्यामोहः स्याद्यतः सर्वमतीतामागतवर्तमानानन्तार्थव्यस्त्यनपर्यायात्मकं जीवादितत्त्व
साक्षात्सुर्वीतेति चेत्, इमे ब्रूमाहे । यद्यस्मिन् सत्येव भवति तत्तदभावे न भवत्येव । यथाग्नेरभावे घृमाः ।
सम्बन्धन्तरे सत्येव भवति चात्मनो व्यामोहस्तस्मात्तदभावे स न भवतीति निश्चीयते । देवाकाशताः

प्रत्यामन्त्रमेव पश्यद्विरतन्यामोक्षोपि सर्वात्मना, न पुनर्विप्रकृष्टमित्ययुक्तं, प्रत्यासत्तेर्ज्ञानाकारणत्वा
 द्विप्ररूपस्य ग्राह्यानानिपन्यनत्वात्, तन्नावेपि ज्ञानाज्ञानयोरभावाश्रयनतारकाश्रयनवचनार्काविषय । सा
 योग्यतासम्प्राप्येतराभ्यां कथिमात्रे योग्यतेय ज्ञानकारणं, प्रत्यासत्तिविप्रकर्षयोरकिञ्चित्करत्वात् । साकं
 पुनर्योग्यता देशतः काल्स्न्यतो वा व्यामोहविगमस्तत्प्रतिषेधिकर्मक्षयोपशमक्षयलक्षणाः । इति साकं
 ह्येन विरतव्यामोहः सर्वं पश्यत्येव । तदुक्तं “ शो जेये कथमशः स्यावसस्ति प्रतिपन्धने । वाद्येभिर्वा
 द्भक्तौ न स्यावसस्ति प्रतिपन्धने ॥ १ ॥ ” इति । अत एवाज्ञानपेक्षाञ्जनाविसंस्कृतवस्तुयो यथालोकाञ्ज
 केन । अत एव । कुत एव ! साकल्पेन विरतव्यामोहत्वादेव सर्ववशनादेव वा । यो हि देशतो विरत
 व्यामोहः किञ्चिदेवास्तुट पश्यति वा तस्यैवाक्षापेक्षा लक्ष्यते न पुनस्तद्विलक्षणस्य प्रक्षीणसकलव्यामोह
 स्य सर्वदर्शिनः, सर्वज्ञत्वविरोधात् । न हि सर्वागैः सकृदक्षसम्बन्धः संभवति साक्षात्परम्परया वा ।
 ननु बाधधिमनःपर्ययज्ञानिनोर्वेशतो विरतव्यामोहयोरसर्वदर्शनयोः कथमज्ञानपेक्षा सकलक्षणीया ? तवा
 यरणक्षयोपशमातिशायवशास्त्वधिपये परिस्फुटत्वाविति श्रुमः । न चैव साकल्पेन विरतव्यामोहत्वस्य सर्व
 दर्शनस्य यानैकान्तिरूपस्य वाङ्मनीय, विषयेक्षापेक्षे मतिश्रुतज्ञाने तदसम्भवात् । अथचिन्मनःपर्ययज्ञाने
 तदसम्भवात् पक्षाभ्यापकत्वादेहेतुत्वमिति चेत्, न, सकलप्रत्यक्षस्यैव पक्षत्ववचनात्, तत्र चास्य हेतोः सम्रा
 यात्, यिकलप्रत्यक्षस्यायधिमनःपर्ययाक्यस्यापक्षीकरणात् । न चास्मवाविप्रत्यक्षेक्षापेक्षोपलक्षणात्सकलवि

तत्प्रत्यक्षेऽपि सात्त्विक्येति शृणुं शक्यम् अल्लनादिभिरसंस्कृतचक्षुषोऽस्मदावेरालोकापेक्षोपलक्षणात् तत्सं-
स्कृतचक्षुषोऽपि कस्यचिदालोकापेक्षाप्रसङ्गात् । नक्तप्रराणामालोकापायेऽपि स्पष्टरूपाथलोकाप्रसिद्धेर्नालोको
नियत कारण प्रत्यक्षस्यति चेत्, तर्हि सख्यस्वप्नज्ञानस्येव शक्तिविज्ञानस्य च स्पष्टस्य चक्षुराचनपेक्षस्य प्रसि-
द्धेरसमपि नियतं प्रत्यक्षकारण मा भूत् । ततो यथाल्लनादिसंस्कृतचक्षुषामालोकाप्रसिद्धा स्फुट रूपेक्षणे
तथा साफल्येन विरतध्यामोऽस्य सर्पसाक्षात्करणेऽज्ञानपेक्षा । इति करणकर्मण्यवधानातिवर्तिसफलप्रत्यक्षो
भवभूतां गुरु प्रसिद्धस्येव ।

पतञ्जलौ न देवागमादिविभूतिमन्त्रावस्थात्मं परिरपि विध्यसत्ययिप्रदाविमदोवयाग्रयत्वाद्वा मदान्,
नापि तीर्थकुलमात्रात्, यतश्च तीर्थच्छेदसम्प्रदायोऽपि वैदिको नियोगमावनादिसम्प्रदायो न स्यादक-
प्रत्यक्षेक्षमात्रादिसम्प्रदायस्तत्त्वोपलब्धवाविसम्प्रदायो वा सर्वास्तदायो वा न प्रमाणभूतो व्यवतिष्ठते,
ततः सुनिश्चितासम्बन्धपक्षप्रमाणो भगवन् भवानेव भयभूतां प्रचुरात्पन्निकषोपावरणहान्या साक्षात्प्र-
दुष्टादोषतत्त्वार्थत्वेन च मुनिभिः सूत्रकारादिभिरभिप्रेयते । इति समन्तमद्राचार्यैर्निरूपिते सति कुलस्ताव-
दात्पन्निकी वीर्यावरणहानिर्मयि विनिश्चितेति भगवता पर्यनुपुक्ता इवाचार्याः प्राहुः ।—

परस्परविच्छेदसमयाभिचायिन इति शब्दे हेतुगर्मे विक्षेपणं, परस्परविरुद्धगमयामिचायित्वाच्च सर्वे मर्षद्विजिन

इत्यर्थः । न कस्यचिदिति गुगतायकं पक्षीकृत्य महस्ये साध्ये सीर्यकरत्वं हेतोः कपिलादिना व्यभिचारादित्यर्थः ।
 + नैव भयदित्यापातमिति काश्चेति श्रेयः । १ अत एवत्यादि, तच्छावकाशस्य भीमासकस्य श्रेयं श्रुतरेवेति, अपौ
 कथमर्थेन तस्याः प्रमाज्जनकत्वनियथात् पौरुषेयत्वे प्रमादिसम्भवावप्रामाण्यशङ्काया अनिरासादिति भावः, इत्यपर इति
 भीमामकः दृष्टत इत्यर्थः । तस्यापि निराकरणमाहुस्याज्जयैव कारिकेत्याशयवानाह—'त प्रत्यपीयमेधेत्यादि, गमायना
 यदीति, वाक्यार्थो विधिवाक्यार्थः, अत्र भाषना वाक्यार्थो भाषानार्थ, नियोग प्राभाकराणां, कार्येऽर्थे इति,
 चोदनाशान् विधिप्रत्ययपटितगन्तव्यार्थज्ञानम्, इत्यस्यैव कार्यतानुसरत्वे । अत्र हि कार्यान्वितशक्तिवादिनः प्रवृत्तौ
 कायत्वविशिष्टज्ञानस्य हेतुत्वावधारणात् प्रयोजकशब्दाव्यभवादनन्तरं प्रयोज्यशब्दप्रवृत्तौ हेत्वाकांक्षायास्तुपस्थितत्वा
 च्युन्दमेव तथाऽवधारयस्वदस्यस्तभिर्वाहिको कार्यत्वान्विते शुब्दत्वावच्छेदेन शक्ति कस्ययति, तदनु चारणोद्भाषान्या
 यदादियदे शक्तिगुणमाद्यरूपनानुपेधात्कार्यान्वितशब्दावेषेव तां कल्पयति नतु केवलशब्दावेषेव, आपद्युत्पत्तिविरोधादिति,
 कार्यताषावकपदसमभिव्याहारामात्रे सर्वं वाक्यं युक्तमेव, व्यवहारस्त्वसंसर्गाग्राहत्, न च सर्वस्य पदस्य कार्योन्विते
 श्रुतेस्तद्वाचकपदासमभिव्याहारो दुर्बलः, शक्तिर्विविधाऽनुभाविता स्मारिका च, आया कार्यस्यान्विते, द्वितीया च ज्ञाता
 धिति व्यपस्पिते, तथा च घटादिपदात्कार्यत्वानुपस्थितेर्न तदन्वयसंयोगे, कार्यत्वान्वययोगे तदुपस्थितरपि हेतुत्यादिति

पत्र १४ पृ २ पं २ । + पत्र १४ पृ २ पं ३ । १ पत्र १४ पृ २ पं ३ । १ पत्र १४ पृ २ पं ३ ।

८ पत्र १४ पृ २ पं ७ । + पत्र १४ पृ २ पं ७ । १ पत्र १४ पृ २ पं ८ । १ पत्र १४ पृ २ पं ८ ।

नार्थनादस्य ग्रामाभ्यमित्याहुः, तच्च, आनापोद्यापाभ्यां तापवाद् पटादिमात्र एव पटादिपदशक्तिग्राहत् कार्यत्वान्वयस्यचान्य-
 सम्यरात् प्रथमं द्रव्यत्वावच्छेदेन कार्यत्वान्वितशक्तिप्रदेऽपि यदा कार्यत्वस्यान्यत्तन्मन्वोपस्थितिस्तदा सर्वज्ञत्वागेन ह्युदव-
 दावौ पटादिपदशक्तिग्राहौचित्यात् प्रथमप्रज्ञाणकल्पनायामप्रज्ञाणकल्पनया सापथसर्वज्ञधीनीनया बाधात् । अत एव स्वरूपपर
 कल्प्यादिभ्योऽनुभवसिद्धोऽन्वयानुभव उपपद्यते तत्रासंसर्गाग्रहमात्रेण व्यवहारस्वीकारेऽन्यत्रापि तद्योपपत्तौ द्रव्यग्रामाभ्यप्रत्या
 द्याया अन्यभावापचरिति नैयायिकादयः । 'द्वयोभ्येवेति' अत्र कार्यान्वितध्वुत्पत्तीययोधे कार्यविपयकत्वेन स्वरूपभ्यु-
 त्पत्तीययोधे च स्वरूपविपयकत्वेन वाक्यस्य ग्रामाभ्यमिति स्याद्वादाभाषण्ये एकान्तपक्षयनिरासो द्रष्टव्यः । इन्वञ्शक्तिवात्स्तु
 मर्तस्य मर्णावच्छेदोऽन्वयस्य एव सङ्गच्छते, अन्यपार्थवादेऽपि शक्तिग्राहीनकार्यत्वोपस्थितेः शब्दयोधे तत्प्रवेद्यधौभ्य
 प्रमत्ताद्, नयविद्येपाधीने तु ग्रामाभ्याग्रामाभ्ये तत्र तत्रापेक्षितत्वादेवाविरुद्धे इति विर । +लिङ्गादिप्रत्ययार्थे इति, आदिना
 सादृत्यग्रहणम् । अन्यनिरपेक्षो निषेधकत्वादिनाऽविद्येष्टस्तस्यान्यत्तन्मन्वत्वेन तदन्वमपेक्षित विविधकल्पत्वाप्रतिपादनात् ।
 अत्रय ग्रामाकरणां मूलप्रक्रिया--' स्वर्गक्रानो यत्रेतेत्यत्र स्वर्गकामस्येष्टसाधनं याम इति सावधार्यः, प्रकृते इष्टस्य स्व
 र्गस्य साधनताया पाण विधिना बोधयितुमशक्यत्वात्, आनुविनाशिनो यामस्य कालान्तरमाविस्वर्गं प्रति साधात् साधनताया
 वाशितरगात्, परम्परया हत्साधनत्वस्य च परम्परापटकापूर्वधुपस्थिरयेषात्पस्थितेः, कार्यत्वमपि नात्र विधिना बोधयितुं
 शक्यम् । योग्यतामानाद्, शब्द च योग्यतामानस्य इतस्तात्, प्रकृते हि कायिकार्यत्वान्वये इष्टसाधनत्वमन्वयप्रयोजकं रूपं

योग्यता, तप इन्द्रमिति, तस्मात्कार्यपूर्वमेव विषयस्तस्मिन् यागस्य विषयतयाऽन्यथा, कार्यत्वेन कार्यसामान्य एव शक्तिप्राप्त्यै च योग्यतापतादूर्ध्वमस्तेर्मा, नहि यागविषयकमन्यद् कार्यं सम्भवति, स्वयानादिकं सम्भवतीति चेत्, न। तत्र रागक्रामस्यान्यासम्मायान्, स हि नियोन्यनियोजकमायलयुगस्तत्र स्वर्गकामो नियोन्या, कार्यं च नियोजक नियो जकृत्वं च तस्माद्विचार्यया प्रतीयमानत्वम्, तत्र चान्वयप्रयोजकं काम्यसाधनत्वम्, न च काम्यस्वर्गसाधनत्वं यागवि षयक्रमानादौ सम्भवतीति योग्यताबलाद् यागविषयक कार्यं स्वर्गकामीयं स्वर्गकामो यागविषयकार्यवानित्येव वानुमतेषो

भवन् योग्यतयाऽपूर्यमाठम्भते । एवं च काम्ये स्तस्यचिच्छिद् निरयनियेषविधिस्वलेऽप्यपूर्वमाह—

‘ लोके च एवेति ’ स्यादावपूर्वे तात्पर्याभावात् कार्यत्वे लवणेति, हुतमेत्यादयो नियोगा एकदेशिनां भ्रान्तानां वा मते, तत्र हुता प्रेरणा नियोग इति पक्षे प्रेरणाया नियोन्यत्वरूपत्वाद् यागनिरूपितनियोज्यतावान् स्वर्गकाम इत्य यमादौ बोधा, ततो नियोच्येन नियोजकाद्येणात् यागविषयक स्वर्गकामीप नियोजकमित्यौपादानिकोऽपूर्वविषयो द्वितीय इत्यादि बोध्यम् । प्रेरणासहितं कार्यं नियोग इति पक्षे प्रेरणा नियोजकत्वं तद्विशिष्टे कार्ये छिन्ना, तत्र कार्यं यागस्य विषयतया नियोजकत्वे वेकद्वयेऽपि स्वर्गकामस्य निरूपकतया व्युत्पत्तिविशेषादन्य इति द्रष्टव्यम् । तुर्याः पक्षोऽप्यनयैव विद्या व्यास्येयः । एवं प्रेरणाविशेष्यकानुमवानुतोषाद्वेदः ४, ‘ कार्यस्यैवापूर्वस्य सम्बन्धितया तस्मात्तया शब्दग्रमापनिष्ठमप्यु

+पञ्चारत्न भासेप्यमर्त्यं ज्ञानगतप्रत्यक्षत्वमिव विषयनिष्ठतया प्रवर्तकत्वं नियोग इति पञ्चमः, सम्बन्धमुत्पत्तिवि

पत्र १५ पृ १ पं ४ । + पत्र १५ पृ १ पं ४ । + पत्र १५ पृ १ पं ४ ।

छद्महे- 'तेषामित्यादि, 'तेषां तायागतादीनाम्, भ्रान्तत्वस्य प्रवृत्तिविशेषणत्वे नियोगग्रामाभ्यस्य सर्वप्रवृत्त्यविशेषे तस्या
 भ्रान्तत्वत्वं सर्वे प्रत्यविशिष्ट वतादापवतीति पुरुषविशेषणत्वं चाभ्यम्, तत्र च नोक्तयोपोद्धारः, परस्मरापेक्षया द्वयोरपि
 भ्रान्तत्वादिरयादृशपदानुष्ठायति- 'परेयामपीत्यादि' न च वेदग्रामाभ्यासमात्रेऽभ्रान्तत्वोपादानावदोयो गुरुमाभिव वेदान्वितो
 नियोगस्य प्रवर्तकत्वप्रसङ्गात्, यत्किञ्चिदुयावेदग्रामाभ्यापिकन्यदुक्तवदोपस्य दुरुद्धरत्वाच्च, तदा कलाधितैव प्रवर्तिका न
 नियोगमस्ति । यद्यपि कलाधितरामात्राच्च प्रवृत्तिः, किन्तु कलाधितया स्वयदिरिष्टत्वसम्भूतौ तत्साधनताज्ञानाद् यागादौ
 चिकीर्षाद्वाराप्रवृत्तिस्तत्साधनत्वा च साक्षाद्भाषिता सती परम्परैरेव सुप्रदेति तदुपलब्धपूर्वोपस्थित्यर्थं ह्युक्तकार्यरूप
 नियोगे त्रिकः व्यक्तिजननाभिषोमस्य प्रवर्तकत्वमावश्यकम्, तथापि त्रिकः व्यक्तिर्न कार्यत्वविशिष्टे सौरवात्, किन्तु
 कार्यत्व एव साधवात्, एवं हि त्रिक्यदत्तेनैव कार्यत्वानुमावकता ननु लौकिकलिङ्गदत्तेनेति, न च यागेऽन्य-
 त्रयोब्रह्मेष्टसाधनत्वरूपयोग्यताज्ञानसम्भवात् स्वर्गकामकार्यत्वान्वयबोधोधासम्भवाः, अन्यप्रयोजकरूपत्वस्य मेकानन्त्व
 यितोयेऽपि सत्त्वेन योग्यतास्वनिरुसादेकपदान्नेऽपरपदान्नेऽसंसर्गवत्त्वस्यैव योग्यतात्वव्यवस्थापनम्, तस्य च ज्ञान
 संशयनिवृत्त्यसाधारणं हेतुस्ति यागे स्वर्गकामकार्यत्वसंसृष्टयसम्भवात् कर्त्तव्यं न योग्यताज्ञानम् । न वेदसाधनत्वमपि लिङ्गा
 बोधयितुमशक्यं, रूपबोधेन रूपबोधेन नीलत्वादीन्मुदस्य रूपसामान्यस्यैव साक्षात्परम्परात्वमुदस्य साधनतासामा
 न्यस्य लिङ्गा बोधने बाधकामावात्, न वैकविशेषभाषे व्याम्वदसामान्यज्ञानस्य तदितरविषयप्रकारस्थानियतत्वात् पठेन जल-

मारय्य पिद्रुषाप छिद्रतरत्वन पटमानपत् प्रकृते साधारण्यार्थं परम्यरात्यप्रकारकं ज्ञानमाधर्मीयं सच न सम्भवति
 ज्ञानपुम्बितरिस्थिपि द्रवुनीयम्, पटन जलमादेत्यत्र योग्यतया नस्तुवच्छिद्रतरपटान्वयेऽपि छिद्रेतरत्वेनानन्वयाप्योपस्था-
 पकपटारमान् यानामान सखणानाधपणान्, वस्तु वा प्रकृतेऽपि साधारण्यसाधनत्वप्रकारेणान्वयो नीलवापे रूपवान् पट
 इत्यत्र रूपस्य नीलतरत्वेन । नष्टमपि क्षयिदनुपपत्तिर्येनापूर्णेऽपि स्थितये नियोग आधीयेतेति नियोगदूषणं बोध्यम् ।
 यिथियदिति जलौकिकप्रसरूपविधिविरुध्यः । तद्वद्वानादय प्राभाकराभिमतनियोगाद्यानाहोक्तानां प्रवृत्तेस्तस्य वास्या-
 पदयायोमान्, प्रवृत्तिरिषेस्तु वाक्यार्थत्वं काममनुमन्यामः एव, एवस्तत्र व्यवस्थित एव प्रेरणानियोज्यवर्तितनियोगा
 मन्मरादिना प्रत्यक्षनियोगपधरूपकानि घटन्ते । तत्र यस्य बुद्धिः प्रवृत्तिजननीमिच्छां ह्ये सोऽभिधेयविधिः, तद्वद्वापक्यामि
 पायमविधिः, तनुगतमुदयनाप्यायः “प्रवृत्तिः कतिरेषाव, सा पच्छगो एवम सा । तज्जानं विपयस्तस्य विधिस्तज्ज्ञापकोऽ-
 वरा ॥१॥” इति, प्रवृत्तिजननी चेच्छा कृतिमाध्यत्यप्रकारिका, तद्वद्वानी च तारदी धीः, न तु कृत्यसाध्यत्वप्रकारकज्ञानमाव
 न्नादत्तु, गौरवान् मयदा विक्रीणोत्पत्त्यापणेव, ततः कृतिमाध्यत्यमय विध्यर्थः, न च कृतिसाध्यताज्ञानस्यैव प्रवृत्तिरुत्पत्ते
 मयुरिपमदृस्ताममोदन मच्छरीकराय प्रवृत्त्यापत्तिः, स्वयिद्रेणगवधाप्रतिमन्वानजन्यकार्यताज्ञानस्य प्रवृत्तिरुत्पत्ताव्,
 “काम्ये हि यागपाकसौ कामना व्यविद्रुषणम्” ततम चलवनिष्टाननुबंधविश्राम्यमापनताज्ञानात् क्षयताज्ञानं प्रवृत्तिरुत्पत्ते, न च
 तदुक्तम्वयं तस्य मोदन न प्रवर्तते तदानीं कामनायाः पुत्रयिद्रेणपत्तामापान्, नित्ये च धौचादिषु पुत्रयिद्रेणपत्तम्, तेन

द्यौषादिद्यानाधीनकृतिसाम्यताज्ञानाद् यत्र प्रवृत्तिसम्भवाद्, यद्वा नित्ये द्यौषादिमत्प्रसिद्धान्नन्यमन्यग्रेष्टसाधनताज्ञान
 सन्न्यमितसाधनताज्ञानकालीनं वा कार्यताज्ञानं प्रवृत्तिहेतुः, प्रवृत्तिसामान्ये च कार्यताज्ञानमिति न दोषः, न चैवं लाघवाद्
 बलवदनिष्टाननुबन्धीष्टसाधनताविषयककार्यताज्ञानमेव हेतुरस्त्विति वाच्यम्, नित्ये तदभावाद्, साम्यत्वसाधनत्वयोर्विरोधे-
 नेष्टसाधनत्वकृतिमाम्यत्वयोर्दुर्गपद् द्वातुमशक्यत्वाच्च, साम्यत्वे द्यौषिदस्य यर्मः साधनत्व च सिद्धस्येति कालभेदादेवोक्त-
 यप्रसक्तसम्भवादिति प्राभाकरमतानुसारिणः । जरथेयापिकास्तु बलवदनिष्टाननुबन्धीष्टसाधनताविषयक कृतिसाम्यताज्ञानमेव
 लाघवात् प्रवर्धकं नत्विष्टसाधनताज्ञानसन्न्यकार्यताज्ञानादि, गौरवात् । न च फलामावाप्तित्ये इष्टसाधनताज्ञानासम्भवाद्,
 नित्यञ्चपि बहुधा फलभूतेर्यत्रापि न फलभूतिस्तत्रापि विषयविशेषायाद् स्वर्गस्य प्रत्यवायपरिहारस्य वा फलस्य कल्पनात्,
 न चैवं कामनाधीनकर्मव्यत्येन नित्ये नित्यत्वदानिः, यत्करणे प्रत्यवायस्तस्यैव नित्यत्वात्, न चैव कामनाया अधिकारवि-
 शेषजनत्वात् तदभावेऽप्युपेक्षितानधिकारिणो नित्येऽप्युपेक्षी प्रत्यवायानापत्तिः, कामनेतरषाषदधिकारवतानकरूपस्यैव प्रत्यवाये
 तुल्यकल्पनात्, न च साम्यत्वसाधनत्वपावितोषः, एकस्मिन् पाके ओदनसाधनत्वकृतिसाम्यत्वयोः सर्वसिद्धत्वेन तयोर-
 विरोधात्, अन्यथा परस्येष्टसाधनताज्ञानकालीनकार्यताज्ञानस्य प्रवर्धकत्वाभ्युपगमानुपपत्तेः, विष्यबोऽपि बलवदनिष्टा-
 ननुबन्धीष्टसाधनत्वे सति कृतिसाम्यत्वमेव, फलञ्चमद्यमेव इष्टसाधनत्वकृतिसाम्यत्वसम्भवेऽपि बलवदनिष्टाननुबन्धित्वामावात्
 'न फलञ्चं मद्यमेत्' इति विष्यर्थेनियेधोपपत्तिरित्याहुः । नभ्यास्तु विशेषणविशेष्यभावे धिनिगमक्यमावाद्यलपदनिष्टाननुबन्धि-
 त्वादित्रयं पृथगेव शक्तिः, कारणतापि प्रत्येकज्ञानत्वेनैव, वस्तुतः कृतिसाम्यताधीनैव विकीर्णं प्रति हेतुत्वम्, इष्टाञ्चन

केचपि मुत्तादौ धिकीर्षेत्येवेतिहत्वात्, मण्डलीकरणादौ चोपायेच्छासामान्यसामग्र्यमात्रेणैव तदभावात्, का पुनः सेति
 नेत्, इष्टमापनताज्ञानं वस्तुवदनिष्ठाननुबन्धित्वज्ञानं चेत्याहुः । केचिस्मिदसाधनत्वमेव विध्यर्थाः । न तु कृत्तिसाध्यत्वमपि,
 यागादौ मरुत लोका एव तस्यावगम्यमानत्वेनान्यतन्मत्वात्, अथ एव प्रवृत्तिकारणमिष्टसाधनताज्ञानमेव न तु कृत्तिसाध्य
 ताज्ञानमपि, वस्तुवदनिष्ठाननुबन्धित्वज्ञानं च न हेतुः । प्रवृत्तौ कायसाहभावेन द्वेषस्य प्रतिषन्धकत्वेन तदभावेनान्यथासिद्धत्वात्,
 आस्तिककर्ममुक्तस्यावगम्यागमनादौ नरकसाधनताज्ञानद्वयाप्युत्कटेच्छया द्वेषामावकालीनप्रवृत्तौ व्यभिचाराच्च, न चोत्क-
 टगुणैश्च नरकमापनत्वज्ञानमेव कर्मकस्य अन्यत इति ह्यस्य वस्तुम्, आस्तिकत्वव्यापातात् तस्य समानविषयतया द्वेषप्रति-
 षन्धकत्वमन्य एव साधकाच्च । तदुक्तं मण्डनमिमे-“पुनस्तौ नेष्टान्युपायत्वात् क्रियास्वन्य प्रवर्धकः । प्रवृत्तिहेतुं धर्मं च
 प्रवदन्ति प्रवर्धनाम् ॥१॥” इतीत्याहुः, परे तु ग्रमेद कृत्तिसाध्यमिति ज्ञानं न प्रवर्धकम्, अनागतस्य तस्य ज्ञातुमशक्यत्वात्,
 भिन्नु यादवस्य पुनः कृत्तिसाध्यं यद् एवं तादृशत्वं स्वस्य प्रतिसन्ध्याय तत्र प्रवर्धते प्रेक्षावात्, तथा बौद्धनकामस्य तत्सा
 पन्ताज्ञानवतस्त्वदुपकरणवताः पाकः कृत्तिसाध्यस्तारदमादमिति प्रतिसन्ध्याय पाके प्रवर्धत इत्याहुः, तत्र, स्वकस्त्वित
 तिप्यादिप्रवृत्तौ यौवने कर्मोद्भेदादिना सम्भोगादिप्रवृत्तौ च तदमायात्, इदं तु बोध्यम्, इदानीमिष्टसाधनताविज्ञानं प्रव
 र्धकम्, तत्र मारिषीवरान्ते वातस्य न प्रवृत्तिः, तदानी कृत्तिसाध्यत्वाभावात्, तस्य च भोजने न प्रवृत्तिः, तदानी
 मिष्टमापनत्वाभावादिति । उदयनाचार्यस्तु ब्राह्मणिक्रायो विध्यर्थाः, पाकं कुर्यादित्यादावाद्यादिरूपेच्छावाधित्ववच्छिन्ना-
 त्रस्येच्छावाधित्वे सापगात्, एवं स्वर्गकामो पदेतेत्यादौ यापः स्वर्गकामकृत्तिसाध्यतयापेक्ष इत्यर्थाः, तदथाहेतुत्वेन स्वेष्टसा

घनत्वाधनुमाय सद्य प्रवर्तते प्रेक्षावान्, कलञ्जयधनसौ तदभाषाच प्रवर्तते । यस्तु वेदे गौरव्यत्वं नाम्युपैति तं प्रति
 विधिरेव तावद् गर्भ इव कुमारीः पुंयोगे मानयित्याहुः । वयं तु ब्रूमः—कार्यादिरूपनियोगस्वेष्टसाधनत्वावेर्वा लिङ्ग्यत्व-
 मित्यत्र नास्माकमेकान्तः शुब्दद्वन्द्वेर्विधिप्रस्तात् यथाम्युत्पत्तिं जायमानस्य विचित्रबोधस्य च लाघवमात्रेमानपवर्तनीयत्वात्,
 प्रवृत्तिर्द्वुता तत्तद्वर्षज्ञानानां तद्विषयकवीर्यान्तरायकर्मबोधोपपन्नमजनकत्वेनैव अग्निजनकत्वेनैव षट् प्रति दण्डस्यान्यं प्रती
 त्याद्यन्यथासिद्धौ कलाननुगुलत्वकूपान्यविशेषणप्रबोधघ्नौष्येण प्रकृते लदभावात्, इत्थं वेद्योत्पत्तिनान्तरीयकदुःस्वाधिकदुःस्वा
 दनकैक्यलसस्या प्रवृत्त्युपपत्तिः, विष्यवर्षज्ञानेऽपि तत्रालस्यबोधप्रतिषन्धेन वीर्यान्तरायकर्मबोधोपपन्नमानिष्यते, इत्थमेव चावि-
 रतमम्यग्रहोपादेः शुक्लविरत्वाद्वा प्रवृत्त्यभावोपपत्तिः, तत्र तस्य बलवदनिष्टद्वुताज्ञानेबलवद्वाये वाऽम्युपगम्यमानं सम्यक्त्व
 धर्तरेव, विषयस्य मिथ्यात्वलक्ष्यत्वात्, अत एव अदालोः शुक्लविरत्वाद्यभावोपपत्तये चारित्रमोहनीयं कर्म कल्प्यत इत्यन्यत्र
 विस्तरः । नन्वेवं नियोगनिराकरणेऽपीत्यादिना नियोगस्य वाक्यार्थत्वं निराकृत्य भावनायास्तत्त्वसाधनायोधत्वं भाव्यं प्रति
 ताहि विधिरेव वाक्यार्थोस्तु न भावनेत्यन्ता बलालो वेदान्तिनो सर्व सौमवतयाभयनेन दूषयति । परमब्रह्मणो विधिरेव
 रत्यादि, अधिहरणस्वरूपत्वाभाबत्वेत्यर्था, तस्य चेति स्वरूपविधेरित्यर्था, सामान्यैकप्राप्यत्वादस्यान्यापोहवादे न विरोध इति
 भावः । विधिबाधिनोऽपिपत्ति, उत्रापि सद्वैतेनातद्व्यावृत्तेरभावारिमकाया अस्पृष्टादित्यर्था, प्रतिभाससमानाधिक
 रणत्वेनेति, मातीतिक्रियासमानाधिकरणत्वेनेत्यर्थ, तथा चाय प्रयोगः, अन्यापोहः प्रतिभासान्तःप्रविष्टः भातीतिक्रियासमा

नाधिकरणत्वात् मानस्वरूपवदिति, इपरमप्रकृत्येनेति तथा चोपनिषदाक्यादेर्महात्वेन प्रतिमामादमेदो वाक्यत्वादिना च
मेद इति रूपमेवात्र निरोध इत्यर्थः। सहृत्तत्संबेधतान्यथानुपपत्तेरिति, प्रतिपादकादिभ्यो भिन्नत्वं एव पुनरुपनिषदाक्यस्य
मरुदेष्ट्या तयो भोगमभ्यर्चनं तदाकारणत्वा संबिधता स्यात्, अन्यथा तु साधिमास्पत्येन साधारण्येन प्रतिमाक्षो न स्यादि
त्यर्थः। प्रतिमास्पस्यापि सूत्रमिदं तत्त्वाविति, ननु प्रतिमास्पस्य सुप्रसिद्धतया न प्रतिमासाद्वैतवाचा प्रतिमास्पस्य
प्रतिमामकृतयं स्वामिक्तदार्थमभ्यासेन प्रतिमासमात्रस्यैव सत्यत्वसिद्धेः, नहि मिथ्यादिः सुप्रसिद्धोऽपि सुत्वरज्जु
रूपाधिष्ठानं वास्तु इति, इदमप्रतिमासोऽपि च यावदविद्यमेव, यदा च विचित्रदधीतवेदन्तस्यासम्मानाविपरीतमावनास्य
विषयोपहितस्याभ्यारोपापवादन्वायेनाचार्योपदेशसमनन्तरमेव तत्त्वमस्यादिवाक्यचन्यासं ह्रुद ब्रह्माऽस्मीत्यसम्बन्धाकारा
माधारकाररूपान्तःकरणवृत्तिरिति, ह्रुदब्रह्मज्ञानस्यापि विषयापरोक्षत्वेनापरोक्षत्वसम्भवात्, वशमस्त्वमसीत्यादिवाक्य
ब्रह्मज्ञानवत्, ज्ञानस्य परोक्षापरोक्षत्वयोः कुर्यादेवत्यानियामकत्वात्, एकस्मादेव भक्तः सुप्तादिविषयापरोक्षज्ञानस्यातीतार्थ
स्मृतः परोक्षापायोऽस्यादात् तदा सा वृत्तिः प्रत्यक्षैतन्मयाप्ता मूलज्ञानं बाधित्वा दग्धे धनानलवत् स्वयमुपश्राम्यति, तदैव
सुप्रतिबिम्बितं चैतन्यमपि, केरतमज्ञमात्रमवशिष्यते, दर्पणमात्रं ह्रस्वत्वेवोपाधिषिलये उपहितस्य स्वरूपमात्रावस्थानस्वभाव
रनादिति सिद्धं प्रतिमासाद्वैतनं भ्यवहारवश्यामनिर्बन्धीयप्रतिमास्यपृष्टारपि परमार्थद्वयायां तददृष्टेरिति चेत्, न, बाधार्थस्यापा-
रमार्थिकत्वे तत्त्वमस्यादिवाक्यब्रह्मज्ञानविषयताया अपि ब्रह्मण्यसत्त्वेन तद्वताज्ञाननिष्पत्त्ययोमात्, ज्ञानाज्ञानयोः समानाभय

विषयकत्वेन नादयनानुक्रमभावात्, किं वा निर्वचनीयानां घटादिपदार्थानामभ्युपगमपेक्षया सत्यतदुभ्युपगम एव श्रेयान्, अन्यथा
जाग्रत्स्वप्नयोर्विद्यपार्थमनिर्वचनीयविशेषस्यापि कल्पनापत्तेः प्रतिनियतकार्यकारणभायोच्छेदप्रसङ्गात्, किञ्च प्रतिभासाद्वैते बन्ध
मोदुष्यन्तस्यैव दुर्धटा, निर्बीजकल्पनामूलानामज्ञानतत्कार्याणामसम्भावात्, सत्त्वे वा तन्मिदृशैः कर्तुमशक्यत्वात्, तन्मिदृशैरसत्त्वे
मुक्तैः स्वरसिपायप्रकृत्यापत्तैः, सत्यत्वे द्वितीयसत्त्वेनाद्वैतव्याभावात्पत्तेः, अनिर्वचनीयत्वे प्रयश्चानुगमापत्तेः, सत्यासरया-
निर्वचनीयाविरिक्तप्रकाराभयत्वे च तस्य जात्यन्तरत्वे स्वाद्यावाभयव्यापत्तेः, तेनैव च सर्वनिर्वाहोऽतदुत्पत्तिकष्टस्यानादरणी-
यत्वात्, न च ब्रह्माधिकरणस्वरूपत्वावधाननिवृत्त्यदोषः, तस्य व्यावृत्तत्वेन संसारवृक्षायां मुक्तस्यापत्तेः, न तत्काळोपलब्धत्वा
त्मनोऽपि परित्यागित्वं विना मुक्तत्वं युक्तम्, उपलब्धताया अपि ह्येतस्येऽसम्भवादिति बलिकञ्चिदतत्, तद्विदममिमेत्याहुः—
सर्वतन्त्रसिद्धिं ह्यकिस्वरूपमभूद्य मीहरिन्द्राचार्यो—

“परिणामिन्यतमनि सति, तत्पञ्चनिवृत्त्यमेतदस्ति स्यात् । अर्थान्तरे च तत्त्वेऽविद्यादौ वस्तु सत्येव ॥ १ ॥
दुस्माद्वैत तु यदा, भवति विशिष्टमव बोधमात्रं वा । भवमवविगमविभेद—स्तदा कथं युज्यते सुख्यः ॥ २ ॥
अग्निजलभूमयो भूत्, परितापक्या भवेज्जुमवसिद्धाः । रागादयश्च रौद्रा असत्प्रवृत्त्यास्पदं लेके ॥ ३ ॥
परिकल्पिता यदि ततो, न सन्ति तत्त्वेन कथमपी स्युरिति । परिकल्पिते च तत्त्वे, भवमवविगमौ कथं युक्तौ ॥ ४ ॥
परिकल्पनापि वैषा, इन्त विकल्पान्तिका न सम्भवति । तन्मात्र एव तत्त्वे यदि वा भावो न जातवस्याः ॥ ५ ॥” इति

अधिकं मन्तृमाने कान्तस्य स्थायाम्, 'परक्यापृत्तिद्वारेण वेत्यादि,' ननु पुनोवर्त्तिनीष्टावच्छेदकप्रकारकज्ञान
 रत्नैर लापयात् प्रवर्षकता नान्वनित्वावच्छेदकामावप्रकारकज्ञानत्वेन गौरवाविति विधेः प्राधान्ये विनिगमकमस्तीति चेत्, न,
 प्रवर्षक्यापृत्तिप्रकारकज्ञानादपि वृत्तानां प्राचेरवद्व्यापृत्तिविध्यन्यतरनिष्ठप्रकारताविशेषस्यैव प्रवर्षकतावच्छेदकत्वौचित्यात्,
 अस्तु वा द्रव्याधाकारताविलक्षणरवताधाकारतासाक्षिज्ञानत्वेन रजताधाकारप्रवृत्तौ हेतुत्वम्, रजताधाकारतैव चारद्वयमिमाया
 कारता, तदपदाकारतास्य मेदाव व्ययहारमेव, अस्तुतो विधिज्ञानस्य प्रवर्षकत्वेऽपि निष्कम्पप्रवृत्त्यवतद्व्यापृत्तिविषयत्वघ्नौक्यम्,
 तत्संमर्गतस्यैव निषयत्वमस्येति नैकतरपक्षपातो युक्त इति विह । 'विधात्रेवेति, एतेन 'आहुर्विधात् प्रत्यक्षं, न निषेद
 निषधिवः । नैकत्वे आगमस्तेन, प्रत्यक्षेण प्रवृत्त्येव ॥१॥' इति मण्डनमिश्रोक्तमपास्तम्, वस्तुनो विधिनिषेधोभयांशसंबन्धि
 त्वत्वेन विध्यं इव निषेधादपि प्रत्यक्षव्यापारादुपरमात् । अब निर्विकल्पकपक्षे प्रत्यक्षप्रमाणं स्वीक्रियते न सविकल्पकम्,
 तस्य ज्ञानादियोजनारमभत्वेन स्मृतिप्रायत्वात्, तत्र मावस्यैव भवति नामावस्य, तस्य सविकल्पकैकमेवत्वस्वीकारादिति
 विधानेन प्रत्यक्षमिति वचन नावतुरस्यमिति चेत्, न, अभावः सविकल्पकैकमेव इति सिद्धान्तस्य निरुक्तित्वात्, इन्द्रिय
 सभिरूपत्वान्नास्तेषामावस्यापि निर्विकल्पकसिद्धेः, इन्द्रियसम्बन्धविशेषमतायाः प्रसिद्धोपविधिप्रेषितामावप्रत्यक्षत्वमेव कार्य-
 तानच्छेदकमित्यत्र मानामावात्, अन्यथा सप्रकारकप्रत्यक्षत्वावच्छिन्न एव लोकिप्रत्यक्षासिद्धिमन्वन्धेनेन्द्रियत्वेन हेतुताया
 युक्तरमात्-मानानिर्विकल्पकस्याप्युच्छेदापत्तिः, नेत्यान्तरकप्रत्यक्षकारणाय प्रथमहेतुताया एव युक्तत्वमिति चेत्, न, न नेत्या-

कारकप्रत्ययधारणाय द्वितीयवैतुयाया एव युक्तत्वात्, किञ्चिदस्तीति प्रयोगात् नैवीष्टमेवेति चेत्, घृत्यमिदं पश्यत इति प्रयो-
माश्रेत्यपि किं नेष्टम् ! मावस्तेनास्त्वन्तोपाधिना मावस्येवामावस्तेनास्त्वन्तोपाधिनाऽऽभावस्यापि प्रत्यक्षोपगमे बाधकामायात्,
ननुहेतस्य तु प्रतियोगिपक्षकपदनियतत्वेनासार्थिकत्वात्, अभावज्ञानस्य प्रतियोगिधीसापेक्षत्वात् घटत्वाद्यवच्छिन्नप्रकार
त्वान्यप्रकारत्वानिरूपितामावविषयताकप्रत्यक्षे घटादिष्वपि हेतुत्वाभावाभावे निर्विकल्पकममाव इत्याकारकप्रत्यक्षं न जायते
इदं प्रत्यक्षस्य निमित्तप्रतियोगिज्ञानकार्यताकप्रत्यक्षे दृक्काकान्तित्याद्यस्य वासुम्मवाविति चेत्, न, तथाप्यमावत्वनिर्विकल्पक-
पक्षा, तावदाय घटपटोमयमावप्रत्यक्षनिर्वाहाय च घटादिष्वपि घटत्वाद्यवच्छिन्नप्रकारत्वनिरूपितामावविषयताकप्रत्यक्ष एव
हेतुत्वौचित्येन केवलाभावनिर्विकल्पकस्य वारयितुमशक्यत्वात्, यदि वामावतौकिप्रत्यक्षस्य घटत्वाद्यन्यतमविशिष्टविषय
कृत्वनियमाद्विशेषसामग्री विना सामान्यसामग्रीमात्रात् कार्यानुत्पत्तेर्नाभावनिर्विकल्पकं नेत्याकारकप्रत्यक्षं वा विशेषणज्ञाना
दिरूपविशेषसामग्र्यभावादिति विभाव्यते, तदा द्रव्यतौकिप्रत्यक्षस्यापि किञ्चिद्दर्मावच्छिन्नपर्यायविशिष्टविषयकृत्वनियमा
इत्सुमात्रस्य सविकल्पकैकवेदत्वमस्तु, यदि च दृढमज्जनि निर्विकल्पकविषयत्वमेव तत्त्वमसीत्यादिवाक्यादपि अदृढमज्ज-
क्याज्जतस्य त्रस्यस्यैव पदविप्रदेशे निर्विकल्पकान्दबोधोपपत्तिरिति विभाव्यते तदा द्रव्याद्यदिज्ञात् सर्वत्र चिद्वैषयिनिर्मेकता
निर्विकल्पकपदव्यक्तिप्रसम्भवात् सर्वस्यैव निर्विकल्पकैकवेदत्वमस्ति चेति निर्विकल्पकसविकल्पकतयाऽपि पदार्थानामनेकान्त एव
भवेत् । तदुक्तं पुरुषद्रव्यभाषित्य सम्मतौ-“सविषयव्यभिचिप्रत्यक्ष, इव पुरिसं श्रो मणेष्ट अविवर्ज्य । सविषयमेव वा पिच्छपण
व स विनिष्ठो समद ॥ १ ॥” चि तथा च सर्वप्रमाणानां निर्विकल्पकादेष्टादिषादृत्वं सविकल्पकादेष्टाच्च निषेधत्वमिति

तुल्यो विभिन्नियवानिति यन्तुन्यम्, अथिक्मेतत्तत्त्वं नयासुसत्तरङ्गिण्यां प्रतिपादितमस्माभिपिति तत् एवास्मिन्तुन्यम् ।
नियोगस्यैवेत्याधारन्य भावनावाक्यार्थस्यसाधनोपक्रमो मादृश्य, †शब्दात्मोति, शाब्दात्मभावनां शुब्दनिष्ठप्रवर्धना
सकृन्नाम्, †अन्याम् शास्त्रातसामान्यार्थमिषाम्, †इयं तु पक्षीत्यादौ इत्यमाना भावना तु, †अन्यैव तत्, †सर्पायां
शास्त्रातसामान्यद्वयम्, अत एव †सर्पाकपालेषु वर्धते वाचकत्वेन, †शब्देन इति, तथा च फलान्वितवाचक्यार्थान्वितार्थ-
भावनाजनकत्वं शुब्दभावनास्वमित्यर्थो, †सन्मात्रमिति, अत्र स्थाने, अन्यत्र “सम्बन्धमेवात् सचैव, मिश्रमाना गवादिषु ।
वागिरिस्तुष्यते तस्यां, सर्वे शुब्दा व्यवस्थिताः॥१॥” इति कारिकाप्रसिद्ध, तदर्थो गवादिशब्दानां ब्रह्मसंवावाचित्वम्, भोत्वा-
दस्तु प्रयोगोपाधितया ताम इति । एवं च सर्वशुब्दाविशेष इति ब्रह्मकारिकाया कारकासम्पत्तस्य शुब्दस्य मतस्य वाच्यत्वं
प्रतिपादयेत्, इतिमिति, तां सृष्टाम्, नमदानात्मा शुद्धं ब्रह्म, ययां स्वतत्तादयो भावप्रत्यया आहुरिति, तेषां सह
संवासानान्यमर्थः, घटस्थानुपसंवादीनां च प्रकृतिजन्यबोधप्रकारो यमो घटत्वादिः, न चैवं घटत्वत्वस्यापि वाच्यत्वापत्तौ
गौरवम्, तत्तत्त्वकिमिष्टिष्टब्रह्मसंवाया एव घटत्वघटत्वत्वादिरूपत्वेनात्र तदुक्तविचारानवकादात्, अत एव वार्तिककारै-
स्तस्य भावस्त्वतलाविति इत्त्र यस्य गुणस्य मावाद् द्रव्ये शुब्दनिवेशस्वदमिषाने स्वतत्तावित्युक्तम्, यस्य गुणस्य विद्वज्जस्य
भावाभावापत्त्याद् द्रव्ये विद्वदे शुब्दनिवेशः शुब्दप्रवृत्तिस्तस्मिन् वाच्ये स्वतत्ताविति तदर्थः, तथा च कृपाविद्ययेभ्यो वातो

प्ररपयः, रूपादिद्वन्द्वानां साठिप्रकारकबोधोपजनकत्वेन वेग्यः क्रियायाः
 सङ्ग्रह्यः, संसर्गप्रकारकबोधोपजनकत्वमते च संसर्ग इत्यादिव्यवस्था स्रवपादा, यद्वा " सर्वे मायाः स्वनाम्येन भवन्ति स तेषां
 भावः " इति पार्श्विके पदान्तरोक्तेः भवन्ति वाचकत्वेन प्रवर्तन्ते इति मायाः स्वेन स्वरूपेणार्थेन भवन्ति प्रवर्तन्तेऽप्यः स तेषां
 मर्दानां भावः प्रवृत्तिनिमित्तमिति तद्वर्णनद्वयोऽपि स्वप्रत्ययार्थः, अर्थवच्छब्दस्यापि द्वये प्रकारत्वात्, अष्टार्थकद्वयत्वादि
 पदेषु तत्तच्छब्दवाच्यत्वेनैव बोधस्य सर्वसिद्धत्वात्, द्वावर्थावत्त्वादिना द्वाव्बोधोपस्योपपाद्यमितुमशक्यत्वात्, अष्टद्वयत्वादीनां
 द्वावर्थावत्त्वादिप्रकारकबोधोपमावेन विशेषणप्रज्ञाभावात् द्वावर्थावत्त्वविशिष्टादौ शक्तिप्रज्ञासम्भवेन पदजन्यद्वयत्वस्वादिविशिष्टपदा
 बोधस्त्वितरेभावात्, प्रमेयवानित्यनुभवजन्ये संस्कार प्रमेयत्वादि मोपबन्धाद्वयत्वमर्थप्रकारकत्वमिदमेवोपबन्धाद्वयत्वमिदमेव
 त्वप्रकारकत्वस्यापि तद्वर्धेऽन्याप्रकारकत्वप्रकारकत्वमते तादृशसंस्कारहेतुत्वावश्यकत्वेन वस्तुमध्यक्यत्वात्, अन्यथा
 चास्तित्वेन घटत्वप्रकारकसंस्कारादपि जातित्वमिति मोपदद्यायां घट इति स्मरणार्थः, न च प्रमेयाभाववदित्याकारकत्वानात्
 संसर्गविषया दुर्बद्वयत्वावित्स्वरूपप्रतिभयोपितत्त्वमध्यसम्बन्धविषयकात् ज्ञानतत्त्वप्रस्थासत्वेः दुर्बद्वयत्वत्वादित्प्रकारको
 मानसानुभवः सुप्तम इत्यापि वस्तुं शक्यम्, सासर्गिकत्वानस्य सार्वरूपापत्तिमयेनोपनायकत्वानभ्युपगमात्, एतेन यत्र यत्र
 रसत्वादिसम्बन्धेन घटादिप्रमो जातः तत्र तथाविधशक्तिप्रज्ञोपपादनं शुकमिति रघुदेवोक्तमप्यपास्तम्, तस्मादर्थवच्छब्द
 स्यापि शक्यतापच्छेदकत्वं युक्तम्, घटाविषयव्यपि घटत्वादिकं घटादिपदं चेत्युभय शक्यतापच्छेदकम्, तत्र चातिप्रकारकः
 शक्तिप्रज्ञो विशिष्टोपपेक्षितः, पवप्रकारकस्त्वेवं पदं वदन्तिच्छकमिति सामान्यत एवेति विशिष्टागृहीतशक्तिर्केचन्यः किञ्चि

दाम्भारेणैव द्वाभ्यधोप इति विद् । किं मेत्यत इति, (२२ २ ११) आख्यातार्थतयेति शेषः, तथा च लिङ्गावीति,
 अत्र क्रियामात्रमर्थमावना, लिङ्गादिनिष्ठा प्रवर्तना तु किं कथं केनेत्यध्वप्रवर्तनी सुम्दमावनेति विज्ञेयः । तदुक्तम्, “ लिङ्गे
 अभिधा सैव तु ध्व्यमावना, आर्ष्यं तु तस्याः पुरुषप्रवृत्तिः । सम्बन्धयोः करण तदीयं, प्ररोचना वाप्राप्तयोपयुज्यते ” ॥१॥
 इति । ननु वेत्याधारस्य प्रकाशक इत्यन्तो (२४ १ ७) पुस्तकाकार एव नियोगो भावना वा लिङ्गाद्यर्थो न तु वाद
 इति सौगदस्य पूर्णपक्षः, सोऽपि न परीक्षक इत्यादिना प्रत्यक्षवच्छब्दस्य मुख्यमर्थप्रादित्वं प्रवर्तकत्व च, अन्यथा तस्यापि
 तस्य स्यादिकृत्येनान्यथासिद्धेः, भारीदृष्टापनताया बुद्धरत्नस्य योमयत्र हुत्यत्वादित्यादिप्रतिषेधना तभिरासः । भावना
 विद्यापणत्वेनेति, (२४ २ ७) तथा च भावनान्वययोगे कर्मत्वाद्यनवच्छेदप्रथमान्तपदोपस्थाप्ये लिङ्गवत्संख्यान्वय
 इति कर्तृमतमदस्याभिधानानभिधानान्भावामेधाभिरितानभिहितविहारीपथ्यवत्सेति नातुपपत्तिरिति भावः । भावनेक्या-
 द्विचपनबहुचपनाप्राप्तेर्वैष्यमानपदोपस्थाप्येतदेव समाधानं द्रष्टव्यम्, भावनान्वयिनो द्वित्वादिना द्विवचनाद्यपपत्तेः । तस्य
 कर्तृमत्वाद् मेव इति, (२५ २ ७) तस्य प्रत्ययावस्थ स्वान्वययोग्यमेवाद् भिन्नसंख्यान्विततदन्वयित्वमित्यर्थः । न
 कारकमेवाद् मेवीति, (२६ १ १) न संख्यामेवाध्वकारकान्वयित्वेन भिन्नस्वरूप इत्यर्थः । आख्यातार्थसंख्यान्व
 यिकारकस्याख्यातेनेव सर्व माकाहत्वाविधि भावः । तथा च वैत्रसैत्राभ्यामास्यत इत्यत्राख्यातार्थसदृश्यायाः कारकानन्वित
 त्वाच्छाब्दान्वायेनोत्सर्गिकमकचपनम्, भास्वर्षे त्वय्युत्पत्तेरेव न तदन्वयः, आर्षेन्यायेन कथञ्चित्तत्र तदन्वयस्वीकारेऽपि
 समग्रदायविरुद्धत्वादप्य न द्वित्वादिविषयया द्विवचनाधिकमिति मन्तव्यम्, कारकद्वयमन्वयादिकल्पमेव द्वित्वादिकमाख्यातवि

एतन्नादिना नियोगे प्रतिपाद्य इत्यत्र प्रत्ययविधौ सौगता स्यादाकृत सम्पन्धाद् यवीत्यादिना, (२६ १ २) सम्पन्धाद्
 मिश्रकारकमन्धाद्, तद्धेद क्रियाभेदः, धात्वर्थस्यापीति, (२६ १ २) चैत्रमैश्राम्यासास्य इत्यत्र कर्तृदयसम्बन्धेन
 पात्वर्थेऽपि द्वित्याद् द्विष्यनापत्तिरिति भावः, स्वमते उपपत्तिमाह सौगताः, अस्माकं त्विति, (२६ १ २) भवेन
 हि विवक्ष्यत इति, (२६ १ २) कर्तृभिरन्तेन विवक्षिता सती कर्माभिरन्तेन विवक्षाभाटीकते कर्मभिरन्तेन विवक्षिता
 न कर्मभिरन्तेन विवक्षामिति कर्मकर्त्रभिवानानभिवाननियम इति भावः । पारमार्थिकत्वोपपत्तेरिति, (२६ १ ३)
 तथा च भावनान्वयिनि सकृज्ज्यान्वयापवमिवानानभिवानन्यत्वा पारमार्थिक्येव युक्ता, अन्यथोभपविषयानिभिरस्य
 युगापदेकतासम्भवेनौदनः पच्यते स्वयमेवेत्यादिकर्मकसुप्रयोगोन्वेषापचे, असुत्कर्माद्यभेदविवक्षया व्यवस्थोपपादने सकर्म
 काकर्मकप्रयोगादेरपि यादृच्छिकत्वापत्तेः । पारमार्थिके तु ह्यलस्वरूपेऽप्यर्थे नेच्छाधीनोऽर्थः, किन्त्वर्थप्रयोजनाद्यधीनेच्छेति
 न व्यवस्थावशिरित्यादि दृढव्ययम् । स्यादाकृतं ते (२८ १ ३) इत्याधारम्य प्रशाकरमतम्, ननुसामान्यप्रत्यक्षादि
 त्पादि (२८ १ ८) संशयकारणोपपादनं भावस्य तदसहमानस्य, न त्वनुपलब्धमाद् (२८ १ ०) इत्याविरुक्तिः
 प्राभाकरस्य, अभाय पचेति, (२८ १ ९) अभावप्रमाणजन्या प्रमेवत्यर्थः, सामान्येनेति, (२८ १ ९) योग्या
 योग्यानुपलब्धमधिक्यमद्वयोदासीन्येनानुपलब्धमात्रं प्रमाणमिति वादिन इत्यर्थः । तथाप्यनुपलब्धेरेव, (२८ १ १०)
 अनुपलब्धत्वमप्राप्तानुपलब्धेरेव, विश्वाचारीनामिव संशयो भवत्वित्यर्थः, न स्यादिति अभावनिषयकारिणीति श्रुतः,
 स्यात् संशय इति (२८ १ १०) निषयसामर्थ्यभावेन सम्भुतसामग्रीकत्वादित्यर्थः, सामान्यप्रत्यक्षतायामिति

(२८-१ १२) तद्विषयस्य विधेयस्यापि प्रत्यक्षसिद्धत्वादिति भावः । ' युक्तस्तत्र सन्वेद इति ' (२९ १ ८)
उक्तमीत्या सामान्यप्रत्यक्षात् विधेयाप्रत्यक्षात्नेकविधेयस्मरणाय संक्षेप इति प्रागुक्तार्थस्य निष्कर्षत्वादिति भावः । अत्र
सामान्यप्रत्यक्षं प्रसिद्धानविषया विधेयाप्रत्यक्षं विद्यपादर्शनविषयाऽन्यविधेयस्मरणं च क्षेत्रियोपस्थितिपिचया संक्षेपका
रणमिति मन्तव्यम् । ननु क्षेत्र्योर्विरोधज्ञानमपि संक्षेपकारणमस्ति उक्तं नोत्कीर्णमिति चेत्, सत्यम्, संक्षेपे
तदधिकारमाहस्तिक्तमो विरोधो न प्रकाशस्तथा सति तस्य तदभावव्याप्तिर्यवसायित्वेन तदभावव्याप्यवजानिषयक
पसंक्षेपप्रतिबन्धकसंज्ञातदभावस्य च कार्यसहभावेन हेतुत्वात् संक्षेपमात्रस्य पुनर्मत्वापत्तेः, न च तदभावव्याप्यवजानिष-
यत्वं तदभावप्राप्तिप्रकारकत्वमस्ति, गौरवात्, अन्यथा बह्वचभावव्याप्यव्याप्यवान् वदिव्याप्यवान् पर्वत इति पराम
र्शम् पर्वतो वहिमान् तदभावव्याप्यव्यव्येति संक्षेपकथाया अनुमितेर्दुर्गतरत्वापत्तेः, किन्तुत्वविरोधः संक्षेपे संसर्गतया
मासते, तस्य च पूर्वसुपस्थितिरिति विरोधज्ञानस्य संक्षेपहेतुत्वोत्कीर्णनायोगात् । किञ्च विरोधाविषयकैकप्रमिकस्यानु
त्ततदभावप्रकारकज्ञानेऽपि संक्षेपव्यवहारम् अन्यथा तस्य संक्षेपान्यस्ये ततो निषयकार्थोपपत्तेः, संक्षेपे न विरोधाविषयकत्व-
स्योऽपीत्यसं तत्र तदज्ञानहेतुत्वमुच्यते । एतेन तद्व्याप्राप्तिबन्धकप्राद्विषयत्वरूपस्य विरोधस्यापि प्रकाशतया संसर्गतया
च संक्षेपे मानयमास्तम् । अथास्तं च तद्व्यापृष्टिं प्रति तदभावव्याप्यव्याप्यज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वमेकं तदभावव्याप्तिप्रकारणा
नित्यमित्यनुवृत्तिरिति विरोधज्ञानसिर्णयविशिष्टतद्व्याप्राप्तिनिर्णयदेन प्रकृत्यव्याप्यत्वं क्वादि क्वादिना

पुरुषत्त्वव्याप्यवानयमिति ज्ञानादपि पुरुषत्वसन्देहनिवृत्तेः, एवं च संशये कोट्यश्वे विरुद्धत्वकोटिवाक्येऽप्युक्तयोरेकत्र इयमिति
रीत्या मानोपगमाद्यस्योपदक्षितप्रतिषेधकसावधेदकस्याप्यतारानाक्रान्तत्वेनानुपपत्तेरमात्र इति रघुवेवोक्तमपि, तदभावाभ्या
प्यतिरिक्तान्प्रकारस्वानिर्कृतपितृत्वापक्षया तदभावाभ्यामिच्छाप्रकारतारानिरूपितत्वनिषेध एव साधकात्, अन्यथैकत्र इयमिति
रीत्या तदभावाभ्यामिच्छाप्रकारतारानिरूपितत्वनिषेध एव साधकात्, अन्यथैकत्र इयमिति
वा ! इत्यत्रापि स्वाधुत्वतदभावापुरुषत्ववत्त्वाभावरूपकोटिचतुष्टयस्यास्यैव संशय स्वीक्रियते सादृश्याभ्यामिच्छाप्रकारतारानिरूपितत्वनिषेधः
स्याधुपुरुषपदान्यां स्वाधुत्वपुरुषत्वयोर्वाकारद्वयेन चाभावद्वयस्योपस्थितेः, केवलं स नश्यमतं द्वाब्दः, जीर्जनैर्यायिकमत
योपनयसहकारेण मानस इति विज्ञेय इति नानुपपत्तिः, अन्य त्वेकवमिमि विरुद्धनानाधर्मप्रकारकज्ञान संशय इति संशयलक्षण
मुवद, तमते स्वाधुर्वा पुरुषो वेत्वेयं द्विकोटिक एव संशयः, विरोधज्ञानं च तमते संशयकारणमिति मतव्यम्, तल्लक्षण
वर्धकप्रमितावच्छेदकविशिष्टविज्ञेयकृतावच्छेदेन विरुद्धजन नानाधर्मप्रकारकत्वम्, तेन इदमप्यतौ वदितवमाश्ववन्ता
विज्ञादः द्रुक्ताविद रजतमतद्रूपवत्त्वादेर्वदो द्रव्यं पृथिवी वेत्यादेः निरासः, एकवमिकविरुद्धनानाप्रकारकज्ञान
स्वरूपं कोटिद्वयविरोधमानसामग्रीसमावाधीन संशयस्य नृसंघटयवत् कार्यतावच्छेदकम्, एव संशयवत्तुन्यज्ञानस्वरूप
निवयत्वमपि नीलत्वशून्यपटत्ववत्त्वमिति वीचिचित्कृतः, न चेदं धर्मिज्ञानमन्तरेण निवयवत् संशयोऽपि स्यादिति
वाच्यम्, सति धर्मोन्मिषसमिकर्षेण इत्यतः, स्वविद्वद्भिज्ञानस्य धर्मोन्मिषसमिकर्षविवर्धनोपयोगात्, कोट्युपस्थितेरपि
विज्ञेयज्ञानसुद्रया विद्वद्भिरुदित्वावच्छिन्न एवापेक्षा, विज्ञेयज्ञानादुपपत्तिः सत्त्वकोटीन्मिषसमिकर्ष एवापेक्षितो, नतु

मयत्र तन्ममानमपि, संशयोत्पत्तिममय निषयापत्तिरपि निषयत्यस्य कार्यतानवच्छेदकारणेन तदवच्छिन्नोत्पत्तेरापादयितुमशु-
क्यत्यादेव न मयतीति तदाश्रयः, अस्मत्सिद्धान्तं तु तादृशमपि संशयत्वं निषयत्वं च विवारीयविस्मारीयधयोपदुमश्च
न्यतावच्छेदकमदय स्वीकर्तव्यम्, बहुविधादिष्वत्र निषितानिषितयोरपि पाठात् बहुविमदानो च कारणमेवप्रतिनिय-
तानामेव परिगणनात्, अन्यथाश्रयस्यमेवापच, अर्थसमाश्रयस्य च धर्मस्य कार्यतानवच्छेदकत्वे प्रमाण्याभात् एव
वीच पररपि स्वीक्रियते, अन्यथा स्वमामानाधिकरण्यकालिकविदेष्यतोमयसम्पदावच्छिन्नदुरितनिष्ठप्रतियोगितावच्छेद-
कत्वाक्रमेदददुरितस्त्वत्त्वमपि तत्त्वज्ञानकार्यतावच्छेदकं न स्यात्, तत्र तत्र तदाविषयकारणमात्रग्राहकस्य तमेवेत्यादि
वेदरात्रेरिवात्र बहुादिदृशस्य प्रमाणस्य मन्वाभास्सेवेति तादृशस्यापि संशयत्वादेः कार्यतावच्छेदकत्वं निरावाच्यमिति ।
यदि च निषयसंशययोरवधारणस्थानवधारणत्वे विषयते अनुभवसिद्ध तदा तयोरेव कार्यतावच्छेदकत्वमिति युक्तमुत्पत्त्यामः ।
‘ममानानेकधर्मोपपत्तेर्दिप्रतिपक्षेकसकृदुपपत्त्यव्यवस्थातव्य विक्षेपापेक्षो विमर्श संशय’ इति गौतमीय सूत्रम्, ममानो
‘जनेकसो तत्त्वोदितवृत्तायकोटिमर्शो यो धर्मस्तदुपपत्तर्धर्मिणि तद्वाक्यज्ञात्, विप्रतिपक्षविरुद्धोद्विष्टप्रतियादकाच्छब्दो नित्यो
तवेत्यादिवाक्यात्, उपलब्धिरनुपलब्धिश्च तद्वधया तद्विषयो माधामात्री तयोरव्यवस्थाऽनिर्वायकं मयधविषयव्यापृषधर्मवशा
द्वानं भूतोऽप्राधारणधर्मवदभिमानादिति यावत्, विनिष्पत्ते व्यावर्तते विक्षेपवर्धनविषयो यस्मात् स विद्वेयो विक्षेपावर्धनं तत्-
मापद्य इति, एतावता कारणसूचकं, तद्वधमाह-‘ विमर्श इति ’ एकधर्मिकविरुद्धोमयप्रकारकं ज्ञानमिति तदर्थः, माप्यकारस्तु
ममानः कोटिप्रपसाररिजो धर्मः, अनेकधर्मोऽप्राधारणधर्मः, तपलव्यनुपलव्यव्यवस्था तत्कोटिक्रानस्य तदमावच्छेदिक-

ज्ञानस्य च मद्रिपयकत्वाननधारणं प्रामाण्यसंशय इति यावदिदस्याह, तद्विह कठोरस्पर्धभावनारूपधर्मिज्ञानाद्रिशेषादर्शनात् यज्यर्थ
 तदितरकोटिद्वयोपस्थितेऽथ विशेषसंशयाद् युक्तो विशेषग्रह इति बोध्यम् । तत्र स्वतन्त्रेषु, विज्ञानवादिमतमायातमिति,
 (२९ २ १) तावतापि सौगतपक्षो न क्षीयत इति भावः । परमार्थसदायातमिति, (२९ २ २) अनिच्छतोऽपि
 योगाधारस्येति शेषः, विकल्पबुद्धौ प्रतिभासमानस्य सामान्याकारस्य द्रुक्पतायाः स्वयमेवाभ्युपगमापस्य च ज्ञानसामग्री-
 मात्रप्रमथस्य निर्विकल्पकेऽपि युक्तत्वाद्रिशेषरूपताया अपि च बहिर्ये गौणत्वे च ज्ञानमात्र एव तत्त्वतो विभान्तत्वादिति
 हृदयम् । विपर्ययस्यापीति, (२९ २ ४) अनुभूयमानेऽनुगतव्यावृत्ताकारद्वयेऽन्यतरासत्यत्वे विनिगमकामावादिति
 निष्कर्षः । विचार्यमाणायोगादिति (२९ २ ७) किं स्यात् सा विप्रैरुक्त्यामित्यादियुक्तिरिति भावः । एतेन
 बाह्यान्तरायातां मूर्ध्नां सामान्यविशेषात्प्रकृतासाधनेन, मेवाप्रतिष्ठितैः विप्रपागोचरत्वात् । मेदमात्रस्येति, (२९ २ १४)
 अनुपपन्नपावगादिनि ज्ञानञ्चतस्तत्वाधयतयैव मेदावगादनादिति भावः । सामान्यग्रहण एवानुमानव्यापारो व्यक्तित्वा
 धेपतो लभ्यत इति तु न वक्तुं युक्तम्, आद्येपस्याप्यनुमानत्वात्, अनुमितौ सामान्यविषयताप्रवादस्तु व्यापकतानबन्धेदकत-
 त्वव्यक्तितरूपज व्यापकानवगाहिरवात् प्रत्यक्षवृत्तिस्यष्टास्यविषयितामावादा समर्थनीयः । सामान्यामिति, (३० २ ४)
 ताम्नां स्थापुषुषाम्नां विद्येपाम्नां, तस्योद्गतासामान्यस्य, व्यतिरेको मेदयत्, किं न दूरे व्यक्तिमानप्रतिपक्षकद्वैतस्यवति वेदे
 ऽवमामनं स्याद्व, विद्येपात् सामान्यस्य मेदे एकभासकसतामाद्यभाषेऽपरतदभावस्य नियन्तुमशक्यत्वादिति भावः । इष्टाप
 तावद्-दूरेऽवमाममानस्यास्पष्टाकारस्य सामान्यस्य मन्त्रिज्ञानेऽतिशयेन भासनं स्यात् । यदूरेऽस्पष्टमनुभूयते तत्समीपेऽप्यस्पष्टं

मायात् अस्पष्ट विद्वेषस्थास्यस्पष्टताया एव सम्भवादिमि भावः । निरवच्छिन्नाप्रस्थादिप्रकारतायास्याम्रादिप्रत्यक्षे निरुद्धरे
 दृष्टपित्वादौतुल्यं दूरदृष्टपित्वादयो प्रतिषन्धकत्वं कल्प्यते, अस्तु वा सामान्यविशेषसाधारण्येनास्पष्टतास्यविषयताविशेषस
 मन्वेन मायात्कारत्वावच्छिद्य दूरत्वस्य स्पष्टाक्यविषयताविशेषसम्बन्धेन तदवच्छिद्ये च सम्भिवानस्य हेतुत्वम्, तथाप्यत्र
 पित्वादिद्विष्टविषयस्य ताद्रव्यैव वा तन्मिति नोक्तदोषस्पर्श इत्यभिप्रायवान् समाधत्ते-एतदप्ययुक्त विशेषेयेऽपि
 समानत्वादित्यादिना (३० २ ५) । कुतश्चिदुद्देश्यादि, (३० २ १४) एवं कारणं दूरत्वादि अष्टमस्पष्टद्वयो
 पद्यमः न चैवं व्यभिचारः, दूरत्वादौपत्यतेऽप्यस्पष्टद्वयोपसमस्यैवान्मुपपन्नात्, तत्त्वावच्छिन्ने च तत्तद्वृत्त्यवच्छेदकात्
 मायानामेकद्वयकिमन्वेन हेतुत्वे दोषामावादिमि दिष्ट । सवावकत्वादिति (३१ १ ३) संवावकत्वस्य च सद्विषयकत्वेन
 व्यावृत्तादिमि भावः । 'तया च कथमिदमवतिष्ठत इत्यादि (३२ ० १२) यदि च विचिनिमन्त्रनामन्त्रणादेय-
 याचतुष्टयमाचारणी प्रवर्तनैव द्रव्यमावना, विधिः प्रेरण मूलस्य निरुद्धादेः, निमन्त्रणमावस्यकप्रेरणा, नामन्त्रणं कामवा
 यनुद्या, अध्येषणा सत्कारणौ व्यापारः, एतत्तुष्टयानुमतप्रवर्तनात्तस्य द्रव्यतावच्छेदकरे तावदात्, आह च "अस्ति
 प्रवर्तनारूप-मनुस्यूतं चतुष्पदि । तत्रैव छिन्न विधातव्यः, किं मेवस्य विषयता ॥१॥ न्यायस्थुत्यादनाय वा, प्रपञ्चार्यमयापि
 वा ॥ विरप्यादीनामुपादानं, चतुर्णामादितः कृत्तम् ॥ २ ॥" इति, प्रवर्तना च प्रवृत्तिननञ्ज्ञानविषयतावच्छेदको धर्मः,
 स चेष्टमायनत्वादिति विमाम्भते-उवा नामान्तरेण शिष्यप्याध्यातोत्यादनादृत न कथिदन्तो नैयायिकमतविशेष इति
 मन्तव्यम् । परापेक्षामन्तरेण चवचित् कथापिदप्यभावाविति, (३४ २ १) अत्र तस्यति योजनीयम् । तस्य

ममानप्रत्ययस्यस्य । नन्विदमपुक्तम्, घटोऽयमित्यादौ घटस्यादिसमानपरिणामप्रत्ययस्य परापेक्षामन्तरेणैव सर्वानुभवसिद्धत्वात्, न च मामान्यप्रकारकप्रत्यये परापेक्षस्वनियमोऽपि पशु युक्तः, घटस्य सामान्यमिति प्रतीतेरतथात्वादिति चेत्, सत्यम् मामान्यीयविश्लेषणसाम्यत्वेन सामान्यप्रकारकप्रत्यये तथा नियमे दोषाभावत्, घटस्य सामान्यमित्यत्र तु सामान्यस्य तादात्म्यनर प्रकारत्वात्, वैमदस्येऽभीत्यमेव परापेक्षत्वनियमोपपत्तेः, परापेक्षसदनपेक्षत्वं तु न रूपम्, किन्तु स्यादादसावकृत्याद् भूषणमेव, एतेन सामान्यबोधो न परापेक्षो न वा वैमदस्यबोधः, किन्तु तत् व्यवहार इत्यप्यपि नयोऽनुगृहीतो भवतीत्यादि विभाषणीय सुधीभिः ।

अथ सपल इदृश्यादि, (३४ २ ३) अक्षेन समानो षबल इति प्रत्यये सामान्यपदार्थस्य तद्विश्रुत्ये सति तद्वृत्तिधर्मस्वरूपत्वेन नैवगमत्वात् नैवगम्यस्य धामेवज्ञानविरोधित्वादिति भावः । एकस्योपचाराविति, तपश्चरितमेकत्वं तज्जातीयामदरूपमाभित्येत्यर्थः । तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नमेवदवचापुदिर्हि तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नमेवदमावचापुदि विख्यादि न तु तज्जात्यवच्छिन्नमेवदमावचापुदिमित्येव न विरोध इत्यर्थः । न चैव यां कांश्चिन्नानिमादापातिप्रसङ्गो, विद्वेष्यवाचकपदवाच्यतावच्छेदकजात्यवच्छिन्नमेवदमावाच्येनानतिप्रसङ्गात्, धर्मैकस्य अक्षतषबलवृत्तिसमानपरिणामगताभेदस्योपचारे धर्मिष्यप्यारोपमाभिरत्यर्थः । न चैवमत्रापि सादृश्यान्तरमादापातिप्रसङ्गः, 'धारोपे सती'त्यादिन्यायेन सादृश्यान्तरेणामेवाध्यारोपायोगादिवि मन्तव्यम् । मुख्यमात्मापिप्रत्य इति, (३४ २ ४) मुख्यं स्कन्धपरिणामकृतमेकत्वमात्मादिषु प्रत्यप्यित्यर्थः । सादृश्यं तूपचरितमिति (३४ २ ४) प्रथमपक्षे सादृश्यस्य सादृश्यानिमित्तमित्यर्थः । द्वितीयपक्षे

साहस्यवृषीत्यर्थः । कथमुपपद्येतेति, (३४ २ ५) मुख्यैकत्वस्य परानयेत्युक्त्वात् स एवायं गौरित्यत्र तदाभ्यये अत्रलेन समानो पदस इति प्रत्ययो नोपपद्येतेत्यर्थः । तथोरेकसामान्ययोगादिति, (३४ २ ५) एतदनन्तरं तेन ममानो उपमिति प्रत्यय उपपद्येतेत्यनुपपत्तनीयम्, तयोः अत्रतपवत्तयोगोत्तरूपैकसामान्यसम्बन्धे बबले द्वयलमिमत्वञ्चल्लक्षणादिगो-
त्त्वमामान्यरूपवत्त्वग्रहे उक्तनिश्चिदुद्देशेनानुपपत्तिरित्यर्थः । इत्थं तदस्वेनावेषसमाधाने कृते बाधकप्रसङ्गमाह—इति चेद्वि-
स्यादिना, (३४ २ ५) सामान्यवन्ताविति (३४ २ ५) मुख्यैकत्वद्वये हित्वेतेनाभिज्यञ्जकापञ्चाधीसत्वे समू-
हालम्बनस्यैव सम्भूतसामग्रीकत्वादित्यर्थः । न तेषां पदवञ्चल्लमित्यत्रापि सयुक्ते पदभूतले इत्यस्यापचिरिति वाच्यम्,
तत्रापि पदवत्त्वसाहचर्यकैकत्वानाभयतो तदापचरित्युक्त्वात्, सदाभ्यये तु चर्मगतसत्त्वस्यापुनरुत्कारेण तदन्वयविषयावी-
नबोबोपपत्तेरिति ध्येयम् । ननूपचरितैकत्वाभयवेज्जि स एवायं गौरिति वीकाले तेन समानोऽयमिति कथं न स्यात्, तत्राह
अमेवोपचारे स्थिति (३४ २ ६) सामान्यमिति सम्प्रत्ययः स्यादिति (३४ २ ६) सामान्यान्तर्निगिरण्यं
कृत्वा तदेकत्वप्रत्ययः स्यादित्यर्थः । न तेन समानोऽयमिति (३४ २ ६) कृत्समानत्वदुदेत्येकत्वधुविजनन
एवोपधीयतादिति भावः । सत्यगवधयेत्यादि, (३४ २ ८) तथा च मावस्यापनादिगोच्यवशादेतुसाहचर्यरूपाणां
गोत्रानां भिन्नत्वान्मुपगमाभ्य वेधः । एकत्वम्यवशात् तेषु गोत्वतेनानुगमयैवोपपादनीयाः । अत एव मृत्तस्वर्पत्वादिना
सौकर्यात् इन्मकरस्वर्पकारवन्मृत्सुसादिबन्धतावन्त्येकतया पदस्यमपि नानैकत्वस्वप्नपदार्थत्वं तत्र कथञ्चित्सौसाहच्यादिनेति
परमपि स्वीकृते । तदेकजातित्वनियन्धनमिति (३४ २ १०) तेन मावगवादिनेका जातिर्यस्य स्वापनागवादेस्त

तत्र प्रचोदयति रसपर्यः । तथा च गोपयद्द्रव्यतावच्छेदकं निधेयचतुष्टयानुगतगोचरमेकं तद्व्यव्याप्यानि च भाष्यगोसादीनि नानेति
 निज्जर्हः । इदं तु बोध्यम्, एकानकत्वनानुभूयमाने वस्तुनि य एवांश्च एकस्यावच्छेदकः स एव द्रव्यं य एव वानेकत्वाप्यच्छेदकः
 स एव पर्याय इति द्रव्याधिपन्नयेनोर्ध्वतासामान्यस्येव, विर्यरूमाभान्यस्याप्येकत्वस्याविशेषेण ग्राह्यात् केयं वाच्यो युक्तिरात्मा
 विद्रव्यं मुख्यमेकत्वं सामान्ये तदुचरितमिति, विपर्ययस्यापि वक्तुं शक्यत्वात्, आस्यादिद्रव्यस्याप्येकग्रहणगृहीतासंख्येयप्र
 दन्नापात्मकस्य मिश्रान्तमिदृशत्वात्, सामान्यस्य व्यञ्जनपर्यायरूपत्वाच्च मुख्यमेकत्वमिति चेत्, एवं सति सर्वत्र सम्भेदादुक्तम
 एव स्यादपार्थानुगतः, तथा चानुभूयमानार्थानुगताकाचनुपपत्तिः । किञ्च वस्तुमुद्यमनयेनात्मादिरपि प्रतिषेधमद्वारापपर्यायात्मा
 कथं मुख्यैकस्यामभुवीत, न गन्तरेण तु मुख्यमेकत्वमुपपन्नमिति चेत्, अस्तस्मिन्प्रतीतिरेव तत्र मानत्वात्, अनुगतप्रतीतिविषयो
 हि सामान्यं व्यावृत्तिप्रत्ययविषयश्च विदुष इति, अनुगतप्रत्ययोऽपि योर्ध्वतासामान्यानालम्बनस्तिर्यक्सामान्यमेवालम्बते, विपर्ये
 येन पियां विज्ञेय इति न्यायात्, अन्यथा साकारवादापातात्, स्वरूपास्तित्वमन्यदन्नस्य न सदृश इति चेत्, अन्यकलस्पर्धमपि
 कथं सदृशमिति स्मरन्तु देवानुप्रियाः, सौत्रान्तिस्मृतिसिद्धान्तपद्धतेः स्वतो व्यावृत्तिमतां पदार्थानां कथञ्चिदनुगतधीजनैकशक्ति
 र्ज्यरहरणकशक्तिरपि गृह्यन्तीनां सामान्यमिति मते तु तुल्यन्यायेन विदुषस्यापि व्यावृत्तिधीजननञ्चाकिरूपत्वेन तदुभयाप्रत्यक्ष
 त्वप्रगल्भः, तदतिरिक्तद्रव्याभावेन द्रव्यार्थतया प्रत्यक्षत्वस्यापि वस्तुमशक्यत्वात् । तस्मादेकत्वमनेकत्वं च सामान्यविशेषयोर्द्व
 यपर्यायाप्यच्छेदे स्वस्वग्राहकनयापेक्षया मुख्यमेवेति दिद् । येन तत्रापि पाषण्यार्थो न स्यादिति, (३४ २ १३) ननु यज्यादि
 सामान्यस्य नुष्कार्यतां कथं न वास्यामः, किन्तु धातुर्थत्वेनान्यसम्मतया तिर्य्यतामेव, अत एव धर्मिकरूपनात् इति न्यायात्

पूर्वकल्पनापेक्षया यागादेः प्रसङ्गप्रत्ययपर्यन्तं स्वाधित्वमेव युक्तं, यागोपरकाले इदानीं न यद्वेयमिति प्रतीतेर्य्यापारस्फालावच्छिन्न
 समवेतत्वस्यैव यागादिप्रत्ययहेतुत्वकल्पनेनोपपत्तिरिति प्रत्युक्ता, यन्त्याद्यर्थस्य स्थिरार्थव्यापारेऽन्वितस्यैवानुमवादाध्य
 मावनाया अप्रतिषेधेयात् । न च सर्वत्र व्यापाररूपा मावना नाभ्यासस्यार्थः, किन्तु घातोरेवेति धेयाकारणमसम्भवं युक्तं,
 प्राधान्येन प्रतीयमानव्यापारस्य घातार्थतायाः प्रकृतिप्रत्यययोः प्रत्ययार्थप्राधान्यमिति न्यायविरुद्धत्वादिति चेत्, “अत्रा
 दुक्त्याहुतयोच्छ्रुत्तो, नवीनवैपाकरणाः स्वयुक्तीः । दध्वार्थेष्टदो वयमेव दद्या इत्यान्तरं दर्पमिवोद्विन्तः ॥ १ ॥ ”
 यथाबहुक्तं ‘प्रकृतिप्रत्यययो’ रित्यादिन्यायाद् व्यापारो न घातार्थ इति तदयुक्तं, तस्य न्यायस्य प्रकृत्यर्थप्रकारकबोधे
 सदुत्तरप्रत्ययबन्धोपस्थितिः कारणमिति कार्यकारणमावमुक्तत्वात्, स एव च न सम्भवति, यत्त्वानित्यत्र पाकं कृतवानिति
 विवरणात्, पाकस्य कर्मकारकस्य कृषत्तुप्रत्ययार्थे कर्तृकारकेऽनन्वयात् । न च “सम्बन्धमात्रमुक्तं च धृत्वा घातव्यमावयोः ।
 तदेकान्विबद्धे तु व्यापारेऽस्या न विद्यत ॥१॥” इति भाट्टपायोक्तरीत्या सम्बन्धसामान्येन कारणवामन्वयो वस्तुं द्रव्यः,
 क्रियात्वस्यैव कारणत्वपि तावच्छेदकत्वेनान्वयप्रयोजनकरवत्त्वतश्च योगसाधिरात्, तस्मात् क्रियारूपा मावना घातव्यं एव,
 ‘भूवादयो घातव’ इति सूत्रे प्रसूतिप्रकारवाचकमिदमुच्यते न इन्द्रमर्मवदुन्नीरिणा यूपमृतयो वासरक्षा घातव इत्यर्थतामात्,
 क्रियावाचकत्वे सति म्वादिगापठितत्वस्यैव घातुलक्षणात्त्वस्यैव घातुलक्षणात्त्वस्यैव घातुलक्षणात्त्वस्यैव घातुलक्षणात्त्वस्यैव घातुलक्षणात्त्वस्यैव
 कारणव्यतिरेक्यं, वा इत्यादावभ्यवेदप्रतिव्याप्तिवारणाय विषयार्थं, वा इत्यस्य घातस्यैव घातस्यैव घातस्यैव घातस्यैव घातस्यैव घातस्यैव
 पाठ्यत्, न “च घटिगन्धनापधर्पनिर्देशो नियामकस्तस्यार्थानादेयनाविति” मान्यपर्यलोचनया मातृनामनेकावर्त्तेन नियमस्या

पुनिरुत्तरलाभात्, क्रियात्वं च व्यापारत्वं, न तु भास्वर्यत्वम्, अन्योन्याभावात्, न चान्यतमत्वं चातुत्वं, भूवादय इति सूत्रै-
 यदर्थ्यापत्तेः, न च सत्तादीन् फलान्दानन्यतमत्वेनादाय तद्भाषकत्वे सति गणपठितत्वमेव सङ्ख्यगुह्यतामिति धान्यम्,
 तदन्यतममध्ये विकल्पस्यापि विकल्पयतीति प्रयोगानुसारेण प्रत्येकधौष्यात् तदर्थकचकारे' विष्णापेतिरिति बोध्यम्, क्रियावाच-
 कत्वं एव हि धातोः कार्यमधिष्टोमयाजीत्यादौ कर्मणि करणोपपदे कर्त्तरि च भ्यत् मिनिप्रत्यपोपपत्तिः, विना क्रियां कारकत्वा-
 सम्भवेन तद्भाषकप्रत्ययस्याप्यसम्भवत् । न च गम्यमानक्रियामादाय कारक्योगइति मङ्गरीतिपुत्का, आख्यातस्मलेऽपि
 तदापत्तौ भावनायास्तदर्थत्वप्रवादस्य वचनताञ्जलित्वप्रसङ्गात्, एतेन प्रकृते लिङ्गसंख्यानवयानुरोधात् कर्तुर्वाच्यत्वधौष्यात्
 तेनाद्येपान्नावनान्प्रत्ययः सुषट इत्यपस्तम्बम् । एवं सत्याक्यातेऽपि संख्यान्वयानुरोपेन कर्तुर्वाच्यत्वप्रसङ्गात्, किञ्चैवं नलैर्मिमो-
 नस्त्वमिमो इरिया त्रातो इतित्रात् इत्यादौ "कर्तृकरणे कृता बहुलमिति" समासो न स्यात्, पुरुषो राज्ञो, मार्या देवदत्तस्येत्या-
 दाविविवातामध्यार्थः, न च दम्भोदतो गुडधाना इत्यादाविवान्नाप्याहुरक्रियाद्वारा सामर्थ्यं वाच्यम्, तत्र विख्यानार्थक्यादगत्या
 तथा स्वीकारेऽपि नस्त्वमिष इत्यादौ साक्षादात्मवर्त्तनये वाचकामावात् । किञ्च भावनायास्तिष्ठत्वे मावयति षटमिति बद्धवति
 षटमित्यपि स्यात् चात्वर्यफलाभयत्वरूपकर्मत्वसङ्ख्यात्, न चाख्यातार्थक्यापाराधनपत्तेन कर्तृत्वापत्तसङ्ख्या कर्मसङ्ख्याया बाधाअ-
 धितीयेति वाच्यम्, आख्यातार्थक्यापाराधनपत्तेन कर्तृत्वसङ्ख्यात् विष्णुमित्रेयेत्यत्र विष्णुमित्रस्याकर्तृतापत्तौ
 वृत्तीपानापत्तेर्मिमं गमयति द्रवदणो विष्णुमित्रमित्यत्र विष्णुमित्रस्याकर्तृतापत्तौ प्राप्तस्य गमिकर्मतानापत्तेः । तथा च ग्रामाय-
 गमयति देवदणो विष्णुमित्रमित्यपि न स्यात्, "गत्यर्थकर्मणि द्वितीयावतुष्यौ चेष्टायामनञ्वनीति," गत्यर्थकर्मण्येव षतुर्बीति-

धानादि, अपि च फलमात्रस्य धात्वर्थस्ये प्राप्नो गमनवानिति प्रतीत्यापत्तिः संयोगाश्रयत्वात्, फलानुत्पादद्वयायो व्यापार
 सत्त्वे पाक्षे मवतीत्यनापत्तिर्योग्यारविगमे पाक्षे विषय इत्यापत्तिश्च, न च मावप्रत्ययस्य ध्यादेशस्तुल्यव्यापारवाचकत्वात्मा
 नुपपत्तिः कर्तारि कृतित्वत् एव तद्व्यापे विद्वपानुसृत्यनौपय्यारिषेः । अथ कवे फलव्यापारयोर्द्वयोरपि धातुदो लाम इति
 चेत्, कवे व्यापारे च सम्बन्धः कृत्विप्रत्ययान्तरात्, पथशीत्यादौ फले विहितस्यापि, व्यापारो मावनामिधासाध्यत्वेनामिधी-
 यमाना क्रिया, यद्वाच्यपथीय “यावत्सिद्धमसिद्धं वा साध्यत्वेनामिधीयते । आभितन्मरूपत्वात् सा क्रियेत्यमिधीयते” ॥१॥
 इति । न च साध्यत्वेनामिधान मानामावा, पथति पाकः कृतोति कृतित्वाद्यौ क्रियान्तराकृद्धानाकृतयोर्द्वयनस्यैव मानत्वात् ।
 क्रियान्तराकृद्धानुत्पापकृतावच्छेदकस्य साध्यत्वस्यासम्भ्यस्य धातुप्रतिपाद्यत्वकल्पनात्, तदिदमभिप्रेत्योक्तं वाक्यप
 थीये “असत्त्वमूढो मावच्च त्तिदपदेरमिधीयते” इति, न चैवं वक्तव्येऽपि वस्तुना तद्व्यापत्तिः, इत्येवात्, तत्र प्रकृष्टिप्रत्यय
 मामाभ्यां पश्य मृगो धावतीत्यादौ विकृताभ्यामिव साध्यसाधनारस्ययोरमिधानात्, तत्र साध्यत्वं क्रियान्तराकृद्धानुत्पाप-
 कृतावच्छेदकरूपत्वं, साधनत्वं च कारकत्वेनान्वयित्वमिति, न च वक्तव्ये धातुना साध्यत्वेनामिधाने मानामावा । ओदनस्य
 पाक इति कर्मपञ्चा मानत्वात् । न च मवतीत्यप्याहृतक्रियान्वयात् शष्ठी, कर्तृकर्मणोः कृतीति कृदन्तेन योग एव तद्विधानात्,
 नञोऽप्यप्येत्यादिना तादेवयोगे निषेधाच्च । अथ कारकाणां मावनायामेवान्वय इति नियमे ओदनस्य पाक इत्यत्र कर्मपञ्ची
 मावनाया धातुवाच्यत्वं साधकत्वं तत्रैव तु किं मानमिति चेत्, विद्येभ्यस्तया कारकादिप्रकारकत्वोपे प्रति धातुजन्यमावन्नोपस्थिति
 र्हेतुरिति कार्यकारणमाव एवेत्येवेति, तदुक्तं “सज्योचनान्तं कृत्योर्ध्वं, कारकं प्रथमो वक्तिः । धातुसम्बन्धाधिष्णर-निष्पन्नम

समस्तनञ्च ॥ १ ॥ तथा यस्य च भावन, पृष्ठी येत्युदितं ब्रयम् । साधुत्वमष्टकस्यास्य, क्रियैषावधार्यताम् ॥ २ ॥ " इति, एव
स्कारिकाप्रपादौ यथा सम्बोधनान्तस्य क्रियायामन्वयः, त्वं प्रदि देवदेवेत्यादौ निधातानुलोपात्, " समानवाक्ये निधातु
स्मदस्मदादेया " इत्यनेन समानवाक्य एव सभियमात्, पचति भवतीत्यादौ अत्रमाध्यादिरीत्यैकवाक्यतासत्त्वादेव
निधातुस्वीकारात् ॥ १ ॥ कृत्तोर्यं, क्रियाम्नामुपिगणने कृत्वमुच्चितिविरिता, क्रियायामन्वेति, क्रियाया मम्याशुचिः पुनः
पुनर्जन्म वस्मिन् षोत्स्य इति तदर्थान् क्रियायोगे तत्साधुलोकैः ॥ २ ॥ तथा कारकं करोति कर्तृकर्मोदिव्यपदश्चानिति
पुनर्जन्म वस्मिन् क्रियापरत्वात्, ॥ ३ ॥ प्रथमो वसिः तेन तुभ्यं क्रिया चेद्वदितिरिति चिरिता, तत्र यष्टुत्वं सा
भ्युत्पत्तेः कारकशब्दस्य क्रियापरत्वात्, ॥ ४ ॥ चातुसम्बन्धाधिकारनिष्पन्नं " चातुसम्बन्धे प्रत्यया " इत्यधिकृत्य तेषां विधानात् ॥ ५ ॥
क्रिया पदित्युक्तत्वात् ॥ ४ ॥ चातुसम्बन्धे प्रत्यया " इत्यधिकृत्य तेषां विधानात् ॥ ५ ॥
असमस्तः समासायोग्यो नञ् प्रत्ययप्रतिषेधीय इत्यर्थः । न च तस्य क्रियान्वये मानामावः न त्वं पचसि न युवो पचय इ
त्यादौ क्रियाया एव निषधप्रतीतिः, घटो नास्तीत्यत्राप्यस्तित्वाभावस्यैव बोधात्, भूतले न घट इत्यत्राप्यस्तीत्यध्याहारेणैव
तथा बोधकत्पनत्, प्रकारतासम्बन्धेन नञर्यविशेष्यकबोधे चातुअन्यभावनोपस्थितेरेतताया एव युक्तत्वत्, ॥ ६ ॥
' यस्य च भावेन माषलक्षणं ' ' पृष्ठी चानादर ' इति अत्रद्वयेन चिरितमपि क्रियायामेवान्वेति, पूर्वत्र भावशब्देन
तद्वयोगे साधुत्वास्यानादुपस्य च यस्माधनन्त्यस्यार्थतो लामादिति ॥ ७-८ ॥ स च भावनामयो व्यापारः पचतीत्यादौ
शुस्कारत्वाच्च' सन्धापनत्वयसन्त्वादितरणरूपेण वाप्यः, तदस्तात्राकारकबोधस्यानुभवसिद्धत्वात्, न च नानार्थतापचिः,
तथाधिन्यायेन शुद्धिविशेषादेः अक्षयत्वावच्छेदकानुगमकस्य सम्भात्, आख्याते क्रियैकत्वस्यापि तेनैव व्यवस्थितः, यद्वाक्य

पदीय “गुणीमैत्रेययैः, समूहः क्रमवन्मनाम् । शुद्धा प्रकृतितामेदः क्रियेति व्यपदिश्यत” ॥१॥ इति, आख्यातस्य च
 फलाद्ये व्यापाराद्ये च दृष्टिः, तत्र फलाभ्याः कर्म, व्यापाराभ्याः कर्षा, सुख्यतावच्छेदक भाग्यत्वं, क्षतिक्रियेष्टरूपं, न तु
 फलादिगर्भं, फलादेर्घातुल्यत्वत्वात् । मानञ्च तत्र ‘सः कर्मणि माघे वाक्यकर्म्य’ इति सूत्रमेव, अत्र हि चकारात् कर्षरि
 इदिति सूत्रोक्तं कर्षरीत्यनुकूल्य बोधकशक्त्या विवादिदृष्टिं सत्स्थानिधृते सकारे प्रकल्प्य तस्य कर्मकतुविषयविधानात्, न
 च वर्धनान्तरीयरीत्या व्यापारस्य वात्सर्भत्वाभावाच्च सकारयिधिः स्यादिति दृष्टनीयम् । तद्वदेव कृतानामपि कर्तृकर्मभावाक-
 त्वापत्तेः कर्षरि इदित्यस्य सः कर्मणीत्यनेन तुल्ययोग्येयत्वत्वात्, अपि च गीमांसकानां कृतानिवाख्यातानामपि कर्तृवाचक-
 त्वमस्तु भावनायाभावेपठ एव सामाः, घटमानयेत्यावाभावेऽपि तुल्यच्छेदित्वं तस्याः प्राधान्येऽप्यपत्तेः । पक्षतीत्यादौ भावनाया
 विवरणवर्धनाद् वाच्यत्वमिति चेत्, न, पाकानुकूलभ्यापारादः कर्तुरपि विवरणविषयत्वाविद्ययात्, न च कर्षुर्विवरणं
 तात्त्वार्थविषयं पाकं करोतीत्यत्राद्यध्वार्थकर्मत्वविवरणवदितरेतद्वान्ते सहाय्यादिविवरणवद्वेति न तदर्थनिर्वायकमिति
 वाच्यम् । भावनायां तुल्यत्वाद्, किं च पक्षति देवदत्त इत्यत्रामेदान्त्ववर्धनात् कर्षुर्वाच्यत्वमावश्यकं पक्षा देवदत्त इत्यत्रैव,
 नचामेदयोरे समानविमक्तिमर्थं नियामकं तदभावाच्चात्र स इति वाच्यम् । सोमेन यजेत स्तोत्रं पक्षति राक्षसुल्ल
 इत्यादावप्यमेदबोधानापत्तेः । न च कर्षरि सञ्चयया सायानाधिकरण्यं, रिक्तास्यादियौमिकानामपि द्रव्यवाचित्वा-
 नापत्तेरुमाधिकरणोच्छेदापत्तेरिति विद् । अत्र फले व्यापारः प्रदानं, विकर्षाः कर्तृकर्मसङ्ख्याकासा विज्ञेययानि,
 तथापि कर्तृकर्मणी व्यापारच्छेदोर्विक्षेपणे, संख्या कर्तृप्रत्यये कर्षरि, कर्मप्रत्यये कर्मणि, सुमानप्रत्ययेऽप्यपत्त्यात् । तथा

वास्वातार्थसंख्याप्रकारकबोधं प्रत्यास्वातञ्जन्यकर्तृकमोपस्थितिरिति फलितं, नैयायिकादीनामास्वातार्थसंख्यायाः
 प्रबन्धाय एवान्यपादास्वातार्थसंख्याप्रकारकबोधं प्रथमान्तपदञ्जन्योपस्थितिरिति हेतुमन्नामो वाक्यः, सोऽपि चन्द्र इष
 हृतं इत्यन्ते देशवचो भुक्त्वा प्रवर्तीत्यादौ चन्द्रेयार्थयोराक्यताथार्थानन्दयादितरविशेषण्यत्वतात्पर्यविषयत्वघटितो वाक्य
 हृतं इत्यन्ते देशवचो भुक्त्वा प्रवर्तीत्यादौ चन्द्रेयार्थयोराक्यताथार्थानन्दयादितरविशेषण्यत्वतात्पर्यविषयत्वघटितो वाक्य
 इत्यविगौरवमिति मन्तव्यम् । कालस्तु व्यापारे विशेषणं, न तु संख्यावत् कर्तृकमोपस्थितिरिति फलितं, नैयायिकादीनामास्वातार्थसंख्यायाः
 इत्यविगौरवमिति मन्तव्यम् । कालस्तु व्यापारे विशेषणं, न तु संख्यावत् कर्तृकमोपस्थितिरिति फलितं, नैयायिकादीनामास्वातार्थसंख्यायाः
 वनाके कर्णरि पवतीत्यापत्तेः प्रपञ्चीदित्यनापत्तेः, नापि फले तदन्वयः, फलानुत्पाददद्यात् व्यापारसमये पचतीत्यनापत्तेः
 एतत्परीत्यापत्तेः, न चामवातबहीकृतकलेवरस्योत्थानानुकूलयत्नसत्त्वायुष्णिगीति प्रयोगापत्तिः, परयत्नस्याङ्गानावप्रयो
 मात्, किञ्चिदेषादिनाजगत्तौ वायुमुष्णिगीति ननु घृक्नोत्पुत्थातुमिति लोकाप्रतीतिरित्युक्तात्, इत्थं च तिष्ठत्यो विशेषणमेव
 प्रबानं तु भावनैवति स्थितम् । यदि वाक्यताथार्थान्यं स्यात् तथा देशवचादिभिः सममेवान्वयात् प्रथमान्वयस्य
 प्राधान्यापत्तिस्तथा च एवमृगो भावतीत्यत्र भाष्यसिद्धैकवाक्यता न स्यात्, प्रथमान्वयमृगस्य धावनक्रियाविशेषस्य
 रक्षिक्रियायां कर्मत्वापत्तौ द्वितीयापत्तेः, न वैवमृगमासायानाधिकारव्यापकत्वप्रसङ्गः, तथापि द्वितीयाया दुर्बल
 स्वेनाक्यवाक्यस्यैवासायानमापत्तेः, न च वचनेत्यत्र तमिति कर्माध्याहार्यम्, वाक्यमेवप्रसङ्गात् । एवं च भावनप्रका
 रकबोधे प्रथमान्तपदञ्जन्यपदायार्थोपस्थितिः कारणातिरिक्ता नैयायिकोक्तममुक्तम् । किं त्वास्यार्थकर्तृप्रकारकबोधे घातुबन्धो
 पस्थितिर्भावनत्वावच्छिन्नविषयतया हेतुः, भावनप्रकारकबोधे प्रति तु धात्वर्थभावनोपस्थितिरिव हेतुः, पश्य मृगो धावति
 पचति मचतीत्याद्यनुवचनमिति फलननीयम् । इत्थं च पचतीत्यत्रैकाग्र्यिका पाकानुकूला भावना, एवमेव इत्यत्रैकाग्र्यिका या

तिर्यग् विलोकयति सधः । अन्तर्मेवसि धुमिषतुमिच्छति नवपरिषया वपुः धयने ॥१॥ ” इत्याक्षेपेकमर्थं निराक्षेपानेक-
 क्रियाणां प्रत्येकं प्राधान्ये बहुवाक्यमेदापत्तयनां निष्कासयतः क्रमेणकागमन्यापपातात् । न चात्र नवपरिषयवध्यमिसकर्तु-
 क्त्येदनापनुत्त एको व्यापरोऽन्त्यनुभूयते वा, एकानेकक्रियासम्बन्धपटितदीपकोदाहरणत्वेवास्यामिहितत्वात्, न
 चात्रोक्तान्याकाक्षयपादत एककृतवत्सम्बन्धेन क्रियाणां परस्परमन्वया, स्वाभाविकक्रियान्तराकाङ्क्षादिययतानद्वन्द्वकक्षप-
 वत्त्वाच्च न क्रियात्वमज्ञ इत्युन्नाशनेऽपि वाक्यभेददोष उदयुं शक्यः, विनिगमनाविरोधेन प्रत्येकं क्रियाप्राधान्यापचेस्तद-
 वन्वत्वात् सर्वक्रियात्वासाध्यालाभंहरिकञ्च इयमिति न्यायेनैकस्मिन् कर्तर्यन्वयपाद एव हि वत्सोदयुं शक्यत्वात् । परम-
 त्रापि निपाठानुरोधोदादिक्रियाया एव प्राधान्यम्, अन्यासां साधनत्वायेक्यादयत्वं “विकसिष्ठः” इति सूत्रयता विकृतानाम-
 प्येकधाक्यत्वस्वीकारात्, “एकतिरिक्वाक्यम्” इत्यस्य वार्तिकस्य वैकृतिरुचिद्वेष्यकं वाक्यमित्यभिप्रायादिति, तन्न, निपाठकृते
 प्राधान्यमपि कुत्रेति विनिगन्तुमशक्यत्वात्, परमपठितत्वस्यापि परम सुगो वाक्यतीत्यत्रैव व्यभिचारादस्यार्थस्य स्वगुर-
 परिभाषामात्रग्राह्य, अन्यथा निपाते क्रियाप्राधान्यं तत्सत्त्वे च स इत्यन्योन्याभाषणस्य दुर्येतत्वात्, किञ्च साध्यसाधनवर्तितया
 क्रिययोः परस्परमन्वयस्वीकारे योकेन भूयत इत्यर्थे एवमिति भूयत इत्यादेरपि प्रसङ्गः, पठन् गच्छतीत्यर्थे पठति गच्छतीत्यादे-
 रपि च, मम साध्यातस्य स्वार्थविशेषकद्वयभ्योष एव हेतुत्वाभावाय प्रसङ्गः । किञ्च धात्वर्थप्राधान्याभ्याम्युपगमे धात्वर्थेभ्यस्तस्य
 विशेष्यकशाब्दोपपन्नकृतमात्राया धात्वर्थ एव संख्याबोधकस्यस्याभावाभ्यस्य भाष्यकले एतत्त्वात् कर्तृकर्मोपरयोर्नामार्थं संकल्पान-
 न्वयप्रसङ्ग इति न छिद्विदवत—“ दृष्टसाधनिकस्यैव वरुणां, द्राग्न कयो मन्तु उच्छेदेविनात् । अर्थमाधिमगमयेति पुन—योग

एव निपुर्णं प्रगल्भते ॥ १ ॥ सर्वलोपकर्मनेकमन्त्रवाद्यमवसम्भमानैः पुनरस्माभिः सर्वभोषपादयितुं क्षम्यम् व्यवहारमपास्तु
सारिणां नैयायिकानां नामार्थविश्लेषकस्येव सम्बन्धनामुसारिणां छात्रिकामां मातृप्रधानमाख्यातमिति वदतां पात्वर्थविश्लेष्य
इत्यापि बोधस्य आद्यमानस्य बाह्यमात्रेण निराकर्ण्यमध्यक्यत्वात्, नयम्युत्पत्तिवैधिम्यापीनस्य फलीमृतशाम्यबोधवैधिम्यस्य
पदेष्टारिहृदत्वात्, अत एवादुलोमप्रतिसोमक्रमेण तत्प्रकारवैधिम्यमानमपि व्याख्यातम् । इत्थं तन्मुले पचति चेन्न
इत्यतश्चैकद्वकप्रियाफलाभयत्वेन तन्मुलस्यविश्लेषकोऽपि बोधः स्यादिति चेत्, तथा व्युत्पन्नस्य स्यादेव अत्र
वानुशासनमूलशब्दनयम्युत्पत्त्यपीनो बोध उद्देश्य इति नार्थ प्रसङ्गः । पक्षीत्यत्र विहिततन्मुलकम्यापारस्यावसन्तापनादेः
प्रातिस्मिकरूपतात्पन्नेन च भावनात्वेन नयम्युत्पत्तिवैधिम्यात् द्विधा मानम्, साम्यत्वस्य च व्यापारे क्लृप्तस्यानुकूलत्वा
रूपसंसर्गावच्छेदकवैव मानं, साम्यत्वावच्छिन्नानुकूलताया एव संसर्गत्वोपगमात्, तस्य च साम्यत्वस्य क्रियमाणं कृतमिति
नये सिद्धत्वावच्छेदसाम्यत्वैनान्यनये च ह्रदसाम्यत्वत्वेन मानमित्यन्यदेतत् । वटो नश्यतीत्यत्रापि व्यव्यर्थत्वनियामक
सम्बन्धेन वटमिमाभयकस्य सङ्गतमेवादविरूपनाशानुकूलम्यापारस्य मानं, वटं जानातीत्यत्राप्यनेनैव सम्बन्धेन वटवृक्षसु-
त्वच्छिन्नेपाकाररूपम्यापारमानम्, यत्, नृपणसारकृतोक्त जानातीत्यत्रावश्यमज्ञावच्छिन्नबोधम्यापार एवायोज्यतीतानागत
सत्स्यपि ज्ञानबन्धस्यावश्यमज्ञस्यावश्यकत्वादीदृशो वटो ज्ञायत इत्यादावतीतपटारेस्तदाभयता च विषयताया इव नैया
यिकानां सत्त्वर्थसिद्धान्ताद्रेति, तदापातरमणीयं, नैयायिकसाम्यस्यमहयोः परस्पररामदोषवृत्तत्वात्, मेवामेवसदसत्कार्या-
न्मुपगन्तव्याद्वाविविमार्याभयर्णं विना च अवोपप्रायेः, अत एव शब्दानां निष्पत्तिं इति वाचिकृत्य 'सिद्धिः स्याद्वादावि ति

तिर्पणं विमोहयति सदा । अन्तर्नन्वति शुभितुमिच्छति नवपरिणया वधूः धयते ॥१॥ ” इत्यादायेककर्मस्मनिराकांक्षानेक-
 क्रियायां प्रत्येक प्राधान्ये बहुदास्यभेदापराधनां निष्क्रासयताः क्रमेणक्रमगतमन्यापपातात् । न चात्र नवपरिणयवध्वमिभ्रकर्म-
 कर्मदेवनाघनुम्ह एवमेव व्यापारोऽस्त्यनुग्रहये वा, एकत्रानेकक्रियासम्बन्धपटितदीपकोवाहरणतयैषास्याभिरितत्वात्, न
 चात्रोत्त्वान्याकादधना तत एककर्मकत्वसम्बन्धेन क्रियायां परस्परमन्वया, स्वाभारिक्रियान्तरुकाहाविषयतानवच्छेदकरूप-
 रात्रा न क्रियात्पमह इत्युद्धारनेऽपि वाक्यभेददोष उदात्तं द्रव्यम्, विनियमनाविरोधेन प्रत्येकं क्रियाप्राधान्यापचेत्तद-
 वन्त्वात् सर्वक्रियाभामाख्यातावधारैकत्र इयमिति न्यायैरेकस्मिन् कर्मैर्यन्वववाद् एव हि तस्योदत्तं द्रव्यत्वम् । यस्य
 त्रापि निवादानुरोधारेकक्रियाया एव प्राधान्यम्, अन्वासां साधनस्वाधेक्यास्यत्वं “ तिरुक्तिः ” इति सप्रयत्ना विकृतानाम-
 न्वेकवाक्यत्वस्वीकारात्, “ एकतिरवाक्यम् ” इत्यस्य वार्तिकस्य वैकल्येतिविशेष्यक वाक्यमित्यभिप्रायादिति, तच्च, निवातकृतं
 प्राधान्यमपि कुवेति विनिगन्तुमशक्यत्वात्, परमपटितत्वस्यापि पश्य सुयो वावर्तीत्यत्रैव व्यभिचारादस्यार्थस्य स्वगृह-
 परिमापामात्रत्वाच्च, अन्यथा निषाते क्रियाप्राधान्यं तत्सन्धे व स इत्यन्योन्यामयस्य दुर्बलत्वात्, किञ्च साध्यसाधनवर्तितया
 क्रिययोः परस्परमन्वपत्तीकारे पाकन भूषत इत्यर्थे पक्षति भूयत इत्यादेरपि प्रसङ्गः, पठन् गच्छतीत्यर्थे पठति गच्छतीत्यादे-
 रपि च, मम स्वाक्यत्वस्य स्वार्थविशेषकद्रव्यद्वयोप एव हेतुत्वाधार्य प्रसङ्गः । किञ्च पातवर्षप्राधान्याभ्युपगमे पातवर्षद्वयस्य
 विशेष्यद्रव्यद्वयोपबनकसाधया पातवर्ष एव संक्याधोपकत्वसामाख्यस्य मायस्वत्वे दृष्टत्वात् कर्मकर्मोक्त्योर्नामार्थे संक्यान-
 -व्यप्रसङ्ग इति न विधिदेष्टव्य-“ द्रव्यसाधनिकत्वेन वसतां, द्रव्यं व्ययो वषत द्रव्येवेतिनाम् । अर्थसाधिमसमर्थमे पुन-र्थोम

[illegible]

नेत्रन्मयास्मार्तं स्याद्वादेनाधिरोपमाह ॥१॥ कते चत्तरङ्गयधनु नियत्नोन्मखने, सुबन्ति निजपर्ययाः प्रतिकर्त्त एदार्ये पृथक् ।
 विदुष्य मबनाधिदि क इव तद्विदेके प्रसूः, स एष हि विधृम्यते विद्यदेकेलसदानवत् ॥२॥” साधनं इत्यादिख्यादेरिवेति
 (३५ १ ६) दृष्यामृत्तर्हिसाविषयकस्वेनोभयोसविशेषादित्यर्थः, धर्म इति धर्मो वाच्ये बलवदनिष्ठाननुबन्धित्वाद्धे
 वेत्यर्थः, प्रमाणात्वानुपपत्तेरिति (३५ १ ६) “न हि स्यात् सर्वमूहानीति” सामान्यवचनविरोधादित्यर्थः । न च
 सामान्यद्वाराज्ञतो विशेषदशास्य बलवत्त्वाच्च हि स्यादित्यर्थः पूर्वं हि सात्वतसामानाधिकरत्येन पापजनकस्वप्नेऽनन्तरं विशेषद्वाराज्ञ-
 र्पन्तोषनापो तच्चदितरहिंसात्वेन तत्कल्प्यत इति न विरोध इति वाच्यम् । सर्वपदसममित्याहारेण हिंसात्वावच्छेदेनैव
 सामान्यवचनतः पापजनकत्वकामात्, कार्यन्तरगर्भमाहितेऽपि विशेषविषयापुत्सर्गनिषेधोक्तयोपापरिहारोऽप्येकोक्त इव
 दारविधौ, तस्मात्पुण्यामृत्तर्हिसात्वावच्छेदेनैव सामान्यनिषेधपर्यवसानाभूत्सापुणेदेन यागादिविषयस्तद्विरोधित्वादप्रमाणमेव,
 तदेकमास्यत्वाच्च निस्सिद्धोऽपि वेद इति मन्तव्यम् । यद्यु प्रतिपदोक्तकृत्स्नस्यागेन विविदिषार्पणतया कर्मकाम्यस्यापि
 ग्रामाभ्यविधि देदन्तिषट्पदमिच्छुपुष्यते, तद्विज्ञानविकसितं, मिषाधिक्यरविहिते कर्मणि तस्यामापरप्रवेद्याभ्यां विविदिषार्पणतया
 नमिद्वा, अन्यथाऽमिषागोरेदेन केदमिहितं स्वेनयागमपि विविदिषार्पणतया किमिति नाद्रियेत् । तदवयवम् “ वेदोक्तत्वान्य
 नतुल्या, कर्मयज्ञोऽपि योयिनः । ब्रह्मयज्ञ इतीच्छन्तः, स्वेनयागं स्पृशन्ति किम् ॥ १ ॥ मिषोरेदेन विहितं, कर्म
 कर्मवप्यावयम् ॥ क्तप्रमिषाधिकारं च, पुत्रेऽप्यादिवदिष्यताम् ॥२॥” इति, अत्यधिक्येनचर्च्य लतापो लुटीकृतमप्यामिरिति
 विदुषादिना तत एवावधार्यम् । आपूर्वार्थित्वं पुनरिति (३५, १ ७) लोकाप्रमाणविषयार्थत्वं पुनरित्यर्थः । तेनार्थमिति

पादकृतेन मीमांसैव प्रमादं नोपनिषदिति रिक्तं वचा, उपनिषदोऽप्यूर्ध्वपरमब्रह्मप्रतिपादकत्वेनाविशेषात्, येष्विष्टविशेषेण
 ग्रहस्य च पद्यपाठमात्रत्वादित्युक्तं भवति, स एवार्थः स्यादिति (३५. १ १४) लोके वेदे च छन्दश्च्युत्यपेक्षुस्यत्वा
 दिति मातः । ये तु प्राभाकरा वेदस्यायोरुपेयतया वक्ष्यमानानुमानानवकाशात् संसर्गे छन्दस्यैव ह्यतः श्रेयस्य ग्रामाभ्यमा-
 स्तिषत्, लोके स्वनुमानत एव वक्ष्यमानोपसर्जनतया संसर्गस्य सिद्धेरनुपादकत्वाभात्रं वाक्यस्येति निर्णीतवन्तः, तेषां लोक
 वेदसाधारण्यमुत्पत्तिरित्येनास्तिवाभिधानं प्रसादयतां समकालातप्रतिपादकत्वस्य लोकेऽप्यविशेषादूर्ध्वतरीयन्यायापातः,
 तदुक्तं 'निर्णीतश्चेद्वैकस्यादि, ग्रामेवार्थस्य निर्णये । व्याप्तिस्तृतिविलम्बेन लिङ्गस्यैवानुवादित्वा ॥१॥' इति, यावती हि वेदे
 सामग्री तावत्स्यैव लोके भवन्ती कथमिव नार्थमवगमयेत्, लिङ्गं तु परिपूर्णमप्यवगमयेद्वर्णीयव्याप्तिस्तृतिविलम्बस्तु किं
 निर्वर्तुं प्रगल्भताम्, अन्यस्य श्रेयस्य प्रतीतेरनुवादक्यङ्गिप्रवेशात् । न च लोके वक्ष्यमानत्वनिश्चयोऽपेक्षणीय इति तद्वि
 लम्बादर्थप्रत्ययपिच्छम्, लोकेऽप्यासौक्त्यानिश्चयेऽप्यर्धप्रतीतेस्तस्य तद्वहेतुत्वात्, कथमन्यथा वदानुकारेण पञ्चमानेषु
 मन्वादिवान्वेष्यशौक्येयत्वाभिमानीनो गौडमीमांसकस्त्यार्थप्रत्ययः, न वासौ भ्रमा, पौरुषेयत्वनिश्चयेऽपि तदवकाशात् । न
 चानासौक्त्यवधंनिरासद्वारैव तदुपयोगः स च क्वचिदपौरुषेयत्वनिश्चयात् क्वचिदसौक्त्यावधारमादिति न दोष इति
 वान्वयम्, एवं ह्यपौरुषेयत्वस्याप्रतीतो संदेहो वा वेदो न किञ्चिदभिषण इत्यासौक्त्यनिश्चयोऽपरकलं लोक इव वेदेऽप्यपौरुषेय
 त्वनिश्चयोऽपरकलमनुमानप्रवृत्तावनुवादकत्वाविशेषापेक्षेरुद्धरत्वात् । तदुक्तमुदयनाचार्यः कुसुमाञ्जली "व्यस्तु
 रूपबाधहैः, स्मारितत्वात्पदैरमी । जन्विता इति निर्णयति, वेदस्यापि न सत् कुतः ॥१॥" इति, अमी पदार्थाः, तदनुवादकत्वम्,

तस्मादियं प्राभाकरवृद्ध छन्द्यनाञ्छानमूलेति मन्तव्यम् । ततः सुणतादिषदिति (३५-२-२) यथा सुगतादयः परस्परवि-
रुद्धमाप्तिवेन न प्रमाणं तथा ध्रुवयोऽपि नानावादिषिप्रतिषिद्धव्यलिताद्याभिषायित्वाद्यः प्रमाणमित्यर्थः । प्रामाण्यं चात्र
प्रमाऽयोग्यवन्धेरूपं वाच्यम्, अन्यथा प्रमातृत्वाभिमतं सुगतादौ तन्निषेधेऽप्रसक्तप्रतिषेधापत्तिरिति स्मर्तव्यम् । चार्वाक-
मतस्युत्थापयितुमाह माप्यकृत् तयेष्टत्वाविस्थापि (३५-२-३) तद् व्यापटे इषिकृत् नापि समय (३५-२-३) इत्यादि,
अदेवतारूप इति (३५-२-५) चार्वाकमतोऽप्यप्रवर्तकमनुष्यरूप इत्यर्थः । प्रत्यक्षमेकमिच्छन्ति य इति (३५-२-६) तथा
च माप्ये एकमामित्यत्र एक प्रमाणमिच्छन्तीत्येकमाचार्वाकास्तेषामिति व्याख्येयमित्यर्थः । इतिः प्रतिष्ठा, अभावसिद्धेरिति
(३५-२-१०) अभावप्रसङ्गादित्यर्थः । प्रमाणान्तरस्येति (३५-२-११) प्रत्यक्षातिरिक्तप्रमाणस्येत्यर्थः । तद्वचनस्य
(३५ २ १२)सर्ववचनस्य, हेतुयावरूपस्य(३५-२ १३)हेतुप्राप्त्यर्थविषयस्य, अहेतुप्राप्तरूपस्य (३५ २ १३) प्राप्ताप्राप्त्यर्थ
विषयस्य, स नृप सर्वज्ञ एव, अतिप्रसङ्गस्य ध्रुवपरिहरत्वादिति, (३६-१-१) तथा च प्रतियोगित्वव्याप्येतरयावत्
प्रतियोग्युपलम्भश्चमवधानरूपायास्वर्गित्वप्रतियोगिसम्प्रसङ्गित्वप्रतियोगिकस्वरूपाया वा योग्यताया अभावात् योग्यजुष
लभ्यमभ्यस्या न प्रत्यक्षं तदभावप्राप्तं, तत्सङ्गतस्यैव तस्य तदभावप्राप्तस्त्वनियमादिति कल्पितम्, न वास्तव एव सर्वज्ञादेः
प्रमाणान्तरस्य वाऽऽभाससिद्धस्याभावाः दृढगृह्यस्यैव प्रत्यक्षताः सुप्रान इति वक्तुं शक्यम्, अनुपलम्भकाले आमासोपलम्भ
कस्यामप्या अभावात्, तत्काले चानुपलम्भमाभावात् तस्यादृश्यनियेषत्वात् । तदुक्तं “ दृष्टोपलम्भसामग्री, दृष्टमृक्कादियोग्यता ।
न तस्या नोपलम्भोऽस्ति, नास्ति सानुपलम्भने ॥१॥” इति, अद्यगृह्यं नास्तीत्यस्य च दृढे गृह्याभावोऽस्तीत्येवार्थ इति बोध्यम्,

भाष्ये-असिद्धेरिति प्रमाणत्वेन बाधसिद्धेरित्यर्थः । तामेष प्रवर्धयन् वादिनो विरुद्धमापित्वमुपमावयति प्रत्यक्षमित्या-
 दिना (३६-१-२) गौणत्वात् प्रमाणस्येति (३६-१-२) प्रमाणस्य अनुमानप्रमाणस्य, गौणत्वाद्धौ किं प्रमाणव्यव-
 हारविषयत्वेनोपचरितत्वादित्यर्थः । दुर्लभ इति (३६-१-२) उपचरितस्य दुर्लभकार्याकारित्वादित्यर्थः, नहि गंगात्वेनो-
 पचरितं तीरं ज्ञानावगाहनादिकार्यं साधयति, सामान्य इत्यादि (३६-१-३) घूमेन बहिसामान्ये साध्ये सिद्धसाधन-
 बहिर्मात्रस्य सिद्धत्वात्, पर्वतीयवह्नेरुपस्थितिरिति विज्ञेये पर्वतीयवह्नेः साध्येऽनुगमाभावो व्याप्यमावो, यत्र घूमस्तत्र पर्वती-
 पर्वतद्विरित्वेव बहिरुपस्थितत्वात्, सर्वत्र सामान्ये विज्ञेये वा साध्ये विरुद्धव्यभिचारित्वम्, पक्षे साध्याभाववद्वाचित्वसंशयेन
 तत्संशयाचकस्य चाप्रतिष्ठत्वात्साव्याव्याप्तेरगमकत्वाभावनुमानं प्रमाणमित्याशयः । न च व्याख्या सामान्यसिद्धिः पक्षधर्म-
 स्या च विज्ञेयसिद्धिरिति न दोष इत्यपि वक्तुं शक्यम्, पित्रोर्ब्रह्मणस्त्वेन पुत्रब्राह्मणतानुमानात् पक्षधर्मताया अनङ्गत्वादिति
 भावः । सबाधकत्वापीति (३६-२-३) यद्यपि देशकालनरान्वरप्रत्यक्षाणि प्रमाणाणि संवादकत्वात् मत्प्रत्यक्षवदित्यनु-
 मानं कर्तुमशक्यम्, सार्धरूपापत्त्या पक्षप्रसिद्धेरसम्भवात्, तथापि स्वप्रत्यक्षदृष्टान्तेन संवादकत्वलिङ्गन प्रत्यक्षत्वावच्छेदेन
 प्रामाण्यसाधने तात्पर्यं द्रष्टव्यम्, ननु संवादकत्वाविलिङ्गेन प्रामाण्यानुमितावपि नानुमानप्रामाण्यसिद्धिस्तस्याः
 पक्षागृहीतासंसर्गकारणस्मृतिकृपाया उत्कटकोटिकसंशयकृपाया वा सम्भावनाया अनतिरिक्तत्वात्, क्वचिन्निर्विकल्पकपृ-
 ष्ठाविसिक्तकल्पस्य व्यवहारोत्पत्तेः अप्यन्यत्र बहुधाः सम्भावनाया एव तथात्वात्, तथैव सर्वोपपत्तेः, अनुमानेऽपि च
 संवादाभिमानात् प्रामाण्यसम्भावनायां न दोषः, अनादिवातनामूलकश्चाविषाणादिविकल्पव्युदासायाभ्यवमूलकत्वे

विष्कम्भपरिदोषत्वम्, विष्कम्भस्यापट्टित एव वा संवादो प्राज्ञा, अभ्यक्षमूलकस्याप्यष्टान्तरस्य सविकल्पकस्य च सम्मत्तात्, तथा
 च परप्रत्यक्षादेः संवादकत्वेन ग्रामाण्यसम्मावना सुकृतेषु, स्वाप्यक्षस्यापि निर्विकल्पकस्य सन्मात्रानगारित्वस्वविपयत्वप्राप्ता-
 भ्यावधारित्वान्नां स्वकपटाः स्वाभावेनैव, सचक्षुषेण तु सम्मावनाविषयतेषु, असद्विषयत्वाभावव्याप्येन सद्विषयत्वेन सन्मात्रावस-
 म्यन्तवस्य स्वप्रकाशत्वव्याप्येन प्रकाशत्वेन स्वविषयत्वस्यानवस्थापादकपरप्राज्ञत्वशून्यत्वे सति प्राज्ञत्वेन ग्रामाण्यस्यापि
 स्वप्राज्ञत्वस्य तथा तथा सम्मावनाविषयत्वात्, न येषु तेषां कृपाभामसद्व्यापिभिः, स्वकृपातिरिक्तत्वे दृष्टत्वात्, नहि निर्विकल्पक-
 सन्मात्रावसम्भवनमित्यासिद्बुद्धेस्तन्माते प्रमात्वम्, अयं पट इत्यादिविषयाभिः प्रमात्वापघेः, इत्येवं वृत्ततः प्रत्यक्षमेव
 प्रमार्थः, सम्मावनारूपव्यवहारानुमानादिकमपीति चार्वाकमतमुपपत्स्यत इति चेत्, न स्वरूपतो निर्विकल्पकप्राज्ञत्वस्य
 तच्छूदूपेण सम्मावनाप्राज्ञत्वस्य च मेवाभेदात्मकवस्तुगुणगर्भं विनाशुपपघेः, व्यक्तेरिव चात्पादेरपि परमार्थसत्त्वेन सविकल्पक-
 स्यापि सन्मात्रावसम्भवनत्वात् अनुमिनोमीति चिन्तयन्नप्रतीतिसिद्धप्रमान्तरावनकत्वेनानुमानस्यापि प्रमापान्तरतायाधान्यत्र
 व्यवस्थापितत्वादिति विद्मः । शून्यवादिमतमुत्थाप्य रूपयति माम्यक्तु-तपेष्टत्वादित्वादिना (३६-२-६) तपेष्टत्वात्
 प्रत्यक्षाभिप्रमार्थं प्रमेयं च सर्वदृग्पञ्चमेवेतीष्टत्वाच्च दोषः, इति, इयम्, पक्षेर्था प्रत्यक्षापुञ्छेद इत्येकं शून्यमिच्छन्ति ये
 तेषाम्, अप्रमाणिकैराप्रभाषसिद्धेय, इष्टिः प्रसिद्धा, सर्वदृग्पञ्चममिति वचनमात्राण्योपपन्नवसिद्धी सर्वसदुपपन्नमिति वचनात्
 तदनुपपन्नस्यापि सिद्ध्यापघेयमिति तदर्थः, इदौ न विधिष्यत (३६-२-७) इत्यनन्तरं वारुमात्रेयेति श्रेयः, स्वयमसिद्धमिति
 (२९-२-१) शून्यवादस्य निरस्तत्वादिति भावः । तथासतीति (३६-२-१०) यदृच्छेन्नियमत्यक्षादेः प्रमापान्तरामाव

प्रादुर्भूते मतीत्यर्थः, स्वेष्टतत्त्वविषयं भवेदिति (३६-२-११) अन्यामिमतस्तत्त्वाभावे स्वप्नस्थानुमानयोरेव प्रवृत्तेरित्यर्थः,
 माध्यमिक एव प्रवृत्ते मनु चेत्त्यादि (३७-१-२) ज्ञानप्रामाण्यस्य दुर्ग्रहत्वादगृहीतप्रामाण्यकं ज्ञान नानुपप्लुततत्त्वं
 मापयेदिति प्रपञ्चकार्यः, स्वतः प्रमाणस्येति (३७-१-५) स्वप्नकादग्रहिन्ना स्वेन स्वात्मेव प्रामाण्यमपि गृह्यत
 इति गुरुमतमाधित्वायं पृथपञ्चः। सखप्रवाविनामिति (३७-१-५) स्वस्वज्ञानस्य स्वतः प्रामाण्यग्रहे सर्वे प्रवादाः सत्याः
 स्युरिति भावः। अपि न ज्ञानेन स्वतः स्वप्नाभाष्यग्रहे ज्ञानप्रामाण्यसंशय एवोच्छिद्येत, ज्ञानग्रहे प्रामाण्यनिश्चयाभिहिते च
 संशयायोगादग्रहे धर्मिष्ठानामावादे, समानधर्मवचया धर्मिष्ठानस्य बाल्यव्यतिरेकान्ध्या संशयहेतुत्वावधारणादित्यपि
 द्रष्टव्यम्। ननु प्रवृत्तिमात्रं न ज्ञानप्रामाण्यनिश्चयो हेतुः, अनभ्यासवशात् प्रामाण्यसन्देहादपि प्रवृत्तिवर्धनात्, प्रामाण्यज्ञा-
 नत्वेनैव प्रवृत्तिहेतुत्वात्, प्रवर्तकज्ञानऽगृहीतप्रामाण्यकत्वनिवेद्यघ्नौ न्ये तदहेतुत्वाद्वा, प्रामाण्यनिश्चयस्याभ्यासहेतुसंशयापग-
 मार्थमेवोपयोगात्। न च संशयात् प्रवृत्तौ प्रेक्षावत्त्वानिः, इष्टत्वात्, प्रेक्षावत्त्वसंशयोपद्रवस्य सर्वदा सर्वेषामभावेन विना सर्वज्ञं
 कुरित्कदाचित्कस्यचित् प्रेक्षावत्त्वव्यवहारात्। तदुक्तं—“प्रेक्षावत्त्वा पुनर्ज्ञेया, कदाचित् कस्यचित् क्वचित्। अप्रेक्षाकारिताऽप्येव
 मन्यद्राद्वेषवेदिनाः ॥ १ ॥” इति, यत्तु सकम्पत्वनिष्कम्पत्वे प्रवृत्तिगततापी प्रामाण्यसंशयनिश्चयबलमतत्त्वच्छेदिके इति,
 तत् न, अन्ते प्रामाण्यसंशयनिश्चयारम्भकज्ञानजन्यप्रवृत्तौ तयोराधिकत्वेन जातित्वासिद्धिः, अभ्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन
 संशयनिश्चयविशिष्टस्वपोरेव सकम्पनिष्कम्पपर्यवर्त्यत्वात्, तदिह प्रामाण्यसंशयादेव विचारे प्रवृत्तिर्मयतु तदुत्तरं परीक्षया
 प्रामाण्यनिश्चयादनुपप्लुतत्वसिद्धिः स्यादित्याशयवान् ब्रह्मते स्यान्मत विचारोत्तरकालमित्यादि (३७-१-८) एवं

संश्लेषाद्विचारोत्तरं साधकाग्रामाभ्यसम्प्राप्तनया तत्त्वोपप्लव्भोऽपि दृक्पसाधन इत्याद्यवर्गस्तत्त्वोपप्लव्भवादी स्वमतं समाश्लेषे
पञ्च तर्हीत्यादि (३७-१-१०) विचार्येत (३७-१-११) इति, तदधीनप्रयेयतत्त्वसम्भूताय विचारणसहस्रेनोन्नीयत
इत्यर्थः । मयनकुशासादेरिति, (३७-१-१३) इन्द्रियावरणवयोपधमादेरित्यर्थः । तदचिनाभाविच्छिन्नाभाधात्,
(३७-१-१४) तद्वत्तादुत्प्लावितानाभाविच्छिन्नाभाधात्, तत्कार्यं (३७-१-१५) नपनकुशलादिकार्यम्, लिङ्गमित्यत्रादुत्प्लावा
इत्यनुपपन्ननीयम्, उपधायकतासम्बन्धो व्याप्यतावच्छेदको विज्ञेयत्वविज्ञेयस्य व्यापकतावच्छेदक इति बोध्यम् ।
तद्वज्यन्निचारित्वाभावादिति (३७-२-१) ज्ञानमात्रस्योपधायकतासम्बन्धेन दुष्टकारणवक्रजपि सत्तावृ व्यभिचारा
दित्यर्थः, प्रमात्ववच्छेदेनादुष्टकारणरम्भत्वव्याप्तिस्वीकारे गुणवत्कारणरम्भत्वव्याप्तिरपि स्यात्, तथा च वेदे गुणवत्सुल्ल
प्रतीवत्तस्य वतादापयेः, तत्रापीक्षेयत्वमनोरवोऽपि तत्र न पूर्वैवेति मीमांसकं प्रत्याह तत्त्वोपप्लव्भवादी किञ्चैवेत्यादिना
(३७-२-३) नापि वाचानुत्पत्त्येति (३७-२-११) ग्रामाण्य गृह्यत इत्यनेन योगः, नापि प्रवृत्तिसामर्थ्येनेति
(३८-२-३) अत्रापि ग्रामाण्य गृह्यत इति योचनीयम् । फलैक्येन बलप्राप्त्यादितथ्येन, अमिसुम्प च उपवेदोपपायकभावः,
तस्याः संविदाः, तस्मिन् संविदः प्रमावत्त्वनिमित्ते च सति, तदवगमात् फलाभिसम्बन्धव्याप्यतात्, पुनरावर्तत इति चक्र
कमिति (३८-२-९) वन्मठः प्रमाणात् फलाभिसम्बन्धव्याप्यतात् तत्प्राप्त्यस्य पूर्वधानेन सिद्धावन्त्योन्याभयः फलाभि-
सम्बन्धान्तरोपधीप्रमाणात्तराधवये च पुनः पुनर्दोषाद्विचारित्येवात्र चक्रक बोध्यम्, ननु तदीयापेक्षामात्रम्, यत्रा प्रवच
कज्ञानग्रामाभ्यनिमित्तात् प्रवृत्तिः प्रवृत्तेरर्थक्रियानिमित्तपस्तत्तथ प्रवर्तकज्ञानग्रामाभ्यनिमित्तप इत्येवं चक्रकं योचनीयम् । पुनराहस्य

मिधानं चैतदाह्वयः । अदोय इति (३९-१-२) अनपस्यादोयो नेत्यर्थः । किमर्थमिति (३९-१-३) प्रामाण्य-
 मिधानं प्रवृत्तेर्जातत्वादित्यर्थः । लोकदृष्टानुवावार्थमिति (३९-१-३) प्रेक्षावहोकाचारानुरोधार्थमित्यर्थः,
 परीक्षयं विनाऽपि प्रवृत्तेर्जातत्वादित्यर्थः । लोकदृष्टानुवावार्थमिति (३९-१-३) प्रेक्षावहोकाचारानुरोधार्थमित्यर्थः,
 तथा च प्रेक्षावत्प्रवृत्तौ प्रामाण्यनिमित्तस्य हेतुत्वात् तद्वद्वर्धौभ्यमिति लभ्यते, तत्तर्हि लोकवृत्तमित्यादि (३९-१-३)
 तथा च प्रामाण्यपरीक्षयं मदित्साधनं प्रेक्षावदाधारविषयत्वादित्यादौ प्रेक्षावत्प्रवृत्तौ प्रामाण्यनिमित्तस्य हेतुत्वात् तद्वद्वर्धौभ्यमिति लभ्यते, तत्तर्हि लोकवृत्तमित्यादि (३९-१-३)
 दोषज्ञानोपनिपातौ दुर्निवार इति प्रवृत्तकार्यं । नाप्यविसंवादिष्वेनेति (३९-१-११) एतेनान्यथा वेति पक्षो व्याख्यातः,
 एतच्च सौमतामिमतं प्रामाण्यं तत्त्वोपप्लववादिना दृष्यत इति बोध्यम् । तदवश्यवस्थितौ (३९-२-८) प्रमाणतत्त्वा-
 व्यवस्थितौ, कुत इति (३९-२-८) प्रमाणावस्थव्यवस्थाधीनत्वात् प्रमेयतत्त्वव्यवस्थितेरिति भावः । विचारोचित्यतः,
 (३९-२-९) पूर्वं तस्मादित्यध्याहार्यम् । तस्मात्प्रमाणावस्थव्यवस्थानाद्विचारोचरं तत्त्वोपप्लवः सिद्धयतीत्यर्थः,
 एवं निर्गच्छिते तत्त्वोपप्लवनादिपूर्वपक्षे सिद्धान्तमाह स्याद्वादी इत्येतदपि सर्वमसारमित्यादि (३९-२-९) किं तर्हि
 सुनिश्चितासङ्गमवद्वाचकत्वेनेति (३९-२-१५) ननु किमिदं प्रामाण्यद्वयापकाभिधानम् उत स्वरूपाभिधानं, नादौ द्वाप-
 कत्वस्येवावुष्टकारकसन्वोद्भोत्पाद्यत्वादेरपि त्यागायोगात्, ज्ञानधर्मत्वेनाभ्यासानभ्यासकाले द्वाप्यद्वयापकभावस्य व्यवहारा-
 न्तर्मिधानान्तर्मिधान्या तदव्यवस्थायाच्च सर्वत्र वक्तुं शक्यत्वात्, स्ववृत्तितयाऽप्यस्तज्ञानगुहीतेन तेन सञ्जातीयत्वलिङ्गाच्च
 ताद्वारा पूर्वज्ञानप्रामाण्यप्रवृत्तौ एकतरपक्षपातायोगाच्च, अत एव न द्वितीयोऽपि, स्वप्रकाशमहिम्ना स्वस्येवोक्तस्य सर्वस्य
 प्रामाण्यस्यापि स्वधर्मत्वेन ग्राह्याविक्षेपात्, स्वधर्मोऽपि योग्य एव ग्राह्यो नायोग्यः, अन्यथा स्वग्रापणदृष्टेरपि प्रवृत्तप्रस-

[illegible]

एवं च प्रवृत्तग्रन्थेऽपि द्युनिधितासम्भवाद्यकत्वं द्युनिधितो वाचकाभावस्तेन संभाव्यज्ञानबोधोपलभ्यत इति हेनैव पञ्चोक्तप्रा-
 प्राण्यग्रह इत्यत्र सात्पर्यम् । कथयिष्यम्यासानम्यासो तिष्ठति (४०-१-६) तथा चाम्यासानम्यासाषष्टविधेयप्रयोज्यो-
 जातिविशेषादेव ज्ञानगतौ, विषयगतत्वं तु तयोरोपचारादिति यन्तव्यम्, उच्यते—“इष्टाष्टनिमिषानो, वैविध्याविह देहि
 नाम् । जायते कश्चिदम्यासोऽनम्यासो वा कर्षण ॥ १ ॥” इति, ननु कूटस्थानित्यस्यात्मनोऽम्यासानम्यासस्वभावत्वं
 कर्षं घटेतेति साहचर्याद्यंकायामाह पूर्वोपरेत्यादि (४०-१-८) परिष्णामित्वादात्मन उभयस्वभावत्वं न दुर्भेदम्, कूट
 स्थानित्यमुतेनयविशेषविषयत्वादात्मन्यग्रन्थत्वस्य परिष्णामित्वव्याप्यत्वकल्पनापेक्षया द्रव्यत्वस्यैव तत्कल्पने लाघवात्, अहं
 बालो भूत्वा युवा जात इत्याद्यनुभवस्य सार्धकनीनस्य तत्साचकस्य जागरूकत्वाचेति भावः । सर्वस्य स्ववेदनस्य स्यात्
 स्वतः स्यात्परत (४०-२-६) इति, अत्र पदे “कतिपयकमानुष्मा नीरावसिक्कयि अभाह, दुरिमुमहवो बीजानीजे भिवन्ति
 कृपीयताः । त्वनु कळिताह साधम्याषष्टिषामनुमिन्वते, तदुपरि परिस्पष्टाम्यासाह विनाप्यनुमाधयम् ॥१॥ त्वाम्यासे स्वतो ज्ञेयं,
 प्रामाण्यमितरक्षणा । अनम्यासे तु परतो, ज्ञातौ यत्नो यथोचितः” इति ॥ २ ॥ ये तु नैयायिकमीमांसका विद्वेभ्याद्यस्यप्र-
 कारकत्वादिक नानाविधं प्रवृत्त्यनौपयिकं प्रामाण्यमवगम्य व्यबहारोपयोगिनस्तद्वति तत्प्रकारकत्वस्यैव ज्ञानगतप्रामाण्यस्य
 स्वतस्त्वपरतस्त्वयोर्विधिर्ष विप्रतिपद्यते, तेषामिषं विप्रतिपत्तिः, ज्ञानप्रामाण्यं तदप्रामाण्याग्राहकयावद्विज्ञानप्राहकतामप्रीत्याहं
 नवेति, अत्र सकलानुगतस्यैकस्य प्रामाण्यस्याभावात् घटज्ञानप्रामाण्यस्य घटज्ञानप्राहकेणाप्राह्य घटत्ववति घटत्वप्रकार
 कत्वादिकं तदप्रामाण्याप्राहकत्वाभ्यग्रहत्यव्यापकविषयताकं नवेति तदर्थः । प्रमेयत्वादिना व्यापकताया अविप्रसञ्जकत्वात्

त्रविस्वतीनिर्गतादुष्टादिरिष्ट्यादुष्टकारक्यन्देरोत्पापत्वादेस्साम इति चेत्, तर्ह्यसमिष्टदुष्टसुखेदेदुष्कृतगर्भमसम्भवात्तद्वत्त्वमपि
 ग्रामार्घ्यं त्यज्यताम् अस्य स्वयन्नश्वमरिमा स्वाधयाद्राष्ट्रत्वाविति चेत्, अत्रायमस्माकमाकर्षः, "ज्ञानस्य प्रमेयाभ्यभि-
 चारित्वं प्रायाव्ययम्, तदितरत्वं प्राभाष्यमिति" प्रमाचनकत्वं ग्रामार्घ्यं प्रमज्जनकत्वं प्रामाण्यमित्येतदर्थः । अर्थोभ्यभिचा
 रित्वोक्तानुत्पादितानिद्वाने इमपरामर्शेऽभ्यासोर्वाभाषार्थपदस्थाने प्रमेयपदमभिविद्यतामाधार्याणामत्रैव स्वारसात्, पून
 स्यात्प्रत्यभिचारित्वेऽपि प्रमेयागिन्यभिचारित्वस्याग्निप्रभाष्यभिचार्येवोक्तिसम्भवात्, अभ्यभिचारित्वपदेन नियतत्वस्य
 साधारुक्तापनन्यथा सिद्धत्वरूपित्वयोरालोचनो सामाद्य, जनकत्वं च योग्यभ्यक्तावन्त्यभ्यसिरेकसहचारानादिसधीचीन
 प्रत्यक्षमभ्यं परस्परगन्व्यत एवेति, प्रमाचनकत्वरूपप्राभाष्यप्राचनकत्वरूपग्रामार्घ्यस्य चाम्यासे स्वाधयग्रामत्वम्,
 जनन्यासे च परतो ब्राह्मत्वमविरुद्धं, ग्रामार्घ्यग्राहकं च परं स्वाधयातिरिक्तं संवादक्यानमेव, कारवगुणवाचकमावज्ञानयोरप्ये
 कमुक्तप्रवृत्तिवात् । न चात्र समानवाचीयमिद्यवाचीयैकमुत्तानमिद्यमुत्तानमिद्यस्वरूपवद्वेदोपोपनिपातः, उभयस्वीकारात्, देव
 वृषपद्व्याने समानवाचीयस्य यद्वृषपदवद्व्यानस्य, ग्रधमप्रपञ्चकज्ञाने मिद्यवाचीयस्योपपन्नकृतमाविज्ञानपानापगाहनापदं
 क्रियाज्ञानस्यैकमुत्तानगतैऽभ्यक्षरकुरुपितस्तोक्तप्रमवद्व्यम्यज्ञाने निस्तिमिरास्तोक्तप्रमवद्व्यम्यज्ञानस्य मिद्यमुत्ताने च समान
 वाचीयकुम्भज्ञानस्योक्तस्य संवादकत्वस्वीकारात्, एकमुत्तानेऽभिषिषिपये संवापसंवादकमावाविद्वेपस्य च मन्दप्रवक्तृसामग्री
 सङ्ख्यापतयेव निरासात्, तथा च संवापत्वनियामकसम्बन्धविशेषेण संवादकज्ञान यत्र वर्तते तत्र ग्रामार्घ्यनिर्भयोत्पत्तिरित्येवं
 नियमाच्च तस्मादीयत्वपरामर्शादिकल्पनाद्वेद्यः, संवादकत्वव्याप्तिज्ञानाद्यपेक्षानेवाभिचारस्यापि तत्र द्रव्योपक्षमसुसम्प्रवृत्तिवात्,

[illegible]

प्रामाण्यासप्रसङ्गः, सिद्धिप्रतिबन्धकस्यैवावतन्तरं सर्वानुपयमानानुमितेरुच्छेदप्रसक्तम् । न च द्वितीयानुपपत्त्यवसायादिना
 ज्ञानावच्छेदकयोरुक्तप्रामाण्याग्रहेऽपि स्वातन्त्र्येण तदवग्राहत् स्वातन्त्र्येण तदवग्राहानुमानाभयमाशयकमिति धान्यम्,
 अनुपपत्तये स्वातन्त्र्येण प्रामाण्याग्राहकतायाः स्वातन्त्र्येण प्रामाण्याग्रहेऽनुपपत्त्यवसायमाध्याः प्रतिबन्धकत्वकन्यनयैवोपपत्तेः
 तदपेक्षयाऽभ्यस्तज्ञानप्रामाण्याग्रहे खरोपपन्नमिदेषोक्तत्वे तावदमित्यस्मन्नतमेव युक्तम् । किञ्च तद्विद्वेद्यकत्वानच्छिन्न-
 तत्त्वाकारकत्वमात्रमपि न प्रामाण्यं, संशयव्यापारसर्वं तदभावाप्रकारकत्वस्याप्यधिकस्य देयत्वात्, अन्यदेतदंशे प्रमाणत्वेन
 प्रमत्त्याप्यप्यार्षर्षेणीयत्वप्रसङ्गात् तदुपहितस्य च प्रामाण्यस्य द्वौ स्वतस्त्वरतस्त्वयोरप्रामाण्यतुल्यकथत्वं युक्तमत्, अपि
 च प्रामाण्यज्ञानं निमित्ताकस्यो मत्विज्ञानविशेषः, स च प्रामाण्यवटकयावत्पर्येषोयोगादभ्यासाख्यामास्कन्दति ज्ञाने स्वत एव,
 अन्यत्र तु परतोऽनुमानादिनेत्यनुद्वेष्टारकस्योरोत्पादत्वमेतदपि प्रामाण्यस्य कृतिस्त्वदीहाशङ्किनां नानुपपत्त्या, अस्तु वा सर्वत्र
 सुबदा वाचकामावपर्यालोचनवशां प्रामाण्यान्ने त्वात्मकमेव ज्ञानम्, एकत्रापि ज्ञाने तदवशिष्यत्वावच्छेदेन ज्ञानजन्यत्वज्ञाना
 जन्यत्वाभ्यां परोप्यत्वप्रत्यक्षत्वयोरपरोक्षात्, बाह्यविषयापेक्षैव प्रमितिमैदस्य तत्र खरोपपादितत्वादीहादिज्ञानजन्येऽप्ये
 च बाह्यविषये एकोपयोगत्वपर्याप्तियन्निप्रधानाद्यन्यत्वेनैव प्रत्यक्षत्वम्यवस्थितेरिच्छाधिकं मत्तच्छ-न्यायविन्द्यादेरवसेपम् ।
 कुतस्तत्त्वोपप्लवसिद्विरिति (४०-२-१०) एकत्र प्रमित्येवैवान्यत्रारोपसम्भवादिति भावः । पराम्युपगममात्रा
 दिति (४०-२-१०) परोपगतप्रमाणाद्यन्तिविकल्पादित्यर्थः, सर्वमवशगतमिच्छतामिति (४१-२-५) केनपिज्ञानमि
 त्यर्थः, सर्वमिच्छन्तीति सर्वपक्षोपामिति व्युत्पत्तिस्वारस्यादेतदर्थमायः, नैकप्रमाणवादिन इत्यादि (४१-२-१०)

नैकमपि प्रमाणं बद्धन्तीत्येवंदीक्षा अनेकप्रमाणवादिन इत्यर्थं पश्या इति वदसमर्थसमासोऽयं, तेनास्माच्छब्दोपप्लवयाविश्रामः
 सङ्गत इति द्रष्टव्यम् । तथाद्वैताप्रसिद्धेरिति (४१-१-१३) स्वपक्षसाधने परपक्षदूषणे सति द्वैताप्रसिद्धेरपेक्षादापावादि
 त्यागः । संतृप्येति (४१-१-१४) संतृप्तिरविद्या तथेत्थर्थाः । न परमार्थत इति (४१-१-१४) आधिपक्षप्रमाणस्य पारमार्थ्य
 काद्वैतसाधनाद्यमत्यादित्यर्थः । परब्रह्मादीति, आदिना (४१-१-१४) शब्दप्रमाणप्राप्तिः, प्रमाणेतरेत्यादिना (४१-२-१)
 स्वभावलिङ्गकार्यलिङ्गकानुपलब्धिलिङ्गकानुमानत्रयविषयस्य चार्वाकमिमतस्य प्रत्यक्षैकप्रमाणाभ्युपगमविशुद्धस्योत्कीर्ण
 नम्, तथोक्तवदभ्युपगमे प्रमाणान्तरस्यानुमानरूपस्य सिद्धेः प्रसङ्गात्, स्वयमिति (४१-२-४) परोपगमस्य स्वं प्रत्य
 प्रमाणात्त्वादिति भावः । अतिप्रसङ्गादिति (४१-२-५) अनुमानत्रयभ्युपगन्तुरपि चार्वाकस्यैकप्रमाणवादिस्वीकृतौ वैशेषि
 कादीनामपि वदन्त्यप्रसङ्गादित्यर्थः । यावान् कश्चिदिति (४१-२-७) अप्रिच्यन्मेत्यनन्तरं भवतीत्युचरस्य केवलमनुपपन्न
 छानीयम्, अनपिच्यन्मेत्यनन्तरं न भवतीति योबनीयम्, वाकारो मिमङ्गमस्तदुपरं योबनीयस्तेनान्वयव्यतिरेकभ्यासिप्रतिप
 प्पाकारद्वयमुपदर्शितं भवति, यथा छुते त्वप्रिच्यन्मानमिबन्मान्यतरादात्त्याभयत्वनिषेधप्रतीतिरनुपपन्ना प्रसज्येतेति द्रष्टव्यम् ।
 नन्वत्र व्याप्तिप्रतिपक्षेरेव प्रत्यक्षाच्छरणकप्रमितित्वेन नैलक्ष्ण्यं साधनीयं तत्स्वरणत्वनोदस्य प्रमाणात्तरत्वसिद्धेः, तत्प्रदर्शनं च
 यावान् कश्चिदभ्युपगमः स सर्वो बहो सत्येव भवति तस्मिन्नसति न भवतीत्येतावन्मात्रेष्वेव भवतीति व्यर्थं जन्मपदमिति येत्, न,
 यमोऽस्तु बहिर्मांस्त्वित्यप्रयोजकत्वशङ्कानिरासद्वारा यमो यदि बहिर्व्याप्यो न स्यात् बहिर्जन्यो न स्यादिति विचारपरिणतस्यैवो
 इत्स्य व्याप्तिप्रमाणकत्वसम्भवात् तादृशविचारोभयनार्थं जन्मपदोपादानात्, एतेन प्रथमं धूमस्यानुपलम्भ एकस्तदनन्तरमप्येव

एषाम्भासप्रसङ्गः, सिद्धिप्रतिबन्धकसुखावनन्तरं सर्वात्रियमानानुमितेरुच्छेदप्रसङ्गश्च । न च त्रितीयानुस्यवसायादिना
 दानावच्छेदकतयोक्तप्राभाष्यग्रहेऽपि स्वातन्त्र्येण तदवगाहत् स्वातन्त्र्येण तदवगाहत् स्वातन्त्र्येण तदवगाहत् स्वातन्त्र्येण तदवगाहत् स्वातन्त्र्येण तदवगाहत्
 अनुस्यवसाये स्वातन्त्र्येण प्राभाष्याग्राहकतायाः स्वातन्त्र्येण प्राभाष्यग्रहेऽनुस्यवसायसामग्र्याः प्रतिपन्नचक्रवर्त्तननैवोपपत्तेः
 तदेववाऽऽन्यस्तज्ञानप्राभाष्यग्रहे एवोपपन्नविशेषहेतुत्वे सापत्नमित्यसम्मतमेव युक्तम् । किञ्च तद्विशेष्यकत्वावच्छिन्नम
 तद्व्यङ्ग्यकत्वावच्छिन्नमपि न प्राभाष्यं, संकल्पव्यावृत्त्यर्थं तदवगाहाप्रकारकत्वस्याप्यपिकस्य देयत्वाद्, अन्यचेदं तद्विशेष्यकत्वावच्छिन्नम
 प्रमत्ताप्यव्यावृत्तनीयत्वप्रसङ्गाद् तद्व्यङ्ग्यत्वस्य च प्राभाष्यस्य ज्ञातो स्वतन्त्रपरतत्त्वयोरप्राभाष्यतुल्यकत्वं युक्तिमद्, अपि
 च प्राभाष्यज्ञानं निमित्ताकम्पौ मतिज्ञानविशेषः, स च प्राभाष्यवदङ्ग्यावृत्तयोपयोग्यादभ्यासाक्यामास्कन्दति ज्ञाने स्वत एव,
 अन्यत्र तु परतोऽनुमानादिनेत्यदुष्टकारकसन्त्योरोत्पापत्वादेरपि प्राभाष्यस्य ज्ञातिस्वदीक्षाकाङ्क्षिनां नालुपपन्ना, जस्तु वा सर्वत्र
 सर्वदा वाचकाभावरपयोक्तोचनवर्ता प्राभाष्यांश्चेत् तद्व्यङ्ग्यमेव ज्ञातम्, एकत्रापि ज्ञाने तद्व्यङ्ग्यत्वावच्छेदेन ज्ञानजन्यत्वज्ञाना
 जन्यत्वात्मां परोक्षत्वप्रत्यक्षत्वयोरविरोधाद्, वाच्यविपयोपेक्षेयव प्रसिद्धिमेवस्य स च एवोपपादितत्वादीहाविज्ञानजन्येऽप्यपे
 च वाच्यविपये एकोपयोग्यत्वपर्याप्तिसिद्धिश्चानावन्यत्वेनैव प्रत्यक्षत्वव्यवस्थितेरित्यभिर्हं प्रकृत-न्यायविन्द्यावेवसेषम् ।
 कुतस्तत्त्वोपपन्नसिद्धिरिति (४०-२-१०) एकत्र प्रमित्यैवान्यत्रोपसम्भवाविति भावः । परान्युपगममात्रा
 दिति (४०-२-१०) परोपगतप्रमाणाजनितविकल्पावित्यर्थः, सर्वमवगतमिच्छन्तामिति (४१-१-५) नैवपिज्ञानाभि
 त्यर्थः, सर्वमिच्छन्तीति सर्वेपस्तेषामिति ध्युत्यपिस्वारस्यादेतदर्थं नामः, नैकप्रमाणाभावेन इत्यादि (४१-१-१०)

[illegible]

सम्पत्तौ धूमम्यधुपलम्भद्वयं पश्चादग्नेस्तुपलम्भोजनन्तरं धूमस्याप्यनुपलम्भ इति द्वाधनुषलम्भाभिः प्रत्येकानुपलम्भपञ्चकेन
धूममिन्नस्यैव राशगतौ तद्विनाभावनिषयोऽन्यथा नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा तस्य स्यात्, तदुक्तं “धूमाधीर्बिद्विद्वानं, धूमवानमधी-
म्यो” । प्रत्येकानुपलम्भम्यामिति पञ्चमिरन्वयः ॥१॥” इति, स्वयावहेतौ तु तत्परीतिविषये बाधकानुमानात्, अनुपलब्धिस्तु
स्वमानेतावदान्तर्मरतीति न व्याप्तिग्राह्यमूलाभ्यप्रमाणापेक्षेति मायाधनवीपमर्त निरस्तम्, कार्ये हेतौ प्रत्येकानुपलम्भपञ्चकात्
व्याप्तिप्रतिपक्षयोगात्, उपलम्भानुपलम्भस्वभावस्य द्विविधस्यापि प्रत्यक्षस्य सम्भितमात्रविषयता सर्वोपसंहारेण व्याख्यया
रञ्जरात्, अविचारक्यता विपक्षबाधकान्वेषणेऽप्यव्यमत्वात्, ततः स्वभावदेवापि तदयोगात्, प्रत्यक्षदृष्टमात्रिनो विकल्पस्यापि
प्रत्यक्षदृष्टिमात्राभ्यगमापित्वाधिकार्यवस्तुपि त्वे प्रमाथान्तरस्य दुर्निवारत्वात् विषये बाधकानुमानेऽप्यपिनाभावग्रहार्थम-
नुमानान्तरापेक्षापामनवस्थानादिति । यदपि व्यभिचारादयनधूपस्वभावादर्थनसहकृतं प्रत्यक्षमेव व्याप्तिप्रदे क्षममिति
किं तदर्थं प्रमाथान्तररूपेनेति नैयायिकैरुच्यते, त्वपि तुच्छं, व्योमे प्रत्यक्षाविषयत्वे साहकारिमहत्त्वसमवहितेनापि
नेन तद्वग्रहायोगात्, प्रत्यक्षविषयत्वे च प्रथमत एव तद्वग्रहप्रसङ्गात्, धूमव्यापकरहितसामानाधिकरम्यविशिष्टधूमत्वादिरूपाया
सस्याः स्वरूपतः महत्त्वादिभ्यङ्ग्यताया अपि वस्तुमद्यस्यत्वात्, व्याप्तिनेन तन्वोपगमस्याप्यतिरिक्ततदनन्त्युपगमे
तयात्वात्, अतिरिक्तव्याप्तिस्वरूपत्वे च किमपरादमतिरिक्तम्याया पत्यमितिरेकव्यमेनोहः प्रमाथान्तरं न सिद्धेत्, न च
धूमत्वादिरूपाया अपि व्योमेव्यापकमामानाधिकरम्यविशिष्टत्वेन ग्राहे साहचारदर्शनापेक्षेत्यपि वस्तु युक्तम्, एवं सति दृष्ट
विशिष्टत्वादिना दुरुपग्राहेऽपि दृष्टादेरेतुतापत्तेः, न च विशिष्ट्याने विशिष्टपणग्रानेहेतुत्वमर्थपदेष्टापत्तिः, विशिष्टस्य चित्तस्यमानसत्वात्,

किं वैर सामिहितव्यक्तिविषयव्याप्तेः यथा फलश्रितिरथ हीताद्यपि समयस्तद्विलम्ब्य किन्ति रूपितसमस्तपुरुषव्यक्तिकिनिष्ठव्याप्तेः कथं मानं, न
कथञ्चिद् प्रतियोग्यसमानाधिकरणयद्रूपविशिष्टसमानाधिकरणात्पन्थाभावाप्रतियोगितानवच्छेदेको वो धर्मस्तदमावच्छिन्नमेन
मेन केनापि समं सामानाधिकरण्यं तद्रूपविशिष्टस्य तद्रूपमवच्छिन्नयावधिरूपिता व्याप्तिरित्येव दीयसिद्धता निष्कर्षकरणादिति
नेत्रं, तर्हि व्याप्तिज्ञानानुमितस्मरणादिकार्यकारणभावे रूपविशेषो निर्विशेषो न तु घर्मविशेषोऽपीति महानसीयवहिनिरूपितव्या
प्याभयरवेन प्राक्त्वदि एसाद्वित्वेन पर्वते वक्ष्यनुमितेरैक्य व्यक्तौ घूमत्वेन व्याप्तिग्रहेऽप्यत्र तथा रभरषस्य च नानुपपत्तिः,
तद्रूपावच्छिन्नेन सन सामानाधिकरण्यं तद्रूपावच्छिन्नवदभिरूपिता व्याप्तिरित्यभिधानं स्वन्तवदतुष्टुमङ्गावापत्तिः, यच्चत्वादिति
नैरुगन्धादितामानाधिकरण्यस्य शृङ्खलीत्वादौ ज्ञानार्थेन रूपेणापरगाद्यानुमितेरनापत्तिरेति वाभिप्रायः, ओमिति चेत्,
सोऽयं दुरभिप्रायः, रूपविशेषस्यैव घर्मविशेषस्या नियमतो यावद्विमित्तिययकत्वापत्तेः, सामान्यरूपेणैव व्याप्तिग्रह
इत्यपिदसि विदेशव्याप्तिप्रदानापत्तेः, विशेषव्याप्तीनामेवावश्याम्युपेयानां बहिर्व्याप्तित्वेनानुगतीकृतानां सामान्यव्याप्तिव्याप्त्यु
पगमोचित्याद् एकविशेषव्याप्तिज्ञानादिना हेतुविशेषणं सामान्यरूपेणाप्यन्यविशेषविषयानुमितेरनम्युपगमाद्, तस्मात् सर्वोप
संहारेण व्याप्तिग्रहायमयदमूरः स्वीकर्तव्यः । अथ सामान्यलक्षणप्रत्यासत्या सकलवह्नियुग्मव्यक्त्युपस्थितौ सर्वोपसंहारेण
व्याप्तिग्रहो विनाप्यूर्हं न दुर्घट इति चेत्, न । कश्चिदुपरायपदातिविशेषप्रत्ययानन्तरं सेनास्यसामान्यप्रत्ययस्यैव सामान्यप्र
त्ययानन्तरं तदाधायकादिदेशेप्रत्यक्षस्यापूर्वकसाध्यत्वेन सामान्यलक्षणप्रत्यासत्तौ गतानामावात् । अत्रावसरे तर्करसिक्क
जनमन प्रसजये सामान्यलक्षणप्रत्यासत्तिमेव मनात् भीमांसमहे, तत्र सामान्यधर्मज्ञानानन्तरं यावत्सामान्याश्रयप्रत्ययो

एषात् सामान्यसम्भवाप्रत्यासक्तोः प्रत्यक्षोऽनुतां कल्पयन्ति नैयायिकाः, ता च शायमानं सामान्यं, सामान्यज्ञानं वा, ज्ञानं च
 तद्विन्निर्गम्यं प्राप्तं, स्मररूपस्य भिन्नविशेषादिव्यन्यस्य च ज्ञानस्योपरकाले यावत्सामान्याभयप्रत्यक्षानुवयात्, तथा
 च घटत्वादिसम्भारानिरूपितलौकिकान्यपटादिसुस्यविशेष्यताद्वातिबाहुपत्वावच्छिद्यं प्रति बाहुपप्रकारीभूतघटत्वत्वादिना
 घटत्वप्रकाररूपाधुपत्वादिना वा हेतुता कल्प्यते, द्रव्यत्वादिसामान्यलक्षणाप्रत्यक्षाने व्यभिचारकारणाय घटत्वादिसम्भारता-
 निरूपितत्वं विद्येयतायां निवेदितम् ज्ञानञ्च घटत्वप्रकारकत्वनिवेद्ये तु घटत्वनिर्विकल्पकोपरोत्पन्ने सञ्चिह्नयद्यपि घटत्वप्र-
 कारके द्रव्यत्वसामान्यस्यैव प्रत्यक्षसिद्धिर्नये पाषाद्रव्यप्रत्यक्षे व्यभिचार इत्यतस्तत्सकृत्, न च तत्रासञ्चिह्नयद्यपि
 घटत्वमाने वाच्यमावाचदंशे लौकिकान्यद्रव्यस्यविशेष्यतासम्भवाद् यथोक्तोनाप्यभिर्वा इति शङ्कनीयम् । घटत्वसामान्यलक्षणा
 प्रकारपरिराशेर तत्रासञ्चिह्नयद्यपि घटत्वमानासम्भवात्, तद्वत्पटञ्चि विशेष्यत्वज्ञानादिमात्रेण घटत्वप्रकारकपुरुषेर्नयितुमश-
 क्यतयात्, घटत्वसामान्यलक्षणातद्वत्पटत्वज्ञानात्प्रख्यातलक्षणातद्वत्पटलौकिकमपि कर्मन्यतमविशेष्यतामीप्सितव्येष्वपि
 ज्ञानादीनायेव तत्र तत्कनकत्वात्, यथोक्तस्येते तारद्वयविशेष्यतामीप्सीरिरेषोकापावनासम्भवात्, जातित्वादिना घटत्व
 विद्येयकस्मरणानन्तरं यत्र द्रव्यत्वप्रकारकपटविद्येयत्वाधुवं तदुपरोत्त्वभवात्तद्रव्यप्रत्यक्षे घटत्वस्य प्रकारतया मानं नेष्यत
 एवेति नानुपपत्तिः, एषमिदं घटे घटत्वमिति बाहुपानन्तरोत्पन्नद्रव्यत्वाधुवं तदुपरोत्त्वभवात्तद्रव्यप्रत्यक्षे घटत्वस्य प्रकारतया मानं नेष्यत
 ज्ञानस्येतेष्वपि द्रव्यम् । लौकिकान्यत्वस्य विशेष्यतायां निवेद्याभिर्विकल्पनापुपरोत्त्वमसीक्किप्रत्यक्षे न व्यभिचारः, न
 च पाषाद् घटविशेष्यत्वस्य कार्यतापण्डेरककोटिनिवेद्यतायात् किं लौकिकान्यत्वनिवेद्येनेति वाच्यम्, तदनिवेद्येऽपि

वापकविद्येयैव यावद्वदमानोपपत्तौ तन्निवेद्ये प्रयोजनविरहात्, व्यभिचारकारणात् घटत्वव्यापकविद्येयताकस्वरु
पयावद्वदपदविद्युत्प्रकृत्यापेक्षया समोत्तरीकिकान्यत्वस्यैव निवेद्योचितत्वात्, तच्च घटादिरूपसामान्यत्वव्यपस्यले यावत्
दाभयविषयकतौकिकस्यापि सम्भवेन सम्भवेद्यमौव्याव, मुख्यत्वनिवेद्यात् घटस्यादिप्रकारकारणादिभन्यघटोपनीतमा
तादौ न व्यभिचारः, बहिरिन्द्रियबन्धे उपनीतमाने उपनीतस्य विशेषणतयैव भानान्मुख्यत्वस्य च प्रकारतान्यत्वात्
कत्वात्, पदत्वादिविषयकनिर्विकृत्यकानन्तरं यावद्वदप्रत्यक्षानुवयात् कारणतावच्छेदककोटौ प्रकारत्वनिवेद्याः,
एकसम्भवेन सामान्यप्रकारकदानादन्यसम्भवेन सामान्याश्रयप्रत्यक्षापि कारणाय तत्सम्भवेन सामान्याश्रयप्रत्यक्षहेतुतायां
तत्सम्भवावच्छिन्नप्रकारता निवेद्यनीया । अत्र प्रथमकृत्ये कारणतावच्छेदकप्रत्यासाधिः समवायावि, कार्यतावच्छेदक
प्रत्यासाधिम विषयता, घटादिद्विविषयतात्वेन सम्भवात्साम्युपगमाच्च न समुदात्तम्भन व्यभिचारः । एकपुरुमीयसामान्य
प्रानादन्यपुरुमीयसामान्याश्रयप्रत्यक्षकारणाय ज्ञानाद्ये तदुत्पत्तीयत्वं निवेद्यम्, इत्थ च पुरुषमेवेनापि कारणतामेदः,
द्वितीयकृत्य कार्यस्य कारणस्य च समवाय एव प्रत्यासाधितो नेकपुरुमीयसामान्यज्ञानादन्यस्य सामान्याश्रयप्रत्यक्षप्रसङ्गः ।
अत एवेतत्कृत्ये पुरुषमेवेन कारणतामेदमावात्पूर्वकस्यापेक्षया लाघवं, न चात्र सामान्यानां विशिष्य निवेद्यनीयतया गौरवं
भत्पदे तु लौकिकान्यपुरुषविषयत्वतासम्भवेन चाश्रुत्वाद्यवच्छिन्नं प्रति प्रकारतासम्भवेन चाश्रुयादिमरुवेनेकहेतुताकन्यनयै-
वोपपत्तौ न सामान्यमेवेन कारणतामेद इति लाघवं, पुरुषापेक्षया च विषयाणां बहुतरतया सामान्यमेवेन कारणतामेद
कन्यनस्यैव पुरुषमेवेन कारणतामेदकन्यनापेक्षया गुणत्वाविति धान्यम्, सामान्यघर्मणां विशिष्यानिवेद्ये द्रव्यत्वप्रकारक-

पाशुपादिभ्राते पटत्वादिनिमित्तकत्वे तदुपपद्यत्समानप्रतिबन्धक्षीयूतदोषाविसृष्टेः पटत्वादिना यावदुपपटमानापत्तेः,
 प्रभारतामम्भेन चाशुपादिपतो द्रव्यत्वादेरेष यावदुपपटु सत्त्वात्, न चेष्टापत्तिः, सामान्यप्रकाररक्षणस्यैव सामान्यल-
 क्षणया अनेनेन द्रव्यत्वाप्रकाररक्षणस्य द्रव्यत्वसामान्यतत्त्ववयाज्जननात् । अयं द्वायमानसामान्यप्रत्यासत्तिमितेऽपि स्वप्रका-
 ररूपाशुपादिममगापितरूपात्प्रतिबन्धप्रत्यासत्त्येव सामान्यस्य हेतुता कल्पनीयेति न पुरुषभेदेन कारणतापाशुप्यगौरवमिति चेत्,
 न, तथापि पटत्वरगादिकल्पेण सामान्यस्य हेतुताया शक्यतया पटत्वरूपित्वविशिष्टयावदुपपत्तिरूपतत्त्वविनिमित्त-
 प्रपञ्चगौरवस्याप्यवपरिरात्तात्, मन्मतं तु सत्त्वत एव पटत्वनिवेशात्, न च पटत्वादीनामाशेषतया पटत्वत्वादिनैव
 हेतुता नतु पटत्वरगादिनेति वाच्यम् तथा सति द्रव्यत्वादीनामपि तादृशकारणतावच्छेदकाक्रान्ततया तद्वानप्रतिबन्धकत्वाद्यां
 तद्व्यकाररूपाशुपादुपपटत्वप्रकाररूपाशुपापत्तेः, न च धर्गादिसामान्यतत्त्ववयास्यैव सामान्यहेतुताया वायक्यतामस्तत्र स्वरूपतो
 पटत्वादीनामेव कारणतावच्छेदकत्वे गौरवाभावादिति वाच्यम्, घटनाद्यादिदशायासपि तदाश्रयप्रत्यक्षोदयाद्यपि परम्परा
 मन्मत्वेन पटत्वादीनामेव प्रत्यासत्तिवयासत्त्वया वाच्यतात्, परम्परासम्बन्धेन पटत्वप्रकाररक्षणविरादशायासपि साक्षात्
 रश्मिनामेव पटत्वप्रकाररक्षानाश्रयप्रमाणोदये तत्रानापस्या पटादेरेव प्रकारतया मानोपपत्तेः तु तत्स्वातीतत्त्वद्वयोत्पत्त्या
 मन्मत्वेन चाशुपादानस्थित्यर्थे प्रति प्रकाशतासम्बन्धेन चाशुपत्तादिना हेतुताकल्पनेन सामान्यभेदे न हेतुताभेदोऽपि, मन्मत्वे
 उक्तमप्येन पशुपतिं प्रति तद्वत्त्वेन चाशुपत्तेन हेतुतावेज्जन्तवाशुपातां कारणतावच्छेदकत्वे गौरवम्, यत्र च चाशुपत्तया

नेरेय तथात्वे तापयमिति द्रष्टव्यम्, य चोक्तसम्भवेन वायुपाथिकरणे तदव्यवहितप्राधायावच्छेदेन प्रकारतासम्भवेन वायुप
 रूपप्रकारमावात्क्यं तत्र तदुत्पत्तिस्वरूपासस्यातीवनिष्ठप्रकारतासम्भवावच्छिन्नज्ञानरूपकारणाधिकरणतानवच्छेदकस्यादिति
 ग्राह्यम्, विपयतासम्भवावच्छिन्नाधिकरणताया अधिकरणासम्भवादकासस्याप्यवच्छेदकरानभ्युपगमात्, अन्यथा ज्ञानेच्छादीनां
 निष्पन्नप्रत्ययस्या कार्यकारणभावविलयप्रसङ्गात्, अथवा प्रकृतस्यैववच्छेदकत्वमनन्तर्भाव्यं यत्र प्रदेशे यत्कस्याव्यवहित
 निष्पन्नवृत्तिबाहुपादिरूप स्वरूपं प्रकारतासम्भवेन वर्णते तत्र तदव्यवहितविषाधुपादिरूपं कार्यं प्रकारतासम्भवेनोत्पद्यत
 इत्येव सामग्रीव्याप्तिरभ्युपगम्यत इति नादुपपत्तिः । अथ विनश्यदवस्थसमिकर्षजन्यसामान्यप्रकारकबाहुपाद्यनन्तरं
 सामान्यप्रत्ययासपिजन्यबाहुपाथापत्तिः, स्वाभाविविशेष्यतानिरूपितसामान्यप्रकारकत्वसम्भवेन बहुःसंयोगविशिष्टबाहुपत्वा
 दिनारमनिष्ठप्रत्ययासस्या स्वाभाविविशेष्यतानिरूपितत्वसम्भवेन बहुःसंयोगविशिष्टप्रकारतासम्भवेन निष्ठप्रत्ययासस्या बाहु
 पत्वादिना य हेतुत्वेऽपि यत्र धृतीपटलादिविशेष्यकपूम्पत्वादिप्रकारकप्रसो दोषनाशय युगपत्तत्र तदुत्तरयावत्पूम्पप्रत्ययापत्तिः
 तत्तत्सामान्याभवीभूतस्याभयविशेष्यतानिरूपिततत्तत्सामान्यप्रकारताकत्वसम्भवेन बहुःसंयोगादिविशिष्टबाहुपत्वादिना
 समानाधिकरणवृत्तित्वाभयविशेष्यतानिरूपितत्वोभयसम्भवेन बहुःसंयोगादिविशिष्टप्रकारतासम्भवेन बाहुपवत्त्वादिना
 या हेतुत्वकल्पने तु धृतीपटलादिविशेष्यकपूम्पत्वादिप्रमादोषादिसत्त्वकालेऽपि यावत्पूम्पत्वाभयप्रत्ययादुदयप्रसङ्गः
 दोषादिविशेष्यं निवेश्य हेतुत्वान्तरकल्पने तु व्यभिचारवारणमवश्यमिति चेत्, न, सामान्यप्रत्ययासस्या सामान्यप्रकृता
 निरूपितलौकिकविशेष्यताशून्यबाहुपादीनां कुत्राप्यजननात् तादृशविशेष्यताशालिबाहुपसामग्रीसहकारेणैव सामान्य

प्रत्यामणः पतञ्जनकृत्वाभ्युपगमेनोपदर्शितापस्यसम्भवात्, मानसस्यले च सामान्यप्रकाररूपान्तर्ध्वेनैव हेतुणा, सरण्यादितोषि
 मानमप्रत्ययोदयात्, कायतावच्छेदके च वाटश्रवानाम्यवरितोषरमानसस्यम्, अध्यवरितोषरत्वनिषेधेन यत्र पटत्वा
 विविदप्यस्य सन्कल्पान्तरेण तन्मकारकाया ज्ञानात् पट इत्याकारकोपनीतमानं तत्र न व्यभिचारः, मानसे उपनीतस्य
 बुद्ध्यरिदप्यतयापि मानादुक्त्यविशेष्यतानिषेधेन व्यभिचारसार्यं तु कर्तुमशक्यम्, मानसस्यले च सामान्यप्रकारर-
 क्षोद्विदप्यस्यज्ञानी नापेक्षिता, पटस्याप्रिकारकत्वौचित्यप्रत्यवसानाग्रीकाहे मानसस्येवानुवयादिति " सामान्यतत्त्वज्ञानमेव,
 गौतमीया जमापयन् । तद्योषः प्रविशानीते चत्स्निर्यापिश्चारः ॥ १ ॥ सामान्यतत्त्वज्ञानादुक्तिरिय-मुक्तिरिबोध्यता ।
 उक्तकाममिम्यक्तिरिमां भित्त्वा विधीयते " ॥ २ ॥ इति, तत्र तत्त्वसम्बन्धेनैक्यं पटे पटत्वस्यैकपटवृत्तिपटत्वस्य
 च ज्ञानात् पटत्ववचया यावत्पटानां यावत्पटवृत्तिवया पटत्वस्य च प्रतिपत्तिवर्धनात् तत्त्वसम्बन्धान्तिष्ठप्र-
 पटवृत्तिपटत्वानिस्तिवपटाकज्ञानत्वागच्छन्तं प्रति तत्त्वसम्बन्धावच्छिन्नपटत्वविषयताञ्छेत्वेन कारणता कल्प्यते
 उक्तं च विद्वेषप्रारूपस्य सामान्यव्यापकविषयताकप्रार्षकसायकविचारत्वे प्रमायानुप्राहरकस्योक्तस्य प्रमायकत्वेनैव कृत्वा
 रस्ताच न पृथक् तत्कठानुपाकनं, न तु प्रागुक्तनैयायिकेष्टकणैव कारणत्वं, पटत्वादिविशेष्यकज्ञानासम्भवात्, कार्यतावच्छेदके
 क्षोद्विदप्यस्यज्ञानेनेन्द्रियमेवेन कारणताभेदामायेन च तापवात्, तत्त्वसम्बन्धावच्छिन्नविचारसुग्रीपीन एव हि स च यमो याव
 स्माजर्षे प्रावयति, यत एवास्त्यादिपटस्तत्कठानापभेदेनाद्येवर्षमोदीकठद्रव्यप्रारः स्वसमयसिद्धाः सप्तपठे, किञ्च तत्त्वसम्बन्धेन
 तत्पटमस्य तत्त्वसामान्यत्वापरामर्शे न सामान्यप्रकाररूपज्ञानादपि तेन सम्बन्धेन यावत्तत्त्वज्ञानप्रारः, प्रकृतसम्बन्धेन पटत्वं न

[illegible]

न्यत्वं इत्यादिदेनोद्यते तद्विधानायावद्व्यक्तिप्रतिपत्तिरुपस्थापिका प्रतिपत्तयः, न चेत् एवं तदा ध्यायमानात् सामा-
न्याद् यावत्तदामयस्यैव ज्ञायमानविद्येतात् यावत्तदाभितस्यापि प्रत्यक्षादयाम्युपगमेन सामान्यलक्षणावधिद्वेषलक्षणापि
रसात्प्रस्थासत्तिपदवीमासादयेत्, न च तत्र विद्येपस्य सामान्यनाममात्रफलेनापि निस्तारः, पर्येषनपम्युत्क्रान्तानामपर्यानां
पयोचरं युक्तिवायेन स्वलक्षणाभात्रविधान्तप्रतीतौ प्रत्यासत्त्वन्तरकल्पनापत्तेः । एवं पटापर्वेष्वपि भेदाभेदाविशिष्टारे निर्वि-
कल्पतर्पयमाने इष्टव्यम् । उक्त्यापारोपगमे तु न कुत्रापि रश्मिस्थले विचारणीयमस्ति । अत्र क्लीभूतपोषापलापे तु सामान्य-
प्रत्यासत्तिजरोचोऽपीपत्करापदव इति ज्ञेयम् । इदमप्यत्र वदन्ति, निर्विकल्पकसाधारणसामान्यग्रानस्य प्रत्यासत्तिस्त्वमेते
ज्ञानप्रत्यासत्तेर्हेतुत्वे मानामावः । पटो नास्ति सुरमि बन्दनमित्यादौ घटसौरभादीनां घटत्वसौरमत्वसामान्यलक्षणाप्रत्या-
सत्तिवत्तादेव मानोपपत्तेः । न च सामान्यप्रत्यासत्त्या फलजनने किमिदं सामान्यप्रकारकज्ञानसामान्यन्तरस्यापचितत्वादुप-
दर्शितस्त्वले च पटापर्वे घटत्वप्रकारकज्ञानसामान्यन्तरविरोधः कथं पटत्वादिसामान्यलक्षणाया पटादिज्ञानं जननीयमिति
वाच्यम्, तत्र सामान्यज्ञानविधया पटादिप्रकारकप्रत्यक्षजनकपटाविज्ञानपटितोपनीतमानसामान्या एव सृज्यात् । ज्ञान-
लक्षणायाः पृथगेतुत्वं एव विवादाद् घटसामान्यलक्षणाया अपि च प्रकृतपटत्वादिसामान्यलक्षणातिरिक्ततया सामान्यपन्त-
रतोपपत्तेः, घटत्वसौरमत्वादिसामान्यलक्षणाप्रत्यासत्तेर्जन्यतावच्छेदककोट्यापि घटत्वसौरमत्वादिविषयता निविद्यते नतु
तदावयवविषयतेति तद्विपर्ययमयानामायेन तथा तद्विपर्ययमयानामायेन घटत्वसौरमत्वादिविषयता निविद्यते नतु
पुर्णनीतमानानुरोधेन ज्ञानलक्षणाप्रत्यासत्तेः पृथकारणरकल्पनमापत्त्यर्थः, तत्र युक्तिवृत्तिपर्ययमयानामायेन सामान्यलक्षणातस्तद-

निवाहादिति वाच्यम्, स्वत्वसामान्यलक्षणाया रजसत्वाभ्यप्रत्यर्थं प्रत्येय हेतुत्वेऽपि शुक्तेरपि पैद्यानिरुक्तस्य चैन रजसत्वा
 भयत्वात् तदसादेव तद्भानोपपत्तेः, यस्तुतो दोषादिरूपकारणपक्षादेव तत्र शुक्तिमानमिति न वदतुरोपेन ज्ञानप्रत्यासत्तिहेतु-
 तात्पर्येन, न चेदं स्वदत्त्वज्ञाने शुक्लेऽपि दोषादिरूपताप्राप्त्योऽपनीतमानापत्तिः, दोषस्य फलफलकस्य तथा फलामावेन
 तत्र दोषाकल्पनात् । न च ज्ञानलक्षणायाः पृथगाहेतुत्वे घटत्वविशेष्यकज्ञानद्वयायां घटज्ञानाद्यस्येऽपि घटत्वादिना घटादि
 मूल्यविशेष्यकज्ञानसोपनीतमानापत्तिः, घटत्वादिसामान्यलक्षणायाः किञ्चिदश्वे घटत्वादिप्रकारकज्ञानसामान्यन्तरसदृशताया
 एव फलहेतुत्वेन तत्र तद्वन्त्यज्ञानमादायेष्टापत्तेः कर्तुमशक्यत्वादिति वाच्यम् । एवमपि लौकिकान्यतद्विषयताद्याल्लिखानत्वा
 पच्छिन्नमग्रपि तद्विषयकज्ञानत्वेनैकहेतुताकल्पनेनैवोपपत्तौ ज्ञानप्रत्यासत्तिसामान्यप्रत्यक्षस्योः पृथकारणत्वे मानामावात्, न च
 सामान्यप्रत्यासत्तिबन्त्याद्वातसामान्याभ्यप्रत्यक्षे व्यभिचारः, अभ्यवहितोऽपरत्वस्य कायतावच्छेदककोटौ निवेद्ये तदभावात्, न
 च घटत्वापदे लौकिकयावदुदभानस्य लौकिकान्यघटत्वविषयताशून्यत्वेन तत्र घटत्वादिज्ञानस्य पृथग्येतुत्वकल्पनमाप-
 श्यक्यम् एककारणतया निर्वाहाभावादिति वाच्यम् । तत्र घटत्वाश्वे त्रिविधविषयतास्वीकारे दोषामावात् अभ्यवहितोऽपरत्व
 निवेद्येनैव लौकिकज्ञाने व्यभिचारामावेन लौकिकान्यत्वानिवेद्याद्या, न चाद्यातव्यकिमानाय सामान्याभयविषयतामन्तर्माव्य
 सामान्यमानस्य हेतुत्वान्तरमावश्यकमिति ननु गम्, सामान्यज्ञानजन्यतावच्छेदककोटौ सामान्याभयविषयताया अनिवेद्येऽपि
 तच्चद्विषयकप्रत्ययेच्छादिरुद्विष्टविशेषोऽपिसामान्यमावजन्यतावच्छेदककोटौ तच्चत्सामान्याभयविषयतानिवेद्यात् तदलावेव
 सामान्यप्रत्यासत्तिजन्यज्ञानस्य निमित्तसामान्याभयविषयकत्वोपपत्तेः, न च सामान्यज्ञानशून्यकालेऽपि तादृशकारणबला

तदापिचि, तन्न्यफलस्य सामान्यज्ञानजन्यतापच्छेदप्रक्रान्तत्वा सामान्यज्ञानं विना तदापस्तुल्यभावादिति, भग्राप्यपमसाकं
मनीषेन्नेषा, पादत्सामान्याभ्ययज्ञाने बाधामासामान्यज्ञानयोर्नियमतः सारस्वरित्वे कस्यनीये सूर्यत्र प्रमाये बाधामायस्तुल-
नेधिपि तदपेक्षा सात्, न येयमभ्युपगमः, किन्तु सर्वप्रमायानां सामान्यविषयत्वसुसर्गतः स्वसामग्रीबलायासमित्येषामभ्युपगम
इति । तन्माय सामान्यज्ञानं फयेकभ्यक्तिविषये स्वाक्रायाभावेन शबल्यक्तिविषयं स्यादित्यूदाहरमकमेव पापत्सामान्याभ्य
ज्ञानमङ्गीकर्तुं युक्तम्, तेनैव व्याप्तिद्वक्तिषोऽप्यवगाह्यादियानानां सामान्यविषयत्वावनुमितिश्चाप्यादीनां सामान्यविषयत्व
सङ्गतेष्वातिशानादीनां तर्कानुप्राप्त्यफल्यनापेक्षया तत्फल्यनतापेक्षेव सापवाद, एवं सामान्याभ्यप्रत्यक्षत्वं न परमतेऽपि
सामान्यज्ञानजन्यतापच्छेदकं, वैरीयश्रत्ययोपगमेन सत्र व्यभिचारात्, किन्तु सामान्याभ्यजन्यप्रत्यक्षत्वमिति, तदपेक्षया
सामान्याभ्यवतर्कस्यमेव तदा सापवादित्यसम्भवमेव ज्याय इति बोध्यम्, तपत्सामान्याभ्यययूरे विना बाधामायमात्रेण यदि
वयकमानोपगमे तु नियमेन सत्रानन्तरपर्यायमानापचि, एतेनानुमिती पदरावच्छेदकपच्छिन्नत्वं पदरावच्छेदकस्यासुविष-
यताङ्गत्वं बाधामायमात्रादित्यपि निरस्तम्, अत्राप्यापादानुसारेणैव तत्र नियतविषयमानादन्यथातिप्रसङ्गात्परामर्शेऽपि तन्नाने
कारणस्य दृग्गत्वादिति दिग् । एतेन यदि च तपत्यस्यार्थविषयतायाः कारणतापच्छेदकसम्बन्धेन सविष्कर्णीभ्यत्वनियतत्वं
प्रामाणिकं तदा ज्ञानग्ररयामपिसामान्यप्रप्यास्रयोः पृथकार्थकारणभावकस्यनयावयकं, तथाहि-एतन्मते सामान्यलक्षणायाः
एगपिपयीभूततुलनामान्यपरप्रत्यक्षमास्या ज्ञानरतेन तत्तत्सामान्याभ्ययगुणिविषयतया प्रत्यक्षत्वावच्छिन्ने हेतुता कल्प्या, तथा च
पक्षे नास्ति एवमि भन्वनमित्वादी पटस्यसौरमस्यपुषिषमज्ञायाभावेन मामान्यसम्बन्धा तन्नानानुपपत्तेर्लक्षिकान्यविषयतया

प्रत्यक्षत्वावच्छिन्ने विषयतया ज्ञानत्वेन ज्ञानप्रत्यासर्गेहेतुत्वकल्पनमावश्यकम्, न च निर्विकल्पकज्ञाधारणप्रत्यासर्पिमते सामा-
 न्यसंख्याया हेतुत्वे हेतुसंख्येयत्वं न निषम्यते, विज्ञापणज्ञानविरहेष्वेवाऽन्यदीयघटज्ञानाद् घटप्रत्यक्षवारणायुग्म-
 वात्, इत्थं च घटो नास्तीत्यादावन्तुस ईशरीयघटत्वादिविशिष्यधर्मज्ञानादेवोपपत्तौ किं ज्ञानप्रत्यासर्पिकल्पनया, सामान्य-
 ज्ञानहेतुत्वायां हेतुसंख्येयत्वादिनिवेष्टे म्यभिधारिविरहेण सामान्यप्रकारकत्वस्य जन्यत्वावच्छेदकक्रियाधप्रवेष्टात्, सामान्यप्र-
 त्यासर्पिचिन्ने घटत्वापेक्षे घटत्वादिविशिष्यधर्मप्रकारकत्वेऽपि दोषाभावाविति वान्यम्, सामान्यलक्षणायाः फलचिन्ने
 तत्त्वसामान्यप्रकारकप्रत्यक्षचिन्नेकसामान्यन्तरस्य सहकारित्वान्मुपगमादुपवर्धितस्यले घटत्वादिविशिष्यधर्मप्रकारकप्रत्यक्ष-
 नकसामग्रीविरहेण घटत्वादिमानस्य सामान्यलक्षणायाऽनुपपत्तेर्ज्ञानिलक्षणायाः पृथकारम्भत्वावश्यकत्वात्, इत्यमेव घटोप-
 स्थितिद्वुत्पत्तकाले घटत्वविशेष्यकज्ञानात् घटत्वेन घटस्यविशेष्यकं मानसमित्युपपद्यते, यत्तु उपवर्धितनियमादुरोधेन
 विषयतया प्रत्यक्षत्वावच्छिन्ने स्वविषयधर्मवत्त्वसम्बन्धेन विषयतासम्बन्धेन वा ईशरज्ञानसाधारणेन ज्ञानत्वेनैकमेव हेतुत्वं,
 न चैवं घटत्वज्ञानद्वयायां तदनाभयप्रत्यक्षापत्तिः, घटत्वेन तन्मानस्य दोषविरहेणानापत्तेः, सति दोषे वेष्टत्वात्, तदनाभय-
 इतिचर्मप्रकारकज्ञानस्य च साध्यविशेषज्ञानसाध्यस्य तद्विरहेवैषाधोगाविति, तच्च, उपवर्धितैकहेतुहेतुमद्भावे घटत्वाद्यात्म-
 कयत्किम्विशेष्यज्ञानसद्वृत्तस्यैव सामान्यज्ञानस्य फलध्याप्यत्वेन यत्किञ्चित्सामान्यज्ञानद्वयायां प्रमेयभावे विषयतया
 प्रत्यक्षापत्तेर्विरतात्, सामान्यमेदेन विशिष्य हेतुत्वे च तत्सामान्यज्ञानात्तदनाभयप्रत्यक्षानापत्तेः, ईशरीयप्रमेयत्वादिसा-
 मान्यज्ञानात्तदज्ञानभूतस्य च वत्किञ्चिदुभयविरहेकिसामान्यज्ञाननतो पित्तविषयकप्रत्यक्षापत्तेरपि, प्रमेयत्वादिसामान्यलक्षणायाः

प्लुतग्रनन द्रमेपत्वादिरूपनिदोषगणानस्यैष सहकारित्वेन निरसनीयत्वादिति, घटत्वादिना यत्किञ्चिदभिमासुक्तलौकिकसमि-
 क्तादिशून्यकाठे पत्त्वादिसामान्यतयथावन्यप्रत्ययानुवयापचत्सामान्यधर्मप्रकारेण यत्किञ्चिदभिपिपयकप्रत्ययजनकसाम-
 ग्र्यन्तरस्य सामान्यतयथासहकारित्वं स्वीकरणीयम्, एव लौकिकप्रत्ययसामग्री उपनीतमानसामग्री च, तयोश्च प्रत्ययं सहका-
 रिता बोध्या, सा च तत्तन्वतावच्छेदकसमानाधिकरणब्रह्मवशावच्छेदकस्वरूपा, न वैध कल्पिदापिः सुम्भवति, यतः तन्म्यावि-
 च्छिन्नमपत्तिश्चिद्व्यक्तिनिष्ठकार्यत्वानिरूपितकारणतावच्छेदकीभूता यावन्तो धर्माः प्रत्ययं तदवच्छिन्नमस्तोमात्मकसामग्र्यास्त-
 दमावच्छिन्नाभावादकत्वाद्, घटत्वाभयस्य यस्य कस्यचिच्छोक्तिस्तथाप्युपनीतमानसामग्र्योरसत्योश्च तादृशसामग्र्येव नास्ति,
 यत्तद्व्यग्ररूपप्रत्ययत्वानिष्ठमस्य घटरगादिप्रकारत्वानिरूपितलौकिकप्रिपयताश्चात्मिका घटत्वादिनोपनीतयत्किञ्चिदभिपिप
 यतया च द्विविधत्वाद्, यत्किञ्चिदित्यनेन प्रथमोपादाने तथिष्टकार्यत्वानिरूपितकारणतावच्छेदकावच्छिन्नमस्वोमात्मकलौकिकसु
 धिरूपदिरन्त्यस्य बोपादाने तथिष्टकार्यत्वानिरूपितकारणतावच्छेदकावच्छिन्नोपनायकप्रानादरभावेन तत्र तद्व्यतितादृशस्तो-
 माभावं इति न कश्चिदनुपपत्तिः । अथ घटो नास्ति मुराभि चन्दनमित्यादौ यावत्घटसौरभाविमानापदिः, यावत्घटादिविपयक-
 प्रत्ययतरस्य सामान्यगणनब्रह्मवशावच्छेदकत्वेन तदवच्छिन्नभावेः कर्तुमशक्यत्वेऽपि सामान्यप्रत्ययासपि वशादर्पतो यावत्घट
 निपयकप्रत्ययपदुच्चारत्वाद्, घटत्वेन यत्किञ्चिद्विपयकलौकिकप्रत्ययसामग्रीवद्व्यायां यावन्तो घटा मासन्ते न तु घटो नास्ती
 रयादागिरस्य नियामकस्यावदवस्तुम्यत्वावेति चेत्, न । घटत्वादिप्रकारत्वानिरूपितशून्यविद्वेष्यताश्चातिप्रत्ययत्वस्य घटत्वा-
 दिसामान्यतयथावन्यगणनब्रह्मवशावच्छेदकत्वे बोपाभावाद्, तदवच्छिन्नकलस्य यद्विरिन्निपयस्य मानमस्य वा विविच्यपि घट इत्या

कारकस्यैवोपगमात्, यद् घटत्वप्रकारतानिरूपितलौकिकविषयताया घटत्वज्ञानजन्यतावच्छेदककोटौ निवेष्टाद् घटो नास्ती
स्यादौ पटापदे लौकिकसाधिकर्यपटितसामग्र्यमावाभोक्तापत्तिः, ज्ञातघटादिज्ञानं च ज्ञानलक्षणाव एवेति, तदसत्, घटत्वादिप्र
कारतानिरूपितलौकिकविषयताया जन्यतावच्छेदककोटौ निवेष्टने सामान्यलक्षणाजन्यपटादिमानसासङ्गत्वात्, अथ सामान्य-
पटितसामग्रीव्याप्तौ घटत्वादिप्रकारकलौकिकप्रत्यक्षसामग्र्यादेस्वाहस्यसामग्रीत्वेन घटचक्षुःसंयोगत्वादिना वा न निवेष्टाः, तादृ
श्रवणानां कारणतानवच्छेदकत्वात्, कारणतानवच्छेदकवर्माविच्छिन्नस्य सामग्रीव्याप्तिमध्ये निवेष्टनेनातिप्रसङ्गकारणे सर्वमत
सिद्धबहुतरकार्यकारणमाधविलयप्रसङ्गात्, तथा चालोकसंयोगावच्छिन्नचक्षुःसंयोगत्वादिनैव लौकिकप्रत्यक्षादिहेतवः सामग्री
व्याप्तिमध्ये निवेष्टनीया इति तादृशचक्षुःसंयोगादिसम्बन्धिसं घटत्वादिज्ञानं यदा यत्र कारणतावच्छेदकप्रत्ययासस्या तदव्यव
हितोपरश्च यत्र कार्यमित्येतादृशी सामग्रीव्याप्तिः स्वीकार्या, तत्र चक्षुःसंयोगादिसम्बन्धितत्त्वमेकक्षणवृत्तित्वसम्बन्धेन,
नत्वेकदेशवृत्तित्वसम्बन्धेन, स्वविषयीभूतसामान्याध्वन्यत्वप्रत्ययासस्या सामान्यज्ञानहेतुतामते तादृशसम्बन्धेन घटत्वज्ञानादीनां
घटचक्षुःसंयोगादिसमानदेशतासम्बन्धेऽपि पटादौ घटत्वादिप्रमत्तनन्दोपकाले घटत्वादिज्ञानेन यावद्वृष्टादिचाक्षुषजननाद
कदेशवृत्तित्वनिषेधसम्भवात्, एवं च दोषामावेऽपि पटादिचक्षुःसंयोगमादाय चक्षुःसंयोगादिकालवृत्तित्वविशिष्टसामा
न्यज्ञानमहिम्ना घटत्वादिज्ञानकार्यपत्तिः, घटचक्षुःसंयोगद्वारा व्याभिचारेण सामग्रीव्याप्तौ दोषनिवृत्तस्याप्यसम्भवादिति
येत्, न । पाषाणावादिपटितसामग्रीव्याप्तावप्यस्य दोषस्य तुल्यत्वात्, तत्रापि पटाभावादिप्रकारकचाक्षुषनिषेधमावाचदि
पटितसामग्रीव्याप्तौ सम्भिरूप्यदीनां घटचक्षुःसंयोगत्वादिना निवेष्टासम्भवाच्चक्षुःसंयोगत्वादिनैव तेषां निवेष्टनीयतया पटा

द्विषन्संयोगान्निश्चये विनर पञ्चसु संयोगादिकं सज्जन्यतावच्छेदकीयतपटादिप्रकारकषाहुयत्वापवच्छिद्यपथेः । अथ
 ननपृपगद्विषयिषियतायम्भेन प्रानगगवटिर्भ प्रथि तादयमम्यन्धेनयखानसाधारणज्ञानत्वेन हेतुता कृत्स्न्यत, तथा च
 पञ्चविषयपत्यममबायादिरूपकायतावच्छेदकप्रत्यासृचिपटिससामानाधिकरम्यसम्भेन तादयज्ञानविशिष्टषड्भुसंयोगाद्या
 त्मकारिषयवृत्तिभामग्रीममभरितपटामारषाहुपापमारस्यैव पटषाहुपत्तादिरूपकार्यतावच्छेदकवच्छिन्नम्याप्यत्वमभ्युपेयते,
 पञ्चसु संयोगादीनां च पटवृत्तिविषयतासम्भेन दानापरिहारेणैव सत्समभरितबाधामावादिषलाद् पटषामुपादापयि
 रिति चेत्, तुल्यं प्रकृतेऽपि, न च पटे पटत्वप्रयजनक्योपसधीपीनपटषुः संयोगकाले पटत्वसामान्यलक्षणाजन्यषाहुपोदयाद्
 पञ्चविषयिषयतामबापपटिष्ठमामानाधिकरम्यसम्भन्धेन प्रानविशिष्टषड्भुसंयोगाद्यात्मकसामग्रीसमवदिवचनत्वज्ञानस्यापि
 कृत्स्न्याप्यतोगमग्रीम्यादोषादिगिरकालेऽपि कृतो पटत्वमामान्यलक्षणाजन्यमानावपि, तादयस्त्वेले दोषस्यापि निषेधात्,
 न परं पञ्चसु संयोगादिक्रमामान्यलक्षणाप्रत्यासृचिपटिससामग्रीम्यादोषेण पटपटादिभेदेनानस्याद् गौत्वमिति धाच्यं, तादयगौरवस्य
 गत्स्नगमायेनास्तिक्तरत्नाद्, पटा, स्वपृष्ठिप्रतियोगिकत्वगम्भेन कृतिविशिष्टपृष्ठप्रकारतानिरूपितलौकिकविषय
 नाद्रासिप्रत्यक्षप्रागमापत्तेन पटत्वादिप्रकारतानिरूपितसुत्पथिभेदेप्यताद्यालिमानसान्यप्ररपक्ष प्रथि तादयत्मानिष्ठप्रत्यानभ्या
 स्यन्ते, पणो नान्तीस्यान्निप्रत्यये व्यभिचारवारणाय मुख्यविशेष्यताया पट इत्याकारकमानसे च तादयत्वाय मानमान्यत्वस्य
 निषेधाः । तादयमम्यन्धेन कृतिविशिष्टभोक्तप्रागमात्रः प्रतिषेद्यव्यवहितप्रारुण एव वर्णत इति नातिप्रमत्तः, इत्थं वैकारम-
 धिरमम्यन्धेन तादयप्रागमात्रगिण्णपृष्ठमनन्तप्रागमात्रेण तादयत्मानिष्ठप्रत्यानभ्या

निरस्तम्, तत्तत्रत्यद्यरिपदायाः कारणतावच्छेदकसम्बन्धेन सक्षिप्यभिपत्यनियमस्य बाहुरप्राप्यकारितावादिभिरस्माभिर
नभ्युपगमाद्, तदनुरोधेन सामान्यप्रत्यासत्तेः प्रथकारणत्वे मानाभावाद्, घटत्वादिप्रकारानिरूपितसाम्यनिक्षेप्यसाक्षात्
प्रत्ययत्वस्य घटत्वादिसामान्यलक्षणाबन्धतावच्छेदकत्वे यो घूमवान् सोऽभिमानित्यत्र तादात्म्येन व्याप्तिग्रहोच्छेदापत्तेः,
घूमत्वसामान्यलक्षणा घूमवदुपसर्चनीभूतसकलप्रसारायोगात्प्रसज्यस्फीनां च प्रवर्गननुगतत्वेन ज्ञायमानधूमसामान्यलक्षणा
सकलधूमवदुपस्वित्ययोगात्, परम्परासम्बन्धेन घूमत्वसामान्यमानस्वीकारे च यो घूमत्ववानिति प्रयोगापत्तेः, न च प्रत्य
यत्वं सामान्यप्रत्यासत्तिवन्धतावच्छेदके कार्यकारणवृत्तिकादित्याग्रेहितमेव, तस्मात् सामान्यावच्छिन्नविशेषनिपयकप्रत्ययवा
मामान्यावच्छिन्नाविधेपालम्बनस्य विशेषावच्छिन्नप्रसामान्यविषयकप्रत्ययवादौ विशेषावच्छिन्नसामान्यालम्बनस्योदस्य हेतुत्वमव
श्यमेवदृश्यमिति, तत एव कार्यसिद्धे किं सामान्यधटितसामग्रीभ्यासौ घटत्वप्रकारतानिरूपितलौकिकप्रत्ययसामान्यादेर्दोषविश्व
पादेऽप्यनीतमानसामग्र्यादेव निवेक्षेनाग्रामाधिकगौरवकारिणा, स्वष्टिप्रतियोगिकत्वसम्बन्धनस्यादिकल्पे तु लाघवाद् घटत्व
प्रकाररूपावच्छिन्नं प्रति स्वष्टिपोगिताकत्वसम्बन्धेन कृदिविशिष्टप्राग्भावस्य स्वप्रतियोग्युपयोगसम्बन्धेनैव हेतुत्वमिति
तममे मानसान्यत्वादेः कार्यतावच्छेदककोटौ निवेक्षेन, सामान्याभपलौकिकप्रत्ययसामग्र्यभावेऽपि सामान्येनोत्सर्गतो यावद्वि
शेषाभ्येप्य भावितव्यमित्युक्ताले यावत्सामान्याधपञ्चानस्य सर्षसिद्धत्वाद्, वस्तुत उक्त इत्यादिप्रतीतिसिद्धैजात्यश्रुतिसिद्धि
स्यप्रयोज्यविजातीयोपयोगसम्बन्धेन सामान्यप्रत्यासत्त्यादिसत्त्वानीयसत्तद्विचाराणां हेतुत्वाच्च काचित्तनुपपत्तिः, घटादौ परमसुयो
गस्येय ज्ञाने विजातीयोपयोगस्य परमकारणत्वाद्वा, अन्यहेतुतां सङ्कारकस्यैव हेतुत्वोपगमादिति, इत्थं चैतदपश्यं तच्चद्विचार

कृतीमृतमूर्खैरिभ्यमस्युपगन्तव्यम्, यतः सर्वोपसहारेण व्याप्ताविग्रहः, नो चेत्, सामान्यप्रत्यासत्त्या चावदाश्रयोपस्थित्यभ्युप-
 गमेऽपि पारम्येनोपस्थितिः श्रुता, नहि प्रमत्तमेव प्रमत्तिष्ठं पावत्य, प्रमत्तान् यावद्भूतवानित्यनयोर्विशेषप्रसङ्गात्, तथा च
 यावान् प्रमत्तान् वदित्वन्मत्स्यप्रतिपक्षे उक्तप्रमाणमेव दूर्य, सामान्यमभिचारानुपस्थितिसहकारेण विशेषसहकार-
 प्रानस्य पावद्वैतो यावत्तत्पारम्यमिति व्यापकतममपि तत्त्वेन ब्रह्म विनाश्रम्यवदुक्किञ्च, तद्वद्वेद्योऽप्रमत्तं विना नान्यस्य व्यापार-
 इत्याद्यन्यदपि विभावनीयमवहितमानसैः, “ सामान्यलक्ष्यप्रत्यासत्तिप्रतिनिर्दयत् । एवमूहप्रमाणस्य रान्यं निष्क-
 र्णं स्थितम् ” ॥ १ ॥ अथ प्रकृतम्, एवं तीर्थास्तमयानां परस्परविरोधेन प्रमत्तनञ्जयात्सत्त्वामात्रं प्रसाध्य स्वस्य
 वामनयात्रविरोधान्मुपगमेऽपि प्रमाज्जनकत्वामात्रेण तं प्रसाधयितुमार-‘ यदि पुनरिस्त्यादिना ’ (४२-१-१)
 संयिषद्वैतादीनामिति (४२-१-२) अत्रापिपदेन विद्यादेवपञ्चदशैतद्वैतपरिग्रहः, अन्यत्र वेति (४२-१-३)
 चिदादेतादिपक्षे येत्यर्थः, ‘ निरन्तास्थादिति ’ (४२-१-७) अद्वयवैतस्यैकस्य प्रादुर्भावरूपमात्रेण न स्वेनैव
 स्वप्रमेत्यर्थः । स्वप्रकाशत्वाच्च प्रमातृं सेत्स्यतीत्यत्र आह-‘ प्रमाणेऽस्मादि ’ (४२-१-७) तथा च प्रमात्वव्यापकप्रमा
 व्यप्रमेयत्वमात्रमात्रे तत्र प्रमातरामात्र इति भावः । व्याप्यामात्रमात्रे व्यापकमात्रावनेकात्मसिद्धौ परमसमग्रसङ्ग इत्याह-
 ‘ तदव्यपायुस्तादिति ’ (४२-१-७) तस्याः प्रमाया अव्याप्यसाधनियेये, ऐकान्तिकत्वामात्रादिति (४२-१-८)
 जनेकान्तप्रमादित्यर्थः, तथा च “ नान्योऽनुमाग्या पुस्त्याऽस्ति, तस्या नाजुमयोऽपरः । प्रादुर्भावरूपैषुर्थात्, स्वयं
 सेवामगिष्टेने ” ॥ १ ॥ इति धर्मकीर्णपुरातं सिद्धयेति भावः । परं प्रति प्रसञ्चितमेकान्तिकत्वामात्रं स्वावश्यमेवापि साधयि

तुमाह- 'प्रमात्राधीति' (४२-१-८) तथा च प्रमात्राद्यनेकस्वभावत्वेनानेकान्तात्मनोज्जेकान्तात्मकबाधाम्यन्तरार्ध
प्राक्कृत्वेनानुभूयमानस्य प्रमाणस्य बलात् संविद्वैतादुभयेकान्ताभावसिद्धिरिति भावः । 'मूलवाधिविभिरिति' (४२-१-९)
भूतवाधिविभाषकैस्तस्याः स्वप्रमायाः स्वसंविदितत्सोपगमात्, तत्पक्षे च निरस्तत्वेन स्वेनैव स्वप्रमायोगात्, प्रमाणप्रमेयस्व-
भावस्यादृष्टौ च प्रमाया व्यावृत्तेरित्यर्थः । तदाह-इति सिद्धा तत्र स्वप्रमाया व्यावृत्तिरिति (४२-१-१०) कश्चिद्
तस्येन्द्रियजन्यत्वस्यास्वसंविदितत्सोपगमाविति व्याचष्टे, हेतुं च तत्र भूतपदुद्योत्यजनत्वाविति पुरयति, तदनेकप्रत्ययविरुद्ध,
पार्षाकमते उत्पत्तिपक्षेऽभिमुख्यत्विपक्षे वा ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वाया एवानेकप्रत्ययसिद्धत्वात्, 'कारणगुणा ही' त्यादिन्यायस्तु
भूतवैतन्यमेवोच्यन्तेत्, न तु तस्यास्वसंविदितत्वं साधयेदिति त्वन्मुपगमाननुद्भूत एव, न च मदिरादिदृष्टान्तेन संयोगस्यद्वा
नवादेऽस्य न्यायस्यावच्छेदोऽपीति यत्किञ्चिदेतत्, एतेन (४२-१-११) पार्षाकमतनिराकरणे स्याद्वादाध्ययनपर्यवसानेन,
तेषां सर्वप्रमाणयिनिवृत्तिरिति, करणफलभावेनाप्यन्तराः स्वभावमेवदधौभ्यावित्यर्थः । तेषामपीत्यनन्तरं सर्वप्रभावविनिवृत्ति
रित्यनुपपन्नते । एकोपयोगरूपेणानन्वये कारणफलभावस्यैवामावाविति भावः; सर्वेषामेकान्तवादिनां प्रमाणलक्ष्यवानुपपत्तौ
साधारणमेकं हेतुमाह- 'प्रत्यक्षावीत्यादि' (४२-२-१) 'भाष्यं-धागक्षपुद्धीफडापुदपत्वादिफ
(४२-२-४) कर्तुं, स्वपितृ एकान्तवादिभिरभिमतते, सर्वे वादिषादुत्थेऽप्यपकर्षयोक्तमेकवचनम्, अनाचितज्ञानं
(४२-२-४) निरावरणज्ञान, निराकरोति, अतुमितिनिषयामावग्रहियोगि करोति, तत्र तदभावमनुमापयतीत्यर्थः, अविधि-
दवागादेरेव तदभिमतवृत्तित्वाणस्य च निरावरणज्ञानाभावम्याप्यत्वादिति भावः । न पुनस्तत्प्रतिषेधवाचिषु (४२-२-४)

एकान्तनिराकरण्यादिषु जैनाभिमतेषु सर्वत्रिषु धार्पिकस्येऽप्युरर्क्योक्तं षडुपपन्नं, तथा बागादिकमनायित्वादानं निराकरोति,
 सिद्धिदस्परं तस्य जैनाभिमतमर्थमनुश्रुतिस्त्वात्, तस्य धानापित्तदानव्याप्यत्वादिति भावः । इति यतत्, परमगगहनं
 (४२-२-५) दुर्योधम्, अताल्यर्थदानाभिनि नृपः । तात्पर्यं द्वास्तु ' धागसेत्यादि ' धर्मिभेदेन विशिष्टाविशिष्टपरतया
 योत्रयन्त आदृषाषप्युरन्यार्थस्यैकगगनतां च समर्थयन्तो न गहनमनुप्रविशन्तीति श्लेषम् । अत्र वैकान्तवादित्वावच्छेदे
 नापिशिष्टगगादिनाज्जायित्वादानाभावा माप्यमानस्तवमिषये सर्वत्रेऽपि सिद्धस्यनेकान्तवादित्वसामानाधिकरम्येन च विभि-
 द्गगादिना माप्यमानमनापित्तदानं जैनाभिमतसर्वत्रे सिद्धसि मृद्गादिकया सर्वत्रप्रसिद्धं गृह्यत्वादित्यभिप्रायवान् विदु-
 षोति- ' तथाहीत्यादि ' (४२-२-५) भाष्ये का परमात्मैति (४२-२-११) तात्पर्यविवरणम्, आत्मत्वस्यैवैकस्य
 प्रत्युत्तराभेदरक्त्यात् । सिद्धेवेति (४२-२-११) यतो नील एवेत्यत्रेव सर्वांगच्छेदेन विद्वेषकसम्बन्धस्यैवकारार्थत्वात्,
 मनीषयानञ्छिन्नदानवानित्यर्थः । लक्ष्यपयोगेत्यादि (४२-२-११) तत्रे नियामकामिषानं भवमृतां (मयतां)
 प्रमुरिति (४२-२-११) मयं वन्तीति विगमि मयतो भवमृतस्तेषां गुहाः प्रमुरिति कारिकावयवव्युत्पत्तिस्वारस्यादुक्तं
 इतो सिद्धेयं स एवेति (४२-२-१४) यताषताऽश्वत्थस्यपच्छेद एव सम्पद्यते, न तु सर्वावच्छेदेन श्वत्थमिति तद्व्याभासिना
 माकृष्णाम्बेषानुमरणीया । भिदिति शब्दस्ये (४२-२-१४) स्यादमिषानं तु प्रौढ्येवेति मन्तव्यम्, पिष्टप्लव्स केवल
 दाने दृग्गन्धगुणेनपरिद्वेषोपमं विनाऽपरात्, फलितार्थत्वाये प्रकाशय वोक्तत्वात्, इन्द्रियसंस्कारानुरोपान एवेति (४२ १ २)
 इन्द्रियव्यापागानुमारेवैवेत्यर्थः । इन्द्रियव्यापाव द्रव्ये रूपे रसगन्धस्पर्शेषु च स्पृहाऽऽपृहाऽऽहस्पृहाऽरूपे द्रव्यः । अन्यथा

विपयाग्रतिपठेरस्पृष्टता धाम्निस्स्योपलक्षणाभिदि नातिप्रसङ्गा, तयोः संस्कारा (४३-१-९) सम्भ्युपयोगयोः संस्कारा, अन्यज
 नकमारुहम्भ-चे पट्टी, संस्कारभ्रष्टार्थो न स्वरुपार्थप्रज्ञोन्मुसता, तस्या उपयोगरूपत्वेन तदजन्यत्वादिस्पष्टो व्याचष्टे, स्वार्थधा
 रणा इति (४३-१-९) सम्भ्युपयोगजन्यस्मृतिजनकपारम्परा इत्यर्थः । तेषां सम्भ्युपयोगसंस्काराणां, अतः परे अभ्यासे
 सति ह एव स्यादिति (४३-१-९) किञ्चिद्वृत्तत्वनियामकसम्भ्युपयोगसंस्कारामाये सत्यर्थत एव सर्वथा स्यात्, तज्जाने इन्नि
 पाज्जने प्रत्यक्षत्वं चातीन्त्रियत्वादेवापि कष्टम्, व्यवहारप्रत्यक्षत्वे इन्त्रियजन्यत्ववभिषयप्रत्यक्षत्वे इन्त्रियाद्यजन्यत्वस्यापि
 प्रयोजकत्वादिति भावः । न च प्रत्यक्षत्वमेवेन्त्रियजन्यतावच्छेदकं तावदावितीन्त्रियसंस्कारामायेऽतीन्त्रियप्रत्यक्षानुपपत्तिरिति
 कङ्कनीयम्, परेमापीधरप्रत्यक्षभ्यावृत्त्यर्थं प्रत्यक्षनिष्ठवैबात्यस्यैवेन्त्रियजन्यतावच्छेदकत्वोपगमादस्माकं तत्र केवलज्ञानभ्यावृ
 त्त्योपगमे दोषामावात् । अत एव न मस्त्रिजानाधावरणस्यै धारिकमस्त्रिजानाधापणिः, भावेन्त्रियसंस्काररूपकेवलेतत्प्रत्यक्ष
 त्वावच्छिन्नप्रसामम्यमावात् सामान्यसामग्रीसहसृताया एव विधेयसामग्र्याः फलोपधायकत्वात्, तद्विदमाह-‘कुतः पुनरि
 त्यादि’ (४३-१-९) न च सकलावरणसक्षय (४३-१-९) इति, तथा च सकलावरणसंक्षयाविनाभूतो भावेन्त्रियामाव
 रणार्थव्यसिद्धमतीन्त्रियं सर्वविषयकं प्रत्यक्षमनुभाषयतीति भावः । ‘देशाघातीत्यादि’ (४३-१-१०) इदं सम्भ्र
 दाया-देशघातिनीनां मस्त्रिजानावरणादिप्रकृतीनां द्विविधानि रसस्यर्दकानि भवन्ति सर्वघातीनि देशघातीनि च, कानि तानीति
 चेत्, यानि चतुःस्थानकानि त्रिस्थानकानि च, तानि सर्वाणि सर्वघातीन्येव, यानि पुनर्द्विस्थानकानि तानि त्रिधाणि कानि
 चित्सर्वघातीनि कानिचिच्च देशघातीनीत्यर्थः । यान्येकस्थानकानि तानि तु देशघातीन्येव, तदुक्तं—“ पञ्चविंशतिपरसाहं,

सहस्रार्धमि इति कृत्वा । दृष्टावियाणि मीसाणि, देसधार्दिणि सेसाणि ॥ १ ॥ ” चि, तत्र सर्वधातिरसस्यर्दकेषु परिणामवि
शेषेण देद्रपान्निनया परिणमितेषु धायोपपन्नमिका अनप्याविगुणाः प्रादुःषन्ति, एवाह-जिह्वसु सवधार्दरेसेसु फण्डेसु देससा
र्दि । जीरस्म गुषा चापति ओरिगुमणपक्षसु मार्दवा ॥ १ ॥ ” एवं चार्थौदयिकमावानुविदः आभोपपन्नमिका मावः प्राप्ता, अनन्तानु
वप्यादिमवपाठियोरप्रकृतीनां रमस्तु मर्बोऽपि सर्वधातिप्रकृतिस्वाम्यात्त्राश्रेणापि देसधार्दिनया परिणमनमद्वयमिति
तात्सौदयिकमावानुविद एव विपाकौदयविष्कम्भकरजात्मा धायोपपन्नमिको मावो मवति, केवलज्ञानकेवलवर्धनापरणीययोस्तु
विपाकौदयविष्कम्भेऽप्ययोग्यत्वमनन्यगत्या कल्प्यते, अन्यथा तयोः धयोपपन्नमसद्भात्, अचिकं मत्कृतज्ञानविन्दो ।
तदेवं मावेन्निदेष्यौदयिकमावानुविदस्य धयोपपन्नस्य हेतुत्वायेपामावपानिबन्धनत्वसिद्धिगवयधयोपपन्नमत्वेन धीभोपपन्नान्ता-
वपत्वेन वा हेतुत्वमित्यत्र विनिगमनाविदस्वाप्येतदवसाधित्वात्, यदि वैवर्मीपपन्नमिकायिकदिमावस्वतेऽतिप्रसङ्ग इति,
वदाञ्स्तु तापरात् धयोपपन्नमपटङ्कं धयमागे परित्यन्यादरजयिपाकरिपाकौदयविष्कम्भस्यैव स्वतृवसितोदयसम्बन्धेन हेतुता,
उपपन्नात् धयोपपन्नमिद्वेषस्य प्रदेशानुमर्बेणामिथानायेन दाहे नष्टमथित्वेनेव मावेन्निदये धीभोपपन्नान्तावपगत्वेन न हेतुत्व
मित्युक्तावपि न वतिगिति मन्तव्यम्, मीर्मासक प्रत्यवसिष्ठे-’ ननु वेत्स्यादि ’ (४१-१-१४) नहि तत् साधक प्र
त्यक्ष सक्रमवतीति (४२-२-१) प्रत्यक्षस्य तावत्प्रतिनियतासमरूपविगोपरत्वारित्वेन परसन्तानवर्धिसंवेदनवेदनमात्रेऽपि
न दकिा, किं पुनरतीतानागतवचमानरूपान्तरित्वादित्यमावसकस्यवार्धसाधात्कारिसंवेदनधातिपुरुषविद्वेषपरिच्छेदे, विद्वेषा
प्रारब्धे निदिष्टाप्रारब्धादिति भावः । ‘वदेकवेद्यास्येति’ (४१-२-२) न एवमेव आश्रयो यस्य तत्सेत्यर्थः, यद्वा तस्य धर्मिणः

सर्वेष्वेकदेशो धर्मस्तद्रूपस्येत्यर्थः, अस्मिन् पक्षे ' एषो न चैकदेशोऽस्ति छिन्नं चेति ' वक्ष्यमाणसामानाधिकरण्योपपत्तिरिति ज्ञेयम् । तत्र मय्यगमकसमुदायमग्न्याछिन्नमेकदेशो ब्राह्म इति त्वाकरे स्पष्टम् । अनिश्चितपक्षधर्मत्वस्य हेतोरगमकत्वादनिश्चिते च धर्मिणि हेतोः पक्षधर्मत्वनिश्चयस्य कर्तुमशक्यत्वाच्च केनापि छिन्नेन सर्वधानुमानं भवतीत्यर्थः । ' अतिप्रसङ्गादिति ' (४३-२-४) अत्राहुनि निमज्जन्तीत्यादेरापि ग्रामाप्यप्रसङ्गादित्यर्थः । कर्मार्थेवाप्यप्रधानत्वाविति हिरण्यगर्भप्रकृत्य स सर्ववित्त्वाद्यभिधानस्य कर्मकाण्डफलीभूतहिरण्यगर्भस्तुतिमात्रपरत्वादित्यर्थः, तात्पर्योत्तरमवाधित्यनन्तर (४३-२-५) यथाभुत इति शेषः । ' आदिमदित्यादि ' (४३-२-७) अनादिनित्यागमो यदि सर्ववृत्तादिमन्तं प्रतिपादयति तदा स किमभूत् भवति भविष्यति वा कृत्यवयेऽपि विरोध एवेति भावः । न च मन्त्रार्थेवादानामिति (४३-२-१०) हेतो द्विविधो मन्त्रब्राह्मणमेवादत्तु, तत्र ये वेदमाणाः प्रयोगसमवेतमर्थं प्रकाशयन्तः स्वोच्चारणमात्रेण साध्यकर्मणि विनियुज्यन्तेऽभियुक्त्याधिक्य मन्त्रत्वेन समाख्यायन्ते ते मन्त्रास्ते च ऋग्यजुःसाममेवेन त्रिप्रकाराः, अवशिष्टो भागो ब्राह्मणं, तच्च विध्यर्थवादमेवाद् द्विषा, तत्र विधित्तिमादिगर्भो वाक्यसन्दर्भः, अर्थवादः स्तुतिनित्यामेवाद् द्विविधा, वेदनाशेषत्व तत्सामान्य लक्षणं, स पुनरर्थवादो द्विविधोऽपि त्रिविधः, तदुक्तं- " विरोधे गुणवादः स्यादनुवादोऽवधारिते । मूतार्थवादस्तद्वादादर्थवादस्त्रिषा मतः " ॥१॥ इति, तद्विह मन्त्रार्थेवादानां यथामुते तात्पर्यं नावकृत्यते, किन्तु न्यायप्राप्त एवेति नोक्तार्थेवादात् सर्वशसिदिरिति न्यक्तोऽर्थः । स्यादाद्यद्वा धर्माद्युपदेशकरणान्यथानुपपत्त्या सर्वशसिदिर्मविष्यति, तत्र विकृत्यद्वयमुपपिष्टवे, को नामात्र धर्माद्युपदेशोऽन्यथाऽनुपपन्नमानो वाच्यः, सौगतादिसम्बन्धी त्रयीविस्मम्बन्धी वा, नापः, व्यामोहादेव पौद्गादीनां

सावर्णार्धमि इति कृद्वायं । दृढाविव्याणि भीमानि, देवसर्पाद्वि सेसाणि ॥ १ ॥ " चि, तत्र सर्वधातिरसस्पदं किं तु परिणामवि
 नेषेय देवप्रप्रातिव्या परिचमितेयु धायोपपन्नमिका अवस्थादिगुणाः प्रादुःपन्ति, तदाह-विहयसु सवर्षादरसेसु फरेसु देवसपा
 ईणि । मीरस्म गुणा द्यार्यति मोहिगुमणपस्तुमार्दवा ॥ १ ॥ " एवं पात्रौद्यमिकमाषानुविदः धायोपपन्नमिकमावाः प्राप्ताः, अनन्तानु-
 कण्यादिमर्दपादिमोहप्रकृतीनां स्मस्तु मर्वोअपि सर्वपातिप्रकृतिरगामाभ्याधत्राग्नेनापि देवध्यासितया परिषमनमद्वयमिति
 तात्सौद्यमिकमाषाननुविद एव विपाक्षोद्यपविष्कम्भकस्यात्मा धायोपपन्नमिको मावो मवति, केवलज्ञानकेवलवर्धनावर्षीययोस्तु
 विपाक्षोद्यविष्कम्भेऽप्ययोग्यत्यमनन्यगत्या कस्यते, अन्यथा तयोः धयोपपन्नप्रसङ्गाद्, अर्थिकं मस्कृतज्ञानचिन्दो ।
 तदेवं मावेन्निदेचौद्यमिकपावानुविदस्य धयोपपन्नमस्य हेतुत्वायेषामावरणनिषन्धनत्वसिद्धिरावरणपञ्चयोपपन्नमत्वेन धीबोपपन्नान्ता
 वरमत्वेन वा हेतुत्वमित्यत्र विनिगमनारिरदस्यान्वेतदर्पसाधित्वाद्, यदि वैषयोपपन्नमिकपाविष्कविमावस्वलेऽस्तिप्रसङ्ग इति,
 तदाञ्छु कायपन् धयोपपन्नमपटङ्कं धयमायं परित्यज्यावरणविपाक्षविपाक्षोद्यविष्कम्भस्यैव स्वतुंचस्तिोद्ययसम्बन्धेन हेतुता,
 उपपन्नाद् धयोपपन्नमविदोपस्य प्रदेद्यानुमर्देनैवाभिधानायेन दाहे नष्टमणित्वेनेव मावेन्निदे धीबोपपन्नान्तावरणमत्वेन न हेतुत्व
 मित्युक्तावपि न धतिरिति मन्तव्यम्, मीमांसक ग्रन्थवतिष्ठते- ' ननु चेत्पादि ' (४१-१-१८) नहि तत् सापक्ष प्र
 रपक्षं सम्भवतीति (४१-२-१) प्रत्ययस्य तावत्प्रविनियतासम्भारुपादिगोपरपारित्येन परसन्तानवर्षिसंवेदनवेदनमात्रेअपि
 न द्रक्कि, किं पुनरखीतानागतवर्षमानस्तस्मान्तरितादिस्वभापसकल्पदार्थसाधात्कारिसंवेदनधातिपुरुषविशेषपरिच्छेदे, यिधेया
 प्रारये विधिदाप्रहणादिति माषाः । ' तदेकवेधास्पेति ' (४१-२-२) न एकवेद आभयो यस्य तस्यैरपर्या, यथा तस्य चर्चिचः

द्रुकेन विधिसाधमानस्यानेन ग्रामाभ्यानिधये इदं साधकत्वमित्यत्र सात्पर्यम् । तद्वाचकसम्भवाक्यं विधासुनिवन्धनम्,
 प्रकृतेऽपि (४५-१-४) सर्वज्ञेऽपि, तदभावे (४५-१-४) वाचकासम्भवाभावे, मासिद्धत्वात् मा प्रापत्, तज्ज्ञापक्येप
 सुकर्मस्येति (४५-२-३) जमाधप्रमाणवादिसमूहमनुपन्यस्य रूपविषयविदमाह-न तु ग्रामाकर्तृ प्रत्ययं सङ्गत्, तस्याभावप्र-
 माणानभ्युपगन्दृत्वादिति प्रष्टव्यम् । अयं सर्वज्ञग्राहकप्रमाणाभावः स्वसम्बन्धी सर्वसम्बन्धी वा तदभावसाधक उपेयः । आद्य
 आह-सर्वज्ञाप्यप्रवृत्ति (४५-२-३) इति, स्वसम्बन्धिनस्तस्य स्वमात्रविधानत्वाच्च सर्वत्र सर्वज्ञाभावसाधकत्वमिति
 भावः । अन्त्ये त्वाह-'युद्धीत्वेत्यादि' (४५-२-३) तथा च सर्वसम्बन्धिनः सर्वज्ञग्राहकप्रमाणाभावस्य दुर्ज्ञानत्वाच्च प्रकृता-
 भावसाधकत्वमिति भावः । परोपगमत् (४५-२-९) इति, स सर्वज्ञः (४५-२-१०) परोपगमत्तः (४५-२-१०)
 परसिद्धान्तेन सिद्धो नास्तीति यदि साध्यते मीमांसकेन, तदा स परोपगमः प्रमाणप्रमाणं वेति विकल्पद्वयद्वयपतिष्ठते, आद्य
 आह-'तस्येति' तस्य परोपगमस्य प्रमाणत्वे व्यावहारस्तदभावग्राहकस्य प्रमाणसिद्धस्यार्थस्य निर्येदुमसम्भवादिनि
 अन्त्ये आह-'अन्येति' अन्यथा (४५-२-१०) परोपगमस्याप्रमाणत्वे, स सर्वज्ञः, अन्योन्यवादिप्रतिवादिनोः सिद्धौ न
 वाचिन एवासिद्धत्वात्, तथा च तस्य नास्तित्वमनुमानेन साधयितुमशक्यम्, धर्मिहेतुस्थान्ता उभयवादिसिद्धा वक्तव्या इति
 समयवन्त्यादिति भावः । अत्राह मीमांसकः-'नन्वेवमिति' (४५-२-१०) एव परप्रमाणमात्रसिद्धस्यानियेष्यत्वे, सर्वथै
 कान्ताः परोपगमसिद्धाः (४५-२-१०) कश्चैतन्निर्निधिरूपते ? अत्रोपरम्, इति प्रीमतां न चोच्य (४५-२-१०) न
 प्रष्टव्यम्, यतोऽनन्तरमर्तमन्यथे प्रमाणाबाधिते सिद्धे सर्वैकान्ताभावसाधने न दोषः, अनेकान्तात्मज्ञानस्यैकान्तादुपलभ्य-

पर्मापुपदेष्टोपपत्तेरिति सम्यग् । अन्त्ये त्वाह-‘पर्मापुपदेष्टास्येति’ (४४-१-३) त्रयीषित्सम्बन्धी धर्मापुपदेष्टोऽन्यथाऽपि
 सार्गस्याभावेऽपि महामनपरिद्वेष्टेवोपपद्यत इति माधः । ‘उपदेष्टो ही’ त्यादि (४४-१-४) कारिका पूर्वपक्षपरा, शुद्धादयो
 ही (४४-१-५) त्यादिकारिका इत्येव विष्णुप्रयसमाधानपरम्, तत्र ये स्थिति (४४-१-५) अस्या अयमर्थः । ये तु मन्वादिपक्षमी
 विदा मध्ये प्राधान्येन सिद्धाः, कीदृशा इत्याह-त्रयीषिक्रियाभिः प्रचा स्थलादिक्रमो वेष्टा कर्तृणां ते तेषां मन्वादयो वेष्टप्रम
 बोधकतया (४४-१-६) साङ्गमीमांसाप्यनसमासादितुष्ट्युत्पत्तिविशेषसमीचीनवदार्थानुसन्धानप्रमपट्टद्वर्धमानां पुपदेष्टा इत्यर्थः,
 तथा च तदुपदेष्टस्य वेदार्थविशेषेनान्यवोपपद्यमानत्वाच्च सर्वसुगमकत्वमित्यर्थः, ‘न च गुप्तेत्यादि’ (४४-२-२) गुप्ताणां
 बहुगमत्वद्वेष एतादृशां भोगप्रत्यक्षेण विपीक्षितानां च प्रापप्रत्यक्षेणेत्यर्थः, नक्तनरप्रत्यक्षेण (४४-२-३) पृक्षविदा
 तदुपपत्तवस्तुप्रापप्रत्यक्षेणेत्यर्थः, प्रत्यक्षारीत्यादिनाऽनुमानादेरपि साध्ये सद्भावात् तत्र व्यभिचारसम्भवप्रदर्शनायाह ‘कात्या
 यनापीति’ (४४-२-३) तस्यापीति (४४-२-४) उक्तप्रत्यक्षादेरपीत्यर्थः । एव चेन्द्रियाद्यद्यद्विषयसामग्रीजन्यत्वनिषे
 दस्य साध्यत्वादवन्त्यविशेषेणापि सामान्यसामान्यलुक्तस्वनाथ व्यभिचार इति भावः । ननु सर्वमिदं प्रत्यक्षमात्रस्येन्द्रिय-
 जन्यत्वसिद्धापुपपत्तौ तदेव नास्ति ऐन्द्रियकत्वस्य एवेन्द्रियस्य हेतुत्वादत आह-‘न च ऐष्टेत्यादि’ (४४-२-१३) प्रत्य
 क्षत्वमिच्छन् एव साधवेनेन्द्रियस्य हेतुत्वादिन्द्रियजन्यतायन्तेरकृतात्पन्तरकल्पने यौग्याद्यादीन्द्रियप्रत्यक्षसम्भावनेत्यर्थः ।
 ‘त्रिविप्रकृतेति’ (४४-१-१) त्रिः स्वभावेददकारैरिवकुटा इत्यर्थविशेषयेनापि, चापकासश्मभावादिति (४४-१-२-३)
 यद्यप्येव सापकासमाप्यग्राहकत्वं चापकासश्मस्य व्यपतिष्ठते न तु स्वार्थभ्येव सापकत्वं, तथापि व्यपरागदेः सापकस्य ग्राह-

दृक्नेन शिषिषायमानस्यानेन प्रामाण्यनिषेधे एतं साधकत्वमित्यत्र तात्पर्यम् । तदापकासम्भवाच्च शिष्यासनिबन्धनम्,
 प्रकृतेऽपि (४५-१-४) सर्वेष्वपि, तदभावे (४५-१-४) बाधकासम्भवाभावे, मासिद्यत् मा प्राप्त, तज्ज्ञापकोप
 सम्भस्येति (४५-२-३) अभावप्रमाणवद्विभक्त्युपपत्त्यस्य दूषयिष्यभिरमाह-न तु प्रामाण्यं प्रत्ययं सङ्गतर, तस्याभावप्र-
 माणान्मुपगन्तुत्वादिति प्रष्टव्यम् । अयं सर्वत्राहकप्रमाणाभावाः स्वसम्बन्धी सर्वसम्बन्धी वा तदभावसाधक उपेयः । आद्य
 आह-सर्वत्राप्यमवृत्तित (४५-२-१) इति, स्वसम्बन्धिनस्तस्य स्वमात्रविभान्तत्वाच्च सर्वत्र सर्वत्राभावसाधकत्वमिति
 माहा । अन्त्ये त्वाह-‘गृहीत्येत्यादि’ (४५-२-३) तथा च सर्वसम्बन्धिनः सर्वत्राहकप्रमाणाभावस्य दुर्ज्ञानित्वाच्च प्रकृता-
 मावा । अन्त्ये त्वाह-‘गृहीत्येत्यादि’ (४५-२-१०) इति, स सर्वज्ञः (४५-२-१०) परोपगमताः (४५-२-१०)
 मावद्यावच्छ्वमिति माहा । परोपगमत (४५-२-९) इति, स सर्वज्ञः प्रमाद्यप्रमाण वेति विफल्यद्वयपविष्टते, आद्य
 परसिद्धान्तेन सिद्धो नास्तीति यदि साध्यते भीमासक्तेन, तथा स परोपगमः प्रमाणसिद्धत्वापस्य निषेद्धमद्वयत्वादिति माहा ।
 आह-‘तस्येति’ तस्य परोपगमस्य प्रमाद्यत्वे व्यापातस्तत्राहकस्य प्रमाणसिद्धत्वापस्य निषेद्धमद्वयत्वादिति माहा ।
 अन्त्ये आह-‘अन्येति’ अन्यथा (४५-२-१०) परोपगमस्याप्रमाद्यत्वे, स सर्वज्ञः, अन्योन्यवाविप्रतिपादितोः सिद्धो न
 वादिन एनासिद्धत्वात्, तथा च तस्य नास्तिस्वमनुमानेन साधयितुमशक्यम्, यमिदुदृष्टान्ता उभयवाविसिद्धा वस्तव्या इति
 समयवन्त्यादिति माहा । अत्राह भीमासक्ता-‘नन्वेवमिति’ (४५-२-१०) एवं परप्रमाणमात्रसिद्धस्यानिषेध्यत्वे, सर्वेष्टे
 कान्तः परोपगमसिद्धाः (४५-२-१०) कश्च अत्रैर्निषिध्यते ? अत्रोपरम्, इति भीमतां न चोच (४५-२-१०) न
 प्रष्टव्यम्, यतोऽनन्तवर्तमानस्यैवैकान्तात्सङ्गानस्यैवैकान्तानुपलम्भ

धर्मापुपदेदोपवचेरिति गम्यम् । अन्त्ये स्वार-‘धर्मापुपदेदास्येति’ (४४-१-३) त्रयीवित्सम्बन्धी धर्मापुपदेदोऽन्यथाऽपि
 सारश्यामावेऽपि मरान्ननपरिद्वेजेनोपपद्यत इति भावः । ‘उपवेशो ही’ स्यादि (४४-१-४) क्षारिका पूर्वपक्षपरा, बुद्धावयो
 ही (४४-१-५) त्यादिकारिकादयं भिन्नपक्षद्वयसमाधानपरम्, तत्र ये स्त्विति (४४-१-५) अस्या अयमर्थः । वे तु मन्वाद्यस्यी-
 क्षिर्ता मध्ये प्राधान्येन सिद्धाः, क्षीरद्वया इत्याह-त्रयीविभित्तिराभितो प्रन्वाः स्त्वत्यदिरूपो वेर्षा कर्तृणां वे त्वाते मन्वावयो वेवप्रम
 बोक्ततया (४४-१-६) साङ्गमीमांसाप्ययनसमासादितम्बुत्पत्तिविशेषसध्रीचीनवेदापनुसन्धानमवबुद्धवर्मापुपदेदा इत्यर्थः,
 तथा च तदुपदेदस्य वेदार्थविशेषेनान्यथोपपमानत्वात् सर्वज्ञगमकत्वमित्यर्थः, ‘न च गुप्तेस्यादि’ (४४-२-२) गुप्ताणां
 पशु-‘प्रत्यक्षेण वणहाणां भोत्रप्रत्यक्षेण पिपीठिकानां च प्राथम्यप्रत्यक्षेण’ (४४-२-३) पृथुविद्या
 तमूपकृतस्फुरादिप्रत्यक्षेणेत्यर्थः, प्रत्यक्षारीत्यादिनाऽनुमानादेरपि साध्ये सङ्गात् तत्र व्यभिचारसम्भवप्रदर्शनायाह ‘कात्या
 यनापीति’ (४४-२-३) तस्यापीति (४४-२-४) उक्तप्रत्यक्षारेपीत्यर्थः । एवं चेन्त्रियाद्यवदितसामग्रीजन्यस्वनिने-
 वस्य साध्यत्वादवान्तरविद्वेषेणापि सामान्यसामग्र्यनुष्ठुस्थनात् व्यभिचार इति भावः । ननु सर्वमिदं प्रत्यक्षमात्रस्येन्निरूप-
 न्यत्वसिद्धानुपपद्यते तदेव नास्ति ऐन्द्रियकप्रत्यक्ष एवेन्द्रियस्य हेतुत्वावत आह-‘न च एष्टेत्यादि’ (४४-२-१३) प्रत्य
 यत्वागच्छिन्न एव साधवेनेन्द्रियस्य हेतुत्वादित्त्रियजन्यतावच्छेदकनात्पन्तरकस्यने गौरवाभावीन्द्रियप्रत्यक्षसम्भावनेत्यर्थः ।
 ‘त्रिविप्रकृष्टेति’ (४५-१-१) त्रिः स्वभावेदेवकालैर्विप्रकृष्टा इत्यर्थरिशेषेणानपि, बापकासम्भवाविति (४५-१-२)
 यद्यप्येवं सापकप्रामाण्यप्राहकत्वं बापकासम्भवास्य व्यपसिष्ठते न तु स्वासंध्येन सापकत्वं, तथापि व्यपरागदेः सापकस्य कदा-

नुरोपेनात्मन एव बोधोदस्य प्रकाशस्य द्रव्याश्रयस्य चाशेषविज्ञानाभावरूपस्याप्रकाशस्य सुप्रसौ जाप्रवषत्वापामपि मामाई न
 जानामीत्यात्मनि कर्त्तरि मासमाने तदज्ञानानुभवेन द्विरूपताया अनपहवनीयत्वादित्याश्रयपथान् अद्वये- 'कृतः पुनरि-
 त्यादि' (४६-२-२) यतोऽसावित्पावि क्रमेणैवेत्यन्त (४६-२-२) अद्वयत्वस्वभावप्रतिषेधफलप्रदर्शनम्, अज्ञानस्वभावा
 म्मुपपत्तेरद्विरूपानाक्रमसमुद्भवात् तं सर्वमर्थं क्रमेणैवेत्यस्यानुपपत्तेः । स एव च प्रतिषेधः कृतः स्वभावद्वयेऽपि साधकस्या
 भिरितित्वादिति प्रभार्यः । बोधनमज्ञान एव त्वयाऽशेषविषयत्वोपगमात् तद्वृत्तान्तेनात्मनः सर्वद्वयत्वस्वभावसिद्धौ तद्विप्रति-
 पेधाभावात्स्वभावत्वं कल्पनीयम्, यो न जानामीत्यस्य विज्ञेयज्ञानाभावपरत्वेनाप्युपपत्तेः, रूपिष्ट्वेऽरूपत्वे च चिद्व्येऽप्रकाश
 स्व द्रव्याश्रयस्याभ्युपगन्तुमशक्यत्वात्, एतेन वेदान्तिनां भावरूपज्ञानभावोऽपि निरस्तः, तादृशस्यापि तस्य ज्ञानविरुद्धत्वात्,
 समवायतादितरप्रत्यासत्तिन्यां ज्ञानाज्ञानयोर्विरोचनिराकरणे च कर्मण एवाज्ञाननामपर्यवसानात्, कर्मकृतेन चाज्ञानेन चिद्वि-
 दर्शनेन त्रैकात्मिकस्यात्मनो वृत्ताभावस्याप्रतिषादादित्युपरग्रन्थार्यः । 'कथमेवमिति' (४६-२-७) सर्वद्वयत्वस्वभावत्वे-
 दात्मनः कदाचिदप्यज्ञानोदयो दुर्घट इत्ययं प्रश्नः । विषयात्त्वमोदनीयकर्मोदियसघीषीनेकेवलज्ञानावरणप्रतिषेधोपपन्नस्वभाव
 त्वप्रतिषेधकज्ञानावरणकर्मोदयमहिम्ना तस्मिद्विरित्याश्रयेनोपरमाह-उच्यन्त इत्यादिना, सम्मन्यन्तर (४६-२-८)
 क्षीरनीरन्यायेन स्वमिम स्वसम्बन्धि, मोहोदयकारणक (४६-२-८) मोहोदयकारणं, कप्रत्ययः स्वार्थे, बहुव्रीहौ वृत्ताज्ञान-
 कारणाप्राप्तावुपरवैकरपापत्तेः, वृत्त्यभाणानुमानविरोधावेति द्रष्टव्यम् । 'अनन्तार्थेऽन्यसुमपर्यायात्मकमिति' (४६-२-१२)
 अत्रार्थव्यञ्जनपर्यायलघुबविवेकार्थमयं श्लोकः "स्यूतो व्यञ्जनपर्यायो, या गम्यो नमराः स्थिराः । द्रस्मः प्रतिषमप्यंसी,

स्वेनानेकान्तरमतांश्चे विधिरूपत्वादेकान्तात्मतांश्चे च नियेयकरत्वात्, यत एव गवावौ शृङ्गादिज्ञानस्यैव छान्दग्यज्ञानुपसम्भरूपत्वे
 यद्यग्यज्ञाभाषप्रसिद्धिः सङ्गच्छन्तेऽनुयोगित्वप्रतिबोधित्वादेर्द्वैतानिकस्य नस्त्यसाधकत्वात्, इष्यते च विशिष्टज्ञानतिरेकेऽपि विशिष्ट
 बर्मापच्छिन्नप्रतियोगितापरैरपि, तद्विविधापि दृष्टीयत्वग्यज्ञस्वोपयपर्याप्त्यावच्छेदकताकप्रतियोगिताक्यामावाभ्युपगमे न काचिद
 दुष्यति, वैश्वानिकसम्बन्धेन दृष्टीयत्वस्यापि प्रतियोगिप्रतित्वाविशिष्टनिषेधव्यवहारे परं विशिष्टप्रतियोगिप्रतियुक्ते विक-
 लरूपा सम्बन्धः प्रसिद्धिरूपेयते, एतन् मातृवदयावो न सप्रतियोगिकाः, किन्तु वस्तुवहार इत्यपमपि नपपञ्चोऽनुगृहीतो भवति,
 सर्वत्र सर्वत्रज्ञापकानुपसम्भे च नेयं गतिः, सर्वत्र किञ्चिद्विज्ञानस्यैव समुपत्वात्, तस्य धात्वन्वमसम्भवादिति सर्वं सुस्पष्टम् । साय
 कानिर्णयविवृति (४६-१-११) सायकत्वप्रकारकनिषयवामात्वात् सत्तायां वायकत्वप्रकारकनिषयवामावासायायामनुक्त-
 रव्येष्टिकेऽप्येवोक्तद्वेष्टिकारेका स्यादित्यर्थः । न सायकानिषयाच्च वा वायकानिषयात् संशयः, किन्तु ज्ञानप्रामाण्यसंद्वया
 दित्यन्ते, प्रकृतज्ञानेऽनुगृहीताप्रामाण्यकत्वस्यावश्यमेवत्वात् गृहीताप्रामाण्यकस्य संशयकत्वत्वे, न तु प्रामाण्यसंद्वयादवश्ये संशय
 इत्यपरे । ननु मयमूर्ता प्रष्टुः सर्वत्र एवेति कोऽयं विधिः द्रव्यब्रह्मपरमाश्रयावमीष्टकतिपर्यायब्रह्मत्वेनैव मयमृतब्रह्मत्वसिद्धेरन
 भिमतद्वेष्टिसंख्यादिपरिज्ञानस्याकिञ्चित्करत्वादित्यार्थकायामाह माभ्यकृत् ' न जस्त्विति ' (४६-२-१) तथा च ज्ञानस्य
 सर्वविषयकत्वमात्मनश्च सर्वविषयकज्ञानबलं स्वमात्र परेत्पादिर्येणहृदस्वभावे भवेत्प्रमो सर्वज्ञत्वमर्थसिद्धतयैवापन्ननीयमिति
 यावत् । ये न क्रमेण (४६-२-१) ये नावगाहेत । तस्त्वभावात्तन्तरनियेयात् (४६-२-१) ब्रह्मत्वस्वभावाविषेयात्, नन्वाह
 स्वमव्यात्मनः स्वमात्र एव, ज्ञानाज्ञानोभयरूपस्यैवात्मनो यद्वैः स्वीकारात्, सुखमेवमस्वाप्यं न किञ्चिद्वैदित्यमिति परामर्श-

मुतेषेनात्मन एव पोषाद्यस्य प्रकाशस्य द्रव्याद्यस्य चाक्षेपविज्ञानाभावरूपस्याप्रकाशस्य सुषुप्तौ व्याप्तवत्स्यायामपि मामाह न
 ज्ञानामीत्यात्मनि कर्षेरि मासमाने तदज्ञानानुमयेन द्विरुपलाया भनपदवनीपस्यादित्याक्षयवान् छद्मते-^१ कृतः पुनरि
 त्यादि' (४६-२-२) यतोऽसाचित्यादि क्रमेतिवेत्यन्तं (४६-२-२) अक्षत्वस्वभावप्रतिषेधफलप्रदर्शनम्, अज्ञानस्वभावा
 म्युपवये तद्विषयानाक्रमवसुम्भवात् तं सर्वमर्थं क्रमेतैवेत्यस्यानुपपत्तेः । स एव च प्रक्षिपेचः कृतः स्वभावद्वयेऽपि साधकस्या
 मिहितत्वादिति प्रभार्यः । चेदनाज्ञान एव स्वयाज्ज्ञेयविषयत्वोपगमात् तदृष्टान्तेनात्मनः सर्वज्ञत्वस्वभावासिद्धौ तद्विप्रति
 षेधप्राप्त्यस्वभावत्वं कल्पनीयम्, मां न जानामीत्यस्य विज्ञेयज्ञानाभावपरत्वेनाप्युपपत्तेः, क्वचिद्व्येङ्करूपस्येव चिद्व्येङ्गकाश
 स्य द्रव्याद्यस्याभ्युपगन्तुमदभ्युपगन्तुत्वात्, एतेन वेदान्तिनां भावरूपाज्ञानबाधोऽपि निरस्तः, तादृशस्यापि तस्य ज्ञानविरुद्धत्वात्,
 समवायतदितरप्रत्यासत्तिन्यां ज्ञानाज्ञानयोर्विरोधनिराकरणे च कर्मण एवाज्ञाननामपर्यवसानात्, कर्मकृतेन चाज्ञानेन चिद्वि
 र्वर्णेन त्रैकालिकत्वात्मनो वत्सामाभ्यस्याप्रतिपातादित्युपचरन्वार्थः । 'कथमेवमिति' (४६-२-७) सर्वज्ञत्वस्वभावत्वे
 व्यासतनः कदाचिदभ्युपगानोदयो दुर्घट इत्ययं प्रश्नः । भिष्यत्वमोहनीपकर्मोदयसघ्नीचीनीनैवेत्यज्ञानावरणप्रतिषेधाक्षेपस्वभाव
 त्वप्रतिषेधकज्ञानावरणकर्मोदयमहिम्ना तत्तिद्विरित्याक्षयेनोपरमाह-उच्यन्त इत्यादिना, सम्यन्ध्यन्तरं (४६-२-८)
 धीरनीरन्यायेन स्वमिच्छं स्वसम्बन्धि, मोहोदयकारणक (४६-२-८) मोहोदयकारण, कप्रत्ययः स्यात्, बहुव्रीहौ पृष्ठाञ्चान-
 कारणाप्राप्तायुषरवैफरयापत्तेः, वक्ष्यमाणानुमानविरोधाचेति द्रष्टव्यम् । 'अनन्तार्थव्यस्तनपर्यायात्मकमिति' (४६ २ १२)
 अत्रार्थम्यञ्जनपर्यायतदवयवविषयकार्थमयं श्लोकः "स्पृहो व्यञ्जनपर्यायो, वा गम्यो नमराः स्थिराः । धृस्मः प्रतिषणध्वंसी,

पर्यायधार्यसंशुद्धः ॥१॥” इति, तारकालक्षणविवृति (४७-१-२) तारका मञ्जनं च तारकविधि समासः । ‘सरा
पुनर्योग्यतेति’ (४७-१-३) नन्वेवं त्रय्यबाहुपादौ तत्प्रतिषेधककर्मण्योपपन्नमस्यादिना हेतुता बाध्या, तदेतुता च बाहु-
सम्बन्धयिरेवेति तदेतोरित्यदिन्यायेन प्रत्यये इन्द्रिचार्यसम्बन्धस्य हेतुत्वं शुक्रमिति चेत्, न । तत्रापि तदेतोरित्यादि
न्यायस्य सुलभत्वेनान्तरप्रस्थासत्तेः व्योपपन्नमहेतुतापायेव विनियमकत्वात्, एतेन स्वैर्यपक्षे विनियमिषाया योग्यताया अप-
राधेर्नवनसम्बन्धस्योहेतुत्वे भित्त्वावाहृतस्य बाहुपापधिरित्वादिक्रमप्राप्त्यः, आहृतबाहुपजनकव्योपपन्नमवतां तदापरेरिट-
वानुपपत्तिः, तत्र बाहुस्त्वापत्ताये च वदामिद्वानेऽपि तदपत्तापप्रसङ्गो विरुत्तवानस्य सर्वस्य समानसपाया एव युक्तत्वात्,
किञ्च प्रस्थासत्तिहेतुतावादिना नेत्राञ्जनसम्भारकायप्रत्यक्षत्वायात्मासत्त्यतिरुत्वयोर्दोषत्वं बाध्यम्, आदर्शसाम्यक्याञ्जना-
विसम्बन्धने च तत्प्रत्यक्षत्वाय तद्विषये तदमावविशिष्टसत्तदासत्त्यतिरुत्वाभावस्य बाहुपदहेतुत्वं बाध्यमित्यदिगौरवं, मम तु
व्योपपद्यने विदित्य हेतुता, बाहुपादौ तु विषयव्यवयोपपद्यमत्वेनैव समानविषयत्वप्रत्यक्षत्वेति साध्यत्वं, किञ्चेन्द्रियप्रत्यासत्तेरपि
सङ्गसम्बन्धे बोधाननुमतेन तस्य च यौक्तिकत्वादसम्बन्धेयैव सप्तयैः व्योपपद्यमपुटेरेव सिद्धे, तथा च योगवेन्द्रियविषयसम्ब-
न्धान्कामेनपि व्योपपद्यमहेतुत्वेनानुमयस्य प्रत्यक्षहेतुतां वदता विषयव्यवयोपपद्यमत्वेनैव हेतुतायां हि साध्यत्वं नोद्गीर्यते, एतेन
तुरगादौ वेगेन वच्छतो युगपदनेकव्यवसम्बन्धेऽपि कदापिदेव प्रतिनियतवर्गमप्रकारकव्यवहो भान्ययेति नियमाच्च बाहुसम्बन्ध-

विषयमाहारम्यादीनां विद्वेष्यप्रसामग्रीत्वेनानुगतानां हेतुत्वमित्यपि व्याख्यातम् । तत्रौपधायकृतासम्भवेन विरुद्धमवयवोप-
 द्रमरत्नस्यैव सामग्रीपदार्पित्वात्, तस्या यावत्स्फारणरूपत्वेऽतीतानागतकृतिपयश्चासन्निकर्षामावे चाहुपादुपपत्तेः, एतेनैव सवृ-
 व्यकिरिषयकपक्षेण तद्व्यक्तिषष्ठुःसंयोगत्वेनैव व्यासजन्यपृथिवर्षमप्रत्यधादुरोधेन कारण्या करन्त्येते सत एव सवृम्यकिं
 वृषिगुणकर्ममावधाहुपनिर्वाहाश्चःसंयुक्तसमवायादिप्रत्यासत्त्यकल्पनसाधनत्वादिति नवीननैयायिकेष्कमप्यपास्तं, सामान्य
 तद्व्यादिप्रत्यासत्त्यासन्निकर्षसर्वव्यक्तिकिरिषयकप्रत्यक्षधारणाय तद्व्यक्तिनिष्ठनौकिकरिषयताश्चास्ति स्वस्य कार्यत्वावच्छेदक-
 कोटमरम्यनिवेदनीयताया तद्व्यक्तिकिनिष्ठायास्तर्गवगुणकर्ममावादिनिष्ठायाश्च सौक्खिकरिषयताया नियमाय तव प्रत्यासत्ति
 विद्वेषस्य मम तत्त्वाने धयोपद्रमविद्वेषस्य च हेतुताया आवश्यकत्वात् । किञ्च व्यासजन्यपृथिवर्षमस्य षट्काकाद्यसंयोगादेर्गुरुत्वा
 दिवदयोग्यत्वादेव न प्रत्यक्षं, यद्वाःसंयुक्तवत्संयुक्तषटपदसंयोगाप्रत्यक्षत्वस्य तु नोक्तकार्यकारणमावादपि निर्याहः, संयो
 गाविमलस्य यावदाश्रयविषयकत्वनियमोक्तावपि परस्परानवच्छेदकावच्छेदेन षटपदुःसंयोगपदषष्ठुःसंयोगोभयसत्त्वे
 षटपदसंयोगादिप्रत्यक्षापरेर्दुर्वारत्वात्, स्वावच्छेदकावच्छिन्नषटपृथिवर्षसंयोगावच्छेदकावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन षटपदुःसंयोग
 विद्विष्टषटपदुःसंयोगत्वादित्ना तदेतत्त्वे तु विनियमनाविराटवनन्तकार्यकारणमावापयेव महागौरवं, तस्माद्रव्यसमवेतान्या
 व्यपृथिविप्रत्यक्षे व्याप्यपृथेरप्यवच्छेदकस्वीकारे वा द्रव्यसमवेतप्रत्यक्षत्वावच्छिन्न एव यद्वाःसंयोगावच्छेदकावच्छिन्नसमवा
 यसम्बन्धावच्छिन्नाधारतानिरूपकत्वस्य प्रत्यासत्तिर्त्वे परस्य षष्ठुःपृथिविगिति यत्किञ्चिदेतत्, वस्तुतो द्रव्यविषयकचाहुपस्य
 सामन्येव न तद्वृषिगुणकर्ममावप्रत्यक्षनिर्वाहो, द्रव्याविषयकस्यापि परमाणुवाय्वोर्मैरज्वकस्यामावचाहुपस्य परैरन्युपगमा

पटुताद्वयरूपादिषाहुपस्यापि तैरमुपगन्तुं नश्यत्तादिति, द्रव्यार्थतथासुपादेः सार्वत्रिकत्वेऽपि पर्यायार्थतस्तत्तथासुपविशेषे
 धनोपपन्नमविशेषस्य हेतुत्वमवश्यं बाध्यम्, अन्यथा नियतमगच्छेत्तानुपपत्तेः, तथा च प्रत्यासत्तीनां विशिष्य हेतुत्वमनतिप्रयो
 उक्तं, शासुपरगच्छेत्तमे पशुगमिदुस्यस्यैकस्यैव प्रत्यासत्तिरूपानेऽभिप्रेक्ष्य चित्वावित्यस्मत्सम्प्रदायानुगतो नवीनः पन्थाः ।
 एतेन पटाश्चाद्वययोगारेविशिष्टव्यत्योगस्य कल्पनपरिहाराय व्यासस्य पृथिवर्मप्रत्यक्षे यावदाभयप्रत्यक्षस्य हेतुत्वं कल्पनीयम्,
 तत्र कारकतावच्छेदकं कार्यतावच्छेदकं पर्याप्तित्वादेव, कार्यतावच्छेदकत्वावच्छेदका सम्बन्धाः स्वावच्छिन्नापारतावचा
 हुपत्तेः, अरूपतावच्छेदकाः स्वविषयपरिणिता, कार्यतावच्छेदकत्वावच्छेदकाः स्वावच्छिन्नापेयतावचाहुपत्तेः, कार्यतावच्छेदकः
 मन्त्रो विद्वेप्यतेति नाननुगमत्वादि नवीनतरोक्तमप्यपस्तं, सति धनोपपन्नमविशेषे यावदाभयप्रत्यक्षोत्पत्तिकाल एव
 द्विरगमयोगादिप्रत्यक्षोपपत्तेन तस्य तदेवत्वे मानामावाह प्रत्यक्षात्यन्यथासुपे पाहुपान्यसमवेतत्वस्य प्रतिबन्धकत्वेनैव
 यदाभ्यगमयोगाद्यप्रत्यक्षत्वोपपत्तेः, इत्यमेव कश्चिद्विद्वदपदार्थयतद्वित्त्वत्रित्वादित्यस्यैकत्वद्वयप्रत्यक्षोत्पत्तिकाले द्वित्वा
 दिप्रत्यक्षस्य धोपपत्तिः । किञ्च संयोगत्वादिना पर्याप्तिसम्यक्तत्वे न यावदाभयप्रत्यक्षं हेतुः, किन्तु यदादिप्रकारकसंयोगादि
 प्रत्यक्षे, तत्र च विद्वेपणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानसुप्रयेव यदादिकानस्य हेतुत्वाच्च यावदाभयप्रत्यक्षत्वेन हेतुत्वम्, अन्यथा
 पटपटोपपाभागप्रत्यक्षादौ पात्रप्रतिपोगिग्नानत्वेनापि हेतुतापत्तेरिति विना धनोपपन्नमानुसर्त्तं न कुत्राप्युपपत्तिरिति एतत्तदनु-
 मारेषु, अधिकमस्पष्टतयाद्वारद्वयस्य-स्वाभावकल्पलतादौ, सत्सिद्धमेतत् प्रतिबन्धककर्मधनोपपन्नमध्यपक्षधनैव प्रत्यक्ष
 दननयोग्यतेति । साकल्येन चिरतरूपामोहः सर्वं पश्यत्येवेति, को ज्ञेयः (४७-१-५) इति संवादकारिकाया अन्त-

मर्त्याः । यथा सर्वदासदाहकत्वं ब्रह्मोः स्वभापो मयिसम्बन्धकरतत्तासापवादस्तु तदा प्रतिबन्धनप्रकृतस्वभावा सविशेषावमासित्वं वि-
दरमनाः स्वभाव एव, छद्मस्ये तु तत्प्रतिबन्धनस्तु प्रतिबन्ध कृत इति, सकलवदनगनेज्जसिद्धमेव भगवताः सर्वस्त्वमिति । अत
एवासानयेनेति (४७-१-९) भाष्यप्रतीके नमस्तत्रमोरिति योजनायम्, तावावरणेति (४७-१-१०) जघापेया दि शाने
निषयस्पष्टत्वाच्च तवावधिमतः पर्यायोः दृश्योपपन्नमातिशयादेवेति तयोस्तदनयेद्यत्वेऽपि न क्षतिरिति भावः । स्वचिपये परिस्फुट
त्वादिति ग्राम इति (४७-१-११) तथा च प्रत्यक्षत्वे स्पष्टतेष प्रयोगिका, सा च द्विविधा, सकलस्पष्टता देशस्पष्टता च, आद्याया
मावरणद्वया प्रयोजकाः, द्वितीयाणां च क्वचित्त्रिभिश्च स्वचिद्वैशिष्ट्यं क्वचित्तुतयोः परोक्षत्वनये तु गुणविशेषे पदेति प्रत्यक्षम् ।

एवं सति प्रकृते अप्रयोजकत्वं स्यात्वापेक्षत्वेऽपि गुणविशेषादावपि सप्तहत्वसम्भावित्वात् (४७-१-११) एवमवधिद्वानमनापर्यापिद्वानयोरवानपेक्षत्वे तत्साधर्म्येण केवलज्ञानस्य तृयात्वप्राप्तौ भगवत्प्रत्यक्ष-
नैर्यापिना (४७-१-११) एवमवधिद्वानमनापर्यापिद्वानयोरवानपेक्षत्वे तत्साधर्म्येण केवलज्ञानस्य तृयात्वप्राप्तौ भगवत्प्रत्यक्ष-
धमधानपेक्षं साकृत्येन विरतभ्यामोहत्वात् सर्ववर्धनत्वाद्वा यत्रैवं तत्रैवं यथाऽस्मदाविप्रत्ययमिति व्यतिरेकिभि र्वेगोरनैकान्ति-
कत्वमप्रयोजकत्वं न शङ्कनीयम्, इति इत्याह- 'विपक्षमिति' (४७-१-१२) अत्रधीति च, उमाभ्यामवापेक्षत्वस्य स्पष्टता
प्रयोजकत्वं स्मरितं भवति, तथा चावापेक्षत्वं देहस्पष्टत्वेऽपि न प्रयोजकं किं पुनः सर्वस्पष्टत्वमिति, हेतुसत्ये साध्यासत्ये प्रकृते
सर्वस्पष्टत्वानुपपत्तिरपि कस्तर्क इति नाप्रयोजकत्वमिति भावः । न चापेक्षत्वेऽपि गुणविशेषान् सर्वस्पष्टत्वोपपत्तिः केवलज्ञानोत्पाद-
कगुणस्यैव सावधानिन्त्रिपक्षं स्मारनाशकत्वेन तस्य सद्विस्तृत्वादिति प्रष्टव्यम्, चिक्लप्रत्यक्षस्येति (४७-१-१४) पारमार्थिक
प्रत्ययमात्रस्य पक्षीकरणे तु भागासिद्धतयाऽस्याहेतुत्वं स्यादेवेत्यर्थाः । तर्हि सत्यस्यम (४७-२-६) इति, नन्वेवं स्वाम्मान-

विद्यये बहुराद्यनेपेक्षायां चाक्षुषादौ त्वयेषानियममद्वयः, कथमिति चेत्, सत्यं पश्यामीत्यनुभवानुरोधेन स्वामविद्येयेऽपि चाक्षु-
 पत्वसिद्धस्तत्र च बहुराद्यनेषामप्यतिरेकस्य स्पष्टत्वादित्येवेति, पश्यामीत्यभिज्ञापे विषयताविशेष एव प्रयोजको नतु चाक्षुषत्वं
 ज्ञातिः, न च चाक्षुःसम्बन्धप्रयोजनो दोषविशेषप्रयोजन्येवेति न दोष इति चेत्, न, सत्यत्वस्य स्वमविशेषणस्यामिधानेन दोष-
 विशेषप्रयोजन्यप्याहुः तादृशविषयताविशेषावच्छिन्नेऽनुगतवयोपद्यमविशेषस्यैव हेतुत्वेनालोकावबोधुपस्तत्रानियतहेतुताया एव
 मुक्तत्वात् इव्यपक्षमुक्त्यां तादृशयेऽपि भावचाक्षुषस्य 'वर्धिवोर वरुहो' इत्यादिदृष्टान्तसिद्धत्वेनापसिद्धान्तायोगादिविदिक् ।
 दोषावरणयोर्हानिनिर्देशोपास्त्यतिशयनात् । कचिद्यथा सहेतुभ्यो वह्निरन्तर्भलक्षय ॥ ४ ॥

दोषावरणधामान्ययेद्विनिःप्रसङ्गादर्थित्वं न विरुध्यते । त्वमसिद्धिः पुनरस्मादपि रेखतो विदोषत्वस्य ज्ञानादेव कार्यस्य
 कचित्कलकपाताभ्यदौ किमुक्तिक्रमविषयिरेवमर्थस्योपपत्तेरिति दृष्टान्ता, प्रसिद्धत्वात् । स हि कलकपाताभावौ प्रकृत्यमानो दृष्टो निरक्षेपः ।
 तद्वदोषावरणानिरपि प्रकृत्यमानाऽऽस्मादपि प्रतीता सती कचिन्निरक्षेपाऽस्तीति सिद्धमस्ति । कः पुनर्येनो नामादृत्याद्विभक्त्यभावा इति
 चेत्, कथ्यते । कथनसामर्थ्योपपत्त्याविशेषोऽस्मिन् स्वपरपरिणामयोरेतः । न हि दोष एवावरणमिति प्रतिपादने कारिकाया दोषावरणस्योरिति
 द्वेषजनं सामर्थ्यम्, तदस्य स्वसामर्थ्योपात्त्यालोपकृतिरुक्त्याभावात्कारिकर्तव्यो विजस्यभाव एवाभावाविशेषोऽस्म्युच्यते । तदेतः पुनरावरणं
 कर्म जीवस्य पूर्वस्वपरिणामम् । स्वपरिणामयोरेतच्च एवाभावाविशेषोऽस्म्युच्यते, तस्य कार्याचित्तव्यवहारविशेषात्तीव्रत्वादिबलं परपरिणामयोरेतच्च
 परमेति च व्यवहितिद्वये, दुष्कलस्यन्तेति तद्वत्तद्भावात्, सर्वस्य कार्यत्वोपात्तापसङ्गादकारिसामर्थ्यावस्यतज्जोपगमाच्च न मदीयेत्यर्थः । तथा च दोषो

जीवस्य स्वपरपरिणामहेतुकाः, कार्यत्वान्मापयामकथम् । नन्वेवं निरक्षेपादरूपज्ञानी दोषज्ञानोः सामर्थ्यसिद्धत्वाद्दोषहेतुमी भावरूपज्ञानेनैव
 राशिनिरक्षेपः साम्येति चेत्, न, दोषावरणबोधाधिपुत्ररूपपरिणामयोऽन्वयोऽप्यकार्यकारणमात्रापमार्बत्वापुमपदानेनैवक्षेपत्वसाप
 न्तम् । दोषो हि तापरज्ञानं ज्ञानावरणस्योदये बीजस्य स्थाप्य, अवर्धनं वर्धमावरणस्य, सिध्यत्वं वर्धनमोदस्य, त्रिविधमभारिद्रममेकप्रका
 ररूपरिद्रमोदस्य, अरानधीक्यतादिदोनापान्धरावस्येति, तथा ज्ञानवर्धमावरणे तद्व्यवोपनिष्ठपमास्वरूपान्तरायाऽऽस्तादोपपत्तेभ्यो बीजमाह
 रणरिद्रमोदस्य, कथारोपवर्धनीप्रपरिणामाभारिद्रमोद, कथारोपवर्धनीप्रपरिणामाभारिद्रमोद, कथारोपवर्धनीप्रपरिणामाभारिद्रमोद ।
 समर्थकिन्त्वे बाने कार्यकारणभावो दोषावरणयोः “ कामाविप्रमबन्धिः कर्मवन्धतुरुपरा” इत्यत्र । अथ दोष प्रवाविद्याद्व्यात्म
 व्येष्टसोऽग्ररिद्रासनोभूता संसायेदुनोवरण वौप्रक्षिप्तं, तेन मूर्तिमता पिप्तस्यामूर्तस्यावरणायोगादिति वक्तव्यो वौदाभिराकृतुसावरण
 मर्त्यं, मूर्तिमतापि मरिटरिना पिप्तस्यामूर्तस्यावरणवर्धनात्, तत्सम्बन्धादिप्रमसंवेदनात्तथा तदुपपत्तेः । मरिटरिनेन्द्रियाण्येवाभि
 वन्द्ये इति चेत्, न, हेपामवेतवन्द्ये तदुवरणावर्धनात् कास्याविबन्धिभमायोगात् । वेतनस्ये वेपाममूर्तेष्वपि मूर्तिमताऽऽवरणमायावमिति
 प्रादेणान्धत्र चिन्तिवम् । ततो दोषज्ञानिषावरणज्ञानिरपि निरक्षेपा कथितस्याप्या, तदावरणस्य दोषादन्यस्य मूर्तिमता प्रसिद्धोः । अथ
 तत्र बोधारी निरक्षेपोपावरणनिष्ठोः सिद्धसाध्यवेतनसमीक्षिवाभिधानं, साध्यापरिज्ञानात् । प्रथंसाभावो हि दोषावरणयोः साध्यो
 न पुनरत्यन्ताभावात्, तस्याभिरुत्वात्, सफलमनो मुक्तिप्रसङ्गात् । मापीतरेतएभावाः, तत्र प्रसिद्धत्वात्, दोषावरणयोरेतानात्मत्वादात्मन-
 मादोषावरणसमापत्वात् । प्रागभावोऽपि न साध्यस्तत्र एव, प्रागविद्यमानस्य दोषावरणस्य स्फारणादात्मनि प्रादुर्भावाभ्युपगमात् ।
 न च बोधारी दोषावरणयोः प्रथंसाभावः संभवति, तस्य भूत्वाऽभवतश्च जन्तत्वात् तयोस्तत्रात्यन्तमभावात् । तत्, न, सिद्धसाध्यता । नन्वेवं,

[illegible]

धृगुसरीरादेः परत्येकम्ययोगादिभिर्दृष्टिष्वत् । यदि पुनरस्य विर्यमप्य सार्वत्र विप्रकर्षिणामभावासिद्धेस्तथा ह्यत्र कस्यप्युपादेर्विनासात्मकाभ्यां
 व्योम्नेरसिद्धेर्न ह्यभियेद्युः । तत्र श्रोत्रोक्तनिश्चित्यकाणामनात्मनीनयेत्तत्, अनुमानोप्येषप्रसङ्गात् । न हि त्रैभिनीषम्यादुसारिवो विम-
 र्दविनामर्पानामभासिद्धिमुत्सम्बन्धे, चेदे कर्तव्यावासिद्धिप्रसङ्गात् सार्वज्ञापमावसाधनविरोधात् । ते तामनुमन्यमाना वा श्रोत्रोप-
 निश्चित्यका एव । न वैपानेवदालम्बीर्णं, अनुमानोप्येषइत्य हुर्निवारत्वात्, साम्यसाधनबोध्योत्स्यसिद्धेः । परोपगमाभ्यामिसिद्धेर्नानुमानो
 निश्चित्यका एव । न तस्यापि परोपगमान्तरास्तिद्वयवचनप्रसङ्गात् तत्त्वानुमानास्तिद्धौ परत्परान्नचप्रसङ्गात् । प्रसिद्धेऽनुमाने ततः परोपग
 मस्य सिद्धिस्तत्सिद्धौ न ततो व्याप्तिस्तिद्धेरनुमानप्रसिद्धिरिति । ततो न मेवानर्त्त निर्बन्ध सार्वत्थ्यता चेदनादिगुणमव्यावृत्तिः प्रुमिक्त्वादेर्न
 सिद्धयत्वेवेति । तत्त्वसिद्धौ न न द्रुष्टिद्वयस्या देवोम्बोर्भिषात्, तस्याः सप्तसत्त्वात् । तथा हि । पस्य दानिरविज्ञपवती तस्य कुण्डित्सर्वोत्तमा
 व्यावृत्तिः यथा पुनरादिगुणस्त्वारमना । तथा च दोषादेर्नानिरविसपवती पुनमिषिवर्त्तयितुमर्हति सकल कलङ्कमिति कथमकलङ्कसिद्धिर्न
 मयेत् । मनु च यदि प्रत्यक्षाभावो दानिस्तथा सा पौष्टिकिभ्यः दानावरण्यदेः कर्मद्रव्यत्व न संभवत्येष, नित्यत्वात्, तत्सर्वायस्य तु दाना
 वपि कुव्यधित् पुन प्रादुर्भावात् निरक्षेपेण दानिः स्यात् । निरक्षेपकर्मपर्यायदानौ वा कर्मद्रव्यत्वापि दानिप्रसङ्गः, तस्य तदवितानाभावात् ।
 तथा च निरन्वयविनाशसिद्धेरुत्सार्पिप्रम्यामावप्रसङ्ग इति कथित्, सोऽनवपयुक्तसिद्धान्त एव । यस्मात्, मणेर्मेम्भरेभ्योप्युत्तिः दद्यात्,
 सतोत्तन्वविनाशानुपपत्तेः । तादृगात्मनोपि कर्मणो निवृत्तौ परिहृयि । प्रत्यक्षाभावो हि दयो दानिरिद्वान्निमेव । सा च व्यावृत्तिरेव,
 मणोऽननकपापाभावा मल्लव किष्टादेर्वा । न पुनरतन्वविनाश । स हि द्रव्यस्य वा स्यात्सर्वायस्य वा । न तावद्रव्यस्य, नित्यत्वात् ।
 नापि पर्यायस्य, द्रव्यरूपेण प्रौढ्यात् । तथा हि । विवादात्पार्श्व मण्वारौ मल्लपि पर्वोच्चार्यतया नयत्यपि द्रव्यार्थतया ध्रुव, सत्यात्म्यवानु

पापः । तदपेन ध्वमिचार इति चेत् ए, तस्य इत्यतया धौम्याभ्युपगमात् । विदुष्यधीपाविमिलेकान्त इत्ययुक्तं, वेपामपि इत्यन्त्यदो
 भ्रुगन्तान् अविद्वेद्यन्ते मर्वपार्यक्रियाविरोपस्थाभिधानात् । ततो यादृशी मयेर्मकारेभ्योवृत्तिर्होनिः परिशुद्धिस्तारही बीबस्य कर्मणा
 निवृत्तिर्होनिः । तस्या ए मयामावन्तिही वृद्धिः सम्भाम्यते, सफळकर्मपर्यावरिनाक्षेपि कर्मद्रव्यस्याधिनाद्यात्, वस्याकर्मपर्यायाभ्रान्ततया
 परिणमयार मयद्रव्यस्य मयमयकपर्योपतया निवृत्तावप्यमकाराकपर्यायापिष्ठतया परिवममयत् । वरेतेन तुष्टः प्रथ्वंसामाव सवैत्र
 प्रायान्यामः कार्योत्तारस्वेव पूषाकारस्यरूपत्वमहीवेः । सुमर्वयिष्यते वेतत् “ कार्योत्तारः द्वयो रेणोर्निषमात् ” इत्यत्र । तेन मणेः
 वेपस्यवेव मयवेर्देनस्वम् । कर्मलोपि वैकस्वमारत्यवेवस्यमस्तेव ततो भातिप्रसृयते । इम्यार्थतया पुष्टेरालभ्यव्यविनाम्नास्तर्वात्मना
 परिक्रयापमयान् पर्यापार्थतया परिसृषेपि सिद्ध्यन्ताविरोयान् । ननु च यथा कर्मद्रव्यस्य कर्मस्वमावपर्यावनिवृत्तावप्यकर्मोत्सकपर्याव-
 रूपनपाररथानं वयामनो वृद्धिपर्यावतया निवृत्तावप्यवृद्धिरूपपर्यावतयावकान्यात् सिद्ध्यन्तविरोच वरेस्वविप्रसृयते इति चेत्, न वेपम्यात् ।
 कर्मद्रव्यं हि तुष्टद्रव्यम्, वरकाल्यनि पारवर्च्यं कुर्वेकः कर्मत्वपरिणामस्वरुर्वेतोऽकर्मत्वपरिणामेनावत्तानं, कृपारिमस्वसामान्यक-
 यवत्तास्तुष्टद्रव्यस्य कर्मत्वकमप्यत्तामावापिद्वयमिमीकते । वृद्धिरव्यं तु बीब । तस्य वृद्धिः पर्यावः । तत् सामान्यं कस्यजम्
 “ त्ववेगो कस्यजम् ” इति वचनात् । न च कस्यजाम्यवे कस्यमयतिष्ठते, तस्य वरकृष्णत्वमसर्गेयत्वावृद्धिपर्यावात्मकतावत्त्वानं बीबस्य
 निष्ठवतो वृद्धिपरिष्ठवेव्यविकर्तं त्वात् । मयेवमज्ञानादेषोपस्य पर्यापार्थतया वृत्तिर्निशेषेण सिद्धयेववत्त्वम पुनर्द्रव्यार्थतया वृद्धि
 एव । ततो रोचसामान्यस्वमयस्याप्यत्र विदोचत्वसिद्धिरित्यपठ सोव्यवत्त्वम एव वतः प्रविपथ एवात्मयामागन्तुको मकः परिधृषी
 त्वनिर्होसनिमिचदिषर्देनवज्ञान् विविधो व्हातमन्तः परिणामः स्वाभाविक भागज्जुक्त्य । तत्र स्वाभाविकोऽव्यवधानारिपारमस्वरूपत्वान्

मयः पुनरद्यानारिण्यमुक्तः, कर्मोदयनिमित्तकत्वात् । स चारममः प्रविपक्ष इव । ततः परिसृष्टी । तथा हि । यो यथागन्तुकः ॥ तज्ज
 स्वनिर्गुणनिमित्तविबर्तनबलात्परिसृष्टी । यथा आस्योद्भिन्ना प्राप्तादिभिज्जलज्जः कालिकविधिः । आगन्तुक्यात्मन्यथाबादिर्मयः इति
 श्रवणबोधः । न तावदस्मद्विदुः । कथम् ? यो यत्र कदाचित्कः स तत्रागन्तुकः । यथा स्पष्टिकादमनि कोरितायाकाशः । कादापि-
 त्क्यात्मनि योप इति । न चेरे कदाचित्कत्वमसिद्धं, सम्बन्धानादिगुणाविर्भावदसावामात्मनि योपागुपयेतः । ततः प्राच्छस्समावाहणा
 विर्भावित्वावामपि विरोधितयोपस्य समुदास्य कदाचित्कत्वं, साध्यासिद्धेरिति चेत्, न, गुणस्याप्येवं सावत्त्वमसम्भवात् । तथा य विर
 ज्यमानैरेवार्थद्वान्कालेसि येवार्थोद्भासप्रसङ्गः । दानाज्ञानयोः परस्परविकल्बत्वादेकैकया न प्रसङ्ग इति चेत्, तत्र एव सकलमुपयोपयो-
 रेकत्रैकस्य प्रसङ्गो मा भूत् । पुनर्येतस्याविर्भावस्यैतानुपपत्त्येऽपि सत्तामात्रसिद्धिरिति चेत्, तर्हि गुणस्यापि पुनराविर्भावस्यैतानुपपत्त्येऽपि
 सत्तामात्रसिद्धिः, सर्वथा विज्ञेयमात्रात् । तथा चात्मनो योपत्वमावत्सिद्धिर्गुणत्वमावत्सिद्धिः कुत्र ? संसारित्वान्यथागुप
 येत्, योपत्वमावत्सिद्धिरेव निर्वार्यतां, तस्य गुणत्वमावत्सिद्धिः । कुत्र हेति ? चेत्, योपत्वमावत्सिद्धिः, कुत्र ? संसारित्वान्यथागुप
 यतेरिति चेत्, तत्संसारित्व सर्वत्वात्मनो यदनापनन्तं, तथा प्रविचारितोऽसिद्धः, प्रमाणतो मुक्तिसिद्धेः । कुत्र इति चेत्, इमे प्रवदामः । कपि
 दात्मनि संसारोऽप्यन्यं निवर्तते तत्कारणात्कन्तानिदृशस्वभावानुपपत्तेः । संसारकारणं हि मिथ्यादर्शनसिद्धिमुपयमसिद्धं कथित्वत्यन्तानिदृशि-
 म्मात्, तस्मिन्नेषिसम्बन्धसिद्धिरेव निवर्तते तत्कारणात्कन्तानिदृशस्वभावानुपपत्तेः । यत्र यद्विरोधिपरमप्रकर्षसमुदावात् । यत्र यद्विरोधिपरमप्रकर्षसमुदावसिद्धेः
 नेपमुदाहरणं साप्यसापनधर्मविकल्पं, कत्वविषयविधि विमिषादेरत्यन्तानिदृशिमप्रसङ्गसिद्धेः तद्विरोधिप्रसङ्गसिद्धेः तद्विरोधिपरमप्रकर्षसमुदावसिद्धेः
 निर्विचारकत्वात् । कथं मिथ्यादर्शनसिद्धिरेषि सम्बन्धदर्शनादि निष्पीयते इति चेत्, तत्प्रकर्षे तदप्यकर्षदर्शनात् । यन्नि प्रकृष्यमाणं

वपयेत् । तथेन व्यभिचार इति चेत्, न, तस्य द्रव्यतया ग्रीष्माभ्युपगमात् । विपुष्यशीपाविभिरेकान्त इत्युच्यते, वेपानपि द्रव्यत्वतो
 मुषत्वात् । अपिरेकान्ते सौवर्चाद्विपाविरोधस्याभिधानात् । ततो यादृशी मयेर्मन्त्रेभ्योऽपिर्होनिः परिशुद्धिस्तारक्षी जीवस्य कर्मणां
 निवृत्तिर्हसि । तस्मात् न सत्तामात्यन्तिकी द्रुष्टिः सत्ताभ्यते सकलकर्मपर्यायविभाक्षेपि कर्मद्रव्यस्याविनाशात् तस्याकर्मपर्यायाभ्यान्ततया
 परित्यजनात्, यदाद्रव्यत्व मध्यपरकपर्यायतया निवृत्ताव्ययतामकपर्यायापिष्टतया परिणामयत् । तथेन तुच्छः प्रपञ्चसामात्र-सर्षत्र
 प्रत्याख्यातः, कार्योत्तारत्वेन पूर्वोक्ताऽप्यप्रत्यक्षप्रतीतिः । समवेदिष्यते चेत् “कार्योत्पादा द्वयो द्वेष्टोर्नियमात्” इत्यत्र । तेन मयेः
 कैवल्यमेव सत्त्वदेवैकम्बम् । कर्मवोपि कैवल्यमात्मैकस्वमस्त्येव ततो नातिप्रसज्यते । द्रव्यार्थतया तुच्छेतरस्मन्व्यविनाशारसार्थत्माना
 परिश्रयाप्रसङ्गात्, पर्यायार्थतया परिश्रयेपि सिद्धान्ताविरोधात् । अनु न यथा कर्मद्रव्यस्य कर्मत्वमात्रपर्यायनिवृत्ताव्ययकर्मैकस्वपर्याय-
 कृतव्यावत्त्वात् यथात्मनो द्रुष्टिपर्यायतया निवृत्ताव्ययद्रुष्टिरुपर्यायतयापक्षान्यात् सिद्धान्तविरोध एवेत्यविप्रसज्यते इति चेत्, न वैपम्यात् ।
 कर्मोप्यं हि पुनरुक्तम्बम्, तस्यात्मनि पारलभ्यं कर्मैव । कर्मैवपरिणामत्वस्यैवोऽकर्मैवपरिणामोनापक्षानं, कृपादिमत्त्वसामान्यक-
 रणत्वात् पुनरुक्तस्य कर्मैवत्वस्यैवत्वमात्रादभिरुद्धमभिधीयते । द्रुष्टिरुत्वं तु जीवः । तस्य द्रुष्टिः पर्याया । तत् सामान्यं कर्मजम्,
 ‘नपयोगो कर्मजम्’ इति वचनात् । न न कर्ममात्रादे कर्ममयद्रुष्टे, तस्य तदकर्मस्यैवप्रसङ्गेनानुद्रुष्टिपर्यायस्यैवप्रसङ्गात् जीवस्य
 मिच्छेष्टो द्रुष्टिपरिग्रहेष्वपिर्हं स्यात् । तमेवमज्ञानोपेक्षोपस्य पर्यायार्थतया दृष्टिर्निर्दोषेय सिद्धयेदावत्यजस पुनर्द्रव्यार्थतया द्रुष्टि-
 स्वमिर्होसनिमित्तविपर्ययनसमात् द्विक्रियो द्वात्मनः परिणामः स्यामात्रिक जातस्तुच्छः । तत्र त्वाभाविर्कोऽनन्तज्ञानाविपुसमासकपक्षान्,

महा पुनरज्ञानारिणमुच्छन्, हर्मोदबन्धिमिच्छन्कृत्वात् । स चात्मनः प्रसिपद्य एव । ततः परित्यज्यी । तथा हि । यो बभ्रागन्तुकः स तत्र
स्वनिर्गोष्ठानिमिच्छन्निर्बन्धनदशात्परित्यज्यी । यथा जालबदेनि जालापरिमिच्छन्पशुनः काष्ठिकादिः । बागन्तुक्यात्मन्ब्रह्मानादिर्महा, इति
इत्यादिदेहः । न तावदवमसिद्धः । कथम् ? यो यत्र कादाचित्कः स तत्रागन्तुकः । यथा स्फटिकाश्मनि स्फोटिकापाकारः । कादाचि-
त्क्यात्मनि दोष इति । न चेदं कादाचित्कत्वमसिद्धं, सम्बन्धानादिगुणाधिर्माषदशापामात्मनि दोषानुपपत्तेः । ततः प्राक्कलसम्बन्धानां
विभूतिरक्षाचालमपि विरोधित्वोपस्य सङ्गणान् कादाचित्कत्वं, सावत्ससिद्धेरिति चेत्, न, गुणस्वात्म्येण सावत्स्यप्रसङ्गात् । तथा न हि
ज्वगमोर्देवार्थज्ञानप्रसङ्गेपि देवार्थज्ञानप्रसङ्गः । ज्ञानाज्ञानयोः परस्परविरुद्धत्वादेकैक्या न प्रसङ्ग इति चेत्, तत्र एव सङ्कम्पुनरोपयो
रेकत्रैक्या प्रसङ्गो मा भूत् । पुनर्योपस्याधिर्माषदर्थेन्यगुणकलेपि सृष्टामात्रसिद्धिरिति चेत्, तर्हि गुणस्यापि पुनर्यविर्भूतिर्यर्धनादोषकालेपि
सृष्टामात्रसिद्धिः, सर्वथा विरोधेपामात्रात् । तथा चात्मनो दोषत्वमावत्त्वसिद्धिरगुणस्त्वमावत्त्वसिद्धिः कुतो निवार्येत ? । विरोधादिति
चेत्, दोषत्वमावत्त्वसिद्धिरेव निवार्येण, तत्र गुणत्वमावत्त्वसिद्धेः । कुतः ? चेत्, दोषत्वमावत्त्वसिद्धिः, कुतः ? संसारित्वान्वयानुप-
पत्तेरिति चेत्, तत्संसारित्वं सर्वस्वात्मनो वचनाजन्यं, तथा प्रतिवारिनोऽसिद्धं, प्रमाणतो मुष्मिसिद्धेः । कुत इति चेत्, इमे प्रवदामः । क्वचि
दात्मनि संसारोऽस्वत्वं निवर्तते तत्प्रजात्वान्वनित्वस्यत्वानुपपत्तेः । संसारकारणं हि मिथ्यासत्तेनाधिकमुमयप्रसिद्धं क्वचिदत्यन्तनिवृत्ति
मत् तद्विरोधिसम्बन्धस्यनादिरपरमप्रकर्षसङ्गणात् । यत्र तद्विरोधिरपरमप्रकर्षसङ्गावस्तत्र तदत्यन्तनिवृत्तिमभूवति, यथा पशुपि विमिरादि ।
नेरमुदाहरणं साम्यसाधनपदमधिकृतं, कस्यचिदपि विमिरादेरत्यन्तनिवृत्तिमस्यप्रसिद्धेः तद्विरोधिविधिसिद्धास्त्वनादिरपरमप्रकर्षसङ्गावसिद्धेः
निर्विवादकत्वात् । क्व मिथ्यासत्तेनादिरित्येति सम्बन्धेनादि निवर्तयते इति चेत्, तत्राकर्षेण सवपकर्षेणैवनात् । यदि प्रकृत्यमाणं

परमप्रकर्षंति वत् वद्वितोचि सिद्धम् । बभोष्यत्सर्गः प्रकृष्यमाणः धीतस्पर्शमप्रकर्षंस्तद्वितोषी । मिष्यमार्षंनारिकमपकर्षंति च
प्रकृष्यमाणं कथितस्त्व्यगर्षंमयि वत् वद्वितोचि । कर्षं पुनः सम्प्यगर्षंनारोः कथितरमप्रकर्षंसद्गुणः सिद्ध इति चेत्, प्रकृष्यमाणत्वात् ।
यदि प्रकृष्यमाण वत्कथितरमप्रकर्षंसद्गुणमागृह्यम् । यथा नयसि परिमाणम् । प्रकृष्यमाणं च सम्प्यगर्षंनारि । तस्मात्परमप्रकर्षंस्त-
द्गुणमागृह्य । परत्वापरत्वाभ्यां व्यभिचार इति चेत् न, तद्योरपि सपर्यस्तजगद्गतिनां परमप्रकर्षंसद्गुणमाकत्वसिद्धेः । न चापकर्षं
जगदिति वक्तुं शक्यं निश्चिष्टसन्निधेस्तत्सत्पर्यवत् । वस्तुनरपर्येण तत्र निश्चिष्टसन्निधेः सिद्धं, यथा ह्योम । निश्चिष्टसन्निधेः च
वगात् तस्मात्सर्षका सपर्येणमिदं निगदितमभ्यन्त । संसारेणमेकान्त इति चेत् न, तस्याप्यभ्यन्तरीयेषु परमप्रकर्षंसद्गुणसिद्धौ प्रकृष्य
माणत्वेन प्रतीतेः । एतेन मिष्यगर्षंनारिमिष्यमिषाः प्रत्याख्याता, तेषामप्यभ्यन्तरेषु परमप्रकर्षंसद्गुणत्वात् । एतेन नानैकान्तिः प्रकृष्यमा
नत्वं परमप्रकर्षंसद्गुणे साध्ये । नापि सिद्धं, सर्वथा विषयारब्धत्वात् । इति कथिमिष्यगर्षंनारिवितोचि सन्त्यगर्षंनारि परमप्रकर्षं
सद्गुणं साधयति । स च सिष्यन्मिष्यगर्षंनारैरत्यन्तनिष्ठं गमयति । सा च गम्यमाया स्वकार्यसंसारुत्पत्त्यनिष्ठं निष्ठापयति ।
वासौ संसारत्वास्तन्वनिष्ठुचि सा द्रुकिरिति । तस्त्वबातुपपरेणत्यनो ब्रान्तदिगुणत्वमाप्त्यसिद्धेर्न दोषत्वमाप्त्यसिद्धिः, विरोधात् ।
असिद्धाद्यो कथिरात्मनि निमेषसमाधि गुणत्वमाप्त्यवशाद्यवयवमव्यापयति तस्मिन्नेषः, जीवत्वान्यथातुपपत्तेः, प्रसिद्धे च सर्वस्मिन्नात्मसि
द्धानादिगुणत्वमाप्तये दोषत्वमाप्त्यसिद्धेः सिद्धं दोषस्य कदाचित्कत्वमागमुक्तत्वं साधयति । एतः स एव परिख्यवी त्वनिर्द्वात्मनि-
धिरविषयैर्नवशादिति सुस्पष्टमाग्रापि दोषनिर्द्वात्मभिमिश्रस्य सम्प्यगर्षंनारिर्बिद्धेयेन बर्तनप्रसाधनात् । इत्यावर्णस्य प्रत्यक्षमैवो दोषस्य
च भावकर्तव्यो मृग इव मण्डोत्पत्त्यनिष्ठुचित्येः कर्ममृगस्यो मेता मोक्षमार्गस्य प्रवेष्टा कोतव्या समवतिष्ठते विषयत्वात्मां प्राणा च ।

मनु निरस्तोपद्रवः सामात्मा कञ्चयकछद्मोपि विप्रकर्षिणमर्थं प्रत्यक्षीकुर्वाण । नहि भवन् निरस्तोपद्रवे विगच्छितिविरादिक
 छद्मपदञ्चमपि देशकञ्चयकस्वभावविप्रकर्षभाजनार्थं प्रत्यक्षीकुर्वन् प्रतीकं, स्वकोम्यत्वेवार्थस्य तेन प्रत्यक्षीकरणपर्यन्तम् । निरस्तमदोपरगा
 नुपद्रवोपि दिवसकः । अविश्वपनपदकछद्मश्च स्वकोम्यानेव वर्यमाधारणं प्रकाशयन्नुपलब्धो, मातीताभागागानर्थाभोग्यानिवि
 जीवोपि निरस्तपरादिभाषकमौपद्रवः सन् विगच्छितव्याभावरणाविद्रम्यकर्मोत्पादकछद्मोपि च कञ्चं विमृष्टमर्थमक्षेपं प्रत्यक्षीकर्तुं प्रभुः ?
 मुञ्चरन्ना मकमपि च कोरवाभाम्बुप्रविषापविषापी, यमोदौ तस्या एव प्रामाण्यप्रसिद्ध्यो, मुञ्चामनस्वत्राप्रमाभत्यात्, तस्यानन्यादि
 स्वभावपरिणामेति यमद्वत्तामावाप्तुमिष्यत्यात्, एतुलं, " यमद्वत्त्वनिषेधस्तु केचकोऽऽत्रोपयुज्यते । सर्वसम्यग्द्विजानस्तु पुत्रपा केन
 वायेते ॥ १ ॥ " इति बन्तमिदं स्तोत्रः प्रकाशितवचिष्ठीर्यपा भगवन्तं प्रस्थातुः ।—

'वोपावरणयोरिति' (८८-२-६) वोपावरणयोर्हानिः स्वविद्यारम्भानि निःशेषा भवति । अतिश्रयवतीत्वात्, या हानिरसि
 द्वापिनी सा वयचिशिःशेषा भवति यथा कनकपाषाणादौ किमुक्ताठिकादिष्वरित्तर्मसद्वानिरिति प्रयोगोऽत्र द्रष्टव्यः । अत्रासि
 द्वापिनीत्वमाश्रयमेवम्यापाप्रभुस्वान्त्यन्तरबहुवृत्तप्रतियोगिकत्वं, निःशेषत्वं च स्वसमानाधिकरणस्वप्रतियोगिवासीयप्रा
 मभावकसीनमिभत्वम्, अतो न आतिरूपातिशयपरध्वक्तिसंक्रमाप्तसम्भवप्रयुक्तवोपावकाश्च । यदि चैवमपि साम्यहेत्वोर्व्यभिचर
 णत्वसुरप्रेषते, एता वोपावरणशान्तिर्ब वसीकृत्य तत्र निरुक्तातिशयितव्यचित्तेन निःशेषवृत्तित्वसाधने तात्पर्यं द्रष्टव्यम् । देशतो
 निर्वोपत्वस्येति (८८-२-७) यद्यपि देशतो वोपरानेदेशतो निर्वोपत्वं न कार्यम्, अमेदे कार्यकालमायधिरौघात्, तथापि
 वदुपलदिता देशतोऽस्तिः स्वानुभवसाधिका कार्यत्वेन द्रष्टव्या । 'स्वपरिणामहेतुक एवेत्यादि' (८८-२-१३) अत्राश्वानादि

व्यपरिणाममात्रहेतुको न भवति कादाचित्कस्यैव, व्यतिरेके जीवरक्षत्, परपरिणाममात्रहेतुको न भवति जीवधर्मत्वाद्, व्यति-
 रङ्ग-जीवग्रन्थ, परपरिणाममात्रहेतुको भवति कार्यस्या मापपाकवदित्यनुमानत्रयं द्रष्टव्यम् । प्रथमे कादाचित्कत्वं न काष्ठस्य
 भावप्रतिपादित्वं, व्यपरिणाममात्रहेतुके मध्यस्थे तत्सत्त्वेन व्यतिरेकस्यापि व्यभिचारत्, किन्त्वभूत्वा भावित्वं, विसर्गागसन्त-
 त्यरब्धिमध्यस्थं वा तत्, व्यतिरेके एता तीयवत्स्य जीवत्वस्य च व्यञ्जनपर्याप्तया स्वरूपतोऽहेतुत्वेऽपि क्षुद्रक्षुब्धजायिम-
 त्तरेऽन्तिप्रसङ्गाः । द्वितीयेऽप्यन्येव रीत्या परपरिणाममात्रहेतुत्वं परमिष्टः पारिणामिकभाव इति दृष्टातमनस्तत्प्रसङ्गे
 रिरर्पये तापक वक्तो प्रपञ्चका । तृतीये कार्यत्वस्योद्भूतकार्यत्वादित्यर्थः, तेन जीवत्वादौ न व्यभिचारो नित्यत्वेनापि
 तन्मानित्यामेदारोपप्रपञ्चकार्यत्वादित्यस्यानुभूतत्वादिति ज्ञेयम् । ' साध्यापरिशानादिति ' (८९-१-११) तदेस्यानु-
 बन्धरात्, तस्य वृत्तित्वे सदात्मनो मुरित्तमसङ्गात् (८९-१-१२) त्रैलोक्यस्यास्तादात्म्यपरिणामनिर्देशत्वाभावरत्वा-
 दस्य, निष्प्रवृत्त्यरात्, दोषतादात्म्यन्तु न तत्कालागच्छिन्नतयादात्म्यस्यार्थकनीयत्वात्, तथा चैकसत्त्वेऽप्युभयमाभावाद्-
 योग्येनारण्योदयपरिणामितिरूपदोषाभिप्रायेण वेदमभिधानमिति मन्तव्यम् । ततः पञ्च प्रसिद्धत्वादेव, तदेव स्पष्टीकर्तुमाह प्राग्नि-
 यमानस्मरणपादि (८९-१-१३) प्रथममात्रे साध्ये न सिद्धमाप्येत्युपवर्धयति नञ् लोप्यावाचित्यादिना (८९-१-१४)

वायीरत्वेन गृहीत इति (८९-२-३) अणुष्णाणुगपाण्य इत्यादि सम्मत्युक्तरीत्या क्षीरासन्नोः कषादिदेकत्वेन तत्रैव
 होमोक्तोपराधसिद्धत्वेन चात्मगृहीतवृत्ते श्रुतिव्यादिक्षीरे पुण्यादिनिःक्षेपस्य युक्तियुक्तत्वादिति भावः । नहि प्रति
 योगिममयायिदेव एव धर्मप्रागभावात् स्व इति नैयायिकपक्षेन भद्रातुमर्ह, समयाधिकारणनाद्यजन्यद्रव्यनाशस्य निरधिकरण
 त्वापत्तेः, न च समवायिकारणसमवायिकारणमेव तत्राधिकरणं, तथास्यत्वेऽप्यधिकरणविन्याया परमाशुविधामापत्तेः, एव-
 गतस्य च तस्य यथा प्रतीतिसम्बन्धविशेषेण स्पृतावयवनिवृत्तासुपगमे किमपस्तम्भमधिकरणान्तरेण, येन तत्र तद्व्याप्रतीति
 सिद्धावप्यपठयेतेति दिक् । आपस्तम्भानिर्ण साध्या द्रव्यार्थपर्यायार्थविकृत्यानुपपत्तेरित्याशयवानाह पूर्वपक्षे 'ननु च यदी
 स्यादि' (९०-१-९) स्वसमानाधिकरणस्यप्रतिबोधिजातीयप्रागभावासमानकालीनत्वविशेषेणानादवारणत्वावच्छिन्नमध्यसस्य वा
 सारूपत्वाच्च दोषप्रत्यभिप्रायवान् सिद्धान्तयति सोऽप्यनवबुद्धतत्त्व (९०-१-११) इत्यादिना, सकृत्कर्मपर्यायनाशस्य
 कर्मत्वविशिष्टद्रव्यनाशनिवृत्तस्यैव तदुपलक्षितद्रव्यनाशानियतत्वाच्च नितत्वयनाशपथिरित्याह- 'सकलकर्मस्यपि'
 (९०-२-३) ननु कर्मपर्यायत्वावच्छिन्ने कर्मद्रव्यत्वेनाकर्मपर्यायत्वावच्छिन्ने वाकर्मद्रव्यत्वेन हेतुत्वात् कर्षं वृक्षौ कर्मद्रव्यस्या
 कर्मपर्यायान्तरतया परिणमनामिति चेत्, न । पुनस्तद्रव्यस्यैवावस्थाविशेषेण कर्माकर्मनिमित्ततया परिणमनादन्योन्यामा-
 नस्याभ्याप्यवृत्तित्वादुभयरूपतोपपत्तेः, नन्वेवं क्षीयद्रव्यमपि निःक्षेपितक्षीयपर्यायसंज्ञीवपर्यायानादवानमजीवद्रव्य स्यात्,
 तद्रव्यस्य तदन्यद्रव्यपर्यायपरिणमनाभावभ्याप्यत्वोपगमे च कर्मद्रव्यमप्यकर्मपर्यायपरिणामि न स्यादिति चेत्, न जीवा
 जीवपरिणामयोः प्रदेशविरोधस्य कर्माकर्मपरिणामयोश्च कालविरोधस्य सिद्धान्तसिद्धत्वेनोक्तप्रसिद्धप्रयोगात् द्रव्यत्वसाक्षाद्

प्याप्पत्वात्पञ्चेदेन नियतपर्यायारम्भबाधो, न तु तद्वचान्तरस्यात्पञ्चेदेनेति परमार्थः । पुक्तं नैतत्, परेषां अन्यपृथिवीत्वा
 पञ्चिमे पृथिवीत्वादिना हेतुत्वे यौरवादित्यादि विपश्चितमन्यत्र । गतेनोपरपर्यायस्यैव पूर्वपर्यायष्वसत्त्वेन, तुच्छाः पट्टप
 दार्भीमिददत्तेनाभिमतः, ततो नातिप्रसक्त्यतः (१०-२-६) इति कर्मवैकृत्येऽप्यात्मैक्यस्यवपुर्बुद्धिवैकृत्येऽप्यारम्भैक्यस्य
 स्यादित्यतिप्रमदो नापद्यते स्वतन्त्रधीभूतनिःशेषपर्यायवैकृत्यस्यासाध्यत्वात्सत्त्वावेति भावः । न च लक्षणाभावात्
 (१०-२-११) इत्यादि, तथा च बुद्धिपर्यायाः स्वाभयद्रव्ये निगद्येपतो हीयते पर्यायत्वादित्यत्र स्वतन्त्रगतापञ्चेदकानवच्छि
 तत्वोपायेः सत्तादयमव्यमिति भावः । यद्यपि कर्मपर्यायत्वमपि कर्मद्रव्यतन्त्र्यतापञ्चेदकमेव, तथापि द्रव्यविमात्रकोपा
 प्यवच्छिन्नतन्त्र्यतानिर्मुक्तितन्त्र्यतापञ्चेदकानवच्छिन्नतन्त्र्यतापचित्यत्र सात्पर्यम् । 'न पुनर्द्रव्यार्थतयेति' (१०-२-१२)
 द्रव्यार्थतया हानेरतद्द्रव्यस्वरूपत्वादिति भावः । कावापित्कक्यात्मनि कोप (११-१-४) इति, तथा च कादाचि
 त्कृतान्दधानादेर्दोषस्य द्रव्यार्थतया हानिरविवेक्येति, सा चास्मदुक्तविधेस्मादुदयेव भावनीया । कादाचित्कत्वं च यद्यपि
 बुद्ध्यादेरप्यस्ति, तथाप्यपिकृतपर्यायतापञ्चेदकवज्ज्येन तत्त्वं द्रव्यार्थतया निःशेषरानिष्प्राप्यं, न च बुद्धिपर्यायत्वापञ्चेदेन
 तत्तमस्ति स्वतन्त्रमस्वम्याधातात्, इत्युक्तः दुष्टद्रव्यार्थतया हानिरप्रसिद्धेव, आविष्टद्रव्यार्थतया त्वद्यानस्यैव पुदयादेरपि हानेः
 पर्यायार्थतापर्यवसत्त्वाच्च दोषान्नस्यं, केवलद्यानस्यापि 'जे संयपणार्द्धमा इत्यादिग्रन्थेन मयस्यैक्यलिपर्यायतया हानेः सम्म
 त्यादिसिद्धत्वेनापसिद्धान्तगन्धस्याप्यभावात्, केवलं प्रचारात् पर्यायार्थतयाऽज्ञानादेरानिर्ण हु पुञ्खादेः, एव च प्रतीरयमगुत्सा-
 दापेयया द्रव्यार्थत्वमुप्यतइत्येतावान् स्वममपसिद्धो विवेका विरोभावादिना गुणपरोपस्य सातत्यं त्वनुपपद्येव निराकरिष्यत

इति सर्वमवदातम् । जीयत्यान्यथानुपपत्तेरिति (११-२-११) जीयस्य सतोऽभिव्यादेरप्यावरणपञ्चायावरण्येभ च सतामेव
ज्ञानादिगुणानामभिभवस्य कर्तुं क्षण्यत्वाद्भिव्यादेरपि ज्ञानादिगुणस्वभावत्वमेवेत्यर्थः । यद्यप्यभिव्याधावात्मनि गुणद्वयोपेभ
यस्त्वभावत्वमविवर्द्धं, परेपामवयवविगुणेष्ववयवगुणस्येवास्माकं विभावगुणपर्यायि स्वभावगुणपर्यायस्य हेतुत्वतन्मभावाद्, अद्वयत्वं
तदावत्त्वावच्छेदकमेवेन बोधमसमावेष्टस्याव्यविरोधादत्मादकनिर्देशकपारमर्गस्याप्येववर्षानुसृतत्वाद् तथापि प्राधान्येन

[illegible]

रोमुः समिधेऽपि क्षिप्रतान्निदिति चेत् स्वभाषणेनात् । यादृशमभिनययनानादिषु समिधेऽपि क्षिप्रतान्निदिति चेत् स्यात् । अतएव प्रतीतिरिति चेत् ।
 अनुमानेन ध्याने प्रतिपन्नं तादृशमेव श्रीमद्रासाधारिपूषकम्यमानं धीमतेषु कृत्यस्य प्रयोगः स्यात्, नान्यादृशं मूयरादिषु प्रवीणमानम-
 दापुण्ड्रपुण्ड्रमिति स्वयं श्रीमत्सौन्दर्यमिथ्यानात् । मेवमनुमेयत्वं, तस्य स्वभाषणेनामात्रात् । न हि साध्यादिनाभावनिमित्तमिदं प्रयोग-
 विद्वान्निपातान्वितपदसमनुमेयत्वमप्यारो पर्याप्तो न किञ्चिन्निमित्तते, केन किञ्चित्त्वबोधक्यपरमप्रबोधकमिति विभागोऽयं तरेत् । स्व-
 भाषणबोलेऽपि प्रकटिष्यमनुमेयत्वमसिद्धमित्यनुमानसुत्तरवति यावाद् कश्चिद्व्याख्या स सर्वः कश्चिद् इत्यादिभ्यामेतसिद्धौ प्रकृतोपसं-
 दापयोगादपि प्रकटिष्यमनुमितेऽप्यनुमेयत्वात् सारगोरेऽनित्यत्वादिना व्याप्तिमिच्छतां सिद्धमनुमेयत्वमनवयवेनेति न किञ्चित्त्व्याहवे-
 परशाम् । स्वाग्रानं केचिदर्थो प्रत्यक्षा, यथा पट्याद्या, केचिदनुमेया ये कृत्यायत्कचित् प्रत्यक्षप्रतिपत्त्यादिनामापि किञ्चा, केचिदा-
 तमयाग्रगम्याः तादृशं स्वभाषादिविप्रकर्षिको पर्याप्तः । तेषां सर्वप्रमादसम्बन्धिप्रत्यक्षपरिणोपरत्वायोगात् । तदुक्तं “सर्वप्रमादसम्ब-
 न्धिप्रत्यक्षपरिणियारणम् । केवच्छगमगम्यत्वं कृष्कते पुष्पयापयो” ॥१॥ इति । “ततो पर्याप्तमनुमेयत्वमसिद्धमुक्त्यावयमपि नास्तुमा-
 त्तनुत्सारयति, तस्यानुमेयत्वेऽपि स्वपरशानात्” इति वदसत्, पर्याप्तमनुमेयत्वमसिद्धत्वारित्वाभाषणतयाऽनुमेयत्वोपपत्तेः । तथा हि । पाषाण-
 विद्वान् पर्याप्तत्वात् स सर्वोऽनेकस्वरत्वापितयाऽपि किञ्चो यथा पटत्वात् न यथागिरिति श्रीमांसदेरपि कुतश्चित् पर्याप्तत्वादेरित्य-
 तेन व्याप्तिः सापत्नीया, वदसिद्धौ प्रकट्येति पर्याप्तो पर्याप्तस्य पर्याप्तित्वमुपसंदापयोगात् । कथं त्वयं स्वभाषादिविप्रकर्षिषामनुमेय-
 त्वमसिद्धमभिरूपायः सुग्राहीनायविप्रकर्षिषामनुमितेरनुवचनं परितरेत् ? कथयविप्रकर्षिषामनुमितेरभिरेदोष इति चेत्, कं पुनरित-
 मनुमितिः स्यात् ? कृत्यादिविप्रकर्षिषामनुमत्ता वेदादिविप्रकट्यानां प्रतिपत्त्यापि नाप्यापि किञ्चिद्व्यानामनुमितिरिति चेत् कथमेवं कथयप्रत्य-

घाया दुरेऽनुमानं, एव इदं क्षोभेण । “ माते त्वर्धेऽनुमानावगच्छति मुदितम् ” इति । अर्धोऽपत्तेर्मुक्तिप्रतिपत्तेरप्येव इति चेत्, यमोर्विप्र-
तिपत्तिरपि तद एवास्ति । यथैव हि मदित्वेपरिच्छिन्नस्य मयापुनपत्तेर्मुक्तिप्रतिपत्तितया मेवाप्रत्ययायाप्यन्यथानुपपत्त्या यमोर्विप्रति-
पत्तिरपि पुन्य मयिदुम् । मेवऽप्रत्ययायादेत्यन्यथानुपपत्तेः क्षीप्वाऽर्धोऽपत्तिरिति चेत्, न, तदुत्पत्तौ दृष्टकारणव्यभिचारवददृष्टकारणमपिपत्तेः, इत्यपि
हृत्प्राविष्टानां रिम्बिप्रश्चिद्विप्रतिपत्तिरिति चेत्, न, तदुत्पत्तौ दृष्टकारणव्यभिचारवददृष्टकारणमपिपत्तेः, इत्यपि पुन्य मयिदुम् । मेवऽप्रत्ययायादेत्यन्यथानुपपत्तेः क्षीप्वाऽर्धोऽपत्तिरिति चेत्, न, तदुत्पत्तौ दृष्टकारणव्यभिचारवददृष्टकारणमपिपत्तेः, इत्यपि
प्रकटिभ्योऽनुमेयत्वसिद्धौ यमदितरपि तस्मिन्नि । नै तु तावतावयवाः दृष्टव्यवस्थायादेरमित्यन्तरादिना इत्यादिभिच्छब्दिते तेन सिद्धमनुमे-
यत्वमनवयवेनेति न किञ्चिद्व्याप्यसंबन्धवारितो संबन्धवारितो न, स्वभावादिविप्रकृष्टेष्वप्यनुमेयत्वव्यवस्थितेः । परेनात्यन्तपरोक्षेष्वा-
नेष्वनुमेयत्वमावागमासिद्धमनुमेयत्वमित्येवमपि प्रत्याख्याय, तेषामपि कश्चिद्विप्रकृष्टेकान्तात्मादित्यभाषतवानुमेयत्वसिद्धेः । अथ
वानुमेयत्वं भुवमानाधिगम्यत्व इष्टम्, अतएव यमान्नीयमानत्वात्, अनुमेयाः सूस्मादयोर्वा इति व्याख्यानान्मसिपूर्वज्ञानस्य भुवत्वात्,
“ भूतं मसिपूर्वम् ” इति वचनम्, न पैतृदिव्यं, प्रतिवारितोऽपि, सवत्स्य भुवत्वात्ताधिगम्यत्वोपगमात् । योऽन्ता हि भूतं भवन्तं भविष्यन्तं
सूर्यं व्यवरितं विप्रकृष्टमित्येवंब्रह्मणीयकर्मभेदमगमयितुमशक्यमिति स्वयमभिधानात् । तदुक्तं दृष्टव्यार्थेऽसौक्यार्थिके “ सूस्मादयोऽपि वा
व्यस्यः कस्यचित्सकृदः सुष्ठम् । भुवत्वात्ताधिगम्यत्वान्नरीहीपादिसंज्ञात् ॥ १ ॥ न हेतोः सर्ववैकान्तीरेकान्तः क्वच्यन्त । भुवत्वात्तास्मि-
न्मयत्वात्तेषां दृष्टेष्टावचनात् ॥ २ ॥ एवान्नयावितर्कादि भुवत्वात्ते हि वस्यते । तेनाधिगम्यमानत्वं सिद्धं सर्वत्र वस्तुनि ॥ १ ॥ ” इति ।
ततोऽनुमेयाः सूस्मादयोः कस्यपिद्व्यवस्थाः सिद्धा एव । तेऽनुमेया, न कस्यचित्सत्यवस्था एव, किं व्याहृत्यते ? इति समानमन्यन-
रीनाम् । अन्यथाऽप्यनुमेयाः एव कस्यचित्सत्यवस्था न सुदिति । एवामनुमानोपपत्तेः स्यात्, यार्थानुमानेपूपात्मनस्य समानत्वात् ।

सारं हि वस्तुं पूज्य कथितस्वार्थमिदं न स्यादिति । तत्पशुपतमेऽत्र संश्लेषविज्ञानव्यक्तिभिरुपपाद्यं किं कथ्येत् प्रमाणदत्तं परमप्रमा-
 नतर्वादि न निश्चिन्नेतल, तथा नैतत्तया वा अथवापशुपतमुपगम्यतेति । प्रत्यक्षं प्रमाणमविसंवापित्वाऽनुमानादिकमप्रमाण, विसंवापित्वादिति
 तद्वक्तोऽनुमानस्य वक्ष्यमाणविरुद्धेनैव प्राप्तमेवमेव प्रमाणमिति व्यपत्तिरुते । ततोऽनुमानमिच्छता वाग्निर्मेव सौकायतिकेनापि प्रसिद्धा-
 दिनायावन्नियमिष्यथछायादनुमेयत्वहेतोः सूक्ष्मागर्वाणां कस्यचित्प्रत्यक्षत्वमिति दिशेरितव्या । स्यात्प्रत्यक्षं, वाचितवियस्योऽयं हेतुऽनुमानेन
 पक्षत्व वाप्यनात् । तथा हि । न कश्चित् सूक्ष्मागर्भेताद्याः स्मृती, प्रमेयत्वात्सात्त्वात्तुत्वात्प्रत्यक्षविरुद्धा । न चेदं साधनमसिद्धं स्वमिथारि
 वा, प्रत्यक्षादविसंवापित्वात् । तदुक्तं “ प्रत्यक्षादविसंवापि प्रमेयत्वादि वस्तु तु । छायावकारेण द्रष्टव्यं को तु तं कस्यचित्प्रवृत्तिः ” ॥ १ ॥
 इति । तदप्यमन्यद् तुल एव कस्यचित्प्रत्यक्षस्यार्थसाक्षात्कारित्वमित्येकः । सूक्ष्मागर्वाणां कस्यचित्प्रवृत्त्याः प्रमेयत्वात्सात्त्वात्तुत्वाद्या
 तद्विषयविरुद्धा । अनुमेयेनास्त्वन्तपदोक्षेण कार्येण स्वमिथार इति चेत्, न, तस्य यदीच्छन्तात् । तदप्यं प्रमेयत्वसत्त्वादियैत्र हेतुऽन्वय
 दुष्पत्तिर्न कर्तव्यं यतना प्रतियोग्यमिति संशयितुं वा, सूक्ष्मागर्भसाक्षात्कारित्वस्य हेतुऽनुमानादित्वस्यसिद्धेरवापितविर
 वस्तुविरुद्धापि परोरग्यहेतुऽन्वयस्य प्रवृत्तिहेतोः कोपपत्त्या । ननु च सर्वव्यवस्थितत्वे साध्ये सुनिमित्तासंभवद्वारापक्षमात्रत्वं हेतुः सर्व
 व्यवस्थपदार्थमित्येकः । को हि नाम सर्वव्यवस्थपदार्थे हेतुमिच्छन् सर्वव्यवस्थेव मेव हेतुः । सर्वव्यवस्थपदार्थस्य हेतुः सर्वव्यवस्थपदार्थस्य
 मित्येकः । सर्वव्यवस्थपदार्थस्य हेतुमिच्छा, सपक्षविरुद्धव्यवस्थेः ? तदुच्यते “ असिद्धो भावपदार्थेऽग्रिमिथानुमेयपदार्थः । विरुद्धो घर्मेऽ-
 न्यवस्थ स तर्त्ता मापयेत् कथम् ” ॥ १ ॥ इति । परिष्कृतसिद्धसत्ताके भावमात्रोपपत्त्यर्थमात्रमित्येकविकल्पितत्वात्तद्वयं सपक्षविरुद्धि
 सपक्षविरुद्धिरेति प्रुपन्नसिद्ध्यैवानो विकल्पव्यवस्थितत्वात् न व्युत्पत्तिः । न हि तदप्येव सीतलमतमाभिस्य प्रुपन्नः प्रवृत्त्यः ।

शाश्वतमित्यस्य सापेक्षेऽपि कृतकत्वादाय वै विकल्पः किं न स्यादिति । इत्यस्यै हि वक्तुं, कृतकत्वादिहेतुर्यद्यमित्यत्र धर्मस्तदाऽसिद्धः ।
 को नामान्तिवद्भयपदं हेतुमिच्छन्प्रमित्यस्य मेव नेच्छेत् ? अथ नित्यस्य धर्मस्तथा विकृतः, साम्बन्धित्वसाधनात् । अथोभय-
 धर्मसंज्ञा व्यभिचारी, धपदेवदरबोर्धर्ममात्रत्वात् । इति सर्वांशुमानोन्नेषः, कथित्वावकाशौ सापेक्षे वृत्तवत्त्वादायपि विकल्पत्वात्
 समानत्वात् । विमलविकल्पमात्राप्रविनाशधर्मिधर्मस्यै अर्थत्वादेरसंभवात्पक्षत्वादेरपि सन्निगदसद्भाषधर्मिधर्मस्यै सिद्धं बोद्ध-
 म्यम् । ननु न दृग्भावेर्धर्मिणः सत्त्वत्वाभिज्ञा प्रसिद्धसत्ताकस्य सन्निगदमित्यस्यैसाध्यधर्मकस्य धर्मो हेतुः कृतकत्वादिति सि-
 द्धुर्कं, सर्वथाप्यसिद्धसत्ताकस्य तु सर्वज्ञस्य कथं विधावापन्नसद्भाषधर्मकस्य धर्मो हेतुरसंभवात्पक्षत्वादिहेतुत्वमेव, प्रसिद्धो धर्मी
 अयसिद्धधर्मविशेषणविशिष्टतया स्वयं साध्यत्वेनेह सिद्धः पक्ष इति वक्ष्यात्, कथञ्चिदप्यप्रसिद्धस्य धर्मित्वायोगात् । इति कथ्मिह ।
 सोऽपि यदि सत्त्वमेव कृतकवर्तिनं दृग्धं धर्मिवमात्रवर्णीत एता कथं प्रसिद्धो धर्मीति ब्रूयात् ? तस्याप्रसिद्धत्वात् । परोपगमास्तत्फलः
 दृग्धः प्रसिद्धो धर्मीति चेत्, स्वानुपगमास्तत्सर्वद्वयः प्रसिद्धो धर्मीति भिन्न मयेवेत्युपगमोक्तम् । परं प्रसिद्धं समर्थित एव हेतुधर्मः साम्बन्धनात्
 इति चेत् धर्मेति परं प्रसिद्धं समर्थित एवास्तु, विश्लेषणमात्रात् ? किञ्च सर्वथा प्रसिद्धसत्ताको धर्मी कथञ्चिद्व्या ? सर्वथा चेत्, दृग्धविरपि
 धर्मी न स्यात् तस्याप्रसिद्धसाध्यधर्मोपाधिसत्ताकत्वात् । कथञ्चिदप्यप्रसिद्धसत्ताकाः दृग्धविरपिर्वर्मीति चेत् । सर्वद्वयः कथं धर्मी न स्यात् ?
 प्रसिद्धात्मत्वाविशिष्टेपक्षसत्ताकस्याप्रसिद्धसर्वद्वयत्वोपाधिसत्ताकस्य न धर्मिणोऽनुपगमे सर्वथा नाप्रसिद्धसत्ताकत्वं, कथञ्चित्प्रसिद्धसत्ता-
 कत्वात् । एतादृशिनो हि कथञ्चिदप्यत्वा सर्वद्वयोऽप्यसिद्धे, ज्ञान्यथा । ततोप्यनुपगममात्रमेव, ज्ञान्यथा । ततोप्यनुपगममात्रमेव न सद्यस्तेव,
 प्रसिद्धानुमाने सर्वद्वयस्य धर्मित्वावचनात् । सूत्रादयो एव एतन् धर्मिणः प्रसिद्धा नुप्यत्वात्प्रसिद्धसत्ताका एव, परमाध्यादीनामपि

प्रमाणस्तिष्ठतेन ब्रह्ममायत्वात् । अतु सुहृन्मादयोऽर्थाः किमिन्द्रियप्रत्यक्षेण कस्यचित्प्रत्यक्षाः साध्या शरीरीन्द्रियप्रत्यक्षेण । प्रथमवि-
 स्मृत्युमानविरुद्धः एषः सुहृन्मादयो न कस्यचिदिन्द्रियप्रमाणविरुद्धाः । ये तु कस्यचिदिन्द्रियप्रमाणविरु-
 द्धास्ते न सर्वव्यापिदसम्बन्धविरुद्धा एकाः । यथा यदाएव । सर्वव्यापिन्द्रियसम्बन्धविरुद्धासु सुहृन्मादयो कस्यचिदिन्द्रियप्रमा-
 नविरुद्धाः । इति केवलसम्बन्धविरुद्धिर्वा एका । न च सर्वव्यापिन्द्रियसम्बन्धविरुद्धिस्तत्सिद्धे, साक्षात्परमाणुवर्मादीनामिन्द्रि-
 यसम्बन्धविरुद्धात् । यथा हि । न कस्यचिदिन्द्रियं साक्षात्परमाणुवर्मादिभिः सम्बन्धते, इन्द्रियत्वात्सदापीन्द्रियवत् । योगवर्माद्युपरी-
 तमिन्द्रिये योगिन्तरे साक्षात्सम्बन्धते इति चेत्, कोऽयमिन्द्रियत्व योगवर्माद्युपरीतो माम् ? त्वविरुद्धे प्रवर्तमानत्वादिप्रमाणानिमित्ति-
 चेत्, तदसम्बद्ध, परमाण्वारौ क्वचिमिन्द्रियस्य प्रवर्तमानत्वात्, प्रवर्तने वा योगत्वपरमाणुप्रत्यक्षेणैव । तदप्येन्द्रियत्व परमाण्वान-
 त्तिष्ठ प्रवृत्तौ परस्परविरुद्धाः । अतीन्द्रियत्व योगवर्माद्युपरीते परमाण्वादिषु प्रवृत्तिः सत्त्वा च तस्यां योगवर्माद्युपरी इति । परमा-
 न्वादिष्विन्द्रियत्व प्रवृत्तौ सदाकारित्वं योगवर्माद्युपरी इति चेत्, न, त्वविरुद्धाविरुद्धमेव तस्य तत्र तदुपरीयोगात्, अन्यथा कस्यचिदे-
 क्येन्द्रियत्व सदाकारित्वं योगवर्माद्युपरी इति चेत्, न, त्वविरुद्धाविरुद्धमेव तस्य तत्र तदुपरीयोगात्, अन्यथा कस्यचिदे-
 विरुद्धाविरुद्धाणि इत्यादि माप्रतिविद्धसदाकारित्वविरुद्धाणि, तदोपकारित्वविरुद्धाणि माप्रतिविद्धाणि । अथैव हि चतुर्गदीनि प्रतिमितवत्तु-
 चतुर्गदीनिन्द्रियगोचरत्वात् प्रसिद्धानि, न पुनः परमाण्वारौनि । अथैव हि चतुर्गदीनिन्द्रियगोचरत्वात् तत्सत्येव तत्तु-
 प्रवर्तने न पुनः तत्तु-
 त्वादिष्वेकमिन्द्रियवत्, इति न किञ्चिद्विशेषपक्षवत्त्वानिबन्धनयम्यत्र आख्यातम् । एतेन परम्परया परमाणुवर्मादिष्विन्द्रिय-
 सम्बन्धः प्रसिद्धस्तथा, सर्वयोगवर्माद्युपरीतसमाधारीणामर्थावयवात् नोपे सदाकारित्वसमाधारीणामर्थावयवात् । एतेनैव समयेव समवायसमाधारीणामर्थावयवात् ।

यदि पुनरुद्देशान्ताः करणं योगप्रथमं नुशरीतं युगपत्सकृच्छसूत्रमाचार्यविषयमिष्यते तदापि दृष्टातिष्ठमा एव मन्तव्यो युगपत्पक्षेन सियये
 प्ररूपवर्तमानात् । तत्र दृष्टातिष्ठमेवौ वा स्वयमात्मौ वा समाधिविशेषोत्पत्त्यर्थं विशेष्यसाधनः करणमिदमेव । साक्षात् सूत्रमाचार्यात् परबहु
 भिमिन्त्रियेष्वन्तः इत्येतेन । तथा च मेन्त्रियकानेन कस्वचित्प्रत्यक्षाः सूत्रमाचार्याः संभाव्यन्ते । अतीन्त्रियप्रत्यक्षेण कस्यचित्प्रत्यक्षाः
 साध्यन्ते इति परमसिद्धिविशेषः पक्षः, कश्चित्तीन्त्रियकानप्रत्यक्षत्वस्याप्रसिद्धो साध्यः प्रति विनाशी सम्य इत्यादिवात् । साध्य-
 धृत्यस्य दृष्टान्तः स्यात्स्यारोहीन्त्रियप्रत्यक्षविषयत्वमाचार्यात् । इति केचित्तेषां न सम्भव्यमिति, सूत्रमाचार्यानामिन्त्रियप्रत्यक्षेण कस्य
 चित्प्रत्यक्षासाधनानुपलब्धनिश्चितसंयोगानुपलब्धत्वात् । तथा साचयतां स्याद्विशिष्टमिति वदोपसम्बन्धनात् । नाप्यतीन्त्रियप्रत्यक्षेण कस्यचित्प्र-
 त्यक्षत्वं साध्यते चेन्नाप्रसिद्धविशेषः पक्षः साध्यशून्यस्य दृष्टान्तः स्यात्, प्रत्यक्षसामान्येन कस्यचित्सूत्रमाचार्यप्रत्यक्षत्वसाधनात् ।
 प्रसिद्धं च सूत्रमाचार्यानां सामान्यतः कस्यचित्प्रत्यक्षत्वे सर्वव्यवस्थस्य सम्बन्धस्त्वित्युपपत्तेस्तत्प्रत्यक्षत्वेभिर्वाभिनिन्त्रियानपेक्षत्य सिध्यत्येव ।
 तथा हि । योगिप्रत्यक्षमिन्त्रियानिन्त्रियानपेक्षं, सूत्रमाचार्यविषयत्वात् । यन्नेभिर्वाभिनिन्त्रियानपेक्षं तत्र सूत्रमाचार्यविषयं दृष्टं, यथात्मन-
 रिप्रत्यक्षम् । सूत्रमाचार्यविषयं च योगिनः प्रत्यक्षं सिद्धं, तस्मादिन्त्रियानिन्त्रियानपेक्षम् । नावयिमत्तः परं यत्प्रत्यक्षाः हेतुव्यभिचारी,
 तयोत्तरीन्त्रियानिन्त्रियानपेक्षसिद्धोः । ननु य कस्मेदं सूत्रमाचार्यप्रत्यक्षत्व साध्यते ? अत्रोत्तरं ततः सामान्यात्मनो वा ? यदि विप्र-
 दृष्टार्थमलक्ष्यत्वमर्थः साध्यते पक्षदोषोऽप्रसिद्धविशेषत्वम् । तत एव व्याप्तिर्न सिध्यत् । अत्रार्थव्यवस्थानुपपत्तेरिति । कः पुनः सामा-
 न्यात्मा बहुभयव्यभिरेकेन यस्य विप्रदृष्टार्थप्रत्यक्षत्वम् । इत्येतद्विदुस्तथा च शब्दनित्यत्वेपि समानं, न केवञ्च सूत्रमादिमाद्याल्लक्षणस्य
 प्रविशेयने संशीलो वा । तदयमनुमानमुद्रां भिनसि । न कमित्सूत्रमादिमाद्याल्लक्षारी, पुत्रपत्न्यादेः, रथ्यापुत्रपत्न्यात् । विवाहापन्नः पुत्रः

सूत्रमादिमाध्यात्मशारेण संज्ञयित एव विप्रकृष्टरमावरात् पिशाचाविषात् । इति सूत्रमादिसाक्षात्करणस्य प्रतिषेधने संक्षीप्तौ वा तावन्निर्दे-
शितत्वात् । अथान्येव । स हि तत्र प्रतिषेधं सङ्गस्य वा साधयन् किमर्हत् । साधयेदन्वयः । सामान्यात्मनो वा । अन्वयेवप्रसि-
द्धेर्निरूपणः । एषो व्याप्तिश्च न द्विवेदः । एषान्वयस्य साध्यस्यैवाधुन्युपपन्नः । अन्वयैवैतत्स एव दोषो पुन्यदेः । परत्वासिद्धेरन्विष्टानुपपन्न-
तद्वच्छब्दमित्येवमापनेपि सप्रामेयेवद्विषयत्वात् । का पुनः सामान्यात्मना बहुवचनव्यतिरेकेण यस्य विषयिण्यर्थमत्यस्तत्प्रतिषेधसस्यौ साम्येते ? इति ।
सामान्यात्मनो वा । वर्णानां नित्यत्वमष्टवर्त्तादिना सर्वगत्यनां यति साधयति त्यागप्रसिद्धविशेषणः । एव इतरवानिष्टानुपपन्नः । कीदृ-
पुनः सामान्ये इत्यत्र बहुमययोगप्रसङ्गपट्टिपुत्र इत्येव ? सर्वगत्यत्वसाधनेपि सामान्यः । तद्वि वर्णानामपूर्वज्ञानं साधयेन्मूर्खानां तदु-
पपन्न सामान्यात्मनो वा । यद्यमूर्खानां सर्वगत्यत्व साधयेत्तदाप्रसिद्धविशेषणता पश्यतः । अथ मूर्खानामन्विष्टानुपपन्नः कीदृक् पुनः सामान्ये-
मित्यन्तीति तदनुमानविचारजायामपिदृशः त्यागः । अविषयिण्यविशेषणस्य पक्षीकरणे स्वतः सयापिरित्येकमप्रतिष्ठितमिष्याविषयस्यैव ।
तत्रैतद्विशेषणस्य सर्वत्रोपपन्न्यमानमुपपन्नानां सर्वगत्यत्वे तथैवाविषयिण्यविशेषणस्य पक्षीकरणे स्वतः सयापिरित्येकमप्रतिष्ठितमिष्याविषयस्यैव ।
साम्येनैवैतत्पारितोष्या न कश्चिदनेन परपामोक्षप्राप्तिसिद्धिमिष्याविषयस्यैव । अथैतत्प्राप्त्यविषयस्यैव । तेषामपि विषयिण्यविषयस्यैव ।
तदुपपन्नस्यैव । अथैतत्प्राप्त्यविषयस्यैव । तेषामपि विषयिण्यविषयस्यैव । तेषामपि विषयिण्यविषयस्यैव । तेषामपि विषयिण्यविषयस्यैव । तेषामपि विषयिण्यविषयस्यैव ।

नन्वन्तु ताम्रैरे करचरित्स्त्र्यैर्मूर्ध्नेनित्त्वमित्त्व विचरतरश्चसाधात्कारित्वं, प्रभाजसमावाहः । स तु परमात्मास्मिन्नेति क्वच निष्पद्यो
कमोदेव मदानमित्त्वमो मरणासिति म्यवसिताम्भुमानपुरस्तरं भगवतो विद्येयसर्गस्त्वपर्यनुयोगं सतीषापर्याः प्राहुः ॥ ५ ॥

यथाऽऽन्यादिरिति (१४-१-८) तथा च कारिकायाम् 'अनुभेयत्वतोऽन्यादि' इत्यश्रमन्यादिरित्यतः प्राग् यथेत्यभ्या-
हरणं योजनीयम्, अन्यथा द्वाभ्यसोषापुपप्लेसिति ध्येयम्, तस्य स्वभावमेवामायाविति (१४-२-३) यद्यपि स्वभावा
मेवामादेऽप्यनुकूलवर्तनरतारेऽप्ययोजकत्वद्वद्वादिसव्यमिचारसंख्योऽनुमितिं प्रतिबन्धीयात्, स्वभावेदेऽपि च धित्यादिक
मकृद्वर्कं कार्यत्वादित्यत्र कार्यत्वाग्रन्थिष्ठं प्रति कर्तृत्वेन कारणत्वनिश्चयाप्यापवतर्कानवतारेणाप्रयोश्चकत्वमिति नैयायिकैरिष्यते
तथा च प्रकृतेऽनुकूलवर्कामावादप्रयोनकत्वस्यादिति द्वयं दृष्टितुम्, तथापि प्रकृते निष्पाविसाधारस्यैवानुकूलवर्कस्य सत्त्वाभा
वप्रयोजकत्वमित्यत्र तात्पर्यं द्रष्टव्यम् । ईश्वरसाधकानुमानसम्बन्धेन तु मीमांसकेन कार्यत्वावच्छिन्ने कर्तृत्वेन हेतुत्वाकृषानुकूलवर्क-
स्वर्गनेनेव विषेयम्, घटादौ कुलालादेर्विधिष्यदेतुत्वावच्छिन्ने सामान्यतः कार्यत्वावच्छिन्ने कर्तृत्वेन हेतुत्वे मानामावाद्, 'यदि
द्वेषयो' इत्यादिन्यायस्य निपुक्तिकत्वादित्यत्र कारणस्याप्येकस्य सिद्ध्यापत्तेः, एषु पटत्वावच्छिन्नेऽपि न कुलालत्वादिना कुला
सादिठक्तिरादिना वा हेतुत्वत्पटापुत्पत्तिरिति कुलालादिकृदेरसत्त्वात् किन्तु कर्तृत्वेन कृतिरिति वेतीश्वरसिद्धिरिति वीचि
मित्कृतोऽस्तदपुर्कं, कुलालादिकृतेः स्वप्रयोज्यविजातीयसंयोगसम्बन्धेन तत्कालेऽपि सत्त्वात्, वैशेषिकेनये श्यामपटादिनाश्चो
चरं रक्तपटापुत्पत्तिरिति प्राक्तनपरमाणुद्रव्यसंयोगद्रव्यशुकादिनाश्चेऽपि पूर्वसंयोगादिर्ध्वसानामुपसंयोगादौ कालोपाधिवयाऽपि
मनकत्वात्, तत्कालेऽपि कुलालादिकृतेः स्वप्रयोज्यविजातीयसंयोगेन विद्यमानत्वाविरोधादन्यथा दण्डादिदेतुताया अपि

पुपग्याद्, पगपगच्छिचे विद्याधीपठतिस्वेन गदस्तेन वा हेतुत्वे सम्भवति व्यापकधर्म्यं कृतिस्वेन कृतिमत्त्वेन वा हेतुत्वायो
 मायति दिरु । हेत्वसिद्धिरित्तुमाह भाष्यकृत्—‘स्यभायेत्स्यादि’ (०४-२-५) इति वद
 प्रनुमानमायमुच्छेदयतीत्यर्थः, अत्रानुमानोत्तारकस्यम् अनुमानरूपकार्यं तप यद्यपि हेत्वसिद्धेर्नत्वसिद्धस्य हेतोस्त्वयापि ‘सपि
 द्रष्टव्यं हि’ इति न्यायानुमतवाक्यदोषः, यावानिति तथा च भीर्मासकस्यापि पर्यायस्यादिना घमदिरनेच्छणास्वायित्वरूप
 ध्वनिष्पन्नानुमितौ सर्वोपसंदाशेष व्याप्तिश्राद्धस्यावस्थानुसरणीयत्वाद्यस्य वानुमानरूपत्वादिप्रकर्षिणामननुमेयत्वे सामान्य
 व्याप्तिमूलकानुमित्वनुपपत्तिरित्यर्थः । अविमर्शार्थिणामिति ‘आनर्थक्यादिति प्रत्ययादिना सिद्धौ तुत्वां वरप्रसिपन्वे
 नानुमितेरसम्भवासदत्वादित्यर्थः । तथा चाप्रत्यधीमृतसाध्योहेतुव्यक्तिरूप्याद्विमृष्टानुमितेरन्यनुपपत्तिरित्वनुमानमात्रोच्छेदो
 व्यस्त एव कद्वयेन निप्रकर्षिणामप्यवयवमनुमेयत्वमन्युपगतव्यमिति नासिद्धता हेतोस्त्वता—‘सत्पयादिनेति’ इहा पूर्वं
 तथा वेति श्रेयः । हेतुद्वयस्यानिरूपमन्ने योजितारोनेष्टसिद्धिहेतोरित्यमेव सामादन्त्यवा हेत्वाकाङ्क्षानुपरमापणेति ध्वेयम् ।
 अनपययेनेति (१४-२-३) कारस्वेनेत्यर्थः । इषो सतो घर्माधीनामिति (०४-२-९) आगमेकस्यानां
 पमादिपदायानामनुमेयरगसिद्धपुमापयितुमनुमानमात्रोच्छेदकत्वं पृथगवस्थितेऽनुमेयेऽनुमानमात्रपृथेरस्तरुतिवत्वादित्यर्थः ।
 तथा, तस्यानुमेयेऽर्थं धन्ययस्यानादिति (०४-२-१०) तस्यानुमानस्य, व्यपसरथानाहुग्यास्यवत्वाद् । ‘यतेनेत्यादि,
 यतेन विप्रकर्षिणामनुमेयरगव्यवस्थापनेन, भागासिद्धमिति (१-२-१-७) यद्यपि विप्रकर्षिणामेयार्थानां पधरवे ‘भारगा
 सिद्धयमप्रगल्भमिति तन्मिनेषोऽनुवृत्तः । ‘प्रमस्त्वमेव प्रमिपिप्लव’ इति न्यायापवापि पदार्थत्वापच्छेदेन प्रस्यद्यत्वमापने

ज्यमाधेपपरिरामतुरस इति मन्दध्यम् । अनुमेयात्तदेतोरर्णान्तरेणाप्युभयवासिसिद्धिं प्रदर्शयन्प्रधानासिद्धिं परिचिरीपुराह
 'अथवाऽनुमेयत्वं' (०५-१-८) मित्यादि, न हेतोरिति (१५-१-११) सर्वथैकान्तेषु धृतज्ञानाधिगम्यत्वमस्ति प्रत्यक्षत्वं
 च नास्तीति हेतोर्भ्यमिधारित्व नोद्भाषनीयम् । यतस्तेषां दृष्टवाधिसत्त्वमस्ति अवाधितभृतज्ञानविषयत्वं च हेतुविवक्षितः स च
 धृताज्ञानविषये नास्तीति, एतेन 'अत्यन्तासत्तायि' इतिन्यायेन शब्दबोधविषये शब्दगृह्णादायपि न व्यभिचार इत्युक्तं भवति,
 स्थानत्रयाधिसंवायि (१२) दृष्टान्तरितदूरस्वलत्रयेऽपि विस्तरादरहितम्, अत्रयोऽकृत्वशब्दानिरासपरस्तेऽनुमेया इत्यादि
 मप्यनुचितग्रन्थस्तत्र बीजं निरुपाधिसहचार एव ज्ञानं स्वधिदाक्षित गुणत्वादित्याद्यनुमानसहस्रे तस्यैव तर्कस्य सम्मवाद्याव
 द्वादिरपि तस्यैवोपग्रीव्यत्वादिति व्येयम् । यत्र (१५-२-८) सर्वथे साध्ये, तं सर्वधम्, कथमिति न कथञ्चिदि
 त्ययः । न चोक्तदिक्षा सत्यतिपदावतारादन हेत्वाभासत्वमित्यपि शङ्कनीयम् । एकत्र साध्यतदभावसाधकहेतुद्वयोपनिपात
 एव तवभिधानाद्, दृष्टमाप्यर्णानां प्रत्यक्षत्वे साध्ये तदभावसाधकहेत्वनुरूपानात् दृष्टमाप्यर्णसाधात्कारिमोक्षसिद्धौ तन्नास्ति
 त्यसाधकस्य चाभयाशतिब्रत्वादिति भावः । विगूनागमतमालम्ब्य शङ्कते । 'ननु च सर्वशस्येत्यादि (१५-२-१०)'
 अनुमानमात्रोच्छेदकत्वादयं विकृत्यो नाभयणीय इत्याश्रयधानुसरयति स हि तावदेवमित्यादिना न सम्प
 द्यत (०५-२-१४) इति न साधारत्कारजनकप्रत्यासत्त्याश्रयो भवतीत्यर्थः । तेन य कश्चित् सम्बधमादाय न बाधः
 प्रवर्तनाभावाद्गुणविजनकविलक्षणशब्दः सयोगादिरूपव्यापारजननामाधादित्यर्थः । 'किमिन्द्रियेणेयान्ताकरणे
 नेति' (१७-२-३) साधात्कारत्वावच्छिन्न प्रतीन्द्रियत्वेनेव अन्यज्ञानस्वावच्छिन्न प्रति मनस्स्येनापि हेतुत्वाभावाद्

योगप्रथमानुगृहीतारमन एव माहात् छात्रमार्थदक्षिणोपित्यादिति माया । न च भवभाविबन्धनपरावच्छेदिका मोक्षबन्धनञ्चाप-
 च्छेदिका च तत्प्रधाननिष्ठायामनसत्त्वभ्याप्या आतिष्ठ कस्यप्यत इति पौतिष्ठान्न मानसमेवेत्यपि वस्तु युक्तम् । मानसमास-
 ग्राः सर्वविषया दुर्बलत्वेन चाक्षुषादिसामग्रीकामे तदनुत्पत्त्यापचेयोगितत्त्ववत्त्वज्ञानेतरत्त्वस्यापि चाक्षुषमामग्रादि प्रतिबन्ध्य
 पारच्छेदकस्रोतो दाने च महागौरवरात्, किञ्चैवं योगप्रथमानुग्रहस्य योगिन आत्मनि सदा सत्त्वेन तत्प्रधानेतरज्ञानस्य कदाचन
 मुत्सविप्रमत्तत्वा वापसिद्धान्तः परेषां ध्यानस्वैमित्त्यदद्यायामेव तैस्तत्प्रधानस्यान्यदा च योगिनां चाक्षुषादिज्ञानस्याभ्युप-
 गमनात्, एतेन योगान्तरमनसि च कदाचच्छेदकत्वा समानीतजातिविशेषवतां सुत्वदुःखज्ञानमिव तत्त्वज्ञानेतरज्ञानप्रसिद्ध्य-
 तारच्छेदकत्वा समानीतजातिविशेषवतः समाधिबिम्बपस्योचेजकत्वकल्पोऽपि निरस्तः । अन्तर्चाक्षुषादिसामग्रीप्रतिब-
 द्धपेक्षकत्वकल्पद्वारा तस्मैन्द्रियकञ्चानमात्रप्रतिबन्धकत्वकल्पन एव साध्यात्, एवं च योगप्रथमानुगृहीतारमन एव
 साहात् छात्रमार्थदक्षित्वमिति जैनान्भ्युपगम एव भेयान् सकलकलङ्कुरादित्यभ्यवस्थिते । एवं हि तत्त्ववार्तमसाधात्कारे तत्-
 दारमत्त्वे स्याम्यवहितोचरमाने च समाधिविशेषत्वेन हेतुत्वेन गौरवं सर्वविषयकत्वस्य केवलज्ञाने स्वभावमहिम्नैव सिद्धेस्तस्य
 कस्यचिदपि कार्यज्ञानवच्छेदकत्वात् नितिसिद्धतास्यद्धे निरवच्छिन्नप्रकाराज्ञानत्वं तु न समाधिविधेयप्रधानवच्छेदकम्,
 ज्ञानादिविषयामन्तरात्, निरवच्छिन्नमनिरितविशेषविषयताज्ञानरस्य कार्यसाधच्छेदकत्वे विनिगमकामायाचेति दिद-
 ' मत्प्रथमसामान्येनेति ' (०७-१-७) न दीर्घ सामान्यस्य प्रत्यासत्तिबन्धनप्रत्यक्षविषयतया प्रसमाधर्षानां सिद्धता-
 धनम्, यदनभ्युपगमात्, सर्वस्यार्थेषा प्रत्यक्षविशेषण देयमिति न दोष इत्यभिप्रायात् । यदि च प्रकृतानुमाने द्रव्यार्थतया

प्रत्यक्षत्वेन सिद्धसाधनसुरेयसिद्धिर्वा विद्येभ्यद्रत्यक्षत्वे तु साध्ये व्याप्यग्रहः । अनुमितमात्रनटेऽर्धे विदिभ्यप्रत्यक्षत्वस्या
सिद्धेरप्रयोजकत्वे चेति विभाव्यते तदा प्रत्यक्षत्वं सर्वाध्वनिरापरणवृत्तिं किञ्चिदंशनिरापरणवृत्तित्वादालोक्यवत् व्यतिरेके
घटत्वादिवदित्यादिना सर्वविषयकप्रधानवस्तुभ्योरेयसिद्धिरित्यत्र सात्पर्यमिति विक् ॥ ५ ॥

स त्वमेवासि निर्दोषो युक्तिशास्त्राविरोधिवाक् । अविरोधो यदिष्ट ते प्रसिद्धेन न बाध्यते ॥ ६ ॥

दोषात्साधनरक्षणरूपेण कृत्वा । निष्कान्तो दोषेभ्यो निर्दोषः । प्रमाणवत्प्रसिद्धः सर्वदोषीतृणग्रह सामान्यतो वा स
त्वमेवाहं युक्तिशास्त्राविरोधिवाक्त्वात् । यो यत्र युक्तिशास्त्राविरोधिवाक् स तत्र निर्दोषो दृष्टो, यथा कश्चिद्याम्युपसने मियग्वत् ।
युक्तिशास्त्राविरोधिवाक् न भगवान् मुक्तिमंसारसत्कारणेण तस्माभिर्ज्ञेय इति निश्चयः । युक्तिशास्त्राभ्यामविरोधः कुतो मद्वाप्यः सिद्धो
अवचेनेति चेदस्मादिदं नोद्धारिकं ते प्रसिद्धेन प्रमाणेन न बाध्यते । तथा हि । यत्र वस्तुभिस्तत् तत्त्वं प्रमाणेन न बाध्यते स तत्र
युक्तिशास्त्राविरोधिवाक् । यथा रोगस्वास्थ्यदत्तकारणवत्त्वे मियग्वत् । न बाध्यते न प्रमाणेन भगवतोमिमत्तं मोक्षसंसारसत्कारणत
त्त्वम् तस्माच्च त्वं युक्तिशास्त्राविरोधिवाक् । इति विपक्षत्व युक्तिशास्त्राविरोधित्वसिद्धेर्विपक्षिण्या भगवद्वाचो युक्तिशास्त्राविरोधित्व
साधनम् । कथमत्र कारिकायानुपाशो मियग्वतो दृष्टान्तः कथ्यते इति चेत् त्वत्वं प्रत्यक्षकारेणाम्यत्राभिधानात्, “त्वं सम्भवः संभवत-
र्करीगैः सन्त्यभ्यमानस्य धनस्य सोढे । आसीरिशाकमिमं एव वैद्यो वैद्यो यथा साध कथां प्रशान्त्यै” ॥ १ ॥ इति स्तोत्रप्रसिद्धे । इह
दृष्टान्तावपनं तु संक्षेपोपन्यासात्तत्र विरुध्यते, धम्मवानुपपन्नत्वानियमैकसंख्यजप्राधान्यप्रदर्शनाय वा । यत्र भगवतोमिमत्तं मोक्षतत्त्वं
वाच्यं प्रमाणेन बाध्यते, प्रत्यक्षत्व तद्वाधकत्वायोगात् । नास्ति कस्यचिन्मोक्षः, सधुपकृत्यप्रमाणपञ्चाविपक्षत्वात् कुर्मैरोमाविष

[illegible]

१. रोषाणएवमोर्धनिरित्यापुष्पद्रुमानानिना

निरन्तरमध्यमस्तत्र प्रविशेयात् । ननु न यथायः पवित्रमिररपिभिर्ग्रेहनोत्थोनभिपूर्वको दृष्टः परस्त्वभिपूर्वक एव, तथापि चैतन्मयं
काशाकाटविरिपतमृतेभ्यो भविष्यति, परं तु चैतन्मयपूर्वकं, विरोधमाप्नात् । इति कस्वधिप्रत्ययस्थिति स्वपक्षमादिमी आतिरेक,
पिष्टिजर्धत्वस्य हेतोः साम्येन व्याप्तेरकाण्डनात् । प्रथमपवित्रमिरेनान्यनुपादानत्वे अक्षापीमामप्यवकापुपादानत्वोपपत्तेः प्रविष्यामिमूल
चतुष्टयस्य तस्यान्तरमादिविरोधः । तथा हि । येषां परस्परानुपादानोपादेयभावस्तेषां न तस्यान्तरत्वम् । यथा स्थितिविचर्चनाम् ।
परस्परानुपादानोपादेयमात्रमव विव्यादीनाम् । इत्येकमेव पुत्रकमेव प्रविष्यादिविविचर्चयवतिष्ठेव । अथ विव्यादीनां न परस्परानुपादा
नोपादेयमात्रा, सदास्मिन्मात्रोपगमात् । कथमपावकोपादानाः प्रथमा पवित्रपावकः प्रसिद्धा यत्तद्वचनपूर्वकं प्रथमचैतन्मयं प्रसज्येव ?
नचैव हि प्रथमादिमूलपावकादेस्तिरोक्षितपावकान्तरादिपूर्वकत्वं तथा गर्मचैतन्मयस्याभिर्भूतत्वमादस्य तिरोक्षितचैतन्मयपूर्वकत्वमिति किम
व्यवस्था स्यात् ! त्याज्यमर्थं, सदाकारिमात्रादेव प्रथमपवित्रमिरेनोपादानोपगमात्तिरोक्षितान्तरमिरेनोपादानत्वमिति, व्यवस्था, अनुपा
दानस्य कस्यापि पुनश्चनन्मयस्येनात् । अथपिपुत्रादेयपादानावर्धनावरोप इति चेत्, न, सम्भवादिः सोपादान एव, कार्यत्वाद्, यदादिवदित्यनु
मानात्स्वादरोपादानस्त्वापि सोपादानत्वस्य साधनात् । अन्यस्तु सर्वोभिरित्यन्तरोपादानं यत् सर्वस्य सञ्जातीयोपादानत्वमवस्थितेः ।
चैतनस्य तु चैतनान्तररोपादानत्वनिवयो न युक्तः, तस्य मूलोपादानत्वव्यवधानात् मूलचैतनयोः सञ्जातीयत्वात्तस्यान्तरत्वासिद्धिरिति चेत्, न,
तयोर्मित्रसमप्रत्ययात्तस्यान्तरत्वोपपत्तेः, तोपपावकपोरपि तत्र एव परैकस्यान्तरत्वसाधनात् । तथा हि । तस्यान्तरं मूलचैतन्मयं, यन्नि
मसमप्रत्ययानुपपत्तेः । न तावदसिद्धो हेतुः किन्नादिमृतेभ्यो रूपादिषामान्यध्मणोभ्यः स्वसंवेदनध्मणस्य चैतन्मयस्य तद्विभक्त
ध्मणवसिद्धेः । न हि मूलानि स्वसंवेदनध्मणानि, अस्वसाधनेकप्रतिपपुमत्ववत्पत्तात् । अत्युभयः स्वसंवेदनध्मण्यर्थं तत्र तथा प्रतीतिं, यथा

ज्ञानम् । तथा च भूयामि तस्यात्र स्वसुखेयदकच्छामि । जनेकयोगिप्रत्यक्षेण मुक्तारिसुखेनेन व्यभिचारी हेतुरिति न साङ्गनीयम् अस्मा
 दपि भ्रष्टात् । ज्ञानस्य स्वसुखेयदकच्छामसिद्धिमिति चेत्, न बहिरर्बपरिच्छेदरक्त्यान्वयबाहुपपत्त्या तस्य स्वसुखेयदकच्छामसिद्धेः । यो
 ह स्वसुखेयदकच्छामः स न बहिरर्बस्य परिच्छेदको दृष्टो यथा बह्यविरिति विपक्षे बाधप्रमात्रसङ्गावसिद्धा हेतोऽन्यथापुनपत्तिः ।
 प्रतीयानिन्देकान्त इति चेत्, न, तस्य ननु बहिरर्बपरिच्छेदरक्त्यान्वयबाह्य बहिरर्बपरिच्छेदरक्त्यान्वयसिद्धिरप्रपत्त्यापु प्रतीयारैवेति
 बाह्यपक्षेण परिच्छेदरक्त्योपपाद्यत् । न बाधप्रतिनिवार्यपरिच्छेदनेन प्रतीयानिमा मुक्त्यस्वार्बपरिच्छेदप्रत्यक्षत्वे हेतोर्व्यभिचारयोर्दने
 विचारणदुरस्येष्टां कर्तुमुचितम् अतिप्रसङ्गात् । स्वल्पमात्रपरिच्छेदनव्यापुले मुद्राधिकाने बहिरर्बपरिच्छेदरक्त्यान्वयबाधपक्षो
 हेतुरिति चेत् न, तस्यापि स्वतो वहिरर्बमुद्रापरिच्छेदरक्त्याद्बहिरर्बपरिच्छेदरक्त्यसिद्धेः कुम्भारिवेदनस्यापि सर्वथा स्वपरिर्मेतार्बपरि
 छेदरक्त्यापुनपत्तेः सहापात्मन्य कुम्भारौ सुखेयान्येयप्रतीतेः, अन्यथा वरुणपक्षदात् । कञ्चित्त्वहिरिर्मुक्तं तु मुद्रापरिसुखेयनास्तु-
 द्यारयि प्रतीयत् एव, मुद्रापरितरुवेदनयोः कारणविमेयान्नेदम्यपत्तिर्योः । तर्हि बह्यविरिक्तान्नत् मुद्रादिविज्ञानस्यापि स्वपरिर्मेतार्बपरि
 छेदरक्त्यापुनपत्तेः विज्ञानस्यासम्भारिह्य सत्य सुखेयं ज्ञानं स्वाविति चेत्, न, तस्यैव यदारिमुकारिज्ञानस्य स्वस्मयसुखेयदकश्य
 सतः परसुखेयदकश्योपगमात् स्वसुखेयदकच्छेदः, कतरन्यवसापात्मकत्वात् सर्वसुखेयनस्य । स्वात्मनि क्रियाविरोधात् स्वस्मयसुखेयदं
 ज्ञानमिति चेत् का पुनः क्रिया स्वात्मनि विरुध्यते ? न तापद्यात्यर्थक्यथा, भवन्तारिक्त्रिमाणाः किन्मादिष्वन्यत्रप्रसङ्गात् ।
 परित्यग्यस्त्रिमा क्रिया स्वात्मनि विरुध्यति चेत्, का पुनः क्रियायाः स्वात्मा ? क्रियात्मैवेति चेत् कथं तस्यास्तत्र विरोधः ? स्वस्मयस्य
 विरोधकत्वाज्ज्ञेयान् । अन्यथा सुखेयानां स्वरूपविरोधाज्ज्ञेयान् । विरोधस्य विरोधात् न क्रियायाः स्वात्मनि

विरोधः । क्रियापराया क्रियायाः स्वात्मेति चेत्कथं न विरोधः, ? क्रियापक्षेण सर्वस्याः क्रियायाः प्रतीतिरविरोधसिद्धेः । अप्य
क्रिया, कर्त्तृ निष्कारणं स्वात्मनि विद्युद्विद्यमिमांशं तर्हि न कर्त्तृत्वरूपं निष्कारणवतीत्युच्यते चेत् विरोधः स्यात् । इत्यसिद्धा
स्वात्मनि क्रियाविरोधः स्वकारणविशेषाभिप्ययमानस्य ज्ञानस्य रसपरप्रकाशनरूपत्वात् प्रतीपस्य स्वपरोक्षोक्तनरूपत्वपत् । यथैव हि
रूपज्ञानोत्पत्तौ प्रतीपः सहकारित्वाद्यमुपेय रूपस्योपपत्तकः कथ्यते तथा स्वरूपज्ञानोत्पत्तौ तस्य सहकारित्वात्स्वरूपेष्टोक्तकेपि ।
ततो ज्ञानं स्वपररूपयोः परिच्छेपकम् तत्राज्ञाननिवृत्तिरेतत्वाभ्युपपत्तेः । इतिविषयं पर्याप्तः एतत्तद्विषयमन्वयस्वस्य सम्बन्ध
भूतासम्बन्धीति मिश्रसम्बन्धत्वं तयोः सिद्धत्वेन । तत्र सिध्यन्तत्त्वान्तरत्वं साधयति, तथाऽसम्बन्धीयत्वम् । तदुपादानोपादेयभावमात्रा
तयोस्तत्त्वयोर्ब्रह्मत्वात् । तदेवं भूतवैदम्ब्योनोत्पुषादानोपादेयभावो, विभिन्नकृष्णत्वात् । इति स्वापकविरुद्धव्याप्तोपकम्पि, कथादानो
पादेयभावव्यापकस्य सम्बन्धीयत्वविच्छेपस्य विरुद्धं तत्त्वान्तरभावेन व्याप्तादिमिश्रकृष्णत्वाद्यविषयभावसाधनात् । नन्वापीय-
त्वविच्छेपस्योपादानोपादेयभावव्यापकत्वयसिद्धम्, विज्यावीर्यत्वमिममद्योः पक्षःपापकयोः सत्त्वादिना सम्बन्धीययोरपि तदुपादानात्
कथञ्चिद्विज्यावीर्ययोरपि सृष्टिपक्षपट्यकारणोः पार्थिवत्वादिना विविधसामान्येन सम्बन्धीययोरुपादानोपादेयभावसिद्धेः । कथं तर्हि
सम्बन्धीयत्वविच्छेपस्य तदन्तरभावेमविरोध इति चेत्तत्त्वान्तरभूतयोस्तदुपादानात्, पूर्वोक्तारापरित्यागाऽप्युपादानान्यवप्रत्य
यविषयस्योपादानत्वप्रतीतिः, परित्यक्तपूर्वोक्तारेण ब्रह्मेणात्मसारिकयमापोचराकारस्योपादेयत्वनिष्कर्षोनाप्यन्यथादिप्रसङ्गात् । कथं तत्त्वा
न्तरभावेन मिश्रकृष्णत्वं व्याप्तिमिति चेत्, तदभावेगुपपणमानत्वात् । किञ्चादिमनिरादिपरिणामयोरुत्पत्त्यन्तरभावेपि मिश्रकृष्णत्वस्य
वर्तमानस्य तेनाभ्याप्तिरिति चेत्, न, तयोर्मिश्रकृष्णत्वासिद्धा, किञ्चादेरपि मयज्जननशक्तिसम्प्राप्त्याभ्याप्तिरादिपरिणामपत् । सर्वेषा

मयवतनसक्तिविष्णवे दि विष्णवेर्मयिणिरिणामरसायामपि तौकस्यप्रसङ्गः । नन्वेवं मूलान्तस्तरवचोरपि मिमल्लस्यत्व मा भूत्,
 अयाभ्यरपरिवतमूलविशेषेणावस्थातः प्रागपि श्रित्ताविभूतानां चैतन्यशक्तिमत्प्रकारस्वया तद्वत्त्यायामपि चैतन्योद्भूतिरिणेपारिवि न
 प्रत्यक्षेयम् चैतन्यस्वभावान्तरत्वप्रसिद्धेरात्यचारिण्यमिष्टप्रतिष्ठानात् । न चेवं चैतन्यं मूलविचर्चं, श्रित्तादिवररस्यापि तद्विषयत्वप्र-
 सङ्गात् अन्तर्गतत्वान्तिशेयात् । ततो विप्रलब्धत्वं तस्यान्तरत्वं मूलचैतन्यबोस्तस्यान्तरत्वं साधयत्येव । इति चैतन्यपरि-
 रियामोपादानं एषाणचैतन्यपरिणामाः प्राप्तिरियामन्तर्गतत्वोपादेयत्वं अन्यान्तराणचैतन्यपरिणामाः सिद्धा । पूर्वमवपरित्यागेन मयान्तर
 परिणाम एव च ईसात् । इति प्रसिद्धेन प्रमाणेन संसारतत्त्वं न बाध्यते, शानुयानेन, नाप्यागमेन, तस्य तत्त्वविपाकत्वया नृतेः “संसा-
 रित्यसप्तस्वावृत्ता” इति वचनात् । तथा संसारोपावयत्वमपि न प्रसिद्धेन बाध्यते, प्रत्यक्षस्य वरवाधकत्वात् । निर्देष्टुः संसारोऽज्ञा-
 नान्तत्वात्प्रसङ्गावदित्यनुमानेन वद्व्याच्यते इति चेत्, न, पूर्वोक्तारिणस्तसंसारस्वाभावन्यत्वसिद्धेः दृष्टान्तस्यापि साध्यसाधनरिक्तस-
 त्वात्, इत्यादीदिसाधु तस्य वरवाधकत्वेन सिद्धसाध्यावगुणोक्तेः । तुल्यदुष्टारिण्यविचर्चनकथ्यत्वस्य संसारस्य इत्येवत्रकाकमादमवविष्टे-
 रोदुक्त्यप्रतीवेद्यं नारेतुमसंसारसाधनानुमानमनवयम् । इति न किञ्चित्तुमानं संसारोपावयत्वस्य बाधकम् । नाप्यागमः, तस्य
 वरवाधकत्वात् “मिथ्यासर्चमाविरतिप्रमादकयावयोगा वयदेवता” इति वचनात्, वयदेवतमेव संसारोदुत्तान । वयदेवं मोक्षसंसा-
 रवत्त्वावयवत्वं अगवतोमिमर्शं प्रसिद्धेन प्रमाणेन तुष्टिमासास्मेनावाप्य सिध्यसङ्गो तुष्टिमासाविरतिवेचित्त्वं साधयति, एव निर्देष्ट-
 त्वम् । इति त्वमेव स सर्वको जीवताम्य रागेतुं गुण्ये माय्य इत्युच्यते । विप्रकर्म्येति मिमल्लस्यत्वमन्वित्यादिमा इत्यविरत्यत्यस्यै
 सोऽत्र मयानर्त्तेव । इत्यल्लस्यत्वमिष्टप्रमाणमद्वयत्वमावस्तस्यमन्वित्येन विप्रकर्षं परयाज्याविकम् । तथा वयदेवतामन्वित्यादिमा वयदेव-

तीतोनागवज्रं तत्सम्बन्धिधत्वेन दाबजप्रह्लादिः । तथा सर्वज्ञयोग्यादस्माद्विभवेद्योऽनुपलब्धियोग्यदत्तसम्बन्धित्वेन मङ्गराकटिभिः । तत्रि
प्रलम्बसम्बन्धित्वारिना स्वमाषकाद्येभ्योऽपि प्रकल्प्येति । सोऽत्र भगवानर्होऽयं, न पुनः कपिलादय इति ।
एतादृशो निश्चितमिति चेत्, अल्पेण न्यायागमविद्वद्भाषित्वात् । ये न्यायागमविद्वद्भाषिण्येते न भिद्योऽपि यथा पुनोपादयः, तथा
बान्धवे कपिष्ठादय इत्यनुमानाभ्यामागमविद्वद्भाषिण्ये एव भगवतोर्हो निर्दोषत्वमवसीयते । न चात्र न्यायागमविद्वद्भाषिण्ये कपिष्ठा-
दीनामसिद्धं, तदभिमतस्य मोक्षसंसारतत्कारणतत्त्वस्य प्रसिद्धेन प्रमाणेन बाधमात् । तत्र कपिष्ठस्य दाबज् “स्वरूपे वैतन्त्यमात्रेऽवस्थान्त
मात्मनो मोक्ष” इत्यभिमतं तत्त्वमात्रेण बाध्यते, वैतन्त्यविशेषेऽन्वयकाभावी स्वरूपेऽवस्थान्तस्य मोक्षत्वसाधनात् । न ह्यनन्तकानादिकमालम्ब
मोऽन्वयत्वं, सर्वव्यापिविरोधमात् । प्रधानस्य सर्वकत्वादिति स्वरूपं, नास्मिन् इति चेत् न, तत्त्वापेक्षतत्त्वावाकाशवत् । ज्ञानादेरप्यपेक्षतत्त्वा
दपेक्षतप्रधानत्वमात्रत्वं पुण्यमेवेति चेत्, कुतस्तदपेक्षतत्वसिद्धिः ? अत्रेवना ज्ञानादय इत्यस्मिन्स्वाद् भवतिरित्यनुमानाविति चेत्, न,
देतोऽनुममेत न्यमिषाद्यत्, तस्य वेतनत्वेऽनुत्वमित्यस्यात् । कथमुत्पत्तिमानमुभव इति चेत्, पटपेक्षत्वाद् बुद्ध्यादिवत् । पटपेक्षोऽसौ
बुद्ध्याव्यवसायापेक्षत्वात् । बुद्ध्याव्यवसित्वमर्थं पुरुषमवयव्यते ” इति वचनात् । बुद्ध्याव्यवसित्वात्तर्धानपक्षत्वेऽनुभवस्य सर्वत्र सर्वदा सर्वस्य
पुण्योऽनुभवमवयवात् । सर्वस्य सर्वव्यापित्वपेक्षतत्त्वात् । यदि पुनरनुभवसामान्यमात्मनो नित्यमनुत्पत्तिमवेति
मन्तं तदा ज्ञानादिसामान्यमपि नित्यत्वात्पुनरित्यस्मिन्नेवेतित्यसिद्धो हेतुः । ज्ञानादिविशेषाणामुत्पत्तिमत्त्वात्तसिद्ध इति चेत्, तदनुभवविशेषे
पापमनुत्पत्तिमत्त्वात्तैः क्वचित्कोऽसौ कथं न स्यात् ? नानुभवस्य विशेषाः सन्धीति बाधुर्ध्वं, वस्तुत्वविरोधात् । तथा हि । मामुभवो
व्रातः सकलविशेषोऽस्ति तत्त्वात् तदपि पापवत् । तस्यापि सामान्यविशेषात्मकत्वादन्यथा तद्वदवस्तुत्वापेक्षः । काळात्

बायदिएष्यायं देहा, ज्ञानादीनां स्वसंवेदनशक्त्यधस्तात्वेतत्त्वप्रसिद्धेरभ्यस्यवायित्वपदानन्तरं प्रयुक्तं चाम् । अयं वेदनसंसर्गात्वेतत्त्वस्यापि
 ज्ञानात्वेवेतत्त्वप्रतीतिः । प्रत्यक्षतो भ्रान्तेरेव । तदुक्तं तस्याप्तसंसर्गात्वेतत्त्वं वेतनवदितं सिद्धम् ” इति । तदप्यर्थविज्ञानिधानं,
 छरीपदेरपि वेतनत्वप्रतीतिप्रसङ्गात्वेतत्त्वसमाविशेषेणात् । छरीपदसंभवी बुद्ध्यारेपसमना संसर्गाविशेषेणोत्तीति चेत् स होऽप्योऽप्यत्र कथं
 विचारताम्नात् तददृष्टकृतकत्वाद्विशेषणस्य छरीपदावपि भाषात् । ततो भावेतन्ना ज्ञानादयः स्वसंवेदितरयात् अनुभवयत् । स्वसंवे
 दितान्ते परसंवेदनान्यथानुपपत्तेः । इति प्रतिपादितमायम् । तथा वास्तव्यमाया ज्ञानादयः, वेतन्तत्वात्, अनुभवयदेव । इति न वेतन्ममादे
 यत्त्वानं मोक्षः अन्तन्वद्यानारिचैतन्मविशेषेचक्षानत्व मोक्षत्वप्रतीतेः । ‘‘येन बुद्ध्याविशेषेणुपपन्नोभ्यावात्मरयमात्रेवज्ञानं मुक्तिः ।’’ इति
 कथमद्याद्यपारमर्तं प्रमाणेन वाचित्वमुपपत्तिं, पुंसोमन्वद्यानारिकरूपत्वसाधनात्, स्वतपोपकथ्येरेव मुक्तिवसिद्धेः । स्याम्मतं ‘‘न बुद्ध्या
 दयः पुंसः स्वतपं ततो विप्रत्वात्, भर्तान्वरयत् । ततो मिमात्ते तद्विद्वत्पमार्तिपरत्वादावितत् । तद्विद्वत्पमार्तिपरत्वं पुनस्तेषा
 मुत्पादयित्वापमार्तिपरत्वादावितत् । इति तदुक्तं, विद्वत्पमार्तिपरत्वेति सर्वथा भेदासिद्धेर्मेवचक्षानत्
 तात्पर्यम् । तदं हि मेवचक्षानमनकथं तदाकारे प्रीकाप्रतिभासविशेष इत्येकत्वात्नेकत्वविद्वत्पमार्तिपरत्वेति मेवचक्षानतत्त्वप्रतिभा
 सविशेषेणोर्न भेदोऽप्युपगम्यते, मेवचक्षानतत्त्वविशेषात् । नहि पुनर्मुगपत्तेरकार्यमादि मेवचक्षानमेकमेव न तत्रानेकप्रतिभासविशेषतन्मवो
 यतो विद्वत्पमार्तिपरत्वादावितत् । नहि सत् तदापि तद्विद्वत्पमार्तिपरत्वात् तद्विद्वत्पमार्तिपरत्वात् तद्विद्वत्पमार्तिपरत्वात् तद्विद्वत्पमार्तिपरत्वात्
 कदाचिदाप्यपि स न च विद्वत्पमार्तिपरत्वात् । ततोऽनेकमच्छन्तेकत्वपमार्तिपरत्वात् तत्त्व त्वेकत्वपमार्तिपरत्वात् तद्विद्वत्पमार्तिपरत्वात्
 मीप्यास इति चेत्, कथमनेका तद्विद्वत्पमार्तिपरत्वात् । ततो भर्तान्वरयत् । ततो भर्तान्वरयत् । ततो भर्तान्वरयत् । ततो भर्तान्वरयत् । ततो भर्तान्वरयत् ।

मन्नेकेन रूपेण कथमनेकरूपं न स्यात् ? तस्याप्यनेकरूपस्य ततोऽन्यत्वात्तदेकमेवेति चेत्, कथं एतत्सेति व्यवशेषश्च्यम् ? सम्बन्धादिषि
चेत्, स एव योगोऽनिवृत्ताय पर्यनुयोलोऽनवस्थानात् । यदि पुनरेकेनैव रूपेणानेकत्वा इत्यस्या संवाच्यो ध्वानेकविशेषेणत्वविरोधः । पीतम
इत्यस्यैव हि चेत् स्वभावेन संवाच्यते तेनैव मीठादिप्रत्यक्षमुक्त्वा चेत् पीतमादित्त्वविशेषेणमेव शेषकज्ञानं स्यान्न मीठादिप्रादित्त्वविशेषेण
मिति पीतज्ञानमेव स्यात् तु शेषकज्ञानम् । शेषकत्वा इत्यन्यानेकमर्थं शब्दातीति द्वितीयविचिन्त्यः समाधीयते यदापि सर्वोपर्यमप्यप्रसङ्गः ।
पीतमप्यस्यैव शेषकत्वा यथा मीठमदिप्रत्यक्षं तथातीतानागतवर्तमानाद्येप्यस्यैवमप्यमपि केन निचार्येत ? अथ न पीतमप्यस्यैव मीठ-
मप्यस्यैव वा पीतमीठमप्यनेकार्थमिति शेषकज्ञानमिच्छते । किं तर्हि ? तीक्ष्णपीठादिप्रतिमिषणानेकार्थमप्यस्यैकमेवेति मत्तं तदा न कार्यं
भेदा कारणस्यैकमेवैव्यवस्थारोदः स्वाधिवेक्येक्येनैव विच्यत्वं वैयर्थ्यस्य प्रसज्येत । तथा यानेककारणप्रतिवर्णनं सर्वकार्योत्पत्तौ विरुध्यते ।
तदनुपगच्छत्वा शेषकज्ञानमनेकार्थमिति नानासंख्यालङ्घनुरीकर्थेच्यम् । तेन च विरुद्धपर्यायिफलेनेकेन प्रकृत्यदेतोरनैकान्तिकत्वात्
ज्ञानादीनामात्मनो भेदेष्टस्तद्विद्विन्नैनात्मानमवधानादिरूपो न भवेत् । निवृत्तिरप्यमात्रत्वात्प्रवृत्तौ गुणगुमिनोरन्यत्वेकान्वयस्य, न ज्ञानादौ
गुणाः सर्ववात्मनो मित्राः सत्त्वाः प्रक्षिपारयितुं यतोऽस्यैवविशेषेणगुणनिवृत्तिमुपिच्छर्ववमिक्षेत् । तत्तु च यमोपमैचोत्सावमिद्वृत्तिरत्य-
न्तिकी मुक्तौ प्रक्षिप्यत्वा, अन्यथा तदनुपपत्तेः । तन्निवृत्तौ च तत्कस्यपुञ्ज्यादिनिवृत्तिरप्यवश्यंयाविनी मिमिक्षापात्रे नैमिषिकस्याव्य-
नुपपत्तेः । मुक्तस्याननोऽन्तःकरणसंयोगमात्रे वा न तन्कार्यस्य मुक्तादेरत्यपि । इत्यस्यैवविशेषेणगुणनिवृत्तिमुक्तौ सिद्ध्यन्त्येवेति केचित्
तेष्वप्येवमुक्तानां मुक्तादीनामात्मानात्करणभयोगाजानां च मुक्तौ निवृत्तिः प्रभाषा न निवार्यन्ते । कर्मक्षयहेतुकयोस्तु प्रथममसुखान
न्यमानयोर्निवृत्तिमात्रभाषास्ते न स्वत्वाः प्रमाणविरोधात् । एतः कथमिदमुक्त्यादिविशेषेणगुणानां निवृत्तिः कथमिदमितिमुक्तौ व्यवपदि

पठे । न वैवं सिद्धात्वाविरोधाः अन्यदेतत्प्रमाणनिर्देशाभ्यां कृतसकर्मविप्रसोदो मोक्षः । इत्यनुवर्तमाने ॥ औपशमिकारिमन्वरानो
 चान्यत्र केचनसम्पत्तवानसर्वानसिद्धासेभ्यः । इति सूत्रसङ्ग्राहात् । तत्रौपशमिकथापोपद्रुमिगौदधिकपरिष्कारमिषमाधानो र्दानकानां
 त्वापीनो यम्यत्वस्य च विप्रसोदो मोक्ष इत्यभिसम्बन्ध्यामुक्तौ विशेषणनिवृत्तिरिष्टा, “अन्यत्र केचनप्रामर्शेनसिद्धासेभ्यः” इति वचनाद्
 तन्मन्त्रागर्ध्वसिद्धासम्बन्धस्तान्मन्त्रनिवृत्तिर्येति पुनः तथा वचनम् । कर्मोपमानन्तमुद्रसङ्ग्राहो मुक्तौ सिद्धेरिति चेत्, सिद्धास्यवचनात् ।
 सङ्गमदुःखनिवृत्तिरित्यन्तिकी द्वि सगणय सिद्धास्यम् । सैव चानन्तप्रशमसमुद्रम् । इति सांसारिकमुद्रानिवृत्तिरपि मुक्तौ न विवक्ष्यते ।
 अनन्तमुद्रासेष मुच्यन्ते, न ब्रह्मादिकमिति आत्मवैक्यस्यावामिष्यच्छिर्षोषम् । इत्यपठ सोऽपि मुच्यमाणमात्रो वाच्यते । वदन्तं सुग
 मुक्तौ पुंसः सवैपल्यमावसंवेदयत्प्रमाण वा । संवेदं चेत्, तत्संवेदयत्प्रमाणत्वस्य सिद्धिः, अन्यवानन्तस्य सुद्रस्य स्रव्यं संवेदयत्विरोधान् ।
 वदि पुनरसंवेदमेव वत्, तथा कथं सुद्रं वाच्यम् । सातसंवेदनस्य सुद्रत्वप्रतीतिः । त्वाम्प्रव तं, अमुपगम्यते एषानन्तमुद्रासंवेदनं परमात्मना ।
 केचनं बाह्यार्थानां ज्ञानं मोक्षेष्टे तत्वेति तदप्येवं सम्प्रपार्थम्, किं बाह्यार्थमात्राद्वाह्यसंवेदनामात्रो मुच्यसेन्मित्रायायाद्या । प्रथम-
 पदे सुसत्यापि संवेदनं मुच्यन्ते न त्वात्, तस्यापि वाह्यार्थवदभावात् । पुनरप्येवमात्रे द्वि बाह्यार्थमात्रो वचामुपगमन्तम्यत्वात् सुद्रा-
 मात्रेति अन्यथा ईदमसङ्गात् । अथ ईदमात्रावकम्बिनां सतोपि बाह्यार्थेन्मित्रायायाहसंवेदनं मुच्यसेति मतं तदप्यसंमतं तत् एव
 सुद्रासंवेदनामात्रमसङ्गात् । अथान्तरात्करणायात्रेति मुच्यन्तानीन्मित्रासंवेदनेन सुद्रासंवेदनमिष्यते वरि बाह्यार्थसंवेदनमस्तु तस्यापीन्मित्र
 द्वात्रैवेति सम्प्रतीतिः, सर्वथा विशेषणानुपपत्तिः चेत्किं ॥ ~~विप्रसोदो मोक्ष इत्यभिसम्बन्ध्यामुक्तौ विशेषणनिवृत्तिरिष्टा~~ इत्यावधत्ते तेषामपि मोक्षवत्त्वं पुत्रयाम्युपायेन
 च वाच्यते प्रतीतिनिर्देशात् तत्संवेदनेति व्यपदिशते । ततो मेरावर्धनान्तरात् । ४ तानोच्छेदादुपपत्तेयं निरन्तरवचनप्रसङ्गवैक्याम्नाम्नु

[illegible]

समाधिष्ठात्रिमिति नाममात्रं मिथते नार्थः । तद्व्यवहाराद्वैपाकाननिवृत्तिरूपव्यवस्थस्य परमोपेक्षासमग्रदशावस्थस्य समुचितमद्विवा-
प्रविपातिपरमदृष्ट्यान्तरस्य तपोसिद्धयस्य समाधिष्वपेक्षकरत्वात् । तथा चारित्रसिद्धिर्न तत्पुत्रानन्तर्भवत्तत्पर्यमज्ञानं परनिःशेषसह
मनिष्कम्भमपि कृपिष्ठादीनामग्रे व्यपशिक्षतम् । ततो न्यायविरुद्धं सर्ववैकल्यवादिनां ज्ञानमेव मोक्षकारणवत्त्वम् । एवागमविरुद्धं च,
सर्वेचामागते प्रवृत्तवाचनुष्ठानस्य सकल्योपोपरमस्य च वातस्वाभ्यन्तरस्य च चारित्रस्य मोक्षकारण्यत्वमवधानात् । तथा संसारतत्त्व
ज्ञान्येतां न्यायगमविरुद्धम् । तथा हि । नास्ति निःशेषोपेक्षान्यो कस्वपिस्तत्सारः किञ्चिन्वायुपञ्चम्येः । इति न्यायविरोधः ।
समर्थवित्त्वते तदागमादिपेक्षया तदर्थं पुनरप्यसंसारगमवचनान्, गुणानां संसारोपपत्तेः परेषां संपृक्त्वा संसारव्यवस्थितेः ।
तथा संसारकलत्रत्वं ज्ञान्येतां न्यायगमविरुद्धम् । तद्धि मिथ्याज्ञानमात्रं तेकररीकृतम् । न च तदकारणः संसारः, तन्निवृत्त-
वपि संसारानिवृत्तेः । यन्निवृत्तावपि यन्न निवर्तते स तत्तन्मात्रकारणम् । तथा तथाविद्विज्ञावप्यनिवर्तमानं देवदृष्टारि स तन्मात्र
कारणम् । मिथ्याज्ञाननिवृत्तावप्यनिवर्तमायस्य संसारः । तस्मान्न मिथ्याज्ञानमात्रकारणक इति । अत्र न हेतुरसिद्धः, सम्यग्ज्ञानोत्पत्तौ
मिथ्याज्ञाननिवृत्तावपि दोषानिदृशो संसारानिदृशे त्वयमभिधानात् । दोषाणां संसारकारणत्वादेरुक्तगमसवीकरणाय तन्मात्रं संसार
कारणत्वत्वं न्यायगमविरुद्धं सिद्धम् । तत्रैवमन्येतां न्यायगमविरुद्धमापिराशयैरेव युक्तिशालाविरुद्धेपिवाहू सर्वदोषो भीतरागस्य निवृत्तौ
वते । तथा स एव सकलज्ञानादौ प्रेक्षावतां संस्तुत्यः । ये त्वाहुः ‘सतोपि त्वयार्थवर्जिनो भीतरागरेपेक्षतया निमित्तमशेषेऽस्तत्कार्यस्य
व्यापादोऽस्तज्जमिषात्पदवीश्वरगोऽपि वर्तमाना संततगतायामपि धीतरागवशेष्टमानानामनिवारणाय कस्वपिन् स त्वमेवान इति मिथ्यः
संभवति’ इति तेषामपि, विविक्तामिसवन्मतया व्यापारव्यापारादपिमादुर्वैष कश्चिदप्यविज्ञायातिर्नयेऽन्यर्थव्यवहित्तेवेति । ज्ञानवन्तेति

विसंवादात् क पुनराभासं छधेमदि ? न हि ज्ञानवतो भीतयगायुक्तपाद्विषयाकः कथिस्संभवति सुगतावाचप्यनाभासप्रसङ्गात् यस्य
 कसिद्धिरित्यो विद्येयेहेरानर्हक्यप्रसङ्गात् । न च व्यापारम्याहाराकारविशेषाणां तत्र सादृश्यं सिद्ध्यति, विविधमिसन्धितानुपपत्तेः,
 तस्याः दृढमन्त्रे युगादिमन्त्रे प्रसिद्धेः प्रसीद्धये स्यादिति सिद्धेः अस्य यथावेप्रतिपादनाभिप्रायतानिष्ठयात् । कुतश्चायं सर्वस्य
 विवित्राभिप्रायानन्दरक्षां व्यापाराविसाद्वैरेतुं निश्चितुयात् ? इरीरित्वावेर्हेतोः स्वात्ममीयेति चेत्, तत्र एव सुगतस्यासंबन्धत्वमि-
 त्तमिच्छते । इत्थास्व हेतोः सन्निवृत्तिपक्षम्यावृत्तिकत्वात् तन्मिच्छयः । इरीरी च स्वात्सर्गद्वय, विरोधाभावात्, विज्ञानप्रकर्षे इरीरापच-
 योर्द्वैतनादिति चेत्, तत्र एव सर्वद्वयस्य विवित्राभिप्रायतानिष्ठयोपि सा मूल, तत्रापि प्रोक्तहेतोः सन्निवृत्तिपक्षम्यावृत्तिकत्वाविरुद्धेयात् ।
 सत्यं विवित्रमनापादादिकानर्हत्वात्सर्गस्य विवित्राभिसन्धितं निश्चिनोति, न पुनः कस्यपिद्वयनाविरुद्धयोर्विशेष्यनिष्ठयात् सर्वस्यत्वापदि
 द्रव्यमिति कथमनुन्यतः ? केनर्हत्वात्वात् सन्तानान्तरत्वं सन्तानानुगुणवत्सर्गप्रापणवत्तत्वावेर्विशेष्येति ? विप्रकृष्टस्वभावत्वापिच्छेयात्,
 वेद्यवेदकाभ्यन्तरद्वित्वस्य वेदनाद्वैतस्य वा विशेषस्य प्रमाणभूतस्य अगद्वित्तेयिणः सात्तुत्वायिनः क्षोभने गतस्य मग्नपूर्णं वा गतस्य पुनरनाहृत्वा
 दृष्टुं वा गतस्य विशेष्येति ? सर्वज्ञानाद्यासाविच्छेयात् । न चेवं वादितः किञ्चिदनुमानं नाम, निरमिस-धीनामपि बहुलं कार्यत्वमा
 वानिषमोपपन्नमात्, सति काष्ठारिसामग्रीविशेष कश्चिदुपलब्धस्य तदभावे प्रायमानुपलब्धस्य मण्वाविकारणकस्येपि संभवान् । यच्चा
 तीयो यतः संवेष्टितस्तत्तावीचाणद्विगति दुर्लभनियमतायां भूयम्भवेत्तावीनामपि व्यात्यव्यापकभावाः कथमिव निर्णयित ? पृष्ठं शिल
 पात्वादिति व्यापूणादेरपि कश्चिरेव वर्येनात् प्रक्यावतां किमिव निजल्लु चेत् । एयान् ? तदेतददृष्टसत्यैकाग्रतादिनां विषयमर्हजानामिव
 स्वभावाद्ब्रह्ममयम् । तनु च काष्ठारिसामग्रीबन्धोऽभिव्योदशो दृष्टो न तादृशो मण्वाविसामग्रीप्रमण इति यज्जानीयो यतो दृष्टः स ताद

समाधिप्यारिचमिति नाममात्रं मिथ्ये तार्क्यं, तत्त्वज्ञानार्थेषुपात्रानिगुप्तिकारन्वस्य परमोपेक्षासम्पन्नरसावस्य समुत्पिठप्रक्रियाऽ-
प्रतिपादितपरमपुण्ड्रधानस्य तपोविश्रवस्य समाधिस्वपरोपसङ्गरात् । तथा चारित्रसद्धितं तत्त्वज्ञानमभ्यर्थतत्त्वार्थब्रह्मज्ञानं परनिःशेषस
मिच्छिच्छदानमपि कश्चित्परीनामये व्यवस्थितम् । ततो न्यायविरुद्धं सर्वदेहान्तवार्तिनां ज्ञानमेव मोक्षकारणतत्त्वम् । त्यागमधिकृतं च
सर्वेवमागमे प्रज्ञस्वापनुष्ठानस्य सकलश्रोतपोपरस्य च बाह्यस्याभ्यन्तरस्य च चारित्रस्य मोक्षकारणत्वमव्यात् । तथा संसारतत्त्व
बान्धवेषां न्यायागमविरुद्धम् । तथा हि । नास्ति निततापेकान्ते कस्यचित्संसारः, किञ्चिदानुपक्रम्येः । इति न्यायविरोधः ।
समर्कविच्छेदे तदागमविरोधश्च इतथ पुरुषस्य संसारोपपत्तेः, गुणानां संसारोपपत्तेः परेषां सत्त्वा संसारव्यवस्थितेः ।
तथा संसारश्चरत्वरुचं ब्रह्मणो न्यायममधिकृतम् । तद्वि मिथ्याज्ञानमात्रं तैदररीकृतम् । न च तत्कारणः संसारः, तस्मिन्पुण-
वपि संसारान्तिवृत्तेः । तस्मिन्पुणवपि यत्र मिथ्येते न तत्त्वम्यावच्छरत्वरम् । तथा तस्माद्विनिर्मुक्तपञ्चनिवर्तमानं देवगृह्यदि न तन्मात्र-
कारणम् । मिथ्याज्ञाननिर्मुक्तपञ्चनिवर्तमानस्य संसारः । तस्मान्न मिथ्याज्ञानमात्रकारणम् इति । अत्र न हेतुरस्तिष्ठः सम्बन्धमोत्तरो
मिथ्याज्ञाननिर्मुक्तपवि दोषान्तिवृत्तौ संसारान्तिवृत्तेः स्वप्नमिथ्यानात् । दोषाणां संसारकारणत्वादेवकागमस्वीकारमात्रं तन्मात्रं संसार
कारणत्वं न्यायागमविरुद्धं विद्वत् । तदेवमन्वेष्टां न्यायागमविरुद्धमाप्तिवार्तमेव युक्तिसाक्षादित्यपिवाच्यं सर्वदोषीतयागम्य मिथ्यी
वते । तथा स एव सकलज्ञासाक्षी मेधावती संतुष्टः । वे त्यागुः ' सतोपि यमार्थवर्जितो भीतरगतयेकतया निधेतुमद्यष्टेकत्वात्कारेण
न्यायागरेत्यग्यमिषातपशीतगोऽपि सर्वमात्रं सतगतायामपि भीतरगतवेषेष्टमानानामनिवारणाय कस्यचित् स एवमेवात इति त्रिवेद्या
संभवति' इति हेतवपि, विवित्रामिसकम्यतया व्यापारव्याघातविमाहुर्येण कश्चिद्व्यतिशयाभिर्ज्ञेये चैवर्तकवादिभेदेति, व्यापकत्वोपि

[illegible]

शोरेष न पुनरभ्याट्टादयि यतो धूमपाषाणयोर्मोष्यभ्यापकधापो न निर्णयिते, तथा यादृशे प्लुतत्वे इधारेणैव व्याप्ते तादृशे न ख्यातेन,
 यतः क्षिप्तपात्वाद्दृढत्वयोरपि व्याप्यभ्यापकभावनिबन्धो दुर्लभः स्यात् इति कश्चित्तोऽपि प्रवीतेरप्यभ्यापकः, कार्यस्य तादृशतया प्रतीयमान
 त्वापि कारणविशेषादियुक्तिरुच्यते । यत्राह परीक्षितं कार्यं कारणं नातिवर्तते इति चेत्, सुतं प्रसुतं, व्यापारादिविशेषेणैव विधि-
 खट्वागारिमरुदं यिनो यत्नतः परीक्षितस्व मगपति ज्ञानायविषयानतिवृत्तिविद्ये । एतेन यत्रतः परीक्षितं व्याप्यं व्यापकं नातिवर्तते इति
 नुब्रूयापि सुतं प्रसुतमित्युक्तं चेदित्यर्थं, पुत्रपतिशेषत्वादेः स्वभावस्य सर्वद्वयभ्यापकरमाधानातिक्रमतिदेराद्वयविद्येयान् ।
 एतेनैव प्रविपजुरपराधो नातुमन्तयेन्ननुकूलमाचरति । मन्त्रवरयिषो भूमादिक्रमपि परीक्षितुमसमाधो एतो धूमप्यजगारिदुन्दुपि व्यमिषार
 र्दंभान् । प्रह्लादिसयवतोऽनु सर्वत्र परीक्षासमाधो तथा भूमादि पादकादिषु न व्यमिषरति तथा व्यापारभ्यादापकादिविषयः कपिद्विताना
 गविष्टावमर्षीत्स्वदुष्कृताचरणम् । एवं बुद्धिग्राह्याविरोधिकास्त्वं, मगपतोर्देव एव सर्वद्वयं सायवतीत्यभिधाय तदेवं तत् मुनिप्रियासम्प्र-
 द्वापक्यमाधत्स्वमर्षीत्वेव सकृद्व्यस्तं सायवति माव्येऽन्वविरोध इत्यारिन्ता सप्तपदि, राजसीदि क्षेत्रे, यशमाचरितोयः मुनिप्रियासं
 भवद्वापक्यमाधत्वं दृष्ट्वेव वत्साव त्वमेव स इत्यभिधानसङ्गत्यात् । स यथाविरोधः पुनः सिद्ध इत्योरेकायो वदिष्टे ते प्रमिद्ये न
 वाध्यते इत्यभिधानात् । तदेष्टं कते दामममुपवर्धते, निराकृतवापेपि कश्चिदविप्रतिषेयान् । न पुनरिच्छाविषयीकृतमिष्टं, प्रदीपमोह
 मगत्वति मोक्षपूर्वाकारिमहावास्तादिच्छायाः संयवामाषान् । तथा हि । मेच्छा सर्वविषः क्षातनप्रकाशजननियितं, प्रपद्यमोहत्यात् । यत्वेच्छा
 साधनप्रकाशननिमित्तं न स प्रपद्यमोहो तथा मिच्छाः । प्रपद्यमोहस्य सधपित्यमाणतः साधितस्वरभाष तस्येच्छा क्षातनप्रकाशननि
 मितम् । इति क्षेत्रस्य विरेकी हेतुर्निराकृतनाथं सायवति, मव्यमिषारान् । न सर्वविषिच्छामन्तरेण यन्नि वक्तुमान् अरमरादिषान्, इत्यनेन

निराकृत्यबाधो विप्रतिषेध इति चेत्, नार्थं निबन्धोक्तिः । तदनुपपत्तेर्ये को दोष इति चेत्, निबन्धानुपपत्तेर्ये निरभिप्रायप्रवृत्तिर्न
 स्यात् । न हि सुपुत्रो गोत्रस्तदुक्तनाशो बाध्याहारविरोधिरिच्छास्ति । प्रतिसंविदिसाकारेच्छा तथा संभावन्ती पुनः समर्थेय बाध्यान्तरवत् । न
 ह्यप्रतिसंविदिसाकारेच्छा संभवति वा पश्चात्त एव । पूर्वकात्म्याविनीच्छा तथा बागाविप्रवृत्तिरेतदुप्रशिसविदिसाकारानुमेया सम्भवत्ये
 वेति चेत्, किं पुनस्तदनुमानम् ? विषादाध्यासित्वा बागाविप्रवृत्तिरिच्छापूर्विका, बागाविप्रवृत्तिरिच्छापूर्विकाप्रतिपक्षा येनान्तरे न तथा-
 चेत्, न हेतोःप्रयोजकत्वात् । यथामूलस्य हि बाधोऽनन्यमनसो वा बागाविप्रवृत्तिरिच्छापूर्विकाप्रतिपक्षा येनान्तरे कालान्तरे न तथा-
 मूलस्यैव तद्वृत्तिरिच्छापूर्विका साधयितुं क्षम्या, न पुनरन्यादस्या, अतिप्रसङ्गात् । न च सुपुत्रस्यान्यमनस्कस्य वा तद्वृत्तिरिच्छापूर्वकत्वेन
 बन्धाबाधगता, तदवगतेरसंभवात् । सा हि स्वसन्त्वाने वापन्न संभवति, सुपुत्र्याविबिरोधात् । सुपुत्रोऽन्यमनस्कस्य प्रवृत्तिरिच्छापूर्विकाम-
 वागच्छति (स्वपिदि) वेति व्याहरमेवम् । पश्चादुत्पित्तोपगच्छतीति चेत्, इदमपि तादृगेव । स्वयमसुपुत्रोऽनन्यमनस्य सुपुत्राऽन्यमनस्क-
 प्रवृत्तिरिच्छापूर्वकत्वेन बन्धाबाधगच्छतीति श्रुत्वाप्यः कथमप्रविष्टवचनपथः स्वस्मैरुत्सीयते ? तदनुमानात्तदवगतेरदोष इति चेत्, न,
 अनवस्थाप्रसङ्गात्, तदनुमानस्यापि व्याप्तिप्रतिपत्तिपुनरुत्तरत्वात् तद्व्याप्तेरत्यनुमानान्तरपेक्षत्वात्, सुदूरमपि गत्वा प्रत्यक्षतच्छब्दस्या
 निप्रतिपक्षेरुपपत्तनात् । एतेन सम्भानम्बरे तद्व्याप्तेरवगतिरप्यस्या, अनुमानात्तदवगतावनवस्थानाविशेषात्, प्रत्यक्षतद्व्यवगतेरसम्भवात् ।
 इति नानुमेया सुपुत्र्यादाविरिच्छास्ति तत्कात्म्या पूर्वकात्वा वा, तदनुमानस्यानुववात् । तथा च सार्धसमवृत्तेरिच्छापूर्वकत्वे साम्ये वक्षस्वा-
 वेरेवोः सुपुत्र्यादिना व्यभिचारवचनियम एव । एतद्वैतन्त्रकणपाठव्यपारेव साधकवचनत्वम् । ननु च सत्यपि धैर्येण करमपादने च
 वचनप्रवृत्तेरसंभवादिवापि तत्सद्व्यवहारिकारणमपेक्षते एवेति चेत्, सव्यवहारिकारणान्तरे न वै निवृत्तमपेक्षणीयं, नक्त्यप्यपेक्षः संस्तुतपशुयो

[illegible]

सुविद्वत्स्वप्नमपि न विचारके पूर्वोपरपरामर्शेन्यत्वादिभिर्लपसर्गोटीकत्वात् । समितिर्विषय एव, वेदकाकस्वभावादिप्रकृष्टार्थांगोपर
 त्वात् । तत्र साकृत्स्वेन व्याप्तिमद्वयसमर्पणम् । न चानुमानम् अनवज्ञानुपपत्तात् । व्याप्तिप्रद्विज्योनुमानस्यपि व्याप्तिमद्वयपुरस्सरत्वात्
 ग्रामेरन्वनुमानान्तरापेक्षत्वात् । कश्चिद्व्यवस्थानामावात् । एवमसिद्धव्याप्तिक एव कथमनुमानमेकान्तवादिनामनित्यत्वापेक्षान्त्यवर्तमानस्य
 सापक्षं वेन प्रमाणसिद्धा सर्ववैकान्त्योऽनेकान्तसात्तरव बाधका स्यात् ? स्याद्वदितां तु परोक्षान्त्यवर्तिना नस्तर्कस्य सन्दर्भो व्यवसिष्ठेन ।
 तस्य विचारकत्वात्, प्रत्यक्षानुपपन्नस्य साकारिणो मतिमान्विषयोपरोक्षवर्तमानावरणबीर्यान्तरापक्षयोपपन्नविवेसाधुपजायमानस्य पाबा
 न्कमिदम् । स सर्वोप्यभिबन्नाऽन्तप्रिबन्ना वा न अवतीति प्रष्टव्योचनासाधितपरामर्शोऽत्यक्त्वात्कालत्रयवर्तितसाध्यसाधनग्यक्तिविषयत्वात्
 व्याप्तिं प्रति समर्प्यत्वात्, प्रत्यक्षवद्व्याप्तिप्रारणपूर्वकत्वाभावात्तनुमानोऽन्त्यरात्तपेक्षत्वादनवस्थानुपपत्तात्, सत्वापक्षत्वेन समारोपव्यवच्छेद
 इत्येव न प्रमाणत्वात् । तदप्रमाणत्वे न वैद्विकं प्रमाणमिति श्लेषः, समारोपव्यवच्छेदाविवेसात् तर्कस्य अव्यवस्थाधिगमे समारोपविरो
 धात् । न हि निर्विद्वन्कोविगमोस्ति वतस्तत्र समारोपमिति स्यात् । किं तर्हि ? अपिगमोपि व्यवसायात्मैव, वस्तुत्पत्तौ सर्वोपि दर्शनस्य
 सापनान्वरणपेक्षया समिधानाऽभेदात् सुप्रमैतव्यवत् । समिधाने हीम्निर्धार्येसमिक्पेः । तत्तत्रयमप्रमाणभास्वत् तद्वागताः, साधनान्व
 रणपेक्षितत्वात् तत्सर्वपरिच्छिन्नौ । एत एव दर्शनस्याप्रमाणत्वं, सुप्रमैतव्यवत् तत्र संशयविपर्योसानव्यवसायाव्यवच्छेदकत्वात् । तद्व्य
 वच्छेदिनो निव्यवस्य जननात्मना एव दर्शनमिति चेत्, एत एव समिक्पेः प्रमाणमस्तु । तस्यासाधकत्वमत्वात्प्रमाणमिति चेत्, कुतस्तत्वा
 सापक्षमस्यम् ? व्यपेक्षनत्वाद्विद्वदिति चेत्, दर्शनस्याप्यभापकत्वमस्य व्यपेक्षनत्वात्सुप्रमैतव्यवर्तिकं न स्यात् ? यत्र भाष्येः परिच्छिन्नो
 व्यवसिद्धिपेक्षमात्रे वाऽपरिच्छिन्नस्य दर्शनं सापक्षमिति चेत्, समिक्पेः सापक्षमस्य, भावाभावाभेदात् सापक्षमवमवमिति वचनात् ।

बाज्जपेक्षिणाकोकसमिधेः रूपोपलम्भान् । न वैव सविस्तरणपातबोरण्यभावे विवक्षाभावात्स्वरप्राप्तिरूपप्रवृत्तिः प्रसज्यते, सविस्तरण्य
 नेकस्ते वधाविषयं वानृषेदमावाण् । न हि स्रक्वणोर्यवस्य श्राकपरिक्रानामाये तद्व्याख्यानविषयायां सस्यामपि तद्व्यञ्जनप्रवृत्तिरेवमेवे,
 इतरण्यतस्व वामाये स्पष्टप्रत्ययोच्चारणं वाक्यमूकादेरपि तत्प्रसङ्गान् । ततमौलन्तं करणपातदे व वाचो हेतुरेव निबन्धनो, न विषया,
 विवक्षासाम्यरेषापि सुपुन्यादौ वदर्थेनान् । न च दोषजातिस्थेदुपेतत्वां वानी जातिवर्तेत तत्रार्थपक्षार्थानुविधानामावाङ्मुखादिवान् । न
 हि यथा पुटेड क्षेप्य प्रकर्षे वाण्याः प्रकर्षोऽपकर्षे वाज्यकर्षः प्रतीयते, तथा दोषजादेरपि, तत्प्रकर्षे वाचोपकर्षोऽपकर्षे एव तत्प्र-
 कर्षोऽपकर्षो यतो वपुर्धोपवावितुमीयेव । सत्यपि च रागादिदोषे कस्यचिदुद्देश्यार्थपक्षसाधित्वादित्युपसद सङ्गुणान्, सत्यवाक्यप्रवृत्तेरपल-
 म्भान्, कस्यचिज्जु वीतगगङ्गपत्स्यापि पुटेदरवचामौभ्यससाधित्वाविरोपस्य भावे विवक्षयचमस्य वर्थेनाधिक्रामगुणपरोषाभ्यामेव वानृषेर्गुण-
 दोषवत्त्वा व्यवविद्यते, न पुनर्निबन्धादौ दोषजातेर्षां । तदुक्तं “विद्यानगुणपरोषाभ्यां वानृषेर्गुणयोपवा । वाक्युन्वो वा न वाक्यराः साक्षात्प्रां
 मन्नुद्वदः ॥ १ ॥” इति । तवः साधूणामेक्षि ‘तदेवं सर्वं शासनमुपपद्यते’ इति । तत्प्रसिद्धेन न वाच्यते । प्रमाणतः सिद्धं प्रसिद्धम् ।
 तदेव कस्यचिद्व्यापनं दुष्कम् । निक्षेपनमेतत्प्रमाणपेक्षम्, व्यप्रसिद्धेतावन्वित्त्वत्वापेक्ष्यत्वापेक्ष्यत्वात् । नहनेकास्वशासनस्य
 प्रत्यक्षतः सिद्धोत्पत्तिरप्यपमो वाच्यकः, सर्वथा नित्यत्वाविषयमप्यम् । अनुमानास्तित्तो वाच्य इति चेत् तदेव प्रमाणात्यतिवर्ग्यसिद्धेरन्तु
 पगमात् । न कस्य परेर्षां प्रत्यक्षमपिभूतयोः क्वमममसङ्गापचोर्षां साक्येन व्याप्तिं प्रति समर्थम्, अविचारकत्वात्सन्निहितविषयत्वाच्च ।
 वाच्यवादिप्रत्यक्षं हि साम्यसाधनयोर्म्याप्तिमाहि परेरन्तुपगन्तव्य न योगिप्रत्यक्षम् अनुमाननेक्यप्रसङ्गान् योनिप्रत्यक्षेव प्रेक्षतः
 कस्यचिदौ वा निरुद्धेपसाभ्यसाधनव्यक्तिसाक्षात्करणे समारोपस्याव्यभावात् तद्व्यवच्छेदमार्यमप्यनुमानोपपत्तेरप्ययोगान् । तच्च निर्विकल्पकमिव

न विचारकं पूर्वापरपरामर्शस्य त्वाद्यभिसापक्षसंगरदितत्वात् । स भिद्विषयिष्यं च ऐतच्छास्त्रमापविप्रकृष्टार्थगोचर
 त्वात् । तत्र साकृत्स्येन व्याप्तिग्रहणसमयम् । न चानुमानम् जनकत्वानुपपत्त्यात् । व्याप्तिमादिशोनुमानरवापि व्याप्तिप्रमाणपुरमरत्वात्
 ग्रामैरत्यनुमानान्तरपेक्षत्वात् । कपिबन्धवत्साध्याभावात् । एवमप्रसिद्धव्याप्तिश्च य कथमनुमानमेकाग्रवधारिनामनित्यस्यापेक्षान्तर्पश्यस्य
 सापक्षं येन प्रमाणसिद्धः सर्वधेकाग्रोऽपेक्षान्तरात्मनश्च बाधका त्वात् ? स्याद्वारिनां तु परोक्षान्तर्मायिना नस्तर्केण सम्बन्धो व्यवतिष्ठेव ।
 तस्य विचारकत्वात् प्रत्यक्षानुपपत्त्यस्य अरिजो मतिज्ञानविशेषपरोक्षवर्तमानावरणवीर्यान्तरावस्थयोपपत्तमविशेषादुपजायमानस्य यावा
 त्कश्चिद्बुधः स सर्वोऽप्यभिज्ञान्माऽनभिज्ञान्मा वा न भवतीति दृष्ट्योऽजनासदितपरायमर्थात्सकृत्वारणाकथयवर्त्तिसाध्यसाधनव्यपिदियपयत्वाच्च
 व्याप्तिं प्रति समर्थत्वात्, प्रत्यक्षवद्व्याप्तिप्रमाणपूर्वकत्वाभावाद्यनुमानोऽनन्तरानपेक्षत्वादनवस्थानननुपपत्त्यात्, सबाधकत्वेन समारोपव्यवच्छेद
 इत्येन च प्रमाणत्वात् । तत्र प्रमाणत्वे न छेदिकं प्रमाणमिति शेषः, समारोपव्यवच्छेदाविशेषात् तर्कव्यवच्छेदस्यापिगमे समारोपविरो
 धात् । न हि निर्दिष्टरूपकोपिगमोऽस्ति यत्तत्तत्र समारोपोपि स्यात् । किं तर्हि ? अविगमोपि व्यवसायात्मैव, तदनुत्पत्तौ सवोपि दर्शनस्य
 साधनान्वयपेक्षया समिधानाऽमेदात् सुपुत्रपैतन्व्यवत् । समिधानं हीन्निवार्यसमिकर्षः । तत्तरयमप्रमाणमास्त्वत्तथागत्वा, साधनान्व-
 यपेक्षित्वात् तत्सर्वपरिच्छिन्नो । तत्र एव दर्शनस्याप्रमाणनं, सुपुत्रपैतन्व्यवत् तत्र संसर्गपिपर्योसानव्यवसायाव्यवच्छेदकत्वात् । तद्व्य-
 वच्छेदिनो निश्चयस्य जननाद्यमात्र दर्शमिति चेत्, तत्र एव समिकर्षः प्रमाणमस्तु । तस्यासाधकत्वमत्वाच्च प्रमायत्वमिति चेत्, कुतरस्या-
 सापक्षवत्त्वम् ? अथेवमन्तराद्वद्विदिति चेत् दर्शनस्याप्यसाधकत्वमत्र चेत्तन्वास्तुपुत्रपैतन्व्यवच्छिन्नं न स्यात् ? यत्र भावेयः परिच्छिन्नो
 व्यवच्छिद्यतेऽभावे चाऽपरिच्छिन्नप्रदर्शनं साधकत्वमिति चेत्, समिकर्षः साधकाभावयोराद्वया साधकत्वमयमिति वचनात् ।

वाऽप्येस्मिन्नालोक्तसमिधेऽन्यथोपपन्नमाह । न येन मीरिङ्करणपाटवबोरोप्यभावे विषयानामात्तरयविहापनप्रवृत्तिः प्रसज्यते, संविहरण-
 नेकस्ये एवविषयं वागदुनेरयाचान् । न हि उपपन्नोर्पवन्न द्वावपि स्थानाभावे तस्यास्मानविषयाणां सत्यामपि वाचनप्रवृत्तिर्नयत,
 इत्यनपाटवस्य चाभावे एतद्व्यवधौ चारणं वाच्यमृशरेरपि तदप्रसङ्गात् । तत्रैतत्त्वं करणपाटवं च बाधो हेतुरेव नियमतो, न विषया,
 विषयानामन्तरेणापि सुपुन्यादौ तदर्थेनाह । न च दोषजातिस्तेदुर्गमस्तां बाधो नातिवर्तेत, तत्रकर्णोपकर्णमुविधानामावाहुञ्छादिवान् । न
 हि तथा नुहेः सप्तम्य प्रकर्षे वाच्यः प्रकर्षोऽपकर्षे वाऽपकर्षः प्रतीयते तथा दोषजातेरपि, तत्रकर्षे बाधोपकर्णान् तदपकर्षे एव तत्र-
 कर्णान् यतो वक्तुं तत्रातिदुर्गमीयेत । नन्वपि च रागादिदोरे कस्यापि दुर्गवर्षापर्यव्यवसाविनादिगुणस्य समुपपन्नं, सत्यवाक्यप्रपञ्चेन्यप-
 न्यात्, अत्रचित्तु कीदृशगणैरपस्त्यपि दुर्देयरवर्षाबाधरसावित्सारिरोपरव भावे विवक्ष्यमानस्य तद्विनाशिकामगुणरापाभ्यामेव वान्मृतेर्गुण-
 रोपवत्ता व्यवतिष्ठते, न पुनर्विवक्षावो दोषजातेषां । तदुक्तं “ विमानगुणोरोपाय्या वान्मृतेर्गुणरोपता । वाच्यन्तो वा न वक्ष्यता द्वावभावा-
 नान्यदुदयः ॥ १॥ ” इति । ततः सापूर्णावेति ‘ तत्रैव मर्त दासनगुणचकीते इति । तत्त्वसिद्धेन न बाधते । म्माज्जः सिद्धं प्रसिद्धम् ।
 तदेव कत्वचिद्व्यापने युक्तम् । विद्वेषणमेवतत्परमवापेक्षम्, तत्रसिद्धेनाप्यमित्यवारेकान्दुषर्मेण वाचाऽभ्युपगमात् । नन्मनेकान्दुषासनस्य
 प्रत्यप्रवत्ता सिद्धोस्त्यमित्यवपर्मो वाच्यः, तर्षवा मित्यागदिवर्षवन् । अनुमानास्मिद्धो वाच्य इति चेत्, तर्षे प्रमाणाव्यतिषम्प्रसिद्धेरमु-
 गगमात् । न तदु वरेणां प्रत्यक्षमप्रियमर्तोः कृणमङ्गलमुपपन्नोऽं साकस्येन म्वाप्ति प्रति समर्भम्, व्यवहारकत्वात्समिद्धितविषयत्वाच्च ।
 चामप्यपिप्रत्यक्षं हि साध्वमाभनबोम्यामिमादि परैरधुनागम्यं, न योमिप्रत्यक्षम्, अनुमानैरप्यर्थप्रसङ्गात् योमिप्रत्यक्षेण ऐसतः

इह दृष्टान्तावचनं त्विति (१००-१-१३) हेतुर्यपि हेतुगर्भविशेषणमहिर्नैव हेतुहेतुमद्भावत्वाभात् तथापि दृष्टान्तत्वात्
 द्वाव्युत्सामग्री न व्याश्रित्यत इत्याद्येपात् तल्लभः सुव्याख्याहाराच्च द्वाव्युत्सामग्री प्रवेष्ट इति संक्षेपाच्च विरुध्यत इत्यनेनोच्यत इति
 विभावनीयं सुधीभिः । 'अन्यथानुपपन्नत्वेत्यादि' (१००-१-१३) पक्षधर्मत्वादियपक्षरूपोपपन्न एव हेतुरिति नैयायिकाः
 त्रिक्रयोरपक्ष इति सौगम्यम् । अन्यथानुपपत्त्येकस्यनो हेतुरिति जैना इति विभागात् स्वामीष्टवरमपक्षप्राधान्यं स्फोटयितुमि-
 त्यर्थः, त्रिदिवर्षत्वात् (१००-२-१०) विष्वभ्यासकार्यत्वादिच्छादीनामपि त्रिदिवस्युत्तत्वेन त्रैतन्योपादानकारणफलत्वस्या-
 मीष्टत्वादित्यर्थः । पूर्वविद्व्यासपक्षोपमो नोपपन्नो नोपपन्नो नोपपन्नो, परस्परं तेषामुपादानोपादेयभावस्य चार्वाकेणान्युपग-
 मात्, न त्रैतन्योपादेयत्वैतन्यत्वादे भूतानामपि त्रिदिवर्षत्वादाय त्रैतन्यस्य भूतारम्भकत्वैतन्योपादेयत्वेनायन्तिरत्वम्, अवशिष्ट-
 मृते पटादौ त्रैतन्यत्वज्ञेनेन त्रिदिवर्षत्वेन मृतव्यापृषेनैव प्रकृतोपादनसम्भवात्, तच्च च तस्य विषयालोकमनस्कारादीनां पर-
 स्परसहभावनैयत्येऽपि नियतोपादानत्वाभ्युपगमवन्न दुष्काराभ्युपगममिति दिक् । जातिरेव (१०१-१-२) असदुत्तरमेव, अर्था-
 न्तरत्वेन निमग्नत्वात् नैव वा प्रकृततादुमानमतिकूलानभिधानेन परस्यैव पराभ्यादिति भावः । तत्त्वान्तरभावविरोध इति
 (१०१-१-४) अत्र तत्त्वान्तरत्वं निरूपदार्थविभावकोपाध्यवच्छिन्नत्वम्, पृथिव्यादिविषयत्वमिति (१०१-१-५) पृथिव्यादिः
 पृथिवीत्वाद्यवच्छिन्नो विवर्धः पर्यायो यस्य तथा, 'अनुपादानस्येति' (१०१-१-८) तथा च जन्यपृथिवीत्वाद्यवच्छिन्ने
 पृथिवीत्वादिना समवायिकारणत्वं नैयायिकाद्यभ्युपगतमकामेनापि चार्वाकेणाद्यभ्यासपक्षधीयमित्यर्थः । स्याद्वादिना
 तु तादात्म्येन पृथिवीत्वाद्यवच्छिन्नं स्वभ्यस्तत्त्वसम्बन्धेन पृथिवीत्वादीनां हेतुत्वं वाच्यम्, विभागाच्चातोत्पत्तिरित्येऽपि द्रष्टव्यम्

[illegible]

इदं दृष्टान्तावचनं स्थिति (१००-१-१३) हेतुर्यद्यपि हेतुगर्भविशेषणमहिमैव हेतुहेतुमक्रावसामात् तथापि दृष्टान्ततामे
 श्चाभ्युत्सामयी न व्याप्रियत इत्याक्षेपात् षष्ठाभा उभ्याप्यहाराव आभ्यक्षोपे प्रवेष्ट इति संक्षेपाच्च विरुध्यत इत्यनेनोच्यत इति
 विभावनीयं सुधीभिः । 'अन्यथानुपपन्नत्वेत्यादि' (१००-१-१३) षष्ठ्यर्थत्वाद्विपक्षरूपोपपन्न एव हेतुरिति नैयायिकाः
 त्रिरूपोपपन्न इति सौगताः । अन्यथानुपपत्त्येकवचनो हेतुरिति जैना इति विभागात् स्वामीष्टपरमपक्षप्राधान्यं स्फोटयितुमि
 त्थं, चिद्विवर्त्तत्वात् (१००-२-१) विष्वभ्यास्तकार्यत्वाद्विच्छादीनामपि विवदुस्तत्वेन चैतन्योपादानकारणकत्वस्या
 मीष्टत्वादित्यर्थः । पूर्वविष्वभ्यास्तधनोपमरौपचिद्व्यवसायमोत्पत्तेः, परस्परं तेषामुपादानोपादेयमाधस्य चार्थोकेणान्युपग
 मात्, न चैवमूतोपादेयवैतन्यवादे भूतानामपि चिद्विवर्त्तत्वादायचैतन्यस्य भूतात्मकचैतन्योपादेयत्वेनार्पितरत्वम्, अवशिष्ट
 मृते यदादौ चैतन्यावद्यनेन चिद्विवर्त्तत्वेन भूतव्यावर्त्तैव प्रकृतोपावनसम्भवात्, तत्त्वं च तस्य विपयालोकमनस्कारादीनां पर
 स्परसहकार्येयत्वेऽपि नियतोपादानत्वाभ्युपगमवन्न दुष्कराभ्युपगममिति दिक् । आतिरेक (१०१-१-२) असदुत्तरमेव, अर्थान्
 त्तरत्वेन निग्रहस्त्वानमेव वा प्रकृतानुमानप्रतिकूलानभिधानेन परस्यैव पराव्यावृत्ति मावः । तत्त्वान्तरभावविरोध इति
 (१०१-१-४) अत्र तत्त्वान्तरत्वं भिन्नपदार्थविभासकोषाध्यवच्छिन्नत्वम्, वृद्धिख्यापिचिद्विवर्त्तमिति (१०१-१-५) वृद्धिभ्यादिः
 वृद्धिबीत्वापवच्छिन्नो विवर्त्तः पर्यायो यस्य तज्जया, 'अनुपादानस्येति' (१०१-१-८) तथा च अन्यवृद्धिबीत्वाद्यवच्छिन्ने
 वृद्धिबीत्वादिना समवायिकास्त्वत्वं नैयायिकाद्यभ्युपगमकामेनापि चार्थोकेणावयवमाधयणीयमित्यर्थः । स्याद्वादिना
 तु तादात्म्येन वृद्धिबीत्वाद्यवच्छिन्ने स्वर्णसत्त्वसम्बन्धेन वृद्धिबीत्वादीनां हेतुत्वं वाच्यम्, विभागजातोत्पत्तिस्त्वलेऽपि द्वात्रिंशत्का

विपरीतरूपाया एव परमाणूत्ययोः स्वीकारादिति युक्तं वक्ष्यामः । 'घाटव्याविरिति' (१-१-९) अनेनानुमानेन घाटस्य
 माषानर्गजोपादानत्वं विदुदादेधाट्यापुपादानत्वं साधनीयमिति भावः । तयोर्भिन्नलक्षणत्वाविति (१०१-१-१२) भिन्नं
 लघुर्धं तयोर्गदिरन्तर्मुसतया च प्रतीयमानत्वमेवेति प्रष्टव्यम् । तत एव भिन्नलक्षणत्वादेव वदाह-अयमेव हि मेदो मेदोरेतुर्वा
 यदिच्छदपमार्ण्यामः कारणमेदमिति अस्मद्याविप्रत्यक्षत्वादिति असदाघनेकप्रतिपन्नप्रत्यक्षत्वादित्यर्थः । तेन ज्ञाने न व्य
 मिचारः, घटादिविविति न कैश्च पटाद्यादेव पक्षताण्येदकसाध्यसामानाधिकरण्यासिद्धेरनुमानवैफल्यमिति दृष्टनीयम् । इयि
 रीतिरेस्म्यो भिद्यत इत्यत्रैव प्रकृते पक्षतावच्छेदकारण्येन साम्यासिद्धेरेव स्तत्र तदवैच्छदमित्यभिप्रायाद्, न बोधपरिते
 नेति (१०१-२-५) अन्ययोपवर्तितपूर्वेन बाण्यादिना वदुषादेरपि व्यभिचारविधिभोदूबोषः सकर्म्यकर्मोक्तुदः स्यादिति
 भावः । स्वतो पदिन्तेति तथा च प्रकृते बहिर्यप्रदं रगमिषपरमेवेति भावः । स्वमिषस्त्वमपि न स्वप्रतियोगिकमेदवत्त्व
 मात्रं परिक्षिब्धं यागद्विकृत्ययोः, आपो स्वस्मिमेव स्वमेदप्रमद्वद्, जल्ये च कुत्रापि तदप्रसिद्धेः सत्त्वादिना मेदस्य कुन्मा-
 दान्यमानाद्, किन्तु रगनिष्ठज्ञानत्वावच्छिद्यप्रतियोगिताकमेदवत्त्वम्, तत्र सुत्वादिसंवेदनापेक्षया सुत्वाद्यापि सिद्धम्, इति न
 तत्र बहिर्यपरिच्छेदकत्वासिद्धिरित्याशयेनाह 'कुन्मादिवैवेकनस्यापीति' (१०१-२-७) सुत्वाधीनि' सुत्वादेः कारणं सात-
 वेदनीपकर्मोदयादि, तत्संवेदनस्य कारणं च ज्ञानादरवकर्मण्यपोपद्यमादि, इत्येवं कारणमेदादप्यनयोर्मेदो न केवलमात्वादप
 रिच्छेदाकाररूपलक्षणमेदादिति भावः । 'तस्यैवेति' (१०१-२-१०) विषयनिर्मुक्तज्ञानानुसामावापदुपरकृत्येव तस्य स्वांशे
 स्वसंवेदकत्वं विषयोऽंशे च परसंवेदकत्वमविक्रममिति भावः । अविरुद्धं पश्याम (१०२-१-५) इति ननु कथमेवदविरुद्धं

प्रत्यक्षविषयताया इन्द्रियसमिर्द्धमयोज्यत्वेन ज्ञाने साधितव्याद्याद्यविषयस्थोपपत्तायपि स्वविषयताद्रुपपत्तेः स्वविषयतायाः प्रत्यक्ष-
 दत्तविषयताया द्रम्युपगमाच्चाटस्याप्यवस्थाः प्रयोक्तव्यामात्रादिति चेत्, न । प्रत्यक्षविषयतामात्रस्येन्द्रियसमिर्द्धमयोज्यत्वे-
 मानाभावादसमिक्छे वदुत्ते प्रत्यक्षविषयतामात्रत्र तत्रोपपादितत्वाच्छुक्तिसमिर्द्धमयोज्यत्वे सार्वजन्यनित्याये-
 न्द्रियसमिर्द्धमयोज्यत्वे प्रत्यक्षविषयतामात्रत्र तत्रोपपादितत्वाच्छुक्तिसमिर्द्धमयोज्यत्वे सार्वजन्यनित्याये-
 ज्ञानान्तरेष्वस्वत्वे ज्ञानमानसत्वाच्च त्रिबन्धकत्वाकल्पनसाधवाच्च स्वसंवेद्यताया एव युक्तत्वादिति
 सिद्धम् । 'विजातीयत्वाभिमततपोरिति' (१०२-१-९) सत्त्वादिना सत्तावीययोरपि ब्रह्मानन्तर्जलत्वानलत्वान्यां विजाती-
 ययोर्यथा नोपादानोपादेयभावमायत्तार्थकैरन्युपगम्यते, तथाऽस्माभिर्मूर्तचेतन्ययोरिति साक्षात्पक्षेपस्योपादानोपादेयभावप्र-
 योजकत्वं चाप्यस्मिन्निति मायम् । 'पार्थिवत्वादिनेति' (१०२ १ १०) तन्त्रेव षट्स्यपटत्वाद्यपिच्छिन्ने क्पालस्त्वतन्तुत्वादिना
 हेतुत्वं न स्यादिति चेत्, न । तथाहेतुत्वेऽपि पयोऽप्युपादानोपादेयभावस्तयोः पदार्थविभाक्तकोपाविना साक्षात्पक्षमिति नियमस्या-
 मद्भात् । साक्षात्पक्षेऽप्येव नियतारम्भस्य द्रम्यवस्थितत्वात्, केचित्तु नास्त्येव पटत्वाद्यपिच्छिन्ने तन्तुत्वादिना हेतुत्वमत एव
 स्वच्छित्तन्तुकपटादेस्तन्त्रन्तरसंयोगे पटानुत्पत्तिर्षट्ठे, पटैकस्त्वन्तरसंयोगे द्रितन्तुकादेर्नास्ति द्रितन्तुकाद्रुत्पत्तिः, पुनरेकैकस्त्वन्त-
 रियोगे द्रितन्तुकादिनास्ते द्रितन्तुकाद्रुत्पत्तिरिति कल्पनाया गौरवप्रासादित्वाद् :- 'असदेतत्, अनन्यथासिद्धान्वयव्यतिरेका-
 नुविधानात् तथाहेतुत्वसिद्धेः द्रितन्तुकपटादेरपि तन्तावेवोत्पत्तिस्वीकारात् पुनरप्यन्तुत्रयादिसंयोगे तन्त्रोरेव वदुत्पत्तेर्द्विनात्,
 द्रितन्तुकादिक्रमेणोत्पत्त्यप्यन्तरादिकन्तुकपटस्य द्रितन्तुकासमवायिभारणसंयोगानाञ्चाध्व द्रितन्तुकादिनाश्चक्रमेण नाधोऽन्तरा पुन

द्वितन्तुकादिद्वयेष्वेत्यपि तृतीयापि ह्यन्यनार्गोऽसाम्ये तन्तौ पट इति प्रतीतिर्ममत्वायोगाच्च, नहि पटे षट् इति कश्चित् प्रत्येति,
 अथ एव तन्त्वाकादशसंयोगत्वेन पटाकाद्याद्विनिवातीयसंयोगत्वेन हेतुहेतुमद्भाषापुपपत्तिरित्यन्ये । एतेन तन्तुम्यां तदारुषद्विद
 न्तुकपटेन च तन्त्वन्तरयोगे द्वितन्तुकोत्पत्तिरेवं चतुरश्रकोरपीत्यारम्भारम्भवावो पुक्त इत्यप्ययास्त्वम् । अपरे तु क्रियमात्रं
 कृतमिति नपाद्युसारिणस्तन्तुसंयोगत्वेनैव पटोत्पत्तिरप्यप्यत्यभिप्रेक्ष्यन्त आप्तन्तुद्वयसंयोगकाष्ठारैवानवतमवान्तरनानापटो
 त्पत्तिश्चरमत्तन्तुसंयोगादले च यथापटोत्पत्तिरिति तन्तुत्वेन पटोहेतुत्वेऽपि द्वितन्तुकादिषट्पचन्तुद्वयादावेव तन्त्वन्तरादियोगा
 रन्तुकपटयपुत्पत्तिं स्वीकुर्येति, न च द्रव्यवति प्रप्योत्पत्तिस्वीकारे उत्पद्यितन्तुकपटस्य पुनरुत्पत्तिः स्यादिति वाच्यम्,
 १. अस्य नष्टत्वात् तयोः संयोगान्तराद्वारी द्वितन्तुपटस्तु तथा नोत्पद्यते तत्संयोगान्तरविरहात् । अन्यथा प्रथमं तृतीयापि
 मन्त्रितन्तुकोत्पत्तिः, एवं च तद्वत्तन्तुकादेवचरतन्तुसंयोगवियोगक्रमेण नाशे नष्टतन्तुकाद्युत्पत्तिर्निराभावा, प्रथमत
 २. धागक्रमेण नाशे वास्तु तत्वेव दक्षतन्तुकाधानन्तरं नष्टतन्तुकोत्पत्तिर्वद्वतन्तुकोत्पत्तिर्काठ एव वा चरमतन्तुपर्यवन्ते द्वितीय
 मादाय नवतन्तुकोत्पत्तिः, न त्रैवं प्रसिद्धे मन्त्रे नान्तपटकस्यनापत्तिर्द्वितीयमादाय नष्टतन्तुकस्येव तृतीयमावायादतन्तुकस्यापि
 सम्मत्वादिति वाच्यम् । यस्त्वयाग्रे स्वीक्रियते तस्यैव मया प्रथमतः स्वीकाराद्यवतन्तुकादौ दक्षतन्तुकादिर्ध्वसस्र हेतुत्वे माना
 मावादन्त्यत्र प्राणमात्रमावेनैव तद्विरादोपपत्तौ, न च व्यक्तित्वानीयापत्तिरिदं द्रव्यत्वापत्तिश्चामावस्य कारणत्वेनानतिप्रसङ्गे
 नन्तुकापत्तिरप्यभावकल्पनेनेति वाच्यम्, यथापचष्टेवेन तत्तत्त्वेन पटाविमस्यपि तदुत्पत्त्यापत्तेर्दीपितन्त्वादौ बलपुग्माद्य
 ३. येन । अस्तु वा द्रव्यत्वावच्छिन्नमात्रावस्य घन्याद्रव्यत्वावच्छिन्ने हेतुत्वं कर्मणः संयोग इव तथापि स्वाभ्येक्येदद्विपुत्र

सादितन्तुक्कविमसि त्रितन्तुकापुत्पथिनिराधैव स्वोत्पथिण्याप्यद्रव्यत्वावच्छिन्नाभाषस्य हेतुलोपगमे तु द्वितन्तुक्कादिमसि च
 त्रन्तरादियोगादेकतन्तुकोत्पथेर्द्वारत्वापनेरित्याहुः ॥ क्षमाभ्रमणपूज्यपावानुसारिणस्तु चरतन्तुसंयोगकास एव क्रिय
 मार्ग इवमिति नयेन पटोत्पथि स्वीकृते, तत्प्राचालीनकार्यकोटिषु पटपीष्ठ पटगतामिलायोत्कर्षोपाशुक्तं घटमाभित्य
 महाभाष्ये—“ परसमयकृच्छकोटीगिरवेकस्मो घटगयादिलासो सि । परसमयकृच्छकोटिं पूलमइ घटमि छाए
 सि ॥१॥ ” छि, एवं वेकः पट इत्यादेर्बोधस्य लोके छात्रे च व्यवहारस्य बोधपथिः, नदि नाना पटाः प्रतीयन्ते व्यवप्रियन्ते
 न च चाट्टीमूतलसंयोगादवच्छेदेन प्राप्यापनन्तसंयोगानुपलब्ध्यादिवन्, साट्टयादित्रयाधानापदानुपलब्ध्युपपत्तिः, उभयत्रै
 कपुस्त्यमावत्, मरापटकाले द्वितन्तुकादेः स्वीकारे तन्त्वाकाशसंयोगादितोऽनन्तद्वितन्तुकाशसंयोगादेर्द्वितन्तुक्रत्रितन्तुकादेः
 परस्परकर्मबसंयोगादित्वात्रित्वादेर्वाप्यापनन्तसंयोगादेव कल्पनामपेक्ष्य तेषां नाशस्य स्वपिबन्नेषां कल्पनस्यैव च लाघवे
 नौचित्यात्, अन्यद्रव्ये इत्युगमादिभ्यषहारवदुपपादनीयः । निरवच्छिन्नविशेषणतया हेतुत्वाद्वाद्यवच्छेदेन पटापभावसत्त्वेऽपि न दोषः । वस्तुगुणा
 दिभ्यषहारस्तत्वेकस्मिन् इत्युगमादिभ्यषहारवदुपपादनीयः । एकतन्तुकापुत्पथनापथिस्तु निर्ज्व्यद्रव्यस्य विज्रातीयसंयोगेन
 कल्पद्रव्यहेतुत्वादित्याहुः ॥ ‘सर्वेऽप्येते नयवादा वस्तुत एवसमर्थमि एगदवियस्त च इमा वि मुंति उप्पयाया’ इत्यादिपर्यालोचनया
 संयोगविभागानन्तोत्पादतावच्छिन्मीरितघ्नौघैकस्वभावस्त्वभ्युपगमादोपेधिकानापेधिकनानापटपरिणामारमपठन्तुत्वा
 दाभ्युपगमादस्माकं न काप्यनुपपत्तिः, एकस्मिन् पटे इत्यादिभेदेन नानापटव्यवहारस्यापि स्कन्धवेद्यत्रदेक्षकरूपद्रव्यविभागेनै
 वोपपत्तेरुपादानता तु तत्र व्यवहारतत्त्वानुत्पादिना निषपतस्तुष्टाकिश्रेयेषेति तन्तोस्त्रि त्रितन्त्वादेरपि न पटानुत्पत्तिः इत्थं च

पार्थिवत्वादिनाभ्युपादानोपादेयभावो निपतारम्भनयेऽन्यथा तु छक्तिविश्लेषेण अलादिपरमाव्योरोपि पार्थिवारम्भस्य बहुलमुप
 सम्भार, पुद्गलपर्यायदरावच्छिन्ने पुद्गलद्रव्यत्वेनोपादानोपादेयभावस्तु कल्पनीयोऽन्यथाऽसमानजातीयद्रव्यपर्यायिमनुभ्यादो
 पुद्गलान्त्वविश्लेषेणानुपलभ्यमाणेऽ, इत्यपि च विदधितोमिमोपादानोपादेयत्वमध्याहारमव्यासजन्यरुचिषमस्यादिति विदुः ।
 'पूर्वाकारेति' (१०२-१-११) द्रव्यार्थिकनयेनात्र देवादिपर्यायसिद्धिद्वारात्वेन तदव्यवहारिणोत्तरपर्यायत्वेनोपादा-
 नोपादेयभावः, पर्यायार्थिकनयेन तु स्वर्णसरासम्बन्धेन देवादिरपर्यायस्य मनुष्यादिपर्यायत्वापत्तिमे तादात्म्येनेति विद्वेषो
 द्रष्टव्यः । तस्य तेनाख्याप्तिरिति भिन्नलक्ष्यत्वस्य उपान्तरभावेन सह व्याप्यव्यापकमात्राभावादित्यर्थः । 'मवजननदा-
 स्तिसमावायिति' (१०२-१-१४) तथा च साम्राज्यविश्लेषेण भिन्नलक्ष्यत्वविरोधादित्यर्थः । 'इष्टप्रतिष्ठानादिति'
 (१०२-२-३) चैतन्यलक्ष्यत्वयिन आत्मद्रव्यस्यैव सिद्धेर्हीतव्यमभाषर्त्तनन्यापात्रस्य भूतनामकरणेऽपि वस्त्वव्याधा-
 तादित्यर्थः । तद्विधर्तस्त्वग्रसद्वाप्तिरिति (१०२-२-३) सानास्यविश्लेषस्य चिन्तयकस्यानभ्युपगमादित्यर्थः । कादा
 पिरभूत्वादिदो न विरुद्धवर्ग मधिप्यतीत्यत आह-'अनाद्यमनास्याविद्यापादिति' मूलचैतन्ययोरित्यर्थः । तथा चेच्छा-
 मात्रेणोपादानोपादेयभावाभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गे दुर्बार इति यावः । 'वैतन्यविश्लेष इति' (१०२-१-६) अनाद्यतमवर्षिप
 यकचैतन्य इत्यर्थः । न च कूटस्वनित्यात्मभुक्तिचैतन्यविश्लेषावस्थानाभ्युपगमविरोपिनीनिर्दर्भकत्वस्य कूटस्पदार्थत्वे यस्य
 धर्मस्याप्युच्छेदपक्षेऽस्वभावाभ्यामिमातरव्याख्यात्मकत्वेऽनन्तविश्लेषाणामपि तयारसम्भवात् सामान्यप्रतिष्ठान्यापात्राभि-
 त्यस्यस्यपि च कर्मादिभगवद्विश्लेषेणोपपत्तेरिति, अनुमयेन (१०२-१-९) शुद्धिनिष्ठप्रतिविम्बहेतुविम्बचैतन्यलक्षणेनेत्यर्थः ।

बुद्धपञ्चवसित (१०३-१-१०) बुद्धिप्रतिबिम्बितम्, चेतयते (१०३-१-१०) निधिनोति, तदुपायानुष्ठानवैयर्थ्यमेव
 स्यादिति (१०३-१-११) सर्वद्वत्त्वोपायानो ज्ञानमौनाचरणादीनां निरर्थकत्वेव स्यादित्यर्थः॥ 'स कोऽन्य इति' (१०३-२-३)
 धर्तेन वपि बहुप्रतिबिम्बस्वानीयो बुद्धानवमिति पुरुषोपरागो मूलरक्ततासर्गस्थानीयो षट् इत्यादिषिपयोपरागो बिम्बच-
 त्नावेद्यस्थानीयाः करोमीति व्यापारावेद्य इत्येष्टत्रयकल्पनमपास्तम् । सम्यग्ब्रह्मान्यस्यातिप्रसङ्गकत्वात् सम्बन्धविशेषस्य
 च तादात्म्यातिरिक्तस्य युक्तिरिक्तत्वाद्यर्थस्वात्मनः प्रतिबिम्बादिकल्पनाया धालक्रीडाप्रापत्वादिति द्रष्टव्यम् । न निष्ठा
 र्पन्त इति (१०४-१-१४) न च ज्ञानत्वाद्यवच्छिन्न एवाष्टान्तःकरणविदेतुसा मुक्तौ तदबन्धनानापनुपपत्तिरिति वक्तुं
 युक्तम्, परैरपीयरक्षानादिभ्यामवचने जन्यत्वस्य कार्यतावच्छेदकत्वेदो दानात् तस्य च व्यस्तप्रतियोगित्वरूपत्वात्, ध्वंसाप्रति-
 योगिज्ञानादीनां मुक्तावनुपपत्त्यभावात्, न च जन्यत्वेन ज्ञानादीनां मुक्तावपि ध्वंस आयत्तपक्ष इति वाच्यम् । जन्यत्वेन ध्वंसहे-
 तुत्वे मानाभावात् प्रतियोगिनो विद्विष्य हेतुत्वेऽपि मुक्ताज्ञानादीनां ध्वसाहेतुत्वकल्पन एव लापवात्, नचोपयोगस्य संसारद्वन्धा-
 यामन्तर्गुणविश्रुतनाशप्रत्यवर्धना मुक्तावपि कालाभावाप्रसङ्ग इति वाच्यम् । केवलज्ञानादीनां काष्ठानाशयत्वस्य तदुपयोग
 वपि कल्पे च प्रवाहत्त्वदानत्वस्य सिद्धान्तमसिद्धत्वात्, वित्याद्यधिकमस्मत्कृतन्यायालोकादौ, अन्यत्र केचलेत्यादि
 (१०४-२-२) विशेषनिषेधस्य क्षेपाम्यनुष्ठाप्यकस्यादौपश्यादिसमाधमन्यपरितस्य चाश्रित्वादेः व्यापिकमाधस्यापि सिद्धिसमवे-
 नाद्य इत्यस्माद्वचनादुच्यते यो यः व्यापिको भावः स न नास्तीति योगीतिनियमस्यानेनैवानिरासात्, केवलसम्यक्सत्वाद्यन्य
 भावमात्रनाशेऽप्योगिगुणस्थानचरमसमयस्य हेतुत्वात् व्यापिको भावः साधनन्त एवेति तु मतान्तरम्, तदाधरणे तु सिद्धा-

नामपि पारित्रं मयस्येव वरं तमहे सिद्धो नो परित्री नो अचरित्री पारित्रालम्बिषद्भानां मनःपर्यायपद्भानां पत्नारि शानानि
मदनयेत्पादिसिद्धान्तमयपनानुपष्टम्भ इत्येतन्माहा प्रबन्धेनोपपादितमस्माभिरप्यात्ममतपरीक्षायामिति सत एषावयान्त
म्यम् । तथा यचनं (१०४-२-६) कथञ्चिद्विद्येयगुणनिष्पत्तिनिष्ठपिबनम्, कथमेवमिति, अनन्तसुखस्य कथञ्चोञ्जमि
धानादयं प्रश्नः । 'सिद्धस्त्वयचमाविति' तथा च सिद्धत्वेनायेपापछाया इति यावत् । 'सिद्ध चेति' (१०४-२-६) आत्यन्तिकी
दुःखनिवृत्तिरेव वेत्यर्थः यमादस्य मायान्तरस्वरूपादिति यावत् । यद्यप्येवं दुःखनिवृत्तपरात्मामात्रेतिप्रसङ्गः तथाप्युप
स्विदुःखलक्षणनिवृत्त्यारेः सुखरेतुत्वस्य लोकाद्विद्वत्सिद्धत्वात्पदस्यन्तनिवृत्त्यादिवन्यमनन्तसुखं मोक्षे सिद्ध्यतीत्यत्र सात्पर्यम् ।
तत्राहुः भीदरिमद्राचार्येति ॥ " एवं सद्यस्तु ता सद्यसादि सुखत्वसद्यपिष्ठात्वं । त्वयियमजोगपपीति दोह तथो अर्गंतगु(मि)
न ॥१॥ हि, वाचकश्चक्रवर्तिनोऽप्याहुः ॥ " देहमनोवृत्तिभ्यां प्रवृत्तः क्षारीरमानसे दुःखे । तदमावापदमावे, सिद्धं सिद्धस्य
सिद्धिसुखम् ॥१॥ इति । अथान्यत्र अनुसूययिष्यानादयं सुखोत्पादवर्धनात् स्वरूपसत्त्वा भवन्तदुःखनिवृत्तेरनन्तसुखरेतुत्वमपुच्छ

● सिद्धसुखद्विलिखणम् ॥ तस्मात्सा सद्यं कस्युदया पारिजो इदं नेया । क्वीजो परस्मया इच्छाजिच्छेच्छको य तदा ॥२॥
अनुसूयसिद्धं यत् नाकमसुखं च ऐगिजो नभर । गच्छाद्दरेण तदा सुखमिव निरिष्यत्यं तु ॥३॥ एते अपि तत्रैव । य च सम्बन्ध
वि इत्, यमामाया पृथि परिहरि । न च विदुःक्ये वि हरिह, विद्यसुरस्वापरं अस्मि ॥१॥ इति धर्मसंप्रदणौ ॥ अह नाम कोद
मिच्छो नगरगुणे नगरगुणे विमानंते । न चत्त परिक्तेर्यं यमाप तदि असेवीय ॥१॥ अह सम्बन्धमगुणिनं पुरिसोमोपुन मोपयं
कोद । तन्मसुखविमुक्तो अष्टिज्ज तदा अभिवर्तिषो ॥ २ ॥ इत्याप्यप्यप्यत्र ॥

भिति चेत्, न । सूक्तार्थवत्स्याख्यापयमानदुःस्वनिष्ठपरेरेव सुस्वदेहेतुत्वापस्यात्र मुक्तावप्यव्याहृतत्वात्, तथापि सिद्धत्वमहकर्म
 द्युपनिष्ठः साधनन्तः परिधायिको भावः, सिद्धिस्तुल्य च वेदनीयकर्मव्ययमनितम्, इति केयं धावो मुक्तिः सिद्धत्वमेवान
 न्तसुखमिति समनियतत्वेन चैक्याभ्रयणे सिद्धगुणादकोपदर्शकव्यापात इति सिद्धत्वग्रहणेऽप्यनन्तमुत्साग्रहणाद्यनूतत्वयोपा
 द्यस्यापरिहृत एवेति चेन्मैवम्, सिद्धत्वेनानन्तं सुलसुलसुल इति न न्यूनत्वमित्यत्र सात्वर्थात्, अन्यदोपलब्धत्वेनाविवक्षापो
 च अत्रकर्तुः स्वतन्त्रेच्छत्वस्यैव दूरकत्वात्, अत एवोषुः कंठरेवेण विहितसद्वयत्वादाः क्षमाभ्रमणपादाः, “तस्सोदशमा-
 ईशा मवर्षं च विविवचष्ट समम् । सम्मचनान्यदसप्तसुसिद्धपक्ष मोक्षं ॥१॥” इति, इत्यपर इति (१०४-२-७) तौतातित
 इत्यर्थः । तथाहुददयनार्थाः “नित्यनिरतिशयसुखामिष्यकिर्मुक्तिः” इति तौतालिता इति, सोऽपीति, शुक्त्वागमभा-
 वश्च तौतावित्तस्य, सुलमात्रस्याष्टादवन्वत्त्वेन नित्यसुखे भानामावादात्परस्परैव सुलस्योपगमे तन्मित्यतया सुलनित्यत्वे
 संसारवद्वायामप्यात्माभिषवदभिष्यक्तौ मुक्तिप्रसंगादुत्सात्यन्तनिष्ठपरेरेव नित्यसुलत्वप्रकारकामिष्यकिर्देहेतुत्वे विद्वेषपासिद्ध्या
 तस्याभ्रमवनकत्वापरेरत्यार्थस्य निष्कर्षे नित्यस्य सुलस्यामिष्यकिर्नित्या वा सुखामिष्यकिर्मोक्ष इत्यनुच्छिद्यमानसुलज्ञानवा
 रात्मकमोक्षवादिषीधितिकृन्मतस्यैव पर्यायावद्विषयेष्वलमतिप्रश्रितस्य सामान्यापघेः, ग्रह्यावद्विद्वे तु साधनन्तं सुलं तादृशी
 तदभिष्यकिधेस्युमपमपि दृष्टौ प्राभाषिकम्, तथाह, ‘तवन्तं सुलमित्यादि’ (१०४-२-७) सातसंवेदनस्येति
 (१०४-२-९) सुलमात्रस्य स्वसंवेदनव्याप्यसचाकत्वनियमेनासंवेद्यमानस्य सुलत्वविरोधादित्यर्थः । ते वेदान्तिनः, परमा
 त्मन इति (१०४-२-९) तस्यैव सविदानन्दरूपत्वेन द्युत्पुक्तत्वादित्यर्थः । एवं सम्प्रचार्यम् (१०४-२-१०) एवं विचार

पीयम् । 'अन्यथा द्वैतप्रमद्भाविनि' (१०४-२-१२) सुसं प्रह येत्सुमयस्य चागरुक्त्वावित्यर्थः । अबासुत्सम्यावृष्टिरेव सुसं
 प्रमेति न द्वैतप्रसङ्ग इति यदि निमाप्यते, तदाऽऽवृथ्यावृण्याऽनन्तगुणात्मनमावाप्त्यतिरूपश्रुक्तिर्वादेऽपि न द्वैतप्रसङ्गो भवि
 स्यतीति सन्तोषम्यम्, मन्यतामिति (१०४-२-१४) योगधर्ममहिम्ना दातस्य सर्वविषयकज्ञानस्य नाशकामावेनाकालमनुबुधे
 रित्यर्थः । न च तयोर्विशेषफलं सार्वशय द्वापानुग्रहादिसामर्थ्यवत् कस्यचिदेव, वृत्तिस्तु सर्वस्य नित्यसत्यविदानन्वस्वरूपेवे
 त्यपि बहु युक्तम् । सार्वभूत्यात्मस्वभावताया व्यवस्थापितत्वाच्चत्प्रतिषेधकर्मवृत्तस्य सर्वहुक्तसाधारमत्वाच्चयोर्विशेषस्यापि
 प्रहप्राप्त्यर्थिना सार्वशयसिद्धये क्रियमाणत्वावेति विह । सौगतमगद्वयस्य दृश्यति वेऽपीत्यादिना (१०४-२-१४)
 'प्रदीपेत्यादि' (१०५-१-१) प्रदीपनिर्वाणोपमं दान्तस्य निर्वाणमित्येतन्नर्थं यथा युक्त्याम्युपायेन च बाध्यते पूर्वा-
 दत्वात् उत्कृष्टतत्त्वप्राप्तस्तद्विग्रहप्रद्वयौपपिच्छयुक्किचावाप्ताद्यस्य निर्देतुक्त्याम्युपगमेन कारणवाचाच्च तथा "निराश्रयविषयसन्ता
 नोत्पत्तिर्मुक्तिः" इति मतमपि आभयानाश्रयविधानां बन्वमोक्षसामानाधिकरण्यानुरोचार्थमेकद्रव्यान्वयाभयवाच्यश्रुत्वे केवल
 पर्यायोरैक्यप्रवृत्त्यनुश्रुत्युक्किचावादाश्रयविषयगतकृपायास्तस्या निर्देतुक्त्येनाम्युपायवाचाच्च, तथा च मोक्षः पुद्गलार्थो न स्वात्
 त्रानाश्रयविषयवेष्ट्यं नातिमहीकृत्य तदवच्छिद्ये परमाश्रयविषयस्य हेतुत्वे त्वैककथस्य कार्यकारणकोटिमध्यप्रवेष्टे
 विनिगमकामावस्तव्यस्य इन्द्रियतृणानिमये प्रवृत्त्यभावाच्च तारियकोऽयं कार्यकारणभावो व्यावहारिकस्त्वन्य एवेति न मोक्षार्थ
 मायासूत्रमीयमासिद्धीद्यादिग्रहणानुपपत्तिरिति चेत्, न । विनात्मनः परिणामित्यमविद्यादिद्रव्यवान्यमर्पान्तरं योग
 सामर्थ्यनाशं तन्मुक्तियोग्यतां च व्यवहारतो मोक्षार्थिप्रवृत्तेः रूपमप्यपटनावधितयोपगमे च स्याद्भाविमत्तस्यैव साम्रा

न्यादित्वाधिकं समर्थितमनेकान्मध्यस्यापामसमाभिः । 'शरीरेनेति' (१०५-१-३) शरीरमिष्टरूपे भोघे
 शरीरखरावस्थितत्वज्ञानस्य हेतुत्वायोगादित्यर्थः । साक्षादिति (१०५-१-४) साक्षात्काररूपम् अपरोक्षमिध्यादानेऽपरो
 क्षत्वज्ञानस्यैव नाद्यकत्वादिमोहादौ तथा दर्शनादिति भावः । चारीरामात्रे (१०५-१-५) इति साक्षात्स्वज्ञानस्य
 चारीरनिष्ठिरूपमोघहेतुत्वे सदुत्पत्त्यनन्तरं तदभाषस्य वसादापचेरिति भावः । ननु स्वज्ञानस्य मिध्यादानादिनिष्ठिपिशा
 राशरीरान्तर्गतुत्पद्यौ क्लमत्वा । तथा च व्यायत्तार्थे त्रितीयं "दुःखमप्रज्ञविशेषमिध्यादानानामुचरोऽपराधायै तदनन्तरापा
 यादपवर्गः" इति । एव चोत्पन्नतत्त्वज्ञानस्य पातञ्जलीरुत्पत्ति नोपदेशविरोध इत्याद्यद्वयं दूषयितुमाह, यदि पुनरित्यादिना
 (१०५-१-६) तपास्तचारीरस्यापीति (१०५-१-९) एकविद्यविशेषदभिप्रायः स्वनिष्ठेरेव नैयायिकसाम्प्रदायिकेभ्यो-
 धत्वाभिधानादुक्तद्वयस्य चार्थसिद्धकामाभिधानपरत्वादिति भावः । वस्तुतो "दुःखदुःखस्वप्नसविशेषो मुक्तिः", इत्यर्थोक्तनमव
 मप्युक्तम्, उत्पन्नतुल्यभङ्गविस्तरात्वेन तस्या अप्रुक्तार्थत्वादुत्पन्नस्य स्व एव नासाददुत्पन्नस्य च नाशयितुमाद्य
 क्यत्वात्, न च परमदुःखत्वाद्यवत्त्वज्ञानं तन्मात्रपतीति न मुक्तेरपुक्तार्थत्वमित्यपि युक्तम्, दुःखे प्रवृत्तेः क्वमपि कस्याप्य
 योगाश्रमत्वस्वार्थसमानसिद्धरवेन कार्यदानवच्छेदकत्वात् सुत्वान्तमुक्तेरसम्भवप्रसङ्गात् इति दिष्टम् । तथा चारित्र्यसदितमिति
 (१०५-२-३) ननु क्लमज्ञानस्यैव यथाख्यातचारित्र्यस्य परति भोग्यसवरूपफलजनने पितृम्वस्तुत्य एव परमशुद्धभ्यान्नरूप
 समाधेरधिकम्भेन सदुत्पत्त्युपगमे च तस्यैव परनिःभोग्यसदेतुत्वाद्युत्पत्त्या किं ज्ञानचारित्र्ययोस्तत्कल्पनेति चेत् न, अन्यथ्यतिरेका-
 म्यामागमाच्च ज्ञानचारित्र्यो-परनिभोग्यसदेतुत्वसिद्धाद्युक्तसमाधेरारित्यकल्पनेनाधिरोधात्, न च मिध्याज्ञानवासनाया-संसार

पीयम् । 'अन्यथा द्वैतप्रसङ्गाविति' (१०४-२-१२) तुल्यं ब्रह्म वेत्सुमयस्य आगरुक्त्वादित्यर्थः । अथासुसम्प्रादृष्टिरेव सुस
 प्रवेति न द्वैतप्रसङ्ग इति यदि विमाम्यते, तदाऽन्तर्वृत्त्याहस्याऽनन्तगुणात्मसाधारणस्वितिरूपमुक्तिषादेऽपि न द्वैतप्रसङ्गो भवि
 व्यतीति सुन्योद्वध्यम्, मन्यपत्तामिति (१०४-२-१४) योगधर्ममद्विष्टा जातस्य सर्गविषयकज्ञानस्य नाद्यकामावेनाकालमनुष्ठे
 रित्यर्थः । न च तपोविशेषच्छं सार्धशये ध्यापानुग्रहादिसामर्थ्यवत् कस्यचिदेव, ह्युक्तिस्तु सर्गस्य नित्यसत्यविधानन्दस्वरूपेदे
 त्यपि बह्वं युक्तम् । सार्धज्ञस्यात्मस्वभावताया व्यवस्थापितत्वात्तद्वर्तिनपकर्मवयस्य सर्वहुक्तसाधारणत्वाच्चोविशेषस्यापि
 ब्रह्मप्राप्त्यर्थिना सार्धशरसिद्वये क्रियमाणत्वात्वेति विद् । सौगतमतमुपन्यस्य रूपयति वेऽपीत्यादिना (१०४-२-१४)
 'प्रदीयेत्यादि' (१०५-१-१) प्रदीपनिर्वाणोपमं दान्तस्य निर्वाणमित्येतन्मतं यथा पुस्तकान्मुपायेन च बाध्यते पूर्वा-
 पस्वात् वृत्तद्वयात्प्रगतेस्तद्विग्रहणायैयिक्युक्तिषाचामाद्यस्य निर्देष्टव्यत्वात्मुपगमेन कारयवापाद्य तथा "निराभवविषयसन्ता
 नोत्पत्तिर्मुक्तिः" इति मतमपि आत्मदानाभवविधानां बन्धमोक्षसामानाधिकरम्यानुरोधार्थमेकत्र व्यान्वयाध्ययनावश्यत्वे केवल
 पर्यायोरेवैवकप्रवृत्त्यनुष्ठुक्तिषाधावविषयवत्सक्यायास्तस्या निर्देष्टव्यत्वेनाभ्युपायवाचा, तथा च मोक्षः पुरुषार्थो न स्यात्
 अनाभनविषयवेत्तेषां आतिमद्गीकृत्य तदवच्छिन्ने परमाद्यविषयस्य हेतुत्वे त्वैकैक्यस्य कार्यकारणकोटिमस्यप्रवेदे
 विनिगमक्यावस्तवत्त्वस्य सर्वद्वैतानिमये ग्रहण्यमावय तावियकोऽयं कार्यकारणभावो व्यावहारिकस्त्वन्य एवेति न मोक्षार्थ
 मापात्तुमर्णीयथास्त्वसिद्धीषादिप्रवृत्त्यानुपपत्तिमिति चेत्, न । विचारमनः परिष्कामित्वमविद्यादिद्वन्द्ववाच्यमर्थान्तरं योग-
 सामर्थ्यनार्थं तद्व्यक्तियोग्यतां च व्यवहारतो मोक्षाभिप्रायेः क्वमध्यपटनाशमित्योपगमे च स्याद्वापिमतस्मैव साम्रा

पपत्सेरिति (१०६-१-२) तथा च विधिप्राप्तिसन्धिपत्वाभावाद् व्यापारादिसांकर्याभावस्तद्विशेषाच्चाविक्रयः उपपद्ये सिद्ध्यत्येवेति
मातः । नन्वसिद्धमेताद्विपरीतव्याप्तेरु आह, 'कुतश्चायमिति' (१०६-१-३) तत्र (१०६-१-५) सुगतेऽस्य क्षरीरित्वादेः,
सन्निगच्छविपक्षस्याप्राप्तिकृत्वात् (१०६-१-५) अप्रयोक्तृत्वादिष्वप्यभिपारसंशयास्फन्दितत्वादित्यर्थः । अप्रयोक्तृत्व-
भीमविषयबाधकतर्कभावप्रचिष्टविषयाऽह, विज्ञानप्रकर्ष इति (१०६-१-५) प्रतिबन्धा समापत्ते, 'तत एवेत्यादि',
(१०६-१-६) तत एवाप्रयोक्तृत्वादिष्वप्यभिपारसंशयादेर, दुर्बलत्वददुमानयोरविशेषापन्नं प्रतिवादिनमाधियति-
'स्रोजयमित्यादि' (१०६-१-७) कथमनुमत्त इति (१०६-१-८) स्वभिन्नपक्षदृष्टादिसन्धाने, तथा स्वस
र्थन्यायेरप्यादि 'कैमर्पक्याच किमर्षण, सन्तानान्तरे (१०६-१-८) प्रतिष्ठा, सर्वज्ञत्वाद्यतिष्ठय इव सत्र
नाने क्षणक्षयस्य स्वर्गप्रापणशायस्यादेर्य दानादिविषयमिच्छतया, विशेषपर्येष्टिः प्रतिष्ठा, सर्वज्ञत्वाद्यतिष्ठय इव सत्र
विप्रकृतत्वमात्रस्वस्याविशेषात्, सत्रापि सुन्दरपक्षम्भवात् तत्र एव चित्रज्ञानस्य ज्ञानादिसस्य वा विशेषस्य कथमिति कथं
वा प्रमाणभूतत्वादिना सुगतगतस्य विशेषत्वेति स्वाम्युपगमाविक्रमेतदस्त्विति भावः, प्रमाणभूतस्येत्यादित्वादिना (१०६-
१-९) 'प्रमाणभूताय नगदितैपि प्रणम्य क्षास्ते सुगताय तायिन इति सुगतस्योत्पत्तीकोत्कीर्णने कृतं शक्तिरुवा, कानिच
सामान्ये विशेष्यभिप्रासदर्शनात् विशेषवैतानपि तत्र दृष्टान्तोपपत्त्येन व्यभिचारसंशयोत्पत्त्यनेऽनुमानमात्रोच्छेदप्रसङ्ग इत्याह
'न येय वादिन इति' (१०६-१-१०) निरमिश्रधीनामित्यनन्तरम् अनुमानानामिति विपरिणतस्यानुपपत्तिः, निर्गतोऽ-
मित्यन्विष्येतिप्राप्तयो येन्यस्तेषामनुमानानां यद्विषयत्वादीनां ज्ञायमानलिङ्गानामपि, बहुल भूमा, कार्यस्य भावानियमस्य

देहस्याद्यदिरोचिस्त्वं दानस्यैवोक्तसमाधिद्वारावृत्तिरेतत्त्वमिति भाष्यम् । उक्तसमाधिरपि वृत्तिरस्कालान्तरमाधित्वेन सम्रापि
 कर्मनिर्जराद्वारा ज्ञानस्य देहत्वं अन्यनीये सुक्तादेव ज्ञानकर्मणोस्तुल्यवद् समुच्चयबोधकागमेन ज्ञानवशया चारित्रस्यापि हेतुताया
 अपर्जननीयत्वात् । न च “दानाग्निः सर्वकर्माग्निः सत्यसत्तु इत्येज्जुन” इति वचनात् सच्चिदर्शनमात्र ज्ञानमेव कारणं प्रारब्ध-
 नाशस्तु भोगादेव, क्रियमाणं तु योगिकर्ममिथ्याज्ञानवासनाभाषाद्योत्पादकमिति न कापि चारित्र्योपयोग इति वदनीयम्,
 ज्ञानाधिरित्यादेर्ज्ञानिस्तुतिमात्रपरत्वात्, सङ्कोचावश्यकत्वे ज्ञानचारित्र्योः स्वस्वजन्यकर्मनाशे वृषभेदुत्पादकत्वत्वादिना चारित्र्य
 व्यापारमौपक्रान्तिकञ्चोपमोसस्य कथयन्त्यनुपपत्तः, सम्यक्तथायमर्थः, “तन्मूलस्य यथा धर्म यथा साम्राज्य काशिका । नश्यति
 क्रियया पुंसां पुंस्तस्य तथा सत्तम्” ॥१॥ इत्यादि चारित्र्यप्रत्यवादिनापि, नयपादास्तु उपसंयमज्ञानानां वृत्तिरेतत्वे भिन्नत्रैविक
 पतयैव व्यबविष्टन्ते, तथा च पारमर्त्यम् । “तत्सर्वज्ज्मो अजुमज्जो विगम्यं वसव्यं च वराहरे । सुदुन्दुभ्युत्थं पुण विभागं संज्मो
 येवपि” ॥१॥ अलमतिविस्तरेण, गुणानां (१०५-२-७) मर्याददिपरिचयमानां, संसारोपपत्तेः (१०५-२-७) संसारसम्भ
 वदर्शनात्, परेर्पा (१०५-२-८) सांस्थानाम् संभ्रुत्या (१०५-२-८) उपधारमात्रेण, तत्स्कारणः (१०५-२-८) सन्मात्र
 कारणका, तेन नोपक्रमोपसंभारविरोधः, कारणं चात्रोपादानरूपं प्राप्तं तेन न वक्ष्यमाणव्याप्त्यनुपपत्तिः, सिद्धान्ते मिथ्याद्या
 नाविरस्यादिनानार्त्तसारेपादानान्मुपपमेऽपि तद्विप्रिष्टारमनः कारणस्यैकत्वाच्च काव्याल्लङ्घा, पर्यायार्थतया नानोपादानत्वस्य
 द्रव्यार्थतयैकोपादानत्वस्य चाविरोधादिति द्रष्टव्यम् । भाष्ये कैमर्षेक्येति (१०६-१-२) मत्सर्वीयाणां किमर्थेत्यर्थः ।
 निशेषेष्टविशेषणमेतद्रष्टव्यम् । तत्र सुसवादी, साङ्कर्यम् (१०६-१-४) अन्यत्र परिच्छेदातीपत्वम्, विविधामिसन्निपातानु

'अग्रतिसदिदिताकारेत्यादि' (१०७-१-३) एच्छायाः स्वसमानाधिकरणज्ञानविषयस्यनियमेनाप्राततदसम्भष इत्यर्थः ।
 तद्वनियम एवेति (१०७-१-१३) बागादिप्रपञ्चेरिच्छापूर्वकत्वानियम एवेत्यर्थः । ननु वचनमात्रे विषयाया हेतुत्वापत्तिरियमो
 मधिष्यतीत्यत आह, 'ततश्चेतन्येत्यादि' (१०७-१-१३) चैतन्यकरणपाठवे तापद्वचनं प्रतिनियतो हेतुः, विषया तु कण्ठाप
 मिपाठजनकप्रवृत्तिजनकेच्छाजनकेष्टसाधनताज्ञानविषयस्येष्टतासम्पादनार्थं कचिदुपपुन्यमाना न नियतोहेतुर्बचनहेतोः कण्ठा
 यमिपाठस्य विनायीच्छां गोत्रसद्वृत्तनादावष्टविभेदावुपपयेच्छादेव भीतरागस्याप्यनास्तुषाणस्तीर्यकरनामकर्मोदयसामर्थ्या-
 दपपञ्चेरिति निर्गर्हः । ननु सुप्रामाण्यकृतवाचो बोधमहिम्नेव दर्शनारोपमावेर्वाग्हेतुत्वं सापत्ना य न निर्दोषस्य सर्वस्य तदुपपत्ति-
 रित्याहङ्कार मात्मकत्वं, 'नचेत्यादि' (१०७-२-४) वाक्यप्रकर्षापर्ययोर्दोषव्यातिप्रकर्षापकर्षान्नुविधायित्वास्त तस्यास्त-
 देतुत्वमिति माहः । वाञ्छन्तो चेति (१०७-२-८) वा द्रव्योऽप्यर्थः, वस्तुमित्यस्याद्वयार्थम् । तथा च वस्तुं वाञ्छन्तोऽपि
 मन्दबुद्धयः द्वावार्था वक्तारो न भवन्तीति विषयावचनेन नियतोहेतुरिति निर्गर्ह माप्ये, बाधनमिति (१०७-२-१०) करण्ये
 नन् वाचकमित्यर्थः । परमतापेक्षमिति (१०७-२-१०) परमतत्त्वस्य वस्तुतः प्रसिद्धत्वाभावादित्यर्थः । परमतप्रसिद्धिर्नैका
 न्तनित्यत्वादना त्वदिहमनेकान्तत्वच न वाच्यते तत्रसिद्धेऽग्रामाण्यद्वयकलङ्कितत्वात्, त्वदिदृष्टत्वे च विपर्यये व्याघात
 दृष्टमवेनेव निरोपिद्वयानुराधानादिति निर्गर्होऽर्थः, 'तद्व्यवच्छेदव्यवहार्यमपीति' (१०७-२-१४) अप्यर्थे हि सल-
 क्ष्मविषयरदेन प्रमात्यम्, अनुमानं तु समारोपव्यवच्छेदकत्वेन च योगिप्रत्यक्षस्यानुमानमूलध्यामिप्राप्तत्वाभ्युपगमे तत एव
 समारोपनिवृत्तौ कचिदनुमानप्रमाणप्रवर्तेतेत्येपर्य, 'पूर्वापरेति' (१०८-१-१) पूर्व कारणमपरं कार्यं तयोः परामर्शस्तद्विज्ञान

(१०६-१-१०) कार्यस्वमाग्रतिरदभ्यास्यमात्रस्योपलभ्यादन्यत्र सादृशानुमानसद्वैतज्ञानायासप्रमादित्यर्थः । दुरुभवि
निपमतापो विद्विद्यनिवयदोर्तन्त्रेऽकाष्टजातीयद्वयि बहिष्कातीयदर्शनादित्यर्थः, कथमिय निर्णयितेति (१०६-१-१२) अत्र
द्विजातीयद्वयि प्रमजातीयसुभ्यावननादित्यर्थः, दृक्साः शिष्यापात्वाविति इत्यपि कथमिव निर्वयेतेति योऽनीयम् । लतेति
(१०६-१-१३) पूतादेर्षवस्वम्यभिचारित्वेन तज्जातीयतया द्विष्टपायायपि प्रवृत्तम्यभिचारसंयपसुभ्यमपादित्यर्थः 'अपचेति'
अपचे वस्तुन्येकान्ततः संयवरादिनां शोगतानामित्यर्थः । सोऽपि प्रतिनेरपलापकः (१०६-२-२) सोऽपि शोगतः प्रतीयमा
नापद्धवकारी, कार्यरयेति कार्यस्य सदृशोदो, तारदातया बह्वित्वादिनैकजातीयतया, प्रतीयमानस्यापि द्वायमानस्यापि,
कारणविशेषस्य काष्ठादेः, अतिदृष्टेरेविक्रमस्य, वर्धनात्, ननु काष्ठदिनन्यतापष्ठेऽकृतया षडौ वैजात्यं कस्यदित्यते
तदवच्छिन्नादेव कास्त्वविज्ञेपोऽनुमासव इत्येवं न प्रतीत्यपलापो विज्ञेपापरिहानं तु पुरुषदोषो न तु वस्तुदोष इति नानुपपत्तिरिति
मनसि कृत्वाह माप्यकृद् यस्तन इत्यादि, यस्तनः परीक्षित (१०६-२-३) सूक्ष्मेविक्रपा विज्ञेये पर्यवसायितस्, कार्य
कारण नातिवर्तते (१०६-२-३) कास्त्वम्यभिचारस्यदृष्टादं न प्रवर्तीत्यर्थः । स्तुत प्रस्तुतमिति (१०६-२-३) वस्वामिः
प्रकृतं त्वयाऽमीदृत्वेन स्तुतिरिषीकृतमित्यर्थः । अनतिपृष्टिरभ्यभिचारः, (१०६-२-४) उपचर्यत इति (१०६-२-११)
अरयन्तविरस्तुताप्यनियमिद्वैत्यर्थः । अनिर्वपनीयप्रमावास्त्यत्वं व्यक्तयम्, कश्चिद्विप्रतिषेधाविति सुप्रसादो निराकृत-
वापोऽप्रिगानेनोपलभ्यमादित्यर्थः । पुनः स्मर्येतेति (१०७-१-२) इच्छानुभवस्येच्छास्मृतौ हेतुत्वादित्यर्थः । न च सर्वेते सुतो
स्थितेन तस्मात्सुपूर्तावनानाकृतवपनोदतः प्रस्तिषिभिर्नाकारेच्छा नास्तीति मायः । तर्हिवातनशा एव तदा मयिप्यतीत्याद्यद्वैते-

मेव न पुनरेकार्त्तम्, शुभ्रदेवत्यादाद्यात्तामेवोपनाम्नरत्न विद्यामस्यान्यत्वात् विद्वद्वपर्मोभ्यासस्यान्यत्वात् साधनत्वात् अन्यथा
 विधत्तैकत्वमसद्भावात् इति तदस्य चित्रज्ञानस्याप्येकार्त्तभावात्तस्मात् पीताकारसंयोजनस्य भीष्माकारसंयोजनान्यत्वात् तच्च
 विद्वद्वपर्मोभ्यासात् । यदि पुनरतत्त्वविशेषतया पीताद्याकारसंयोजनमेकार्त्तकद्रुतीक्रियते तथा सुखाविसंयोजनेन कोऽपराधः कृत्वा ?
 तत्त्वाप्यवशात्त्वविशेषतया पीताद्याकाराणां विद्वद्वपर्मोभ्यासात् । यदि पुनरतत्त्वविशेषतया पीताद्याकाराणां विद्वद्वपर्मोभ्यासात् । तदा
 कात्तमेव सुखाविसंयोजनम् न पुनरतत्त्वविशेषतया पीताद्याकाराणां विद्वद्वपर्मोभ्यासात् । यदि पुनरतत्त्वविशेषतया पीताद्याकाराणां विद्वद्वपर्मोभ्यासात् । तदा
 व सति न तच्चित्रमेवज्ञानम् । चित्रज्ञाने पीताद्याकारप्रतिमासस्याविद्योपकल्पितत्वादेकार्त्तकत्वमेव वास्तवमिति चेत्, कथमेकाने
 काकारयोः प्रतिमासाविकल्पेपि वास्तवतत्त्वप्रतिवेकः ? एकाकारस्यानेकाकारेण विरोधात्तस्यावास्तवत्वे कथमेकाकारस्यैवादास्तवत्वं न
 त्वात् ? स्वप्नानेजेकाकारस्यावास्तवत्वं असिद्धेचित्रज्ञानेपि तत्त्वावास्तवत्वं पुच्छं कल्पयितुमिति चेत्, केनावावेकाकारस्याप्यवास्तवत्वसि
 द्धेस्तत्रावास्तवत्वं कथमपुच्छम् ? पीताद्याकारस्य संयोजनान्तरात्तत्रावास्तवत्वं प्रतिमासासम्भवात्, प्रतिमासे वा संयोजनान्तरत्वापत्ते-
 र्वास्तवत्वमेवेति चेत्, तव पूर्वैकाकारस्यावास्तवत्वमस्तु तस्यापि पीताद्याकारप्रतिमासेम्योनान्तरात्तत्रावास्तवत्वं विरोधाद्यौम्यत्वायो
 संविष्यमाणा संविद्यी वा ज्ञानान्तरत्वमस्येवविशेषमाभावात् । ततो न चित्रज्ञानेजेकाकारप्रतिमासस्यैव प्रेक्षावन्निर्वास्तवत्वं शब्द-
 कल्पयितुम्, केमेवमेवामिधीयमानं कोमेव ' किं स्वात्ता चित्रतैकस्यां न स्यात्तस्यां सत्तावपि । यदीहं स्वयमर्थेभ्यो रोचते तत्र के ययम्'
 ॥१॥ इति । पुनरिदमपि, "किं तु स्वादेक्या न स्यात्तस्यां चित्रमतावपि । यदीहं रोचते बुद्धौ चित्रायै तत्र के ययम्" ॥२॥ इति ।
 ननु वैकल्या मयौ चित्रतावाप्येपि संयोजनमात्रस्य भावात् स्वल्पस्य स्वतो गतिर्विद्वद्वत्ते । संयोजनमात्रस्य स्वपाये सा विद्वद्वत्तेवेति चेत्, न,

पूर्वकान्तरयव्यतिरेकादिद्वानं सृष्टृन्त्यत्पात्रदेकोपयोगपरिणतत्वाद्, अभिलापसंसर्गरहितत्वाच्छब्दापिपयत्वाद्, विचारस्य च प्राप्तिस्विकृत्वारपपरिचये द्रव्यावच्छेदेनैव पर्यवसानादिति भावः । प्रत्यक्षादनुपसम्भसहकारिण (१०८-१-५) इति प्रत्यक्षं यत्र घृमल्लत्राग्निरित्पत्रयसहचाराश्चानय्, अनुपसम्भो यत्राग्निर्नास्ति तत्र प्रभोऽपि नास्तीति व्यतिरिक्तसहचारश्चानं तौ सहकारिणौ यस्य स तथा तस्मैत्यर्थः । 'यतस्तद्येति' (१०८-१-९) तत्रकारकश्चानस्यैव तदभावप्रकारकश्चानरिरोधित्वेन निर्विकल्पकस्य च तथात्वेन समारोपाविरोधित्वादित्यर्थः । सप्रियाणामभेदात् (१०८-१-१०) सुभिधान्तुरयत्वाद्, भावाभावयोरिति (१०८-१-१४) यस्मादेव यस्मादेव च यदभावस्तं प्रति तस्य साधकस्यत्वमित्यर्थः ॥६॥ सर्वेदनाद्वैतवायाह-
त्वन्मतामृतवाद्यानां सर्वथैकान्तवादिनाम् । आसामिमानवर्णानां स्वेष्ट दृष्टेन वाच्यते ॥७॥

त्वन्मतामनेकान्वात्मनं बहु वक्ष्यामं च । तदेवायुक्तम्, अयदस्य मोक्षस्य कारणत्वात् सर्वथा निर्वाप्त्वेन परिशेषकारित्वात् । ततो वाक्याः सर्वथैकान्वात्त्वमिति निश्चिनाम् वारिनाः । ते चाम्नादिमानवगणा एव विवर्णादकत्वेन तत्त्वतोऽज्ञातत्वाद्ययमाप्ता इत्यभिमानेन तत्तुपात्रान्वादिपत्त्यादग्या इव दग्या इति समवायिदपयत्वात्, तेषां स्नेहस्य सप्तथैकान्तस्य दृष्टवापनात् । अनेकान्वात्मकस्य सुतायात्कारणं नदिरन्तव्य सप्तकञ्जगात्साक्षीमूर्तं विपक्षे प्रत्यक्षविरोधकमप्रमनेन दक्षयति । सप्तथैकान्तविरोधस्यानेकान्वात्मकस्य सुतायात्कारण्यच्छब्दत्वाद्, नदिरिषान्तदपि तत्त्वस्थानेकाग्राह्यकृतया सप्तकक्षेसकञ्जवर्धिप्राप्तिभिरनुभवत्वात् मुनिप्रियाद्युभयद्वापप्रमाणत्वसिद्धेः । न हि किञ्चिदुपायान्तविषयं सप्तसमित्वात्किन्वायोऽकान्तवर्त्यं सप्रेषणमो यथात्र प्रविश्यायेत, चित्रद्वारागवत्कचधिरसहृष्टीर्वविशेयेकारमना मुतादिरैतन्वस्य वर्णवर्णानाद्यात्मना सन्मस्य च प्रेषणात् । स्वागमार्थं "मुतादिरैतन्वस्यमर्चयिष्येपारमक-

मेव न पुनरेकात्मकं तुगुरैकग्यावाद्यानाकाट्यमेवोपनाकारस्य विद्यामत्ताम्यत्वात्, विद्वदपमोष्यासस्यान्वत्वापनत्वाद् जन्वया
 विपत्तयेऽस्त्वयसम्भ्रात् " इति तदसत्, चित्रज्ञानस्याप्येकात्मकत्वाभावप्रसङ्गात् वीटाकारसंवेदनस्य वीटागाकारसंवेदनादभ्यत्वात्, तद
 विद्वदपमोष्यामात् । यत्र पुनरसस्यविशेषनत्वात् वीटायाकाट्यसंवेदनमेकात्मकमुदरीक्रियते तदा द्रुमाविसंवेदनेन कोऽप्यप्यः क्व ?
 तस्याप्यद्वयविशेषनत्वादेवेकात्मकत्वोपपत्तेः, वीटायाकाट्यामिष द्रुमायाकाट्याणां वेदन्यान्तरं नेतुमसम्यविशेषनत्वसम्भवात् । तद्वे-
 दनात्मकमेव तुगुरादिरेतत्त्वं न पुनरससंवेदनेतिदोषात्मकमित्यपि न भन्तव्यं चित्रज्ञानस्याप्यसंवेदनेविशेषारमकत्वामाशयप्रसङ्गात् । तथा
 च गति न तच्चित्रमेकमानकत्वं । चित्रज्ञाने वीटायाकाट्यप्रतिमासस्याविशेषोपकल्पितत्वादेकात्मकस्यैव वास्तवमिति चेत्, कथमेकाने
 नाम्नास्योः प्रतिमासाविशेषेपि वास्तवोत्तरत्वप्रविशेका ? एकाकारत्वानेकाकारेण विरोधाच्छस्यावास्तवत्वे कथमेकाकारत्वैवावास्तवत्वं न
 स्यात् ? त्वप्रज्ञानेनेकाकारत्वावास्तवस्य प्रसिद्धेच्चित्रज्ञानेपि तस्यावास्तवत्वं गुणं कल्पयितुमिति चेत्, केन्द्रादेवेकाकारस्याप्यवास्तवत्वसि
 द्धत्यावास्तवत्वं कथमप्युच्यम् ? वीटागाकारस्य संवेदनादभेदेनेकत्वविरोधादेवे प्रविमासासम्भवात्, प्रतिमासे वा संवेदनान्तरत्वापत्ते
 रवास्तवत्वमेवेति चेत्, तत् एवेकाकारत्वावारावत्वमस्तु, तस्यापि वीटायाकाट्यप्रतिमासेभ्योनर्बान्तरत्वाभावेकत्वविरोधादभौन्तरत्वाभा
 वं विरूपमावात्, गतिरित्येव प्रसङ्गेनेकाकारत्वसंवेदनेविशेषाभावात् । ततो न चित्रज्ञानेनेकाकारप्रतिमासस्यैव प्रेक्षावकिरवास्तवत्वं द्रव्यं
 कल्पयितुम्, केनेमेवाभिधीयमान एवेति "किं स्यात्ता चित्रसंवेदनां न स्यात्तस्यां भवत्यपि । यदीयं स्वयमेवेभ्यो रोषते तत्र के वयम्"
 ॥१॥ इति । पुनरित्यसि, ' किं गु स्यादेकता न स्यात्तस्यां चित्रमतावपि । यदीय रोषते मुद्ध्यै चित्राये तत्र के वयम् " ॥२॥ इति ।
 ननु ऐक्यसंमतौ चित्रतापायेपि सवेदनमात्रस्य मावाप्त्यत्वात् स्वत्वस्य स्वतो गतिरित्युक्तत्वे । संवेदनमात्रस्य स्वपाये सा विशदयेतेति चेत्, न,

तस्यैवैषि श्रुतापीठादिमित्राभ्याम्यमग्रापात्रापरिवेष्टेयान् । मन्त्रेयं नीलवैरुनत्वापि प्रतिपत्स्याणु भेषाभीत्याणुसंधिरनौ परस्परं मिम्रोर्भविष-
 ष्यन् । मन्त्रेयनीलवैरुनत्वाणुमन्त्रेयनस्याप्येवं वैद्योऽप्येवमन्त्राधारभेषाद्विबलेन ग्रथितव्यम् । येषांकाण्डिसंधेयमन्त्रपरस्यापि प्रत्येकमपरसंब-
 धाच्छाण्डिसंधेयमन्त्रेय इति परापरवैरुनत्रयकल्पनादनपत्त्यामात्रं कथिरैकवैरुनसिद्धिः संधिरद्वैतविधिष्याम् । कथिरद्वैतकार्यादस्ता-
 न्मुपपत्तेः च पुनो ज्ञानाद्यस्त्ववस्था । वस्तुम्येकत्रापरेकस्त्वपेक्षयापेक्षानेच्छत्स्वव्यवस्थोपपत्तेः । कथिरैकवैरुनपत्तेः वा कथं चित्रमसौ
 नैकवैरुनसिद्धः ? विज्ञाच्छाण्डिसंधेयि तस्य मन्त्रवशात् । इति कथित्वा, सोप्यमेकापूर्वपत्ती, तथा सति चित्रज्ञाने संधिराकार-
 वरेकाद्वैतवैरुनत्वात् नैकाकारस्य च समुपपत्तिर्यौ परस्परपेक्षानेकत्वसंधिरैकवैरुनत्वात्तस्यानेच्छाकारस्य चित्रज्ञानस्यास्यारे-
 कवैरुनत्रयकल्पमाद्यने निर्दिष्टनलोपपत्तेः । एवमप्येवं मुद्रादीनां वैतम्यं व्यापकं यदात् किमेकैव स्वभावेन मन्त्रवैरुनत्वेन स्वभावेन
 वा ? वगैरेतत् तदा वेदान्तैकत्वपत्त्यापत्तिः । अथानेकेन तदा सोप्यनेकत्वव्यापः परेणानेकेन स्वभावेन व्यापनीय इत्यनवस्था ।
 वरेकारनेन स्वभावेन मुद्रागणयैकत्वमेव व्याप्यन्ते वगैरनेकेन स्वभावेन सजातीयैरेतुल्यं स्यात् । यत्र च संज्ञानवस्था । न च गत्वान्वर-
 क्षित्यैवैतं तुल्यारिक्तव्यैकं वेतम्यं भिन्नविधिः । वरेणचित्रज्ञानेपि सामानम् । तत्र पीठापाकारस्यापिनः स्वयं संधिरमात्रं दोष इति
 चेत् तुल्यारिक्त्यपरिनिर्गम्यस्य भाव इमेव च स्वयं संधिरैकत्वकल्पमुपाकम्प्यः स्यात् । न हि एतेऽप्युपपत्तेः ज्ञानम् । न च मुद्रादीनां
 वेतम्यव्याप्यवैरुनत्वं भाव्यम्, वरेणत्वत्वादिप्रमाणाभावात् । अनेकताः तुल्यारवाः, कल्पितमत्स्यारः, एकादिपरित्यज्यमानं मुद्रागणयैवैत-
 न्स्यादीति चेत्, न, तस्य प्रत्यक्षपक्षविकिरपत्त्यात्, चित्तमभिव्यक्त्यामेव मुद्रादीनां स्वयंवेदनप्रत्यये सर्वेषामभिव्यक्त्यात् । अतुमान्नि-
 र्गम्य तत्राः । तथा हि । वेतम्य-मुद्रागणवाः, स्वयंवेद्यत्वात्, स्वयंवेद्यत्वात्कालः संधिरैकत्वमभिव्यक्तिरिति चेत्, न

वायुविरससंश्लेषत्वाऽप्यतीवेत्तया बहुमुपसर्गः, जगन्मया पुनस्तत्र त्वसंश्लेषमुत्सादिसंश्लेषास्त्वसंश्लेषत्वं न त्वत् इति वक्तव्यो निवारयितुमश-
 क्यत्वात्, वेतनत्वविधेयेषु हेतुव्यभिचारप्रतिपादनात्, न ततोऽप्येतनत्वसिद्धिः, सुखादीनाम् । न तेषां वेतनत्वसाधनेऽप्यसिद्ध्यम्बाः स्वा-
 दानिनो व्रतस्येव, वेतन्यदीपद्रव्यादीरेषावेतनत्वप्रसिद्धेः, सकलौपसमिद्धादिमात्राणां सुप्रकाशादिमतिनिवृत्तपक्षार्थार्थैरेषांरेषु सुखादीनां
 ज्ञानरसंज्ञान्यायस्त्ववचनम् । तथापि जगत्सकलः सुखादयो, ज्ञानाभिज्ञाहेतुजत्वादिमात्रान्वरवदिति चेत्, न, सर्वथा विक्रामाभिज्ञ
 हेतुजत्वादिबलत्वात्, सुखादीनां संश्लेषोपवायिमित्युत्पादियानस्य ज्ञानावरणान्तरपक्षयोपपत्त्यादिनिबन्धनत्वात् । क्वचित्प्रतिज्ञानाभिज्ञ
 हेतुजत्वं तु ह्यसंश्लेषादिना नैकान्विषयं, वक्ष्ये हि ततो विज्ञानस्योत्पत्तिस्तथा ह्यसंश्लेषादिपक्षान्वरुत्पत्तिरपीति वदः स्वयमभिधानात् ।
 तदेतेन वदन्वद्यपि “तद्वदूक्तिः सावाल्लस्यतूरेषुकाः । तत्सुखादिकिमद्यानं विज्ञानाभिज्ञाहेतुजम्” ॥१॥ इति तद्वत्त्वं, सुखादीनां
 विज्ञानरूपत्वासिद्धेः । “सुखमाहारनाकारं विज्ञानं मेवबोधनम् । इति क्रियागुमेवा स्वापूनः कान्वासमागमे” ॥१॥ इति वचन-
 रवतूपाः सुखादव इति । अतदूपाणां तदूयोपादानत्वे सर्वस्य सर्वोपादानत्वप्रसक्तिः । न च सुखादयो विज्ञानाभिज्ञोपादानाः स्युः ।
 विज्ञानाभिज्ञमसंश्लेषत्वं तु वया सुखादीनां वया ह्यसंश्लेषां विज्ञानात्मकस्वसाक्षे ह्यसादीनामपि तत्वात्वसाधनं
 त्वात् । तदुक्तं “तद्वदूक्तिः सावाल्लस्यतूरेषुकाः । तदूपादि किमद्यानं विज्ञानाभिज्ञाहेतुजम्” ॥१॥ इति । यदि पुनरितिरेतुबलं
 विज्ञानाभिज्ञाहेतुजत्वमित्यभिधीयते, तप्ये न सुखादीनां ज्ञानत्वं साधयति, इत्येतिहासिमिश्रयैर्व्यभिचारत् । इति नैकान्वयो ज्ञाना-
 त्मक्या सुखादयो, इत्यादयो एव तेषां वेतनत्वोपपत्तेः, वेतनद्रव्यादात्मनोऽनर्थाग्न्यरमायवेतनत्वविरोधात् । एतेन ज्ञानादयोऽग्न्य-
 मूदत्वात्सुखादीनामवेतनत्वमेवेति वक्तव्योऽपाहृत्य प्रत्येकम्बा, वेतनादात्मनोऽनर्थाग्न्यरत्वेन कथञ्चिद्वेतनत्वसिद्धेः । आत्मनमेतत्त्वस्य

[illegible]

बाधममूस्पर्शनकपी प्रत्यये स्वसमर्पणेन प्राप्तसुखास्वीकरणान्, सर्वथा विचार्यमाणस्वापि पटमान् । विचारविष्यते वैतयुरस्तात् ।
 अतः प्राट्, रङ्ग्य एव न वर्णादवस्तुतोऽप्ये सन्नि, तस्यैव चक्षुरादिकरणमेवाद्यव्यतिरेकप्रविभासनात्, किञ्चिद्वृद्धिपिशित
 प्रयत्नभेदादौगड्डिकाभेदप्रतिभासनवदिति तदप्यसम्बद्ध, सत्तायैतत्प्रसङ्गात् । सत्यं हि वस्तु सत्तैवेका, न द्रव्यापयस्वतोर्वास्वरभूताः
 सन्नि, कल्पनाभेदात्तद्वैतविभासनादिति । न चेत्तुच्छमिति निवेदयिष्यते । ततश्चिन्तानवम केवळं सुस्थायात्ममभेदव्यस्य प्रेक्ष्य
 सिद्धम् । किं तर्हि ? सर्वसंभानायात्मनः रक्तपत्न्यापि । तथा सूर्यं न हि किञ्चिदूपात्तरविकर्तं सर्वेकान्तरूपसर्वेकान्तरूपं वा,
 भिन्नैकान्तरूपमनित्वैकान्तरूपं वा, जडैकान्तरूपं देवादेकान्तरूपं वा, ईश्वरानन्तरूपमन्यद्विस्तस्य संप्रश्रवामो, यथा प्रविष्टावते
 सर्वेकान्तरवापिभिरिति । सामान्यविशेषैकत्वमना संविष्टिरेकान्तरत्वापुनरपिष्यतां सर्वतः सिद्धा चक्षुरादिमहामनार्थैकस्मनामस्तद्गम
 यतीति किं न ? प्रमाजान्दरेण । न वाच्यतामात्रैकान्तरस्योपलब्धिर्विशेषत्वापुनरप्युच्यते । नापि विशेषैकान्तरस्य, सामान्यस्वापीक्षणात् ।
 न सामान्यविशेषैकान्तरबोदेव परस्परभिरपेक्षयोः, एकान्तरानोपपन्नमुच्यते । न चेकात्मन एव सामान्यविशेषैकान्तरानां, ततो वाच्यम्परस्व
 संविद्येते । तर्हि हि वस्तु सामान्यं विशेषणपेक्षया विशेषतः सामान्यापेक्षया वाऽप्योद्यारकस्वनायां, स्वरूपेण तु सामान्यविशेषैकान्तरात्मकमेकम् ।
 तत्र तद्विदित्युपरिमात्मनार्थैकस्वनामस्तद्गमयति, चक्षुरादिविकल्पनामेव तत्संभवात् । एकान्तरत्वापुनरपिष्यतां वामस्तद्गमयति
 तत्र एव । तथा हि । नास्ति सर्वेकान्तराः, सपदानेकान्तोपलब्धेति स्वमाविरुद्धोपलब्धिः, नास्ति सर्वेकान्तोऽनुपलब्धेति स्वमा
 वानुपलब्धिर्वा सर्वतत्त्वमुत्तरोः सर्वेकान्तानिद्याऽप्यवसीयते । अतः च 'सर्वेकान्तरस्य कश्चित्कश्चिदुपलब्धौ न सर्वत्र सर्वथा प्रतिषेधः
 सिद्ध्येत् । तस्यानुपलब्धौ मानेकान्तेन विशेषतः, सर्व एव कश्चित्कश्चिदुपलब्धिर्विशेषप्रतीतेः । प्रतिषेधमत्र न स्यात्, तत्र एव ।' इति कश्चि

सिद्धमिति चेत्, न, तस्य प्रत्यक्षप्रसिद्धत्वात् । तत्रास्यां चेतनाः, प्रमाणत्वाद्, यत्त्वचेतनाः स न प्रमाणा, यथा पटादि, प्रमाणा चारणा,
 तस्माच्चतन इत्यनुमानाच्च त्रिसिद्धम् । प्रमितिस्वभावचेतनासमवायात्तद्व्यभि चेतनत्वसाधने सिद्धसाध्यवेति चेत्, न त्वर्थ सामान्यव-
 धावप्रत्यसापत्तात् तदभावे चेतनाविशेषप्रमितिसमवायायोग्यत्वादिति चेत्, न, तत्र सर्वथा विप्रप्रतिभासत्वासिद्धत्वात् इत्यद्विज्ञप्रतिभासस्य
 स्मरः इत्यवधिनाः सुग्राहको विप्रप्रतिभासविरोधादिति चेत् न, तत्र सर्वथा विप्रप्रतिभासत्वासिद्धत्वात् इत्यद्विज्ञप्रतिभासस्य
 इत्यद्विज्ञप्रतिभासविरोधात् विज्ञानमन्त्रेण गुरुपत्यैकस्य पटत्वात्, सर्वेणैकानेकाल्पनविज्ञानान्वयेकत्वात् । तत्सिद्धं चित्रा
 नकारुचमिदसिद्धीर्धर्मविशेषैरेक्यत्वेन । सुग्राहिचैतन्यस्य प्रेक्षणं तथा कर्तृसंज्ञानापात्यना रज्ज्वत्त्वं च । न हि कर्णोदीनामेव प्रेक्षणं प्रत्यक्ष-
 बुद्धौ न पुनः रज्ज्वत्त्वैकत्वेति कस्यमनुपपन्नं, सर्वान्प्रज्ञप्रसङ्गात्, तज्ज्यज्ज्वलितरेकेण कर्णोदीनामनुपपन्नत्वात् रज्ज्वत्त्वेवासत्त्वात् ।
 अथ 'प्रज्ञासन्नामसुग्राह रूपानिपरमाणावः प्रत्यक्षाः तेषां तदकारणसामग्रीरुपप्रत्यक्षसिद्धमसमर्थांनामेवोत्पत्तेः, रज्ज्वत्त्वापि तद एव
 परेषां प्रत्यक्षवोपपत्तेरप्यथा सर्वरज्ज्वानां प्रत्यक्षत्वप्रसङ्गात्, तज्ज्यज्ज्वलितरेकेण कर्णोदीनामनुपपन्नत्वात्, रज्ज्वत्त्वापि तद एव
 वरदे विज्ञाचनोदीनां तथा तदकारणानुत्पत्तेः परमाणूनामपि केषांचित्वात्त्वद्वयमन्येयामप्रत्यक्षत्वं तद एवास्तु, किमवयविपरिकल्पनया ?
 तस्याऽभूत्परामर्शवित्त्वात् । स हि प्रत्यक्षे स्वात्मानं न समर्पयति प्रत्यक्षतां च स्वीकृतिमिच्छतीत्यभूत्परामर्शकटी, विद्वत्पुण्ड्रादेव तस्य
 प्रतिभासनादिपार्यभावरश्च सर्वानुपपन्नत्वात्' इति मय तदप्यसंगतमेव, प्रत्यासत्तासंगतपरमाणूनां तत्रारेण कस्यचित्त्वाविभिन्नवा-
 नसत्तात् प्रत्यक्षानुपपत्तेः, रज्ज्वत्त्वेन सुटमन्त्रेण प्रत्यासत्तात् तथा निवयनाच्च प्रत्यक्षत्वपटत्वात् । न च परमाणुवत्सर्वे रज्ज्वः सम-
 रिमाणा एव, येन केषांचित्त्वत्पक्षे सर्वेषां प्रत्यक्षत्वभावात् स्यात् अणुमदत्त्वादितिप्रमाणमेव तेषामद्वयेतरस्वभावाभेदादेरिति चेत् । न

वरद वरैर्दीर्घः सावर्द्धैर्देवार्द्धैर्गोवर्णान्तुभयमसिदादने पञ्चादिवर्षेण वा निमग्नत्वापमिति । न तदुक्तम् । कुत इति चेत्,
 तापमात्रार्थेय विपश्चिन्नादृष्टितद्वयेन बले प्रसाधकतः केचनैव ब्रह्मादिवचोपासक्यच्छलेन पराजयाधिपकरणमाप्तिः कथं मिराकृतपक्षेन
 प्रशियन्तिना छद्मभीयेति ब्रूयन्ताम् । यद्येतेषां हि साधनसामर्थ्येन स्वपक्षं साधयताः सहायिणः साध्यसमस्तं कथं प्रवेति युक्तं, न केचनैव
 ब्रह्माधिवचोपासक्यस्यानेन पराजयाधिपकरणमाप्तिः साधीयसीत् स्वताम्ये प्रसाध्य युक्तोऽपि दोषाभावाच्छोकयत् । सा य एवमपि निरु-
 क्तपक्षेन प्रतिबार्तिना कथंभीयेत्यपि न युक्तं, परेण मिराकृतपक्षस्यैव पराजयमाप्तिर्योग्यत्वमिष्टबाह्योक्तयैव । यद्वि पुनः स्वपक्षमस्मात्
 बलं वादिनो ब्रह्माधिवचनेन प्रतिबार्ति पराजयमाप्तिं कथयेत् तदा एवमपि साधयतामस्तरेण कथययोगात् । द्वितीयपक्षे तु युगपद्वादिप्रतिबार्तिनोः पराजयम
 त्रिवत्वाद्ब्रह्माधिवचोपासक्यमनर्थात्, तस्मिन् सत्यपि पक्षसिद्धिमन्तरेण कथययोगात् । द्वितीयपक्षे तु युगपद्वादिप्रतिबार्तिनोः पराजयम
 सन्नो जयप्रसन्नो वा स्वपक्षसिद्धेरस्मात्वाविरुद्धेति चेत् । स्वात्मार्थं ' न स्वपक्षसिद्धिसिद्धिमिबन्धनौ कथयपराजयौ तयोर्मात्रात्मनिबन्धन
 त्वात् । तत्र साधनार्थक्येनैवैवमपि न परोक्षार्थमं वादिप्रतिबार्तिनोः पक्षमपि
 तदुक्तपक्षवचनमस्मात् । अतस्तदुक्तौ तयोर्जैवपराजयौ कथययुक्तौ त्वात् । इति, तदपि न परोक्षार्थमं वादिप्रतिबार्तिनोः पक्षमपि
 पक्षपरिग्रहैवैवमपि पक्षे ज्ञानाज्ञानयोः सम्भवत् । न हि शब्दावौ निवृत्तत्वात्प्राप्तिस्तस्य वा ज्ञानाज्ञानपरीक्षा
 पक्षपरिग्रहैवैवमपि पक्षे ज्ञानाज्ञानयोः सम्भवत् । न हि शब्दावौ निवृत्तत्वात्प्राप्तिस्तस्य वा ज्ञानाज्ञानपरीक्षा
 ब्रह्मेकत्वं तद्विज्ञानमपरस्य तद्विज्ञानं ज्ञातव्यं पराजयस्य वा निबन्धनं न सम्भवति साधनसामर्थ्येनैवमाज्ञानत्वात् । युगपत्साधनसा-
 मर्थ्येनाने च वादिप्रतिबार्तिनोः कथं ज्ञातं पराजयो वा त्वात् ? तद्विज्ञेयात् । न कस्यचिदिति चेत्, तर्हि साधनवादिनो ब्रह्माधि-
 वचनार्थेनैव वादिप्रतिबार्तिनोः कथं ज्ञातं पराजयो वा त्वात् प्रतिबार्तिनोपि ब्रह्माधिवचनद्वयोपयोग्यत्वात् तस्य तद्विज्ञेयमात्रे ज्ञानसिद्धेः । न हि यो ब्रह्मे
 वदकारिणो यदा साधनसामर्थ्येनैव वादिप्रतिबार्तिनोः कथं ज्ञातं पराजयो वा त्वात् प्रतिबार्तिनोपि ब्रह्माधिवचनद्वयोपयोग्यत्वात् तस्य तद्विज्ञेयमात्रे ज्ञानसिद्धेः । न हि यो ब्रह्मे

एदसत्, सर्वथैकान्तस्याप्यारोप्यमात्मस्य प्रतिषेधसामर्थ्यात् तद्विषयोपसंख्यसिद्धेस्तत्त्वभाषानुपपत्तिसिद्धेऽत्र स्वयम्भिरिति-
 दृष्टत्वाप्रतिषेधबोधादिदृष्टत्वात्प्रतिषेधनिवृत्त्यानुपपत्तेः अत्र वा प्रत्यक्षमेव सामान्यविशेषात्मात्मनेऽं वस्तु विषयसर्वथैकान्त्यप्रतीतिं प्रतिषेधयतीति
 किं न? अस्याध्याम्यरेणानुमानेनानुपपत्तिरिति चेन्न समर्थनार्थेऽप्येव । प्रकाशमन्तरेणैव निश्चितत्वाविशिष्टविशेषसिद्धेः । न हि दृष्टान्त्येव गति
 इति, तत्रान्ये प्रमाथान्तरानुपपत्तेः उपायेपि च प्रतिषेधोपायः । यस्तु न तर्हि प्रत्यक्षमिदं पुनरनुमानादि प्रमानम् । तत्र तथा तदं ध्येयम्,
 अनुमानादरेमेव तत्त्वात्, तथातुधानादपि तत्त्वात्, तस्यापि तत्रमेव तत्त्वात्, अपि तदुपायानुपपत्तेः प्रत्यक्षस्य प्रवृत्तुपलम्ब्यत्वात् ।
 तथा च “तदुपविशथावस्त्यात्रिरिति” तत्रेवमपि दृष्टात्, तत्र किं दृष्टमिदं त्रयेऽं गतिः च स्वयं विदुः, न पुनरिति
 दृष्टमिति न बोधनार्थं, दृष्टत्वात् किं निमित्तमित्यस्याभावेऽनुमाद्ये प्रमाथान्तरस्याप्रपत्तेः अनुमानात्स्वरादिग्राह्यमित्युपायान्नान्यथाप्रसङ्गात्
 प्रत्यक्षत्वेन नियतसकलप्रमाणपुरस्सरत्वात्प्रतिषेधोक्त्येवमपि चेत् प्रत्याक्षानुमानादिरिति तत्रैव प्रवृत्तेरनुमानादरेऽं तदुत्तरत्वाभावात्, तत्रो
 ष्येकत्वाबोधात्, दृष्टत्वेन नैव दृष्टिरेव तत्त्वात् समारोपविशेषेऽपि चेत् प्रतिषेधोपायः । न हि वाच्यो दृष्टात्समारोपविशेषेऽं प्रतिषेधविषये प्रतिषेधित्वात्-
 काङ्क्षोऽप्युक्त्या कस्तत्रैव वाच्योऽनुमानादरे, तेन सामान्यत्वात् समारोपस्य व्यवच्छेदनात्, दृष्टत्वात्प्रत्यक्षविशेषेऽं तत्रो
 त्वात् गतिरेव तत्त्वात् । प्रत्यक्षमेव हि कतिपये सामान्यविशेषात्प्रत्यक्षस्य विविक्त्यर्थस्य सर्वथैकान्त्यविशेषेऽं तत्त्वात् च प्रतिषेधप्रत्यक्षस्य
 स्वभावमेव प्रदर्शयमानमनुपपत्त्येव साक्षात् न पुनरनुमानादि तत्त्व सामान्यत्वात् तद्वदर्थमप्युपायबोधावकाशात् । किमर्थं पुनरपि तत्त्वेऽं तत्त्वं
 प्रतिषेधमात्रार्थं साग्यबोधात् । परमात्मन्येव चाभिप्रायः सर्वथैकान्त्यस्य दृष्टेन वाच्यं स्वयमसाम्यस्य, कथिक्तादीन् परमात्मत्वाभावे च
 सायं चैकान्त्यमपि प्रतीतिः प्रत्यक्षदृष्टिरेव, अमेकान्त्येऽं तद्वदर्थमप्युपायबोधावकाशात्प्रतिषेधोपायः ।

[illegible]

[illegible]

ततो न ज्ञानाज्ञानमात्रनिवर्ण्यतौ कथपराजयोः सत्त्वग्न्यवत्यू, यवोविषवोतोपनिपातात् । स्वपक्षसिद्धासिद्धिनिवर्ण्यनी तु नो निर-
 वची, पक्षप्रतिपक्षपरिप्रदौर्बल्यमाणात् कस्यापि कुतश्चित्स्वपक्षसिद्धौ सुस्थितायां परस्व पक्षसिद्धेरसंभवात् सङ्गच्छवपराजययो-
 रप्रसङ्गेः । न हि वारिन्ना साध्यादिनाभावनियमव्यवधानेन हेतुना स्वपक्षसिद्धौ विधातुं सत्त्वग्न्यायामपि प्रतिज्ञोपाहरण्यादिवचनमनार्थकम
 पञ्चबाध प्रकल्प्यते, तद्विधावादेतुस्तत्तत्तः प्रतिपक्षासिद्धेः, प्रतिपाद्याश्रयादुतोपस्तव्ययोगात्प्रतिपक्षविशेषस्य प्रयोजनस्य सङ्गवात् ।
 नापि हेतोर्निवृत्तयोद्भावनोद्भव प्रतिवादिभ्यः स्वपक्षसिद्धौ सत्त्वग्न्यायामपि होपान्तपनुकूलनं तस्य पराजयाय प्रकल्प्यते, तत् एव । पठेन स्वपक्ष
 सिद्धौ कृतावामपि परपक्षनिवृत्तयः, तस्मिन्वा स्वपक्षसाधनाधिष्ठानं न वारिप्रतिवादिनोर्बल्यमात्रमिति वचनमिति प्रतिपादितं बोद्धव्यम् ।
 तदर्थं सापत्न्यविषयस्योद्भवतरेषां गतौ वपुनवचनं वारिनो मित्रवापि कर्णमित्युक्तं न व्यवस्थितम् । प्रतिज्ञादिवचनं निप्रहरस्यान
 नित्ये तत्त्वचममुक्तमिति चेत्, उच्यते । प्रतिज्ञानुपयोगे शास्त्रादिष्वपि नाभिधीयेत, विशेषमावात् । न हि शास्त्रे प्रतिज्ञा नाभिधीयते एव
 अनियतकथायां वा, अप्रित्त प्रमात्, प्रसूयं क्षिप्तपाल्वादिस्वादिचनानां शास्त्रे वर्तनात्, विरुद्धोऽर्थ हेतुरसिद्धोऽयमिति प्रतिज्ञापरचना-
 नामनियतकथायां प्रयोगात् । परतुमप्रवृत्तानां शास्त्रकाराणां प्रतिपाद्यावबोधनाधीनतया शास्त्रादौ प्रतिज्ञाप्रयोगो युक्तिमानेव, उपयो
 गित्वात्तमेति चेत्, वारेषि सोस्तु, वत्रापि तेषां तादृशत्वात्, वारैऽपि विविङ्गीपुप्रतिपादनायाचार्येणां प्रवृत्तेः । नियतकथायां प्रतिज्ञाया न
 प्रयोगो मुक्तः, तद्विपरस्वाभांस्वमानत्वाभिगमनाविवक्षितं चेत्, तत् एव शास्त्रादिष्वपि । न हि तत्र विङ्गीयवो न प्रतिपाद्याः प्रतिज्ञादि
 विषयो वा सामर्थ्योऽत्र गम्यते । शास्त्रादावविङ्गीपूजामपि प्रतिपाद्यत्वात् प्रतिज्ञादेरप्रयोगे केषाञ्चिन्मन्त्रविषयां प्रकृत्यार्थोऽतिपत्तेर्गम्यमा
 मस्य हि परस्वयापि प्रयोगः, तद्विपरस्वत्वाविवक्षितं चेत्, विङ्गीयवः किमु मन्त्रमवयवो न सति ? येन तदा तेषामप्रतिपद्यमानानां प्रतिपत्तये

प्रविष्टादिप्रयोगो न स्यात् इति विच्छेद्यामाचारैव साक्षाद्वी वारे न प्रविष्टादिरभिधानमभिधानं वाभ्युपगम्यभ्यमपिद्येयेत्येव । ननु
 न प्रविष्टायाः प्रयोगेयि हेत्वादिरचनमन्तरेण साध्याप्रसिद्धेर्व्यर्थो प्रविष्टा हेत्वादिरचनान्तरे न साध्याप्रसिद्धेर्निगमन्यदिकम्यकिञ्चित्कार
 मेवेति कश्चित् सोऽपि कस्तत्त्वस्यैव ध्वनिः, यथा यदा, संख्य दृष्टि इति त्रिकथं हेतुमयिषाच यदि समर्थकते, कथमिदं साध्याप्रसिद्धेते ?
 त्वहेतुसमर्थकमन्तरेण वदमियानेति वदार्थोप्रसिद्धोः । साध्याप्रसिद्धिपत्तौ समर्थकं वा निगमन्यारिक्तं कथमविरुद्धीत ? अकिञ्चित्कत्वात्
 विच्छेद्यात् यतः पण्डितो न भवेत्, तादागतस्य हेत्वापमिधाने तत्समर्थकमभिधाने वा । हेत्वापमिधाने कस्य समर्थनमिति
 चेत्, यथा सन्धाया लघ्वनमिधाने न हेत्वादि प्रवर्तयाम् ? गन्धमाने प्रविष्टादिपणे एवेति चेत्, गन्धसाप्तस्य हेत्वादेः समर्थनमस्तु ।
 गन्धमानत्वादि हेत्वादेर्नन्वप्रतिपत्त्यर्थं यच्चमिति चेत्, यथा सन्धायादपने कोऽपरितोषः ? स्वाभ्यर्थं, समर्थकं नाम हेतोः साध्येन व्यति
 त्साध्य धर्मिणि मात्रसाधनम् । यथा कस्तत् इत्येवं वा तत्समर्थकस्यैव यथा कदाचित्, सत् इत्येवं वा सत्य इति । सत् इत्येवं वा सत्त्वा,
 त्वैवं वा सर्वो नश्यते यथा कदाचित्ति वा, प्रयोगप्रमथिदयामाचारिष्टार्थसिद्धेरमथयत्तद्विच्छेद्यात्, प्राक् सर्वं धर्मिणि प्रसाध्य साध-
 नस्य यथाहपि साध्येन व्याप्तिप्रसाधनत्वाविरोधात् । व्याप्तिप्रसाधनं पुनर्दिपदे यथाकथमाजोपर्युक्तम् । यदि पुनः सर्वं सत्त्वत्वं
 वा प्रविष्टाजनिनास्ति न स्वाभित्ये कथयौगपद्याभ्यामर्थक्याविरोधात् । अर्थक्यासायर्थ्यं साध्याप्रसिद्धस्यैव सत्त्वात् ।
 सर्वसाध्यव्योपाकन्याविच्छेदार्थं हि निरुपायमिति । एवं साधनस्य साध्यविपक्षे यथाकथमाभातुपर्युक्ते विरोधाभावात्तस्य विपक्षे मिश्रे
 इतरपर्युक्तेऽपि सत् इत्येवं वा स्वाभित्येस्यमिच्छेतेषु सङ्गताः । एते स्वविरोक्तस्य सम्येवपर्युक्तमिति हेत्वाभावात् स्यात् । न कदाचि-
 नमात्रात् व्याप्तिः, विपक्षेऽप्येव्यस्यैवविशिष्टोऽर्थेनसाध्यासाधनात्, यद्यप्युक्तेनेव सध्यामपि केचानिच्छन्तोनाकन्येन्यात् । यान्ते पुनः

प्रमाणम् । तस्य क्रमयोगपद्यान्वो न योगो, न तस्य कथित्वामर्थ्यम् । अस्ति बाधयिक्तेः सः । इति प्रकर्षेणान्वयसामर्थ्येनैव साध्यापवाक-
 नेति । तेन तत्सत्कृतं वा तद्वित्त्वमेवेति सिध्यति । तावता च साधनपर्यन्तमात्राभवात् साधनपर्यन्तस्य त्वत्वावहेतुत्वं सिद्धं भवति ।
 अत्रान्वयेनयप्रमाणे कदा क्रमयोगपद्याज्योग्येवासाध्याप्येन व्यास्ययिक्तेः पूर्वत्वापि हेतोः सत्त्वादेनं व्यास्ययिक्तेः । पुनरिदमपि
 साधनयोगसेवाप्रस्तावसङ्ग इति न बोधम्, इद्वत्त्वावहासाधनत्वावर्जनस्य प्रमाणत्वाप्रतिषेधात् । एवम् हि स हेतुः साध्याभावेऽप्यत्र सिध्येत्यपि तत्र प्रमाणत्वात् त्वविक-
 साध्याविकल्पेनैव तदस्य बाधकासिद्धौ संसर्गो दुर्मिवात् । न च सुषोडशविधभावस्य बाधिका, दृशवानुपलब्ध्येरेव तद्व्यापक-
 तेन तान्वेव । अन्यथा तत्रास्य बाधकासिद्धौ संसर्गो दुर्मिवात् । न च सुषोडशविधभावस्य बाधिका, दृशवानुपलब्ध्येरेव तद्व्यापक-
 रत्वात् । तत्र सामर्थ्यं क्रमाक्रमयोगेन व्याप्तं सिद्धं, प्रकाशान्वत्तुसंभवात् । तेन व्यापकत्वमनुपलब्धिरस्यैव सामर्थ्यं बाधाय इति क्रमयो-
 गपदायोगस्य सामर्थ्याभावेन व्यास्ययिक्तेर्नान्वयत्वाप्रसङ्ग इति त्वत्वावहेतोः समर्थम् । कार्यदेवेत्येति, फलार्थं किञ्च कारणसाधनयो-
 पारीक्ये तस्य तेन कार्यकारणभावप्रदर्शने प्रमाणाभ्याम् । वयेत्यस्मिन् सति भवति तत्त्वमपि तदन्त्येषु समर्थेषु तद्वेत्तु, तदभावे न
 भवतीति । एवं त्वत्वावन्निर्णयं तत्त्वार्थत्वं समर्थितं भवति । अन्यथा केवले तदभावे न भवतीत्युपरसर्ततेऽप्यस्यापि तद्व्यापारे सन्निगम-
 नस्य सामर्थ्यं स्यात्, अन्यथा समर्थं, तदभावे तत्र नूतमिति सङ्कापाः प्रसिद्धिरस्यभावात् । एतन्निर्णयो पुनर्निर्णयो वदन्त्यासत्कारो
 मातृविवाहोविधवेसक्रम्यता सिद्धकर्तृरस्य हेतुत्वमेव मातृविवाहाभावेऽप्यभावात् एवं समर्थितं तस्य कार्यं सिद्धमिति । सिद्धे त्वसंभवेन
 तत्संभवं साधयति, कार्यस्य कारणव्यभिचारान् । अव्यभिचारे च त्वकारणैः सर्वकार्येषां सत्त्वो न्याय इति । अनुपलब्धेरपि समर्थेन,
 प्रतिपन्नकल्पिकत्वमात्रस्यानुपलब्धिप्राप्तये, तादृशत्वेनानुपलब्धेरसद्व्यवहारसिद्धेः, अनुपलब्धिव्यवधानमात्रस्य प्रतिपन्नः प्रत्यक्षोप

सम्पत्तिवृत्ताव्यवसायसिद्धेः । तत्रोपलब्धिव्यवस्थाप्राप्तिः स्वमायविशेषः । स्वमायविशेषः । यत्र त्रिविधेन विप्रक-
 र्णेन विप्रकृष्टे पदान्तररूपप्रविश्यासविशेषेन प्रसिपत्पुत्राव्यवस्थाप्राप्तिरूपं च तादृशः सत्त्वान्येषूपक्रमकारणेषु तथातुपक्रमोऽसाम्य-
 बहारविषयः । ततोन्मदा सति सिद्धे संशयः । अत्रापि सर्वविषयसाम्यव्यवहारविषयः । इति म्याप्तिः, कस्यचित्सतोऽमुपगमेऽ-
 न्तत्वं व्यवस्थाविशेषेयात् । न द्वेर्विषयस्यावस्थानमुपगमेऽन्तत्वं तस्य बोधः । न द्वेर्विषयस्य सत्त्वा सत्त्वान्येषूपक्रमकारणेष्वनुपलब्ध्याः ।
 अनुपक्रममानं स्वीकृत्यं मास्तीत्येवावस्थानानिमित्तोऽवसत्त्वव्यवहारः, अन्यत्वं तन्निमित्तस्यावस्थाप्राप्तिः । तत्रैवं त्रिविधस्य हेतोः समर्पेन
 न रूपान्तरं, विपक्षव्यावृत्तिरूपत्वात्, एकीयत्वेन रूपस्यावस्थानस्यैवं प्रविश्यात् । तदवस्थाने साधनाद्वत्त्वं त्रिरूपविज्ञस्या
 दयनादसाधन्यव्यवस्थाने निषादविकरणं प्रसज्येत । निगमनारैस्तु हेतुरुपाधिरिच्छादमिथानमनर्पेकं, त्रिरूपहेतुना साम्यावैप्रविपक्षेवि-
 दितत्वात् । त्वो निगमन्यदीन्यऽप्रसिद्धे एव समर्पेनयिषि । तदेषवि त्वर्पेनानुपगमात्रं वीगवत्त्वं निगमनारैरपि साधनाव्यवस्थात्वात्,
 प्रविश्याहेतुत्वात्त्वोपननिगमनान्यव्यवस्था इति कैरमिथानात्, निगमनस्योपनवत्त्वं वा सगरत्येवावस्थाने म्यूनाम्यत्वं मिश्रस्वामत्वं
 प्रसज्येत, दीनमन्यवदेत्यापि न्यूनमिति दयमात् । नपि पुनः साधन्यव्यवस्थेति निगमनारैर्बन्धनमुक्तं, हेत्वादिनवार्थप्रत्याकम्यापि
 सर्वं वदा समर्पेनत्वं हेतुरुपलब्धेऽपि विरुद्धोपगमोपगमेव साम्यप्रसिद्धेस्तदमिथानमनर्पेकं कथं न भवेत् ? क्वः समर्पेनं निगमन्यदीनमिति
 वीत् । हेतोर्विपक्षव्यावृत्तिसाधनव्यवस्थाने समर्पेनत्वावस्थाने कस्यान्तरस्यैऽपि गमकत्वासम्भवाभिगमनाप्रवृत्तनेऽपि गमकत्वोपपत्ते
 समर्पेनं मिगमन्यदीनविश्वबीधेति चेत् इत् एवोसि, पक्षधर्मस्यपक्षस्यव्योहेतुरुपलब्ध्याप्राप्यते, अन्यव्यानुपपन्नत्वस्यैव तथाहेतुहेतु
 नत्वसिद्धेः तस्यैव समर्पेनरूपत्वात्, पक्षधर्मस्यैवत्वात्, पक्षधर्मस्यैवत्वात्, पक्षधर्मस्यैवत्वात्, पक्षधर्मस्यैवत्वात्, पक्षधर्मस्यैवत्वात्

त्वप्रसङ्गे । प्रविपाद्यानुरोपणः पञ्चम्यर्थात्पादिवचनात् निमग्नप्राप्तिरिति चेत्, तथा निगमतामिव ज्ञापयि सा मा मूर्त्, सर्वेषां विशिष्टास
 र्वान् । यरि पुनर्यं निवेम्यः प्रविपाद्यानुरोपयोप्यतिरिक्तजननमसाधनाद्वचनं निमग्नस्थानमिति वया सार्वमात्रेण नन्दरत्नसिद्धादुल्ल
 त्तिमात्तत्त्वप्रत्यक्षमिदिरिक्तविवेचनमपि पादनात् इतस्तत्त्वप्रत्यक्षानन्तर्यकत्वादिषु च कप्रत्यक्षातिरेकादसाधनाप्राप्त्यर्थं नराज्जवाय
 प्रभवेत् । कचित्सहपर्यन्तप्रदर्शनं, संश्रय इत्यभिगानात् । यस्य भिन्नपाथि सार्वं प्रसिद्धं ते प्रति श्रुतः स्वभावेष्टः प्रमुच्यते, प्रमुच्यते,
 मयः श्रुतः सत्त्वादिति । यत्न त्वमर्थात्निरनूतविवेचन सार्वं प्रसिद्धं ते प्रति सोऽन्योन्तरमूत्रविवेचन एवेत्यपि मत्स्यादिति । यत्न
 पुनर्योन्तरमूत्रविवेचनं सार्वं संप्रसिद्धं ते प्रत्यर्थात्निरनूतविवेचन एव इत्यस्यादिति, “अपेक्षितपरम्परापातो हि भावः इत्यत्र” इति
 वचनात् । तथा इत्यस्यात्प्रत्यक्षानन्तर्यकत्वादिषु च स्वार्थिकत्वं कप्रत्यक्षस्याभिधानमपि तात्पर्यमर्थसिद्धादुसारिणं प्रति नाति-
 रिक्तमुच्यते, अन्वयाप्रयोगे वदपरितोषात् । तथा च वत्सतत्सर्वं ध्वनिं यथा पठ इतीवशा शब्देऽप्यभिगानेन सार्वप्रविपचापि संश्र
 य इति पञ्चम्यर्थादर्शनं नातिरिक्तवचनं, वदन्तरेण वत्सविपयमसृष्टं प्रति तथावचनाच्छ्रुतं प्रति वदवचनात्, “विदुषो वाच्यो
 रेणुरेव हि केवला” इति वदन्तात् नराज्जवाय कस्यापि अर्थेव, इति वदन्ताः सौगताः प्रविपाद्यानुरोप्यत साधर्म्यवचनेषु वैचर्ये-
 वचनं श्रुतमेति च साधर्म्यवचनं वदविवचने वा नेच्छन्तीति किमपि महानुष्ठम् । तथा वदितो वा वदपत्तं निमग्नविचरन्मिल्य
 मुच्यतेच न्यवतिष्ठते । किञ्च कचित्सहपर्यन्तप्रदर्शनं संश्रय इत्यभिगानात्, त्रिस्तम्भवचनसमर्थनं च असाधनाप्राप्त्यर्थं नराज्जवाय-
 प्राप्तिरिति व्याहृतं, संश्रय इति वचनमन्तरेणापि शब्दे सार्वप्रतीतेस्तस्य निमग्नस्थानत्वप्रसङ्गात् । प्रतिष्ठावचनवदसाधनाद्वत्त्वात्
 स्वानिमग्नस्थानत्वे वा संगतवचनादौरेव्यपञ्जकप्राप्तिविधेयात्सहपर्यन्तप्रदर्शनमसाधनाप्राप्त्यर्थं नराज्जवाय साध्या व्याहृतमेव । त्रिस्तम्भवचनस

मर्त्यं च तद्वन्देनापि निष्कृजपचनत्वा साधनाद्वत्त्वसिद्धौ प्रविष्टादिबचनस्य साधनाद्वत्त्वसिद्धेरुपपत्त्या तान् प्रविष्टादिबचनस्य प्रत्यक्ष-
 प्राप्तिनिष्कृजपचनत्वाप्रसङ्गेः । तद्वत्त्वसिद्धौ परिशिदीर्षता गन्धमानस्यापि बचनं भाषाधनाद्वचनं वारिणो विप्रहाधिकरणमिति प्रति-
 पत्तव्यम् । अन्वेषमप्रस्तुतस्यापि नास्त्यविशेषस्य द्वावस्थान्यप्रकरणस्य वा विप्रहाधिकरणस्य न स्वादिति चेत्, एवमेवेत् । तथाम्यस्यापि
 प्रस्तुतेवदत्त वारिणोऽप्रतिपत्तस्य स्वपक्षमसाधयतो विप्रहाद्यध्यापिमात्स्थानमप्युच्यम् । स्वपक्षं साधयतस्तु वरिमस्यैव विप्रवसंभवादि
 वदत्त एतद्वद्व्योमोप्रस्तुतादिबचनं विप्रवत्त्वान् । साधन्याद्वत्त्वबचनं वारिणो विप्रवत्त्वार्थं, स्वेष्टसाधनबचनममुपगम्या अप्रतिपत्त्या
 तूष्णीमाचारित्वज्येष्ठं प्रत्युच्यम् । प्रविष्टारिणोऽप्येवोद्योग्यं दोस्त्यमुद्योग्यं वानेन प्रत्युच्यम्, म्यापस्य समानत्वात् । किमेवं वारिणा
 व्योम्यापिति चेत् विविगीपुजोमये व्योम्यं स्वपक्षसाधनरूपम् । तान् किमिति चेत् व्योम्यवरेणासिद्धान्तेकान्तिरुच्यवनेऽपि
 ब्रह्माण्डरिसमाप्तिः कस्यापित्वपक्षसिद्धेरभावात् । कथं वरिं वापपरिसमाप्तिर्योविप्रमिष्टारिणोरिति शतं, निरुद्धावस्थानिर्विपक्ष
 स्वपक्षबोरेव कथेवदस्यवत्त्वा, म्यापस्य । प्रत्युच्यम् । “ स्वपक्षसिद्धिरेकस्य विप्रदोऽप्यस्य वारितः । नासाधनाद्वचनं भारोयोद्भावनं
 इतोः ॥ १ ॥ ” इति । तथा तत्त्वार्थस्येककारिणेऽप्युच्यम् “ स्वपक्षसिद्धिपर्यन्ता द्वासीयाधेविपारणा । वत्त्वान्नपत्त्वो यद्वद्वीकि-
 कर्षविचारण ॥ १ ॥ ” इति । इति एतेषामुक्तयाम् प्रत्यक्षम् श्रीस्वामिसम्ययत्रार्थः । “ स त्वमेवाहि निर्योवः ” इति,
 ‘ त्वन्मवाधुवनाद्यानाम् ’, इत्यादि च गन्धमानस्यापि वचने दोषाभावात् ॥ ७ ॥ अतु च सर्ववैचान्त्यवार्तिनामपि बुद्ध्याद्युक्तस्य
 व्योम्या परम्येकस्य च प्रसिद्धेरप्रत्येयैर्दत्तं किं नः सुखमिमाद्यष्टाधिरमा ॥—

पित्रजान इत्यादि (११७-१-१) किं स्यादिति (११७-१-१२) साज्जुप्यमाना पित्रजाना भीरुपीतायाकार

भेदेनैकस्यां व्यक्तां किं स्यात् । कश्चिदुपाह, न स्यात् तस्यां मतावपि (११७-१-१२) किं पुनरर्थ इत्येवेर्याः । यवीचं
 नानाकारप्रमथनकृत्यं स्वयमनापयिष्योपकल्पितेभ्योऽर्थेभ्यो रोचते तच्च के धर्मे विचारका मयाभः । न केचनाविषाधि-
 तासुनिष्ठो विचारस्यावमत्वादिति भावः । 'किञ्चित्' तस्यां विधमतावपि (११७-१-१३) नु इति वितर्क एव
 किं स्यात्, कश्चित्माह, न स्वावनेकाकारविरोधाविति भावः । यवीचमनेकाकारविकृत्यप्रमथनकृत्यं विचारपरावचनीयत्वादिति
 रोचते तच्च के वय विचारका न केचन पर्यायार्थविरोधिप्रम्यावदिद्वैकान्तस्य संश्लेषकमित्यतस्य विचारोऽस्मत्कृ-
 मावः । कश्चिदेकचेदनेति (११७-२ ३) नानैकत्वविषयकपेक्षापुरुषैवानेकत्वस्योत्पत्तेरभिप्यक्तेर्वा एतत्पक्षद्वयविचारोऽस्मत्कृ-
 तनयान्तरद्विणीतोऽवसेयः । 'तथा सतीति' (११७-२ ५) अनेकत्वप्रयोजकापेक्षापुनरित्येव नैकत्वसाधने सुविदाकारवत्
 पीडायाकारे प्रत्येकमेकत्वासिद्धौ तत्समूहाग्रयानेकचेदन्यद्वैकान्तस्य विचारानस्य दृष्टान्तत्वोक्तिरसङ्गत्तानेकाकारानां स्वामयाधित
 समम्यय अन्तस्त्वत्वेत्यर्थाः । नन्वेकचेदन्यम्याप्तानेकाकारस्य चित्रधानस्य दृष्टान्तत्वोक्तिरसङ्गत्तानेकाकारानां स्वामयाधित
 त्वरूपसंभत्ता(स्त्रि)या एव चित्रत्वम्यवहारप्रयोजकत्वादिति चेत्, न, अत्र व्यवहारस्यासाध्यत्वात्कथंचिदेकानेकात्मकत्वस्यैव
 तत्पदात्, हेतोम सत्र तथापुदेरोपन्यासात्, सा च यथापेक्षया तथा साम्यमपीत्यवोपात्, नानाकारकृतमित्रत्व
 व्यनहारोऽपि सामान्यविषयबोधोपपत्त एवेत्यमेव दृष्टिण्यादौ नानारूपवत्त्वस्य धान्यरादौ च नानाधान्यत्वस्य व्यवहारो नानु
 पपन्न इति दिष्ट । चित्राद्वैतवादी संवेदनाद्वैतवादिनं प्रत्याह- 'स्यान्मतमिति' (११७-२-७) 'तवानेकेनेति' (११७-२-९)
 पक्षेद्वयपनादेवानेकसञ्जातीयत्वस्य च सिद्धेरित्यर्थः । चित्रान्नप्रतिषेधवैषत् समापचे, तयेतदित्यादि (११७-२ १०) मय

निष्ठमपीतापानेकाकारस्वभावमिवानवच्छिन्नसुखाकारस्वभावं ज्ञानमनुभूयमानं तदवाकाराणां व्याप्यवृत्तित्वमव्याप्यवृत्तित्वं
 च गृह्यते केनापि निषेधं शक्यमिति यावत् । अस्य संशेषत्वाप्रतीतेरिति (११८-१-१) पुन्यावीनामिति सम्मन्यः ।
 'चेतन्यविशेषेणेति' (११८-१-२) अनुमतेनेत्यर्थः । तस्योत्पत्तिमत्त्वाच्चेतन्यस्युपस्थाप, चेतन्यजीवद्रव्याद्यदिद्या
 दिति (११८-१-३) चेतन्याभिपक्षीयद्रव्याभिपक्षेनार्थादित्यर्थः । न चैवं ज्ञानमात्मैवार्था तु ज्ञानद्वारा ज्ञानमन्यद्वारा त्वन्य
 दिति वचनत्वं, ज्ञानमिच्छसुखाद्यभिपक्षीयद्रव्याभिपक्षेनार्थात् ज्ञानमप्यज्ञानं स्यादिति शङ्कनीयम् । ज्ञानमिच्छतेनार्थितदय
 परस्परयापि ज्ञानेऽमेदार्थानौचित्यत्वं परमावधारकत्वेन ज्ञानाभिमतत्वेवार्थमिति प्रसिद्धेय, अतद्वृत्ताणां—(११८-१-९)
 मित्वाद्यभिधानं सुखादीनां विज्ञानाभिपक्षेनत्वं यदुच्यते सौगतेन तत्किमुपस्थानापेक्षयोत् साहकार्येति चेत्तद्वय मनसि
 कृत्येति मन्तव्यम् । पूर्वं सर्वथा कथञ्चित्स्थानाभ्यां यावदवमन्यथापि तत्संशेषं विवक्ष्यमिति न पौनःपुन्यम्, व्यभिचारादिति
 (११८-१-१२) द्रव्येन्द्रियानिन्द्रियोपादेवपरिवाप्य एवेत्यर्थः । प्रत्येतत्त्व्या इति (११८-१-१४) नैयायिकादय इति शेषः ।
 अनुमानं च तेषां सुखाद्योऽवेतना ज्ञानमिच्छत्वात् घटवदिति द्रष्टव्यम् । अत्रावेतनत्वं यदि ज्ञानमिच्छत्वं तदा हेतुमाध्ययोर
 विद्वेष्टः । यदि च चेतन्यात् प्रथिमकप्रदेशस्वरूपं तदा कालात्ययविद्वेष्टो हेतुरिति सुखस्य ज्ञानादन्यत्वरूपो भेदः प्रथिमकप्रदेश
 स्वरूपमेवामाश्रयेत्यनेच्छन्त एव शेषान् । अथ सुखस्य ज्ञानविशेषत एव चन्दनादिविषयकत्वं युक्तं सुखोत्पत्त्यनन्तरं चन्द
 नादिज्ञानं कस्यचित्त्वा तदुपनीतमानात्मकसुखानुभवान्मुपगमस्य ज्ञानसप्तमिप्रीतिच्छेदेन निर्मुक्तिरुत्पत्तिः । न च चन्दनसुख
 मनुभवामीत्यत्र चन्दनादिजन्यतावच्छेदको नातिविशेष एव सुखस्योपरि मासते । न तु चन्दनमिति वाच्यम् । तस्य वृत्ताना-

दिव्यपतावच्छेदक्या तदुभयप्रत्यये सादृश्यादुभयवदन्यतावच्छेदक्यात्यन्तराम्युपगमे च तदवच्छिन्नोत्पत्तिफलात् प्रत्येकजन्यकार्ये
 प्रमत्तात् तत्कार्ये तदितरसमिधानस्य प्रतिषन्धकत्वादिकस्यने च महागौरवादिति चेत्, न, एवं सति सुखस्य सविषयकत्वसिद्धा
 वपीच्छादेषवोरिव ज्ञानाभिमतत्वे मानामावात्, न च सुखस्य सविषयकत्वे विषयता द्विविधा प्रतिपत्त्यनुबन्धिनी व्यापारादुबन्धिनी
 च, प्रतिपत्तिस्वीनिरूपकत्व प्रतिपत्त्यनुबन्धिनीत्वम्, स्वजन्यप्रतिपत्तिनिस्पृष्टत्वं व्यापारादुबन्धिनीत्वम्, जाया हाने द्वितीया च
 दृष्ट्यादाविति विभागव्यापातप्रसङ्ग इति बाध्यम्, प्राप्तीनैरेवेत्य निर्मुक्तविभागस्याभ्युपगमाधीनैरिच्छादेषावेरापि सविष-
 यकत्वस्वीकारेण तद्वानभ्युपगमात्, युक्तं वैतत् विशिष्टदुदौ विषयितया विशेषणवत्त्वेन विशिष्टवैशिष्ट्यदुदौ च विशेषणता
 वच्छेदक्यमावाप्रकारकत्वे सति प्रकारितया विशेषणतावच्छेदकवत्त्वेन हेतुत्वौचित्यात्, न चैवं संशयेऽप्यनुवृत्तसंस्कारादि
 शिष्टवैशिष्ट्यदुद्व्यापत्तिः संस्कारजन्यतृषद्विशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्यये तद्व्यवहारस्य हेतुत्वात्, न चैवं सामान्यहेतुत्वं विफलम्, यन्नात्मनि क्षरीरे
 रावन्त्यतृषद्विशिष्टवैशिष्ट्यव्यवहारोऽपि तृषद्विशेषणज्ञानादीनां विशिष्ट्यहेतुत्वात्, न चैवं सामान्यहेतुत्वं विफलम्, यन्नात्मनि क्षरीरे
 वा तारुणानुवृत्तसंस्कारस्तत्र तत्साफल्यत्, एतेन दृष्टो रक्तो नवेति संशयादृष्टो रक्तो भवत्वितरीच्छास्वीकारे रक्तदृष्ट
 वान् चैत्र इत्यादेरापत्तिरित्यव्यपास्तम् । क्वचिद्विशिष्ट्यकारणतायाः कस्यनात् सामान्यहेतुतायाव्यवहारीत्येव साफल्यत्
 एवं च नन्दनादिविषयकमुत्सार्थेव तद्विज्ञाने चन्दनादिमानं सुषट्म्, वैषयिकं च सुखं विषयावच्छिन्नादावनत्वात्स्यविषयताकं
 विषयातीतं च निरवच्छिन्नादावनत्वात्स्यविषयताकमित्यनयोः परिमितापरिमितत्वाभ्यां भेदः । अथ सुखस्य मिश्र-
 ज्ञानप्राप्तत्वकस्यने गौरवात् स्वप्रकाशत्वमेव युक्तम्, तथा च ज्ञानत्वमेवापन्नमिति चेत्, न । स्वप्रकाशत्वं विनापि तस्य

माधिमामस्यतयेव पारस्पर्यं प्रकृत्योपपत्तौ, तर्ह्यं च वेदान्तिनां साधिष्यस्तत्त्वम् अस्माकं च येननद्रभ्यामिभत्वम् ।
 न चैरमात्मनुरूपयोग्यमेवैषि प्रत्यक्षत्वापत्तिः, द्रव्यार्थसंश्लेषास्पर्यायार्थतया स्वात्मविषयकमानसे तज्ज्ञातमविषयकमानसे
 वा विनाशीयारममनसंयोगस्य तदुदात्तमनसंयोगस्य वा विषयतया सुत्वाविप्रस्ये च तादात्म्येन सुत्वादीनां हेतुत्वा-
 दयोप इति दिग् । असंखीर्णपिचोयैकात्मनः (११८-२-६) प्रतिस्वमिभसुतदुःस्वार्थविपादायनेकगुणामिभैकद्रव्यस्य
 स्कन्धस्य चेति सत्र प्रेक्षण सिद्धिमित्यनेन सम्बध्येत, तत एव (८) स्वसामग्रीवदात् प्रत्यक्षसंविजननसमर्थस्योत्पत्ते
 रेत, परेषां (९) स्वादादिनां, तस्या (११) अवयविना, तथात्वेन (१२) परमाप्त्येन, अशुमदत्त्वादीति, (१४) तथा च
 वरत्तमेव स्कन्धस्य योग्यता तदभावादेव परमाप्तूनामयोग्यतेति यावः । अतिश्रयिताणत्वरूपेव योग्यत्वस्वीकारे तु परमा
 न्वरच्छेदेनेन्द्रियसमिक्मैऽपि वृद्धादिप्रत्यक्षापत्तिरिति बोध्यम् । संयोगविच्छेदेभावयभ्यन्यथासिद्धिं च पुरस्ताभिर्होद्वयिष्यामः ।
 अस्तु नाम स्कन्धानामपुनरुपादिना इमेतरस्मावता तथापि तेषां विरुध्यपुदावदभावनानादवस्तुत्वमित्याशङ्क्यामाह 'न
 बायमिति, प्रत्यक्षतास्वीकरणादिति' (११९ ११) 'यत्रैव वनमेवेनां तत्रैवास्य प्रमासतेति' 'वचनाभीतायेन्द्र इव स्कन्धां
 न्नेऽपि विरुत्तरीचननापत्र र्द्धनप्रामाण्यस्य प्रमस स्वीकारणादिति यावः । 'असुरावीति' (२) बहुतादिबन्यप्रविषयत्वा
 दिनेन कृपादिमेदभ्यपारासम्भवादिति यावः । 'सत्तावीति' (३) सत्तादेतरद्रव्यादेतमप्रामाणिकमनुपूर्यमानपर्यायाप-
 ताये सर्वद्रव्यतापत्तेरिति यावः । 'न तावदिति' (८) द्वावाधौ निषेधी पदार्थत्वापच्छेदेन वृत्तीयः पदार्थत्वमामाना
 यिरुत्तयेन, बहुर्हः पदार्थत्वापच्छेदेन, जात्यन्तरस्येति (९) जात्यन्तरत्वं च तृद्धिरन्यायेन गुरुहृदीन्यायेन

रोमयात्मकश्च यो भगवदोपापहारितया वा भाषनीयम् । तत्प्रमथत्वं तस्मात्कृतनपरइत्ये, अप्यारोप्यमाणस्येति (११०-२-१)
 न-प्रसिद्धस्याप्यारोपोऽप्ययुक्तः । कश्चित् प्रसिद्धस्यैव कश्चिदारोपादिति चेत्, न । सर्वथात्वेनैकान्तस्य प्रसिद्धस्यैवारोपापया
 निवेपस्य युक्तिसिद्धत्वाद्, व्युत्पादयिष्यते च व्यधिकरणधर्माभिच्छिन्नप्रसिद्धियोगिताकारिरमात्र उपरिष्ठादिति मा स्यरिष्ठा, अति
 रिक्ताभावमनङ्गीकृत्याह, आचक्षतेति (२) प्रयासमन्तरेणेति (३) अनेकान्तविभिन्नैव प्रत्यक्षसिद्धेन सर्वेष्वेकान्तनिवेपव्यवहार
 सिद्धेर्नाप्रसिद्धनिवेपोपपन्नार्थं कश्चिदस्माकं प्रयास इति भावः । एवं चोक्तविधिनिवेपव्यवहारजनकत्वेन पस्तुन एव मायामाषो
 मपरुपत्वाद्भावव्यवहारस्यैव समप्रतियोगिकत्वाद्भावप्रतियोगित्वस्याप्रसिद्धस्यैव बहुमशक्यत्वस्येति न कोऽपि दोष इति मन्त
 व्यम् । ननु प्रत्यक्षादनुमानार्थं बलवत्त्वात्तदपेक्षा भविष्यतीत्यत्र आह माप्यकृत्, तदभावे (४) प्रत्यक्षा
 माप्यद्, इष्टात् प्रत्यक्षाद्, ज्येष्ठमुपजीव्यत्वेनोपमं, गरिष्ठं च सुमारेपविशेषव्यवच्छेदकत्वेन वल्लवत्, तदभावे (५) प्रत्यक्षा
 माप्यद्, प्रमाणान्तरस्यानुमानार्थे रघुत्तेरप्रश्रुतेः, समारोपविच्छेदस्य च विशेषोपादपुनरुत्थानरूपविशेषवर्धनात् । कश्चिद-
 नुमानानुत्तरकालमिति (१११-२-५) पर्वतो वह्निमानित्यनुमित्वन्तरं पर्वतवह्नयोऽसङ्गः सन्निधाने तथा प्रत्यक्षस्यानु
 त्वेत्वेन च विशेषज्ञानतपोक्तानुमितेरुपयोगादिति भावः । 'प्रत्यक्षस्येत्यादि' (८) तथा बानुमानत्वाद्यवच्छेदेन प्रत्यक्षोप
 क्षीयकत्वादनुमानार्थः सकृदाह प्रत्यक्षस्य ज्येष्ठत्वम्, प्रत्यक्षत्वावच्छेदेन चानुमानाद्यनुपजीयकत्वादनुमानार्थः प्रत्यक्षत्वं कनि
 ष्ठत्वमिति भावः । नन्वनुमानत्वाद्यवच्छेदेनापि न प्रत्यक्षोपजीयकत्वमस्ति स्मरणादनुमानादिना व्याप्तिस्मृतिलिङ्गज्ञानादौ
 प्रत्यक्षव्यापारार्द्धनादिति चेत्, न, । सत्रापि परम्परस्याऽनुमपपदज्ञानापेक्षायां प्रत्यक्षानुसर्गणावश्यकत्वाद्, ज्ञानकरकप्रत्य

धमात्रे स्वाद्यप्रत्ययधोपनीदकभाष्यमिषाराण, न चाष्टार्थप्रवृत्तिर्ननकानुमानस्याष्टद्वारा प्रत्ययमात्रे हेतुत्वादविद्येयोऽष्टाद्वार
 कन्विद्येयमनिवेद्यनेन तदोपनिरासादिति बोध्यम् । ' नहि यादृश इति ' (११९-२-९) अनुमानादेः सामान्यविषय
 रागल सामान्यविषयकसुमारोपनिवृत्तानपि पुनस्तार्किकानिर्विद्येयविषयः स मप्य निरोधुं शक्यते, प्रत्ययस्य तु विद्ये-
 यविषयत्वाच्च तदस्वारद्वयोऽपि संश्लेष इत्येवं सुमारोपविद्येयविद्येय्योहेतुत्वेन प्रत्ययस्यैव प्रमावेभ्यो गरिष्ठत्वं मायनीयम् ।
 सरूपतः सुमारोपविद्येयविद्येयेष्व रसस्य गरिष्ठत्वं भावयित्वा स्वयद्वारा तस्तेन तर्कयितुमाह, ' वदत्येतस्यादि ' (११९-२-१०)
 वदित्वाति, प्रत्ययस्यैव हीतपादि (११), ' स्वभावेति ' (१२) स्वभावमेव प्रदर्शनेनैव प्रयोजनं यस्य दृष्टत्वा, न चानेकान्ताच्च
 मादिनाः प्रत्ययस्यैव प्रविनियतविचिन्तितव्यद्वारा ननकत्वे तत्र सर्वपादिनामविग्रहिपक्षेर्विचारानुपपत्तिस्तथा च हेतुवादेन
 क्त्वाचनमाईतानां नोपपद्येतेत्यपि उच्यतेमाद्यद्वितीयम्, अनेकान्तविषयप्रत्ययप्रामाण्य एव विमतिपक्षान् प्रति हेतुवादर
 निरूपन् प्रत्येव वा हेतुवादेन क्त्वाचनस्य तत्र तत्रोपपादितत्वादिति विद्वा, ' बोधाभावादिति ' (१२०-१-४) न
 वेमपिभ्येभ्येष्ट एव स्यादिति उच्यतेमाद्यद्वितीयम्, स्वसाध्यसिद्धिप्रतिष्ठितस्वसाध्यसाधकप्रतिरिक्तवचनस्यैवाधिकृष्टवृत्तत्वात्, ' परे
 नेति ' (५) प्रतिपादित्वस्वस्यधनिराकरणस्य परपरप्रयाप्रयोजकत्वात्परपक्षमात्रनिराकरेवाधिक्यस्यापथपातित्वादुभय
 पथनिपाकरे च तुल्यपदुभयोः परमपक्षसद्वादिसर्गः । एतदेवाह- ' ययि पुनरित्यादिना (६) । साधनवचनस्य
 मप्याज्ञानमिति (९) अन्यतस्तत्त्वचनसामर्थ्यानेन उभयप्रयोगानुसरणासम्भवात्पर्यान्तरज्ञानसिद्धेरित्यर्थः । तदुक्तव
 यतो वाचिना (१०) भाषनरचनासामर्थ्यानेन प्रकटयता, तज्ज्ञानं (१०) वाचिनिष्ठाज्ञानावच्छेदकोक्तमामर्ष्यज्ञानम्

पृक्तस्येति (१२०-१-१२) तथा च साम्यविषयविशिष्टज्ञानानाम्यायेन ज्ञापपराजयसिद्धेः किं साधनसामर्थ्यज्ञानानाम्याय,
 नष्टये नमीपीनसाप्यज्ञानवानये वासम्यगज्ञानवानित्येतापस्तभ्योरूपोपपत्तेन भृङ्गग्राहिक्या ज्ञापपराजयभ्यस्किर्ने भवतीति, न च
 क्वचित् क्वचिदेतज्ज्ञापपराजयप्रयोजकम्, अननुगतसाधेतत्त्वात्, पक्षसिद्ध्यासिद्ध्योऽनुगतयोरेव तन्मौखित्यादिति भावः । तदोप-
 मात्रे ज्ञानसिद्धेरिति (१४) ज्ञयः पराजयो वा स्यादित्यनेन योगा, वादिनः पक्षसिद्ध्या ज्ञयो वचनाधिक्यप्रयुक्तसाध
 नानामप्याज्ञानस्तरादयो, प्रतिवादिनश्च दोषज्ञानादयो गुणाज्ञानाच्च पराजयः स्यादित्यर्थः । न ज्ञयः पराजयो वा
 स्यादिति (१२०-२-१) परस्परविप्रतिषेधादित्यर्थः । समयपञ्चविषयकत्वावधिकं पराजयाधिकरणमित्याद्यङ्गते स्यान्मत
 मित्यादिना (२), समयपञ्चनेऽपि साधनत्वरूपमाविधाने द्रव्योपक्रान्ते न स्वधिकानधिकेन्द्रावने इति नायं पन्थाः प्रामाणिक
 इत्याद्यपवाद समाचरे तदप्यपेक्षाभिमित्यादिना (३), साधयेदिति साधनस्वरूपज्ञानमिति (४) ज्ञेयः । तद्वचन (५)
 इति, वचनाधिक्यं वचनेयसाम्याप्यमिणि तन्वानात्सेव सिद्ध्यतु न तु साधनस्वरूपाज्ञानं तस्य तद्व्याप्यत्वादिति भावः ।
 द्विष्टमिदमन्तरं यतस्त्वयाम्नुपगारं एत इति ज्ञेयः । अनर्थकस्यापीति (१०) अनिष्टसाधकत्वेन द्वेषविषयस्यापीत्यर्थः,
 वचनाधिक्यमाश्रमिति (१०) नाश्रयदेनोद्भाषननिरासः, द्विष्यत इति (१०) तथा च द्विष्टोद्भावेन पराजयाः साम्य
 वचनाधिक्यमाश्रमिति (११) एकसाधनस्य साधनान्तरावृत्तत्वादिति भावः । सवान् सौगतः, पक्षधर्मव
 त् इत्यर्थः । अशोपोद्भावनमिति (१४) एकसाधनस्य साधनान्तरावृत्तत्वादिति भावः । तदुभयस्यापीति (१४), सपक्षसत्त्वविषयव्याप्यरूपसाधम्यवैधर्म्योम
 यिति (१४) भावप्रधाननिर्देशात्पक्षधर्मत्ववित्यर्थः । तदुभयस्यापीति (१४), सपक्षसत्त्वविषयव्याप्यरूपसाधम्यवैधर्म्योम
 यस्यापीत्यर्थः । त्रिरूपत्वप्रतिज्ञानाविति (१४) असाधितविषयत्वात्तदप्रतिपक्षत्वयोः प्रामाण्यमात्रसाधारणत्वेन हेतुरुपत्त्वा

नमुपगमादित्यर्थः । 'सुस्थितताविति' (१२१-१-२) गदुवीरिणा सुस्थितायामित्यर्थः । प्रसक्तैरिति (३) वाद्युक्तेरौ
विरुद्धत्वाद्युद्गारन एव कृतार्थत्वाभिमाने रोगो नयः स्वपरिरुहीतपक्षासिद्ध्या च परानय इत्येवमुभयं स्यादित्यर्थः । प्रतिपत्ति-
विधेयप्रयोजनमेवात् पद्यप्रतिपक्षपरिग्रहावैयर्थ्यं व्यतिरेकेण प्रवर्णितमाह 'नहीत्यादि(३)' तद्विघातादेरुत्थात् (४) स्वपक्ष-
सिद्धिप्रतिपक्षसिद्ध्यन्तुच्छत्वात् 'प्रतिपाद्येत्यादि' (५) व्यात्यभिधानमात्राद् यस्य न साध्यसिद्धिस्तं प्रति प्रतिज्ञादिषचन
मध्यगुहं पुरुषविशेष प्रत्यसिद्धत्वेन ततः सिद्धेरित्येव प्रतिपाद्यादबाधुच्छप्रतिपक्षिधेयसिद्धे पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहः कथाया
मदुष्ट इति भावः । अत एव पञ्चावयवप्रयोगेऽपि यस्य न कष्टस्फोटारं विना साध्यप्रतिपक्षित्वं प्रति द्वावयवप्रयोगोऽपि क्षीणं
नैयायिकैः स्वीक्रियत इति नन्तव्यम् । तत्रापि (११) वारेऽपि, तेषां द्वावयवत्वात्, तादृशत्वात् प्रतिपाद्याविबोधनार्थं
व्यावृत्तत्वात्, तत्र (१२) साक्षादौ, खिगीपयो न हि न प्रतिपाद्या (१२) न बोधनीयाः किन्तु प्रतिपाद्या एव, बालनारूप-
व्याख्यानमेव तत्र द्विव्याकां विखिगीपुलाया अपि सम्भवत्, यथा यथा वार्म वार्मेन वरं तथा तथा पृथग्भवं तदुभयं वा कृते
इत्यादेः केचिन्मोक्षसम्बन्धे प्रसिद्धत्वादिति भावः । खिगीपुमात्रप्रतिपाद्यत्वे प्रतिपाद्या वप्रयोगः स्यादित्यत्राह, 'शास्त्रा
वावित्यादि' (१३) न ह्याविति (१२१-२-१) इत्यन्तरं विभाव्यते तदेतिधेया, कथमितिधेति (३) किञ्चिदौ, इवद्युद्ध
प्रयोगः दृष्टान्तदुस्त्वोदुर्पया "आषमिग किञ्चिदिव स्तनाम्याम्" इत्यत्र, कथं स चामतिधेते (३), न युक्तमेतदित्यर्थः ।
तावत्तार्पप्रतिपत्तावित्यादि(४), यथाऽस्माकं प्रतिज्ञानियमनाविषयनमविषयनत्वाच्चिरत्थानं स्वया प्रतिपाद्यते तथा
तथापि रोगो मर्मर्षनमधिकारनत्वाच्चिरत्थानमापाति, साध्यसिद्धेरपिपक्षव्यावृत्तिककनेरौरेव भाषादित्यर्थः । गम्यमान

इति (६) हेत्वन्वयित्वेन तात्पर्यविषयो गम्यमानः प्रतिपद्यते एव हेतुर्वैतान्तिकीमभिप्यतीति किं प्रविष्टाग्रहोपन्यासेनेत्यर्थः। तथासंघापचन इति (७) आग्नी ईशिन्यावादित्यर्थः। 'समर्थन नामेत्यादि (७)' ततो निगममासीन्निति श्रौतं नय समर्थनमिति दूरेवान्तराः। 'साध्येनेत्यादि(७)' साध्येन सह व्याप्तिमपचा प्रदर्शितस्येत्येत्येताः, चर्मिणी भाषसा घन (८) चर्मिणि सचित्स्य हेतोः साध्येन सह व्याप्तिमपचाप्रदर्शनमित्यत्र विना पौराण्यं न कश्चिद्विशेषः, सः (९) क्रमयोग पदाभासः, तावता (१२-१-२) विपर्यये वाचकप्रमाणोपदर्शनेन, साधनचर्ममात्रान्वयः (९) यावत्साधनाप्रयाभिसत्वं, अवर्दानमप्रमाणम् (१), अदर्शनमात्र वधिकृत्वाभावस्य न साधकमित्यर्थः। व्यत्येकायोगस्यैव, तेनेति (७) तेन कार ज्ञेय, अर्थस्य क्रमयोगपदलङ्घनव्यापकप्रमाणानुपलब्ध्यो मित्ये सर्वं वाचत इति सुखामावेन क्रमयोगपदामायस्य व्याप्तिः सिद्धसति वाचकप्रमादेन च स्वामुपयमवाधाविना न विपर्ययच्छेदोति नानुमानान्तरापेक्षयानवस्थेति भावा। प्रमाणाभ्यां (९) प्रत्यक्षानुपलब्धमाभ्याम्, तदेतुच्चिति (९)। ननु प्रकृतहेतुत्वग्रहे स्वीहेतुत्वब्राह्मकारपेक्षायामात्मामयोञ्जयेतुत्वब्राह्मकारपेक्षायाम प्रत्यक्षानुपलब्धमाभ्याम्, तदेतुच्चिति (९)। ननु प्रकृतहेतुत्वग्रहे स्वीहेतुत्वब्राह्मकारपेक्षायामात्मामयोञ्जयेतुत्वब्राह्मकारपेक्षायाम न्योन्याप्रयादिकमिति। व्येतुचित्स्युक्तमभिधानमिति चेत्, न। समुद्धान्वयव्यतिरेकस्यां समुद्देशे कारणत्वग्रहे सदितरगृहीत वत्कार्यकारणताकस्मृत्सत्त्वे पक्षव्यतिरेकेऽवश्यं कार्यव्यतिरेकस्थापदसमुत्सत्त्वे तत्सत्त्वे चावश्य तत्कार्यसत्त्वमित्यन्यव्य वतिरेकयोर्ग्राह्यस्य विधिप्य तत्कारणत्वग्राहकत्वे दोषाभावात्। यद्यु, तत्त्वव्याप्त्यामिहाहु पावतीषु व्यक्तिषु सतीषु सम्ब्यापार पदवन्निष्ठमाधिकरणक्षणोरस्य ये यदवन्निष्ठाधिकरणत्व सप्ततीषु व्यक्तिषु सतीष्वेव सम्ब्यापारयदवन्निष्ठानधिकरणक्षणोपर धये यदवन्निष्ठानधिकरणत्वं तदवन्निष्ठार्थ प्रति तदेव जनकत्वम्, ब्राह्मणमावकाले रासमार्षेडाबाधुमयसत्त्वात् सतीष्वेयेत्य-

न्तम्, इत्थं च यावतां सूर्ये रासमाधिकरणशुभोपरशुभे षट्सप्तं तावतां सप्तं तु पिना षटासप्तं नास्तीति नातिप्रसङ्गः, षट्
 मस्य ऋषीनयावदप्यकिनिषिद्धादिसुरयफालेऽप्यस्यासुम्भवाद् भिषास्वित्यन्तम्, यत्तु मङ्गलामावकपविप्रदेतुमतिमङ्गल-
 प्येतरपारपार्यमितेदुसुभदधानकाले मङ्गलसप्तस्यासुम्भवात् स्वाभावभिषास्वित्यपि विद्वेषणीयमिति, तत्र, स्वस्वव्या
 न इव तत्सव्याप्येतरपारपार्यमितेदुसुभे मङ्गलासुरे विप्रमायमावमावद्य सत्त्वेन तद्विज्ञेयपानीयित्यात्,
 त्यामम्भवाद्, षट्प्राप्तोत्पदिकानादुदासीनानन्दसुयोगविभागतद्वद्वगदीन्मन्यदामावात्, यावत्पदत्वेच्छोपशुश्रिया
 पत्तरत्वे एतमावकिप्रसङ्गाद्, यन्मदियावत्सुभे रासमसुभे षट्सप्तपदसमवधाने षट्सप्तपदसमवधाने षटासप्तपद, तस्माद्
 यारदसमूहसुभे सव्यापारयत्सुभेऽत्रिमद्येऽप्यस्य कार्यं तारदसमूहसुभे सव्यापारपार्यमितेदुसुभे वावश्यं कार्यव्यतिरेकस्त-
 पदन्तं सव्यापारपार्यमितेदुसुभे वावश्यं, यदिति हि यन्मदिसमूहसुभे सव्यापारपार्यमितेदुसुभे मङ्गलसुभे विप्रमायमावमावद्य सत्त्वेन तद्विज्ञेयपानीयित्यात्,
 तत्पारपार्यमितेदुसुभे षट्सप्तपदसमवधाने षट्सप्तपदसमवधाने षटासप्तपद, तस्माद्
 प्राप्तमावायाव इति, इत्थं च सुप्राप्तपार्यमितेदुसुभे मङ्गलासुरे विप्रमायमावमावद्य सत्त्वेन तद्विज्ञेयपानीयित्यात्,
 यिति निर्णयः। एतद्विप्रसङ्गौ (११) प्रकृतस्मृत्यनिरूपणं, यद्विज्ञेयपानीयित्यात्, यद्विज्ञेयपानीयित्यात्, यद्विज्ञेयपानीयित्यात्,
 प्रविष्ट इति नातिप्रसङ्ग इति मायः। अत्रिभेदेनेति (१२१-२-१) देवकसप्तमावमेदधिकेनेत्यर्थः। अत्रात्मरूपप्रतिभास-

विवेकेनेति (१२२-२) नास्त्यात्मकं प्रतिभासो यत्र तद्विवेकेनेति व्युत्पत्त्याऽयोग्यमेवेनेत्यर्थः । तेन प्रतियोगिप्रतियोगिव्याप्ये
 तत्तापत्रतियोग्युपपत्तम्माकसमवधानस्यकारणान्तरसाफल्यरूपाया योग्यतायां प्राचीनाभिमतायामपरिपुष्यमपीनसौगठः प्रति-
 योनिनः स्वरूपयोग्यतामवित्सृजन् योग्यताया अननुगतत्वमाह, यद्वास्त्यापि व्यप्यत्वार्षित्यसम्भवात्, तथा यात्र विचारयन्ति
 नेयापिच्छः । केन योग्यतुल्यत्वविनिर्णयसम्यग्दिविषयताया अभावप्रदे सहकारिणी, न तावद् योग्यस्य प्रतियोगिनोऽनुप-
 सन्निवर्तपरमासौ दृषितीत्यामावशापचेः स्वप्ने पिद्याचमेवग्रहानापचेय, नापि योग्येऽधिकृत्ये प्रतियोगिनोऽनुपसृष्टिः सा,
 मृतले पिद्याचात्यन्ताभावप्रदापचेः, परमासौ महत्त्वाभावग्रहानापचेय, न चात्यन्ताभावप्रदे योग्यप्रतियोग्यनुपलम्बित्यन्योन्या-
 मावप्रदे च योग्येऽधिकृत्ये प्रतियोगितावारम्यानुपलम्बिः सहकारिणीत्यपि साम्प्रसम्, अक्षरमासौ दृषितीत्यात्यन्ताभावग्रहा
 एते, परमासौ महत्त्वमेवेदग्रहस्य वायावुद्भूतकरममेदग्रहस्मानापचेयतापचेयत्वेन कर्तुमशक्यत्वादिति चेत्, योग्य
 सहकारिसम्भानुपलम्बिः कारणम्, अत एवान्वकारे न पठामावप्रदापचेयः तत्रालोकाधिकरणसमिकपस्य हेतुत्वात् न वा
 प्रतपरमासौ दृषितीत्यामावग्रहः योग्यसमिकर्षामावात्, इन्नियसमिकर्षामावात्, अत्रियसमिकर्षामावात् एव दृषितीत्यामावग्रहे
 योग्यसमिकर्षत्वात्, उद्भूतकरमावग्रहे त्विन्नियसमिकर्षामावग्रहे त्विन्नियसमिकर्षामावग्रहे त्विन्नियसमिकर्षामावग्रहे त्विन्नियसमिकर्षामावग्रहे
 मवति च महति पायौ, एवमन्यत्रापि समिकर्षयोग्यता कार्यवशादुभेया, पिद्याचात्यन्ताभावस्त्वयोरयत्वादेव न गृह्यते, का पुन-
 रत्यन्ताभावस्य योग्यता योग्यमात्रप्रतियोगिके योग्यसमिकर्षाविच्छिन्नप्रतियोगितोषिताकत्वम्, एव च घटत्वाभावो न घटत्वत्वेन न वा
 जाकिचादीना प्रत्ययो घटत्वत्वावितिवादेरतीन्निर्णयपटितत्वाविति सर्वेयाप्रत्यय इति धीचिचितकृतः । तच्चक्राकिरेन घटत्वाप

मासो नाप्रत्यक्षस्वातिरिक्त घटत्वादितदादात्म्यकर्म्यं वेत्यन्यो, ब्राह्मण्याद्यभाषप्रत्यक्षे तु विद्वद्भाषापिबुद्ब्रन्यत्वाभावनिमित्तोऽपि
 हेतुरित्यापूम्सम् । एवमनया दिक्षा भोगेनापि विशिष्टा योग्यताऽवश्यमाधीयेत्यभिप्रायः । ततोऽन्येति (३) उक्तान्यप्रक्रमेण
 योग्यतामात्रे स्थिते (३) अनुपलब्धिपक्षे सति संघायोऽसत्त्वव्यवहारविषयत्वस्य भवति । अभाषप्रत्यक्षधनकत्वेनाभिमतया योग्य-
 त्वानुपलब्धेरेवामवृष्यवहारविषयत्वनिर्मायकत्वादिति भावः । पृथविषय (४) उपलब्धिपक्षप्राप्तस्य, सतोऽनुपलब्धममानस्य,
 अन्यत्र (४) उक्तगिरिक्तत्वे, तस्य (४) असत्त्वव्यवहारविषयत्वस्य, असपक्षासत्त्वलक्षणास्य (६) विषयव्यावृत्तिपक्षजन्यस्य,
 तत्त्ववचने (१) समर्पनावचने, सङ्करस्य च (९) प्रसिद्धाया इव, हेतुरुपत्त्यापायापत्तेरिति (१३) पक्षान्तिरेकैऽनुमितिजनकता
 वच्छेदकावच्छिन्नमहेतुज्ञानव्यतिरेकस्वरूपैव हेतुरुपत्तेन विषयव्यावृत्तया इत्वमिषानकपक्षमर्पनस्यैव हेतुरुपत्त्यासिद्धेरित्यर्थः ।
 उदाह, अन्यथानुपपन्नस्यैवेत्यादि (१३) प्रतिपाद्यानुरोधत इति (१२३ १ १) अतिपाद्याद्ययाननुरोधस्यसाधनाङ्गवचनस्यै
 वापि क्तिनिप्रवृत्तानुरोधेन गवनादित्याद्ययः । प्रतिपाद्यानुरोधतोऽपीति (२) औरवेषोक्तविशेषणदानमनिच्छन्त इति भावः । किं-
 मपि न ब्रह्मभूतमिति (११) द्रव्यप्रसिद्धिपरितोषप्रतिपाद्याद्ययानुरोधादिप्रयोजनवधात् कृतकत्वादित्यादौ कप्ररपयोचारे सत्त्वमा-
 त्रय न ब्रह्मभूतमिति मत्तत्त्वादिदेवत्वादेरे वाधिक्यनिग्रहस्त्वानमन्यमानाः अन्यतरण सिद्धौ एष्टान्तान्तरपक्षादिवचने
 च, उदिष्टन्तो मवन्त्येष हि परीक्षकाणामाद्यर्पक्यतरण इति भावः । एतेन पर्वतो बहिमान् धूमपयसिद्धि हेतुप्रयोगो न विधेयः ।
 किन्तु धूमसिद्धयेति मध्यनानुरूपमपास्तम् । यथाद्यव्यपरितोषधूमयोग्यपरेर्माधप्रत्ययार्थसुम्नवपक्षे हेत्वन्तरभाषाच्च, न य
 हेत्वन्तरयोगेऽर्थाविरूपमपीरदुपपादितमवस्थात्, नापि मीलधूममादित्यत्र व्यर्थविशेषणत्ववद्मादित्यस्य स्वाने धूमप्राप्तमभावाधिति

प्रयोगे व्यर्थविद्येष्ट्ययमपि दूषणमभ्युपयन्ति तान्निष्प्रका इति दिग् । तद्विद्यो (११) समर्पणान्मुपगमे तद्वचनं निगमनादि
पञ्चनम्, एव (१२३ २-३) असाधनाङ्गपचनस्य निप्रदाधिकरणत्वामाये, द्वायशालक्षणप्ररूपणदय (३) इन्द्रियपञ्चकविषयप-
ञ्चकमानमभर्मायवनरूपद्वावद्भायतनोपन्यासस्य, तत्सिद्धयेय (४) स्वपक्षसिद्ध्यैष, अनेन स्वपक्षसिद्ध्यसिद्ध्योरेष अपपराप्रप-
प्रयोञ्जकत्वस्वापनेन, साधनासाधनाङ्गोक्त्यनुक्तयोः स्वातन्त्र्येण निप्रदास्वान्तवासिद्धेरित्यर्थः । स्वपक्षपरपक्षसाधनदूष-
णमिति (७) स्वपक्षसाधनं परपक्षदूषणं येत्यर्थः । अन्यतरेण (७) वादिना प्रतिपादिना वा, कस्यपिपिति (८) पक्षैव न
नमिति (७) स्वपक्षसाधनं परपक्षदूषणं ॥ ७ ॥

[illegible]

नापथ्यभरानेनैवप्रसङ्गान् । अत्रार्थेति परस्मारकारणस्यमादमेदयतां विवित्रकर्मणामुत्पत्तौ कृदस्मेति किं न स्वात् क्रमस्यः कर्मो-
 नानि ? तस्यापि तथाविधैस्मन्मात्रत्वात् । कथमत्रोरुत्तिर्नाम ? तत्र समानाः पर्यनुयोगाः सप्तसोऽनुत्पत्तेर्निष्पन्नप्रपञ्चवत् । तिस्रं
 पञ्चमुत्पत्ते मन्त्राप्रिप्यमन्त्रद्विती पर्यनुमुपपत्ते म पुनः सप्तिकं कर्त्तुं प्रादुर्भवेत् । अतस्त्वास्तप्रपञ्चवदिति पर्यनुयोगादिति पक्षपात
 म्नात्रम् । अतः पुनर्गुणान्तराधानमनेकं क्रमद्वोऽनुमपत्तः किं विरुधेत् ? । नन्वेकैव विरुधेत् । स हि गुणान्तराधानमनेकं कम
 नोनुमपत्त एवेति तन्मायेनानुमपत्तता तत्सकस्वभाववापत्तिः, अन्यथा नोऽप्युक्त्यप्रसङ्गात् परानुमपत्तस्य निवमायेनात् । अथाने
 क्त्वन तन्मायेन तदनुमपत्तता कथमेकस्वभावता तस्य । अनेकस्वभावता ततो मेवापत्तैकस्वभावेन कस्वभावः ? संबन्धा
 तस्य स इति स्वरन्यासो म संबन्धाः स्वरमायेर्गुणान्तराधानानुमपत्तौतुः किमेतेन स्वमायेन स्वरनेकेन वेति स एव पर्यनुयोगोऽन
 वरता न । इति कथितम् । सोऽपि रूपणामाद्यवादी, रज्यमिष्टादेकस्य ज्ञानस्य प्रादुर्भावाद्गकारैश्चरुत्वाविशेषप्रसङ्गात्, प्रकृतपर्यनुयोग
 रसादिज्ञेयान् । कथस्याकिनः करकविदेन प्रादुर्भावाद्गकारैश्चरुत्वावन्मुपगमेति संबिधिविज्ञानस्य प्रादुर्भावाद्गकारविशेषं परोक्षं
 विज्ञानस्य सामर्थ्यप्रज्ञेः, संवेदनस्यैकस्य प्रत्यक्षपरोक्षकारतया वैचरुत्वादिहेतुः । संबिधूपतया संवेदनस्य प्रत्यक्षपरोक्ष प्रादुर्भावाद्गकार
 निमित्तज्ञापि मन्त्रव्यता, न पुनः परोक्षता ततो वैचरुत्वं प्रकृतपर्यनुयोगबोधं यदेति चेत्, न, तथा सङ्करव्यप्रविमासनाद्राष्ट्रवैतवत्,
 प्रादुर्भावाद्गकारप्रमाणस्यैव सर्वज्ञा वेदनरयानुमपत्तम् । अतः संवेदनमेकमनेकं प्रत्यक्षपरोक्षकारो विधानं सागर्थ्यप्राप्तमेव, अग्न्या
 न्तरवर्त्तितोदितिवेषान् । प्रादुर्भावाद्गकारप्रत्यक्षता हि घटवत् । संवेदनमात्रमुप(बर्त्त)वत्तल्लक्ष्यविदुपपत्ते म पुनः संविन्मात्रमव्यसुप
 पदेवते, निमित्तविषयपरोक्षमिति । प्रथममात्रवत्तत्वेः । तदयं योगाचारः मीमांसिको वा तद्वेषा घट्यं संविदनेन वा निमित्तम् अथ-

भाषि काले राममाया कार्यं पूर्णमुपलब्धम् । तद्वत्कालादेककल्पमुचितमस्मात् । काळान्तरे कार्यं तुर्यकाले
 अत्रिहमनुगच्छतो नाथे रोष इति चेत् न तेषामपि कालस्य कार्यकाळप्राप्तौ क्षणमत्र भङ्गमुपपन्नम् । तत्राप्युक्तत्वात्कालो व्यवसीक-
 दन्तनाशितोरेव दृढस्थानतिगायनात् । यथेव हि दृढरथमपरिजामित्वात् क्रमयोगपद्याभ्यामथेद्विशासमर्थमपि व्यवसीककरूपमवा क्रमा
 क्रममाकाशमन्त्रादपरगतौ दुरान्मुपगन्त्यो नित्यैकान्तवाविका सादृश्याविमित्तवा क्षणिकमपि दूरस्थाशुभात्पूर्व पञ्चाभास्यम्बम
 नरसवचार्यद्विवायामासत्त्वं प्रवचयति संतुला क्रमाक्रमशुचिकार्यमाद्यं निर्देष्टव्यदुरीक्रियते ध्वनिकवादिभिः इति दृढरथावमति
 नापने क्षणिकस्य भिन्नमेव । वाः सुभाषितं समग्रमुभयस्वामिभिः शुद्धाण्यसंभूतिरेकान्ध्यामहरच्छेदिवति, परस्परभिरपेक्षसवस्तुमयै
 क्षान्तिस्वामित्वोन्नेयान्वादिनोपि तत्संमकारैरुक्तान्वादिवाचिवत् । तेषं सर्वयैकान्तवादिना दृष्टेष्टवित्त्वमादित्वावधानाविशेषा
 भवत्प्रतिवेदितत्वात्तुपपत्तेस्तमेव मागवमर्हत् सर्वतो वीतगम्य शुद्धिवाद्यावितोषिणास्त्वेन निर्दोषतया निश्चिदो महाशुनिभिरुपस्वार्थ-
 नासन्न्यग्भेमिन्दुः, तस्मिन्निश्चयनत्वादिति वर्यार्थसोक्तवार्तिकाकटारे व्यासतः समर्पितं प्रतिपद्यम् ॥८॥ ननु य माय एव
 परार्थानामिति निप्रवे दृष्टेष्टवितोषामावाच्यवितो निर्दोषत्वतिरेकप्रत्यक्षोपपत्तेः सुखवाप्रतिवृत्ति मगत्वत्वंतुवोगे सवीवाहुः—
 'संगृह्यति' (१३० १ १४) अविषयेत्यर्थः । सा च व्यवहारवादिनां वेवान्तिनां मतेऽनिर्वचनीयं क्रमोपपादयति, सौग
 तानां तु वेदानिकमेव, दृष्टिसुष्टिचारे तु वेवान्तिनां मायमिकानां च न कश्चिद्विशेषो दृष्टपदादेर्यागस्वगदिव्य कार्यकारणभा-
 वस्य द्यामिककार्यकारणमात्रतुल्यत्वात् केवलमेकं पारुमात्रेण वेदप्रामाण्यं स्वीकृत्यते अमाधिष्ठानसत्यत्वं च, अन्ये तु न तदपी
 तेयानानेर निन्देय इति शेष्य सुषीमिः । युक्त्या वार्धं वदीयित्वाऽनुमनेन वार्धं प्रदर्शयति, यदि चेत्यादि, (१३०-२-२)

तस्यापि स्वरूपेण सत्ये पररूपेण चाप्रत्ययेऽनुभव एव साधीति भावः । न च प्रसिद्धेन पररूपेणासम्बन्ध-
मूलो न तु दृग्गद्गादिबदप्रसिद्धेनेति न वयिच्छाद्येकान्तस्य स्वरूपेण सत्ये पररूपेणानेकान्तेनासत्त्वानुरोधानेकान्तान्म्युपग-
मायधिरिति दृष्टनीयम् । स्थिरसत्ये स एवायमित्यादौ वयिच्छाद्येऽपि विप्रयानादौ मेदामेदायनेकान्तस्यानुभवसिद्धत्वेनासत्त्वा-
तेपनिषयतयाऽपि दृढनिगारतस्य च तात्पर्यं, एतेनासत्त्वस्यासिद्धेनामेकान्तरूपेण व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतिषेधोयिच्छत्वाविना-
शप्रत्ययेऽपि न वस्तुमिदिरित्यपास्तम् । अनामय (५) एकान्तायनिरुसात्, ततः (५) एकान्तनिरासात्, अनुष्ठान तपस-
सादि, एवमन्तरादिनामिति द्वेषः । अधिमतरूपापातकृत् स्वर्गापर्यम्पन्ननिरुपरिप्लुः स्यात्, सर्वेकान्ते दोषं दर्शयन्नसदे-
कान्तस्य न्याय्यतामाद्युते पूर्वपक्षी ननु चेत्तथापिना(१), कर्मण इत्यादि पक्ष्यन्तरपस्य माभूत् (७) इत्यनेनान्वयः, सर्वथा
सतस्तदपदनादिति (७) हेतुः । तदपदनात्कन्मावटनात्, सर्वथासत्त्वं चास्मादादादुत्पत्त्यभावम्याव्यत्येन दृष्टम्, तदस्तवात्वे
उपनिर्णयत इति भावः, कर्मविद्यायात् (७) अयस्यायमविरहितवपयत्वाधिकरणं, तत्त्वज्ञानादेः (७) आत्मसाक्षात्कारादेः,
प्रादिनामिच्छाज्ञानभ्रमपरिग्रहः, तत्त्वज्ञानमवादि। कारणं तस्यादिति वा, शास्त्रो मयद्वयामिच्छास्वरूपः, केचित् स्वतु कर्मण एव
मुक्तिमिच्छन्ति, अपरे च तत्त्वज्ञानादेवेति । तस्य (८) कर्मविदः, ततः (८) कायादिव्यापारादेः, प्रागसत (८) इति, कार-
णमागम्याः कायौत्पत्तिव्याप्यत्वादुत्पत्तयवधनमम्भय कर्मत्वावसरेकान्ते कार्यवन्माविरोधादिति भावः, ममापये-‘उभयपक्षे-
रगादि (८) । उभयत्र सदमत्कार्यपययोः । व्यसीकयति भासानुपरमप्रसङ्गाधिति, (१), असतो निरावृत्त्येन यथास्वभावं
गतोऽस्यस्यनुत्पत्त्यनुरोधोप्यादिति भावः । तेषां (१२) व्यसीकप्रतियोगानात्, अन्त्यावैकान्ते (१२१-१-१) माग्यधिकमते

दत्तं इत्यत्र योगाधारसौत्रान्तिफलमथयोरप्यतिविशति माप्यच्छत्-म केवलमित्यादि । न केवलं स्वभावाभेदात्तस्यै तत्त्वोप-
प्लवयादिमाप्यमिकमते (२) स्वभावान्यत्वं एवायमनन्तरितो घोषः । किन्त्यन्तस्तत्त्वत्वादिनो योगाधारस्यान्तर्बहि-
स्त्वारगादिनाः सौत्रान्तिफलस्य च मते, निरन्वयसत्त्वेऽपि ध्वनिस्थितिमात्रनिरन्वयसत्त्वाभेदादप्ययं घोषस्तदवस्थ एवेत्य-
स्यार्यः । 'कार्यकालमिति' (५) कारणस्य कार्यसदृशत्वव्याप्यतायाः सामग्र्याय स्वकाले कार्योत्पत्तिव्याप्यतायाः न्या-
य्यत्वाद् व्यतिरोचरत्वप्रवेष्टे गौरवादिति भावः । प्रसङ्गादिति (६) न चेष्टापत्तिः, सत्येतरगोविषाजयोगः कार्यकारणभा-
वस्य सर्वान्मुपगमादिति भावः । तदकारणत्वसाधनासु (७) कार्योत्कारणत्वसाधनात्, अन्यकार्यवचन्यकार्य इव,
तस्य वा प्रकृत्यर्थस्य, तदकार्यत्वसिद्धेः प्रकृतकारणाकार्यत्वसिद्धेः । उक्तं () अन्यकार्यवचन्यकार्य इव,
व्यतिरोचरत्वे, सम्भवति समीचीनतया घटणे, एककारणस्य कार्योत्पत्त्यव्याप्यत्वादिति त्रिष्टयम् । अत्राभ्यवहितत्वम-
नविप्रयोद्वनमित्यभिप्रेत्या भाष्यकृत्, 'कालान्तरेऽपीति' (८) त्यन्तर्गतं तदभ्यवहितत्वमागः पूर्वमावित्वपञ्चाधिसत्त्वे तु
कारणकार्यद्वितीयवृत्तौ, अन्यथा समानत्ववर्तिनां सर्वेषां कार्यकारणत्वप्रसङ्गादित्याश्रयवानाह, 'कालान्तरेऽ-
पीति (८)', 'इदमुपलब्धं स्वमग्नानस्यापि कालान्तरीयवाप्रवृत्ताने हेतुतायाः प्रसङ्गादप्युपगमादिति त्रिष्टयम् । एवमन्युपगमे
ध्वनिकत्वसाधकयुक्तिर्विठभ्यत इति रूपमाह, समर्थे सत्यमवत इत्यादि (९), कालनियमकल्पनायामिति (११) यत्काले
यत्वननसमर्थं यत्काले तत्तत्त्वदुत्पत्तिरिति स्वभावकल्पनायां बीदेन क्रियमाणायामित्यर्थः । समानः परिहार इति (१२)
स्वित्यपदेऽपि कारणान्तरसाहित्येनैव कार्योपघायकत्वस्वभावस्य कारणे कल्पनेन समर्थसिद्धिर्पञ्चाध्यां मेदामावाहित्यर्थः । न

च ह्यणान्तरमारित्वममन्त्रार्थोपपायकत्वरसमाप्तस्य कल्पने सदा गलेपादिकया कारणे कारणान्तरमप्युपनयेदिति परेषु वक्तुं
 शक्यम् । अतान्तरं कार्यमनन्तरमावाप्त्युपगमे गलेपादिकया कासान्तरमप्युपनयेदित्यस्यावतथादिभिरपि वक्तुं शक्यमस्या
 नृषिकालैर्विपरिकारादेः अतान्तरे कार्योत्पादकत्वेष्टिव्यापारात् तत्तत्पटकस्य स्वमायपरिचायकत्वेष्टिरप्युपगमत्र शौल्यादिति
 द्रष्टव्यम् । एतदत्राह वृत्तिरुक्तम्, यथेय हीरमायि(११), तस्यापि तथाविधिकास्वभावत्वादिति(१३१-२-२) यथा ध्वनिह-
 र्वाक्रमिकानाकार्यकारणैकरसमावत्त्व तथा क्षायातिष्ठस्यापि क्रमिकानाकार्यकारणैकस्वभावत्वमविरुद्धमिति भावः । अत्र नित्ये,
 कथमुत्पत्तिरिति शोडयं पर्यनुयोयः, तत्र ध्वनिकथने, समाना एवन्तप्रदे दोषत्वानेकान्तप्रदे च परिरारस्योमयत्रादि
 प्रेपाद्, मदेकान्ते कथयित्वा कार्योत्पत्तिरुक्तमाह भाष्यरुक्तम्, अत्रैकस्वविशेषोपपत्त्याय संवेदनप्रसिद्धत्वा प्रपञ्चेन परिरारति
 वृत्तिरुक्तम् नन्वेकस्य विकल्पत इत्यादिना (४) प्रकृष्टपर्यनुयोगस्याविशेषादिति एतत् साध्यं प्रति शौगतेन दत्तं तत्सौ
 गतस्याप्यायाति यतस्त्वन्मते संवेदनं प्राद्यप्रादकार्यैकरस्यमनुमयेदेकेन स्वभावेनानुमयेदेकेन वा, आद्ये प्राद्यप्रादकार्य
 कारयोरेकर्यापत्तिः, मन्त्येज्जेकरस्वमायतता कथयेकस्वमावर्तः संवेदनादाकाराद्यभिधत्तोपमये चास्य तदिति ध्वन्येष्टः कृतः,
 मन्त्रचापद्, न सम्बन्धस्तदेतरेकेन समभावेनानेकेन वा, अत्राप्युपरं पूर्वपदिति दुरुपगमनस्यातद्विधीति ध्वन्यसंविषयवेष्टये
 कन्त्येज्जेकरेनागिरोपपत्तादापादयति भाष्यरुक्तम्, क्षणस्यायिन इत्यादि (९) कस्यचित् ध्वन्यसंविन्मात्रस्य, अनन्यगु-
 णगमेपीत्यनन्तरं दृश्य इति शेषः । विवेकम् (९) अयावद्, परोक्षम् अनुमानविषयम्, विभाणस्य(१०) स्वरूपसम्बन्धेन
 कोटीर्हता, सामर्थ्यमासेर्बुद्धिमिदत्ताद्, संवेदयिकस्य ध्वनिक्रानादेतत्त्व, यत्तु प्राद्यप्रादकार्यविकल्पव्यापि संवेद

नस्य प्रत्यक्षतैवामात्रस्याधिकाररूपत्वादित्याद्यङ्गते संधिवृत्तयेति (१०), उपरपरपति 'तथेत्यादि' (११), तथा प्रामादिकाकार
 विविक्तप्रविष्टानत्वेन, सकृदप्येककारमपि, अप्रतिभासनात् प्रमाद्रीतवत् वेदान्त्यभिमतसकृत्प्रपञ्चविनिर्मुक्तपञ्चमपत्,
 तेऽपि हि प्रपञ्चद्वितप्रवृत्तिपयं विचारसाध्यं महाबाह्यस्यार्थं प्रत्यक्षं स्वीकृतेषु एष सद्रूपोद्भुद्भिपरमकाद्याभारतं सूत्र्यप्रत्यक्षमिति
 माहा । प्रमाद्वैतप्रत्यक्षं भिष्या धनिकानाद्वैतप्रत्यक्षं सत्यमिति तु स्ववासनाभावात्, कृतस्थानतिशायित्वमिति (१२२ १-३)
 य एव नित्यैकान्तपक्षे दोषास्त एव ध्विक्रमक्षेपीति भावः । किञ्च कारणाकारणयोस्त्वध्यायीयस्य सतः सहाकारिताभालामौ तन्त्रमि
 त्यन्युपगमे ध्विक्रमं सिध्येत्, स वैकृत्यकावप्यधिरुद्धस्तत्र तावतावृत्य कारणगतयेवात्यक्त्यनमप्रामाणिकमन्यया कार
 नवत्कार्येऽपि किञ्चिद्वैदास्यं स्यात्, यत्रता कारणापेक्षा स्यान्नतु एतद्व्यायीयस्येति सद्भावा न नियतप्रवृत्तिसिद्धिरेव चावहेरपि
 पूर्वसम्भावना गतं कार्यविह्वलेन सङ्कीर्यते च कारणगता इवैवृत्ताक्या विधिकया व्यावृत्तिका वा स्वातिर्वन्द्यत्वादिना
 परस्परपरिहारवत्योश्च समावेदे मोक्षावस्थयोरपि तथाभावप्रसङ्ग इति गतमनुपलब्धिलिङ्गेनापि क्वचिदपि विरोधासिद्धेस्ततो
 यिनक्षे बाधकाभावात् स्वभावहेतुरप्यपास्तः । अथास्ति तत्रया हि इवतनकपत्रकाण्डाद्यन्तर्मृता द्विद्वयासामग्री सा वृद्धत्वम-
 तितस्य भवन्ती स्वकारणमेवातिपतदिति चेत्, तर्हि द्विद्वयासामग्यन्तर्मृता वलवलाविसामग्री सामतिपत्य वलरूपता भवन्ती
 स्वकारणमेवातिपतदिति तुल्यम्, नोवनाद्यागन्तुकनिबन्धन वलत्वं न सद्विक्षेपमात्राधीनमिति चेत्, यदि नोवनादयः स्वमा
 रमन्त इति कृता ध्विक्रमसिद्धिः, स्वाभावमृता एवागन्तुकसहाकार्यनुप्रवेष्टान्प्रवन्तीति चेत्, तर्हि वृद्धसामग्र्याभागान्तुकसहा

स्वर्यनुपप्रेक्षादेव शिष्टपापि व्यायत इति न कश्चिद्विशेषः । परमेष्ठेत्, किन्तु शिष्टपावनकास्तस्माभीमुपादायेव चलनञ्च
 कास्तु न तामेव किन्तु मूर्धमाद्यं स्यादर्शनादिति चेत्, तर्हि शिष्टपाया इवविशेषताविशेषे कौतुहलतोयं फल प्रत्येकान्वाने-
 कान्तविशेषः । तत्तत्प्रश्नरिमात्रमात्रकृतः स इति चेत्, तर्ह्यसादितमदकारिबोद्धृष्टा अपि केचिदङ्क पक्षरिणाञ्जी
 रमास्तु न तथेति यदा शास्त्रेति न कश्चिद्विशेष इति स्वादिति । अथ कित्त्वं वैजात्यामुगमे च कुतोऽनुमानवार्त्ता मासू
 रनुमानमिति चेत्, तर्हि तेन विना कुतस्तत्सिद्धयेत्, न हि कश्चित्त्वे प्रत्यक्षमस्ति त्वयानिषयामावात्, गृहीतनिमित्त एवाप्ये
 तस्य प्रामाण्यात्, अन्यथासिप्रसङ्गादिति एता बोद्धुदित्वाहुदयनाचार्याः—“ न वैजात्यं विना तत्स्यान्न तस्मिन्ननु
 मा मयेत् ॥ न विना तेन तत्सिद्धिर्नाप्यर्थं निबध्य विनेति ॥ १ ॥ ” ॥ ८ ॥

मायैकान्ते पदार्थानामभायानामपह्नुवात् । सर्वात्मकमनायन्तमस्वरूपमतावकम् ॥ ९ ॥

परार्थाः प्रकृमादीनि यन्नस्तिस्तिवत्त्वानि । “मूढमकृतिर्यकिर्मिरायाः प्रकृतिविह्वयः सन् । पौकसकम् विह्वरो न प्रकृतिर्न
 विह्वतिः पुरुषः ॥ १॥ ” इति वचनम् । तेषामस्तित्वमेवेति निग्रयो मायैकान्तः । तस्मिन्ननुपगम्यमाने धर्मेपामिरेतदप्रभाषीनामभाष-
 नावपह्नुवा स्वात् । यदा सर्वात्मकत्वापिप्रसङ्गः । तत्र व्यक्त्यन्त्योक्तावदितरेतदप्रमापत्त्यापह्नुवे व्यक्त्याव्यक्त्यास्तद्वत्त्वे सार्थात्मकत्वम् ।
 तथा च । “तदुपपत्तिरस्यमव्यापि सकृन्नमनोऽकमाभित सिद्धम् । साधयप परतन्त्रं व्यक्तं विपरीतमव्यक्तम् ॥ १॥ ” इति व्यक्त्यव्यक्त्यभुजसे
 रकषमविशेषः । प्रकृतिपुरुषपरोरजाव्यामात्रमिहमे प्रकृतेः पुरुषात्यक्त्ये सर्वस्तित्वमेवेय । तथा च “त्रियुजमविशेकि विद्यया सामान्यम-
 येतर्न प्रसक्तवर्त्ति । व्यक्तं तदा प्रधानं तद्विपरीतत्वा च पुरुषात् ॥ १॥ ” इति तद्व्यक्त्येवैकत्वमव्यापका । प्रागभाषत्वापह्नुवे मरुदरद्वयपरे

[illegible]

विशेषवच्छिज्जलत्वादिति चेत् कुन पुण्यविशेषानपह्नुयीत ? न तावत्प्रत्यक्षात्, एवम विचारयच्छस्त्रनियमान्, विशेषप्रतिषेधे प्रपञ्चस्ययोगात् । नाप्यनुमानादपराध्या तस्यापि प्रतिषेधप्रत्यक्षानिष्टे । साम्यवा प्रत्यक्षस्यापि प्रतिषेधप्रत्यक्षप्रसङ्गात् स्वयं न कुतश्चित्प्रमाणादयं विशेषेयान् पश्यते । किं तर्हि ? तस्मात्पनञ्चविचारान् । अस्तु विशेषेण साधनवशादिना हि न अरण्यमण्डलासाधनं प्रयोक्तव्यम्, तस्मादेववादिनं प्रत्यक्षि-
यत्तान् । नपि विदग्धपयाप्यवसः, एत एव । किं तर्हि ? संविनिर्मासमेवानुपपत्त्यावमेव । प्रकल्प्येत । स पुनरमेवैवात्मनः प्रत्यक्षः । प्रतिमासन्तान् व्यवधिष्यती । अतु घानात्मनः एतदन्तः । प्रतिमासनस्य विधान्वत्तात्परावस्त्यैकस्याप्त तेन व्यवधिष्यतः । एतु उक्तम्, "अ-
विम्यगोपि बुद्ध्याय विस्मयितव्येति । प्राज्ञमाह संविनिमेववापि न ज्ञेयते ॥१॥" इति चेत्, तदव्यव्यापि विप्रसामादे कस्यपानं निवे-
दम् । तत्त्वं हि ज्ञानम्, संविनिर्मासमेव । कुतश्चित्प्रतिषेधपुर्विधम एव तत्परा संविन्मात्रस्याहस्य व्यवहितेः । 'यथा विदुदमाकाशं
निविशेत्पुनो नरः । महीर्मेमिव मात्राभिर्निमायिनिमग्न्यते ॥१॥ तवेवममहं त्रय निर्दिश्यमविषया । बहुपत्त्वमिवापनं मेदक्यं प्रप-
इति ॥२॥' इति वचनात् । तथा वासिष्ठं विशेषेण साधने न साध्यसाधनत्वाकम् । तेषां बहुपरिमाणमविमासमेव साक्षात्प्रादिभ्यपरेक्षमाण-
प्राज्ञमपरिचक्षितम् । बहुपरिमाणमविमासमेवोपसिद्ध एवाभेदवादिन इति चेत्, प्राज्ञमाह संविनिप्रतिषेधस्येवोपि मेववादिनः कि-
मेवम ज्ञानमस्मि सिद्धः । सहास्य सिद्ध इति चेत्, सम्यग ममाधि । योपीतरेषामप्राप्तत्वाप्राप्तत्वावमेवं साधयेत्यस्य इतरेषामप्रा-
दिपत्योपि वदवदवार्तो न तस्याहर्नीदिविचक्षणम् । वर्ज्योदित्यवो आपस्तमावमेवं सहाप्यमर्भमन्तरेयव साधारण्यमिषादित्वाएव-
पार्तो न पुनरितरेषामप्राप्तत्वाव इत्यनप्यव्यवहारम्, तस्य भाषाभाषयोरमेवे मेवेपीतरेषामप्राप्तत्वाव इत्यमिवापान् । न हि वस्तुव्यति-
रिच्यमस्त्यत्र, प्रमापस्यार्थविषयत्वात् । प्रमापस्यार्थविषयत्वात् । संपुञ्जविशेषेण सर्वव्यवहारः, तस्मात्प्रतिषेधेऽप्युक्तम् ।

[illegible]

[illegible]

साधनव्यभिचात्, सोपि प्रतिभासकार्याद्येदेपि कस्यचिदेकत्वं साधयतीति साध्यसाधनयोरेभे किं केन कृतं स्यात् ? पक्षविप
भादेरभावात् । कस्यपिदि सम्मायदेइस्य पटजज्ञस्यद्वयी एकत्वं प्रतिभासनात्कार्षात्तत्समावाद्या सापयेदन्वयो वा ? तत्र साधने
साध्यादभिप्रायेण अन्यथा हेतुप्रसङ्गात् । साध्यसाधनयोरेभे च किमेकत्वं केन प्रतिभासकारिणा निर्णीतं स्यात्, पक्षस्य विपक्षस्य
गपक्षस्य चाभावात् । साध्यपदोपारतया हि प्रसिद्धो धर्मी पक्षः । स च सर्वेषामर्थानां धर्मिणामप्रसिद्धौ घटोन्वायेन साध्यधर्मस्य
धेन्वरावासंभवे क्वं प्रसिध्येन्नाम ? विपक्षश्च तद्विकृतत्वतोन्वयो वा ग्राह्यत्वादिनोऽस्ति । तथा सपक्षश्च साध्यधर्मादिनामूतसाधन-
प्रदानच्छेदस्य दूरेप्रसारित एव । तस्मिन्तौ वा भेदबाधप्रसिद्धिः । पराम्युपगमात्प्रसिद्धादिद्विरेदोष इति चेत्, न, स्वपरविभागासिद्धौ
पराम्युपगमस्याप्यसिद्धेः । एतेन बहुष्व, सर्वेऽर्था प्रतिभासान्ध-प्रविष्टाः प्रतिभाससमानाधिकरणतयाऽवभासमानत्वात् प्रतिभासत्वा
त्पक्षविदि प्रकाशितस्य साधने क्वपि प्रत्याख्यातम् । आभायाच्छित्सिद्धिरित्यव्यसम्भाव्यम्, वस्यापि साध्यादेभे साधनत्वावोगात् ।
ततः साध्यसाधनयोरेभे किं सत्ताईतं केनानुमानेनानेन प्रत्यक्षेण वा प्रमाणेन साधितं स्यात्, पक्षसपक्षविपक्षानामाभापत्येन्नि-
वारैभानुमानागमप्रत्यक्षप्रदानात्मकप्रमाणकारणत्वाभावात्तैव वक्तव्यं स्यात् । न स्वचित्साधना साध्यसिद्धिः, अविप्रसङ्गात् । साधने
हि प्रमाणं साध्यते निमीयतेऽनेनेति । तद्विष्टा न साध्यस्य प्रमेयस्य सिद्धिः, छान्यत्वासिद्धिप्रसङ्गात् । स्वरूपस्य स्वतो गतिरिति तु
संविद्वैतवादिनोपि समानम् । किं यदुना, सर्वस्य स्वेष्टतत्त्वं प्रत्यक्षाविप्रगमायाभेपि व्यवतिष्ठेत्, स्वरूपस्य स्वतो गतेः । इत्यपि
प्रमत्त एव, पुरुषादेववदनेकान्तबाधस्यापि सिद्धेः, संविद्वैतवदनेकसर्वदेनस्यापि सिद्धेः । इति न सचादेव निष्पर्यायं शक्यमभ्युप-
गम्यम् । विपारपिप्यते दैवतम् प्रपद्यतोऽप्रे । तद्व्यतिप्रसङ्गेन । ततो भाषा एव ज्ञानात्सादय इति भावैकान्तोऽभ्युपगम्यताम् । तत्र

न सर्वांशमकृत्वा विरोपानुपगच्छ । परिहर्तुं मग्नमस्वः ॥ ९ ॥

‘आवेकान्त इति’ (१३४-२-९) आवेकान्तेऽस्ति त्वमेवेत्यभ्युपगमे, अभाषानाम्, (१०) अन्योन्याभाषात्पन्ताभावप्राग-
भाषप्रर्षणमाभाषानाम्, प्रकृष्टोः पुरुषात्प्रकृष्ट इति (१३) प्रकृतौ पुरुषत्वात्पन्ताभाषानभ्युपगमे पुरुषत्वस्य बलादापातादि-
स्पर्धः । तथा आवेकान्तविरोपात् (१३५-१-९) तथाभ्युपगमे आवेकान्तप्रतिष्ठाया विरोधापचैरित्यर्थः । नीरूपत्वप्रस-
ङ्गात् (१०) निरूप्यमात्रप्रसङ्गात्, नास्ति त्वस्य च वस्तुषर्मत्याविनि (११) धर्मेष धर्ममिदं एवेति नामावोऽतिरिक्त इति
मावः । मेदानेदवाद्यामेवामयमेव तत्त्वेन मेवावयमेव च तद्वृत्तित्वेन प्रतीतेरविरोधोऽन्यथा भाषधर्मोऽप्यतिरिच्येत, एतेन सूत-
तस्य षट्मासत्वे सूतले षट्यमात्र इति प्रतीतिर्न स्यात्, साक्षात् सूतले सूतमिति वीरित्यपास्तम् । अमेदेऽपि षट्मासत्वेनाप्ये-
वाया सूतकत्वेन पाषाताया एव षष्ठाप्रतीतिस्वीकारात्, न पाषातस्याधिकारमकृत्वे दुःसर्प्यसत्त्वात् मरुत्वेनासाध्यतापक्षि-
रित्यपि दूषणमस्मान् प्रतिदोषते आत्मनोऽपि परिणामित्वेन कृपाशिव साध्यताया एतत्त्वादिति विग, सर्वविवर्तात्मकस्य (१३)
निरिक्तसाधवमावापिधानस्य, तत्प्रवृत्त इति (१३) सुष्ठुत्या परं तत्त्वं न निरिष्यत इति मावः । ‘अन्ययेति’ (१३५-२-२)
अनुमानमायमप्रमार्च वा न प्रतिपिपकं प्रमादस्याभिरिक्तस्य कप्रत्यक्षवदित्वानुमानादिति मावः । तस्य (३) कारणमेव त्वस्य,
असिद्धत्वात् (४) स्वप्नानयमिति मावः । तत एव (४) अमेदवादिनं प्रत्यक्षित्वस्यारेण, स संनिधिमोक्षमेव, अण्डाद्याः
प्रतिमासनात् (४) इत्यत्राभिधा तन्निगन्ताः कणादिमेवो हेतुप्रैष्टव्यः संवेदनाऽतवादी द्रष्टृते, मन्विमिति (५) तत्रैतत्त-
याह, तत्प्रत्यक्षापीति (६) तत्तर्हि, अन्यत्रापि प्रमादित्तजपि, विप्रमामाये (७) विप्रमो नास्तीत्यभ्युपगमे, विप्रोऽवमा

घन (१) सुविभिर्मासिमेदरूपं, साधनाय मेदसाधनाय, तर्पेकं ब्रह्माञ्जानसत्तायां प्रमाणमावाप्यधुरागविज्ञामप्रतिभासस्य
 यो मेवस्तद्रशास्तदेतौ, रूपादिव्यपदेशमागू भवति, यथा मेदवादिन एकमेव ज्ञानं प्रादुर्भाहकारभिनियामकमात्रं तत्र
 तृष्णादिषुघ्नीपीनोऽपिदाविज्ञास इत्यर्थः । 'योऽपीत्यादि' (११) एकमेव ब्रह्माऽभ्युपगच्छतोऽप्येतवादिनो यथा व्यर्थविविक्त-
 त्वोऽसत्यस्वधेतेरेतराभासप्रत्ययोऽपीति न ततो मावस्वभावमेदविदित्तिर्यर्थः । अमेदेऽपि (१२) अमेदस्य प्रामाणिकत्वेऽपि,
 भूततादिमावपिपत्त्याभ्युदभूततादिमावविषयत्वादित्यर्थः । कीदृशं कुरुं भूतलमिति चेत्, यारुहं तत्र घटाभायाविकरणम्,
 तमपमपि दृष्ट्वा इति चेत्, दृष्टन्तु तावदेतत्तत्त्वमनुमत्तं भवन्तः । भूतलस्वरूपत्वे घटाभावस्य घटागमनकालेऽपि तदपरावृत्ते
 स्वरूपलम्भप्रसङ्ग इति चेत्, न । तदा तत्र कालपटित्वेन मम देवघटितस्याभावसम्बन्धस्यापगमफलत्वेन दोषाभावात्, एवं
 सति कालविधेपपटित्वसम्बन्धेन सुवादेरेव घटादिभ्यवधारोपपत्तौ गते घटादिनाऽपीति चेत्, मैव ब्रह्मार्थे इदत्वात्, पर्याया
 र्थनये च घटादेरमावादेमाविरेकभ्युपगमस्य दोषानावहत्वादिति । क्रमतोऽनन्तरूपाभावप्रतिपत्तावेवेति (१३-१-१)
 क्रमेणानन्तरं स्वरूपपटित्वमावग्रहण एवेत्यर्थः । यद्यप्यनन्तानामभावानां प्रत्यासत्त्यविशेषादेच्छेदेव प्रत्योपपत्तेः क्रमत इत्यु-
 क्तम्, तथाऽभ्यभावग्रहणामभ्यविच्छेदादारावार्हिकवद्गतौ लभ्यापेक्षेयत्वेऽपि सुक्किरिति सार्धंभ्यम् । ननु केवलमावप्रत्ययानुपगमे
 स्वादयं दोषः सावकाशः, स एव चास्माकं नास्ति, अभावज्ञाने प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वस्वीकाराणस्तदावित्त्वत्वे न चाभाव
 प्ररूपवाधित्वस्यमिति, यदेव न प्रतियोगिज्ञानं तदाऽभावग्रहणान्वर्मावग्रहस्यालभ्यावसत्त्वमित्याद्यन्यामावग्रहे प्रतियोगिग्रहे
 तुलौ स्वग्रहमाह क्वचित्प्रतिपत्त्येत्यादिना (२), ततः स्थितिनिरपेक्षमेव सर्वं प्रत्यक्षमिति, (१३-१-१०)

न च स्मृतिरनेन स्मृतिव्रतन्यत्वस्य प्रत्यक्षत्वासाधक्याप्यत्वेऽपि विशेषणज्ञानत्वेन तद्वन्यसुषा जठरासात्वाभ्यायं दोष इति दाह-
नीयम् । निदिष्टज्ञानत्वावच्छिद्यं प्रति निदिष्टप्रत्यक्षत्वावच्छिद्यं प्रति वा निदोषणज्ञानत्वेन हेतुत्वे मानाभावाच्च विशेष्येनेन्द्रि-
यमभिप्रायस्तदसंस्पर्शादिनेव तद्विदिष्टप्रत्यक्षोपपत्तेः सुरभिषन्वनमित्याहारे प्रत्यभिज्ञानतयोरपवादिसत्त्वादिविदिग् । तच्च
यद्यभावावपि य स्यादिति (१०) पटत्वापवच्छिद्यप्रकारतानिस्विताभावावपि यत्तत्कारणस्यैव पटादिज्ञानस्य प्रतिषेधोभिज्ञानवि-
रुद्धं नित्यतावच्छेदकप्रकाररूपज्ञानविरुद्धा वा हेतुत्वेऽपि क्षुब्धाभावावर्धनस्य तदा सम्भूतसामग्रीकत्वादिति भावः । न चाभाव
रुद्धं नित्याप्यपि कृत्वादिमावदियप्यकृत्वात्कथमावर्धने सति भाववर्धनस्यानवसरमासुत्वमिति वाच्यम् । अपिकरणमिच्छिता
मानज्ञानस्य सङ्कतनारमकत्वेन प्रथममाभावाप्रहादिरुद्धिगामावोपयोगेनाभावाप्रत्यक्षेणापि च्युतौ तस्यां भावसंयोजनानुपपत्ति-
रित्यत्र तात्पर्यात्, “अभावावपुदौ प्रतिषेधोनिगुदोः, प्राचोऽत्र पत्कारणतां वदन्ति ॥ तस्यैव सिद्धान्तविमर्शपूर्वं
स्यतप्रयुक्त्या परिमादयामा ॥१॥ न्यायाम्बुचिर्विचितिकारपुक्ति-कक्षोलक्ष्णेऽहलदुर्विगाहः ॥ तस्यापि पातु
न पयः समथः । किं नाम धीमत्प्रतिभांम्बुबाहः ॥२॥ ” अत्र प्रतिषेधोभिज्ञानमूलन्यकत्वेनेत्यापाकारकप्रतियोग्यमिच्छि-
तायात्रप्रत्यक्षत्वात् तत्र प्रतिषेधोभिज्ञानस्य हेतुत्वमङ्गीकुर्वन्ति जीर्वाः; तन्यतेनाभावापत्तत्वं सत्यस्य त्वत्वं वा प्रतिषेधोभिज्ञानकत्वं
तारण्येदकम्, प्रयेयत्वादिनाऽभावाप्रदोऽभावात्त्वमात्रान्यलक्षणापीनामावाप्रत्यक्षे प व्यभिचारात्, नापि सामान्यतोऽभावात्तौ
किम्प्रत्यक्षत्वं प्रतिषेधोभिज्ञानकार्यत्वावच्छेदकम्, पटज्ञानकाले पटाभावादिर्लौकिकप्रत्यक्षोत्पत्तिप्रसङ्गात्, नापि पटत्वावच्छि-
द्यप्रतिषेधोभिज्ञानाभावादिर्लौकिकप्रत्यक्षत्वं पटज्ञानादिकार्यत्वावच्छेदकम्, इत्यस्यादिना पटादिज्ञानोपरमपि तात्त्वाऽभावात्तौ

[illegible]

पयगाथातिथ्यानोत्तुतायां व्यभिचारान्, परिमाणत्वाद्यच्छिन्नप्रतिबोहितासम्भन्त्यावच्छिन्नपरिमाणनिष्ठविषयतानिरूपितामार
 विषयगच्छौकिप्रत्यय एत वदेतुत्वकल्पने तु वीथिति कृत्तुकीत्याऽभावपुद्गेविशिष्टैर्द्विष्यमर्यादैरेव गतार्यत्वेन प्रविशोगि
 प्रानस्य स्वार्थन्मेव हेतुत्वमाद्वयतान्नादिति चेत्, न। समनियतामागानां मिथस्वाम्युपगमे योपाभावात्परिमाणत्वाद्यवच्छिन्नप्रति-
 योमितावच्छेदकपत्किमिदवच्छिन्नप्रधानत्वेन हेतुत्वाद्य योपा, अत एव प्राचां पट्यात्यन्ताभावादेर्पटादितत्यागमापतत्प्रच्यत
 प्रतिबोहितावच्छेदकेष्वेव प्रत्ययत्वमित्यपरे, वस्तुतो वदत्वेन पटपट्यानयोर्दोषान्तर्मयानन्तर्मवान्म्यां पृथकारणत्वस्य प्रागुक्त
 त्वात्कार्यतावच्छेदकस्मोद्वयव्यपदिहोचरत्वदानावस्यकत्वात्समनियताभावप्रत्ययत्वले न व्यभिचारः। इत्थमेव कषुधर्मोऽमा-
 वस्य प्रतिबोमितावच्छेदकत्वसम्भवे गुरौ त्वमायेन कम्पुग्रीवादिसम्भावच्छिन्नविषयताद्याच्छिन्नानोचरं पटत्वापच्छिन्नप्रतिबो
 गितासम्बन्धेन कम्पुग्रीवादिसम्भारतानिरूपित्वाभावविषयताशास्तिनः कम्पुग्रीवादिसम्भास्तीत्याकारकस्य प्रत्यय-
 स्योपपत्तिः, पटत्वावच्छिन्नमात्रप्रत्यये पटत्वावच्छिन्नविषयतादातिन इव कम्पुग्रीवादिसम्भावच्छिन्नविषयताद्यात्तिनोऽपि
 ज्ञानस्य हेतुत्वात्कार्ये स्वाभ्यवहितोचरत्वस्यैव च व्यभिचारवारकत्वात्, कम्पुग्रीवादिसम्भिरुक्तम्पुग्रीपादिसम्भावच्छिन्नप्रति
 योमितावभावेन च तत्र प्रामाण्याप्राधान्योभयव्यवस्था भवेया, अन्ये तु कम्पुग्रीवादिसम्भारावच्छिन्नविषयताद्यात्तिनान्कले
 कम्पुत्वावच्छिन्नविषयताद्यात्तिज्ञानस्यावश्यकतया तदुचरं कम्पुत्वावच्छिन्नप्रतिबोहिताकामायकौकिप्रत्ययद्वाम्युपगमेन तदमा
 वादेन तेन सम्बन्धेन कम्पुग्रीवादिसम्भारात्वात् कम्पुग्रीवादिसम्भास्तीति सम्भारीकाराभादानुपपत्तिरित्याहुः। न च तथापि
 तेनैवप्रकाराच्छानं विना आपमाने इवन्त्वादित्ता तेनः सामान्यामावश्यकतयाप्रत्यये तथाविधामायकौकिप्रत्ययं प्रति तेन

स्तनावच्छिन्नप्रकारादासिद्धान्तोक्तुवाचो व्यभिचार इति वाच्यम्, तेन तत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकारभाषानिष्ठामात्रत्वावच्छिन्नभलो
 चिन्मरिपयतादासिप्रत्यवृत्तस्य तेन तत्त्वप्रकारकज्ञानकार्यतावच्छेदकत्वोपगमात्, अथार्थ कार्यकारणभावप्रपञ्चः प्रतियोगिज्ञान
 शून्यकाले नेत्याकारकप्रतियोग्यमभिधानावप्रत्यक्षापचिचारणाय, तेषु च कुतस्तादृशभाषप्रत्यक्षप्रसिद्धा तद्वर्णनेरयोगादिति
 चेत्, न, इन्द्रियसम्बन्धविशेष्यतादलाप्रतियोगिज्ञानशून्यकाले घटाभाषादावभावलौकिकप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नभाषणौ क्रियमाणायो
 कस्ततः प्रतियोग्यमभिधितनेत्याकारकाभावलौकिकप्रत्यक्षापचिसम्भवात् । अथ तद्वर्णनावच्छिन्नप्रतियोगिताकारमावलोचिकप्रत्यक्षे
 तादृशज्ञानत्वेन प्रतियोगिज्ञानोक्तुत्वकल्पनेऽपि प्रतियोगितासम्बन्धेनामासो न घटीय इत्याकारकभाषावदुद्भिदभाषा घटज्ञान
 काले घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकारमावलोचिकप्रत्यक्षत्वावच्छिन्ने आपाद्यमाने कस्ततो नेत्याकारकापचिसम्भवाः, तदा प्रतियो
 गितासंज्ञकं घटमानप्रतिपत्त्यस्य तथाविधभाषाज्ञानस्य सत्त्वेनाभावांशे यत्संसर्गकपटादिविषयकप्रत्यक्षोत्पत्त्यसम्भवादिति,
 तन्न, तदानीमप्येकम् इयमिति रीत्या घटाभाषात्वोपगमभावांशे विषयीकृषावस्य घटो नास्तीति प्रत्यक्षस्य सम्भवेन प्रति
 योग्यमभिधानावप्रत्यक्षत्वसुसम्भवात् । यदि बाधचित्तज्ञानकाले निर्बन्धितवच्छेदकज्ञानस्याप्यनुत्पत्त्या प्रतियोगितास
 म्भवेन घटो नामावृत्तिरित्यवृत्तज्ञानकाले घटादिरूपप्रतियोगिज्ञानकालावच्छेदकार्यतावच्छेदकप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नभाषणौ क्रियमाणायो
 कस्ततो नेत्याकारकापचिः सम्भवतीति मन्यते, तथा दोषकलात् घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगितया इत्यनिरूपकसम्बन्धेन घटविधि
 घटाभाषप्रत्यक्षान्मुपगमभाषानुपपत्तिः । यत्त्वमासो न घटीय इति बाधवृद्धेरेवासम्भवोऽस्याभावे प्रतियोगितया घटवैद्विष्या
 वगादितरेण प्रतिपत्त्यतावच्छेदकाकान्तत्वादिति, तन्न, प्रतियोगितावच्छेदकसम्भवावच्छिन्नाधारतासंसर्गकपुद्गेरेव प्रतिपत्त्य

एतद् प्रतियोगिताया षट्बहुदेः सामान्यत्वं, न हि संयोगसम्बन्धावच्छिन्नाधारतया गगनाद्यभाषणानिर्भयेऽपि संयोगमात्रेण
 गगनादिमण्डपद्वन्द्वय इति । यद्यपि एके धर्मधर्मितावच्छेदकीकृत्य विरुद्धमावोमयप्रकारनिर्णयान्मुपगमात् दृढप्रतियो-
 गितामस्य धारण्डिमप्रतियोगिताकरुपटामावधारणस्यैव प्रकृते श्रवणीकरणीयत्वेन संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितास-
 मन्धानाच्छिद्यत प्रतियोगिनिष्ठप्रतियोगिताकाशावनिर्भयेऽपि दृढप्रतियोगितासम्बन्धेनामानां द्वे षट्प्रतियोगकस्य षटो नास्ती-
 त्याकारकत्वाभावप्रत्यक्षस्योत्पत्तौ बाधक्यमात्रेण प्रतियोग्यमिधिताभावलौकिकप्रत्यक्षापत्त्यसम्भवः, तदुक्तं—‘एवार्थमा-
 छापरं’ तद्व्यापामपि सामान्यतः प्रतियोगिवैद्विष्यवीसम्भवादिति, सामान्यत इत्यस्य दृढप्रतियोगितासम्बन्धेनेत्यर्थ इति,
 तदपि न धोदधमम्, तारुचनिर्णयासम्भवेऽपि प्रतियोगितासम्बन्धेन षटोऽवशिष्टमिदं ज्ञानस्य प्रतिबन्धकस्य बाधक्यकृत्या
 तथाविधज्ञानभ्रमे नेत्याकारकपटामावच्छिन्नप्रत्यक्षापत्तेरित्येवमित्यादिप्रकारं ब्रह्मणेऽपि द्वांस्त्वादिति व्येयम् । अथ मृतकानां
 संयोगसंमर्षस्य अरुचिर्निर्दिष्टावच्छेदक्यानन्दद्वयां तत्र संयोगसमवायादियावत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकषट्माव-
 लौकिकप्रत्यक्षापत्तिवारणाय समाननिर्देश्यतया तत्सम्बन्धावच्छिन्नतदभावलौकिकप्रत्यक्षं प्रति तेन सम्बन्धेन प्रतियोग्यारो-
 पस्य हेतुत्वं कल्प्यत इति तत्र एव प्रतियोग्यमिधिताभावलौकिकप्रत्यक्षवारणात् किं तत्र प्रतियोगिज्ञानहेतुनेति चेत्, न, तत्स-
 म्यत्वेन त्वारोपनिपातकादेवामावदुद्धी सम्बन्धनियमोपपत्तावारोपहेतुतया मानाभावात्, अस्तु वा तत्सम्बन्धावच्छिन्न-
 प्रतियोगिताकामात्रप्रत्यक्षे तत्सम्बन्धवारणानं हेतुः, न तु तेन सम्बन्धेन त्वारोपोऽपि, गौरवात्, तथा च प्रतियोग्यमिधि-
 तामावच्छिन्नप्रत्यक्षापत्तिवारणाय प्रतियोगिज्ञानहेतुताऽऽवश्यकीति । अस्तु बाधमात्रप्रत्यक्षे प्रतियोग्यारोपहेतुता तथापि तत्र

कारणत्वावच्छेदकमेतौ प्रतियोगितावच्छेदकविषयतानिवेष्टे मानाभावाद्द्रव्यत्वेन घटस्य संयोगेनारोपस्वत्वे घटत्वापच्छिन्न
प्रतियोगितामात्रादेशे द्रव्यत्वेन घटप्रतियोगिकत्वभ्रमजनकयोपामावे नेत्याकारकप्रत्यक्षापत्तिवारणाय प्रतियोगितावच्छेदक
प्रतियोगितामात्रादेशे द्रव्यत्वेन घटप्रतियोगिकत्वभ्रमजनकयोपामावे नेत्याकारकप्रत्यक्षापत्तिवारणाय प्रतियोगितावच्छेदकविषयतानिवेष्टे सम्भ
प्रकारकज्ञानस्य पृथग्भूतत्वमावश्यकम्, प्रतियोग्यारोपजनकत्वावच्छेदकमेतौ प्रतियोगितावच्छेदकविषयतानिवेष्टे सम्भ
नानन्तरकारणत्वावच्छेदकयोरवप्रसंगत्, वीधितिकृतस्तु प्रतियोग्यं विधिद्वैष्टिजविषयताशून्यस्य विधिजन्ये विधेपक्षे तत्र न
विधेपक्षान्तरेमिति विषयताश्चात्तिनोऽभावप्रत्ययस्यानन्युपगमेनेन्द्रियसम्बन्धविधेपक्षतायाः फलजनने घटत्वाविविधित्वैष्टिज
बुद्धिं प्रति हेतुत्वेन कृत्यस्य घटत्वादिप्रकारकज्ञानस्य सहकारित्वस्वीकारेणैव नेत्याकारकप्रत्यक्षवारणस्य क्षम्यतयाऽभावपुद्दि
प्रति प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वकम्पन निरर्थकमेवेत्याहुः ॥ तत्रैवं चिन्त्यते ॥ अभावप्रत्यक्षे जननीये इन्द्रियसम्बन्धविधेपक्षताया
घटत्वप्रकारकज्ञानस्यैव घटत्वप्रकारकज्ञानस्यापि सहकारित्व स्वीकरणीयम्, अन्यथेन्द्रियसम्बन्धविधेपक्षताबलात्घटत्वावच्छि
माभावप्रत्यक्षस्य घटत्वप्रकारकज्ञानशून्यकालेऽप्युत्पत्त्यापत्तेः, तथा च घटत्वप्रकारकज्ञानसत्त्वे इन्द्रियसम्बन्धविधेपक्षतारूपका
त्वबलाद् घटमावप्रत्यक्षापत्तिः, न वेद्यापत्तिः, तथा घटमात्रादेशे घटभ्रमजनकयोपामावेन घटस्य घटज्ञानासत्त्वे च
घटस्त्वामावेन नेत्याकारकप्रत्यक्षपर्यवसानात्, न च घटमात्रादिनिष्ठेन्द्रियसम्बन्धविधेपक्षताया घटत्वाद्यवच्छिन्नविषयतानि
रूपिताऽमात्रनिष्ठौ किकविषयतासम्बन्धेन प्रत्यक्षहेतुत्वे तस्यो घटत्वप्रकारकज्ञानस्य सहकारित्वामोपदर्शितापत्तिः, न च घटत्व
प्रकारकपटज्ञानकाले घटमात्रादेशे तज्ज्ञानजनकीभूतवोपसत्त्वे घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकामात्रप्रत्यक्षानुपपत्तिर्घटमात्रनिष्ठ
विधेपक्षतायाः फलजनने घटत्वप्रकारकज्ञानतवापिपक्षोपादीनामपि सहकारित्वादिति वाच्यम्, विषयमेवनेन्द्रियसम्बन्धविधेप-

वतायाः कारणताविषयप्रसङ्गत् । न च प्रतिबोधिमानो हेतुतामतेऽपि विषयभेदेनेन्द्रियसम्बद्धविशेषणतायाः कारणताबाधु-
 र्विना न निश्चाराः, पूर्वोपदिष्टापेक्षेत्यमतेऽपि सम्प्रधादिति बाध्यम् । तन्मते लौकिकविषयतासम्बन्धेनाभाषप्रत्यक्षं प्रति स्वप्न-
 क्वादीपूतवर्मावच्छिन्नप्रतिबोद्धाभूतसम्बन्धेन ज्ञानत्वेन हेतुत्वकल्पनेनानुपपत्तेरभाषात् उक्तसम्बन्धवदित्तत्तामानाधिकारस्येन
 ज्ञानविशिष्टाया एकत्वा अपरस्याय उच्यतेपविशिष्टाया इन्द्रियसम्बद्धविशेषणताया अभाषलौकिकव्यत्ययनियामकत्वे षट्त्वप्रका-
 रज्ञानसत्त्वे षट्मावसधिकर्षे आधायाः । षट्त्वप्रकारज्ञानसत्त्वे षट्मावांशे षट्प्रमत्तनकदोपसत्त्वे च द्वितीयायाः सम्प्रया-
 यभाषलौकिकप्रत्यक्षोत्पत्तेस्तदसत्त्वे च तदनुत्पत्तेरिति । स्वादेतत्, नञ्यमतेऽपि विषयभेदेनेन्द्रियसम्बद्धविशेषणताया न
 कारणताभिन्नं तद्वर्मावच्छिन्नप्रतिबोद्धाकावसाधिकर्षे तदन्यवर्गप्रकारज्ञानसत्त्वे तदभाषांशे तत्प्रकारकप्रमत्तनकदोपत्वा
 न्युपपत्तेन षट्त्वप्रकारज्ञानकाले इन्द्रियसम्बद्धविशेषणताकारणवत्सत्त्वावसरस्य षट्मावे आपत्तेरिष्टापत्तिरिदरणीय-
 त्वाद्, तदा दोषघौग्येव षट्मावांशे षट्प्रमात्मकत्वेव तस्य स्वीकारादिति, केषद्, तथापि मन्वेरिन्द्रियसम्बद्धविशेषणतायाः
 सरकारिताषट्त्वप्रकारज्ञानत्वादिना नानाविधा स्वीकार्या, प्राचीनैस्तूपदर्शितसम्बन्धेन ज्ञानत्वेनैवेति प्राचीनमत एव काव-
 ताद्, एवं चामारलौकिकप्रत्यक्षजनकसाधर्म्यासापिन्द्रियमम्बद्धविशेषणतायायेककाङ्क्षीनत्वोपदर्शितसम्बन्धपयट्त्वस्वसामा-
 नाधिकारव्योपवत्सम्बन्धेन ज्ञानत्वेनैव षट्त्वप्रकारज्ञानादीनां निषेधाः कर्षण्यो न तु प्रातिस्विकरूपेणैत्यपि प्राचीनमते तापदे
 द्रष्टव्यम् । एतु नम्यमते विशेषणतावच्छेदकप्रकारज्ञानस्यावच्छिन्नविशेषणतायाप्रत्यक्षेणैन्द्रियसम्बद्धविशेषणतायाय विषयनिष्ठ-
 प्रतिबोद्धितासम्बन्धेन हेतुत्वं कल्प्यत इति तयोः कारणतावच्छेदकसम्बन्धबोधविषयिकरूपेणैन्द्रियस्य षट्त्वप्रकारज्ञानकाले

पुरुषान्तरादियेन्द्रियसम्बन्धविशेष्यतासुखे पुरुषान्तरादियामावर्तौ किञ्चिदप्रत्यक्षापचिरिति, तथा, एतदात्मसमवेतवशानादिभ्यपत्तेरात्मान्तरे व्याप्यवशात् तदात्मसमवेतत्वावच्छिद्य प्रति तदात्मत्वेन तादात्म्येन हेतुत्वकल्पनापादात्म्यसमवायपटितसामानाधिकरन्धेन एतदात्मविशिष्टं यद् घटस्वप्नप्रकरणम्, एककालीनत्वसम्बन्धेन वाद्विधिषा पैतृश्रीयेन्द्रियसम्बन्धविशेष्यता तदेव तत्पुरुषीयामावर्तौ किञ्चिदप्रत्यक्षनियामिकेति सामग्रीभ्यामभ्युपगमे दोषाभावात् । एवन्तु स्यात्, नभ्यमते वन्त्वप्रकारकस्यानकाले पटामावेन्द्रियसम्बन्धविशेष्यतासुखे मिश्रविषयकात्रुमिसामग्रीविरहपलादात्मनि घटत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितामावर्तनिययतावाचिप्रत्यक्षापचिरां पटामावर्तौ किञ्चिदप्रत्यक्षसम्बन्धविशेष्यतासुखे तपाविषयसामग्र्यमायकस्वरूपकलापादप्रत्यक्षोत्पत्तिवारभावात् तादृशसामग्र्यमावेन कले जननीये तपाविषयसम्बन्धस्य साकारित्वकल्पनापदानामीककालीनत्वसम्बन्धेन तादृशसम्बन्धविशिष्टविशेष्यतासुखे सामग्र्या असत्त्वात्, तथा च पटामावर्तविषयतासम्बन्धेन प्रत्यक्षं प्रति तादात्म्येन पटामावेहेतुतामनायत्वा कल्पयित्वा तादात्म्यप्रतियोगितापटितसामानाधिकरन्धसम्बन्धेन पटामावर्तविशिष्टा येन्द्रियसम्बन्धविशेष्यता तद्विशिष्टतपाविषयविशेष्यतासुखे सामग्र्या एवात्मनि एवमावप्रत्यक्षोत्पत्तौ नियामकत्वमभ्युपगन्तव्यमिति महागौरवम् । प्रतियोगिज्ञानहेतुतामते तु लौकिकविषयतयाऽमावप्रत्यक्षे स्वप्नपरीभूतधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकल्पसम्बन्धेन ज्ञानत्वेनैव हेतुत्वावृत्तसम्बन्धप्रतियोगितापटितसामानाधिकरन्धेन ज्ञानविशिष्टेन्द्रियसम्बन्धविशेष्यतामावादेवोक्तस्येन नामावप्रत्यक्षं पटामावे, तथा च विषयतासम्बन्धेनामावप्रत्यक्षोत्पादकमामग्रीवहाकारेणैव समवायेन तदुत्पादकसामग्र्याः कयोत्पत्तिभ्यामप्यत्वावच्छिन्नप्रतियोगितापटितसामानाधिकरन्धस्य तद्विशेष्यतायां विशिष्टानन्त

विषयवैशिष्ट्यानिर्देशात्तापदमिति । अत्र सूत्रम् । एष सति घटत्वेन घटप्रानात्तामात्रस्य अधिक्यं घटत्वेन घटमात्राभावेन न
स्यादिति घटत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितामात्रविषयताश्चासिप्रत्यक्षमेव घटप्रानकार्यतावच्छेदकं वान्यमिति तदप्रानात्केन
सामात्रप्रत्यक्षावच्छिन्ननिर्वायेन, न च घटत्वावच्छिन्नप्रकारत्वाप्रकारत्वाभिरूपितामात्रविषयताप्रत्यक्षे घटादिविशेषो हेतु
स्वाध्यायाभावे निर्विकल्पकममात्र इत्याकारप्रत्यक्षं च जायते निसिद्धप्रतियोगिज्ञानकार्यतावच्छेदकप्रान्तत्वेन तदप्रत्यक्षस्य
यत्किञ्चित्प्रतियोगिज्ञानेऽकुम्भपातः, पाषाणप्रतियोगिज्ञानस्य वासुस्यबाधमात्रत्वाद्ये निर्विकल्पकं स्वभावाद्ये यत्किञ्चित्प्रतियोगि
गैर्विद्येयविषयकत्वात् यत्किञ्चित्प्रतियोगिबीजाप्यमेवेति नानुपपत्तिः, इदमेव त्वमः प्रत्यक्षं त्वदुपपन्नमभावाद्ये निर्विकल्प
कमव वाक्यप्रतियोगिबीजाप्यतावच्छेदकप्रान्तत्वादिति वान्यम् । केवलमात्रत्वनिर्विकल्पकप्रत्यक्षेणैव तदभावाद्येऽपि निर्विक
ल्पकत्वाभावात् इत्याकारप्रत्यक्षस्य बोधेऽप्यपत्तेः, निसिद्धविशेषप्रानकार्यतावच्छेदकप्रान्तस्य यत्किञ्चित्प्रतियोगिज्ञानेऽ
कुम्भपातः । किञ्च घटपटोमपामात्रप्रत्यक्षे मतिरिति सापवादः घटादिविशेषो घटत्वावच्छिन्नप्रकारत्वनिरूपितमात्रविषय
त्वस्यैव कार्यतावच्छेदकत्वात्केवलस्य मात्रप्रत्यक्षत्वेनामात्रप्रत्यक्षस्य नानुपपत्तिः । एतेनाभावात्किञ्चित्प्रत्यक्षस्य घटत्वादन्यत
मपि विद्येयविषयकत्वनिर्णयमादिद्वेषसामग्री विना साधान्यसामग्रीमात्रात्कार्योत्पत्तेर्नामात्रनिर्विकल्पकं नैस्याकारप्रत्यक्षं वेत्यप्य
वास्तवम् । यावत्किञ्चित्प्रत्यक्षेऽपि तथा नियमापत्तेः, केवलमात्रप्रत्यक्षानुमत्तावप्रत्यक्षे तथा नियमानाभावेन च केवलमात्र
प्रत्यक्षानुमत्तावप्रत्यक्षेऽपि तथा नियमो न भवेत्तः । एतावत्तयोः केवलसमप्रतियोगिकं नियमानुपपत्तेन सविषयकप्रतियोगि
कत्वकथेयत्वात्प्रान्तस्य व्यापकत्वं तु व्युत्पादितमप्यस्त्विति नैकतरपक्षतो युक्तः ॥ यत्त्वमात्रलौकिकप्रत्यक्षं प्रति प्रतियोगि-

गिज्ञानस्य हेतुत्वाकृत्यने इन्द्रियसम्बन्धविशेषणतया फले जननीये घटस्य प्रकारकज्ञानस्य सहकारित्वप्रसम्भवि, ययोः कार्यं
 तावच्छेदकयोः परस्परं व्याप्यव्यापकभावस्तयोरेव परस्परं सहकारित्वस्वीकारात्, अभावलौकिकप्रत्यक्ष इति प्रतियोगि-
 ज्ञानस्य हेतुत्वकृत्यनपक्षे तु घटादिनिष्ठप्रतिभोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकाराणामिष्टप्रकारावच्छिन्नविषयताश्चाति-
 प्रत्यक्षत्वावच्छिन्ने प्रति घटमात्रनिष्ठधर्मावच्छिन्नप्रकारताश्चातिज्ञानत्वेन हेतुत्व कृत्यते तथा च घटत्वादिप्रकारकज्ञानेन्द्रियस-
 म्बन्धविशेषणतयोः कार्यतावच्छेदकयोः परस्परव्याप्यव्यापकभावेन साम्यां फले जननीये परस्परसहकारित्वस्य योमितकत्वा-
 दिति, त्वसत्त्वं, ययोः कार्यतावच्छेदकयोः परस्परं व्याप्यव्यापकभावस्तयोरेकेन फलेन जननीयेऽन्यस्य सहकारित्वं कृत्यत-
 इत्यत्र मानाभावात्, ययोः कार्यतावच्छेदकयोः सामानाधिकरन्धं तयोरेकेन फले जननीयेऽन्यस्य सहकारित्वमित्यस्यैव स्वी-
 कारादुक्तदुक्तया प्रतियोगिज्ञानहेतुत्वासिद्धेः, सत्ताया असत्तायामेव केवलाया धर्मिमासकतामप्येव मावात्, घटाद्युपपत्ततद्व्यव-
 हार एव घटादिज्ञानस्य हेतुत्वेन व्यवहारस्यैव सप्रतियोगिकचसिद्धिरिति दिग् । “प्रवर्धितोऽयं प्रतियोग्यभावधीर्हेतुकार्य-
 त्वविधारनूना ॥ अस्मिन्ननेकान्तमतिप्रवेष्टात् क्खेद्यावद्वा कापि न पक्षपाता ॥१॥ अयं प्रकृतम्, अभाव माव-
 मिममनुपारमम् । अनुपलब्धेः (१३६ १ १४) प्रमावानुपलब्धेः, व्यवस्थापयेत् (१३६-२ १) प्रतिपेति द्वेयः । अयमा-
 सनादिति (२) ह्युद भूतमेव पटमात्र इत्येवं सार्वजननीनानुपपदादधिकल्पनात् इत्यादिन्यायापेति माषा । ‘वस्तुवन्तर-
 रूपस्यैवेति’ (४) अन्यवस्तुनिश्चानस्यान्यवस्तुविषयत्वादिति माषा । नन्वेवं घटवदन्यभूतलं घटाभाव इति प्राप्तं तथा धान्यत्या-
 न्योन्याभावस्य चिन्तायामदिरिकाभावसिद्धिरिति चेत्, न, कालमेवेन वस्तुतो घटवदन्यस्य भूतलस्य सत्कालावच्छिन्नतादा-

तस्य मग्नत्वेन पट्यामारम्भरादरेतुरगाम्युपगमे तदसिद्धेः, अस्तु वा मायस्य यद्भावात्त्वमस्य षोपाधिर्पटादिनिरूपयिताभावात्त्वेन
 धृतत्वादेव निश्च यो ग्यानुपलब्धिसदृकतत्त्वधुरादिविप्रतिषेधो गिज्ञानादि च हेतुः, तथा ह्यनाद्य तषाम्भ्यवहारः, इत्थं च विच्छेदपक्षता
 दिप्रत्यासङ्गस्य नानाहापनमपीत्यस्मदेकपरिच्छिन्निः पथाः । ततः (१३७-२-६) प्रत्यक्षतोऽन्यतो वा प्रमाणात्, अपरः (७)
 सत्ताद्वैतवादी, व्यभिचार्येय (७) सन्निगम्यमिचार्येय, विपक्षेऽपि (७) अस्तु नः एकमेवैषि, भाषापुराणादिका यनानात्वस्येति
 योगः । विविचयकर्मतेति (८) बहुव्रीह्युत्तरस्तब्ध, विविचयकार्यकारित्वेत्यर्थः । भाष्ये वाकिमानात्व (९) एकस्यापि
 नर्वस्याविषयस्य द्वक्तिमेवेति, कुतः, प्रसवविधेयोपात् (१०) नानापुराणादिकार्यवर्धनात्, तत्र सत्ताद्वैतवाद्याह-स (१०)
 प्रमद्विद्वेधो अस्तु नानात्वेन व्यभिचारी येत् (१०), कुतस्तत्त्वगतिः (१०) द्वक्तिनानात्वसिद्धिस्ततो यत्किञ्चिदेतदित्यर्थः ।
 दृष्टौ, तस्यापि (११) एकवर्णस्त्रीष्वनस्यापि, प्रसवविधेयो (१०) पुराणादिकार्यविद्वेधोऽन्यमिचारीत्यकारप्रसेवेव व्याख्ये-
 यद् । 'नर्वर्णस्यादीति' (११) कार्यमेव नियतकारणतामेव तस्य द्वक्तिमेव प्रयुक्तत्वाभ्युपगमे समनियतद्वक्तीनां प्रत्येकमपि
 दृष्ट्यादिनानाकार्यकारित्वस्य वसादापातार्थैकैकशक्तानपि द्रव्यस्फुटरापणौ सन्नापि तत्स्वीकारे इत्युक्तानस्य नदीति भावः ।
 अस्तु नानात्वामात्रे कुतस्तत्त्वभ्यवहार इत्यत्राह सत्ताद्वैतवादी ' केवलमिति ' (१२) सत्ताद्वैतवादेऽन्यविषयाकारित्वेदे-
 द्वादिमेव अस्तु नानात्वं व्यवप्रियताम्, न तु वास्तवं तत्, अत एव सौगतसाधकस्यादिकस्य तत्त्वस्य पञ्चरूपवद्विप्रतिषेधतत्त्वाविधिक-
 त्वा अपि तत्त्वप्रवचनगमनाननकाविद्यामूला नाद्वैततत्त्वं वाच्यन्त इति हृदयम् । साधनरूपमिचारात् (१३७-१-१)
 शुद्धिनिष्ठेणारेस्तुनः कृतस्य त्वेऽप्यपि चामहिम्ना मम्यथात् सर्वविद्वेधसाधनानां सन्निगम्यमिचारित्वादिति भावः । सत्ताद्वैत

वादिनं दृश्यति 'भाष्यकृतम्- 'सोऽपि हीत्यादि' (१३७-१-१) एतादृशोति वृत्तिकृतं कस्यचिदीत्यादि, (२)
 अद्वैतं साध्यसाधनयोरत्रिष्वेयान् इत्यपि सिद्धिं सिध्येत् व्यापाराग्नेयपुण्यं सप्तप्रतिमासनादिना प्रबोक्तव्यसाधने च व्याव
 हारिकमेवैकत्वं सिध्येत्, न तु तावच्च सत्यसिद्धलिङ्गाभावात्, अपेक्षाकल्पितत्वस्य च नैदवद्भेदेऽपि व्यापहारिकत्वपर्यव
 सायकत्वादिति तात्पर्यार्थः । एतेन यदुच्यते प्रबोद्धेनानुभूयमानस्य प्रतिमासस्य प्रागमासप्रज्वलनानात्वादिकल्पने गौरवात्प्र
 वाप्तिव्यसत्येकमसिद्धिरिति तत्रिस्तत् । प्रमाणं चिन्ता साधवमात्रेणार्थासिद्धेः अन्यथा सचिदानन्दप्रमाणोऽपि कल्पने गौरवा
 च्छून्यज्ञानकल्पने साधवदिति ददन् माध्यमिक एव विद्येत, अनुभवस्य वैलक्षण्य एव साधी चित्रज्ञानदृष्टान्तेन
 नानात्वे चेति नानैकान्तं विहायाद्वैतपथा श्रेयान् । नन्वेकत्वे तत्त्वमसीत्यादिवेदवाक्यस्य प्रमाणराजस्य सुत्वात् तत्र तावद्वैतकी
 सुहायो भविष्यतीत्याद्यद्यायामाह- 'आम्नायावित्यादि' (८) आम्नायात् वेदात्, नैवं तत्कृतं स्यात् (१०) प्रबल
 एकत्वं निर्णीतं न स्यात् । ब्रह्मवादिप्रमाणवाचिते प्रबोक्तत्वे वेदोऽपि न पदमाधवे इत्यर्थवादरूपतां कवीर्द्विर्वन्तधौ मान्यत्व-
 मेवासम्मत इत्यर्थः । एतेन तत्त्वमस्यादिवाक्यस्य योऽनुभवः शुद्धमसत्त्वं प्रमाद्यमस्मीति प्रत्यक्षस्य धर्मिकत्वेऽपि प्रमाण
 तापणेऽसिद्धिर्न । तदेवं वेदान्तिनोऽद्वैतपथदूषणेन नानामात्रैकान्तं स्वीकारयित्वा तत्रोक्ते दूषणमनुपसंहरति, ततो भाषा
 एवेत्यादि' (१३७-१-१४) ॥ ९ ॥

संप्रति पठामे- स्रष्टादेव प्रागमासप्रत्यक्षसामान्तिप्रवादिनं प्रति दूषणदुपदर्शनस्यः कारिकायाः ।—

कल्पेप्रवृत्त्यमनावि स्यात् प्रागभावस्य निवृत्ते । प्रव्यसस्य च धर्मस्य प्रव्यवेऽनन्ततो व्रजेत् ॥ १० ॥

कार्पत्वात्मसमाध्यागऽभ्यर्चनं प्रागभाषः । स च तस्म प्रागन्तरपरिणाम एवेत्येके तेषां तत्पूर्वाभाषिपरिणामसम्मतौ कार्यसद्वत्
प्रसङ्गः । तेष्वन्तरेतदभाषरूपस्य तदभाषस्योपगमात्तार्थं दोष इति चेत्, तदन्तरपरिणामेति तत् एव कार्यस्वभाषसिद्धेः किमर्थः प्राग-
भाषः परिष्कृत्यते ? कार्यस्य प्रागग्राह्यभाषस्यभाषस्यसिद्धिर्यथैवेति चेत्, क्वमेवं कार्योत्पूर्वपर्यायेण उच्येतु तत्पूर्वोत्पत्तिरूपपरिणामेपु
कार्यस्वभाषतर्कं न प्रसज्येत ? प्रागभाषाभाषस्यस्वभाषत्वविशेषेति कश्चिदेवेष्टः पर्यायः कार्यं न पुनरितरे परिणामा इत्यभिनि-
वेसमात्रम् । त्वाराकृतं 'अर्थात्प्रागन्तरपर्यायस्य प्रागभाषः । तस्यैव प्रथमः कार्यं कदाचि । न पुनरितरेतदमात्रं येन तत्पूर्वो-
त्पत्त्युत्पत्तिपर्यायात् पदार्थं प्रसज्येत । स च तेषां प्रागभाषप्रत्यक्षरूपत्वात् तदितरेतदभाषरूपोपगमात्' इति, तदेतदपि सुगवमवा-
नुसरणम् त्वाद्यादवारितान्मात्रात्म, स्वयन्विद्येतेषां । प्रागभाषो कच्यदिति तन्मतम् । तच्च तदस्य पूर्वोत्पत्त्युत्पत्तिपर्यायमात्रप्रागभाषस्यो
पगमे विदम्यते । इत्याधीरितानादि प्रागभाषोभिमत इति चेत्, किमिदानीं सूत्रादिप्रत्यक्षं प्रागभाषः ? तत्रोपगमे क्वं प्रागभाषाभाष
स्वभाषत्वा पदस्य पदेव ? इत्यस्वभाषाभाषस्यभाषत् । तत् एव न बाहुविद् पदस्योत्पत्तिः स्यात् । परि पुनः पूर्वपर्यायाः सर्वेभ्यनानादि
सम्भवयो पदस्य प्रागग्राह्योऽन्यादिरिति मतम्, तत्रापि प्रागन्तरपर्यायनिष्ठाभाषिण तत्पूर्वपर्यायनिष्ठाभाषिण पदस्योत्पत्तिप्रसङ्गः । तथा सति
पदस्यन्यादित्वं पूर्वपर्यायनिष्ठसिद्धिसम्भवेत्यनारित्वात् । ननु च न प्रागन्तरपर्याया प्रागभाषो पदस्य, नापि सूत्रादिप्रत्यक्षमात्रम्, न च
तत्पूर्वसम्भवपर्यायसम्भविः । किं तर्हि ? इत्यप्यर्थात्त्वा प्रागभाषः । स च स्यादनादिः स्यात्स्यदिरिति त्वाद्यादिसर्वं मिथुन्यमेवेति
चेत्, न एवमप्युभयपक्षोपपत्तिरस्योपगमात् । इत्यनुरूपत्वा तादृशनादित्वे प्रागभाषस्यामन्तत्वप्रसङ्गः सर्वत्र कार्योदित्यदिः स्यात् । पर्या
वरूपवत्तया च सादित्वे प्रागभाषतत्पूर्वमनुसृतिः पश्चादिच कर्तव्यनिर्वाणत्वं ? स च गत्यन्तरमस्ति । ततो न भाषस्वभाषः प्रागभाषः, तस्य

[illegible]

मावत्स्य विमोक्षेपि क्षेपेत्स्वमानकार्यप्रागभाषामाभिन्नासाधन पटोपक्रम्यौ सर्वकार्योपकाम्यिरिति चेत्, तर्ह्येतन्नाः प्रागभाषालो स्वतन्त्रा
 मावत्तन्त्रा वा । स्वतन्त्राभ्येत्यर्थं न सावत्स्यमायाः काश्चरिणः, भाषतन्त्राभ्येत्यस्मिन्मुलसप्तमावत्तन्त्रा इत्यस्त्वमानमावत्तन्त्रा वा । न सावत्स्यारि-
 दिक्स्थः सन्मुलसप्तमावत्तन्त्राते तत्प्रागभाषाविनाज्ञात् । द्वितीयविषययोपि न भेषात्, प्रागभाषाकाले स्ववयस्यद्युत्पत्तयमानमावत्तन्त्रा तदा
 तत्पत्तावोग्यत्, अन्वया प्रव्यंसाभाषस्यापि प्रव्यस्तपराधोऽवस्थापणे । न चाद्रुलसः प्रव्यस्तो कार्यः इत्यपि द्वावचो नाम, अतिप्रस
 द्धात् । अपि पुनरेव एव प्रागभाषो विषेपज्यमेवाम्निम उपचर्यते पटस्य प्रागभाषा पटादेवेति । ततोस्तजपकार्यविषेपक्यत्वा इत्यत्र चि
 नाद्येनुरस्तत्वमानार्थविषेपवरदेनाविनासाभित्वात्वमपीति मतम्, तदा प्रागभाषादिपटुपक्रम्यनापि या मूल, सर्वत्रैकस्वैवामावत्स्य, वि-
 क्षेपजमेव तजपकार्यमेव उपपत्तेः । अर्थस्यैव पूर्वेण व्यक्तेन विविधोर्ध्व प्रागभाषा, परेण विविधाः प्रव्यंसाभाषा, नान्यार्थविषयिष्ठम्, ए-
 व च ऐतरेयपञ्चाशत्, अत्रात्रदेव्यत्तन्त्रान्नास्यमावत्स्यविषेपयोक्तव्यमायाः त्वात्, प्रत्ययमेवस्यापि तद्योपपत्तेः । सचैकस्तेपि इत्यादिदि-
 क्षेपजमेव तजपकार्यमेव उपपत्तेः । यदेव हि सत्यत्वयाविषेपाद्विषेपकिङ्गामावत्तन्त्रा सर्वसुचावामिहं सचरित्वैवास्तजत्वयाविषेपाद्विषेपकिङ्गा
 प्राचारसुचावामप्येकत्वमस्तु । अथ प्राप्तासीदित्यादिप्रत्ययविषेपादसुचा बहुमेवेत्येते, तर्हि प्रागासीत्पञ्चात्रविष्यवि सत्यस्वस्तीति काक-
 भेदेन, पाटसीपुत्रेस्ति पित्राद्वैद्वस्तीति ऐतमेवेन, पटोस्ति पटोस्तीति इत्यमेवेन, रूपमस्ति रसोमस्तीति गुच्यमेवेन, प्रसारणमस्ति गम-
 नमस्तीति कर्ममेवेन च प्रत्ययविषेपसमुदाहारा प्राक्सुचादयः सचायेष्टाः किमु नेष्यन्ते । अथ प्रत्ययविषेपाद्विषेपयाम्येव भिष्यन्ते,
 तस्य तन्निमित्तक्यत्वात्, य तु सचा । एतः सेवेति मतम्, तर्हि तव यथाभाषमेवेति या मूल, सर्वथा विषेपामावात् । न वैकोप्यमाव-
 द्वित्यादिदिपर्वपटसम्यादिष्यसिरेकेण प्रत्ययगतः प्रसिमावते । केवलं गणानुगतिरुक्तया कोऽपि दृष्टिभ्यादिमुण्णगुह्यपविषयमेव प्रागभाषा-

विविक्कसपभात्रत्तात्मागमावादिम्यबद्दार् प्रवर्तयति इम्यादिविकल्पभावाद् इम्यादिव्यवहारयात्, प्रमाणादिप्रसङ्गस्यादिरूपसङ्ख्याविविक्कस्य
 मात्राभ्यवहारश्च । ततो न प्रागभावाः कस्मिदिह प्रतीक्यते प्रपञ्चसाभावादिच्छिन्नं । इति प्रागभावादिच्छिन्नं कृत्वा दृष्टिम्यादिकार्यैर्द्रव्यमभ्युप-
 गच्छेद्भावाकोऽनेनेपोषकम्यते, न पुनः सांख्योक्त्यो वा, तस्य कर्षेर्द्रव्यानभ्युपगमात्, विरोधाभावादिर्मात्रपरिणामोपगमेपि मावस्यभावा
 प्रागभावापभ्युपगमस्त्वापि सम्भवात् । तत्र प्रागभावस्य प्रसिद्धत्वाप्यपकृष्टं निश्चयः । तस्मिन्निवभावे कार्यद्रव्यं दृष्टिम्यादिकमनादि
 त्वात् । प्रपञ्चस्य च धर्मस्य स्वभावस्य प्रपञ्चवेऽपकाया । तस्मिन्निवीयमाने तद्वन्मन्वतो ब्रह्मिण्यादिकं प्रागभावाप-
 पदवचनान्मुपगच्छेत्, स्वमतविरोधासौकार्यादिव्यवहारमिप्रसङ्गात् । कर्षं पुनः प्रागभावाः प्रसिद्धाः, तस्योक्तद्रव्यविषयवया व्यवस्थि
 नभावादिपि चेत्, न, स्वाद्यादिमिरमीष्टे प्रागभावे यथोक्तद्रव्यपणनवकासात्, नैकाधिकशिशिरमिमदस्य तु तस्य वैदसि निराकरणात् ।
 अत्रुत्तुत्तपर्यवादि प्रागभावस्यावत्कार्यत्वोपादानपरिणाम एव पूर्वोक्तनन्दरात्मा । न च तस्मिन् पूर्वोभाविपरिणामसत्त्वतो कार्यसम्प्रापप्रसङ्गः,
 प्रागभावविनास्तस्य कार्यरूपवोपगमात्, “कार्योत्पादः कार्यो हेतोः” इति वक्ष्यमाणस्यात् । प्रागभावस्यप्रागभावोरेषु पूर्वपूर्वपरिणामस्य
 सन्तत्त्वान्तारेर्विवक्षितकर्षरूपस्त्वाभावात् । न च तत्रास्वेतरेतराभावः परिकल्प्यते, येन तत्परिणामोपदिशितद्रव्यपणावहारः स्यात् । नान्येवं प्रागभावा
 स्वाद्यादिष्वविरोधः, प्रागभावतत्त्वान्तस्यानादित्वोपगमात् । न पात्र सम्मानिष्यस्वत्वाप्यस्त्वपम्यबोः सन्तानो
 दूषणार्थः, पूर्वपूर्वप्रागभावात्मावकाशमायकृष्णभोमेवापराशृम्भेवानां सम्मानत्वाभिप्रायात् । सन्तानिष्यणापेक्षया तु प्रागभावस्यानादित्वाभा-
 वेपि न दोषः, तथा अत्रुत्तुत्तनवस्येहस्यात् । तथादिमन्यधे पूर्वपर्यायाः सर्वेष्वनादिसंभवयो पटस्य प्रागभाव इति वचनेपि न प्रागन-
 न्तरपर्यवर्तिमिदृशादिव तत्पूर्वपर्यावन्मिदृशापि पटस्योत्पत्तिप्रसङ्गः, येन तस्यानादित्वं पूर्वपर्यावन्मिदृशित्संभवेरप्यनादित्वादापाप्यते, पटात्पट-

[illegible]

पारमनि, पूर्वेष्टप्रवर्धिमि सति प्रथंसाव कार्थस्यना स्वल्पसाभोपपत्तेर्योक्तपादानोभायेषमावोस्तु पुष्कलोरेबाभाषवोस्तद्भाषविशेषात् ।
 तथा, स्ववद्यत्नपदेष्टान्तराविश्वं पटोपरकाष्ठवर्ति पटाकारविकर्तं पटप्रप्यंसः । स चानन्वा समवर्तिष्ठते । तेन पट्यात् पूर्वेकाष्ठवर्ति मुदा-
 विद्वन्मं पटस्य प्रागभाष एव, न पुनः प्रप्यंसा, तथा पटाकारमपि तत्तस्य प्रप्यसो मा भूत्, पटाकारविकर्तमिति विशेषणात् । नन्वेवं पटो-
 परकाष्ठवर्तिपटाकारविकर्तसन्तानान्तरमुदापरिकमपि तद्वदप्रप्यस स्यादिति चेत्, न, प्रप्यमप्यप्यात् । सर्वमाप्तपूर्वाभाषमरूपमेव हि मुदा
 विद्वं तद्रूपमन्ववीच्यते, न पुनः सन्तानान्तरं, तस्य स्वपूर्वाक्येवातीतमनागतं वा प्रकमन्वयिनकारद्रुम्वत्त्वविरहात् । तदेवं प्रसिद्धः प्रप्यसो
 वस्तुवर्तः । तस्य प्रप्यवोऽप्यहं एव चार्थोक्तस्य । तस्मिन् कार्यद्रुम्वं द्रुधिव्यारिकममन्तरां प्रवेदिति समन्तमद्रुम्वामितानमिमायः । इति
 कारात्त्वच्छन्द्रेबा एवमप्यस्यते, कसिचमतस्तुसादिषां प्रागभाषान्तरमुपगमे पटोरेतावित्त्वमसङ्गात्, पुष्कपम्यापागतर्तव्यं स्यात् । न च पुष्क-
 म्यापागमन्तरेण पटादि मवदुपकम्पते जालुचित्, इति कार्यद्रुम्वं तदापानीयम् । तत्र प्रागभाषस्य निद्वेज्जादि स्यादिति सूक्तं दूरजम्,
 जापणस्यानुद्रुम्यवदुपकलोपपत्तेः । एतेन प्रीमांसकानो हस्यस्य प्रागभाषाममुपगमेज्जादित्वमसङ्गात्, पुष्कपम्यापागतर्तव्यं स्यादित्युक्तं
 प्रतिपद्यम्यम् । तस्यत्वाभिम्यञ्जै पुष्कपम्यापागत्योपयोगाजानर्तव्यमिति चेत्, न, एतद् प्राक् तदावेदकमाप्याभावादभिम्यञ्जिकस्यनामुपपत्तेः ।
 कस्यादेहिं समन्वकारपृष्ठवर्तनोः प्रतीपम्यापागतत्पूर्वं सङ्काशवेदकप्रमापस्य स्वर्तनप्रत्यक्षोदेः संस्र्वातुपपन्ना प्रतीयेनाभिम्यञ्जिकस्यना,
 पुनः तस्यत्वं, तदभाषात् । प्रत्यभिज्ञानावेत्तद्वाभावेदकस्य प्रमापस्य माषादोप इति चेत्, न, तस्य विरहत्वात्, तस्यत्वाभिम्यञ्जेः पूर्वं
 सर्वेषां सप्तत्वात्प्यादिपरीतेन कचक्रितस्येन म्यास्तत्वादन्यथा प्रत्यभिज्ञायमानत्वाप्युपपत्तेः । ततोभिम्यञ्जयविकल्पपत्त्या तस्यत्वा-
 भिम्यञ्जिकस्यना पुच्छ । एतेन तुम्यकारादभिम्यापागात् पटाद्यभिम्यञ्जिकस्यना प्रस्तुष्टा । तस्यपयित्वापि तदभिम्यञ्जि तस्याः प्रागभाषोक्ती

कर्तव्या । तथा हि । सदाः सध्वस्य वास्यामिभिरमिष्यच्छिः प्रागसती क्रियते, न पुनः शब्द एवेति स्वश्रुतिभिरपितर्ह्येनप्रदर्शयमात्रम् । मनु ब
 मीमांसिकैः सध्वस्यापौहयेत्वप्रदर्शनाभावी प्रणवसुत्र क्रियते । तदमिष्यच्छिस्तु पौहयेवी । सा प्रागसती क्रियते इति कथं स्वश्रुतिभिरपितत्स्य
 दर्शनस्य प्रदर्शनमात्रम्, प्रमाणश्रुतिभिरपितत्स्य तथादर्शयस्य प्रदर्शनमिति चेत्, न, सध्वस्यामिष्यायास्तदमिष्यच्छेरप्यपौहयेस्त्यात् । तस्याः
 पौहयेस्त्याग्रगसत्ये तदमिष्यस्य सध्वस्यासि तत् एव प्रागसत्यमनुमन्यात्, विशेष्यामाणात् । श्रव्यान्निर्वायिम्यच्छिरिति चेत्, सा वदि
 अथवाज्ञानोत्पत्तिः सैव कथं प्रागसती फलतः कर्तव्या ? तस्या प्रागसत्ये सध्वस्याभावात्तापेक्षेनित्यत्वविरोधः, प्रागभावाप्यत्वत्वमा-
 नतागोतोत्तरभावाज्जत्वत्वमायोत्पत्तेः कथञ्चिदमित्यत्वमन्तरेणानुपपत्तेः । अथ अथवाज्ञानोत्पत्तेरभावेति पूर्वं सध्वस्य भावफलमेवेष्टम्,
 किमनया अथवाज्ञानोत्पत्त्यामिष्यत्वात् ? त्वान्मतम्, न सध्वयमैः अथवाज्ञानोत्पत्तिः, तस्याः कर्तव्यक्रियात्वाभावात् । किं तर्हि ? पुरुष-
 स्वाभावा, कर्तव्यक्रियात्वमिति, तदप्युक्तम्, कर्तव्यतस्याः प्रागसत्तापेक्षेतिविशेषोपापद्वयापादनंरक्त्यात् । अथवाज्ञानोत्पत्तिविशेषोक्त्या सध्वस्या
 मिष्यच्छिद्रूपेति चेत् तर्हि पौहयताकां समानमर्थः । बोध्यपि हि वदि सध्वयमैत्वाप्यम्यादमिष्या, तदा कथं तद्वत्सती पुरुषप्रसक्तेन क्रियेव ?
 अथ श्रद्धाङ्गिणा भोत्रत्वभावात्ताप्यत्वा इति मतिः, तथापि न सा प्रागसती भोत्रस्य नमोरेसध्वपस्य सर्वदा सत्त्वात् तदत्वभावाद्भूतावा
 योक्तव्याः प्रागपि सत्त्वात् । क्तेनात्मनोर्भोग्यता सध्वान्निर्वायेति भिरस्तम् नित्यत्वादात्मनः प्रायसत्वासम्भवात् । अथ मित्रमिष्या अथ
 व्यानोत्पत्तिस्त्रयोम्यता वामिष्यच्छिः सध्वमिति यावत्, तदप्यसत्यम्, पदाहपोहोपासुषाणात्, सर्वथा तस्याः प्रागभावायोगात्, तयोमे
 वा सध्वयरेव भोत्रप्रमात्रोरपि प्रागसतोः प्रयत्नेन करणप्रदानात्, अथवा स्वश्रुतिभिरपितर्ह्येनप्रदर्शयमाप्यप्रसक्तेः । आचरणविगमोमिष्यच्छि-
 रिति चेत्, तथाचरणविगमाः प्राक्किमगू !, यूर्तो वा किं फलेन !, विशेषस्थापानममिष्यच्छिरिति चेत्, षट् विशेषस्थापानमपि पादगेन कर्मेक-

[illegible]

विरचितवर्णनप्रदर्शनमात्रम् । यथेनाश्रया प्रस्तुष्य । तद्विशेषकान्ते । तद्वतोनुपयोगात् । तावतोविश्वमवस्थात्मात् । अमेदैकान्ते पूर्वव
 त्समम् । परिणामेयेव पूर्वमुयोगः । परिणामिनो बहुधान्यस्य परिणामा पदार्थोत्पत्त्यभिज्ञा वा स्युरभिज्ञा वा !, कथञ्चिद्भूतमवस्थे
 मा मूर्त, प्रचान्तस्यैव परिणामा इति सम्बन्धसिद्धेरनुपकारकत्वात् । न हि निम्नं प्रचानं परिणामानुपकारकम्, तत्त्व प्रयत्नयोग्यपया
 भ्यानुपकारकत्वायोगात् । नापि परिणामेभ्यस्तत्त्वोपकार, तस्य तत्त्वमर्थत्वेनानित्यत्वापत्तेः । तैस्तत्त्वोपकारेपि सर्वे समानममवरणा
 व । तावन्तो हि परिणामास्त्यक्ततत्त्वोपकारतत्त्वत्वात्ततो यदि विज्ञास्तथा तस्येति व्यपदेशोपि सा मूर्त, सम्बन्धसिद्धेरनुपकार
 कत्वात् । तावत्सैवपञ्चरेकपञ्चराग्नौपि स एव पर्यनुयोग इत्यनवस्था । ततस्ते वक्ष्यितास्तथा वावद्या प्रचानं भिद्येत, ते वा
 प्रचानैकतत्त्वां प्रतिपद्येरत् । इति प्रचान्तत्त्वोपकारणां चावस्थानासंभवादनवस्था । तत्त्वा भोक्तव्यापारे पुष्टौ भोक्तव्यामाश्रयात् स्यात्,
 तन्नामपि तन्मध्यमिद्व्यवस्थं पुष्टं कल्पयितुम्, सर्वथा प्रमाण्यवाप्यैव तदभिव्यक्तेरप्यन्यदित्यप्रसङ्गात्कार्यद्वयवत् । ननु कार्यैरव्यवस्थितै
 अभिव्यक्तानां, कथमनपि प्रत्यक्षरेणोपापाकते इति चेत्, प्रमाण्यवस्थाप्रत्यक्षं इत्यस्यापाप तथापिपानादपेक्षः । कथं अन्यत्वंमापापत्ते प्राग-
 मापानानुपगमनादितं प्रतीति चेत् कार्यं पटादिकम्, अपेक्षितपरम्यापारत्वात्, यत् न कार्यं एव तथा एष्टुम् यथा गगनम्, तथा च
 प्यारिकम्, तस्मात्कार्यमित्यनुयानम् । नानासिद्धं, साधनम्, काराधिकत्वात् तस्यामयेक्षितपरम्यापारत्वे काराधिकत्वविरोधात्पापाक-
 तम् । इतिविमोचस्य काराधिकत्वापेक्षितपरम्यापारत्वं, यत् न प्यापेरिति चेत् कोऽप्याधिमोचो नाम ? मागुपपन्नस्य व्यवस्थ-

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

मिरपि प्राज्ञदूरपप्रसङ्गात् सन्ध्यपरिणामाविशेषेणात्, तन्नेकभोजनप्रवेशायोग्यवैकल्पिकैरपि कोत्रदुन्दरीः सन्ध्यस्यानन्वयप्रसङ्ग इति चेत्, न
 एकप्राथम्यप्रवेशात्प्रतिपक्षान्तराजो बोधवैकल्यानामपि तन्व्यस्याप्यप्राप्तप्रसङ्गात् । तन्व्यपरमाणूनां साक्षापरिणामभावात् सुमन्यवः प्रसर्पणादयोप
 इति चेत्, तर्हि तन्व्यपरमाणूनामपि समानपरिणामभूतां नामादिष्वपि विसर्पणात्स बोधो मा भूत् । सन्ध्यस्यामनादीनामप्यप्राप्तमपि कल्पना-
 प्रसङ्ग इति चेत्, तन्व्यपरमाणूनामपि प्रतिपत्तिविशेषेणान्यथाप्युपपत्त्या निवृत्त्यनाश्रयनादीनामप्यप्राप्तपरिणामत्वेति चेत्, तन्व्यपुत्रकामामपि
 यथा यत्र यदा वाचतां प्रतिपत्त्युपपत्तिरुच्यते तत्र तथा तावतामुपपत्तिरयोग्यपरिणामविशेषेणोपगमात् । तत्रैवं सन्ध्यस्य पुत्रकत्वमावत्ये
 रत्वेनपित्तादिविशेषेणमसिगावकर्मपूरवैकर्मोत्रप्रवेशाणुपपत्त्यो तन्व्यपरमाणूनामुपपत्तिविशेषात्तयोपेक्षामाहति । तदु य न पुत्रकत्वमावः सन्ध्यः,
 व्यस्यस्येत्वात्, सुप्तादिवात्, इति नापकस्यपुत्राभावात् पुत्रकत्वमावत्यं सन्ध्येत्येति चेत्, न, हेतोरसिद्धत्वात्, यतः कर्मस्यपुत्रकत्वात् कदाचिदप्यनान्त-
 प्रायसः प्रतिपादयेदोभैवन्तपुपयतिनः सन्ध्यस्य प्रसिद्धिरस्यसंलक्ष्यतामत्यन्तप्रसङ्गि । तदु य न पुत्रकत्वमावः सन्ध्यः, निश्चितमव-
 नान्यन्तरतो निर्गमन्यत्, तत्र नाहवः प्रवेशादस्यवाक्यकपेदनापेक्ष इहेनात्, यस्तु पुत्रकत्वमावो, न तस्यैवंपक्षेन, यदा कोष्ठारोः,
 तत्रादर्थं य सन्ध्यस्य, ततो न पुत्रकत्वमावत्यमिति चेत्, न, पुत्रकत्वमावत्येति यद्विरोधात् । तस्य हि निश्चितनिर्गमनादभा-
 वस्यत्वमावत्वात् कोदादितर्कादिपक्ष विरुध्येरत् । कथमन्यथा विहितवाचकप्रमाभ्यन्तरासिद्धकार्यैरिति निर्गमने स्तिग्यतादिविशेषेपरदृष्टं
 नाप्युमीयेत ? कथं वा विहितमिच्छादयद्वारोः समीक्षाभ्यन्तरनिश्चितस्यान्याधीतस्यस्योपपत्त्यासत्तिरूपप्रवेशोनुमीयेत ? तत्रमेवमादिकं
 वा तस्य निश्चितपदवैकल्यात्कमुत्प्रेषेत् ?, ततो निश्चितनिर्गमनापि । त्नेहादिस्यस्योविभिन्नविषयापी, न सम्यगपेतुर्पदः सन्ध्यस्य पुत्रकत्व
 मावत्यं प्रसिद्धिरेत्, तस्य पुत्रकत्वमावत्यमिष्येवात्सर्वेवाप्यविरोधात् । अतो बलवन्निर्गमनादप्यात्मा नावगममप्यस्यमावः प्राक् पश्चादपि

अस्मिन्मुपगमे जैन्याः प्रक्रियाया विरोधः स्यादिति दृष्टमाह, 'तदेतदपीत्यादि' (४) 'द्रव्यार्थावेद्याविति' (८)
 सौगतेभ्य पर्यायार्थमात्रावेद्याः स्वीक्रियत इति न तदप्रक्रियानुसरणेनोभयनयनाधिको जैनस्य सिद्धान्तव्याकोप इति
 मातः । प्रागभावाभाषस्यमायता (८) घटप्रागभाषर्चसरूपता, तदुद्रव्यस्य (९) गुरुव्यस्य, अभावासम्भवात् (९)
 घटोत्पत्तिश्चले र्वसासम्भवाद्, तत एव (९) घटस्य गुरुव्यरूपघटप्रागभाषसत्त्वाभावादेव, न जातुष्विति (९) घटोत्प
 तेर्पन्प्रागभाषर्चसोत्पत्तिरित्यतत्वादिति भावः । यदि पुनरिति (९) क्लेशेषु पूर्वपयसिषु घटप्रागभाषत्वमात्रकल्पने ताद्य
 तापदुर्बल्यक्तित्वादिना ते वा सादित्वेऽपि घटप्रागभाषत्वेनानादित्वेऽपि विरोधाभावाचेति भावः । 'तवापीति' (१०) न च
 घटप्रागभाषत्वापच्छिन्नप्रतिषेधिताकृष्वंसस्य घटोत्पत्तिव्याप्यत्वाभ्यायं वोप इति शङ्कनीयम् । र्वंसस्य सामान्यावच्छिन्नप्रति
 षेधिताकृष्वे नानामावाद्, एकघटद्वि घटान्तरप्रागभाषसत्त्वेन तदसम्भवाद्, एतेन पाषवृषटप्रागभाषर्चसवत्त्वं घटो
 त्पत्तिव्याप्यमित्यपि निरस्तम्, असम्भवाद् । न च यावत्तदुत्पत्तिप्रागभाषर्चसवत्त्वं तदुत्पत्तिव्याप्यमित्यपि वक्तुं
 युक्तम्, गौरवाद्, स्वविशेषे व्याप्तिषिमात्राद् ॥ द्रव्यपर्यायात्मेति (१२) प्रास्तनपर्यायिषु गुरुव्ये च घटप्राग
 भाषत्वं व्यासृज्यवृणीत्यर्था, प्रत्येकावृत्तेः समुदायादुत्पत्तिनिवमात् प्रागभाषत्वस्य प्रत्येकवृत्तिवृत्तौभ्ये तदवदाय
 दृष्टमाह 'नियमप्युभयेत्यादि' (१२) ॥ न च पर्याप्तिसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताकृष्वदुत्पत्तिप्रागभाषत्वावच्छिन्नप्रति
 षेधिताकृतदुत्पत्तिप्रागभाषस्य तदुत्पत्तिव्याप्यत्वाभ्यायं वोप इति वाच्यम् । एवं सति घटप्रागभाषत्ववत् घटत्वघट
 र्वमत्त्वादेरपि द्रव्यपर्यायोभयपर्यायसत्त्वापत्तेरतीन्द्रियवृत्तिव्येनाप्रत्यक्षत्वापत्तेर, एतेन विशिष्टद्रव्यप्रागभाषवावोऽपि निरस्तः ।

विशेषाननुदयेनानुपगतव्यवहारासम्भवात् । तद्विदमाह न च गत्यन्तरमस्तीति (१४) ॥ उपसंहारति 'ततो नेति' (१४)
ततो द्रव्यपर्यायात्मत्वाभावात् भावस्वभावात् प्रागभावाः (१४) ॥ ' इत्यन्तरमाह-भाषचित्तमक्षणादित्येति भावये
दम्यामित्यर्थः, तद हेतुमाह-भाष(पदार्थ)विशेषणत्वासिद्धेरिति नियमतो भावविशेषणतया प्रतीयमानत्वादित्यर्थः ।
अन्ये नैयायिका एव वृषटे, तान् एष्यति-तेऽपीति ' (१४५-१-१) प्राण् नासीदृ घट इति (२) प्रागभावाप्रतिषेधोक्ति-
त्वप्रकाररूपट्टविशेष्यरूपत्वमित्यर्थः । एतेन प्रागभावाप्रतिषेधोक्तिनोऽन्यास्तस्य गानार्थं सामान्यसङ्ख्यप्रत्यासत्तिसम्बन्धेन प्राचां
नैयायिकानामपास्तम् । षट्षिष्टेभ्यस्त्रयायभाषप्रतिषेधोक्त्यप्रकारकत्वबोधोपगमे दोषाभावाद्, विदुषाम्भावाविचात्र विनश्यद्व
स्वविषयकत्वस्य सुविकल्पकस्य निर्विकल्पकमेव सामग्रीविशेषादप्येव वा स्वीकृतं शक्यत्वाद् । प्रतिषेधोक्तिस्तस्यापि प्रति
बोधिस्वरूपस्य योग्यत्वादुत्पत्तिव्यवस्थ तद्यापिष्यद्व्यक्तत्वेनानतिप्रसङ्गात्, कैसपि वरमकारणसामग्रीव्यङ्ग्यत्वं प्रागभावात्स्य
प्रतिपाद्यते, तेषुपि पाठ्यप्रकारकतापानन्तरं क्वाप्येसाद्यो दृष्टतारसङ्ख्येरेष व्यङ्ग्यकत्वद्वयेयदृक्कत्वान्मप्याः स्वरूपसत्याः स्वरू
पेव ज्ञाताया वा व्यङ्ग्यकत्वेप्रतिप्रसङ्गाद्, व्याप्यत्वेन ज्ञातायास्तन्मोक्तौ प्रागभावादानुमितेरेवोपपत्तेः, तत्रालम्बानवकाशाद्,
तद्व्युत्पत्तिव्यवस्थैव प्रागभावाप्रतिषेधोक्तिनैव घटप्रत्यक्षजनकत्वं कल्पनीयमिति, विषयसन्निकर्षादेः कार्यसहभावेन हेतुत्वे वरम
सामग्रीकृत एव प्रागभावाप्रत्यक्षोपगमे तु प्राण् नासीदृ घट इति कल्पमव्युपपादयितुमशक्यम् । तदा षट्प्रागभावा आसीद्वि
त्यर्थस्तस्याप्यनुपपत्तेः, तदा अपिष्यतीत्याकारप्रत्यक्षं च शिरोमणिमेव दक्षितम्, 'अपिष्यत्वं हि न वर्धमानप्रत्यक्षमावप्रतिषेधोक्ति
त्वम्, यो धाविन्मघ मपिष्यतीतिप्रत्यक्षप्रसङ्गात् । किन्तुसुरस्यते मपिष्यतीत्यादेः समानार्थकत्वम् वर्धमानप्रागभावावप्रतिषेधो-

म्युत्सृज्यैर्त्यमानफालोचरस्त्रोत्तरपिकृत्वं वा, न चेदमप्यथमुत्पत्तेरीन्त्रियत्वादित्यादिना, "इत्यनुमानमिति । (३) यद्यपि
 प्रागमानप्रादुर्गते प्राग् नासीत् पट इति प्रत्यक्षमेव पथीठवृत्तपण्यते तथापि तस्य भाषाभाषविषयत्वसंशये उक्तानुमानाभाष-
 मिति नाल्पर्यम् । परमसामान्या हेतुना प्रागभावोऽनुमीयत एवेति केचित्, तद्वत्, अनुयोगिताविशेषरूपप्रागभावत्वादेः क्वचि-
 दप्रतीतो तादृशेणानुमानामग्न्यरादिषु वीपितिकारः, प्राग् नासीदिति प्रत्यक्षमुत्पद्यमानपटाकारपरिणतमृद्भ्यविषयमेव,
 प्रागभावादेरभावरस्यापिठवस्वरूपस्यैव स्वीकाराभास्वीतिप्रत्यक्षबलेनातिरिक्ताभावस्वीकारेऽभावेऽप्यभाषान्तरापचावनिष्टप्र
 सन्नारित्यादयानादेति चेत्, नेत्यादि । उपचरितनामाययिषय (५) इत्यभाषप्रतियोगिकाभाषाधिकरणकामावस्याधिक
 रमानतिरेकादित्वर्थः । ननुपचरितेनानामावेनेत्यादि (६) त्वन्मत इति शेषः । अस्मान्मते त्वविकरणत्मकामावेनैव सर्वत्रो
 पपत्तेर्नानापिठवस्वरूपस्यैव गौरवाभावादतिरिक्ताभाषकत्वनानर्थक्यमिष्टमेव, तस्या नानाधिकरणेष्वभावस्य तादात्म्या-
 विरिक्तः सम्बन्धः कल्पनीयः, मया तु तादात्म्यमिति तवैव गौरवात् । हेतुन्तरबीजसुपन्यस्य रूपयति—यवप्युक्तमित्या
 दिना (६) ॥ सामर्थ्यादिति (१०) अभिलाषामावेऽपि विशिष्टज्ञानसामग्रीबलम्यत्वादित्यर्थः । एतद् गुणादावपि तुल्यमि-
 त्वा—'तद्विशेषस्येति' (१०) त्विष्टक्यनिर्विकल्पकत्वानेकान्तस्तु भाषित एव प्राक् । अतिरिक्तोऽपि प्रागभावो
 तापवादक एव कल्पनीयः प्रतियोगिभेदेनाभाषभेदे मानाभाषादिति पथं परिगृह्य तस्यानादिसान्तत्वं रूपयितुमुपक
 मते—किञ्च प्रागभाष (११) इत्यादिना, अनन्ताः प्रागभाषा इति पथमुपन्यस्य रूपयति—'पावन्तीत्यादि' (१४) स्वतन्त्रा
 (१४५-२-१) अन्यानाधिताः, भाषाधिताः (२) भाषाधिताः, कालाकाशविद्यादीनां हि स्वतन्त्राणां भाषत्वं

तादृ स्वतन्त्रे प्राप्ताभासस्य भावत्वं स्यादिति भावः । न चानुत्पल इत्यादि (४) ॥ अत्रेवं चिन्त्यम्, अनुत्पन्नः प्रप्य
 स्तो वा प्रागभासस्य ध्वंसस्य च नाशयोऽभ्युपगम्यते, किन्तु प्रतियोग्यवेत्तनभ्युपगतोपासम्भोऽप्यम्, प्रतियोगित्वं च तयोः
 स्वरूपसम्बन्धविशेषरूपं ज्ञानविषयतावदेवोपपद्यत इति । 'यदि पुनरेक एवेति' (५) देशकालयोर्विशेष्योत्तुत्वेनानतिप्रसङ्गात्
 तत्कार्यनियमाय तदस्याप्यभावो न कल्पनीयः, किन्तु व्यवहारार्थम्, स वैकल्येऽपि विशेषणभेदान्निमित्तत्वोपचारेण निर्वाही
 स्वर्गः । कार्यस्यैवेति (७) पूर्वकालावच्छिन्नप्रतियोगितया षट्षिष्टिद्योऽभावो षट्प्रागभावाः १ । तत्परकावच्छिन्नप्रतियो-
 गितया तादृशः स षट्दर्शितः २ । तादात्म्यावच्छिन्नप्रतियोगितया तादृशः स इतरेतराभावः ३ । तादात्म्येतरसंसर्गविच्छिन्न
 प्रतियोगितया तादृशः सोऽस्यन्ताभाव इत्यर्थः ४ । प्रत्ययभेदस्यापि तयोपपत्तेरिति (८) न वैवं स्नेहप्रतियोगिकामा
 दस्यैव गन्धप्रतियोगिकत्वात् दृष्टिर्वा न स्नेह इति वन्न गन्ध इति व्यवहारावच्छिष्टि वाच्यम् । विद्विष्टाधारताभेदस्वीकारे
 नोपपत्तेः, वन्न स्नेहप्रतियोगिकत्वविद्विष्टाभावत्वावच्छिन्नप्राधारतासत्त्वेऽपि गन्धप्रतियोगिकत्वविद्विष्टाभावत्वावच्छिन्नप्राधारता-
 मादत्, समवायेकत्ववादेऽपि रूपरचीकृत्वादिविविक्कप्यवहारस्त्वेवमेवोपपत्तेः, सचेकत्वप्रतिषन्वाऽभावेकत्वं विद्वन्तीति
 पटान्तद्वारेणाह—सत्तेकत्वेऽपीत्यादिना (८) ॥ न तु सत्तेति (१३) विशेषणभेदेन विद्विष्टसप्तानभेदापदाधारताभेदाद्वा प्रवि-
 नियतमेव व्यवहारोपपत्तेरित्यर्थः । इयमेव रीतिरभावेऽप्यनुसर्पन्मेत्याह तर्हि तत् एवेति (१३) अस्त्येवमेक एवाभावस्तत्राह—
 न वैकोट्यभावा इत्यादि (१२) ॥ प्रक्यायीत्यादि (१४१-१-१) यथा वैशेषिको लोको द्रव्यादिपदपदार्थविषयमात्रा
 द्रव्यादिभ्यपहारं प्रवर्त्तयति, यथा वा प्रमाणादियोऽवयवपदार्थवादी नैयायिकः, प्रकृतिमहदादिपञ्चविंशतिपदार्थवादी साष्टक्या,

रूपादिस्कन्धपञ्चरूपादी सौगमस्य तत्रादिकत्वापपद्व्यपहारं प्रवर्तयति-तथा गतानुगतिको लोको विषयनिरपेक्षमेव विक्तस्य
मात्रात् प्रागभावादिभ्यवहारभिरपर्यः । ततो नेत्यादि (१४६-१-२) प्रमाणेन न प्रतीयत इत्यर्थः । असत्कृत्वात्वा प्रती
दमानस्त्वं छद्मविषाजवा ज्येयसौम्रात्रपात्रतामनुभवतीति हृदयम् । न पुनः साङ्गयोऽन्यो वेति (३) सास्त्व्यः कापिलो,
यौगादिरन्या, सास्त्व्यस्यादुपालम्भपात्रत्वे हेतुमाह-सत्येति, उपपरिसकार्यद्रव्याभ्युपगममधिकृत्याह-‘तिरोभावे
स्यादि (३) भावस्य भायेरयादि’ (३) तथा च न, सास्त्व्यस्य सर्वथा प्रागभावापक्षोऽसत्कृतातिविषयतोपगमस्यैव तदर्थ-
त्वादिति भावः । अन्यस्य यौगादेरदुपालम्भपात्रत्वे तु व्यक्त्या प्रागभावस्वीकार एव हेतुर्द्रष्टव्यः, नैरपीति (७) स्याद्वादि
भिरपीत्यर्थः । अरिना नैपायिकैकदेशिमिपि सभिराकरणं वृज्यते, तथा च दीधितिकृन्मत्तानुसारिणः, ननु प्रागभावे किं
मानं ! न तानत् प्रत्यक्षम्, असिद्धेः । पटो भविष्यतीत्यादिप्रत्ययस्य वर्तमानकालानन्तरकालोत्पत्तिरूपविषयत्वात्, नाप्यनु-
मानम्, अप्रयोजकत्वात्, न च पट्वादिकार्यधारावासाय प्रागभावसिद्धिः, कार्यद्रव्यत्वावच्छिन्ने समवायेन द्रव्यत्वावच्छिन्नाभावस्य
हेतुरेवेनैव तद्वारात्वात्, न चान्याप्यपक्षेः कार्यस्य द्वितीयक्षणे उत्पत्त्यापत्तिः, समानावच्छेदकतया तत्र भावस्य हेतुत्वात्, न
च संयोगादेः प्रदेशनियमा स्वभावाधीनाश्चत्प्रागभावप्रादेशिकत्वादिति प्रागभावसिद्धिः, तत्रोद्भाविहेतुत्वेनैव तन्निपमात्,
न च तयापि निर्विकल्परूपस्य चतुर्थक्षणे उत्पत्तिवारणाय तत्रोत्पत्तिवारणाय कारणस्य वक्तव्यम्, तथा च लाघयात्प्रागभा-
वस्य तत्रगृह्यधितमिति वाच्यम्, तन्निर्विकल्पककालोत्पत्तिरूपस्य सभ्यतयादेरेव तत्र प्रतिबन्धकत्वादसम्भवादभावस्य च तदेतत्
स्यादस्तुतो निर्विकल्पकत्वस्य कार्यतानवच्छेदकत्वापादश्चप्रत्यक्षसामग्रीसत्ये साहस्रप्रत्यक्षोत्पादनियमाभिर्विकल्पकापचिरेष

तदनु स्वतन्त्रे प्रागभासस्य मासत्वं स्यादिति यावत् । न चानुत्पन्न इत्यादि (४) ॥ अत्रेदं चिन्त्यम्, अनुत्पन्नः प्रपञ्च
 स्यो वा प्रागभासस्य व्यसृष्ट्य न नाभयोऽभ्युपगम्यते, किन्तु प्रतियोग्येवैव्यनभ्युपगतोपास्यमोऽयम्, प्रतियोगित्वं च तयोः
 स्वरूपमन्वयिद्वेषकं ज्ञानरियतत्वावरेषोपपद्यत इति । 'यदि पुनरेक एवेति' (५) देहकाठयोर्विशेष्योद्गुत्वेनानतिप्रसङ्गात्
 तत्प्रत्ययनियमाय तत्परप्राप्तमात्रो न कल्पनीयः, किन्तु व्यवहारार्थम्, स चैकत्वेऽपि विशेषणमेवास्मिन्मत्स्योपपद्येन निर्वहणी
 स्वर्थः । कायस्यैवेति (७) पूर्वेकाकाशच्छिन्नप्रतियोगित्वाया धर्तृविशिष्टोऽन्मात्रो धट्टप्राप्तमात्रः १ । उचरकाठावच्छिन्नप्रतियो
 गित्वा तादृशः स धट्टर्ज्वः २ । तावास्तस्यावच्छिन्नप्रतियोगित्वा तादृशः स इतरंगरामात्रः ३ । तावास्त्येतरसंसृज्यमिच्छिम
 प्रतियोगित्वा तादृशः सोऽन्यन्तामात्र इत्यर्थः ४ । प्रत्ययमेवस्यापि तयोपपत्तेरिति (८) न चैव स्नेहप्रतियोगिकमा
 तस्तेन यत्प्रतियोगिकत्वात् धृषिण्यां न स्नेह इति वक्तुं मन्त्र इति व्यवहारापत्तिरिति वाच्यम् । विद्विद्याचारत्वामेवस्वीकारे
 योपपत्तेः, तत्र स्नेहप्रतियोगिकत्वविशिष्टाभावत्वावच्छिन्नाधारतासत्त्वेऽपि गन्धप्रतियोगिकत्वविशिष्टाभावत्वावच्छिन्नाधारता-
 मादात्, यमदापैकत्वपादेऽपि रूपवक्त्रीरूपत्वादिविशिष्टव्यवहारस्येव्येवोपपत्ता, सत्तैकत्वप्रतिषेधन्याऽभावेकत्वं सिद्धतीति
 पदमन्तद्वा रेणार-सत्तैकत्वेऽपीत्यादिना (८) ॥ ननु सत्तेति (१३) विशेषणमेव न विशिष्टसुखामेवोपाधधारतामेवाद्या प्रति-
 निपत्तयेत् न्यवधारतोपपत्तेरित्यर्थः । इयमेव स्थितिराम्येऽव्यनुसर्तस्येत्याह तर्हि तत्त एवेति (१३) अस्त्येवमेक एवामास्यतादृ-
 न चैक्येऽन्यभावा इत्यादि (१३) ॥ प्रख्याप्यतीत्यादि (१४-१-१) यथा वैज्ञेयिको लोकेने प्रख्यापितृपदार्थेवैक्यमात्रा-
 दृग्पादिव्यवहारं प्रदत्तवति, यथा वा प्रमाणादिवोदद्वयपदार्थपारी नैयामिकाः, प्रकृतिमद्वयवियञ्जविद्वद्विपदार्थपारी व्यावृत्तव्या,

[illegible]

दुपटा, सामग्र्याः कार्यकारणच्छेदकवच्छिन्नमव्याप्यताया एव स्वीकरात् । अथ तथापि द्रवतन्तुषु भाविनः पटस्य त्रिषु
 रादितन्तुषु संयुक्तेषूत्पत्तिः स्यात्, सामग्रीसत्त्वात्, न च प्राग्भावावस्थायि सत्त्वावस्थायि द्रवतन्तुषु निर्दिष्टा, तत्प्राग्भावाव
 व्याप्यत्वावस्थायि सत्त्वावस्थायि न, न, कतिपयसंयोगेभ्यस्तीतेष्वनागतेषु वा तत्पटानुत्पत्तिप्रसङ्गाद्यत्पटव्याप्यत्वाव
 स्तंयोगत्वेनैव हेतुत्वसम्भवात्, वस्तुतः सामग्र्याः कार्यकारणच्छेदकवच्छिन्नमव्याप्यताया एवोपगमात्पटा द्रवतन्तुरादि
 तन्तु रूपपटस्यैवोत्पत्तेः द्रवतन्तु रूपपटस्यापावकाभावो व्यक्तिस्वानीयापक्षिविरहात्, तर्हि तत्पटत्वावच्छिन्ने किं नियाम
 कम्, सामान्यतः इत्थञ्चकारणताकण्डययन्तुवत्संयोगादितारद्वयनियामकत्वमेव हेतुत्वमिति चेत्, तर्हि प्राग्भावावस्थायि अत्र
 कल्पं दुर्बलम्, तदुपेक्ष्य तदान्वयासिद्धत्वमिति चेत्, तदेति विफलम्, तर्हि अन्यसत्त्वेन सत्त्वेन हेतुहेतुमन्नावेनैव निर्वाहोऽ-
 स्तिवति चेत्, न । तन्तुत्वादिना कस्यचित्पटुद्विष्यपदेययोपगमाव्याप्यपक्षे, किमाहस्मिन्नन्तरे क्वचित्छिन्नसामग्र्यनिबन्धे एता
 वत्सत्त्वेऽवश्यं पटोत्पत्तिरित्यभिप्रायः, इत्येव च प्रवृत्तिरिति दुर्घटा । तारद्वयनिबन्ध एव कृत्तिसाध्यताधीसम्भवात्, तत्पटत्वाव
 च्छिन्नसत्त्वावस्थायि सत्त्वावस्थायि तद्वर्मावच्छिन्नसामग्रीसत्त्वेऽपि तथाविधयायोयात् तद्वर्मावच्छिन्ने प्रवृत्त्यभावात्, किञ्च विवे
 चान्वयव्यतिरेकस्यैव सामान्यव्यभिचारानिर्बन्धानुसङ्गादुक्तविशेषोपात्तरानुपस्थितिसापक्षविप्रतिस्त्वानवस्थात् सामान्यत एव
 हेतुहेतुमन्नावस्थात् प्राक्कामावादेव न विद्वेषक्यकारणमावस्थितिः । व्यक्तिस्वानीयापक्षिसत्त्वेऽपि च तदा द्रवतन्तुसमुत्प
 त्तिविधिद्वयसंयोगहेतुत्वादेशोपपत्तेः । अथास्तु कस्यनियमप्रत्यक्षयोगहेतुत्वावस्थायि वेदनियमाय प्राग्भावावस्थितिः, द्रवतन्तु
 तन्तुनां तदवस्थसंयोगानां च विधिष्व तदेतत्त्वे मोरवात् व्यभिचारात् तत्प्राग्भावावस्थेव सापक्षायत्पटोत्पत्तात्, किञ्च यत्र द्रव-

तन्तु रूपदस्य मध्येऽपरसंयोगनाश्यादण्टुपदप्रयोत्पत्तिरत्र तयोः कालनियमस्य छततन्तु कनाद्यहेतुत्वेनैव सिद्धौ
 दशानियमाय प्रागमानसिद्धिरिति चेत्, न । तत्र परमसंयोगछततन्तु कनाद्ययोः स्वसमानाधिकरणान्मत्वविशेषसंगणेन हेतु
 रगारेव देशनियमस्यापि सम्भवात् । न च यत्र युगपदुत्पत्तौः छततन्तुसंयोगीः पट आरभ्यते तत्र परमसंयोगानामपि तत्त्वसत्त्वेन
 हेतुत्वे गौरवात् प्रायमानसिद्धिः, तत्रापि साधत्संयोगमात्रवृत्तिजात्या द्रव्यारम्भकतान्छेदकथास्यैव वा तत्कालावच्छिन्ना
 न्यतमत्वसंसर्ग्ये हेतुत्वात् । न च बुद्धिविशेषेण विनिगमकामावाः, तस्य प्रत्यक्षब्रह्मादिरूपतया निर्णयामावाभिधिताम्यमि
 धारकस्य संयोगस्यैव हेतुत्वात् । स्यादेतद्, व्यक्तिस्वानीयापक्षित्वे बहूनां तन्तूनां युगपदुत्पन्नान्तसंयोगादुत्पन्नपदस्य
 नानासंयोगनाशाभयतः पुनस्त्वयमेव तन्तूनां संयोगान्तरात्पदान्तरोत्पत्तिकाले उत्पत्तिवारण्याय प्रागमावसिद्धिः, उत्तरपदस्तु
 प्राग् नोत्पद्यते पूर्वपदम्भमस्यापि तदेतुत्वात् । न च प्राक्तनपटे बहुत्वविशेषस्य हेतुत्वात् दोषो नव्यनये तद्बहुत्वस्याप्रेष्ये
 सरगदीदृशानन्तमास्तनपटोत्पत्तिवारण्याय कार्यत्वावच्छिन्ने प्रागमावत्वेन हेतुत्वस्यैकस्यैवोचितत्वात्, आकाशाद्युदासीन
 मादाय बहुत्वस्य हेतुतापेमेति चेत्, न, ईशरीयोपादानप्रत्यक्षादेस्तत्कालावच्छिन्नतत्त्वपटावच्छिन्नविशेषेभ्यतया हेतुत्वेऽहु
 पस्पभावात् ॥ वस्तुतस्तत्कालावच्छिन्नप्रतपटोत्पत्तसंयोगाभावकृतात्यन्ताभाव एक एव कालवेद्यनियामक इति नूतनः
 पथा इति दिष्टः ॥ अत्र तत्कालावच्छिन्नसरेऽस्यरूपास्तथामभ्यताया एव तत्कार्यदेवकालनियामकत्वम्, न च वि-
 निगमकामावाः, सामानाधिकरण्यप्रत्यासत्तेर्विनिगमकत्वादित्यस्मदीयाः ॥ प्रागभावात्प्रागमावादेस्त्विति (९)
 पदस्य प्रागमावाः कुशल तस्य कोऽस्तस्य स्यासस्तस्यापि मृत्पिष्ट एव परमाणौ विभ्रान्तिः, तत्परम्परानाधारधटप्रभ्वंसप

तत्प्रागनापारकामग्रस्य पृच्छयात्पराप, न गतरितिच्छोः पृथग्पदम्, षट्प्रागमाधर्गस्यपरमेव गृह्यपरमिति तु विमभागस
 नालनुगतासाद्रियत इति क्तमुरात्रोपजीवीष्यपदातानुसुता वचाः ॥ तत्र (१०) पुरार्थपरिषामसन्नातो, अस्या (१०)
 प्रागमास्य गृह्यणाचनारः (१०) पुरोचपर्ययात् प्रागमकस्यप्रसङ्गरूपः, मन्तानत्याभिप्रायायिति (१२) अगृहीतमेद
 रारिगुलेः कृतानादिग्रादिष्यपदातोपपत्तेरित्यर्थः । नन्वेतं मन्तानस्य शाब्दतत्वात् शाब्दतमेव प्रागमावैकृत्यानादित्यादि
 त्वादित्यवहातपिमाह सन्तानिगजाकेत्याह स्मिति (१२) पुर्य्ययवानां गटप्रागमापत्येऽपि यापयधितुमेयंदोरप
 तिज्ज्याप्यरात्र दोष इत्याह-नशब्दरिमन् पक्ष (१२) इत्यादि, गृहकालमिच्छिाम्नास्येति न च पुर्य्ययवस्य प्राग
 मागमारे आरमाधयः, गृहकाल्यमानायातायते न तमन्त्यवेच्छुतरकालपदार्थस्य प्रागमावगमर्तवेज्ज्योन्याधय इति
 वाच्यम् । कालरिद्वेषादिगिष्ठस्वरूपमण्येन गृह्यप्रादेव प्रागमावज्यपदातोपपत्तेः, सम्बन्धस्य च प्रागनुपस्थित्यस्यैव संलग्न
 तथा तद्विषयमात्र, इत्थेन कालरिद्वेषयदित्यमन्थेन गृदादिद्रव्यादेव गृदादिद्रव्यपदातोपपत्तेः पृथगिद्रव्यमपि नातिरिच्येत, न
 नेत्यभिप्रायः कर्तुं पृथगे, व्यपरासन्यपदिनोऽभिप्रायमेधिमन्तो तस्यापि गतयामतययपिन्त्यायां गवदेव-
 मिदं गृह्यमन्यमाप्रागगापत्तिरिति नेत्, न, गृदादिद्रव्यात् पृथगिद्रव्यस्य प्रत्यभिप्रायनादिना किञ्चित्कालस्यापिरेन मिद्वस्य
 पृथगनुभूयमानरेन तमात्राशब्दस्यनात्, प्रागमावादेस्तु तथा गृथगननुभूयमानरेनापारमात्ररूपस्यशब्दस्यनात्, इत्यमेव
 व्यपरासन्यमण्ये, पृथगिद्रव्ये आपारमिभ्रस्यमुत्तममागपयति तु तदभिप्रायं तथेति विवेकः ॥ 'तस्या येति' (१४५-२-४)
 अन्तरिद्वेषमिदमृदादिद्रव्यरूपस्य पृथगिप्रागमापस्य कागोत्पत्तेः विधिपृच्छोः द्रष्टव्यः । फामयिद्वेषादिगतागम्यन्तेन गृदा

विद्रुम्यरूपत्वे च सम्बन्धविशेषावच्छिन्नप्रतियोगिताकाः स इति तत्त्वम् । पर्यायिरूपतयापीति (४) नानाव्या
 नुगतस्य प्रायमावर्ण्यायैकस्यापि कल्पनादित्यर्थः । यद्यप्यनुगतनुपर्यायाधारतया प्रत्यभिज्ञानविषयतया च न तदेकत्वं
 सिद्ध्यति, तथापि घटादौ घटप्रागभावादेरेकस्यैव हेतुत्वे सापवाप्तस्यैकत्वसिद्धिरिति परमार्थः । अनेकत्वेऽपि कथञ्चि
 देकत्वं स्याद्वाद्द्वानविकल्पनेन छरीराविद्यमानेन उक्तमिति, स वैकानेकत्वभाव इत्यादि (८) ॥ कारणस्येति
 (१२) नहि क्वात्ममातारूपरुद्रकार्यनाशे घटकारण कायते, विपरीतव्याप्तेरभावात्, न च त्वमावे घटोऽस्मिरापादयितुं
 द्रुम्यत इत्यर्थः । मृदाविद्रुम्यमिति (१४७-१-२) घटप्रभ्वंसे व्यवहारहेतुता तु न घटोऽचरकालवृत्तिघटाकारविकल्पघट
 द्रुम्यत्वेन, उचरत्वस्य भ्वंसगर्मतयात्माश्रयादिवोषापणे, किन्तु स्वोचरकालवृत्तित्वस्याकारविकल्पस्वद्रुम्यत्वेति धितयसम्भवेन
 घटविशिष्टत्वेन स्वोचरकालावच्छिन्नत्वपरिचायितव्यस्वद्रुम्यत्वसम्भवेन तद्वृत्तविशिष्टमृदावित्वेन वेति बोध्यम् । प्रमाधार्यमाया
 तु प्रभ्वंसी द्रुम्यपर्यायात्मैकानेकत्वमाश्रयेति प्राग्भवेव द्रष्टव्यम् । कार्यद्रुम्यं तत्वापादनीयमिति (८) पुरुषव्यापार
 नान्तरीयकत्वेन घटादेः कार्यद्रुम्यत्वं साधनीयमित्यर्थः । ततश्च प्रागभावाप्रतियोगित्वेन तस्यानादित्वमापादनीयम् । घटा
 दिक्षर्यद्रुम्यं यदि प्रागभावाप्रतियोगि स्यादनादि स्यादित्येवमिति बोध्यम् । तदाह- ' तथेत्यादि ' कार्यत्वानादित्वयोरुक्तम्
 योरापादने तु प्रागभावावनिर्द्धारस्य न कथमपि सामर्थ्यमित्येवं व्याख्यातम् । ' आपाण्यस्यापीति ' (९) स्वतन्त्रानुमानाव
 प्रसङ्गापादनस्यापि प्रसिद्धादिरूपकत्वसामर्थ्यादिति बोध्यम् । अतिदिशति एतेनेति (९) ॥ तस्य विरुद्धत्वादिति
 (१२) द्रुम्योऽप्रमिष्यन्तेः प्राक् सन् स एवायमिति प्रत्यभिज्ञायमानत्वादित्यत्र सर्वथा प्राक् सत्तया एव साध्यत्वा

णामेऽप्येय पर्यनुयोगस्तु इति (१४८-२-९) अबस्था कालकृतो विज्ञेयः, परिणामस्तु सत एव प्रवेष्टपरिणामादिनान्यथा
 भाव इति विज्ञेयः। तस्य (५) प्रचानस्य, तत्कार्यत्वेन (५) उपकारकार्यत्वेन, उपकार्यत्वस्य कार्यत्वविशेषत्ववित्त्वर्थः। आच्ये
 'सर्वं समानमिति' (५) परिणाममेवामेदप्यवृणमिति, तदाह वृणमिति। 'यावन्तो दीत्यादि' (५) ॥ तस्यामिति ()
 तस्यां (८) प्रचानस्योपकाराणां बाऽन्यस्यायाम्, 'मोग्यस्य प्रकृतिमावादेरभावे, पुंसो मोक्षतृत्वाभावाच्च भावः स्यात्
 (८)। तस्य (९) मोक्षतृत्वस्य, तद्वत्तत्वात् (९) मोग्यस्य निवृत्त्यात्, अवस्थानाभावात् (९) स्वरूपासिद्धेः। तर्हि
 तस्य कारणावात्मछान्मोऽनुपगन्तव्य इति (१४९-१-३), तस्याविर्भावस्य, न वेदेन तवाविर्भावस्य नित्यं सुखमसत्त्वं
 वा स्यादित्वर्थः। आत्मछान्मे (४) उत्पत्तौ, तदेवं सांख्यमतस्यापुस्तत्वात् दृढ्यस्य सत्यसमर्पनाय तदनुसरणं मीमांसकस्य न
 न्याय्यमित्युपसंहारि 'ततो नेत्यादि' (७) ॥ किं कृतमभवणमिति (८) दृढ्यत स्तमिकपदिः भावणकारणस्यास्त्वत्
 स्य सत्यादित्वर्थः। 'तिरोचापकस्येत्यादि (९)' प्रौढिषावेत्यम् ॥ वस्तुतः दृढ्यभावप्रतिषन्धकवायुविशेषकस्य नागौर
 वमेव इत्थं बोध्यम्। किञ्चैवं कस्यत्वत्वादिप्रकारकप्रत्यक्षप्रतिषन्धकत्वावच्छेदिका अपि जातयो वायुसंयोगेण कस्यनीयास्त्वाम्
 परस्परं कोलाहलसङ्गीपवायुसंयोगे संकीर्णन्ते, तदा कस्याचेकतरप्रकारकप्रत्यक्षस्याप्यभावादिति जातिरूपो विज्ञेयो दुर्बलाः
 तच्चद्रापुनामन्यतमत्वादिना प्रतिषन्धकत्वे चोदासीनप्रवेष्टाप्रवेष्टाभ्यां विनिगमनाधिर इति न किञ्चिदेतत्। ननु कोलाहले
 कत्वादिप्रवृत्तारणाय दोषाभावात् कस्यापि प्रत्यक्षे हेतुत्वमपेक्ष्य विद्यातीयनिमित्तपवनसंयोगहेतुत्वमेव ज्यायः। तथा च विना
 दान्मुपगमेऽपि दृढ्यस्य विनासीयनिमित्तपवनसंयोगाभावाच्च तमभवत्तं यथिष्यतीति नानुपपत्तिः, प्रत्युत दृढ्यप्रागभावस्य

माकृत्यनलापनेनोपपठितरेवेत्याशङ्क्याह—‘ननु चेत्यादि’ (१३) तदनुतिरपीत्यत्र नैकान्तत इति योजनीयम् । तद्विक्रमे
 सम्भवाविति () सदृकारिकारणविक्रमेऽभुतेः सम्भवादित्यर्थः । तर्हि किमयमित्यादि (१४) ॥ योग्यशब्दसत्ये इन्द्रि
 यमनोष्वापारादुद्बुध्ये तन् प्रत्यक्षं स्यादेव निमिषपवनसंयोगस्य घ्राणसंभिधानमात्रेण गन्ध एव सुब्दे कर्मयभिधान
 मात्रेणोपकारित्वान् विद्रिभ्य द्रव्यप्रत्यक्षदेहेत्युत्पत्तेः । अत एवात्र नैयायिको नीमासकं पर्यनुयुहते, त्वया
 चैत्रादेः स्वीयमैत्रद्वुकादिककारादेः प्रत्यक्षे चेन्नाविकर्मविच्छिन्नानां विजातीयसंयोगानां कारणत्वं वाच्यमित्यसियोरप्यं मम त्व
 वच्छेदकतवा चैत्रादिककारादौ विजातीयवापुसंयोगो हेतुस्तत्सुखीयनिसिद्धयव्यप्रत्यक्षे च तत्सुखीयकर्मविच्छिन्नमसमवाय
 इति कर्म न सापेक्षमिति, अस्मन्मते तु बाधो बाधुः प्राप्त्ये नतु कारको व्यञ्जको वेति तदुपनीतयव्यस्य भोत्रेण संयोगम-
 त्याप्त्येव प्रवृत्त्याच्छब्दविषयकमात्रमे भोत्रसंयोगत्वेनैकदेहेतुत्वेन चक्रेणोपपत्तावतिष्ठावमिति भवेयम् । अस्माकमर्थसम्बन्धेऽस्मा-
 कर्म्यस्य व्यतिरेकाध्यविरेकपर्यस्तु परिणामार्थवत्यागदेव प्राचीनप्रत्ययानुरोधेपिभिरुद्बुध्येतः । वर्णानां नित्यत्वसर्वगतत्वा-
 न्मुपगमे सङ्गता सुतिः स्वात् क्रमभुविषय विकस्येत । कार्यत्वे तुवस्तुभोवविद्वान्तयोः क्रमइत्यपेक्षया क्रमोत्पत्तिप्रतिपत्त्योरविरोच
 इत्याह—किञ्च वर्णा इत्यादिना (१४९-२-५) ततः क्रमोत्पत्तिप्रतिपत्त्योरन्यथानुपपत्त्या न सर्वगता वणा नापि
 नित्या इत्यन्तेन ॥ (१५०-१-५) ननु चैत्रादिककारादिप्रत्यक्षे विजातीयनिमिषपवनसंयोगहेतुत्वाभानुपपत्तिरिति चेत्,
 न, ठक्त्रोपपत्त्यात्, किञ्च शुब्दस्यार्थस्वपक्षे तत्र चैत्रीयत्वादेरेवासिद्धिः, केत्रजन्यत्वमेव हि चैत्रीयत्वं स्वाभयजन्यतापि
 दोषसम्बन्धेन केत्रत्वमेव शा, एवं च द्रव्यविशेषादस्त्वपिदोषाभानोष्पेयप्रसङ्गः । न च केत्रइत्यपिप्यक्तिकविषयत्वमेव चैत्रीयत्वं,

मैत्रशब्दस्यापि वैत्रक्यांगितस्य वैत्रेयामिष्यकः । न च वैत्रीयतान्त्रादिष्यापारब्धन्यामिष्यकिपियत्वं सत्, द्रव्यत्वत्वापत्ति-
 प्रसङ्गात्, नापि द्रव्यत्वे सतीतिविशेषणत्वनितिप्रसङ्गः, एतावदप्रतिसन्धानेऽपि वैत्रीयोऽयं द्रव्य इत्यनुमणात्, न नैवं वैत्री
 यत्वं जातिरेव न तु वैप्रमन्यत्वादिक्रमपीति सविशयोऽनुगमो न द्रव्यकार्यत्वपक्षपातीति बाध्यम् । तादृशजातेरपि वैत्रजन्य
 तादृशैव फलदेव सिद्धौ तस्य तथात्वादिति विद्मः । नन्वनुमानाद्वर्णनित्यत्वं सेत्स्यतीत्याशङ्कते 'ननु चेत्स्यादि' (५)
 तदुपपत्तिं भाष्यकृत् 'सगिकेष्ट्वेयेति (६)' नर्तय्याः कर्माङ्गारादियु द्रव्यमण्डुरेष्वेव तदेवेदं करणं स एवायमङ्गार इति
 प्रत्यभिज्ञानदर्शनासित्यत्वविरुद्धव्यपिकत्वेन व्याप्तं प्रत्ययिद्धानं नित्यत्वे साम्ये विरुद्ध सादृश्यदोषत्वेनैकत्रैवेकत्वविषयकत्वेन सत्
 प्रवृत्तिनिवसादित्यर्थः । क्रतुद्रव्यनयनमित्य वेदं भीमासकं प्रति दृषयमिति स्याद्वादिनो नापसिद्धान्तो, नानानयनये
 भगवत्प्रवचने स्वपितृ कस्यपिदाभरणे दोषाभावादिति मन्तव्यम् । दोषस्वतान्त्ररमाह 'पतेनेति' (६) क्षणिकामि
 र्मुदिभिर्दोष्मभिषार इत्यर्थः, इत्यभिधानादिति (७) द्वास्मान्तर इति श्रेयः । विरुद्धत्वेऽपि व्यभिचाराभिधानं च
 दोषसाङ्गसम्भवादिविरुद्धम्, दुद्विक्रमणोरन्येकत्वाच्च विरुद्धत्वमित्याशङ्कते - 'नन्विति' (७) ॥ अतिप्रसङ्गमेवदृष्टं युक्तमिति
 परिहरति क्रियैकत्वेऽपीत्यादि (८) ॥ द्रव्यानित्यत्वमुपसंहरति, तदयमिति (१३) ॥ सर्ववर्मेकत्वनिरासादकारादिवर्णस्यैकत्व
 मपि नास्तीत्याह - 'तदेवमिति (१३) ॥' ऐक्यमेव दृष्टसारिकाद्याधयमेवात्, स्वमाषमेव च तारमन्दाविमेवाद्रष्टव्यः । 'युगप
 त्प्रतिनियतेति' (१५०-२-४) ननुतार त्वादयो वायुगता एवाकारादावतोप्यन्त इति न तेऽकाराविमेदकाः स्युरिति वेत्तव्यं,
 एव सत्यत्वादेरपि वायुवर्मत्वापणौ द्रव्यस्यैष्यप्रसङ्गादत्रैव द्रव्यस्यापि वायुवर्मत्वापणौ द्रव्यमात्रस्य दृशजल्लिखप्रस

शास्त्रतत्त्वापेक्षेनोपपत्तिरेवेत्याहुं ब्याह- 'ननु चेत्यादि' (१३) तदभ्युत्थिरपीत्यत्र नैकान्तरत इति योचनीयम् । तद्विक्रमे
 सम्भवाविति () साहचरिस्वरूपविभक्तेऽभ्युतेः सम्भवादित्यर्थः । तर्हि किमयमित्यादि (१४) ॥ योग्यशब्दसत्त्वे इन्द्रि-
 यमनोभ्यापारसादुक्त्ये तद् ग्रन्थस्य स्यादेव निमिषपवनसंयोगस्य प्राणसंविधानमात्रेण गच्छ इव क्षुब्धे कर्षयमिषान
 मापेयोपकारित्वाद् विधिष्य शब्दग्रन्थस्येत्युक्त्ये मानाभावादित्यर्थः । अत एवात्र नैयायिको भीमासक पर्यनुयुह, त्वया
 वैत्रासेः स्वीयमेतद्भुक्त्यादिककापदेः प्रत्यक्षे वैत्रादिकर्माविच्छिन्नानां विवाहीयसंयोगानां कारणत्वं वाच्यमित्यसिगौरवं मम त्व
 दच्छेदकतया वैत्रादिककारादौ विवाहीयवापुसंयोगो हेतुस्तत्पुस्वीयनित्सिद्धशब्दग्रन्थस्ये च तत्पुस्वीयपक्ष्याविच्छिन्नसमुदाय
 इति कर्म न कापवमिति, अस्मन्मते तु वायो वायुः प्राणश्चे ननु कारको व्यञ्जको वेति तदुपनीतशब्दस्य मोत्रेण संयोगात्
 त्यासत्येव ग्रहणाच्छब्दविपयकभावे मोत्रसंयोगमत्येनेच्छेत्तुतस्य सक्रमोपपत्तावतितापवमिति भेदेयम् । अत्रामर्ष्यसम्बन्धनेऽसा-
 मर्ष्यस्य व्यतिरेकम्यतिरेकवर्षस्तु परिणामवर्षवत्त्वान्नयेव प्राचीनप्रजयानुरोपिमिदुसन्वेयः । वर्णानां नित्यत्वसर्वगतत्वा-
 न्युपगमे सङ्का धृतिः स्यात् क्रमभुक्तिश्च निश्च्येत । कार्यत्वे तुवस्तुभोवविधानयोः क्रमवृत्तयेद्यया क्रमोत्पत्तिप्रतिपत्त्योरपिरोच
 रत्याह-किञ्च वर्णा इत्यादिमा (१४९-२-५)ततः क्रमोत्पत्तिप्रतिपत्त्योरन्यथाभुपपत्त्या न सर्वगता वर्णा मापि
 नित्या इत्यन्तेन ॥ (१५०-१-५) ननु वैत्रादिककाराविप्रत्यक्षे विवाहीयनिमिषपवनसंयोगेहेतुत्वाभावादुपपत्तिरिति चेत्,
 न, उक्तोपत्त्यात्, किञ्च शब्दस्याकार्यत्वपक्षे तु वैत्रीयत्वादेरेषासिद्धिः, केवञ्चन्यत्वमेव हि वैत्रीयत्वं स्वामयञ्चन्यतादि
 शेषसम्बन्धेन वैत्रस्यमेव वा, एवं च द्रव्यविशेषादवच्छेदियेपानुमानोच्छेदप्रसङ्गः । न च वैत्रवृत्तयमिष्यच्छिद्विपयत्वमेव वैत्रीयत्वं,

[illegible]

ब्राह्म। ग्रन्थे तर्हि वारमन्दसुद्धादिप्रमाणभेदेनैव दृष्टवानानात्वं वारादिस्वरकार एक एवेति चेत्तथाह-स एवाय
 मस्मर इतीत्यादि, (४) ॥ 'नहीति' (६) नहि कश्चित्केनचित्माहयेन कश्चित्पर्यायि प्रत्ययमार्गे एकस्वप्रत्ययो न स्यात्,
 (६) तच्छेदयित्वा सर्वमव्यभिचिन्नेत्यर्थः। स्यादर्थवदित्यर्थः। सर्वेकत्वे विशेषणद्वेः प्रकारः कः स्यात्तथाह-तच्छेदेत्यादि
 तुन्यमित्याह-सर्वस्याहारादेरपीत्यादि' (६) ॥ प्रयत्नानन्तरीयको प्रयत्नकन्यः, सुष्यदस्य कार्यत्वे पुत्रलपर्यायत्वे
 नानिहासिमादृष्टे 'ननु हा दस्येत्यादि' (९) ॥ आपापापादकशोभ्यास्वमावासेयमित्युच्यते नेत्यादिना (१०)
 दृष्टप्रतिबन्धनोच्यते-अथ मतमेतदित्यादिना (११) ॥ प्रतिबन्धित्युत्तरमिति। मरुत्समानाधिकरणोद्भूतकृपा
 तेति-शब्दपरमाणूनामित्यादिना, () प्रसङ्गान्तरमपि यन्वद्व्यप्यरहान्तेनैव निराक-
 र्त्तव्येति चेदानीयम्। गच्छपरमाणूनामित्यादिना (१५१-१-३), शब्दपरमाणुप्रतिघातोऽपीति (१४), कुख्यादिनास्त्वेषेति
 शब्दपुत्रलानामपि (४) इत्यत्रापि प्रतिषेधिविशेषान्यथाश्रुतपर्येस्यादि प्राक्तनं योजनीयम्। नन्वेवं पुत्रलपर्यायत्वेन वीर-
 वपारेण च वपस्य नित्यत्वं मामृणदानुपूर्वी स्वपौष्ट्येयी नित्या भविष्यतीत्यापाद्यते-स्यावाप्तमिति' (१५१-२-४) ॥
 वानुपूर्व्यां वर्णान्पमिरिक्तरागस्या अपि न निरपत्त्वमित्यभिप्रायबामाह-तच्छेषमुपगुप्तमिति (९) ॥ एतेन शेषादर

जानां नित्यस्फोटयादोऽपि निरस्तः । आनुपूर्वीनिरासेन निष्कटतद्रूपवाक्यस्फोटस्यापि निरासात्, अन्येषां तदभि-
 पुक्तेरप्यनारवत्वात्, तथाहि—“स्फोटयावमपवावर्जित, सत्त्वर प्रकटयिष्यता मया । शाब्दिकप्रणयकर्म
 क्रामण, प्रक्रिया पटुषिया प्रवश्यति ॥ १ ॥ वर्ण १ पव २ वाक्य ३ स्फोटाः, पववाक्यगावखण्डौ ५ तौ ।
 आनिरस्फोटयमित्यष्टौ स्फोटाः ८ स्मृतास्तवृक्षे ॥ २ ॥ सत्र १ वर्णस्फोटः, पवति राम इत्यादि प्रपुन्यमाने साधुशब्दे
 स्वर्गगतानां तिरुमिर्यादीनां वाचकत्वादिना सिद्धमिति, ये त्वाहुः प्रयोगान्तर्गतास्तिवादयो न वाचकास्तेषां बहुत्वेन शकस्यान-
 न्यापत्तेः, एषां च नैव प्रवेष्टयादावादेऽनुगतगादेरभावरूपस्य बोधकत्वासम्भवात् । किन्तु तैः स्मृता लकारादयः स्वादयश्च वाच-
 काः, तत्पर्य नातिरूपतया शक्यतात्वेऽद्वैतकत्वौचित्यादव्यभिचारात्, आवेशानां तु भिन्नतया परस्परव्यभिचारित्वात्, लः
 कर्मणीत्याद्यनुशासनादुपप्यात्, न शाब्देष्वर्थबोधकमनुशासनमुपलभामह इति, तान् प्रस्तुज्यते व्यवस्थातः प्रयोगान्तर्गता
 वाचका न तु स्मृताः, पचतीत्यादौ लकारमविरूपां बोधात्, न च तेषां विरुषिपये शक्तिप्रमादोषः, तस्य अमत्त्वे मानामा
 धात्, आवेशिनामपि तत्त्वोपाकर्यैः स्वेच्छानुरोधेन भिन्नभिन्नानामन्युपगमात्, नः शक्यः को नेति व्यवस्थानापत्तेः,
 सर्वेषां दन्तत्वे गौरवव्यभिचारौ दुरुद्धौ । आवेशानां प्रयोगान्तर्गततया नियतत्वात् युक्तं तेषां शक्यत्वं तथा चादेशिस्मर
 गभ्यना मेति साधनं, व्यवहारेऽपि, व्यवहारस्तावच्छक्तिप्रादुर्भूतः । स च भूयमाणविहादिष्वेवेति त एव वाचका
 इत्यर्थः । तदेतुन्यायतोऽपि लकारस्य बोधकत्वे मूल इत्यतोऽपि बोधः स्यात्, तादृशबोधे पचतीति समभिध्याहारोऽपि कार
 जमिति चेत्, तस्मात्प्रत्ययकत्वादस्तु तादृशसमभिध्याहारस्यैव वाचकत्वशक्तिः, अन्यथा लकारस्य वाचकत्व समभिध्याहारस्य

द्राव । यस्तु तर्हि तारमन्यदुष्कारिकार्षेयविप्रमर्शमेतैव धृष्टनानात्वं ताराविस्वकार एक एवेति वेषत्रार-स पृथाय
 मकार इतीत्यादि, (४) ॥ 'नहीति' (६) नहि क्वाचित्केनचित्प्राप्तयेन कश्चित्पयसि प्रत्ययमर्धे एकत्वप्रत्ययो न स्यात्,
 (६) तच्छेदविशेषा वर्षसम्बन्धिनोऽप्राप्ता विज्ञेयाः कस्यिहा अकारादयस्तदुद्देश्यत्वासनायाः, तद्विदमद्भाराद्येकत्वेऽपि
 तुल्यमित्याह- 'सर्वस्याद्भारादेरपीत्यादि' (६) ॥ प्रयत्नान्तरीयको प्रयत्नबन्धाः, छन्दस्य कार्यत्वे पुद्गलपर्यापित्वे
 नानिष्टापरिमादहते 'ननु शब्दस्येत्यादि' (९) ॥ बापायापादकर्मोभ्यांस्वमावाभेयमित्युपरयति नेत्यादिना (१०)
 दृष्टप्रतिबन्धोपरिष्ठाह-अथ मतमेतदित्यादिना (११) ॥ प्रतिपन्विरमुत्तरमिति । महत्त्वमानाधिकरणोद्भूतरूपा
 येति-शब्दपरमाणूनामित्यादिना, () प्रसङ्गान्तरमपि गन्धद्रव्याष्टान्तैर्नैव निराक-
 र्त्तौ न योजनीयम् । 'गन्धपरमाणुप्रतिपातोऽपीति' (१४), दृष्ट्यादिनास्त्येवेति
 शब्दपुद्गलानामपि (४) इत्यत्रापि प्रतिपत्तिविशेषान्यथानुपपत्त्येस्यादि प्राक्तनं योजनीयम् । नन्वेवं पुद्गलपर्यापित्वेन पीठ-
 वेपरत्वेन च वर्षस्य नित्यत्वं मामृषदानुपूर्वी त्वयौर्ध्वेपी नित्या भविष्यतीत्याद्याहते- 'स्यावाकृतमिति' (१५१-२-४) ॥
 यानुपूर्व्यां वर्णाप्यतिरिक्तत्वात्स्या अपि न नित्यत्वमित्यपिप्रापवायाह-तत्तन्व्यपुण्ड्रमिति (६) ॥ एतेन विपाकर-

[illegible]

द्वाएतत्वं गेत्वमर्थं कञ्च्यमिति गौरव्यं स्यात् । तथा च सादृश्यवर्णसममिष्याहारस्वापद्यसममिष्यादृता वर्णा वेत्यप्र धिनिगम
 क्रमाभावात् प्रयोगान्तर्गता वर्णा वाचकाः सिद्ध्यन्ति, कृषिर्गोः कर्ष्यमानवाचाचकत्वव्यपस्वावोऽपि तेषां तत्रासिद्धिः, आदेयानां
 वाचकत्वं एव हि विशदयेन माननयमानत्यादिना कृतरि छाकिरित्युपपद्यते विभागा, न च धानवादी ठितिलकारार्थः, आश्रयः
 धानत्रय इत्यस्तु “ कचरि कृत् ” इत्यनुशासनाविति धादस्वप् । स्वान्नर्थेन निराकर्णधतया धानत्रादी कर्णरीत्यस्याप्रवृत्तेः,
 अन्यथा वत्राद्यानपि तत्प्रपञ्चेत्, न च देवदत्तः पणमान इति मायानाधिकरस्यानुतोधाच्छान्नः कर्णा वाच्याः स्यादिति
 वाच्यम्, एवमितरार्थं मैत्रः एवतिष्ठत्यर्थं मैत्र इत्यादिष्वपि तत्रानामिति विगृ १ ॥ एवं वर्षस्त्रोटे सिद्धे एवस्त्रोटेऽपि २ सिद्ध गय,
 सममिष्याद्वनरर्णानां वाचकत्वे सिद्धे सादृश्यवर्णमयिद्व्याहाररूपपरस्य वाचकत्वायाः सिद्धिर्गोच्यत्वात्, प्रतिवर्णमर्थस्मरणस्या
 तुमगपरिकरत्वात्, प्रत्येकवर्णानामर्थदत्त्वेन प्रातिपदिकस्यापत्तौ “ नलोपाः प्रातिपदिकस्य ” इत्यादिभिर्द्वेन वनमित्यादौ न
 लोपापेक्ष, एतद्वरमर्थं एव वाचकत्वं धाकिकत्वनोपित्वात्, तस्या ध्यामन्यइचित्ये मानाभावात्, एवपूर्ववर्णानुमयत्रन्य
 संस्काराभरमेणार्थबीजनने सारकारिब इति न तन्नाशोपाभावर्यपी, “ शुण्डित्वन्तं एदम् ” इति पक्षेऽपि घटेनरयादौ प्रकृतिप्रदय
 एविसमस्य वधूनमादिमहदावादेण इव शुभ्रानित्यात्यवस्त्रोटा स्वीकार्यः २ ॥ एवं इरेय पिष्वो वेत्त्यादौ प्रत्येकपवद्यानेऽपि मसु
 दापयत्किमानाच्छान्दोचोदवाडाक्यस्त्रोटोऽपि ३ मिद एव । वस्तुतः पदैः पदार्थार्थोपो वाच्येन वाच्यार्थार्थोप इति पदा
 र्थवृत्तिः पदेऽपि वाच्यार्थवृत्तिर्याक्येऽप्युपेवेति एवस्त्रोटप्राक्यस्त्रोते व्यगस्थितौ । अथवा पटः क्यस्वमानपत्नं कृषिरि
 त्यादौ विपरीतव्युत्पत्तिरित्यापि बोधप्रसङ्गात्, तत्रैव पटकर्मकमानपनमिति बोधे पणार्थकप्रातिपदिकेऽपारकर्मरयवाच्यक्यपि

तेऽस्तु आनपनार्थकपातोऽस्तु आक्यातस्य समभिध्याहारः कारणमिति कार्यकारणभाषणमपि हेतुरिति चेत्, तर्हि सिद्धो
 वाक्यस्फोटः ३, घटादिपदार्थयोरे बोधकत्वारूपपदशक्तिज्ञानस्यैव विशिष्टवाक्यार्थबोधे पदसमभिध्याहाररूपवाक्यनिष्ठबोधकता
 रूपवाक्यशक्तिज्ञानस्यापि हेतुत्वकल्पनात्, अर्थोपस्थापकज्ञानविषयशब्दद्वयपिज्ञानकारणत्वस्यैव शक्तित्वात् । वाक्यार्थस्या-
 दूर्ध्वत्वात् कथं तत्र शक्तिग्रह इति चेत्, अन्विताभिधानवादे पदेऽपि कथम्, अन्वयस्यापूर्वत्वात् । यदि च पदशक्तिः पदार्थांश्चे
 द्याताञ्ज्वपांश्चे वाज्ञातोपयुज्यत इति कुञ्जशक्तिवादात्, तदा ममापि वाक्यशक्तिरज्ञातेवोपयुज्यत इति यादाम्युपगमस्तुभ्यः,
 अन्विते पदशक्तिग्रहो दृढव्यवहारास्वर्धनसहकृतेन मनसा चेत्, वाक्येऽपि तुल्यमेतत्, अत एव सर्वत्र वाक्यार्थो लभ्य इति
 माम्बा । वस्तुतः समुदिताये विशिष्टवाक्यस्यैव प्रथमे शक्तिग्रहसदनन्तरामवापोद्वापाम्बा प्रत्येकं तद्वग्रह इत्युपजीव्यत्वाद्वा
 क्यस्फोट आश्रयणीयाः । न च पदत्वं वाक्यत्व वा दुर्ग्रहम्, परमवर्णप्रस्पृष्टसमयेऽप्यवशिष्टोपरत्वसम्बन्धेनोपरितपूर्ववर्णवस्वरू-
 पस्य तस्य सुग्रहत्वात्, वाक्यं पदं चालम्बमेव, न तु वर्णसमूहोऽनन्तरवर्णकल्पने मानामावाचघट्टगोत्यादकत्वमितिमतवायुसंयो-
 गनिष्ठवैजात्यमादायैव ककार इत्यादिप्रतीतिवैलक्षण्यसम्भवात्, उक्तं हि देयताधिकरणे भामत्यां, तारत्वादि वायुनिष्ठं
 वर्णेष्वप्यरोप्यत इति । न चैवं वाचकोऽपि वायुसंयोग एव स्यात्, प्रत्यक्षोपलभ्यककारादेरेव तत्पस्यानुमधिकत्वात् । तथा च तदेवेदं
 पदं तदेवेदं वाक्यमित्यादिधिपाऽस्तुस्फोटः सिद्ध्यति । एतेन गौरित्यादौ गकारौकारविसर्गादिव्यतिरेकेण स्फोटाननुमधात्
 भूयमाप्यवर्णानामेव वाचकत्वमित्थपारतम् । तेषां स्फोटादिरिक्तत्वाभावात्, उक्तवायुसंयोगानां मध्ये केवांचिद् गत्वेन केवांचिदौ
 त्वेन केवांचिद्विसर्गत्वेनाभिभ्यञ्जकत्वाद्यानुपपत्तिः, अव्यवशिष्टोपरत्वसम्बन्धेन घटस्थस्य टकारे ग्रहादेताऽव्यवधानकारणताया

द्वावर्ण्यं धेत्सुमर्यं कल्प्यमिति गौरवं स्यात् । तथा च तावद्वर्ण्यसममिष्याहारस्तारक्षसमभिष्याहता पर्वी येत्यत्र यिनिगम
 क्रमावात् प्रयोगान्तर्गता पर्वी वाचकाः सिद्ध्यन्ति, कृषिर्लोः कर्तृमावनावापकत्वव्यवस्थाधेऽपि तेषां तद्व्यसिद्धिः, आदेद्वानां
 वाचकस्य एव हि सिद्धत्वेन मावनायामानत्वादिना कर्षरि शक्तिरित्युपपत्तेरविभागा, न च द्धानमादौ कृषिर्लकारार्थं, आश्रयः
 द्धानमर्थ इत्यस्तु “ कर्षरि कृत् ” इत्यनुशासनादिति द्वादस्यम् । स्वान्यर्थेन निराकरोष्वतया द्धानमादौ कर्षरीत्यस्याप्रवृत्तेः,
 अन्यथा कश्चादावपि दत्तवर्षेण, न च देवदत्तः पश्यमान इति सामानाधिकरण्यानुरोधेनानयः कर्षा वाक्यः स्वादिति
 वाच्यम्, पचञ्जितं मैत्रः पचति कल्प्यं मैत्र इत्यादिष्वपि तदर्थनविति दिग् १ ॥ एवं वर्गस्कोटे सिद्धे पचस्कोटोऽपि २ सिद्ध एव,
 सममिष्यात्तवर्णानां वाचकत्वे सिद्धे तारद्वर्ण्यसममिष्याहारस्य पदस्य वाचकतायाः सिद्धिर्घोष्यात्, प्रतियोग्यमर्थस्मरणस्य
 तुमचमिकदत्तात्, प्रत्येकवर्णानामर्थवत्त्वेन प्रातिपदिकत्वापत्तौ “ नसोपः प्रातिपदिकदत्तस्य ” इत्यादिभिर्दत्तं वनमित्यादौ न
 छोपापत्तेर्य, एतच्चरमकर्ष एव वाचकत्वं शक्तिरूप्यनीचित्यात्, तस्मा व्यासस्यशक्तिरे मानामायात्, पूर्वपूर्ववर्णानुमवचन्य
 संस्कारापरमेष्वावर्षीननेन सारकारिण इति न तन्मात्रोपावादर्षीः, “ सुपतिवन्ते पदम् ” इति पक्षेऽपि पदेनेत्यादौ प्रकृतिप्रत्य
 यविभागस्य बध्नन्सादिसहृदायादेर्य इव इवनिश्चात्यवस्कोटः स्वीकार्यः २ ॥ एवं इरेष विष्णो येस्यादौ प्रत्येकपदमानेऽपि सप्त
 दावद्विजानाच्छाब्दगोषोदयाद्यावत्पक्षेऽपि ३ सिद्ध एव । वस्तुतः पदैः पदार्थावबोधो वाक्येन वाक्यार्थावबोध इति पदा
 र्थशक्तिः पदेभिर वाक्यार्थद्विर्वाक्येऽन्युपेयेति पचस्कोटवाक्यपक्षेऽपि व्यासस्थितौ । अन्यथा पटः कर्मत्वमानपत्तं कृषिरि
 त्यादौ विपरीतव्युत्पत्तिरित्यस्यापि बोधप्रसङ्गात्, तत्रैव पटकर्मत्वमानयनमिति बोधे पटार्थकप्रातिपदिकेऽप्यपरकर्मत्ववाच्यकविम-

[illegible]

अविवादात्, परं त्वम्भवादिगोचरत्वं स्वश्रानाधिकरणघनोत्पत्तिप्रज्ञानविषयत्वं वाच्यम्, अत एव यद्भानानन्तरश्रानविषयस्वरूपा
तस्यानुपूर्वीत्यादिर्नैयायिकश्रदानो प्रवादः, एतेन पर्णायिष्वहेष्वेक एव स्मेटो नाना वा ? नाद्यो घटपदे गृहीतशक्तिरस्य क्लृप्तप
राद् बोधप्रसङ्गात्, न च तत्पर्यायाभिम्यकशक्तिप्रवृत्तत्पर्यायभवेज्जर्जरीहेतुरिति वाच्यम् । एवं प्रतिपर्याय शक्तिप्रवृत्तौभ्येन
तत्त्वार्थशक्तिप्रवृत्तौताया दक्षितत्वात् तथा सति शक्तिप्रवृत्तेनैव हेतुत्वे सापवादः । अन्यथा तत्पर्यायाभिम्यकशक्तिप्रवृत्तेन
हेतुत्वे गोरवात् । न द्वितीयोऽनन्तपदार्थानां तेषां शक्तिं चापेक्ष्य स्वप्नरूपेष्वेव शक्तिरूपनाया तत्पुत्यादिति परिमलोकमपा
स्तम् । पर्यायिष्वहेकशक्तिस्वीकारस्य सर्वसिद्धत्वात् सर्ववच्छेदकानुपूर्व्याधोपपादितत्वात्, शम्बकौस्तुभे तु र्णमालायां पदमिति
प्रतीतिर्वैयर्थ्यातिरिक्त एव स्मेटोऽन्यथा कृपात्मशिरिकपदसिद्धिप्रसङ्गादित्युक्तम्, नन्वेवं पदसालम्बित्वे श्लाघाप्रामाण्यप्रसङ्ग-
स्त्वस्य प्रकृतिप्रत्ययान्तां पदभ्युत्पादनमात्रार्थत्वादिति चेत्, न । वास्तवप्रसङ्गोपनाय वेदान्ते कोशपञ्चकभ्युत्पादनवद्वास्तवस्मेटो-
दबोधनाय व्याकरणे प्रकृतिप्रत्ययादिभ्युत्पादनोपपत्तेः । न च प्रत्ययस्य स्मेटस्य प्रदे किं श्लाघोपायापेक्षयापीति वाच्यम् । उपा
यस्योपायान्तरावृत्तत्वात्, तथा च व्याकरणाभ्यासमन्वयान्ते वेदात्वं कल्प्यते, मन्त्रजन्यमिवार्यस्मरणे, वेदान्तजन्यमिव ब्रह्म
ज्ञाने, तस्य च श्रानस्य यक्षादीनामन्त्राकरणश्रुदाविष शरीरादिश्रुदाधुषयोगः, शास्त्रास्परम्पर्या वा स्वर्गमोक्षादिहेतुत्वं च । तदुक्तं
वाच्यपदीये—“सर्वं धारमपर्यस्य, शारमज्ञानां चिह्नित्वं । पवित्रं सर्वविधाना-मधिपिपं प्रकाशते ॥ १ ॥ इदमार्चं पदस्वानं,
सिद्धिसोपानपर्वणात् । इयमाभोवमापाना-मविद्या रात्रपदतिः ॥२॥” इति । न चासीक्या प्रकृतिप्रत्ययकल्पनया क्वं वास्तव
स्मेटबोध इति वाच्यं, रेसागवन्त्यामामपणात् । अयं स्मेटस्य वर्णानां च नित्यवया ककारोत्पत्त्यादिप्रत्ययः क्वमिति चेत्,

